

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA PROGRAMI

**II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLERE
YOL AÇAN İÇ VE DIŞ ETKENLER (1945-1960)**

Doktora Tezi

Esmâ Torun

Ankara-2002

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA PROGRAMI

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLERE
YOL AÇAN İÇ VE DIŞ ETKENLER (1945-1960)

122 401

Doktora Tezi

122401

Esmâ Torun

Tez Danışmanı

Doç.Dr. Bige Yavuz

Ankara-2002

**TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN YAYIN MERKEZİ**

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA PROGRAMI

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLERE
YOL AÇAN İÇ VE DIŞ ETKENLER (1945-1960)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
KISALTMALAR.....	VII
ÖZET.....	VIII
SUMMARY.....	X
ÖNSÖZ.....	XIII
GİRİŞ: KÜLTÜR.....	1
A. Kültür Tanımları, İşlevleri ve Öğeleri.....	1
B. Kültür ve Uygarlık.....	9
C. Kültür Değişimi.....	14
I. BÖLÜM: ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR ANLAYIŞI VE KÜLTÜR DEVİRİMİ.....	28
A. Atatürk'ün Kültür Devriminde Rol Oynayan Etmenler.....	28
1. Modernleşme ve Avrupa.....	28
2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri ve Çöküş.....	33
3. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları.....	41
B. Atatürk'ün Kültür Anlayışıyla Temel İlkeleri Arasındaki Etkileşim.....	48
1. Atatürk'ün Kültür Anlayışı.....	48
2. Atatürk'ün Kültür Anlayışıyla İlkeleri Arasındaki İlişki.....	53
C. Atatürk Dönemi Kültür Devrimi.....	60
1. Din.....	61
2. Eğitim ve Öğretim.....	66
3. Toplumsal Yaşam.....	75
4. Hukuk.....	78
5. Sanat.....	80
6. Tarih.....	83
7. Dil.....	86
8. Ekonomi.....	89
II. BÖLÜM: ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE KÜLTÜR POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİMLER (1938-1945).....	93
A. Atatürk'ün Ölümünden Sonraki Dönemde Türkiye'nin Genel Durumu.....	93

1. İç Politika.....	93
2. Dış Politika.....	101
B. Cumhuriyet Halk Partisi'nde Yeni Yapılanma: Siyasal ve Kültürel Kadroların Yeniden Oluşturulması.....	110
C. Kültür Politikasındaki Değişimler.....	118
1. Kültürde Hümanizma.....	118
2. Laiklik Uygulamalarının Gözden Geçirilmesi.....	121
3. Eğitim ve Öğretim Alanındaki Değişimler.....	125
a. Halkodalarının Kurulması ve Halkevleri.....	127
b. Köy Enstitülerinin Kurulması.....	130
c. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün Kurulması.....	132
4. Sanat Politikasındaki Değişimler.....	134
5. Ekonomi Politikasındaki Değişimler.....	136
6. Dil Alanındaki Çalışmalar ve Anayasanın Türkçeleştirilmesi.....	141
III. BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLERİ HAZIRLAYAN NEDENLER VE YENİ UYGULAMALAR (1945-1950).....	145
A. II. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye.....	145
1. Çok Partili Yaşama Geçiş: Muhalefet Partilerinin Kurulması ve Genel Nitelikleri.....	145
2. Türk Dış Politikasında Yeni Yaklaşımlar.....	150
B. Amerikan Yardımları ve Türkiye.....	156
1. Truman Doktrini ve Türk-Amerikan Yardım Antlaşması.....	156
2. 1947 Tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşma'nın Türkiye'nin İç ve Dış Politikasına Etkileri.....	163
3. Marshall Yardımı.....	166
C. Değişen Koşullar Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi.....	169
1. 1946 Olağanüstü Kurultayı.....	169
2. 1947 Kurultayı.....	171
3. Cumhuriyet Halk Partisi İçinde Atatürk İlkelerinin Yeniden Yorumlanması.....	174
a. Cumhuriyetçilik.....	174

b. Ulusçuluk.....	176
c. Halkçılık.....	178
d. Devletçilik.....	180
e. Laiklik.....	182
f. Devrimcilik.....	184
D.Kültür Politikasındaki Değişmeler ve Yeni Uygulamalar.....	185
1. Kültürde Hümanizmanın Terk Edilmesi.....	185
2. Eğitim ve Din Politikasındaki Değişmeler ve Yeni Uygulamalar.....	187
a. Köy Enstitülerinin Niteliklerinin Değiştirilmesi.....	187
b. Halkevlerinin Yeni İşlevi.....	189
c. İlköğretimde Din Eğitiminin Başlaması.....	191
d. İmam ve Hatip Yetiştirme Kurslarının Açılması.....	194
e. İlahiyat Fakültesi'nin Açılması.....	196
f. Bazı Türbelerin Ziyarete Açılması.....	197
g. İslamcı Muhalefetin Canlanması.....	198
h. Komünizme Karşı Dinin Kullanılması.....	200
3. Ekonomi Politikasındaki Değişmeler.....	201
4. Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi.....	204
IV. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLERE YOL AÇAN İÇ VE DIŞ ETKENLER (1950-1960)	207
A. 1950 Seçimleri ve Sonuçları.....	207
1.1950 Seçimleri ve Sonuçlarının Ülke İçindeki ve Dışındaki Yankıları.....	207
2. İktidar Değişikliği ve Hükümet Programı.....	213
B. Demokrat Parti'nin 1950, 1954 ve 1957 Hükümet Programlarında Kültür Konusu.....	218
C. Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Etkileri.....	223
1. NATO'nun Kuruluşu ve İşlevi.....	223
2.Türkiye'nin NATO'ya Katılma İsteğinin Nedenleri ve NATO Ülkelerinin Türkiye'ye Bakışı.....	226
3. Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Bu Gelişmenin Türk İç ve Dış Politikasına Yansımaları.....	230

D. Türkiye-ABD İlişkileri.....	237
1. Amerikan Yardımları.....	237
2. İkili Anlaşmalar.....	246
V.BÖLÜM: 1950-1960 DÖNEMİNDE KÜLTÜR DEĞİŞİMLERİ.....	252
A. Din Alanındaki Değişimler.....	252
1. Ezanın Arapça Okunmaya Başlanması.....	252
2. İlk ve Orta Öğretimde Din Eğitiminin Yaygınlaştırılması.....	256
3. İmam-Hatip Okullarının Açılması.....	260
4. Siyasal Yaşamda Tarikatların Etkinlik Kazanması.....	263
5. Dine, Komünizme Karşı Bir Kalkan Görevi Verilmesi.....	266
B. Eğitim Alanındaki Değişimler.....	268
1. Halkevlerinin Kapatılması.....	268
2. Köy Enstitülerinin Kapatılması ve Öğretmen Yetiştirme	266
Politikadaki Değişimler.....	272
3. Öğrenci Değişim Programı ve Etkileri.....	275
4. Yabancı Uzmanların Türk Eğitim Sistemine Etkileri.....	276
5. Yeni Üniversitelerin Açılması.....	278
C. Dilde Reformun Tartışmaya Açılması ve Anayasa Dilinin İlk	
Durumuna Dönüştürülmesi.....	280
D. Tarih Alanındaki Yeni Yaklaşımlar.....	284
1. Osmanlı Tarihiyle İlgili Çalışmaların Yoğunluk Kazanması.....	284
2. Tarih Ders Kitaplarının İçerik Değişimi.....	286
E. Bilim Alanındaki Değişimler.....	287
F. Sanat Alanındaki Değişimler.....	288
G. Sosyal Alanda Değişimler.....	290
H. Ekonomi Alanındaki Değişimlerin Kültürel Yaşama Etkileri.....	293
SONUÇ.....	297
KAYNAKÇA.....	307
EKLER.....	333

KISALTMALAR

A.g.b.: Adı geçen belge

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

A.g.z.: Adı geçen zabıtlar

ABD: Amerika BirleŖik Devletleri

BCA: BaŖbakanlık Cumhuriyet ArŖivi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

FRUS: Foreign Relations of The United States

IMF: International Money Found

MEB: Milli Eēitim Bakanlıēı

MP: Millet Partisi

NARA: National Archives and Records Administration

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OTDÜ: Orta Doēu Teknik Üniversitesi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliēi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

ÖZET

Tarih boyunca tüm toplumlar, benzer nedenlerle ve farklı biçimlerde kültür değişimleri yaşamışlardır. Modernleşme, kültür değişimlerini açıklayan önemli kavramlardan biri olarak ortaya atılmıştır. Modernleşme kavramı, gelişmemiş toplumların gelişmişlere ulaşması için geçirmeleri gereken kültür değişimlerini ifade etmektedir. Çağdaşlaşma, batılılaşma ve modernleşme kavramları, bu süreci açıklamak amacıyla birbirlerinin yerine sıklıkla kullanılmaktadır.

18.yüzyıldan itibaren Türk toplumu batılılaşma çabaları içindedir. Osmanlı Devleti çöküş sürecini önlemek ve devletin devamını sağlamak amacıyla öncelikle askeri alanda olmak üzere batılılaşma çabalarına girişmiştir. Ancak Atatürk dönemine kadar bu çabalar, daha çok Avrupalı devletlerin baskıları ve yönlendirmelerinin gölgesinde kalmış ve devletin yıkılışını önleyememiştir. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen kültür devrimi ise, tam bağımsızlık temelinde tümüyle çağdaşlaşmayı amaçlayan bir harekettir. Kültür değişiminde çağdaş uygarlığın gereklerini ve toplumun ihtiyaçlarını göz önünde tutan Atatürk, devrimleri aşama aşama topluma sunmuştur. Böylece Türk toplumu çağdaş yapıya kavuşturulmuştur.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başlayan II.Dünya Savaşı, Türkiye'nin iç ve dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. 1938-45 döneminde, kültür alanında yeni devrimci uygulamalara gidilmiş olmakla birlikte değişimlerde bir bütünlük söz konusu olmamıştır. Bu dönemde 1945'ten sonra yaşanacak değişimlere zemin hazırlanmıştır. Söz konusu savaşın sona ermesiyle birlikte CHP, yönetimi çok partili yaşama geçme kararı almıştır. Bunun üzerine ekonomik sorunlar nedeniyle yönetime karşı artan muhalefet hareketi, devrim karşıtı güçlerle ve kapitalizmin Türkiye'deki temsilcisi olmaya istekli sermaye kesimiyle birleşmiş ve iyice güçlenmiştir. Yönetimin liberalleştirilmesi, muhalif güçlerin belirgin şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak, benimsenen demokrasi anlayışı daha çok biçimsel niteliklidir ve devrimlerden ödünler neden olmuştur. Gerek CHP gerekse diğer muhalif partiler, toplumsal sorunlara temelden çözüm getirmek yerine oy kaygısı nedeniyle popülist söylemlere girişmişlerdir. Bununla birlikte ülkede sol düşüncenin bütünüyle baskı altına alınması, özellikle dinsel temelli sağ düşüncenin siyasal yaşamda etkin olmasına yol açmıştır.

1947 yılı, devrimlerden verilen ödünler konusunda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten başlayarak başta din, ekonomi ve eğitim alanında olmak üzere önemli kültür değişimleri yaşanmış ve devrimci uygulamalara birer birer son verilmiştir. 1947 yılı, Türk dış politikası için de yeni bir dönemdir ve Batı bloğunun lideri olan ABD'den askeri ve ekonomik yardımlar alınmaya başlanmıştır. Her iki önemli gelişmenin aynı tarihlerde gerçekleşmesi, sadece bir rastlantı olarak yorumlanamaz. Dış politikadaki bu önemli değişim, ekonomik ve siyasal yaşamın liberalleşmesinde etkili olmuştur.

1950 seçimleriyle, yönetimde sınıfsal değişim yaşanmış ve uzun zaman iktidarda olan ve devrimleri gerçekleştiren devletçi seçkin cephe, genel olarak devrim karşıtı olan liberal ve gelenekçilerin temsilcisi DP'ye, iktidarı bırakmıştır. Bu değişim, devrimlerden verilen ödünlerin artmasında etkili olmuştur. Kültür değişimleri göz önünü alındığında, 1950-60 dönemi bir karşı devrim niteliği taşımaktadır. Bu dönem boyunca, bir yandan kültür alanında geriye dönüşler yaşanırken, diğer yandan Amerikan etkisi giderek artmıştır. 10 yıllık iktidarı boyunca DP, kalkınmada dış yardımı ve borçlanmayı öncelikli olarak belirlemiş ve ABD'ye, önemli ölçüde kolaylıklar sağlamıştır. Ancak, istenilen kalkınma gerçekleştirilemediği gibi ekonomi uluslararası kurumların denetimine sokulmuştur.

1945-60 dönemi kültür değişimlerinde, dış etkenler daha belirgin hissedilmektedir. Türkiye'nin Batı bloğuna katılması, değişimlerde önemli rol oynamıştır. Ayrıca, iç ve dış etkenlerin etkileşimiyle devrimlerden verilen ödünler daha çok din, eğitim ve ekonomi alanında olmuştur. Dinden çıkar sağlayan kesimlerin güçlenmesi ve din eğitiminin yaygınlaştırılmasıyla, din toplum yaşamına yeniden sokulmuştur. Bu dönemde, geleneksel yapının temsilcileri olan toprak sahipleri ve ağaların konumu iyice güçlendirilmiştir. Eğitimde de hem ikilik hem de yabancılaşma sorunu ortaya çıkmıştır. Kültürün hemen hemen her alanında önemli değişimler yaşanmıştır. Böylece Atatürk'ün başlattığı çağdaşlaşma hareketi, önemli ölçüde kesintiye uğratılmıştır.

SUMMARY

For all the history, all the societies had lived cultural changes in different ways, but because of similar reasons. "Modernizing" is one of the important concepts which had been put forward, explaining the cultural changes. Modernizing expresses the necessary cultural changes that the undeveloped countries should live in order to reach to the developed countries. The concepts; becoming contemporary, westernization, and modernizing are used in the same meaning in order to explain this process.

The Turkish society is in the effort of becoming westernize till from the 18th Century. The Ottoman Empire, in order to prevent the collapse of the state, and provide the continuity of the state, had made efforts to become westernize. However, till to the period of Atatürk, these efforts fell under the shade of the pressure and the orientation of the western countries, and could not prevent the collapse of the state. The cultural revolution performed under the leadership of Atatürk was a movement targeting a complete modernization, on the basis of complete independence.. Atatürk, who took the needs of contemporary civilization and the needs of the society into consideration in the cultural change, had presented his revolutions to the Turkish society step by step. Thus, the Turkish society had reached to a contemporary structure. The 2nd World War, which had began after the death of Atatürk, had effected the internal and foreign policy of Turkey considerably. Besides the new revolutionist practices and applications in the cultural area between the years 1938-1945, there were no integrity or wholeness in these changes. In that period, the basis for the changes which are to be lived after 1945, was prepared. After the finishing of the 2nd World War, CHP (Republican Public Party) made a decision about transferring to a political structure in which more than parties may join to the elections. Thereupon, the opposition movement; increased depending to the economical problems, had cooperated with the anti-revolutionist groups and with the groups willing to be the representative of the international capitalism in Turkey, and became stronger by the time.

The becoming liberalized of the government, caused the appear of the opposing powers clearly. However, the democracy which had been adopted was quite formal

and caused some concessions from the revolutions. Both CHP and the other opposing parties performed populist policies because gaining votes, instead of finding radical and fundamental solutions to the existing problems. Besides, the taking of the leftist groups under pressure totally, caused the religious rightist groups to become effective in the political area.

The year of 1947 is an important turning point for the concessions made about the revolutions. Beginning from that time, there occurred important changes on the areas like religion, economics and education, and the revolutionist applications had been ended one by one. The year of 1947 is an important period for the Turkish foreign policy. At that year Turkish Republic began to receive military and economical aids from the leader of the western block USA. The realizing of these two important developments at the same date can not be called as a chance. This important change in the foreign policy had played an important role in the liberalization of the economical and political life.

By the elections held in 1950, a change in the administration had been lived in the sense of social classes. The elitist group which accepts the notion of statism and which had performed the revolutions left its place and power to DP (Democratic Party) which is the representative of the liberals and traditionalists that are against the revolutions. This change had increased the amount of the concessions made about the revolutions. Taking the cultural changes into consideration, the period between 1950 and 1960 is a period that has the characteristic of an anti-revolutionist. In that period there occurred retrogresses on the cultural area, and the effect of the Americans on Turkey had increased. During this 10 years, in which Democratic Party was ruling the country, getting into debt and foreign aids were determined as the basis for development, and this provided important conveniences to the USA. However, the desired development could not be realized, and the economic structure of the country had been given under the control of international institutions.

In the period of 1945 – 1960 the foreign factors are more clear in the cultural change. The entering of Turkey to the western block played an important role in the change of the cultural structure of Turkey. Also, by the interaction of the internal and external effects, the concessions made on the areas of religion, education and

economics had increased. By the gaining strength of the groups providing utility from religion and the development of the religious education had put the religion in the social life again. In that period, the land owners, which are the representatives of the traditional structure, and feudal lords (ağa) became stronger. There appeared the problems of duality and estrangement in education. In all the areas of the culture there happened important changes. As the result of these progress, the modernization movement which had been started by Atatürk had been interrupted at an important level.

ÖNSÖZ

Türk toplumu, Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren batılılaşma çabasına girmiş olmasına rağmen, asıl büyük dönüşümü, Atatürk'ün kültür devrimiyle yaşamış ve çağdaş bir devlet ve toplum yapısına kavuşmuştur. Ancak, Atatürk'ün ölümünden sonraki yıllarda yaşanan iç ve dış politik gelişmeler nedeniyle, devrimler önemli ölçüde değişime uğratılmıştır. Bu değişimler, özellikle 1945-60 döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. 1945-60 dönemi, Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel tarihi bakımdan oldukça önemlidir.

Osmanlı dönemindeki batılılaşma hareketleri, daha çok dış etkenlerin gölgesinde gerçekleşmiştir. Türk tarihindeki tek çağdaş kültür değişim hareketi ise, Atatürk döneminde yaşanmıştır. Atatürk, çağdaşlığın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak kültür devrimini gerçekleştirmiştir. Atatürk döneminde, iç ve dış politikada ise tam bağımsızlık anlayışı temel alındığından, dış baskıların etkisi söz konusu olmamıştır. Denilebilir ki, bütün Türk tarihi boyunca bağımsız kültür değişimlerinin gerçekleştirildiği ilk ve tek dönem, Atatürk dönemidir. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra başlayan dönemde, devrimlerden önemli ölçüde ödünler verilmiştir. Özellikle 1945-60 dönemi, Türkiye'de önemli değişimlerin yaşandığı ve günümüzde de etkilerinin yoğun olarak hissedildiği yıllardır. II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmeler, savaştan sonraki değişimlerin ortamını hazırlamakta oldukça etkili olmuştur. Bununla birlikte, bu savaş demokrasi cephesinin kazanması Türkiye'de yönetim değişikliğini gündeme getirmiştir. Tek parti anlayışıyla uzun yıllar yönetilen Türkiye, güvenlik endişesi, ekonomik ve siyasal nedenlerle çok partili yaşama geçmiş ve Batı bloğuna katılmıştır. Türkiye'nin Batı bloğuna katılması ve ittifaka uygun bir dış politika çizgisi benimsemesi, iç politikanın da en belirleyici etkenlerinden biri olmuştur. Türkiye, Amerikan yardımı alması ve NATO'ya katılmasıyla, kapitalist sistem içine yeniden girmiştir. Bu dönemde yaşanan kültür değişimleri, çoğunlukla geriye dönüş biçiminde gerçekleşmiştir. Atatürk devriminden verilen ödünler ve toplumu geleneksel yapıda tutmaya yönelik girişimler, yeni sorunların doğmasına yol açmıştır. Bu değişimlerin nedenlerinin ve sonuçlarının saptanmasıyla, günümüzdeki kültür sorunlarına açıklık getirebilecektir.

Bugüne kadar, 1945-60 döneminde yaşanan kültür değişimleriyle ilgili bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda, özellikle eğitim ve din alanındaki değişimler incelenmiş, ancak bunların nedenleri inceleme konusu yapılmamıştır. Söz konusu dönemin kültür değişimlerinin iç ve dış etkenlerinin incelenmesi konusundaki boşluğu kapatabilir düşüncesiyle bu çalışmayı hazırladım. Çalışmamda öncelikle, 18.yüzyılda başlayan batılılaşma çabalarını ve kültür değişimlerini bir bütün olarak ele aldım ve dönemler halinde incelemeye çalıştım. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen kültür devrimini ayrıntılı olarak inceledim. Bunun nedeni, Atatürk'ün ölümünden sonra yaşanan kültür değişimlerini ve nedenlerini saptamaktır. 1945'den 1960 İhtilali'ne kadar olan dönemde yaşanan kültür değişimlerinin etkenlerini bir bütün olarak ele aldım. Kültür değişimlerinde rol oynayan iç ve dış etkenlerini aralarındaki etkileşim nedeniyle birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Bu nedenle, kültür değişimlerinde belirleyici olan etkenleri saptamaya çalıştım. Söz konusu dönemde yaşanan değişimleri de ayrı ayrı inceledim.

1945-60 dönemi, Türk siyasi tarihinde önemli bir dönemdir. Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, bu süreçte iç ve dış politikada büyük bir değişim yaşamıştır. Bu dönemde gerçekleşen değişimler, günümüze kadar olan kültür yaşamını önemli ölçüde etkilemiştir. Kültür yaşamımızda varolan sorunların pek çok nedenini söz konusu dönemde aramak ve saptamak gereklidir. Böylece bugün yaşanan kültürel sorunların çözümü yolunda önemli bir adım atılmış olacağı düşüncesindeyim.

Bu çalışmamda, ağırlıklı olarak Türk ve Amerikan belgelerinin kullandım. Bunun nedeni, Türk-Amerikan yakınlaşmasının bu dönemde doruk noktaya ulaşması ve iç ve dış politikadaki belirleyici niteliğidir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde 1950'ye kadar olan ve yayınlanmamış belgelerle kültürel değişimlerin iç etkenlerine açıklık getirmeye çalıştım.. Ancak, CHP Meclis Grup Zabıtları'nın araştırmacılara açılmamış olması, çalışmam açısından önemli bir eksikliktir. Bununla birlikte, belirleyici en önemli dış etken olarak kabul edilen Türk-Amerikan yakınlaşmasını, Amerikan Bilgi Merkezi'nde bulunan 1945-1949 dönemi Türkiye ile ilgili American National Archives belgelerini inceleyerek saptamaya çalıştım. Ayrıca, diplomatik

Amerikan belgelerini içeren Foreign Relations of the United States'in 1945-60 dönemi Türkiye ile ilgili bölümlerini inceledim ve yayınlanmamış bölümlerini çalışmamda ağırlıklı olarak kullandım. Türkiye'nin gerek iç ve gerekse dış politika konusundaki Amerikan görüşlerini ve amaçlarını belirlemeye çalıştım.

Tez çalışmam boyunca, gösterdiği yakın ilgi ve yönlendirici eleştirileri nedeniyle tez danışmanım Doç. Dr. Bige Yavuz'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Amerikan Bilgi Merkezi, Türk Tarih Kurumu ve Türk İnkılap Tarihi Arşiv ve Kütüphane personeline çalışmalarım sırasındaki yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

GİRİŞ : KÜLTÜR

A. KÜLTÜR TANIMLARI, İŞLEVLERİ VE ÖĞELERİ

Kültür sözcüğü Latince kökenli olup, Türkçe'ye Fransızca'dan geçmiştir. Latince'de "cultura" sözcüğü, "toprağı ekip biçme"¹ ve "hayvan yetiştirme" anlamına gelmekteydi². 17. yüzyılın sonuna doğru halkın "bütün bir yaşama biçimi" şeklinde Almanca ve İngilizce'den batı dillerine girmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise, antropoloji bilimindeki gelişmeler sonucu "bütünsel bir yaşam şekli" anlamını kazanmıştır³. Voltaire, Fransız İhtilali öncesinde kültür sözcüğünü "insan zekâsının oluşumunu ve gelişmesini belirleyen" bir terim olarak ve yeni bir anlam kazandırmıştır⁴. İngilizler ve Fransızlar, kültürü medeniyetle kullanmış eş anlamlı olarak kullanırlarken, Almanlar daha çok teknolojik araç ve gereçleri içeren maddi medeniyet anlamında kullanmışlardır⁵. Modernleşmenin anahtar kavramlarından biri olarak kabul edilen kültürün farklı anlamlarda kullanılmasının nedeni, ulusal yapılardaki değişikliklerdir. Bundan dolayı pek çok ülkede yeni anlamlar yüklenmiştir⁶. Bütün insanların kendilerine özgü bir kültüre sahip olduğu görüşünü ileri süren ve bu anlamıyla ilk kez kullanan Alman tarihçisi Herder'dir. Herder'in bu görüşü, 18. yüzyılın sonuna doğru kültürü kendi ırklarının üstünlüğünü belirtmek için kullanan Avrupalı seçkinlere karşı bir tepkiydi. Bununla birlikte İngiliz antropolog Edward Tylor, 1871 yılında yayınladığı "Primitive Culture" isimli incelemesinde kültür kavramına bilimsel bir içerik kazandırmış ve bütüncül kullanımını sağlamıştır⁷. Genel olarak Tylor'ın bu kullanımı geçerliliğini halen korumakla birlikte antropoloji, sosyoloji, etnoloji gibi bilimler başta olmak üzere pek çok bilim dalının temel kavramı haline gelmiştir.

¹ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994, s.11.

² Raymond Williams, *Kültür*, çev.Suavi Aydın, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s.8.

³ A.g.e., s. 8.

⁴ Turan, s.11.

⁵ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, der.Mahmut Ali Meriç, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.88.

⁶ Frederich H. Tenbruck, "The Cultural Foundations of Society," *Social Structure and Culture*, NewYork, Walter de Gruyter, 1989, s.17.

⁷ Bennet M. Berger, *An Essay on Culture Symbolic Structure and Social Structure*, California, University of California Press, 1995, s.14.

kültür yerine kullanmışlardır. Ülkemizde sosyolojinin gelişmesine büyük katkı sağlayan Ziya Gökalp, Fransızca'dan aldığı "culture" sözcüğünün Arapça kökenli "hars" ve "tehzip" in karşılığı olduğunu savunmuştur. Gökalp, "culture" sözcüğünün ilk anlamından esinlenerek Arapça'da "çift sürme, tarla işleme" anlamını taşıyan ve ulusal bir kavram olarak gördüğü "hars"ı kültür karşılığında kullanmıştır. Bununla birlikte "düzeltme, temizleme, yetiştirme, bir işte hız kazanma" anlamındaki "tehzip"i uluslararası ve aristokratik bir kavram olarak değerlendirmiştir⁸. Cumhuriyet döneminde başlatılan dilin sadeleştirilmesi çalışmaları sırasında kültürün karşılığı olarak "ekin" sözcüğünün kullanılması önerilmiş, fakat bu sözcük dile yerleşmemiştir. Zamanla hars da unutulmuş ve kültür sözcüğü aynı şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Bugün dilimizde kültür bir çok anlamda kullanılmaktadır.

Herkesin kabul edeceği ortak bir kültür tanımı yapmak zordur. Kültürle ilgilenen bütün bilim adamları her seferinde kültürü yeniden tanımlamışlar, böylece birbirinden farklı pek çok tanım ortaya çıkmıştır. Kültür konusunda varolan anlaşmazlığın saklanamayacağını vurgulayan sosyolog Doğan Ergun, "gerek kamuoyunca, gerek aydınlarca anlaşılacak istendiği öz ve biçimde kültürün tanımları incelendiği zaman, bu tanımların kişisel çıkarlardan başlayarak, duygusal ve siyasal eğilimlerden geçerek, ülkücülüğe kadar değişik tutumlar içinde değişik anlamlar taşıdığını" belirtmiştir⁹. Kültürü tanımlamadaki güçlüklerle ilk karşılaşmalar, sosyoloji, antropoloji, etnoloji ve etnografya gibi onu araştıran bilimlerdir. Bu bilim dallarının kültür için ortak bir tanım oluşturamamaları ve kültür içeriği konusunda fikir birliğine varamamaları sonucunda pek çok kültür tanımı ortaya çıkmıştır¹⁰. İki Amerikalı antropolog A.L.Krober ve Clyde Kluckhohn, 1952 yılında kültür kavramının tanımları üzerinde yaptıkları araştırmada, 164 farklı tanım bulmuşlardır¹¹. 1990'larda bu sayı 250'ye çıkmıştır¹².

⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, der. Mehmet Kaplan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.104; ayrıca bkz., Turan, s.11.

⁹ Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, 3.B., Ankara, İlke Kitabevi, 1995, s.151.

¹⁰ A.g.e., s.151.

¹¹ Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1996, s.152.

¹² Ergun, s.152.

Edward Tylor 1871'de kültürü şöyle tanımlamıştır: “ Kültür ya da uygarlık, insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği bilgi, sanat, ahlak, gelenek ve göreneklerle her türlü beceri ve alışkanlıklarını içeren karmaşık bir bütündür. ”¹³

Tylor tarafından yapılan bu tanım, kültürün ilk modern tanımı olarak çoğu araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir. Tylor, medeniyet ve kültürü eş anlamlı kavramlar olarak kullanmıştır. Çalışmalarını daha çok ilkel insanlar ve onların kültürleri üzerine yapan Tylor, insanın varolduğu her yerde kültürün de varolduğunu ortaya koymuştur.

Antropolojik olarak yapılan bu tanımlamadan sonra diğer sosyal bilimciler de konuyla yakından ilgilenmeye başlamışlar ve bunun sonucunda kültür antropoloji dışında sosyoloji, halkbilim, tarih, sanat tarihi, hatta psikoloji gibi bilimlerin temel inceleme konularından biri haline gelmiştir. Bu çalışmalarla birlikte birbirinden farklı kültür tanımları ortaya konulmuştur¹⁴.

Antropolog Bronislaw Malinowski, kültürü “kullanım ve tüketim maddelerinden, çeşitli halk gruplarının yapısal hak ve görevlerinden, insan düşünce ve becerilerinden, inanç ve alışkanlıklarından oluşan tümel bir bütün” olarak tanımlarken¹⁵, sosyolog Pitirim A. Sorokin, insanların birbiriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ve iki ya da daha çok bireyin bilinçli ve bilinçsiz hareketleriyle değiştirilebilen, insanın yarattığı her şeyi kültür kapsamı içine almıştır¹⁶. Bir başka sosyolog Wilson D. Wallis, Tylor'ın tanımından esinlenerek, kültürü bir toplumun üyesi olarak insan tarafından kazanılan alışkanlıklar, yetenekler, gelenekler, kanunlar, ahlak, sanat, inanç ve bilgiyi içeren bir kompleks olarak tanımlamıştır¹⁷. Antropolog Kluckhohn “bütün bir yaşam şekli” olarak belirtirken¹⁸, bir başka antropolog Kroeber ise içgüdüsel ve fizyolojik olmayan ve

¹³ Turan, 12.

¹⁴ A.g.e., s.12-13.

¹⁵ Bronislaw Malinowski, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, çev. Saadet Özkal, İstanbul, Kabakçı Yayınları, 1992, s.66.

¹⁶ Pitirim A. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, Vol 1, New York, The Bedminster Press, 1962, s.3.

¹⁷ Wilson D. Wallis, *Culture and Progress*, New York, Whittlesey House, 1930, s.9.

¹⁸ Richard J. Gelles, *Sociology An Introduction*, 5.ed., New York, McGraw-Hill, 1995, s.80.

aynı zamanda öğrenme yoluyla nesilden nesile geçen faaliyetler bütünü olarak değerlendirmiştir¹⁹.

Ülkemizde kültür kavramıyla ilk olarak ilgilenen Ziya Gökalp, “hars” olarak adlandırdığı kültürü “halkın geleneklerinden, yapageldiği şeylerden, örflerinden, sözlü ve yazılı edebiyatından, dilinden, musikîsinden, dininden, ahlâkından, estetik ve ekonomik mahsullerinden” oluşan bir bütün olarak tanımlarken, kaynağı halk olduğu için demokratik olduğunu ileri sürmüştür²⁰. Mümtaz Turhan ise, sosyal psikoloji alanında yapılan ilk çalışma olan “Kültür Değişimleri” isimli incelemesinde kültürü şöyle tanımlamıştır:

“Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumî atitüd, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar, birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder.”²¹

Tanınmış sosyologlarımızdan Emre Kongar, “insanın yarattıklarının tümü” biçiminde kısa bir tanım yaparken²²; bir başka sosyologumuz Özer Ozankaya, kültür yerine ekin sözcüğünü tercih ederek, insanın kazandığı ve çeşitli yollarla birbirlerine ve sonraki kuşaklara aktardıkları özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) öğelerin bütünü olarak kültürün sosyolojik tanımını yapmıştır²³.

Tarihçi Şerafettin Turan ise kültürü “... bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümü” olarak tanımlamıştır. Ona göre bu tanım, kültürün tarihsel hareketliliğini en iyi şekilde yansıtmaktadır²⁴.

Yukarıda verilen birkaç tanımdan da anlaşıldığı gibi, kültürün birbirinden farklı pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların bazılarında manevi öğeler temel alınmış,

¹⁹ Yılmaz Gürbüz, “Milli Kültür Güldeste(Türk Milliyetçilerine Göre Kültür),” *Milli Eğitim ve Kültür*, C.VII, No.33, (Mayıs 1985), s.20” den B.L. Kroeber-C.Kluckhohn, *Culture: A Critical View of Concept and Definations*, NewYork, 1952, s..81.

²⁰ Ziya Gökalp, s.104.

²¹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, 3.B., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997, s.48.

²² Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, 5.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s.19.

²³ Ozankaya, s. 152.

²⁴ Turan, s.13.

bazılarında ise maddi öğeler. Bunun yanında psikolojik ağırlıklı tanımlar da yapılmıştır. Ama kültürün bir insan ürünü olduğu, farklı öğelerden oluştuğu, toplumdan topluma değiştiği, kalımsal olmadığı, her dönemde varolduğu ve sonradan kazanıldığı konularında fikir birliği söz konusudur. Ayrıca bu tanımlar, birey-toplum-çevre ilişkisi üzerine odaklanmıştır.

Dünyada yaşayan canlılar içerisinde kültürü yaratma ve devamını sağlama yeteneğine sadece insanlar sahiptirler. Malinowski'ye göre insan, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve karşı karşıya kaldığı özel ve somut problemlerle başa çıkmak için kendisine yapay bir çevre yaratır. Bu yapay çevre kültürdür ve aralıksız şekilde yeniden üretilmek, korunmak ve işletilmek ister. Böylece kültürel bir yaşam standardı oluşturan insan, yeni ihtiyaçlar ortaya çıktıkça yeni davranışlar geliştirir²⁵, yaratır, öğrenir ve çevreyi kontrol eder; hatta onu değiştirmek için kültürü kullanır. Görüldüğü gibi insanın yarattığı her şey kültürün bir parçasıdır. Bu noktada tüm toplumlar ve insanlar kültüre sahiptirler²⁶.

Kültür doğuştan varolmaz veya içgüdüsel değildir. Her doğan insan, üyesi olduğu toplumun kültürünü öğrenir. Gelecek nesillere kültürün taşınması öğrenme yoluyla sağlanır²⁷. Böylece kültür, ait olduğu toplumun bireyleri aracılığıyla devamlılığını sağlar. Her toplumun kültürü öncelikle kendi ihtiyaçlarına yanıt verir²⁸.

Bu nedenle kültür tektir ve kendine hastır. Toplumlarının yapılarına ve ihtiyaçlarına bağlı olarak oluştukları için kültürler arasında "üstün ya da aşağı", "değerli ya da değersiz" şeklinde bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir²⁹. Bununla birlikte kültürün maddi öğeleri arasında özellikle teknoloji alanında bu karşılaştırmanın yapılabileceğini ileri süren Turhan, diğer kültüre göre ileri veya geri, basit veya karmaşık bir tekniği olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılabileceğini, manevi kültür öğeleri için böyle bir değerlendirmenin mümkün olmadığını belirtmektedir³⁰.

²⁵ Turan, s.66.

²⁶ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev.Nilgün Çelebi, 3.B.,Ankara, Atila Kitabevi, 1996, s.130-131.

²⁷ Larry L. Naylor, *Culture and Change*, London, Bergin & Garvey, 1996, s.18.

²⁸ Muharrem Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, 4.B., Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s.27.

²⁹ Wallis, s.10; Turhan, s.45; Anıl Çeçen, *Kültür ve Politika*, Ankara, Hil Yayınları, 1984, s.11; Ergin, s.20.

³⁰ Turhan, s.45.

Her insan kendi kültürünün yaratıcısı olduğu gibi, o aynı zamanda geleceğe taşınacak olan kültürünün de ürünüdür. Diğer bir deyişle, insan kültürü yaratır, kültür de insanı. Bireyin kişilik yapısı üzerinde ait olduğu toplumun kültürünün izlerini görmek mümkündür. Bu durumda kültürsüz bir toplum varolamayacağı gibi, toplumsuz bir kültür de yaşayamaz³¹. Biri olmadan diğerrinin varlığı söz konusu değildir. Toplumun devamlılığını ve değişim sürecinde varolmalarını sağlayan kültürdür³².

Kültür, bir toplumun oluşumunda hayati bir işleve sahiptir. Bireylerin bilinçli olmadan bile kabul etmeleri gereken kurallaşmış davranış biçimleri olduğu için toplumda bireyler arasındaki ilişkileri düzenler. Toplumsal yaşamda bireyin çevresindekilerden beklentileriyle, kendi beklentileri ve istemleri arasında bir birlik oluşturur ve toplum içindeki dengeyi sağlar. Böylece kültür yoluyla, toplumdaki bireyler arasında ortak bir yaşam biçimi belirlenmiş ve toplumsal ilişkiler düzenlenmiş olur. Bu nedenle kültüre "bir toplumun yaşam tarzı" demek doğru bir tanımlama sayılabilir³³.

Kültür, her yeni kuşağa davranış kuralı olarak geçtiği için sosyal bir miras olarak da düşünülebilir. Onun devamlılığı, davranış örüntülerine uygun olarak davranmayan üyelerin cezalandırılmasıyla güvence altına alınmıştır³⁴. Toplum, kültürüne aykırı davranan bireylere gerek resmi olarak kanunlar yoluyla, gerekse resmi olmayan biçimde yaptırımlar uygular. Böylece toplumun iç huzuru ve barışı sağlanmış olur.

Bir toplumun kültürünün bütünü veya onu oluşturan öğeler, kısa bir zaman dilimi içinde ortaya çıkmış değildir. Geçmişten bugüne uzanan süreçte meydana gelmiştir. Toplumlar bu tarihsel süreç içinde sürekli olarak kültüre yeni eklemeler yaparak ve onların yayılmasını sağlayarak bugünkü kültür yapılarını oluşturmuşlardır³⁵. Toplumsal yaşamın birikimi olan kültür, geçmişten gelerek

³¹ Tenbruck, s.21.

³² Çeçen, s.11.

³³ Ülker Gürkan, "Sosyal Değişmeler," *Abadan'a Armağan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s.465.

³⁴ E.Adamson Hoebel, "The Nature of Culture," *Man, Culture and Society*, ed. Harry L. Shapiro, New York, Oxford University, 1986, s. 168.

³⁵ Turan, s.21.

geleceğe uzanır ve her toplumun yaşadığı koşullara ve değişimlere paralel şekilde bugünkü biçimini alır³⁶.

Bugün içinde yaşadığımız kültürü, tamamlanmış olarak düşünmek mümkün değildir. Büyük olasılıkla bu süreç gelecekte de devam edecektir. Bu nedenle, kültür tarihi bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bir toplumun kültür yapısını incelediğimizde, o toplumun tarihi ile ilgili pek çok bilgiye de ulaşabiliriz.

Kültürler, "bir toplumun müşterek malı"³⁷ olmasına rağmen, toplumdaki her birey aynı şekilde ve aynı ölçüde kültüre katılmazlar³⁸. Bununla birlikte toplumun farklı kesimlerinin çalışmaları ve onların ürettikleriyle kültür oluştuğu için, her toplumda birbirinden farklı kültür yapıları vardır³⁹. Toplumdaki farklı kültürel yapılar, insanların yaşadıkları yerlere, sınıflarına, mesleklerine, gelir düzeylerine, sanat ve düşünce akımlarına göre biçimlenir. Bunlara alt kültür, bölgesel veya yerel kültür, sınıf kültürü gibi çeşitli isimler verilir. Bunların bir bütün olarak ulusal kültürü oluşturmaları için uyum içinde olmaları gerekir. Kültürün birleştirici ve bütünleştirici yönüne rağmen tarihsel ve çevresel nedenler gibi farklı etkiler nedeniyle bu uyumlu ve devamlı bütünleşme her zaman sağlanamayabilir. Bu durumda toplumda çeşitli aksaklıklar ve huzursuzluklar ortaya çıkar⁴⁰.

Bir toplumun oluşumunda ve devamında vazgeçilmez bir rol oynayan kültür önemli işlevlere sahiptir. Kültürün en önemli ilk işlevi, topluma bir yaşama şeması veya deseni vermesidir. Böylece bireyler nasıl davranmaları ve ne yapmaları gerektiğini bilirler. Bununla birlikte bütün toplumu bir araya toplayarak bireylere toplumsal yaşamın amacını ve anlamını öğretir. Toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilerek toplumların devamlılığının sağlanmasında kültür önemli bir işlev görür. Bireyler bu noktada sadece kültürü paylaşmakla kalmazlar, aynı zamanda diğer bireylere sadakat da gösterirler. Her toplum birbirinden farklı olduğu için bireylerin kolayca ayırt edilmesi kültür aracılığıyla gerçekleştirilir. Bir başka deyişle bir "alameti farika" görevi yapar. Kültür, bireylerin deri renkleri ve ırklarından daha anlamlı ve daha bilimsel biçimde ayırt edilmesini sağlar. Ayrıca sosyal kişiliğin

³⁶ Çeçen, s.11.

³⁷ Ergin, s.21.

³⁸ Wallis, s.11.

³⁹ Çeçen, s.12.

⁴⁰ Turan, s.23.

oluşmasında önemli etkenlerden biri de kültürdür. Bireyin bağımsız niteliğine rağmen, kişiliği üzerinde içinde yaşadığı kültürün önemli izlerini taşır. Kültür, toplum içindeki bireyler ve gruplar için vazgeçilmez olduğu kadar, toplumlar arası ilişkilerin düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesi açısından da önemli bir işleve sahiptir⁴¹.

Kültür birçok öğeden oluşan bir bütündür. Kültür tanımlarındaki çeşitliliğin nedenlerinden birisi hiç kuşkusuz içerdiği öğelerdeki farklılıklardır. İlk olarak sosyolog William Ogburn olmak üzere Karl Marx, L.Weber, T.Vevlen ve daha birçok araştırmacı, kültürün öğelerini maddi ve maddi olmayan (manevi) olarak ikiye ayırmışlardır⁴². Aynı ayrımı özdeksel ve tinsel kültür biçiminde Özer Ozankaya ve İbrahim Yasa da yapmıştır⁴³. Ayrıca Emre Kongar, bu ayrımlardan yola çıkarak maddi kültüre “teknoloji”, manevi kültüre ise “ideoloji” denilebileceğini ileri sürmüştür⁴⁴.

Ogburn, bu ayrımı yaparken maddi kültürün içeriğini belirtmemesine rağmen anlaşıldığı kadarıyla teknolojiyi ve ekonomiyi kastetmektedir. Manevi kültürün öğelerini ise, sanat, felsefe, din, kısmen sosyal, siyasal ve örgütlenmenin diğer şekilleri olarak belirtmiştir⁴⁵. Bu ayrım daha sonra gelen pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Maddi ve manevi kültürün içerdiği öğelerde bazı küçük farklılıklar olsa da genellikle kabul edilen biçimiyle şöyle tanımlanmışlardır: Maddi (özdeksel) kültür, bir toplumun teknolojisi, üretim teknikleri, eşyalar, ve araçlar, idari yapılar, sanat eserleri ve mimari yapılar bütünüdür⁴⁶; manevi (tinsel) kültür ise, toplum yaşamını ve ilişkilerini düzenleyen değerler, gelenekler, görenekler, ahlak kuralları, fikirler, dil, semboller, normlar, düşünce sistemi ve örgütlenme biçimlerinin toplamıdır⁴⁷.

⁴¹ Fichter, s.135-137.

⁴² Sorokin, Vol.II, s.156.

⁴³ Ozankaya, s.152; İbrahim Yasa, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, 2.B., Ankara, Sevinç Matbaası, 1973, s.17.

⁴⁴ Kongar, s.19.

⁴⁵ Sorokin, Vol.IV, s.162.

⁴⁶ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 7.B., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yay., 1994, s.74; Gürkan, s.466; Hoebel, s.176; Doğan, İsmail, *Sosyolojik Kavramlar ve Sorunları*, 2.B., İstanbul, Sistem Yay., 1998, s.225.

⁴⁷ Özkalp, s.74; Sorokin, Vol.IV, s.162; Doğan, s.225; Gürkan, s.466.

Maddi ve manevi kültür ayırımını yapay olarak değerlendiren Kongar, bunun “öğrenme ve aktarma” amacıyla yapıldığında anlam kazandığını belirterek, kültürü bir bütün olarak düşünmenin daha doğru olacağını vurgulamaktadır⁴⁸.

Maddi ve maddi olmayan kültür öğeleri bir bütünün parçalarıdır. Bu noktada iki kültür alanı içinde karşılıklı etkileşim söz konusudur. Birindeki değişim, diğerinde de değişmeye neden olacağı için bu öğeleri tek başına düşünmek mümkün değildir. Kültürü bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, araştırmacılar tarafından genel olarak kabul gören kültür öğelerini şöyle sıralamak mümkündür: Dil, duygu, düşünce, inanç, sanat, din, tarih, eğitim ve öğretim, ahlak, bilim, norm, örf ve adetler, teknoloji, ekonomi.

B. KÜLTÜR VE UYGARLIK

Günlük yaşantımızda kültür ve uygarlık sözcükleri genelde eş anlamlı gibi kullanılmaktadır. Bununla birlikte tarihsel süreç içinde bazen maddi kültüre uygarlık adı da verilmiştir. Uygarlık kavramı, kültürden önce doğmuş ve hemen hemen 19. yüzyıla kadar kültürü de kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Kültür ve uygarlık kavramları bugüne kadar, bazen eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine, bazen de uygarlık kültürü içine alacak veya kültür uygarlığı kapsayacak biçimde kullanılmışlardır⁴⁹.

Uygarlık sözcüğünün batı dillerinde karşılığı olan “civilisation”, Latince’de yurttaşlara ilişkin haklar, ayrıcalıklar anlamına gelen “civilis” sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcükten türetilen “civiliser” deyiimi, “barbarlık” durumundan çıkmayı ifade ediyordu. Civilisation sözcüğünün bütün Avrupa dillerinde kullanımı ortak olmasına rağmen, içerik ve kapsam yönünden ülkeler arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır⁵⁰.

Medeniyet sözcüğü ülkemizde ilk kez 1835-40 yılları arasında kullanılmaya başlanmış, 1850’li yıllardan sonra yaygınlık kazanmıştır⁵¹. Türkçe’de uzun süre uygarlık sözcüğü yerine kullanılmış olan “medeniyet”⁵², “şehirli, şehir halkından

⁴⁸ Kongar, s.20.

⁴⁹ Turan, s.13-19; Meriç, s.82-83.

⁵⁰ Turan, s.14.

⁵¹ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1992, s.32.

⁵² Turan, s.14.

olan, fenden ve sanayiden yararlanan” anlamına gelen Arapça “medeni” sözcüğünden gelmekte ve “ilimden ,fenden, sanayiden, ticaretten yararlanarak refah içinde yaşayış, şehirlilik” anlamını taşımaktadır⁵³.

“Civilisation” sözcüğünü dilimize ilk kazandıranın Tanzimatı ilân eden Osmanlı devlet adamı Mustafa Reşit Paşa olduğunu belirten Cemil Meriç, batıdan alınan pek çok kurum ve kavramlarda olduğu gibi tam olarak Türkçe karşılığı olmayan bu sözcüğü, M.Reşit Paşa’nın, 1834’de Paris’ten yolladığı resmi yazılarda “terbiye-i nâs ve icray-ı nizâmat” anlamında kullandığını ifade etmektedir⁵⁴. Bundan sonra özellikle Tanzimat döneminden itibaren “civilisation” sözcüğü medeniyet anlamında kullanılmaya başlanmış, hatta bir kısım Osmanlı aydın ve yöneticisinin benimsediği bir ideoloji haline gelmiştir. Medeniyeti kurtarıcı bir kavram olarak benimseyenler arasında Mithat Paşa, Şinasi ve Cevdet Paşa gibi önemli Osmanlı aydınları da vardır. Cumhuriyetten sonra başlatılan dil devrimi sürecinde medeniyet yerine uygarlık kelimesinin kullanılması yaygınlık kazanmıştır⁵⁵.

Kültürün ilk bilimsel tanımlamasını yapan Tylor, yukarıda belirtildiği gibi bu iki kavramı eş anlamlı olarak kullanmıştır⁵⁶. Ancak yaptığı tanımda daha çok kültürün manevi yönünü vurgulamış, maddi kültür denilen alet ve araçları bu tanım içinde belirtmemiştir⁵⁷. Tylor’ın bu tanımından sonra kültür ve uygarlık kavramları konusunda tartışmalar başlamıştır. Alfred Weber, R.McIver ve F.Bacon gibi bilim adamları kültür ve uygarlığın ayrı ayrı kavramlar olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre kültür, yaşama ve düşünme biçimi, din, gelenek ve görenek, değerler ve edebiyat gibi öğelerden oluşan bir bütündür; uygarlık ise, teknoloji ve araçlar bütünüdür. Bu ayırım içerik ve kapsam yönünden, ilk olarak William Ogburn’un yaptığı maddi ve manevi kültür ayırımına benzemektedir⁵⁸.

Ziya Gökalp, uygarlığı kültürden daha kapsamlı bir kavram olarak kullanmıştır.

⁵³ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, 2.B., İstanbul, Çağ Yayınları, 1987, s.1315; Mustafa Nihat Özü, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 3.B., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1956, s.440.

⁵⁴ Meriç, s.83.

⁵⁵ Turan, s.14-15.

⁵⁶ Paul Edward, *The Encyclopedia of Philosoph*, ed.Paul Edward, Vol.I, NewYork, Macmillan Publishing, 1967, s.274; Turan, s.15.

⁵⁷ Fichter, s.132; Ekrem Altay, “Kültür ve Uygarlık,” *Halkevleri Dergisi*, C.II, No.20,(Haziran 1968), s.7.

⁵⁸ Sorokin, Vol.IV, s.160-162.

Ona göre, “uygarlık”, ulusların “ortak bir yaşam sürerek oluşturdıkları” bir bütün olduğu için uluslararasıdır. Bir uygarlığın her ulusta aldığı özel şekil ise “hars (kültür)”dir. Bu nedenle kültür ulusaldır. Uygarlık, bir ulustan bir başka ulusa geçebilmesine rağmen, kültür için bu söz konusu değildir. Bir ulus uygarlığını değiştirebilir, fakat kültürünü değiştiremez. Ayrıca uygarlık yöntem ve akıl aracılığıyla yapılırken, kültür esin ve sezgi yoluyla oluşmaktadır. Gökalp, kültür ve uygarlık arasındaki farkları belirtirken onların içerdiği öğeler nedeniyle de ayrı olduklarını savunmuştur. Gökalp’e göre kültür dinsel, ahlaksal, estetik öğeleri içerirken, uygarlık, ekonomik, hukuksal öğelerden oluşmaktadır⁵⁹. Öğeler yönünden yaptığı bu ayırımı “Türkçülüğün Esasları” isimli çalışmasında yer vermemiş, iki kavramı içerdikleri öğeler yönünden birleştirmiştir. Gökalp, her ikisinin de sosyal yaşamı içine aldığını savunarak, sosyal yaşamı da şu öğelere ayırmıştır: “Dinî hayat, ahlâkî hayat, hukukî hayat, rasyonel hayat, iktisadî hayat, lisanî hayat, fennî hayat.” Bunların bütününe ulusal kültür adı verilebileceği gibi uygarlık da denilebileceğini ileri sürmüştür⁶⁰.

Görüldüğü gibi Z.Gökalp, kültür ve uygarlık kavramlarının aynı içeriğe sahip olduğunu belirtmesine rağmen, yine de kültürün ulusal, uygarlığın ise uluslararası olduğunu savunmuştur. Bunun yanı sıra uygarlığı kavramlar, teknikler ve bilgiler bütünü olarak ifade ederken, kültürü duygulardan oluşan bir bütün şeklinde tanımlamıştır. Uygarlık fertlerin iradesiyle, akıl ve belli yöntemlerle gerçekleşirken, kültür kendiliğinden ve doğal biçimde oluşmaktadır. Bu nedenle bir başka ulusa geçmesi veya değiştirilmesi mümkün değildir⁶¹.

Gökalp’in kültür ve uygarlık konusundaki görüşlerine bütünsel olarak bakıldığında temelde bir birlik görmek pek mümkün değildir. Batıda bu iki kavram konusunda yaşanan güçlüğü o da yaşamıştır. Ayrıca yaşadığı dönemin özelliklerini de göz önünde tutmak gerekir. Bununla birlikte Gökalp’in görüşleri bazı küçük farklarla kendisinden sonra gelen pek çok kişi tarafından benimsenmiş ve savunulmuştur. Bunlar arasında Mümtaz Turhan, Mehmet Kaplan, Cahit Tanyol,

⁵⁹ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlık Tarihi(Günümüz Türkçesiyle)*, der. Yusuf Çotuksöken, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991, s.3-4.

⁶⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.30.

⁶¹ A.g.e., s.30-33,39.

İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin, İsmail Doğan ve Sadık Tural'ı saymak mümkündür⁶².

Uygarlığı kültürden daha kapsamlı bir kavram olarak düşünenlerden biri de Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu "Üç Medeniyet" isimli eserinde, uygarlığı en geniş anlamıyla "hayat tarzı" biçiminde tanımlamış; düşünme ve araştırma biçimlerinden, giyinme şekline kadar her türlü maddi ve manevi kültür olaylarını içine aldığı savunmuştur⁶³.

Tarihçi Arnold Toynbee ise kültür ve uygarlığı eş anlamlı olarak düşünenlerden biridir. Sanat ve din uygarlığın öğeleri olduğu kadar, onlardan daha gevşek bir yapıda olan teknoloji de uygarlığın öğesidir. Bu öğelerin bütünü uygarlığı oluştururlar. Ona göre, batılı devletlerden silah tekniği alan bir toplum, zaman içinde Batı uygarlığını da almak zorunda kalacaktır. Böylece yakın bir gelecekte bütün insanlık tek bir uygarlık haline gelecektir⁶⁴.

Gökalp'in kültür ve uygarlık ayrımına karşı çıkan Hilmi Ziya Ülken, her iki kavramın aynı içeriğe sahip olduğunu savunmaktadır. Ona göre, bilim ve felsefeyi, sanat, hukuk ve ahlaktan ayrı tutmak mümkün olmadığı gibi, bütün bu öğeler hem ulusal hem de uluslararasıdır. Bu nedenle kültürün değiştirilemez, uygarlığın ise değiştirilebilir olduğu görüşünü şiddetle eleştirmiştir. Uygarlığı başka toplumlardan alıp, ulusal kültürü koruyalım demenin mümkün olmadığını savunan Ülken, uygar toplumlar seviyesine ulaşmak için her alanda yaratıcı olmak gerektiğini ve bu yaratıcılığı sağlayan temel etkenin de dünya görüşü ve zihniyet olduğunu belirtmiştir⁶⁵. Aynı görüşleri savunanlardan biri olan Suat Sinanoğlu'na göre de, bir toplumun modernleşmesi için tekniğin tek başına yetmediğini, bunun yanında o tekniği kullanacak ve yenilerini yaratacak olan zihniyetin de alınması gerektiğini savunmaktadır⁶⁶.

⁶² Ayrıntılı bilgi için b.k.z.Turhan,s.40; Ergin ,s. 24-25; Tural, s.36-40; Doğan, s.349-350; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 5.B., İstanbul, Boğaziçi Yay., s.16; Turan, s.18; Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s.365.

⁶³ Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972, s.3.

⁶⁴ Halil İnalçık, "Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee," *Türk Kültürü*, C.XXXI, No.31, (Mayıs 1965), s.428'den A.J.Toynbee, *Reconsiderations*, Londra, 1963, s.76,77,110.

⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2.B., İstanbul, Ülken Yayınları, 1992, s.22-23.

⁶⁶ Suat Sinanoğlu, *Türk Humanizmi*, 2.B., Ankara, TTK, 1988, s.23-30.

Ülken ve Sinanoğlu'nun bu görüşleri, Tanzimat'tan başlayarak Cumhuriyete kadar tartışma konusu olan batılılaşma çabalarının yanlışlığını vurgulaması bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde bu tür çabalardan bir sonuç alınamamış ve modernleşme gerçekleştirilememiştir. Atatürk'le başlayan devrim sürecinde batılılaşma konusunda eski anlayıştan farklı bir yol izlenmiş ve Türk modernleşmesi sağlanmıştır.

Mümtaz Turhan ise, kültür ve uygarlığın eş anlamlı olarak kullanılmasını yanlış bularak bu görüşleri son derece sert biçimde eleştirmiştir. Ona göre, kültür ve uygarlığın aynı içeriğe sahip olduğunu savunan görüşlerin hiçbir temeli olmadığı gibi, "...bir vecize halinde ve dogmatik şekilde ortaya atılmış" ⁶⁷ bu iddiaları ciddiye almaya bile gerek yoktur. Turhan, her ne kadar bu iki kavramın içerik bakımından kaynaşmış ve birbirlerinden ayrılmasının güç olduğunu kabul etmekle birlikte aralarında farklar olduğunu savunmaktadır. Bu düşüncelerine kanıt olarak toplumdan topluma kültürlerin değişmesini göstermektedir. Ona göre her iki kavram aynı olsaydı bütün insanlığın tek bir kültüre sahip olması gerekirdi. Oysa bugün birbirinden farklı uygarlıklar ve kültürler varlıklarını sürdürdüklerine göre, bu iki kavram arasındaki farkları göz ardı etmek mümkün değildir⁶⁸.

Kültür ve uygarlık kavramları konusunda yaşanan bu tartışmalar, günümüzde de devam etmektedir. Avrupa'da erken dönemlerde başlayan ve son yüzyıllarda büyük hız kazanan gelişmelere ayak uyduramamış ve geri kalmış toplumlarda bu tartışma ağırlık kazanmıştır. Bu devletler, ileri ve gelişmiş toplumların düzeyine ulaşmak için arayış içindedirler. Genel olarak bakıldığında bu konudaki düşünceleri, gelişmiş devletlerin bilim ve tekniğini almak, ulusal kültürlerini korumaktır. Fakat bu konudaki denemeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu toplumlarda gelişme sağlanamamıştır. Buna rağmen toplumsal yapılarının niteliği nedeniyle hiçbir zaman bütünsel bir değişim içine girememişler ve tartışmalar aynı şekilde günümüzde de devam etmektedir. Kültürün bir bütün olduğu göz önüne alındığı takdirde daha sağlıklı değişimleri gerçekleştirmek mümkün olabilir kanısındayız.

⁶⁷ Turhan, s.40.

⁶⁸ A.g.e.,s.40.

C. KÜLTÜR DEĞİŞİMİ

Değişme, “önceki durum ya da davranıştan farklılaşma” biçiminde tanımlanabilir⁶⁹. Bu nedenle değişimin belli bir doğrultusu yoktur. Değişim ileriye doğru olabileceği gibi geriye doğru da olabilir. Topumlarda ve insanlarda görülen farklılaşmaların hepsi değişim olarak isimlendirilmiştir.

Değişme, her toplumun temel niteliklerinden biri olmakla birlikte, değişme biçimleri, hızları, yönleri birbirinden farklıdır. Bu noktada toplumların “yaşam biçimi” olarak tanımlanan kültürün de değişmesi doğaldır⁷⁰. İnsanlık ilkel dönemlerden bu zamana kadar pek çok değişimler yaşamıştır.

Araştırmacılar arasında “sosyal değişim” ve “kültürel değişim”in tanımlanması ve alanlarının belirlenmesi konusunda fikir birliği yoktur. Başta Alfred Kroeber ve Talcott Parsons gibi sosyologlar, bu iki kavramın farklı olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, “sosyal değişim” bireyler ve kurumlar arasındaki ilişkilerin değişimleridir; kültürel değişim ise, kültürel alanda gerçekleştirilen değişimlerdir. Bu görüşün yanlışlığını belirten araştırmacılardan bazıları her iki kavramın aynı içeriğe sahip olduğunu savunurlarken, bazıları da “sosyal değişim”in daha kapsamlı olduğunu ileri sürerler. Bunlar dışında kalan bir kısım araştırmacılar ise, her iki görüşe de katılmayarak toplumda ortaya çıkan bütün değişimleri “sosyal ve kültürel değişimler” olarak adlandırır⁷¹.

Bir kısım sosyologlar ve antropologlar ise bu iki kavram arasında teorik bir fark olduğu düşüncesiyle bu kavramları birbirinden ayırırlar. Bu ayrıma göre; “sosyal değişme”, toplumsal yapıda ve ilişkilerde meydana gelen değişmeler olarak tanımlanırken, “kültürel değişme” ise toplumun kültür yapısındaki değişme biçiminde ifade edilmiştir⁷².

Bu iki kavramın farklılığını savunanlardan birisi olan sosyolog Ülker Gürkan, “sosyal değişme”yi, sosyal yapıda veya belirli sosyal kurumlarda ve yahut da kurumlar arasındaki ilişkilerde oluşan değişmeler olarak tanımlamıştır. Bunun yanı

⁶⁹ Mahmut Tezcan, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1984, s.2'den Joseph Fichter, *Sociology*, USA, 1957, s.357.

⁷⁰ Özkalp, s.263-264.

⁷¹ John R.Hall-Marry Jo Neitz, *Culture Sociological Perspectives*, New Jersey, Prantice Hall, 1993, s.218.

⁷² A.g.e., s.264.

sıra “kültürel değişme”yi ise “kültürün inanç, bilgi, dil, örf, âdet veya teknoloji gibi herhangi bir alanındaki değişmesi” olarak ifade etmiştir. Bu nedenle kültürel değişimin çoğu kez sosyal yapıyı da etkilediğini savunan Gürkan’a göre, kültürel değişimin sosyal değişim içinde ele alınması gereklidir⁷³.

Toplumsal yapıyı bir bütün olarak ele alan bütüncü sistematikçiler ise, sosyal ve kültürel yapıların iç içe geçmiş yapılar olduğu için ayrılmalarının mümkün olmadığını savunmuşlar ve bu yapıları ayıran görüşleri eleştirmişlerdir. Bu iki yapı arasında önemli bir fark olmadığı görüşünden hareket ederek, bu kavramları birleştirmişler ve “sosyo-kültürel değişimler” olarak adlandırmışlardır⁷⁴. Benzer görüşleri savunan Kongar ise, insan ilişkilerini içeren toplumsal yapı ile insanların kullandıkları araç-gerecin yanı sıra insan ilişkilerini düzenleyen kural ve değerlerden oluşan kültürel yapının bir arada “sosyo-kültürel yapı”yı oluşturduğunu ifade etmektedir⁷⁵.

Kültürel yapıdaki değişim sosyal yapıyı da etkilediği için bazı araştırmacılar, bu iki kavramı birbirlerinin yerine kullanırlar. Onlar için iki kavramın içeriği de aynıdır, bu nedenle farklı kullanıma gerek yoktur⁷⁶. Bozkurt Güvenç de aynı görüştedir, iki değişimin de özdeş olduğunu ileri sürmektedir⁷⁷.

Görüldüğü gibi bu iki kavram konusunda araştırmacılar arasında görüş farklılıkları vardır. Bunun nedeni kültür tanımlarındaki ayrılıklar olabileceği gibi, iki yapının birbiriyle iç içe ve yakından ilişkili olmaları da olabilir. Birindeki değişim, diğerindeki değişmeyi de beraberinde getirir. Bunun yanında her iki değişimin etkenleri, biçimleri, süreçleri hemen hemen aynıdır. Sonuç olarak, bu iki yapı arasındaki yakın ilişkiyi benimsemekle birlikte, içerdikleri öğeler yönünden farklılıklarının göz önüne alınmasının gerekli olduğu kanısındayız.

Kültürün tutucu doğasına rağmen değişim onun temel niteliklerindedir. Malinowski kültür değişimini şöyle tanımlamıştır: Bir toplumun sosyal, maddi ve manevi uygarlığını oluşturan mevcut düzeninin bir başka biçime dönüşmesi

⁷³ Gürkan, s.464.

⁷⁴ Tezcan, s.2;

⁷⁵ Kongar, *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 6.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995, s.35.

⁷⁶ Özkalp, s.260; R.Billington et al., *Culture and Society*, London, Macmillan, 1991, s.3.

⁷⁷ Bozkurt Güvenç, *Sosyal ve Kültürel Değişim*, Ankara, Hacettepe Yayınlar, 1976, s.203.

sürecidir. Daha açık bir ifadeyle, bir toplumun siyasi yapısında, yönetim kurumlarında, yerleşim biçimlerinde, inançlarında, bilgi sistemlerinde, eğitiminde, hukuk alanında, maddi araç ve gereçlerle onların kullanımında ve toplum ekonomisinin dayandığı ürünlerin tüketimindeki az ya da çok hızla oluşan değişimlerdir. Kültür değişimleri insan uygarlığının sürekli bir etkenidir, o her zaman ve her yerde oluşur⁷⁸.

Genelde araştırmacılar tarafından büyük ölçüde kabul edilen bu tanıma göre, kültürel değişim hemen hemen her yerde ve her zaman gerçekleşmektedir. Değişme, kültürün dinamik yapısından kaynaklandığı için kaçınılmazdır⁷⁹ ve kültürler varolduğu sürece devam edecektir. Fakat, değişimin hızı, niteliği ve etkileri toplumdan topluma farklılık gösterebilir.

Kültür, kalıtımsal olmadığı için sonraki kuşaklara öğrenme yoluyla aktarılır. Fakat, bu aktarma sırasında doğal olarak bazı değişimlere uğrar ve bir sonraki kuşağa bu değişmiş haliyle geçer. Tek başlarına bu küçük değişiklikler pek önem taşımazlar bile yüzyıllar geçtiğinde büyük boyutlara ulaşırlar⁸⁰.

Kültür değişimleri, insanlığın ortaya çıkışı kadar eski olduğu için toplumların gelişiminde büyük önem taşımaktadırlar. Bu alandaki çalışmalar, kültür kavramının önem kazandığı 19. yüzyılda başlamış ve uygarlıkların doğuşu ve gelişimine ilişkin geliştirilmiş çeşitli kuramlar kültüre de uygulanmıştır. Kültürel değişme için kullanılan kuramları ikiye ayırmak mümkündür⁸¹:

a. Evrim Kuramı (evolution): Bu kuramı savunanlara göre, uygarlık veya kültür, ilkel dönemlerden bugüne kadar durmaksızın bir ilerleme ve gelişme göstermiştir. Kültür bu uzun süreç içerisinde, çeşitli aşamalardan sonra bugünkü durumuna gelmiştir. Bugün dünyada yaşayan ilkel kabilelerin kültürleriyle modern toplumların kültürleri karşılaştırıldığında bu gelişmelerin aşamalarını görmek mümkündür. Çok eski dönemlerde ilkel koşullarda yaşayan insanların uygar toplumlara dönüşmesi uzun zaman süreci içinde gerçekleşmiştir. Bu süreç içinde

⁷⁸ Malinowski, *The Dynamics of Culture Change*, 5.ed., New Haven, Yale University Press, 1958, s.1.

⁷⁹ Doğan, s.332.

⁸⁰ Turan, s.24-25.

⁸¹ A.g.e., s.26; Turhan, s.17; Malinowski, *The Dynamics of Culture*, s.1.

İnsanların doğası benzer olduğundan çeşitli insan toplulukları, eşit koşullar altında birbirlerinden bağımsız, keşifler ve buluşlar yoluyla benzer değişimler yaşamışlardır. Kültürel gelişim de bu biçimde gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu görüşü savunanlara aynı zamanda “paralelci” de denilir⁸².

Bu kuramın savunucuları, geçmişteki gelişmeleri göz önüne alarak gelecek için toplumların değişim aşamalarını belirlemeye çalışmaktadırlar. Onlara göre değişme, gelişme anlamı taşıdığından toplumlar aynı çizgide gelişmeye devam edecektir. Bugünkü kültürümüz henüz sürecini tamamlamamıştır⁸³. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da belli aşamalar ve dönemlerden geçecektir. Kendiliğinden oluşan bu değişim süreci de gelişerek devam edecektir⁸⁴.

b. Yayılma Kuramı (diffüzyonizm): Bu görüşe göre, bir kültürün oluşum ve değişiminde en önemli rolü kültür temasları oynamaktadır. Bir kültürün ögesi ya da öğeleri, temas yoluyla bir diğer kültüre geçer ve yaygınlaşır. Toplumların kültürleri incelendiğinde benzerlikler olduğu görülmektedir. Kültür öğelerinin bu benzerliklerine bakılarak, öğelerin kökenlerini saptamak olanaklıdır. Fakat bunun için de toplumların tarihsel gelişimlerine bakmak gerekir. Bu nedenle, bu kuramın savunucularına aynı zamanda “tarihçi okul” adı verilmektedir⁸⁵.

Yayılmacılar, evrimcilerin aksine, insanın yaratıcılığına inanmazlar. İnsanların doğaları gereği tutucu ve taklide meyilli olduğunu, bu yüzden de herhangi bir ihtiyacını karşılayan bir aracı yeniden icat etmek yerine, bir başkasından almayı tercih ederler⁸⁶. Bugün yaşayan ya da yaşamayan kültürlerin çoğu, diğer kültürlerden yaptığı alıntıyla gelişmiştir⁸⁷.

Her ne kadar bu kuramlar, kültürel değişimin kaynaklarına ve niteliklerine değinmiş olsalar da tek başlarına kültürel değişimi bütünüyle açıklamaktan uzaktırlar. Kültürler arasındaki alış verişler ya da bir kültürde ortaya çıkan yeni fikirler ve buluşların karşılıklı etkileşimi, toplumdaki bireylerin ve grupların davranışlarında değişimlere yol açmaktadır. Toplumların gelişimlerini belli yasalara

⁸² Turhan, s.18-19.

⁸³ Naylor, s.43.

⁸⁴ Turan, s.26; Malinowski, *The Dynamics of Culture*, s.1.

⁸⁵ Turhan, s.18-19.

⁸⁶ *A.g.e.*, s.19-20.

⁸⁷ Naylor, s.55.

bağlamak ve genellemeler yapmak olanaklı değildir. Her toplumun gelişimini ayrı ayrı incelemek gereklidir. Son dönemlerde haberleşme sistemlerindeki gelişme nedeniyle her türlü yenilik daha hızlı biçimde tüm dünyaya yayılmakta ve kültürler arasındaki etkileşim artmaktadır. Bu nedenle toplumların kültürlerindeki benzerlikler çoğalmaktadır.

Her kültür sürekli olarak değişmesine rağmen, öğelerinin değişim hızları ve nitelikleri aynı olmayabilir. Bu durum, kültür öğeleri arasında sıkı bir bağ olmadığını gösterir. Bunun yanında kültürün her hangi bir öğesindeki değişme, bütün öğelerde önemli değişmelere yol açacağı gibi, öğelerin sınırlı bağımsızlığı nedeniyle, hiçbir etki yapmadan veya son derece önemsiz değişmelere de neden olabilir⁸⁸.

Pek çok araştırmacı, maddi kültürün, manevi kültüre oranla daha hızlı değiştiğini ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre; maddi kültür, doğrusal bir yönde ve zaman içinde derece derece gelişir. Daha güçlü ve evrensel bir niteliğe sahip olduğu için değişimi hızlıdır. Değişme, kültürün maddi öğelerinde önce başlar ve düzenli bir gelişme izler. Maddi alandaki değişimler, manevi alanı etkiler ve değişmelere neden olur. Maddi alandaki birikimler ve değişimler açık şekilde gözle görülürken, manevi alanda bu pek mümkün değildir. Bu nedenle maddi alandaki değişimler ve yenilikler, toplumlar tarafından çok çabuk benimsenip kabul edilmekle birlikte, yayılma da hızlı biçimde gerçekleşmektedir. Maddi kültür değişimi, manevi kültür değişiminin yol göstericisidir⁸⁹.

Başta Ogburn olmak üzere bu görüşü savunanlar, manevi öğelerdeki değişmelerin daha yavaş ve sınırlı olduğunu ileri sürerler. Manevi kültür öğeleri, maddi alanda başlayan değişimi mutlaka izlemeleri gerekir. Şayet bu süreç gerçekleşmezse, bütünsel bir kültür değişiminden söz edilemeyeceği gibi, Ogburn'un "kültür boşluğu" adını verdiği ve sosyal düzende aksamalara, bozukluklara ve çözümlere neden olan durum ortaya çıkar⁹⁰.

Maddi ve manevi kültür değişimlerinin karşılaştırmasını eleştiren Sorokin, maddi kültür kadar manevi kültürün de evrensel olduğunu ve manevi kültür değişiminin de hızlı biçimde gerçekleşebileceğini savunmaktadır. O, bu konudaki

⁸⁸ Turhan, s.29.

⁸⁹ Sorokin, Vol.IV, s.163; Turhan, s.29-30.

⁹⁰ Turhan, s.29; Sorokin, Vol.IV, s.163; Gürkan, s.468.

düşüncelerine kanıt olarak, dinlerin ve düşünce akımlarının yayılmasını göstermektedir. Maddi kültürdeki değişimin de her zaman hızlı olmadığını örneklerle göstererek, her iki kültür alanındaki değişimi, bu yeniliğe duyulan ihtiyacın belirlediğini ileri sürmektedir. Şayet, toplumlar yeniliğe ihtiyaç duyarlarsa, değişim ve yayılma gerçekleşir; duymazlarsa bu değişimin gerçekleşmesi olanak dışıdır. Bununla birlikte bazen ihtiyaç duyulduğu halde yenilik benimsenmeyebilir⁹¹.

Kültür öğelerinin değişimlerinin belli bir kurala bağlanamayacağını savunan Turhan ise, manevi kültürdeki değişimin belli bir aşamaya gelinceye kadar göze çarpmasına rağmen büyük değişimlere neden olabileceği görüşündedir. Bazen manevi alandaki değişim, maddi kültür değişimlerini yönlendirir. Maddi kültür değişimlerinin hızlı yayıldığı görüşünü de eleştiren Turhan, ihtiyacın yanı sıra değişimi, psikolojik etkenlere, kültürlerin niteliğine ve düzeyine bağlamaktadır⁹².

19. ve 20. yüzyılda Batı toplumlarında sanayileşmeyle birlikte kültürün maddi kısımlarında büyük gelişmeler yaşanmış ve aynı hızla olmamakla birlikte, sosyal ve siyasal alanda da değişimler olmuştur. Zaman içinde bu değişimler birbirlerine uyum sağlamışlardır. Buna karşılık, Batılı devletlerin gelişme çizgisini takip edemeyen ve dolayısıyla bu değişimleri yaşayamayan, bugün geri kalmış olarak isimlendirilen toplumlar, batının gelişmesini sadece maddi değişim olarak anlamışlardır. Bu nedenle gelişmek için, maddi kültür öğelerinin alınmasını yeterli görmüşlerdir. Söz konusu bu devletler, maddi öğeleri almalarına rağmen, manevi yapılarını bu değişmeye uyduramadıkları için amaçladıklarına ulaşmada başarısız olmuşlardır ve pek çok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu gösteriyor ki, kültür değişimleri bir bütündür ve birindeki değişim diğesinde de değişimi gerektirir. Bazen, manevi öğeler maddi kültür değişimine öncülük ederken, bazen de maddi değişim manevi değişimleri yönlendirir. Birinin değişimi diğesinin değişimini de beraberinde getirir. Bununla ilgili pek çok örneği toplumların tarihsel gelişimlerinde görmek mümkündür.

Bazı antropologlar ve sosyologlar, kültürün neden değiştiği sorusuna cevap olarak, her kültürün bir iç dinamizme sahip olmasını gösterirler. Gerçekten kültür,

⁹¹ Sorokin, Vol.IV, s.192-195.

⁹² Turhan, s.30-31.

yapısı itibariyle değişmeye oldukça uygundur ve varlığının devamını da ona borçludur⁹³. Bununla birlikte değişmenin gerçekleşmesini sağlayan etkenler de vardır. Bu etkenler, hemen hemen tüm toplumlar için geçerli olmakla birlikte, her etkenin toplumlara etkileme biçimleri birbirlerinden farklı olabilir ve değişik sonuçlara yol açabilirler.

Değişime neden olan etkenlere bakıldığında, öncelikle karşımıza çevresel etkenler çıkmaktadır. Doğal çevrede oluşan her türlü değişme, yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına neden olduğu için toplumların yaşam biçimlerini etkiler⁹⁴. Benzer biçimde demografik hareketler de değişmeye neden olurlar⁹⁵.

Bir toplumun kültür yapısını belirleyen en önemli öğelerden biri olarak kabul edilen din, kültürel değişimin gerçekleşmesinde de belirleyici rol oynamaktadır. Yeni bir dinin benimsenmesi veya yenilikler karşısında takınacağı tutum, değişimin yönünü ve niteliğini belirlediği gibi gerçekleşip, gerçekleşmemesi konusunda da oldukça etkilidir⁹⁶. Bunun yanı sıra kültürün maddi ve manevi kısımlarında ortaya çıkan ve yayılan buluş ve keşifler değişimin bir diğer önemli etkenidir. Modern toplumlarda daha sık gerçekleşmekle birlikte benimsenmesi ve yayılması da daha kolay olmaktadır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren keşif ve buluşların miktarı arttığı için toplumlar çok hızlı değişimler yaşamışlardır.

Teknolojideki değişme, üretim araçlarında ve kullanımında farklılaşmaya yol açmaktadır. Bunun sonucunda ekonomik yapıda oluşan değişimler veya krizler, bunalımlar ve işsizlik de değişimin diğer etkenlerindedir.

Savaşlar değişimi olumlu ya da olumsuz biçimde etkileme gücüne sahiptirler. Savaşın sonucunda yenilen ülkelerin ortadan kaldırılması veya egemenlik altına alınması, kültürel temasın artması yeni değişime zemin oluştururlar. Bunun yanında bazı toplumsal devrimler savaşların sonucunda ortaya çıkmışlardır⁹⁷.

⁹³ Gürkan, s. 460.

⁹⁴ Güvenç, *Kültür ve İnsan*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yay., 1972, s.108; Gelles, s.80; Tezcan, s. 10.

⁹⁵ George Peter Murdock, "How Culture Changes," *Man, Culture and Society*, ed. Harry L. Shapiro, New York, Oxford University Press, 1986, s.249.

⁹⁶ Tezcan, s.10.

⁹⁷ Tezcan, s.13; Murdock, s.249.

Yeni düşünce sistemleri ve önderler kültür değişiminin önemli etkenleri arasında sayılmaktadır. Önderler, bir toplumun üyelerince gönüllü biçimde izlenen kişilerdir. Onlar ünleri, güçleri ya da toplumda edindikleri yer sayesinde kültürel değişime öncülük ederler. Toplumların tarihine bakıldığında, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan büyük önderlerin, toplumsal değişimde önemli rol oynadıkları görülmektedir. Özellikle son dönemlerde az gelişmiş ülkelerdeki modernleşme ve kalkınma çalışmaları, büyük ölçüde önderlerin çabalarıyla yürütülmüştür⁹⁸. Atatürk önderliğinde başlatılan ve sonuca ulaştırılan Türk Devrimi buna en güzel örnektir. Ayrıca Nehru, Gandhi ve Lenin de değişim için kendi toplumlarına öncülük etmişlerdir.

Toplumların birbirleriyle teması, kültür değişiminin önemli etkenlerinden biridir. İki farklı kültür yapısına sahip olan iki toplum, birbirleriyle temasa geçtikleri zaman, bazen gönüllü bazen de gönülsüz değişimlere uğrarlar⁹⁹. Bu genel olarak üç şekilde gerçekleşir:

i. İki kültür birbirleriyle karşılaştığı zaman, biri, diğerini etkiler veya karşılıklı etkileşim nedeniyle kültürün en azından bir kısmında değişmeye yol açar. Diğer bir ifadeyle, bir kültürün öğelerinin bir başka kültüre aktarılmasıdır. Buna “kültür edinme veya kültürleşme” (acculturation) denir.

ii. Kültürel temasta bulunan iki kültürden biri, diğer kültürün öğelerini yararlı bularak bunları bilinçli biçimde kendi kültürüne taşır. Bu olaya “kültür iktibas” (cultural borrowing) denir.

iii. İki kültürün öğeleri temas süreci içinde çeşitli yollarla ve bilinçsiz biçimde birbirine geçiyor ve bir kültür karışması gerçekleşiyorsa buna da “kültür yayılması” (cultural diffusion) adı verilir¹⁰⁰.

Yukarıda bahsedilen etkenler dışında toplumdaki depresyonlar, rejim değişiklikleri, misyonerlik faaliyetleri, diplomatik ilişkiler, öğrenci ve işçi değişim

⁹⁸ Tezcan, s.11; Murdock, s.249; Ozankaya, s.159

⁹⁹ Gelles, s.103; Kenrick Thompson, *Sociology An Introduction*, 5.ed., USA, McGraw-Hill, 1994, s.43.

¹⁰⁰ Gürkan, s.468-469.

programları, iletişim araçlarının gelişmesi ve yayılması, bilimsel amaçlı konferanslar ve toplantılarla bilgi geçişi ve turizm de kültürel değişime neden olabilirler¹⁰¹.

Bu etkenlerin kültür değişimini gerçekleştirebilmesi için uygun koşulların varlığı şarttır. Bu koşullar; yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, toplum bireylerinin yeniliğe istek duyması, gerekli bilgi birikimi, bilimsel araştırmaya inanma ve toplumsal yapının karmaşık olması biçiminde sıralanabilir¹⁰². Bu etkenlerin etkileme biçimi ve koşulların durumu her toplumda farklı şekilde olabilir. Aynı etkenler, her yerde aynı değişimlere yol açmazlar. Bunun nedenlerini toplumların psikolojik, sosyal ve kültürel yapılarında aramak gerekir¹⁰³.

Kültür değişimlerini, oluş biçimleri ve yöntemleri bakımından “serbest veya gönüllü” ve “zorunlu veya gönülsüz” kültür değişimleri olarak iki gruba ayırmak mümkündür:

a. Serbest (Gönüllü) Kültür Değişimleri: Herhangi bir grup veya toplumun, farklı bir kültüre sahip grup ya da toplum ile etkileşim sürecinde, hiç baskıya uğramadan etkileşimde bulunduğu kültürün öğelerinden birini veya birkaçını benimsemesi sonucunda kültür yapısında meydana gelen değişimlerdir¹⁰⁴. Her iki toplum arasındaki ilişki, doğrudan veya resmi olmadığı gibi, herhangi bir zorlama ve planlama da yoktur. Değişme tamamen kendiliğinden gerçekleşir¹⁰⁵. Bir kültür, ait olduğu toplumun ihtiyaçlarını yeterince karşılayamıyorsa, bu durumda o kültürün üyeleri, ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan ve kültür yapılarına uyan bir başka kültürün öğelerini alırlar. Bunun sonucunda yeni kültür öğeleri, varolan kültürün yapısında değişiklikler oluştururlar ve zamanla o kültürün bir ögesi haline gelirler¹⁰⁶.

Türkler, İslam dinini benimsedikten sonra Arap ve Fars kültürlerinin etkisi altında kalmışlar ve bunun sonucunda kültürleri önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bu değişimler serbest kültür değişimlerine örnek olarak gösterilebileceği gibi, benzer değişimler Osmanlı’da Tanzimat döneminde Fransız, 19.yüzyılın

¹⁰¹ Gürkan, s.470.

¹⁰² Fichter, s.160; Tezcan, s.10.

¹⁰³ Tezcan, s.10-11.

¹⁰⁴ Turhan, s.51.

¹⁰⁵ Naylor, s.62.

¹⁰⁶ Kenneth J. Neubeck- Davitos Glasberg, *Sociology*, NewYork, McGraw-Hill, 1996, s.61-63; Tural, s.65.

sonunda ise Alman kültürlerinin etkisiyle yaşanmıştır. Batılı devletlerde Amerikan, Doğulu devletlerde ise Rus kültürlerinin etkisiyle bir çok serbest kültür değişimleri ortaya çıkmıştır¹⁰⁷. Son dönemlerde hızlanan teknolojik gelişmelerle birlikte iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu toplumların teması arttığı ve kolaylaştığı için, serbest kültür değişimleri daha sık yaşanmaya başlanmıştır.

b. Zorunlu (Gönüllü Olmayan, Mecburi, Empoze) Kültür Değişimleri: İki ayrı kültüre sahip toplumlardan veya gruplardan biri, kendi kültürünün bir ya da birkaç ögesini, diğerine kabul ettirmek için baskı yapması veya siyasi iktidara sahip olanların, üstün gördüğü bir başka kültürün öğelerini, çoğunluğun karşı çıkmasına rağmen zorla benimsetmeye çalışması sonucunda kültürde meydana gelen değişimlerdir¹⁰⁸. Bu değişim sürecinin en önemli özelliği tanımdan da anlaşılacağı gibi yeniliklerin zorla kabul ettirilmesi olduğu için, yeniliklere karşı çıkanlar veya uymayanlar cezalandırılır. Bireyler ceza nedeniyle yeniliklere uygun olarak pek çok tutum ve davranışlarını değiştirirler¹⁰⁹. Bu nedenle değişimler yüzeysel kalmakta ve zorlama ortadan kalktığı zaman benimsetilmeye çalışılan yeni kültür öğeleri terk edilip, eski kültür öğeleri yeniden toplumda egemen hale gelebilirler¹¹⁰. Ama bu her zaman geçerli olmamakla birlikte, bu noktada, benimsetilmeye çalışılan kültür öğelerinin nitelikleri, toplumun yapısı ve ihtiyaçları büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, değişimler için toplumun hazırlanmış olması, istenilen değişimlerin kalıcı biçimde gerçekleşmesini sağlayabilir. Hükümet darbeleri, sömürgecilik, toplumun yabancı bir devletin egemenliği altına girmesi, belli bir ideolojiye sahip liderlerin uygulamaları zorunlu kültür değişiminin örneklerindedir¹¹¹.

Siyasi gücü ellerinde bulunduranların yaptıkları zorunlu kültür değişmelerinin örneklerine hemen hemen tüm toplumların tarihinde rastlamak mümkündür. Özellikle son yüzyıl içerisinde bu tür değişimleri, çoğunlukla güçlü devletlere karşı varlıklarını korumaya çalışan gelişmemiş veya az gelişmiş toplumların yöneticileri yapmaya çalışmaktadırlar. Söz konusu bu kişiler, toplumlarını modernleştirmek ve güçlendirmek için, güçlü ve gelişmiş olan toplumların kültür öğelerini alarak,

¹⁰⁷ Turan, s.27.

¹⁰⁸ Turhan, s.51-52.

¹⁰⁹ Tezcan, s.16.

¹¹⁰ Gürkan, s.469.

¹¹¹ Turan, s.27; Tezcan, s.16.

toplumlarına benimsetmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda toplumlarda birbirinden farklı kültür değişimleri yaşanmıştır. II. Mahmut dönemindeki düzenlemeler zorunlu kültür değişiminde bir aşamayı belirlerken, Japonya'da yaşanan Meiji Devrimi de bu tip değişimin bir başka örneğidir. Turan, Atatürk önderliğinde başarılı biçimde gerçekleştirilmiş olan ve bütünüyle modernleşmeyi amaçlayan Türk Devrimi'nin de zorunlu kültür değişimleri kapsamında değerlendirilebileceğini ifade etmektedir¹¹².

Her iki kültür değişiminin kapsamına alınmayan, fakat değişim biçimi olarak kabul edilen "planlı değişimler" de ise, değişimler önceden planlanmış ve düzenlenmiştir. Planlı değişimde, önderler, reformcular, egemen gruplar, toplumu ve kültürü kendi istedikleri doğrultuda yönlendirerek istedikleri değişmeyi sağlayabilirler. Bu yönüyle zoraki değişimlere benzemesine rağmen zorlayıcı yönü olmadığı için bu kapsam içinde değerlendirilmez. Bilinçli ve amaçlı olan bu değişimler, her zaman beklenen sonucu vermeyebileceği gibi yeni sorunlara da yol açabilir¹¹³.

Kültür değişimi, belli süreçlerden sonra gerçekleşmektedir. Yeni bir kültür ögesinin varolan kültürle bütünleşmesi anlamını taşıyan bu süreçlere her zaman ve her yerde rastlamak mümkündür. Daha çok serbest değişimler için geçerli olduğu kabul edilmektedir¹¹⁴. Bunlar sırasıyla yenilik, seçici ayıklama, toplumsal kabullenme ve bütünleşmedir.

Değişimin gerçekleşmesi için gerekli olan yenilik, öncelikle düşüncede başlar; daha sonra kültür grupları içinde ya da arasında etkileşime ihtiyaç duyar. Bireylerin veya toplumun bir kesimi tarafından kazanılan alışkanlık zamanla değişiklik halini alır¹¹⁵. Yeni bir kültür ögesi ya farklı bir kültürden kısmen değiştirilmiş olarak ya da buluş, keşif ve deneme şeklinde topluma yenilik olarak sunulur. Bu süreçte yeniliğin içeriği vurgulanarak toplumun çoğunluğuna öğretilmeye çalışılır¹¹⁶. Yenilik aynı zamanda eski kültür öğeleriyle de yarışır ve savaşıyor. Yeni kültür ögesinin eskisine

¹¹² Turan, s.27.

¹¹³ Tezcan, s.16-17; Naylor, s.67.

¹¹⁴ Murdock, s.250; Gürkan, s. 469; Tezcan, s.21.

¹¹⁵ Murdock, s.250; Naylor, s.56.

¹¹⁶ Naylor, s.56-57.

göre ihtiyaçlara daha iyi yanıt vermesi, yararlı bulunması, varolan kültüre uygun olması ve bireylere prestij sağlaması gibi etkenler bu mücadelenin sonucunu belirler. Yeni kültür ögesi bu savaşı kazandığı takdirde toplumun tümü tarafından kabul edilmeye hazır hale gelir¹¹⁷. Sonuçta bireyler yeniliğe uygun davranışlar geliştirmeye ve uygulamaya başlarlar. Böylece toplumsal kabullenme gerçekleşir. Yeniliği sunan kişilerin nitelikleri de bu süreci büyük ölçüde etkiler¹¹⁸. Bunun sonucunda yeni kültür ögesi, mevcut kültürün bir ögesi haline gelir. Bu süreç, her zaman güzel ve dengeli biçimde gerçekleşmez. Bazen bütünleşme süreci uzun zaman alabilir ve başka yenilikler ortaya çıkabilir. Yeni kültür ögesi varolan kültürle uyuşmadığı zaman, aksaklıklar ve hoşnutsuzluklar ortaya çıkabileceği için, yenilikler bir süre uygulanmış olsa bile terk edilebilir¹¹⁹. Bu nedenle yeni kültür ögesi, gerek şekil gerekse taşıdığı anlam bakımından değişime uğratılır. Diğer bir ifadeyle yeni kültür ögesinin niteliği ve bireylerde yaptığı çağrışım varolan kültürün yapısına uygun hale getirilir. Bu değişme hareketleri bilinçli ve istekli biçimde gerçekleştirilir. Kültür öğelerinin şekli üzerinde yapılan değişimler sınırlı iken, anlam üzerinde yapılan değişiklikler hemen hemen sınırsızdır¹²⁰.

Yeniliğin topluma sunulmasıyla birlikte, onun benimsenmesini ve yerleşmesini engellemeye çalışan ve farklı kaynaklardan gelen etkenler ortaya çıkar. Sosyal değişimler içinde geçerli olan bu engellerin amacı, varolan kültürün ve sosyal yapının değişmeden devamını sağlamaktır. Gelenekçi yapıya sahip ve gelişmemiş toplumlarda değişim, çeşitli engellemelerle karşılaşır. Söz konusu bu toplumların bireyleri, kültürlerine çok bağlı olmakla birlikte, onun, geçmişlerinin temsilcisi olduğunu düşünerek, vazgeçilmez bir saygı duyarlar. Her türlü yenililiğin onu bozacağına inandıkları için de değişimlere son derece olumsuz bakarlar ve gerçekleşmesini önlemeye çalışırlar. Gelenekçi toplumlarda bu engeller çoğunlukla dinsel yapıdan ve kültür bencilliğinden kaynaklanır. Her türlü yeniliği varolan düzenlerini bozacağı inancıyla engellemeye çalıştıkları için, değişimi gerçekleştirmek oldukça zordur. Bu duruma kentlere oranlara kırsal kesimlerde daha çok rastlanır.

¹¹⁷ Tezcan, s.26.

¹¹⁸ Murdock, s.257.

¹¹⁹ a.g.m,s.260; Turhan, s.60; Naylor, s.57.

¹²⁰ Turhan, s.62-64.

Fakat bazen kentlerde yaşayan seçkinler, bürokratlar ve aydınlar da değişimi engellemeye çalışırlar¹²¹.

Bazı engellemeler bireylerin psikolojik yapılarından kaynaklanabilir. Bireyler, alışkın oldukları tutum ve davranışlarının dışına çıkmaktan veya terk etmekten korkabilirler. Bu durum bireylerde huzursuzluğa ve rahatsızlığa neden olduğu için değişimi engellemeye çalışırlar ve her yeniliği reddederler. Bununla birlikte yenilik varolan kültüre benzer bir kültürden geliyorsa bireyler değişimi daha kolay benimseyebilirler. Şayet yenilik yabancı bir kültürden alınmışsa sıklıkla engellemelere uğrar¹²².

Görüldüğü gibi kültür değişimi insanlığın var olduğu günden bugüne kadar sürekli olarak devam etmektedir. Bununla birlikte kültür, uygarlık ve kültür değişimiyle ilgili kavramların gerek tanımlanması, gerekse içerikleri konusunda araştırmacılar arasında geçmişte olduğu gibi bugün de fikir birliği söz konusu değildir. Bu konudaki tartışmalar bütün toplumlarda varolmasına rağmen özellikle gelişmiş ve modernleşme çabası içindeki ülkelerde daha sıklıkla yaşanmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri hiç kuşkusuz ilerlemeyi ve modernleşmeyi teknolojik değişimden ibaret saymaları ve kültür değişimini gerekli bulmamalarıdır. Ayrıca bir toplumun kültürel yapısı, ulusal kimliği belirlediği düşüncesinden hareketle kültür değişiminin gerçekleşmesi durumunda ulusal benliğin kaybedileceğinden de endişe edilmektedir. Tartışmaların özünde bu düşünce vardır. Oysa yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi araştırmacıların çoğunluğu tarafından kabul edilen görüşe göre toplumların ilerlemesi ve gelişmesi bütünsel niteliktedir. Sadece teknolojik alandaki değişim modernleşme çabasının başarıya ulaşması için yeterli olmadığı gibi bazı sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bununla ilgili örneklerle tarihte rastlamak mümkündür. Ayrıca toplumların kültür değişimini kolaylıkla benimsememeleri ve kısa sürede değişimin gerçekleşmemesi de bu tartışmaların ortaya çıkmasının nedenleri arasında sayılabilir. Değişimin sonuçları çeşitli nedenlerle bireylerin tedirgin olmalarına yol açabilir. Bütün bu nedenlerle toplumda değişime karşı farklı tepkiler gelişir ve bu tepkiler değişimin kaderini belirlemektedirler.

¹²¹ Gürkan, s.485; Tezcan, s. 40.

¹²² Gürkan, s.487.

İçinde yaşadığımız toplum çok önemli kültür değişimleri yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren başlayan batılılaşma çabalarının amacı, devletin çöküşünü durdurmak ve ayakta kalmasını sağlamaktı. Fakat bütün çabalar sonuçsuz kalmış ve hem ülkeyi işgal eden güçlere hem de içteki Osmanlı yönetimine karşı yürütülen ulusal bir savaş sonucunda yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. Gerek savaşın önderi gerekse devrimlerin yaratıcısı Ulu Önder Atatürk'ün önderliğinde bütünsel bir değişim süreci yaşanmıştır. Bu süreçte siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda devrimler yapılmış ve eski toplum yapısı bütünüyle yıkılmıştır. Ulu Önder, ulusal ve çağdaş bir toplum için gerekli olan kurumları ve yapıları yerleştirmiştir. Atatürk'ün Kültür Devrimi'nin amacı, her yönüyle geri ve cahil bırakılmış bir topluma akıl ve bilimi rehber kılmak, ulusal bilinci aşlamak, Türk diline hak ettiği yeri kazandırmak, Türk tarihini doğru temeller üzerine oturturmak, eğitimi çağdaş koşullara uydurmak, sanatın her alanında güzel eserlerin verilmesini sağlamak, laik anlayışı her yönüyle bütün kurumlarda ve toplumsal yaşamda yerleştirmek, demokrasi kültürünü ve yapısını benimsetmektir. Daha genel anlamıyla Türk kültürünü çağdaş uygarlık seviyesine hatta onun üstüne çıkarmaktır. Bu amaçla kültürün her alanında devrimler yapılmış ve her yönüyle çağdaş bir toplum yaratma çabası başarıya ulaşmıştır. Ulu Önder bununla kalmamış. Türk toplumunun uygarlık yolunda hiç durmadan ilerlemesi için gerekli yolu göstermiştir.

Toplumların yaşamında kültür değişimleri büyük önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğu günden itibaren bu süreci yaşayan bir devlettir. Atatürk yapmış olduğu devrimlerle Türk ulusuna, diğer toplumlar içinde hak ettiği yeri kazandırmıştır. Ancak onun ölümünden sonra devrimler bazı değişimlere uğratılmıştır. Özellikle çok partili döneme geçişle birlikte devrimlerden ödünler verilmiştir. Bu süreç 1950-1960 yılları arasında hız kazanmıştır. Devrimlerden ödünler verilmesiyle yaşanan bu değişimler, bugünün Türk toplum yapısını büyük ölçüde etkilemektedir. 1945-1960 döneminde yaşanan kültür değişimlerinin niteliği ve nedenlerinin belirlenmesinin bugünkü kültürel ve toplumsal alanda yaşanan sorunlara açıklık getirebileceği düşüncesiyle bu konuyu tez konusu olarak seçmeye karar verdik. Yapacağımız bu çalışmada değişimlerin nedenlerini ve sonuçlarını belirlemeye çalışacağız. Böylece kültür değişimimizdeki dinamikleri saptamanın mümkün olabileceği kanısındayız.

I. BÖLÜM: ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR ANLAYIŞI VE KÜLTÜR

DEVRİMİ

A. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR DEVRİMİ'NDE ROL OYNAYAN

ETMENLER

1. Modernleşme ve Avrupa

“Modernisation” sözcüğünün Türkçede tam karşılığı olmamakla birlikte “çağdaşlaşma” ve “batılılaşma” sözcükleri ona karşılık olarak kullanılmaktadır. Her iki sözcük de anlamı tam olarak karşılamamakla birlikte “çağdaşlaşma” kavramı daha yakın bir içerik taşımaktadır. Modernleşme kavramı, batılılaşmayı da içine alan çok geniş ve uzun bir tarihsel süreçteki değişimleri kapsamaktadır¹. Bu kavramı geliştiren bazı Batılı bilim adamları batılılaşmayla aynı anlama geldiğini savunmaktadırlar. Onlara göre, modern toplum olmanın tek yolu, batılı toplumların gelişme aşamalarını izlemektir. Modernleşme, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da geliştirilmiş olan sosyal, ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir değişmeyi ifade etmektedir. Modernleşmenin temelinde Avrupa’daki akılcı ve pozitivist ruh vardır ve evrenseldir. Bu nedenle batılılaşma ve modernleşme kriterleri aynıdır. Bu düşüncelerin yanlış olduğunu vurgulayan Kongar, modernleşme sözcüğünün “günümüzdeki toplum” anlamındaki Latince “modernus” kelimesinden türediğini belirtmektedir. Modernleşme ise, “eski toplum tipinden günümüzde yaşayan toplum tipine doğru bir değişimi” ifade etmektedir. Kongar, eski toplumları modern toplumlardan ayıran temel ölçütün teknoloji olduğu görüşünden hareketle, en ileri düzeyde endüstrileşmiş toplumları modern olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle modernleşme, endüstrileşmemiş toplumların endüstrileşmiş toplum tipine doğru geçişini ifade etmektedir². Modernleşme, daha ileri sayılan bir sosyal düzene geçişi ifade ettiği için, bir kültür değişimi olarak değerlendirilmektedir³.

¹ Muzaffer Tufan, “Sosyolojinin Fransa’da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi,” *Tanzimat’ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31Ekim-3Kasım 1989, Ankara, TTK, 1994, s.158.

² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 227-228, 277.

³ Halil İnalcık, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi,” *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1995, s.169

Bazı sosyal bilimcilere göre ise, Batı, zaman içinde coğrafi bir terim olmaktan çıkmış ve evrensel bir gelişme modeli olmuştur. Batılılaşma, çağdaş bir toplum ve özgür anlayışı temel alan bir devlet kurmak üzere yapılan girişimlerdir. Bu nedenle Batılı toplum tipinin içeriğiyle modern toplum arasında hiçbir fark yoktur. Batı kavramının herhangi bir sınırı olmadığı gibi, batılılaşma da uygarlaşma anlamını taşıyan bir değişimi ifade eder⁴. Modernleşmeyi daha geniş bir kavram olarak savunanlar ise, batılılaşmayı, modernleşmenin bir aşaması olarak görmektedirler. Onlara göre, modernleşme süreci Doğu'dan başlamış, Avrupa'dan geçerek Amerika'ya ve daha sonra da Japonya'ya kadar uzanmıştır. Bu nedenle modernleşme yerine çağdaşlaşma teriminin kullanılması daha doğru olacaktır. Modernleşme tek başına Avrupa'daki gelişmeleri ifade etmemektedir. Modernleşme sürecinin sadece bir bölümü Avrupa'da yaşanmıştır⁵.

Modernleşme, bütünsel bir değişimi ifade etmektedir. Batılılaşma ile her ne kadar aynı anlamı taşıyorsa da içerik olarak aynı değişimler düşünülmektedir. Modern devletin oluşum sürecinin daha geniş bölümünün Avrupa'da yaşandığı kabul edilmektedir. Bu nedenle modernleşme, çağdaşlaşma ve batılılaşma kelimeleri sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Genel olarak modernleşmenin başlangıç tarihi, geçmişteki birikimi de göz önüne alınarak, 14.yüzyılın sonu ve 15.yüzyılın başına kadar götürülmektedir. 1500'lerde başlayan Batı Avrupa'nın gelişim süreci yaklaşık 400 yıllık bir süre içinde modern devletlerin oluşumuyla sonuçlanmıştır. Coğrafi keşifler, Rönesans, Reform, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi bu sürecin önemli dönüm noktaları olarak kabul edilmektedir. Modernleşme kavramı, Batı dışındaki toplumların gelişmelerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Modern ve geleneksel iki toplumun karşılaştırılmasına dayanmaktadır⁶. Batılı toplumların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan değişimler, aynı zamanda modernleşmenin de kriterleri sayılmaktadır. Bu nedenle öncelikle bu gelişmelere göz atmak gerekir.

⁴ Tarık Z. Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2.B., İstanbul, Arba Yay., 1996, s.18; Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay., 1948, s.13-16

⁵ Tufan, s.159.

⁶ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 3.B., İstanbul, İletişim Yay., 1995, s.46-39.

15. yüzyıla kadar ortaçağın genel karakteri olan skolastik düşüncesinin etkisi altındaki Avrupa, coğrafi keşifler nedeniyle zenginleşmeye başlamıştır. Bu süreç, “Yeniden doğuş” anlamındaki “Rönesans” hareketinin başlamasında oldukça etkili olmuştur. Rönesans sözcüğü, eski Roma ve Grek dönemlerindeki başarıları yeniden canlandırma isteğini anlatmaktadır. Avrupa’nın uzun süren bir dönüşüm sürecine girdiğinin işareti sayılan bu dönemde, insan yeni bir anlam kazanmıştır. Bilgi sorunu yeniden ele alınmış, olayların gözlem ve deneyle yeniden incelenmesi temelinde bilginin, insanın doğaya egemen olmasının en önemli aracı olduğu kabul edilmiştir. Sanat, bilim, edebiyat gibi alanlarda büyük hareketlenmeyle skolastik felsefenin yerini, bilimsel ve gerçekçi düşünce almıştır⁷. Ortaçağa tepki olarak değerlendirilen Rönesans felsefesi, eleştirel yaklaşımı ve araştırmacı ruhuyla kendinden sonraki gelişmelere uygun ortamlar hazırlamıştır. Ortaçağı kapatarak yeni bir çağ başlatan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Batı, akla ve bilime dayanarak skolastik felsefeden sıyrılmış ve çağdaş bilim yolunda önemli bir yol almıştır.

Batı kültürünün temel kaynaklarından biri sayılan “Reform” hareketiyle, ortaçağın en belirgin özelliği olan din kurumlarının egemenliğine son verilmiştir. Rönesans sürecinin etkileriyle ortaya çıkan bu hareketle, laik ve modern devlete geçiş kapısı açılmıştır. Uzun süre ortaçağ karanlığında yaşayan Batı, skolastik düşüncenin baskısından kurtulmuştur. Yeni bir devlet ve toplum anlayışının doğmasına neden olan bu süreç sonunda “Aydınlanma felsefesi” ortaya çıkmıştır. Aydınlanma felsefesi, Rönesans ve Reform hareketlerinin getirdiği düşüncelerin işlenmesiyle bir kültür felsefesi niteliğinde 18.yüzyılda etkinlik kazanmıştır. Gerçeğe akılla ve deneyle ulaşılacağı, bütün olayların akılla aydınlatılabileceği, bu felsefenin ana niteliğidir. Aklın özgürleştirilmesinin gerekliliği ve eleştirel aklın bilimin temeli olduğu savunulmaktadır. Bu düşünceleri kuramsal plandan çıkarıp yaşama egemen kılmaya, bireyi özgür düşünceye kavuşturmaya ve akla uygun bir dünya görüşü yaratmaya yönelik girişimler, Fransız Devrimi’nin doğmasında büyük rol oynamıştır. Fransız Devrimi, aydınlanma felsefesinin siyasal ve sosyal alana uygulanmasıdır⁸.

⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan-1918’e*, 2.B., Ankara, İmge Kitabevi, 1992, s.59-60.

⁸ Macit Gökberk, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk,” *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, 2.B., İstanbul, Dr.Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yay., 1986, s.287-291.

Başta İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde 17. ve 18.yüzyıllarda ticaretin artmasıyla birlikte ekonomide önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ekonomi alanındaki gelişmeler, üretim artışına ve üretim ilişkilerinin değişmesine neden olmuştur. Bu değişimler, toplumsal düzeni de önemli ölçüde etkilemiştir. Yeni ekonomik yapının kurulması paralelinde feodal sistem ortadan kalkmış ve kentleşme artmıştır. Bunun sonucunda ise, toplumsal kurumlarda büyük değişimler yaşanmıştır⁹. Ulusal devletlerin kurulmasına yol açan bu gelişmeler ilk olarak, Amerikan Devrimi'ne neden olmuştur. Amerikan Devrimi ise, Fransız aydınlarının ve kamuoyunun uyanmasında itici güç oluşturmuştur. Avrupa'da yeni ortaya çıkan burjuva sınıfı, ekonomik olarak güçlü olmasına rağmen siyasi haklardan mahrum olduğu için devrimin önderliğini üstlenmiş ve Monarşi yönetiminin baskısı altındaki halkla birlikte 1789'da ayaklanmıştır. Fransız Devrimi, Avrupa tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Liberalizm ve ulusçuluk, bütün Avrupa ülkelerini etkisi altına almıştır. Ulusal devlet anlayışıyla birlikte egemenliğin halka ait olduğu fikri Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu temel ilkelerdendir¹⁰. Devrim, sadece Fransa'nın değil bütün Avrupa'nın devlet ve toplum hayatında kökten değişimlere neden olmuştur. Özgürlük, eşitlik, adalet, ulusçuluk ve ulusal egemenlik, devrimin getirdiği temel ilkelerdir. Devlet yönetiminde ilahi egemenliğin yerini halk egemenliğinin alması, laikleşme sürecinde hayati rol oynamıştır. Devrimin getirdiği ulusçuluk akımı imparatorlukların çözülme süreçlerini hızlandırmış ve uluslar, imparatorluklardan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmek için mücadelelere girişmişlerdir.

16.yüzyıldan itibaren Avrupa'daki ekonomik gelişmeler, üretimdeki verimlilik artışını beraberinde getirmiştir. Doğa bilimlerindeki gelişmeler ve buluşların üretime uygulanması da üretimi arttırmıştır. Özellikle buhar gücüyle çalışan makinelerin kullanımı, makineleşmeyi doğurmuş ve sermaye birikimini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış ve kısa sürede Batı Avrupa'nın diğer ülkelerini etkisi altına almıştır. "Sanayi Devrimi" adı verilen bu hareket, 18.yüzyılın sonlarında 19.yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Teknik sıçrama ve kapitalist gelişmeye yol açarak, Avrupalı devletlerin ekonomik refahını arttırmıştır. Avrupa, dünyada egemen güç haline gelmiştir. Makine kullanımının yaygınlaşması büyük

⁹ Murat Sarıca, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, 7.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1996,s.67-68.

¹⁰ Sander, C.I, s. 120-123.

fabrikaların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Üretim teknolojisinin değişmesi ve fabrikalaşma, toplumsal değişimlere yol açmış, kentleşmeyi hızlandırmış ve nüfusun artmasına neden olmuştur¹¹. Sanayi Devrimi'nin Avrupa dışındaki ülkelerde etkisi ise emperyalizm biçiminde olmuştur. Başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri bir yandan mamul mallarına yeni pazarlar bulmaya diğer yandan kendilerine bol ve ucuz hammadde kaynakları bulmaya çalışmışlardır. Bu nedenle sömürgecilik anlayışı emperyalizme dönüşmüş ve dünya bütünüyle Avrupa'nın etkisi altına girmiştir. 20.yüzyılda en gelişmiş ve ileri uygarlık olan Avrupa uygarlığı, isteseler de istemeseler de bütün toplumları etkiler hale gelmiştir.

Avrupa devletlerinin geçirmiş olduğu bu değişimler sonucunda ortaya çıkan modern devlet kuramı, gelişmemiş toplumlar için model teşkil etmiştir. Çağdaş toplum olmak isteyen devletlerin Avrupa'nın gelişme çizgisini izlemeleri gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle, Osmanlı döneminde batılılaşma çabaları başlatılmış, ancak başarıya ulaşılamamıştır. Yeni Türk Devleti ise, yıkılan imparatorluk yerine, çağdaş bir devlet ve toplum yaratmak için modernleşme sürecine girmiştir. Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi, tam anlamıyla çağdaş bir devlet ve toplum yaratmayı amaçlamıştır.

Atatürk, Fransız Devrimi'nin temel ilkelerinin bütün dünyayı etkisi altına aldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecini girdiği bir dönemde doğmuştur. Bu nedenle yıkılacak imparatorluk yerine, modern bir ulusal devlet kurma düşüncesini taşımıştır. O, amacını gerçekleştirmek için öncelikle, Batılı devletlerin değişim süreçlerini dikkatle incelemiştir. Özellikle Avrupa'nın kültüründe derin etkilere sahip olan Fransız Devrimi'nden ve onun yaydığı fikirlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. O'nun düşünce ve eylemlerinde Fransız Devrimi'nin büyük payı olduğu hiç tartışmasız kabul edilmektedir¹². Batı uygarlığının temel özelliklerini iyi bilen Atatürk, devlet, düşün ve ekonomik yaşamda devrimler yaparak kültür değişimini gerçekleştirmiştir. O, Türk Devrimi'nin temel belirleyicisi olan kültür anlayışının ilkelerini belirlerken, Avrupa'daki modern devlet oluşum sürecini ve bu süreçte geliştirilen düşünceleri göz önüne almıştır. Fakat bununla birlikte Türk toplumunun

¹¹ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, 2.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, s.151-153; Sander, C.I, s.152-159.

¹² Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşümler ve Kitaplar*, Ankara, TTK, 1989, s.3,9-17.

özel yapısını dikkate alarak ve kendi düşünsel birikimiyle bir senteze ulaşmıştır. Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, laik, devletçi ve devrimci niteliklere sahip kültür anlayışında Batılı düşüncelerin izlerine rastlanılmakla birlikte Türk ulusu O'nun asıl esin kaynağıdır.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri ve Çöküş

Yerli ve yabancı pek çok araştırmacı, Türkiye'nin modernleşme çabalarını 18.yüzyıla kadar götürmektedirler. Osmanlı'nın yıkılmasını önlemeye yönelik bu girişimler, beklenen başarıyı sağlayamamış ve devleti yok olmaktan kurtaramamıştır. Bununla birlikte yapılan çalışmalar, onun yıkıntıları altından Ulusal Bağımsızlık Savaşı'yla doğan yeni Türkiye Devleti'nin Atatürk'ün önderliğinde yaşadığı değişimlere zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Atatürk'ün kültür anlayışının ve devrimi zorunlu kılan nedenlerin anlaşılması için Osmanlı'daki Batılılaşma hareketlerinin niteliklerine, nedenlerine, sonuçlarına ve çöküş sürecine göz atmak gerektiği kanısındayız.

13.yüzyılın sonunda Anadolu'da kurulan Osmanlı Devleti, Avrupa'da hüküm süren ortaçağ düzenine oldukça üstün sayılabilecek bir örgütlenme sistemiyle topraklarını hızla genişletmiştir. 16.yüzyılda ise üç kıtada egemen olan bir imparatorluk halini almıştır. Bu süreçte kendi üstünlüğüne duyduğu güvenle dış dünyaya kapılarını kapadığı için gelişmeleri görememişlerdir. Fakat askeri alandaki başarıların yerini yenilgiler almaya başladığı zaman çözüm yolları aramışlardır.

Dış gelişmelerden habersiz yaşayan Osmanlı devlet adamları, bozulmanın gerçek nedenlerini anlamadıkları için çözüm olarak eskiye dönüşü önermişlerdir. Dünyanın geçirmekte olduğu büyük değişimlerin etkisiyle bozulmaya başlayan sistem, aslından farklı biçimlere girmiştir. Avrupa'daki Rönesans ve Reform hareketleri, Osmanlı Devleti'nde pek yankı uyandırmamıştır. Bununla birlikte, Coğrafi keşifler, ticaret yollarının değişmesi, Amerikanın keşfi, teknolojinin değişmesi gibi dış nedenler ve bunun paralelindeki gelişmeler, devletin ekonomik ve siyasi yapısında büyük aksaklıklara neden olmuştur¹³. 18.yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin sürekli artan askeri, siyasi ve ekonomik baskılarından kurtulmak ve yeni

¹³ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara Bilgi Yayınevi, 1975, s.17; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 4.B.,çev. Metin Kıratlı, Ankara, TTK,1991, s.26-36.

bir denge kurmak için, onların güçlenmelerini sağlayan gelişmelerin izlenerek, başta askeri alan olmak üzere eğitim ve ekonomi alanındaki kurumların alınmasından başka yol olmadığı görülmüştür. Hristiyan uygarlığı olarak değerlendirdikleri Avrupa uygarlığını kabul etmek, Osmanlı için hiç de kolay olmamıştır. Üstelik Avrupa kamuoyu, hâlâ Hristiyan tutuculuğu içinde, geçmişteki Haçlı seferleri ve Türklerin Avrupa'da yayılmaları gibi nedenlerle ondan nefret etmektedir. Gerek Avrupa'nın Hristiyan tutuculuğu, gerekse Türklerin Avrupa uygarlığına bakışı, yenileşme hareketlerinin gecikmesine neden olmuştur. Toprak kayıplarının artması ve dış baskılar sonucunda devleti ayakta tutmak amacıyla batılılaşmaya girişilmiştir. Öyle ki Avrupa onu Asya'ya sürmeye çalıştıkça, batılılaşma çabaları hız kazanmıştır¹⁴. Yöneticiler, Batı'nın güçlenmesini sağlayan etkenin ordu olduğu düşüncesiyle batılılaşma hareketlerini bu alanda başlatmışlardır.

Batılılaşma politikasındaki ilk bilinçli girişim, 18.yüzyılın başlarında askeri kurumların Batı örneğinde düzenlenmesidir¹⁵. Bu ilk düzenlemelerden sonra Lale Devri olarak anılan dönemde, Avrupa'ya ilk elçilik heyeti gönderilmiştir. Avrupa'nın üstünlüğü ve onu tanımanın gerekliliği, yavaş yavaş kabul edilmeye başlanmıştır. Avrupa ile alışverişin artması sonucunda askeri alan dışında ilk kez sosyal ve kültürel yaşamda da Avrupa etkisi hissedilmeye başlanmıştır¹⁶. Ancak yenilikler, önemli değişikliklere yol açmamıştır.

Osmanlı yöneticileri, uzun süre Avrupa'nın üstünlüğünün gerçek nedenlerini kavrayamamışlardır. Askeri alandaki çalışmaların yeterli olacağını ve bozulmanın önleneyeceğini düşünmüşlerdir. Oysaki asıl neden, Avrupalı devletlerin maddi ve manevi kültür alanında ilerlemeleri sonucunda güçlü birer devlet haline gelmeleridir. Bir Batı uygarlığı oluşmuş, ancak Osmanlı bunu fark edememiştir. Bu durumda yenilgi kaçınılmazdır. Uzun, yıpratıcı ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlardan sonra, Lale Devri'nde Batının üstünlüğünü kabul etmelerine rağmen, bu farklılığın nedenlerini tam olarak anlayamamışlardır. Batı hayranlığı ve aşağılık duygusuna yol

¹⁴Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, 4.B., Ankara, TTK, 1988, s.317, 328-329. Karal, batılılaşma yerine "garplılaşma" sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir.

¹⁵ Lewis, s.46; Ercüment Kuran, "XIX. Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi," *Erdem*, C.VI, No.16 (Ocak 1990), s.215.

¹⁶ Lewis, s.46-49.

açan bu tutum, sonraki dönemlerin de ana karakterini oluşturmuştur. Her ne olursa olsun Batıya benzeme ve taklit etme psikolojisi, Osmanlı düşüncesine yerleşmiştir¹⁷.

III. Selim dönemi batılılaşma çalışmalarında önemli bir aşamadır. Nizam-ı Cedit adıyla yeni bir ordu kurulmuş, fakat Yeniçeriler de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Diploması alanında ise, ilk kez daimi elçilikler kurulmuştur. Batıya ikinci bir pencere olan daimi elçiliklerin kurulmasının amacı, diploması alanında batılı devletlerin düzeyine ulaşmak ve bu devletler hakkında doğrudan doğruya ve daha güvenli bilgilere ulaşmaktır¹⁸. Batıyı anlama ve tanıma yolundaki bu girişimlere rağmen, Fransız Devrimi konusunda olduğu gibi, doğru saptamalar ve değerlendirmeler yapılamamıştır. Devrimin tüm Avrupa'yı sarstığı ve düşüncelerinin pek çok ülkeye yayıldığı zaman bile, bu gelişmeleri bulaşıcı bir hastalık ve Hıristiyanların iç sorunu saymışlardır. Bu nedenle kendilerini tehdit etmemesi için ülkeye girmesini engellemeye çalışmışlardır¹⁹. Oysaki bir süre sonra ulusçuluk akımının etkisiyle Hıristiyan topluluklarının arka arkaya isyanları nedeniyle bu gelişmelere ister istemez kulak vermek zorunda kalmışlardır. Yenilikler ise önceki dönemlere göre daha bilinçli sayılabilir, ancak askeri alanla sınırlı kalmıştır.

Zorunlu kültür değişmelerinin başlangıcı olarak değerlendirilen II. Mahmut dönemi kültür değişmeleri yönünden oldukça önemlidir. II. Mahmut, tahta geçtikten hemen sonra merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla, 1808'de Âyanla Sened-i İttifak'ı imzalamış, yenilikler karşısında engel olarak gördüğü Yeniçeri Ocağını ise 1826'da kaldırmıştır. Bu tarihten sonra yenilik hareketleri hız kazanmıştır. Yeni askeri ve sivil okullar açılmış, ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, yurt dışına öğrenci gönderilmiş, nüfus sayımı yapılmış, pasaport ve karantina usulü konulmuş, posta ve polis teşkilatları oluşturulmuştur. Bunun yanında devlet teşkilatı modern anlayışa uygun olarak yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır.

II. Mahmut'un yenilikleri halk tarafından büyük oranda benimsenmemiş ve hatta tepkiyle karşılaşmıştır. Diğer padişahlardan farklı olarak, resimlerini yaptırıp devlet dairelerine astırması, halkın içinde dolaşması, fesin kullanılmasını zorunlu tutması ve

¹⁷ Turhan, s.144-148.

¹⁸ Lewis, s.58-62.

¹⁹ A.g.e., s.66-70

kiyafette Batı tarzını benimsemesi halk arasında gâvur padişah olarak anılmasına neden olmuştur. Hatta açıkça yüzüne söylenmiştir²⁰.

II.Mahmut dönemi, Batıya hayranlığın artması ve yeni bir bilinçlenmeyle Osmanlı'nın çöküşünün önlenmesi için geleneksel tutumun değiştirilmesi gerektiği inancını yerleştirmiştir²¹. Planlı ve sistemli olmayan bu değişimlerin belli amacı da yoktur. Yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmeye çalışılan yenilikler, şekil olarak Avrupa'ya esas almaktadır. 1830'lu yıllarda, harp tazminatını görüşmek üzere Rusya'ya giden Halil Paşa'nın, "Devleti Aliyyenin yaşaması için Garbı taklitten başka çare olmadığı"²² yönündeki sözleri, dönemin Batılılaşma anlayışını ortaya koyması açısından önemlidir. Batılılaşma tek çözüm olarak kabul edilir hale gelmiştir. Batıdan taklit yoluyla alınan yenilikler ise, yüzeyde kalmış ve halka inememiş olmakla birlikte Tanzimat döneminin hazırlayıcısı olmuştur.

3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Parkı'nda okuduğu Hatt-ı Hümayun ile başlayan Tanzimat dönemi, hukuki anlamda ortaçağ devlet sisteminden, yeni ve çağdaş bir devlet teşkilatına doğru ilk adımdır. Osmanlı devlet adamları, yapılan yenileşme çabalarının sonuçsuz kalması ve çöküşün hızlanması yüzünden, yeni kurtuluş yolunun devlet yapısında ve yönetimde yenilik yapmak olduğu düşüncesiyle, bu fermanı hazırlamışlardır. Tanzimatın hazırlanmasında iç nedenler kadar, dış etkenler de rol oynamışlardır. Sanayileşmenin ve teknolojinin hızla gelişmesi, siyasal ve sosyal alandaki reformlar sonucunda Batılı devletlerin Osmanlı üzerine baskılarının artması, dış etkenler olarak değerlendirilebilir²³.

Fermanla tebaanın can, mal ve ırz dokunulmazlığı güvence altına alınmış, vergi toplama ve askere alma sistemlerinde yeni düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Devletin temel teşkilatı ve kamu hukukunun değiştirmeyi amaçlamayan Hatt-ı Hümayun, bu yönüyle bir yenilik programı olarak gözükmesine rağmen bütünüyle uygulanamamıştır. İstenilen sonuç alınamadığı için, Batılı devletlerin tavsiyesiyle hazırlanan "İslahat Fermanı" ise, 1856 yılında yayınlanmıştır. Din ayrımını ortadan

²⁰ Tunaya, s.30; Lewis, 102-103; Paul İmber, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Teceddüdü*, İstanbul, Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1339, s.117-118.

²¹ Stanford J.Show-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2, 2.B., İstanbul, E Yayınları, 1994, s.79.

²² Turhan, s.164 ; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İst. Üniv. Yay., 1942, s.35.

²³ Tufan, s.149.

kaldıran bu fermanda, her alanda yenilik yapılacağından söz edilmektedir²⁴. Islahat Fermanı, Batılı devletlerin Batılılaşma hareketleri konusundaki ilk açık müdahalesidir. Bu nedenle yenilikler, genel olarak olumsuz etki yaratmıştır.

Önceden hazırlanmış plana ve uygulamayı yürütecek kadroya sahip olmayan Tanzimat hareketi, beklenen Batılılaşmayı sağlayamamıştır. Yeni alınan kurumlar ve sistemlerin yanında eskinin de korunması, Tanzimatın en tipik karakteri olan kültür ikileşmesine yol açmıştır. Eğitimde, hukukta ve yönetimde bir yandan Batıdan taklit yoluyla aktarılan kurallar ve kurumlar etkin olmakla birlikte, diğer yandan eskiler de işlevlerine devam etmişlerdir. Bu anlayışın temelinde İslamcı çevrelerin savundukları “maddi uygarlık” ve “manevi uygarlık” ayrımının büyük etkisi vardır. Batılılaşmayı teknolojinin aktarımı olarak değerlendiren İslamcılara göre, Hıristiyanlığın manevi uygarlığını benimsemek mümkün değildir²⁵. Bu dönemde Batının ekonomik ve siyasi baskısının artması ve borçlanma, Osmanlının çöküş sürecini hızlandırmıştır.

Devletin içinde bulunduğu bozukluğun Tanzimatın izlediği politikalarından kaynaklandığını düşünen Yeni Osmanlılar, devlet düzenini halkçı temele oturtmak amacıyla Kanuni Esasi hareketini başlatmışlardır²⁶. Özellikle Batıda eğitim görmüş aydınlar, devletin siyasi bütünlüğünün korunması ve çöküşün önlenmesi için tek çözümün, yönetimde batılılaşma anlamına gelen anayasal rejimin kurulması olduğunu savunmuşlardır. Toplumsal problemleri sıklıkla tartışma konusu ederek çözüm yolları önermiş ve batılılaşma düşüncesinin geniş kitlelerce kabul edilmesini sağlamışlardır. Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi aydınlar, batılılaşmayı yasalarla yapılan bir hareket olmaktan çıkararak düşünceye yerleşmesine katkıda bulunmuşlar ve şekilcilikten öze inmişlerdir²⁷. Osmanlı padişahlarının yetkilerinin azaltılması ve meşruti bir yönetimi savunan Yeni Osmanlılar, Batının bir bütün olarak alınmasını tehlikeli bulmuşlardır. Tanzimatçılara göre daha Batıcı sayılmakla birlikte onlar kadar muhafazakâr ve Doğulu kalmışlardır. Yeni Osmanlılar arasında tam bir görüş birliği olmamakla birlikte, Batılılaşma konusundaki görüşleri büyük benzerlikler taşımaktadır. Yeni Osmanlılar, Batının üstün sayılan maddi yönleri

²⁴Turhan, s.167-169.

²⁵ Reşat Kaynar, “Atatürk’ün Kültür ve Eğitim Anlayışı,” *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, s.209.

²⁶ Berkes, s.37.

²⁷ Hilmi Ziya Ülken, “Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri,” *Tanzimat I*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.758-762.

alınmasını savunmuşlardır. Buna karşılık manevi alanlarda İslam uygarlığının daha üstün olduğunu ve korunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Avrupa'dan aldıkları pek çok kavramı İslami temele oturtmaya çalışmışlardır. Bu düşüncelerinin temelinde devletin bütünlüğünün korunması ve çöküşün önlenmesi endişesi yatmaktadır. Osmanlı'nın düşün hayatına önemli katkılarda bulunmuşlardır²⁸.

Meşrutî yönetimin kurulması fikri devlet adamları tarafından da destek bulmuş ve 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiştir. Batı örneğinde bir anayasa olmaktan uzak olan Kanun-u Esasî hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. İlk kez 1877'de toplanan Mebuslar Meclisi, 1878'deki Osmanlı-Rus Savaşı bahanesiyle padişah tarafından kapatılmıştır ve 30 yıl sürecek istibdat dönemine girilmiştir.

II. Abdülhamit, hürriyetçi ve meşrutiyetçi düşüncelere karşı olmakla birlikte, Batılılaşmayı, Batı baskısına karşı koyabilmenin aracı olarak görmüştür. Bu nedenle akıllıca seçilmesi ve uygulanması koşuluyla yeniliklere tamamen karşıt olmamıştır. Padişahlığının ilk yılları bu yüzyıldaki diğer dönemler kadar aktif değişme ve reform süreci yaşanmıştır. Daha önce başlatılan reformlar tamamlanmıştır. Bu dönemde yeni modern okullar ve üniversite açılmış, okulların sayısı artırılmış, hukuk, ulaşım ve haberleşmede değişimler gerçekleştirilmiştir. Basın ve yayın alanında sansür uygulanması rağmen, basılan kitap miktarında ve okuyucu kitlesinde artış olmuştur²⁹.

I. Meşrutiyet döneminde Batılılaşma, devletin resmi politikası olmaktan çıkarak topluma mal olmuştur. Toplum daha önceki değişimleri özümseyerek, yenilerine hazırlanmış ve bu nedenle olabilecek sarsıntılardan bir ölçüde kendini kurtarmıştır. Teknolojik alandaki değişimlerin manevi kültür öğelerini etkilemeye başlaması düşünsel gelişmeye neden olmuştur. Dönemin edebiyat ve siyasi çalışmalarında bunu görmek mümkündür. Avrupa'yı taklit etme çabaları geniş alanlara yayılmasına rağmen, bu uygarlığın kaynakları, nitelikleri ve öğeleri tam olarak anlaşılmaktan uzaktır. Bu nedenle bazen nefretle bazen de hayranlık ve şaşkınlıkla izlenmiştir³⁰.

II: Abdülhamit döneminde Tanzimatla başlayan ikilikler iyice derinleşmiştir. Batılılaşma basit bir sorun olarak değerlendirilerek, yararlı bulunan maddi öğelerin Avrupa'dan alınmasının kurtuluş için yeterli olacağı savunulmuştur. Bu öğeleri

²⁸ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s.67-68.

²⁹ Lewis, s.176-177, 179-186.

³⁰ Turhan, s.184-185.

Avrupa daha önce İslamdan almış olduğu için alınmasının dince sakıncası yoktur. Manevi öğeler konusunda ise İslam, Avrupa'dan üstün olduğu için, varolan yapı korunmalıdır³¹. Bu fikirler padişah tarafından büyük ölçüde desteklenmiş ve dönemin egemen siyasi görüşü olan İslamcılığın geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

Bunun yanında bazı aydınlar ise, Avrupa uygarlığının bir bütün olarak alınması gerektiği görüşünü ilk kez öne sürmüşlerdir. Bunlardan biri Tanzimat döneminin Maarif Vekili Saffet Paşa'dır. Osmanlı'nın gerileme nedenlerini bilimden ve uygarlıktan uzak olmasına bağlayarak, Batılılaşmanın bir bütün olarak değişimi gerektirdiğini savunmuştur. Osmanlı gerekli değişimleri yaparak bir Avrupa devleti haline gelmediği sürece, Avrupa'nın efendiliğinden kurtulamayacaktır³². Bu görüşler, II.Meşrutiyet döneminde Batıcılar tarafından desteklenmiştir.

I.Meşrutiyet dönemi Osmanlı maliyesinin iflasını ilan ettiği tarihten bir yıl sonra başlamıştır. Bir yandan kapitülasyonların kapsamının genişletilmesi, diğer yandan ticari anlaşmalar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu, Batılı devletler için hem iyi bir Pazar hem de zengin bir hammadde kaynağı olmuştur. Bunun yanında ilk borçlanma 1854 yılında yapılmasına rağmen yirmi yıl içinde alınan borç miktarı büyük rakamlar ulaşmıştır. 1875 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, yapılan borçları ödeyemez olmuştur. Bu durumda Batıya kayıtsız şartsız bağımlı hale gelmiş ve yenileşme hareketleri bu bağımlılığı arttırmıştır. Batılı devletler borçlarını tahsil etmek amacıyla 1881'de kurdukları Düyun-u Umumiye idaresiyle, bazı gelirlere doğrudan el koymuşlardır³³. Ekonomik ve siyasi olarak Batı güdümündeki Osmanlı, borçlanma politikasına yine devam etmiştir. Böyle bir durumda yenileşme hareketlerinin başarıya ulaşması söz konusu olmadığı gibi, aksine çöküş süreci geri dönülmez bir hal almıştır.

Meşrutiyet sürecinin başarısız olması ve istibdat rejimi yeni muhalefet hareketinin doğuşuna neden olmuştur. 1889'da İttihadı Osmanî adıyla İstanbul'da kurulan cemiyet içinde bir kısım muhalifler örgütlenmişlerdir. Ancak, ülkedeki baskı

³¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu-Batı Yay., 1979, s.375-380.

³² *A.g.e.*, s.234.

³³ Bu gelirler, tuz, tütün ve ispirto tekelleri; balık, tömbeki, pul ve damga vergisi; ipek aşarı; Bulgaristan Emareti vergisi; Kıbrıs vergisinin artışı; Doğu Rumeli vergisi; ticaret anlaşmaları değiştiği takdirde gümrük gelirlerinin fazlası; temettü vergisi fazlası; Berlin Antlaşması'na göre Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın Düyun-u Umumiye katılma amacıyla hükümete verecekleri vergilerden oluşmaktadır. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.428-429.

nedeniyle daha çok yurt dışında faaliyet göstermişlerdir. Geniş kitlelerin desteğini alan bu örgütün içinde görüş farklılıkların ortaya çıkması derneğin 1902'de ikiye ayrılmasına yol açmıştır(Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüs Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti). Buna rağmen baskı rejiminin sona erdirilmesi ve meşrutiyetin yeniden ilanı konusunda görüş birliği içindedirler. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin desteğiyle başlayan ayaklanma sonucunda, 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ikinci kez ilan edilmiştir. Cemiyet bu tarihten sonra ise, İttihat ve Terakki adını benimsemiştir³⁴.

Meşrutiyetin yeniden ilanıyla bütün sorunların çözüleceğine inanılmıştır. Siyasi alandaki değişimler, toplumsal yaşama yansıtılarak modern bir devlet kurulacak ve çöküş böylece önlenecektir. Ancak hemen sonrasında yaşanan gelişmeler, durumda pek değişme olmadığını göstermiştir. Toprak kaybı bütün hızıyla devam ederken, Avrupalı devletlerin ekonomik ve siyasi baskıları artmıştır³⁵. Yönetimi ellerine alan İttihatçılar, devletin devamını sağlamak ve iç ve dış baskılara karşı koymak için köklü değişimlere girişmişlerdir. Merkez ve taşra teşkilatların yönetimini yeniden düzenlemişlerdir. "İktisadî milliyetçilik" politikası geliştirmeye çalışmış olmalarına rağmen, yeterince önem vermedikleri ve koşulların olumsuzluğu nedeniyle sonuç alamamışlardır. Toplumsal yaşamda batılılaşma hareketlerini hızlandırmışlardır. Laik ilk ve orta dereceli okullar, öğretmen okulları açılmış, kadınların eğitim olanakları arttırılarak, iş yaşamına katılımları sağlanmaya çalışılmıştır³⁶. Düzenlemelerde ulusçuluk anlayışının izleri, çok belirgin olmasa bile görülebilmektedir.

Kültürün maddî öğelerindeki değişim, açık biçimde manevi alanı etkilemeye başlamıştır. Özellikle dilde ve edebiyattaki değişim, önceki dönemlerden farklı ve geniş kapsamlı olmuştur. Dildeki yenilik hareketi, Türkçülük akımının unsurların biri haline gelmiş ve dilin sadeleştirilmesi için çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Alfabe değişimi tartışılmaya başlanmıştır³⁷.

Ancak yenileşme çabaları Osmanlı'nın çöküşünü engellemeye yetmemiştir. Bir yandan toprak kayıplarına uğramış, diğer yandan ise, siyasal ve ekonomik yönden

³⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2.B., İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s.107-108, 112.

³⁵ Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s.47.

³⁶ Lewis, s.227-229.

³⁷ Turhan, s.188-189, 192.

Batı güdümünde bir devlet haline gelmiştir. Önce Trablusgarp, daha sonra ise I.ve II.Balkan Savaşlarıyla başlayan savaş dönemi, 1914-1918 yılları arasındaki I.Dünya Savaşı'yla devam etmiştir. Bu savaşın sonunda imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'yla kaderini İtilaf Devletleri'nin ellerine teslim etmiştir. Böylece iki yüzyıl devam eden yenileşme çabaları Osmanlı'nın çöküşüyle sonuçlanmıştır.

19.yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'nın içinde bulunduğu ortamı yaşayarak gören Atatürk, okul yıllarından başlayarak ülke sorunlarıyla ilgilenmeye başlamıştır. İçinde bulunduğu ortam, düşünce yapısının oluşmasında etkili olmuştur. Osmanlı'daki Batılılaşma çabalarının devleti kurtaramayacağını gören Atatürk, bu konudaki yanlışlıkları tespit ederek kurtuluşun ancak tam bağımsız ulusal bir devletin kurulmasıyla mümkün olacağına inanmıştır. Osmanlı'daki kültür ve uygarlığı ayırma çabaları ve sadece maddi uygarlığın Batı'dan alınması yönündeki egemen düşüncenin yanlışlığını ve nedenlerini daha sonra yapacağı kültür tanımında ortaya koyacaktır. Ayrıca taklit yöntemiyle yapılan yenilik hareketlerinin başarıya ulaşamayacağı görüşündedir. Bir devletin çağdaşlaşabilmesi için siyasal, sosyal, kültürel, adli ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması için büyük çaba harcamıştır. Atatürk, Osmanlı'daki yenileşme hareketlerinin sonuçsuz kalma nedenlerini doğru saptamış ve aynı hataların tekrarlanmaması düşüncesiyle devrimlerin gerçekleşmesi için uygun ortamları hazırlamıştır. Toplum gereksinimini ve çağdaş yapıyı temel alan kültür anlayışı geliştirerek devrimlerini bu doğrultuda belirlemiştir. Modernleşme için gerekli alt yapıyı hazırlamış ve planlı biçimde devrimleri gerçekleştirmiştir.

3. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları

II.Meşrutiyet döneminde, kültürün “manevi” alanında daha önceleri başlayan bilinçli ya da bilinçsiz mücadeleler ve eğilimler, birer düşünce sistemi haline getirilmiştir. Böylece, batılılaşma, belirsiz bir kavram olmaktan çıkmış ve ortaya çıkan düşünce akımları içinde savunulmaya başlanmıştır. Bu düşünce akımlarından her biri, taraftarlarının çıkardıkları gazete ve dergilerle, geniş kitlelere yayılmaya çalışılmıştır³⁸. Batı uygarlığının benimsenmesi ve devletin devamı özdeş sorunlar haline getirilerek, uygarlık tartışmaları cesaretle ve açıklıkla yapılmıştır. Bu akımlar Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülüktür.

³⁸ Turhan, 192-193.

Bu akımlardan ilki olan “Osmanlıcılık”, ilk kez II.Mahmut döneminde açıkça ortaya atılmıştır. Bir Osmanlı milleti yaratma düşüncesiyle, imparatorluk sınırları içinde yaşayan ulusları, hanedan etrafında birleştirme amacı taşımaktadır³⁹. Ağırlıklı olarak Tanzimat döneminde savunulan ve devletin kurtuluşu için tek çözüm olarak kabul edilen bu akım, devletin resmi politikası olmuştur. Tanzimatın temel politikalarından biri olan Osmanlıcılık, Osmanlı hanedanlığının çevresinde bütün halkı birleştirmeyi ve böylece devletin çöküşünün önleneceği düşüncesi üzerine kurulmuştur. II.Meşrutiyet döneminin başlangıcında da savunulmuş, fakat Balkan Savaşları sonunda azalan etkinliği I. Dünya savaşına gelindiğinde bütünüyle yok olmuştur. Çünkü bu düşüncenin uygulama olanağı artık kalmamıştır. İzlenen Osmanlıcılık politikası devletin çöküşüyle sonuçlanmıştır.

Osmanlıcılık düşüncesini benimseyen aydınlar ve devlet adamları, batılılaşma konusunda birbirlerine benzer düşünceleri savunmuşlardır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi Batılılaşma uygulamalarında temel alınan Osmanlıcılık düşüncesine göre, uygarlık maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır. Maddi uygarlık Batıdan alınmalı, fakat manevi öğeler aynen korunmalıdır. Bunun yanı sıra bir yandan yeni kurumlar Batıdan alınırken eski yapılarından da vazgeçmemişlerdir. Böyle bir anlayışla yapılan yenilik hareketleri doğal olarak kültür ikiliğinin yaratılmasında en büyük etken olmuştur.

Osmanlıcılık akımı, Fransız Devrimi'nin yaydığı ulusçuluk, özgürlük ve halk egemenliği anlayışının dünyaya yayıldığı bir dönemde ortaya çıktığı için, ilk benimsendiği andan itibaren başarısızlığa mahkûm olmuştur. Ancak aydınlar ve devlet adamları devletin bir bütün olarak devamının sağlanması gerektiği inancıyla çöküş sürecine kadar bu anlayışı benimsemişlerdir. Bütün imparatorlukların yıkıldığı çağda Osmanlı İmparatorluğu da yıkılmaya mahkumdur. Bu noktada Osmanlıcılık düşüncesinin başarı şansı olmadığı açıkça görülmektedir.

“İslamcılık” akımı, Tanzimatla başlayan hukuk alanındaki batılılaşma hareketlerine, Abdülaziz döneminde gelişen Türkçülük akımına, Avrupalı devletlerin müdahalelerine ve Yeni Osmanlıların çalışmalarına tepki hareketi olarak ortaya

³⁹ Selahattin Hilav, “Düşünce Tarihi(1908-1980), *Türkiye Tarihi*, C.IV,2.B., İstanbul, Cem Yay., 1997, s.358.

çıkıştır⁴⁰. Devletin teokratik yapısı da bu akımın gelişmesinde etkili olmuştur⁴¹. II. Abdülhamit döneminde yaygınlaşarak, dış politikada benimsenen İslamcılık akımı, devletin kurtuluşuna çare olarak bütün Müslüman unsurların birleşmesini amaçlamaktadır. Bu gerçekleştirildikten sonra ise Halife önderliğinde bir İslam Birliği oluşturulacaktır⁴². Panislâmizm adıyla anılan bu akım, II. Abdülhamit döneminin resmi politikası olmuş ve II. Meşrutiyet döneminde sistemleştirilmiştir.

İslamcıların bütünü, İslamiyetin ilerlemeye engel olmadığını savunmakla birlikte, Batıya yaklaşımlarına göre, “aşırılar” ve “ılımlılar” olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Şeyhülislam Musa Kazım ve Mahmut Esad gibi aşırı İslamcılar için şeriat, bütün bilginin, gerçeğin ve adaletin sağlayıcısı olduğu için mutlak uyulması gerekir. Bütün sorunlar, şeriatın gereği gibi uygulanmadığından ortaya çıkmıştır. İslam dışında herhangi bir yerden bir şey alınmasına gerek yoktur⁴³.

Az çok Batı eğitimi almış ılımlı İslamcılar ise, İslamın bazı noktalarda reforma ihtiyacı olduğunu kabul etmekle birlikte, esas idealleri “panislâmik” birliğin gerçekleşmesidir. Onlara göre, Avrupa uygarlığının kaynağı İslamdır. Avrupa maddi uygarlığı geçmişte İslam uygarlığından almıştır. İslam uygarlığı geçmişte de görüldüğü gibi ilerlemeye engel değildir. İslam esaslarının terk edilmesi devleti çöküşe götürmüştür. Batıdan bilim ve teknoloji alınmasının dince sakıncası yoktur. Bununla birlikte hukuk, eğitim, devlet düzeni, toplumsal yaşam ve geleneklerde İslami kurallara bağlı kalınmalıdır. Sadece maddi uygarlığın Batıdan alınması devletin çöküşünü önlemeye yetecektir⁴⁴. Batıdan maddi uygarlık olarak modernleşen ve güçlenen Japonya bu konuda en iyi örnektir. Batı manevi olarak İslam’dan daha geridedir. Batının manevi olarak çöküşünü laiklik ilkesinin kabulünde gören ılımlılar göre, din ve ahlakın baskısında kurtulan siyasi yapı başı boş kalmıştır. Bu nedenle Batı siyaseti, zalim, istismarcı, bencil ve kindar olmuştur. Manevi değerler açısından Batı, Doğu’ya muhtaçtır⁴⁵. Mehmet Akif, M. Şemsettin,

⁴⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 315.

⁴¹ Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 60.

⁴² Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. B., Ankara, TTK, 1991, s. 21-22.

⁴³ Lewis, s. 233. Peyami Safa, aşırı İslamcıları “koyu şeriatçı” olarak adlandırıyor. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 55.

⁴⁴ Lewis, s. 233-234.

⁴⁵ Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 83.

İzmirli İsmail Hakkı, Aksekili Hamdi ve Sait Halim gibi ılımlı İslamcılar, aşırılarla birlikte görüşlerini Sebilürreşat dergisinde yayınlamışlardır.

İslamcılarla Osmanlıcıların devletin kurtuluşu için çözüm yollar farklı olsa da, yenileşme yöntemleri ve araçları ile ilgili düşünceleri çok benzerdir. İslamcılar, bütün düşüncelerinde dinin etkisi altında kalmışlardır. Oysa modernleşen dünyada din birliği temeline dayanan devletler söz konusu değildir. Avrupa'da gelişen laik düşünce, dinin toplum ve devlet üzerindeki baskısına son verilmeyi amaçlamıştır. Değişen dünyayı iyi değerlendirmeyen ve İslamcılık düşüncesini benimseyen aydınların görüşleri 1.Dünya Savaşı sırasında etkinliğini bütünüyle kaybetmiştir.

II.Meşrutiyet döneminde sistemleştirilen akımlardan biri de "Baticılık"tır. Bu akım Batılılaşma hareketlerinin başlangıcın itibaren varolmasına rağmen, İslamcılık akımını ortaya çıkmasıyla klasik anlayıştan kurtularak gelişmeye başlamıştır⁴⁶. Baticılar görüşlerini çoğunlukla İçtihat dergisinde açıklamışlardır. Aralarında görüş birliği olduğunu söylemek zordur. Toplumun gerileme nedenlerini doğru bir yaklaşımla değerlendirerek, sorumluları aramışlardır. Baticılar, uygarlaşmanın tek çözüm yolu olduğu konusunda görüş birliğinde olmalarına rağmen, Batıdan alınması gerekli öğeler konusunda "ılımlı" ve "aşırı" olmak üzere ikiye ayrılmışlardır⁴⁷.

İlimli İslamcılarla oldukça benzer görüşleri savunan ılımlı Baticıların önde gelen temsilcilerinden biri olan Celal Nuri'ye göre, uygarlık teknik ve gerçek olmak üzere ikiye ayrılır. Batı, teknik uygarlıkta üstün olmasına rağmen, gerçek uygarlıkta Doğudan geridedir. Bu nedenle sadece teknik uygarlık Batıdan alınmalıdır⁴⁸.

Aşırı Baticılar ise, Batı uygarlığının bütünüyle benimsenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre, önceki dönemlerde yeterince ileri gidilememiş olduğu için Batılılaşma çabaları başarısız olmuştur. Batılılaşma bir tercih değil, devletin devamlılığı sorunudur⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun tek yolu tümüyle Batılı bir devlet haline gelmektir.

Aşırı Baticıların en tutarlılarından olan Abdullah Cevdet'e göre, Batılılaşma basit bir taklitçilik değil, kültürel bir değişimdir. Bu gerçekleştirilemezse devletin yok

⁴⁶ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.205.

⁴⁷ Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s.79-80.

⁴⁸ A.g.e., s.80; Lewis, s.234.

⁴⁹ Lewis, s.235.

olması kaçınılmazdır⁵⁰. Tek bir uygarlık vardır, o da Batı uygarlığıdır. Gülüyle dikeniyile almaktan başka yol yoktur. Ancak bu şekilde Türkiye Avrupa'nın bir parçası haline gelebilir. Ahmet Muhtar ise 1912'de, "ya Garplılaşıyoruz, ya da mahvoluruz" diye yazmıştır⁵¹. 1912'de İçtihat dergisinde yer alan "Pek Uyanık Bir Uyku" başlıklı yazı, Batıcıların programı olarak kabul edilmektedir Görüşlerin benzerliğinden dolayı A.Cevdet'e atfedilmesine rağmen Kılıçzade Hakkı tarafından yazılmıştır. O döneme göre çığınca olan bu rüyada, padişahların tek eşli olması, fes yerine şapka giyilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, medreseler yerine modern okullar açılması ve Latin alfabesinin kabul edilmesi gibi değişimler yer almaktadır. Bu rüya Atatürk önderliğinde gerçeğe dönüştürülmüştür⁵².

Aşırı Batıcılar, Batı uygarlığının bir bütün olarak alınması gerektiğini savunmakla birlikte, yöntem konusuna açıklık getirmemişlerdir. En çok muhalefet edenler İslamcılar olmakla birlikte, kendi aralarında da zaman zaman tartışmalar yaşanmıştır. Balkan savaşları sırasında Avrupa devletlerinin tutumları, Batıcıları zor durumda bırakmıştır. Uygar olarak nitelendirdikleri Batının emperyalist siyaseti onları şaşırtmış ve anlayışlarında değişime yol açmıştır. İlk kez Batıya karşı Batıcılık anlayışından söz etmeye başlamışlardır.

II.Meşrutiyet dönemi fikir akımları içerisinde en son ortaya çıkan ve Türk siyasi tarihini en çok etkileyen "Türkçülük"tür. Abdülaziz döneminde gelişme gösteren bu akım, önceleri edebiyat ve tarih alanında kendini göstermiştir. Dağılma sürecinin hızlandığı dönemde, imparatorluğun temel unsurunun Türk halkı olduğu gerçeğinin kabul edilmesiyle siyasi nitelik kazanmıştır. Batıdaki Türkoloji çalışmaları ve Rusya'dan gelen Türklerde Türkçülük akımının gelişmesinde etkili olmuşlardır. Kişisel teşebbüslerle başlayan ve herhangi bir program ve ideolojiye dayanmayan bu hareket, iç ve dış olayların etkisiyle II.Meşrutiyet dönemine gelindiğinde en etkili akım haline gelmiştir⁵³. Türkçülük akımı, öncelikle imparatorluk içerisindeki

⁵⁰ M.Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981, s.406.

⁵¹ Lewis, s.235.

⁵² A.g.e.,s.235-236; Safa, 49-53; Turhan,s.195-196; yazının tam metni için bkz. Hanioglu, s367.

⁵³ Karal, *Osmanlı Tarihi*,C.VII, s.288-299.

Türklerin ve Türkleşmiş olanların bilinçlendirilmesini amaçlamaktadır. Dünyadaki bütün Türklerin birleştirilerek Türk birliğinin oluşturulması da hedefler arasındadır⁵⁴.

İttihat ve Terakki, 1908'den 1913'e kadar, genel olarak Osmanlıcılık ideolojisini benimsemiştir. Bu dönemde Türkçüler, siyasi partilere ve iktidar mücadelesi yapanlara tarafsızdır. Fakat, ilişkide oldukları siyasi kimlikli kişiler arasında bu cemiyetin üyeleri çoğunluktadır. 1913'de tek başına iktidarı ele alan cemiyet, gerek iç didişmelerin ve gerekse Trablusgarp ve Balkan savaşlarının etkisiyle iflas eden Osmanlıcılığın yerine, Türkçülük ideolojisini benimsemişlerdir. Türkçülük, Genel Merkez üyesi Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" başlığını taşıyan makaleleri yayınlamasıyla belirsiz bir akım olmaktan çıkarak, resmi bir ideoloji haline gelmiştir⁵⁵.

Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan Ziya Gökalp, Batılılaşmanın temel tartışma konusu olan "maddi ve manevi" kültür ayrımını, "hars" ve "medeniyet" biçiminde devam ettirmiştir. Her ulusun kendine özgü harsa sahip olduğunu, medeniyeti ise, ulusların ortak olarak oluşturduklarını savunmaktadır. Ona göre bilim ve teknik, uygarlığın gerçek öğeleridir ve Avrupa'dan alınmalıdır. Devletin çöküşten kurtulmasının, ilerlemesinin ve Avrupa uygarlığına girmesinin tek yolu budur. Tanzimatın Batılılaşma yöntemlerini eleştiren Gökalp, Doğu ve Batı uygarlığını birleştirme çabalarının kültür ikileşmesine yol açtığını savunmaktadır. Avrupalıların kullandığı araçlar bütünüyle alınmalıdır. Ancak, harsı almak mümkün değildir. Gökalp, pek çok Osmanlı aydınının kullandığı Japonya örneğini kullanarak görüşlerini kanıtlamaya çalışmıştır⁵⁶. Oysa pek çok Osmanlı aydını gibi Gökalp de, Japonya modernleşmesinin nedenlerini ve Osmanlı'dan farklı yapılarını göz ardı etmiştir. Japonya, her şeyden önce Osmanlı gibi bağımsızlıktan yoksun değildir ve ulusal kimlikli bir devlettir. Yabancı etkisinde olmayan homojen bir kültüre sahiptir. Bunun yanında modernleşmesinde dinin olumsuz etkisi görülmemiştir. Osmanlıdan bütünüyle farklı olan etkenler nedeniyle Japon modernleşmesi başarıya ulaşmıştır⁵⁷.

⁵⁴ Akçura, s.8.

⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.II, Kısım 4, Ankara, TTK, 1991, s.398,407-409.

⁵⁶ Ziya Gökalp, "Hars ve Medeniyet", *Hars ve Medeniyet*, Ankara, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1964, s.9,53; *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, haz İbrahim Kutluk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1976, s.11-12.

⁵⁷ Turhan Feyzioğlu, "Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol," *Atatürk Yolu*, İstanbul, Otomarsan Kültür Yayınları, 1981, s.53-54.

Gökalp'e göre, Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak idealleri arasında bir zıtlık söz konusu değildir. Türk milleti Ural-Altay ailesine, İslam ümmetine ve Avrupa uygarlığına mensuptur⁵⁸. Türkçüler, Tanzimatçıların uzlaştırmacılığıyla karşılaştırıldığında üçlü bir sentez taraftarı olmuşlardır. Osmanlıyı bu üç temel düşünce üzerine oturtmaya çalışmışlardır.

II.Meşrutiyet dönemi düşünce akımları, Osmanlı'nın kurtuluşuna yeni çözüm yolları getirmekten çok, eskiden ortaya atılan düşünceleri sistemleştirmekle yetinmişlerdir. Bu akımlardan Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları I.Dünya savaşı sürecinde iflas etmiş, Batıcılık ise büyük yara almıştır. Bilimsel bir temele oturtulmaya çalışılan Türkçülük ise, yenilgiye uğramış ve yok olmanın eşiğine gelmiş Türk toplumunun ulusal mücadeleye hazırlanmasında etkili olmuştur.

Genel olarak bakıldığında II.Meşrutiyet döneminin kısa süren özgürlük havasında siyasi alandaki gelişmelerin yanı sıra basın yaşamında önemli hareketlenme yaşanmıştır. Çok sayıda çıkarılan gazete ve dergilerde düşünce akımları tartışılmış ve yeni fikirler Osmanlı düşün yaşamına girmiştir. Gerek Osmanlı'daki Batılılaşma çabaları başarısız olması gerekse düşünce akımlarının sonuçsuzluğu yeni Türkiye'nin kuruluşuna iki büyük katkısı vardır. Bunlardan biri, yenilikçi düşüncelerin birikimi, ikincisi ise, iyi bilenmiş devrimci bir kadronun yetişmesidir⁵⁹. Bu kadro modern okullarda okumuş, batılılaşma tartışmalarının içinde yetişmiş ve çoğunlukla Avrupa'yı görmüş kimselerdir.

Atatürk'ün düşünce yapısının oluşumunda II.Meşrutiyet dönemi düşünce akımlarının etkili olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Düşünce akımları içinde bütünüyle olmasa bile Atatürk'ü en çok etkileyen akımlar, Batıcılık ve Türkçülük'tür. Batıcıların programı olarak kabul edilen "Pek Uyanık Bir Uyku" başlıklı yazıda bir rüya olarak görülen yeniliklerin Atatürk Devrimiyle gerçekleştirilmesi nedeniyle Atatürk'ün Batıcılardan etkilendiği savunulmaktadır⁶⁰. Laiklik, kadın hakları, eğitimin modernleşmesi, Latin alfabesinin benimsenmesi gibi konularda Atatürk, Batıcılarla benzer bir anlayışı savunmakla birlikte pek çok

⁵⁸ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s.13.

⁵⁹ Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 8.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994, s.72.

⁶⁰ Lewis, s.236; Dankwart A. Rustow, "Ulusal Bir Devletin Kuruluşu," *Bildiriler ve Tartışmalar*, 2.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.324-325.

noktada görüş ayrılıkları vardır. Cumhuriyet yanlısı olmadıkları gibi ulusal bir devlet ve kültür yapısından uzaktırlar. Bu durumda Atatürk'ün bütünüyle olmasa bile Batıcılardan etkilendiği söylenebilir.

Atatürk'ün Türkçülük akımından etkilendiği genel olarak kabul edilmektedir. Atatürk'ün kültür anlayışı Türkçülüğün ideologu olan Ziya Gökalp'in düşünceleriyle karşılaştırıldığında bu etkileri görmek mümkündür. Ancak ayrıldıkları noktalar da çoktur. Öncelikle kültür anlayışları arasında büyük farklar vardır. Atatürk kültürü bir bütün olarak düşünürken, Gökalp medeniyet ve hars ayrımını savunmaktadır. Bunun yanı sıra ulusçuluk anlayışı, halkçılık, laiklik, dilin sadeleştirilmesi ve kadın hakları konusunda görüş farklılıkları vardır⁶¹. Atatürk, içinde yaşadığı toplumun düşün yaşamından etkilenmiştir. Fakat görüldüğü gibi hiçbir akım tek başına onun düşüncelerine egemen değildir. O, bütün bu düşünceleri ve dünyadaki gelişimleri inceleyerek kendine özgü senteze ulaşmıştır. Bu sentezle birlikte Türk toplumunun yapısını ve ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak oluşturduğu kültür anlayışı, Türk Kültür Devrimi'nin belirleyicisi olmuştur.

B. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR ANLAYIŞIYLA TEMEL İLKELERİ

ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

I. Atatürk'ün Kültür Anlayışı

İki yüzyıl devam eden Batılılaşma çabaları, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü önleyememiştir. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın sonunda 30 Ekim 1918'de son derece ağır koşulları içeren Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Ateşkesin yürürlüğe girmesiyle birlikte ülke işgal edilmeye başlanmıştır. İşgallere karşı bir yandan bölgesel örgütlenmeye gidilirken, diğer yandan aydınlar çözüm yolları üretmeye çalışmışlardır. Ülkedeki pek çok aydının kurtuluş için büyük devletlerin mandasını önerdikleri bir sırada, Mustafa Kemal, bu düşünceleri reddederek, Anadolu'ya gitmiş ve "Tam Bağımsızlık" parolasıyla ulusal mücadeleyi başlatmıştır. O, örgütlenme aşamasından itibaren vurguladığı ulusal egemenlik anlayışıyla, yeni bir devletin kurulacağı müjdesini vermiştir. Bu süreçte hem emperyalist Batıyla, hem de İstanbul Hükümeti'yle mücadele etmiştir. Türk ulusu, Mustafa Kemal'in

⁶¹ Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, s.18-21.

önderliğinde varolma savaşına girişmiştir.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren konuşmalarında uygarlaşmanın gerekliliğini sık sık vurgulamıştır. Daha silahlı mücadele başlamadan önce 27 Aralık 1919'da Ankara'da halkla yaptığı konuşmada, ulusun kurtuluşu için savaşın kazanılmasının yeterli olmayacağını, uygar toplum olabilmek için yapılması gereken pek çok şeyin olduğunu belirtmiştir⁶². Fakat öncelikle tam bağımsızlığın sağlanması gereklidir. Misak-ı Milli'nin 6.maddesinde tam bağımsızlık ilkesi açık olarak yer almış ve bunu engelleyecek her türlü düzenlemenin reddedileceği belirtilmiştir⁶³. Ankara'da yeni bir meclisin açılmasıyla birlikte hareketin devrimci niteliği açıkça ortaya konulmaya başlanmıştır. Egemenliğin kayıtsız ve koşulsuz ulusa ait olduğu, yeni anayasada yer almıştır. Atatürk'ün önderliğinde, silahlı mücadele kazanılarak siyasal bağımsızlık sağlanmıştır. Fakat tam bağımsızlık için bu yeterli değildir. Batının ekonomik güdümünden kurtulmak için kapitülasyonların kaldırılması ve her alanda yenilikler yapılarak çağdaş bir devlet konumuna getirmek gerekmektedir. Aksi takdirde eskiye dönüş kaçınılmaz olabilirdi.

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması, yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine bağımsız yeni bir Türkiye'nin kurulduğunun uluslararası onayını gösteren bir belge niteliğindedir. Antlaşmayla, kapitülasyonlar kaldırılmış ve ulusal sınırlar belirlenmiştir. Ancak Ulu Önder'e göre, bugüne kadar yapılanlar sadece ilerleme ve uygarlaşma yolunu açmıştır ve bu yolu tereddütsüz izlemek gerekmektedir⁶⁴. Tercüman-ı Hakikat başyazarına verdiği demeçte, çağdaşlaşmayı hayat davası olarak nitelendirmiş ve uygarlık yolunda hızla ilerleyen dünyadan uzak durmanın mümkün olmadığını belirtmiştir⁶⁵. Uygarlık yolunda hiç durmadan ilerleneceğini açıklıkla ifade eden Atatürk için amaç, Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak hatta onun üzerine çıkarmaktır.

⁶² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Ankara, TTK, 1989, s.15.

⁶³ "Madde 6. Millî ve iktisadî inkişafımız dairei imkâna (olanaklar çerçevesinde) girmek ve daha asrî bir dairei muntazama (düzenli bir yönetim biçiminde) tedviri umura (işlerin yürütülmesi) muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizimde temini inkişafımızda istiklâl ve serbestîi tammeye (tam özgürlüğe) mazhar olmamız (ulaşmamız) üssülesası hayat ve bakamızdır (yaşama ve varolmamızın temel koşuludur). Bu nedenle siyasî, adlî, malî ve sair inkişafımıza mâni kuyuda (sınırlamalara) muhalifiz. Tahakkuk edecek (belirlenecek) dünyamızın (borçlarımızın) şeraiti tesviyesi (ödeme koşulları) de bu esasata mugayir (aykırı) olmayacaktır." Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.II, 3.B., TTK, 1988, s.542.

⁶⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s.336.

⁶⁵ A.g.e., C.III, s.94.

Türk ulusu, Batılı emperyalist devletlere karşı yapılan mücadele sonunda bağımsızlığına kavuşmasına rağmen, gelişme ihtiyacı dolayısıyla uygar Batıya sırtını dönmemiştir. Atatürk devrimciliğine özgü olan “batıya karşı batıcılık” anlayışı, ulusal mücadele yıllarında benimsenmiştir. Osmanlıdaki Batılılaşma hareketlerinden farklı olarak, hiçbir dış baskı altında kalmadan ve kendi isteğiyle, ekonomik ve kültürel yapısını değiştirecek yenilikler Batıdan alınacaktır⁶⁶. Atatürk, ne aşırı ve romantik bir Batı hayranı, ne de Batı düşmanıydı. O, köhne, eskimiş, geri kalmış ve sömürülen bir toplum yapısından, çağdaş niteliklere sahip yeni bir Türkiye yaratmayı amaçlamıştır. Ulusunu uygarlık gerekleriyle donatarak bir Avrupa Türkiye’si yaratmak amacı, Batılılaşmayı zorunlu kılmıştır⁶⁷.

Atatürk, uygarlık ve batılılaşma kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmıştır. Çünkü en ileri uygarlığa sahip olanlar Batılılardır. II. Meşrutiyet döneminde savunulan düşüncelerden bütünüyle farklı olan Batıcılık anlayışı, uluslaşma, tam bağımsızlık ve kültürel yapıya uygunluk ilkelerine dayanmaktadır. “Batıya rağmen batıcılık” ilkesi devrimler için zorunlu olmakla birlikte, ilk kez ortaya atılmıştır.

Osmanlı Batılılaşma çabalarının genel karakteri olan ve aydınlar tarafından savunulan kültür-uygarlık ayrımı Atatürk’ün düşüncesinde yer almamıştır. Uygarlığın bir bütün olduğunu savunmaktadır. 1930 yılının Ağustos ayında Yalova’da, uygarlığı başka başka tanımlayanlar olduğunu, oysa uygarlığı kültürden ayırmanın zor ve gereksizliğini belirterek kültürü şöyle tanımlamıştır⁶⁸:

“A-Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, B-fikir hayatında, yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda; C-İktisadî hayatta yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalâtçılığında(ulaştırma işleri) yapabildiği şeylerin muhassalasıdır(bileşke).

“Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olamayacağını zannederim. Şüphesiz her insan cemiyetinin hars, yani medeniyet derecesi bir olamaz. Bu farklar devlet,

⁶⁶ Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.185, 249-251.

⁶⁷ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2.B., İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981, s.83.

⁶⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 4.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.278-279.

fikir, iktisadî hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün muhassalası üzerinde de görülür. Mühim olan muhassalalar üzerindeki farktır. Yüksek bir hars, onun sahibi olan millette kalmaz diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şamil olur. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve şamil harsa, medeniyet diyorlar. Avrupa medeniyeti, asrı hazır medeniyeti gibi.

“...Hülâsa, medeniyet harstan başka bir şey değildir. Hars medlûlünü(anlaşılan) seciye diyebileceğimiz karakter mefhumuna indirmemelidir....”

Atatürk, bu sözleriyle II. Meşrutiyet dönemindeki kültür-uygarlık ve maddi-manevi uygarlık tartışmalarına son noktayı koymuştur. Bu kavramları çağdaş bulgulara göre değerlendirmiş ve Gökalp'in “hars” ve “medeniyet” ayrımının yanlışlığını vurgulamıştır. O'na göre, kültür ve uygarlığı birbirinden ayırmak zor ve gereksizdir. Atatürk, böyle bir ayrımı kabul etmiş olsaydı, Gökalp'in ulusal olduğu için değiştirilemez olduğunu savunduğu hars alanında devrimleri gerçekleştirmek mümkün olamazdı. Doğal olarak bütünsel bir devrim süreci yaşanmamış olacaktı.

Atatürk'ün bu tanımından iki kavram arasında fark görmediği ve aynı kavramlar olarak gördüğü anlamı çıkmaktadır. Ancak konuşmalarında ulusal kültür ve çağdaş uygarlıktan söz etmesi dikkate alındığında, amacının, iki kavram arasındaki zıtlığı ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır⁶⁹. Atatürk, kültür ve uygarlığı bir tutmuş ve uygarlığı, kültürün özel bir durumu olarak değerlendirmiştir. O'nun bu görüşü, ölümünden sonra gelişen Kültürel Antropoloji'nin tartışmasız kabul ettiği bir ilkedir⁷⁰. Bu iki kavram iç içe ve etkileşim halindedir ve birinin değişimi diğerini de etkilemektedir. Bu nedenle bütünüyle geri kalmış bir toplumu çağdaş düzeye ulaştırmak bütünsel bir değişimi gerektireceği için, Atatürk devrimleri birkaç alanla sınırlı kalmamış, devlet ve toplum yaşamının her alanını kapsamıştır.

Atatürk'ün temel aldığı uygarlık, Batı uygarlığıdır. 29 Ekim 1923'te Fransız gazeteci Maurice Pernet'a verdiği demeçte, her yönüyle bir Avrupalı Türkiye yaratmayı amaçladıklarını, bütün çabalarının çağdaşlaşmaya yönelik olduğunu belirterek, “...medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet

⁶⁹ Turan, “Atatürk ve Ulusal Kültür,” *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları 2-6 Kasım 1981 Uluslararası Sempozyum*, Ankara, Ank. Üniv. Rektörlüğü Yayınları, 1981, s.334-335.

⁷⁰ Kaynar, s.211

hangisidir?" diye sormuştur⁷¹. O'na göre, en ileri uygarlık Batıda olduğu için, yeni Türkiye yüzünü ona dönmüştür. Türk ulusunun amacı tam anlamıyla uygar bir toplum olmaktır. Uygarlık yolunda yürümek ve başarılı olmak, varolma sorunudur. Bu yol üzerinde duranlar veya geri dönenler, uygarlığın seli altında boğulmaya mahkumdurlar⁷². Uygarlaşmamış ve geri kalmış toplumlar, uygar toplumlara köle olmaktan kurtulamayacaklardır. Osmanlı örneğinde olduğu gibi, uygar toplumların ayakları altında ezilerek yok olacaklardır. Türkiye hiç durmadan bu yolda ilerleyerek, her yönüyle uygarlaşacaktır. Uygarlığın güçlü ateşi, kendisine kayıtsız olanları yakacak ve yok edecektir⁷³.

Atatürk'ün uygarlık anlayışı ve Batı uygarlığına bakışı devrimlerin hareket noktasını oluşturduğu için oldukça önemlidir. Türk toplumunun Batı uygarlığına katılması bir kültür değişimidir, daha ileri bir toplum tipine geçişi ifade etmektedir; sadece teknik unsurların alınması değil, bütün alanların değişmesidir⁷⁴. Bu değişimden kastedilen Atatürk'ün de belirttiği gibi taklitçilik değildir. Bu konudaki görüşlerini, "Biz Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz."⁷⁵ sözleriyle açıklamıştır. O, bu sözleriyle kültür değişimlerinde izlenecek yöntemi açıkça ortaya koymuştur. Şekilcilikten çok özün temel alındığı Atatürk'ün Kültür Devrimi'nde, uygarlığın gerekleri ve toplum ihtiyaçları göz önünde tutulmuştur.

Çok hızlı değişmelerin yaşandığı bir çağda Türk toplumunun sosyal, ekonomik, ve teknolojik yeniliklerin dışında kalması olanaksız olduğu için, varolan geleneksel düzenin bütünüyle değiştirilmesi gerekmektedir. Zamanlamaya büyük önem veren Atatürk, uygulamaları evrelere ayırmış ve uygun ortamlardan yararlanarak devrimleri gerçekleştirmiştir. Öncelikle halkı bu değişimlere düşünce ve duygu olarak hazırlamış ve akılcı ve bilimsel yöntemlerle başta çizdiği amaçtan sapmamıştır⁷⁶. Türk toplumunun görünen inançlarını ve uygulamalarını değil, onun bilinçlenmemiş

⁷¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, s. 91-92.

⁷² A.g.e., C.II, s.187.

⁷³ A.g.e., C.II s, 216, 222, 234.

⁷⁴ İnalçık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi," s.169-171.

⁷⁵ İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.37.

⁷⁶ Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, s.162, 165, 168.

eğilimlerini kavrayarak devrimleri bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. Devrimlerin başarılı olmasında, ulusun istek ve yeteneği de etkili olmuştur⁷⁷.

Atatürk'ün kültür devrimi bilimsel yöntemlere uygundur. Değişim sürecinde ihtiyaçlara yanıt vermeyen kültür öğeleri incelenerek, yerine konacak olanlar dikkatlice seçilmiştir. Çağdaş gerekler ve toplum yapısı göz önünde tutularak yapılan bu seçimden sonra, yeni öğeler topluma tanıtılmıştır⁷⁸. Başta kendisi olmak üzere tüm devrimci kadro, devrimleri topluma anlatmak için seferber olmuşlardır. Devrimleri kendisinin sunması, kabul edilmeyi kolaylaştırmış ve süreci kısaltmıştır. Kültürel değişimde yeni öğelerin birbiriyle uyumuna da dikkat gösteren Atatürk, olabilecek engellemeleri en aza indirmiştir. Bir kültürel Antropolog gibi bilimsel gerçekleri iyi değerlendirerek kültürel öğeler arasındaki çatışmaları da önlemiştir⁷⁹.

Atatürk'ün kültür anlayışı, yeni bir ulusal devlet oluşturma yolunda çağdaş ilkeleri temel almış ve bütünüyle bir kültür değişimini amaçlamıştır.

2. Atatürk'ün Kültür Anlayışıyla İlkeleri Arasındaki İlişki

Atatürk, kültür tanımını ilk kez 1930 yılında yapmış olmasına rağmen, ulusal mücadelenin başlangıcında itibaren bu konudaki düşüncelerini konuşmaları ve uygulamalarıyla ortaya koymuştur. Türk modernleşmesi olarak da anılan bu süreç, bir kültür değişmesidir. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma amacını en kısa zamanda ve aklın ve bilimin önderliğinde gerçekleştirmek için devlet, düşün ve ekonomik hayatta devrimler yapmıştır. Atatürkçü düşünce sistemini, O'nun devrimleri ve ilkeleri oluşturmaktadır. Bu ilkeler "6 Ok" adıyla anılmaktadır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 Büyük Kurultayı'nda kabul edilen nizamnamede, partinin "cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi" olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte kongrenin son gününde kabul edilen "Umumî Riyaset Beyannamesi"nde ise "laik" niteliği de yer almıştır⁸⁰. 1931 Kurultayı'nda kabul edilen ilk programın ikinci kısmında CHF'nin nitelikleri olarak Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik ilkeleri yer almıştır⁸¹. 1935 Kurultayı'nda ise, bu ilkelere

⁷⁷ Karal, "Atatürk ve Türk Devriminin Özellikleri," *Atatürk ve Devrim*, Ankara, TTK, 1980, s.48.

⁷⁸ Metin And, "Kültür Değişiminde Önder'in İlkeleri," *Türk Dili*, C.XIII, No.146 (Kasım 1963), s.94.

⁷⁹ Nermin Erdentuğ, "Atatürk'te Kültür Dinamizmi Görüşü," *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, Ankara, DTCF Yayınları, 1974, s.72-73.

⁸⁰ *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi*, Ankara, TBMM Matbaası, 1927, s.9,37.

⁸¹ *CHF Nizamnamesi ve Programı*, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s.29-32.

“Kemalizm prensipleri” adı verilerek devletin temel nitelikleri olarak anılmış⁸² ve 5 Şubat 1937’de anayasaya girmiştir. Atatürk İlkeleri denildiğinde bu 6 ilke kabul edilmektedir⁸³. Bu nedenle Atatürk’ün temel ilkeleri olarak kastettiğimiz 6 ilkedir.

Atatürk’ün kültür anlayışının en önemli özelliği çağdaşlaşmacı olmasıdır. Çağdaş uygarlığın gereklerini Türk kültürünün temel nitelikleri haline getirmek ve çağdaş bir kültür yapısı yaratmak için büyük çaba göstermiştir. Uygar toplumların gelişme sürecinde geçirdikleri aşamaları daha kısa zamanda Türk toplumuna kazandırmayı amaçlamıştır⁸⁴. Çağdaş devlet oluşturma çabaları içinde ilk önemli girişim ulusal niteliğe sahip bir devletin kurulmasıdır. Çağdaşlaşmanın temel ve önemli bir koşulu olarak ulusal devletin kurulması diğer değişimlerin başarılı olması için gereklidir. Çünkü Avrupa’da siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere yol açan en büyük etken, dinsel nitelikli imparatorlukların çözülerek ulusal devletlere dönüşmesidir. Gerçekte ulus olmayı başarabilmiş devletler, kısa sürede her alanda başarı kazanarak modernleşmişlerdir. Ulusal devlet kuramayan toplumlar ise, geri kalarak büyük sarsıntılar yaşamışlar ve sömürülmekten kurtulamamışlardır. Batılı devletlerin gelişmeleriyle uluslaşmaları arasındaki paralellik bulunması öncelikle ulusal devletin kurulmasını zorunlu kılmıştır⁸⁵. Bu anlayıştan yola çıkan Atatürk ulusal devletin kurulması hazırlıklarını ulusal mücadelenin silahlı aşamasında başlatmış, Ankara’da yeni bir meclisin açılmasıyla somutlaştırılmış ve savaşın kazanılmasından sonra ulusal devletin kuruluşu tamamlanmıştır.

Atatürk’ün kültür anlayışına göre, uygar bir toplumun yönetimi ulusal egemenlik temeline dayanmalıydı. Bu nedenle gücünü ilahi kaynaktan aldığı savunun padişah egemenliği yerine, halk egemenliğini ilke olarak benimsemiş ve yönetim anlayışının temeline yerleştirmiştir. Önemli bir zihniyet değişikliğini ifade eden bu değişim, modern devletlerde uzun mücadelelerden sonra elde edilmiştir. Atatürk, ulusal mücadelenin ilk gününden ulus egemenliğini gerçekleştirmek için

⁸² CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Tüzük ve Programı, 1935, 2.

⁸³ Geniş bilgi için bkz, Turan, *Türk Devrim Tarihi 3.Kitap(İkinci Bölüm)*, Ankara, Bilgi Yayınları, 1996, s.23-33.

⁸⁴ İlhan, “Türk Çağdaşlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, No.19(Kasım 1990), s.9-11.

⁸⁵ Turhan, *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, İstanbul, Şehir Matbaası, 1965, s.7.

büyük çaba göstermiştir. Ulus egemenliği ilkesi, kültür anlayışının önemli bir ögesi olarak Türk Devrimi'nin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir.

Atatürk, çağdaşlaşma çabalarının başarıya ulaşması için, Yeni Türk devletinin tam bağımsız olmasını zorunlu görmüştür. Daha çok dış etkilerle yapılan yenileşme çabaları Osmanlı İmparatorluğu'nu giderek artan şekilde Batı'ya bağımlı hale getirmiş ve yıkılışını kaçınılmaz kılmıştır. Bu gerçeği gören Atatürk, kültür anlayışının ve çağdaşlaşma düşüncesinin temel niteliklerinden biri olarak benimsediği tam bağımsızlık ilkesini her yönüyle gerçekleştirmeyi amaçlamıştır⁸⁶. Siyasi, ekonomik ve kültürel bağımsızlığın sağlanması, devrimlerin başarılı olmasında itici gücü oluşturmuştur.

Ulusal Devlet, Ulusal Egemenlik ve Tam Bağımsızlık anlayışları hiç kuşkusuz çağdaşlaşma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Atatürk'ün çağdaş kültür anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilecek bu esaslar, Atatürk İlkeleri'nin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Gerek Atatürk'ün kültür anlayışı, gerekse temel ilkeleri Türk Kültür Devrimi'nin belirleyicileri olarak kabul edilmektedir. Bu belirleyiciler arasındaki ilişkilerin saptanması, devrimin dinamiklerini, amaçlarını ve sonuçlarını değerlendirme konusunda kolaylık sağlayabilir.

Atatürk'ün ulusal egemenlik anlayışının tam olarak uygulanabileceği yönetim biçimi Cumhuriyettir. Cumhuriyetçilik, devlet hayatında ve yönetimde ulusun egemen kılınması ve tüm bireylerin yönetime etkin katılımlarının sağlanması anlamını taşımaktadır. Bu yönüyle özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik niteliklere sahiptir. Yönetimin halklaşmasıdır⁸⁷. Atatürk'ün çağdaş kültür anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilecek Cumhuriyet rejimi, hem uygarlığın gereği hem de Türk toplumuna en uygun yönetim biçimidir. Bireysel özgürlüklerin bu yönetim anlayışında sağlanılabileceğini inanan Atatürk, demokrasi sistemiyle cumhuriyetin aynı olduğu görüşündedir⁸⁸. Devlet yönetiminin çağdaşlaştırılması yolunda önemli bir adım olan Cumhuriyetin kurulması, diğer ilke ve devrimler için uygun ortamlar hazırlamıştır. Devlet yönetimi çağa uygun hale getirilmiştir.

⁸⁶ Orhan Türkdoğan, *Kemalist Sistem Kültürel Boyutları*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s.222.

⁸⁷ Suna Kili, *Atatürk Devrimi*, 4.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.226-227.

⁸⁸ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.260.

Atatürk'ün kültür anlayışının en önemli özelliklerin biri ulusçu olmasıdır. Türk toplumunu geleneksel ümmet toplumundan devlet, düşün ve ekonomik anlamda ulusal kimliğine kavuşmuştur. Çağdaşlaşmanın ön koşulu olarak gördüğü ulus anlayışını ulusçuluk ilkesiyle Türk kültür anlayışına yerleştirmiştir.

Atatürk'ün ulus anlayışında en önemli unsur kültür birliğidir. Ulusu, geçmişte birlikte yaşayan ve zengin bir hatıra mirasına sahip olan ve gelecekte de bir arada yaşama istek ve iradelerinde olan insanların oluşturduğu bir toplum olarak tanımlamaktadır. Türk ulusunun oluşumundaki unsurları, siyasi varlıkta birlik, dil, yurt, ırk ve köken birliği, tarihi ve ahlaki akrabalık olarak belirtmiştir. Türk ulusu tanımını ise, "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir." sözleriyle ifade etmiştir. Atatürk'e göre Türk ulusçuluğu, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası ilişkilerde çağdaş uluslarla eşit ve uyum içinde bulunmaktır. Bununla beraber, Türk toplumunun kendine has karakterlerini ve bağımsız kimliğini korumaktır⁸⁹. Atatürk'e göre, ulusun temeli kültürdür ve çağdaş uygarlık yolunda ilerleyen Türk toplumu ulusal kültürünü çağdaş boyuta taşımak zorundadır.

Atatürk'ün "Ulusal Rönesans" niteliği taşıyan kültür devrimiyle ulusal benliğini kazanan Türk toplumu, öz kültürünü bu süreçte öğrenmiş ve ulus haline gelmiştir. Ulusal devletin kurulmasından sonraki çağdaşlaşma aşaması, ulusal egemenliğin gerçekleşmesini sağlayan bir çok atılımları kapsamaktadır. Bu hareket bütünüyle bir Türk uyanışı ve yenilenmesidir. Türk kültürü gerçekleşen değişimlerle kendi özünü koruyarak Batıyla uyumlu hale gelmiştir⁹⁰.

Atatürk kültür devrimi ulusal bir nitelik taşımaktadır. 1921'de Maarif Kongresini açık konuşmasında, Türk toplumunun geri kalmasının en önemli nedeninin izlenen kültür politikası olduğunu belirtmiştir. Her türlü dış etkiden uzak, ulusal nitelikli yeni kültür politikası izleneceğini ifade ederek⁹¹, değişimin hangi temelde yapılacağını göstermiştir. Türk ulusuna benliği yeniden kazandırılacak ve çağdaş uygarlıkla bütünleşmesi sağlanacaktır. Tarih, dil, yazı, ulusal eğitim ve ulusal ekonomi alanındaki devrimler bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Türk kültürü altın

⁸⁹ İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, 2.B., Ankara, TTK, 1988, s.18-25.

⁹⁰ İlhan, "Türk Çağdaşlaşması," s.8-9.

⁹¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.19-20.

çağını yaşamıştır⁹². Kültürde ulusallık oluşturulmadan evrensel kültüre ulaşmanın, olanaksız olduğunu düşünen Atatürk, ulusal kültür ile evrensel kültür arasında bir köprü kurarak, çağdaşlaşma amacına ulaşmıştır.

Ulusçuluk ilkesiyle birlikte Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde vurgulanan ve uygulamaya konulan ilke Halkçılık'tır. Halkçılık ilkesi yönetimde halk egemenliğini gerektirmektedir. Toplumda her hangi bir sınıfa ya da gruba ayrıcalık tanınmaz. Vatandaşlar yasalar karşısında eşittir. Halkçılık ilkesi, Türk ulusunun kalkınmasını ve sosyal refahını gerçekleştirmek için, dayanışmayı ve işbirliğini öngörmektedir⁹³.

Türk kültürünün temel niteliklerinden biri haline getirilen halkçı anlayışa göre, devletin görevi, halkı alabildiğine hızlı bir biçimde kendi kendini yönetecek kültür ve bilince ulaştıracak önlemleri almak ve halkın koruyucusu olmaktır. Halkın kültür düzeyinin yükseltilmesi için gerekli düzenlemelerin yapmaktır. Halkın büyük bir kısmı cahil olduğu için, hızla eğitim hamlesi gerçekleştirmektir⁹⁴. Okulların parasız olması ve çocukların yetenek ve eğilimlerinin değerlendirilmesi için uygun koşulların sağlanması, bu anlayışın ürünleridir. Kültürce kalkınmanın gereklerinden biri olan ekonomide, halkın refahını sağlayacak düzenlemelere gidilmiştir⁹⁵. Bununla birlikte sanat alanında halkın kültür değerleri araştırılmıştır. Halk eğitiminin önemli bir kurumu olan Halkevleri, toplum kültürünün gelişmesine ve devrimlerin halka yayılarak benimsenmesinde hayati işlevler görmüştür. Halk ile aydınlar arasındaki kültür kopukluğunun giderilmesi yönündeki çalışmalar da halkçı anlayışın ürünüdür.

Kültür Bilimcilerine göre Atatürk'ün halkçılık ilkesi, kültür değişmesi ve modernleşmeyi tamamlayan ve devrimin gerçekleştirilme sürecinde toplumun kültürel değer ve tutumlarını ve grup psikolojisini göz önüne alan bilimsel bir ilkedir. Türk toplumunun uygarlaşması açısından oldukça önemlidir⁹⁶.

Batı gibi güçlü olmak ve bunu en kısa zamanda gerçekleştirmek düşüncesi Devletçilik ilkesini zorunlu kılmıştır. Batı toplumlarının çağdaşlaşmasının temelinde ekonomik gücün yattığı için çağdaşlaşma hareketinin başarısı ekonomik gelişmeye

⁹² İhsan Sungu, "Türk Kültürünün Karakteri," *Varlık*, 15 Sontesrin 1935, s.130.

⁹³ Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.401-403.

⁹⁴ Nusret Kemal, "Halkçılık," *Ülkü*, C.1, No.3(Nisan 1933), s.185.

⁹⁵ Sungu, s.131.

⁹⁶ Erdentuğ, s.74.

bağlıdır. Dünyadaki diğer ekonomik sistemlerden farklıdır ve karma ekonomi olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'nin çağdaşlaşma amacından ve kendi koşullardan doğmuştur. Amaç, ekonominin çok kısa sürede güçlendirilmesi, sanayileşmenin ve toplumsal refahın sağlanmasıdır. Devletçilik ekonomi dışında sosyal ve kültürel kalkınmanın temel etkeni ve itici gücüdür.

Atatürk'e göre izlenen devletçilik politikası, özel teşebbüsü esas tutmakla beraber, toplumsal kalkınmayı ve refahı kısa sürede gerçekleştirmek için ulusun genel ihtiyaçları ve yüksek çıkarları söz konusu olan işlerle, özellikle ekonomi alanıyla, devletin ilgilenmesidir⁹⁷. Devletçilik, bu tanımdan da anlaşılacağı gibi özel teşebbüsü reddetmek değildir. Kalkınma hamlesini kısa sürede gerçekleştirmek için, ulusun büyük çıkarlarının bulunduğu işlerle devletin uğraşmasıdır. Kapitalist ve komünist ekonomik modellerden farklı karma bir ekonomi modelidir. Devletçilikle birlikte planlı ekonomi dönemine geçilmiş ve sanayinin kurulmasına çalışılmıştır.

Devletçilik, Atatürk'ün ekonomik politikasının temelidir. Tam bağımsızlığın sürdürülmesi ve halkçılığın bütün yönleriyle uygulanması isteğinin zorunlu sonucudur. Atatürk'ün kültür öğelerinden biri olarak gördüğü ekonominin bütünüyle çağdaş bir düzeye getirilmesi amacını taşımaktadır. Güçlü bir devlet ve toplum yaratma düşüncesi, devletçilik ilkesinin temel belirleyicisidir. Devletçilik ilkesi, Atatürk'ün kültür anlayışının ekonomik boyutunu oluşturmaktadır.

Atatürk'ün kültür anlayışının ve kültür devriminin en önemli özelliklerinden biri olan Laiklik, Atatürk İlkeleri'nin de temel taşıdır. Bir yaşam biçimidir, özgür düşüncenin ve özgürleşmenin gereğidir. Bütün yaşamı içine alacak kadar geniş olan bu ilke, çağdaş ve demokratik toplum olmanın olmazsa olmaz koşuludur.

Osmanlı Devleti, her alanda büyük ölçüde dinin etkisi kalmış ve tipik bir ortaçağ devleti görüntüsündedir. Teokratik bir yapıya sahiptir. Osmanlı aydınları dinsel etkilerden kendilerini kurtaramadıkları için tartışmalar ve yenilikler din ekseninde yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak bütün çabalar, devletin çöküşünü önleyememiştir.

Modern devletlerin en önemli özelliği laik olmalarıdır. Bu nedenle Atatürk,

⁹⁷ İnan, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s.49.

yaptığı devrimlerle yönetim, hukuk, eğitim ve sanat alanlarına ve sosyal yaşama laikliği yerleştirmiş ve devletin teokratik yapısına son vermiştir. Laik kültür anlayışının düşün yaşamına yerleşmesini sağlayan bu devrimlerle düşünce, bilim, sanat ve davranışlar din etkisinden kurtarılmıştır. Çağdaşlık, toplum ve devlet yaşamının akla ve bilime dayanmasını gerektirdiği için, bütün olumsuz etkenler yıkılmış ve yeni Türkiye laik niteliğini kazanmıştır.

Din, kültürün önemli bir ögesidir. Sosyal yaşamda din etkisinin yoğun olarak hissedildiği toplumlarda değişim zordur ve uzun süre alır. Bu nedenle Atatürk, önce laik yapıyı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böylece kültür devriminin karşısına çıkabilecek önemli bir engel büyük ölçüde etkisiz hale getirilmiştir. Osmanlıda her değişimin karşısına din çıkarılmış ve engellenmiştir. Bazı sanat dalları dine aykırı diye yasaklanmış, başta hukuk, yönetim ve eğitim olmak üzere din ağırlığını hissettirmiştir. Kültür devrimiyle bu olumsuzluklar kaldırılmış ve her alan çağın gereklerine göre yeniden düzenlenmiştir⁹⁸. Yaşamdan bütün çağdışı hurafeler, inanışlar atılarak, uygulamada özgür düşüncenin yer almasına çalışılmıştır. Laiklik Türk kültürünün temel niteliklerinden biri haline gelmiştir. Kültür devriminin en önemli özelliği olan laiklik devletin ve toplumun yaşamına yerleştirilmiştir.

Devrimcilik, yüzyıllardır geri olan ve çağdışı kalmış bir devlet ve toplumu, kültür anlayışını bütünüyle çağdaşlaştırmak için uygulanması gereken bir yöntem olarak ulusal mücadele sırasında ortaya çıkmıştır. Atatürk'ün uygarlaşma çabasını, Osmanlı ıslahatlarından ayıran en önemli fark, devrimci niteliğidir. Atatürkçülüğe dinamizm kazandırdığı gibi, yenileşmeci ve çağdaşlaşmacı yönünü de ortaya koymaktadır⁹⁹. Atatürk'ün kültür anlayışının en önemli özelliklerinden biridir ve bütün devrimlerin hareket noktasıdır.

Devrimcilik ilkesinin iki anlamı vardır. Birincisi, gerçekleştirilmiş devrimlerle oluşturulan mevcut yapının ve ilkelerin korunmasıdır. Yapılan devrimleri her türlü tehlikeye karşı savunmak ve geriye dönüşü engellemektir. İkincisi ise, devrimleri Atatürk İlkeleri doğrultusunda, çağın koşullarına uygun olarak daha da ileriye götürmektir. Durağanlığı, köhneleşmeyi, çağın gerisinde kalmayı önleyen bu ilke,

⁹⁸ Sungu, s.130

⁹⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(İkinci Bölüm), s.56.

sürekli bir devrim anlayışını zorunlu kılmaktadır. Çağın koşulları her geçen gün değiştiği için, sürekli değişim kaçınılmazdır. Değişime açık bir toplum olmayı gerektirmektedir¹⁰⁰. Devrimcilik ilkesi, Atatürkçülüğü dogma olmaktan kurtararak, yeni oluşumlara ve gelişmelere zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle Atatürkçülük, diğer ideolojilerden farklı olarak çağdaş bir niteliğe sahiptir.

Atatürk'ün devrimcilik anlayışı Kültürel Antropoloji bilimindeki kültür değişimiyle eş anlamlıdır. Bir toplumun kültürel değişme sürecinden uzak olması olanaklı olmadığından, değişme her zaman ve her yerde gerçekleşmektedir. Kültürel Antropolojinin savunduğu bu bilimsel gerçek Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Oysa Atatürk, gerek devrimleri gerçekleştirirken, gerekse çağdaşlaşma yolunda izlenmesi gereken ilkeleri belirlerken bir kültür bilimcisi gibi davranmıştır. Devrimcilik ilkesiyle, Türk toplumunun her zaman değişimlere ve yeniliklere açık olmasının ve gelişme yolunda çağdaş toplumlarla yarışmasının gereğini ortaya koymuştur¹⁰¹. Çağdaşlaşma hiç durmayan bir süreçtir ve her geçen gün ölçütleri değişir. Atatürk'ün Devrimcilik ilkesi, bu bilimsel gerçeği ifade etmektedir. Türk kültür yapısını gelişmelere açık hale getirerek, sürekli bir değişim için gereken koşulları hazırlamıştır.

Görüldüğü gibi Atatürk'ün kültür anlayışı ve ilkeleri karşılıklı olarak sürekli etkileşim halinde olmuşlar ve kültür değişiminin yönünü tayin etmişlerdir.

C. ATATÜRK DÖNEMİ KÜLTÜR DEVRİMİ

Devrimlerini kültür anlayışı doğrultusunda gerçekleştiren Atatürk, içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını ve dünya koşullarını bilimsel bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Gelişmemiş bir toplumun modernleşmesi için kültür değişiminin yaşanmasının zorunlu olduğunu sosyal bilimci mantığıyla görmüş ve ilerici ve gerçekçi bir önder olarak devrimlerini uygulamaya koymuştur. Çağdaşlaşma yolunda birbirini tamamlayan bu devrimler, bütünsel bir kültür devrimini ifade etmektedir. Türk aydınlanması olarak değerlendirilen bu devrimler, ait oldukları kültür alanları içinde incelenecek, ancak bütünlüğü ve tamamlayıcılığı daima göz önünde tutulacaktır.

¹⁰⁰ Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, s.414-417.

¹⁰¹ Erdentuğ, s.74-76.

1. Din

Kültür devriminde en önemli değişimlerin yaşandığı alanlardan biri olan din, kültürün ana öğelerinden biridir. Diğer alanlardaki değişimleri etkilediği gibi, değişimlerin kaderini de belirleme gücüne sahiptir. Bu durum göz önüne alındığında Türk çağdaşlaşma hareketinde din alanında gerçekleştirilen devrimlerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Laiklik, Türk Devrimi'nin ve Atatürk ilkelerinin temel özelliği ve dayanak noktasıdır. Atatürk, kafasındaki laik ve demokratik Türkiye'yi kurmak için, ulusal mücadelenin başlangıcından itibaren çalışmalara başlamıştır. Egemenliğin ulusa ait olduğu ilkesinin 1921 Anayasası'nda yerini almasıyla yeni devletin nitelikleriyle ilgili ilk işaretler verilmiştir. Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasına zemin hazırlanmıştır. Anayasada, Madde-i Münferide başlığı altında, daha önce çıkarılan ve TBMM'nin Hilafet ve Saltanatın kurtuluşuna kadar görev yapacağını belirten Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesine gönderme yapmakla yetinilmiştir. Bu da ileride oluşacak durumu Meclis'in belirleyeceğini göstermektedir. Egemenlik hakkının kayıtsız şartsız ulusa verilmesi, zımnen bu iki kurumun kaldırılması anlamını vermektedir¹⁰².

Uygar bir toplum yaratma düşüncesindeki Atatürk, dinin cahil bir toplum üzerindeki etkisini çok iyi biliyordu. Din, Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında bir silah olarak, halkı kıskırtmak amacıyla kullanılmıştır. Olumsuz din propagandası, iç isyanların çıkmasında önemli rol oynamış ve ulusal güçleri oldukça meşgul etmiştir. Sahte din adamlarının ve din tacirlerinin elinde oyuncak haline gelen dinin, çok tehlikeli sonuçlar doğurduğunu yaşayarak gören Atatürk, toplumun boş inançlardan kurtulması ve dinin gerçek yeri olan vicdanlara yerleştirmesi için laiklik sistemin kurulmasını zorunlu görmüştür.

Savaşın başarıyla sonuçlanmasından hemen sonra bu amaç doğrultusunda atılan ilk adım "Saltanatın Kaldırılması"dır. 1921 Anayasası'nda benimsenen ulusal egemenlik anlayışının zorunlu bir sonucudur. Lozan Konferansı'na Ankara ile birlikte İstanbul Hükümeti'nin de çağırılması, beklenen uygun ortamı yaratmıştır. Saltanatın Kaldırılması hakkındaki kanun, 1 Kasım 1922'de uzun tartışmalardan kabul edilmiştir. Atatürk, görüşülmeler sırasında yaptığı konuşmalarında, tarihten

¹⁰² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s.193,206.

örnekler vererek saltanatın topluma verdiği zararları anlatmış ve egemenliğin ulusa ait olduğunun altını çizmiştir. Bu konudaki kararlılığını zaman zaman sert konuşmalar yaparak göstermiştir¹⁰³.

Saltanatın Kaldırılmasıyla altı yüz yıllık Osmanlı egemenliği tarihe karışmıştır. Padişah Vahdettin'in ülkeden kaçması üzerine, TBMM, Abdülmecit'i halife olarak seçmiştir. Ancak Halifelik, saltanattan ayrıldıktan sonra yetkisiz bir kuruma dönüşmüştür. Ulusal egemenlik anlayışı her iki kurumunda kaldırılmasını gerektirmesine rağmen, henüz barış görüşmelerinin yeni başladığı bir tarihte ülkede tartışmalara yol açmamak için uygun koşulların oluşması beklenmiştir¹⁰⁴.

Ulusal egemenlik anlayışına dayanan bir yönetimde saltanatın yer alması mümkün değildir. Bu nedenle Saltanatın kaldırılmasını beklenen bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir. Ayrıca, Hilafet de yetkisiz bir kurum haline getirilmiştir. Bu kurumlar teokratik yapının temel taşlarıdır. Bu taşlardan birinin saltanatın kırılması, teokratik yapıyı önemli ölçüde zayıflatmıştır. Ayrıca Hilafetin kaldırılmasını da oldukça kolaylaştırmıştır. Laiklik yönünden önemli bir adımdır

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, sıra devlet rejiminin adının konmasına gelmiştir. Teşkilat-ı Esasiye'de yapılan değişiklikle, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Egemenliği ulusa veren, ulusun tek ve gerçek temsilcisinin TMMM olduğunu kabul eden ve saltanatı kaldırarak monarşiyi yıkan yeni yönetimin adının Cumhuriyet olması, esasında beklenen bir gelişmedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, halifelik üzerinde tartışmalar yoğunlaşmıştır. Atatürk'e ve devrimlere muhalif çevreler, değişimlerin devam etmesi endişesiyle, gerek meclis içinde ve gerekse dışında faaliyet göstermeye başlamışlardır¹⁰⁵.

¹⁰³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 14.B., C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s.682-686, 688-691.

¹⁰⁴ Ulu Önder bu süreçte çıktığı yurt gezisinde bir yandan saltanatın kaldırılma nedenlerini halka anlatırken, diğer yandan hilafetin durumunu açıklamıştır. Gazetecilerle yaptığı görüşmelerde ise, kendisine devletin yeni dini olup olmadığı şeklinde bir soruya, "vardır, İslam dinidir" diye yanıtlamıştır. Büyük Nutku'nda ise, bu soruya "hükümetin dini olmaz" demek istediğini, ancak koşullar nedeniyle diyemediğini belirtmiştir. Atatürk, C.II,s.703-705, 716-718.

¹⁰⁵ Afyon Milletvekili Hoca Şükrü imzasıyla Meclis'te dağıtılan broşürde, meclisin Halifenin olduğu ileri sürülerek, Halifenin meclis başkanı olmasını ve meclisin ise ona danışmanlık etmesi gerektiği savunulmuştur. Halifeye bağlılık gösterilerinin yapılması da Mustafa Kemal'in hassasiyetini arttırmıştır. Aynı tarihlerde, Hindistan Müslümanlarının liderlerinden Ağa Han ve Emir Ali'nin, Halifeliğin kaldırılmaması gerektiği konusunda başbakana yolladıkları mektubun sahibine ulaşmadan İstanbul basınında yer alması, Hilafetin kaldırılma sürecini hızlandırmıştır. Bardağı taşıran son damla

Cumhuriyetin ilanını olumsuz değerlendiren İstanbul basınında konu sıklıkla tartışılmıştır. Bu gelişmeler üzerine, 3 Mart 1924'de önce Şeriye, Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekâletleri kaldırılmış, arkasından Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılmıştır. Daha sonra ise sonra, Hilafetin kaldırılmasına ilişkin tasarı oylanarak 431 nolu kanun olarak yasalaşmıştır¹⁰⁶. Teokratik yapının en önemli kurumu olan Hilafet böylece tarihe karışmış ve laik sisteme geçişte önemli bir adım atılmıştır.

Şeriye ve Evkaf vekâletlerinin kaldırılmasıyla, dinsel esasların yönetime katılması engellenmiştir. Şeriye Vekâleti, din işlerini düzenleme ve devlet kurumlarının işlemlerinin dine uygunluğunu denetlemekle görevliydi. Dinsel esasların yönetim kurallarına karışmasını önlemek amacıyla kaldırılmış ve yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Dinsel yetkileri sınırlanmış olan bu kurum, din işlerinin en üst ruhani başkanlığı değildir ve ruhani nitelik ve yetkisi yoktur. Sadece yurttaşlarının çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede halkın ibadetlerini özgürce yapabilmelerini sağlamak ve halka din konusunda yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Devletle halk arasındaki din sorununu çözen ve kamu hizmeti yapan bir kurumdur¹⁰⁷. Uzun yıllar din kurumları tarafından yönetilen halkın din konusunda doğru bilgiler alması ve aydınlanması amaçlarını da taşımaktadır.

Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasıyla vakıfların yönetimi Başbakanlığa bağlı olarak bir genel müdürlüğe bırakılmıştır. Aynı tarihte çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ise, eğitimin laikleşmesinde önemli bir aşamadır.

Yapılan önemli devrimlerden sonra hazırlanan yeni anayasa, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak bu anayasanın 2.maddesinde "Devletin dini, dinî İslamdır" hükmü yer almıştır. 26.maddeyle de din işlerini yerine getirme görevi meclise verilmiştir. Atatürk, dinle ilgili bu iki maddenin konulma nedeninin laik devlet deyimini dinsizlik olarak anlama eğiliminde olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek olduğunu belirtmektedir.

ise, bütçesini arttırılmasını isteyen ve gösterişli törenler düzenleyen Halife Abdülmecit'in davranışları olmuştur. Atatürk, C.II,s.845-847.

¹⁰⁶ Turan, *Türk Devrim Tarihi*,3. Kitap(Birinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s.56-58.

¹⁰⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.526.

Türkiye'nin çağdaş nitelikleriyle uyumlayan maddeler, ilk fırsatta kaldırılacaktır¹⁰⁸. Nitekim, 10 Nisan 1928'de anayasada değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle, devletin dininin İslam olduğunu belirten 2.maddedeki hüküm ile birlikte, TBMM'nin görevleri arasında yer alan "ahkâm-ı şeriyenin tenfizi" (dinsel hükümlerin yerine getirilmesi) ibaresi de anayasadan çıkarılmıştır(Madde 26). Ayrıca cumhurbaşkanı ve milletvekilleri yeminlerindeki "vallahî" sözcüğü kaldırılmıştır¹⁰⁹. Bu değişikliğin gerekçesinde laik bir devletin dininin olamayacağı, herkesin vicdan özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiştir. Laiklik, dinlerin devlet yönetimine katıldığını önlediği gibi, yöneticilerin de dini kullanmalarını önleyecektir¹¹⁰. Bu düzenlemelerle, teokratik yapı hukuksal alanda son bulmuştur. Bu tarihten itibaren, laikliğin anayasa girmesine kadar ki geçen süreçte, siyasi iktidar ve din ilişkileri, laik temele oturtulmuştur. Laiklik, diğer ilkelerle birlikte 5 şubat 1937'de anayasaya girmiştir.

3 Aralık 1934'de ise, din adamlarının dinsel kıyafetlerini yalnızca ibadet sırasında ve dini törenlerde giymeleri izin veren "Dinsel Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair" kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla, her dinin en yüksek rütbeli din görevlisine, dini törenler dışında da dinsel kıyafetlerini giyme hakkı tanınmıştır¹¹¹. Böylece dini görevlilerin kıyafet sorunu ortadan kaldırılmıştır.

Atatürk, gerçekleştirdiği siyasal ve sosyal devrimlerin yanı sıra ibadetin ve hutbe ve ezan gibi dini uygulamaların Türkçeleştirilmesi konusunda da büyük çaba harcamıştır. Daha Cumhuriyetin ilanından önce, camilerde okunan hutbelerin halkın anlayacağı dilde okunması gerektiğini konuşmalarında sıklıkla vurgulamıştır. 7 Şubat 1923'de Balıkesir Paşa Camii'nde yaptığı konuşmada, halkı aydınlatma amacı taşıyan hutbelerin halkın anlayacağı dilde yapılmasını ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik konuları kapsamaması gerektiğini belirtmiştir. Bu süreçten sonra çalışmalar başlatılmış ve ilk kez Müfit Efendi tarafından, Abdülmecit'in halifelğe seçilmesi üzerine, Arapça dua ve senalar(övmeler) dışındaki bölümler Türkçe okunmuştur. 15 ve 22 Mart 1926'da Göztepe Camii İmamı Cemalettin, bütün hutbeyi Türkçe okumuştur. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevden alınmıştır. Bunun üzerine kurulan komisyon reform taslağı hazırlamıştır. Başkan Rıfat

¹⁰⁸ Atatürk, *Nutuk*, C.2, s.485.

¹⁰⁹ Tanör, s.262.

¹¹⁰ Çetin Özek, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968,s.91.

¹¹¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap(Birinci bölüm), s.193.

Efendi(Börekçi), hazırlanan 58 hutbe örneğini imamlara dağıttırmiş ve Kuran ve Hadis metinlerinin Arapça ve Türkçe, öğütlerin ise mutlaka Türkçe yapılmasını içeren bir talimatname yayınlamıştır¹¹². Bu tarihten sonra hutbeler Türkçe okunmuş ve uygulama bütünüyle yerleşmiştir.

Atatürk, ezanın Türkçe okunması için çalışmaları başlatmıştır. Türkçe ezan, ilk kez Dolmabahçe Sarayı'nda yedi hafız tarafından seslendirildikten sonra, 3 Şubat 1932'de Ayasofya Camii'nde okunmuştur. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra yayınlanan genelgeyle ezanın Türkçe okunması uygulaması başlatılmıştır¹¹³.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi görevi Mehmet Akif(Ersoy)'e, tefsiri Elmalılı Mehmet Hamdi(Yazır)'a verilmiştir. Fakat Ersoy, Kuran tercümesinin aslının yerini tutamayacağını ve sadece mealinin yapılabileceğini belirterek görevi bırakmıştır. Bunun üzerine hem tercüme hem de çeviriyi yapan Elmalılı Hamdi, sekiz ciltten oluşan eserini yayınlamıştır¹¹⁴.

Atatürk'ün emriyle ilk kez Türkçe Kuran okunması çalışmaları başlatılmıştır. Hafız Yaşar, 22 Ocak 1932'de, İstanbul Yerebatan Camii'nde "Yasin" suresini önce Arapça daha sonra Türkçe olarak okumuştur. 30 Ocak'ta ise Ayasofya Camii'ndeki dini tören sırasında okunan Türkçe Kuran, hoparlörlerle ve radyo aracılığıyla halka duyurulmuştur¹¹⁵. Ancak bu girişimler, ezan ve hutbedeki kadar başarılı olamamıştır. Türk toplumunun dini ibadetlerini kendi dilinden yapmasını sağlamaya yönelik çalışmalar, engellemelere uğratılmıştır.

Laik, demokratik ve çağdaş toplum oluşturma yolu bütünüyle aydınlanmayı gerektirmektedir. Bu nedenle Türk Devriminde din alanında gerçekleştirilen devrimlerin önemi büyüktür. Yüzyıllardır geri kalmış ve din etkisinde yaşayan bir toplumun, geleneksel yapıdan kurtarılması doğal olarak kolay bir iş değildir. Pek çok engellemelerle karşılaşması mümkündür. Ancak Atatürk, amacını gerçekleştirmek için hiçbir olumsuzluk karşısında yılmamış ve laik sistemi yerleşmesine büyük çaba göstermiştir. Laiklik Atatürk ilkelerinin temel taşı niteliğindedir.

¹¹² Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972, s.44.

¹¹³ *A.g.e.*, s.45.

¹¹⁴ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.V, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s.1929-1937.

¹¹⁵ Jaschke, s.48.

2. Eğitim ve Öğretim

Osmanlı eğitim sistemi her yönüyle geri kalmış, çağdışı bir zihniyetin temsilcisidir. Modern okulların açılmasıyla birlikte eğitimde ikileşme ortaya çıkmış ve iki ayrı dünya görüşüne sahip insan yetiştirilmeye başlanmıştır. Eğitim sistemi büyük ölçüde dinin egemenliği altındadır. İlk üniversite olan Darülfünun, ilk kez 1863'den başlayarak üç kez açılıp kapanmış, 1900'de ise sürekli öğretime başlamıştır. Ancak bilimsel anlayıştan büyük ölçüde yoksun kalmıştır. Okuma yazma oranının çok düşük olduğu toplumda ise, bilgisizlik egemendir.

Ulusal mücadeleyi başlatan Atatürk, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve ihtiyaçlarını iyi biliyordu. Çağdaşlaşma amacında başarılı olmanın yolunun eğitimden geçtiğini düşünüyordu. Diğer alanlarda yapılacak devrimlerin başarısı, eğitimin modern yöntemlerle düzenlenmesine bağlıydı. Bu nedenle daha Sivas Kongresi'nin açıldığı günlerde Amerikalı gazeteci Mr.Brown ile yaptığı görüşmede, gelişmeye açık olan Türk toplumunun iyi eğitilmesi gerektiğini belirterek¹¹⁶, ulusun eğitimine verdiği önemi ortaya koymuştur. Eğitim konusu meclisin açıldığı ilk günden itibaren ele alınmıştır. Yeni devletin ilk hükümet programında eğitimin amaçları belirtilerek, ulusal ve çağın gereklerine göre yeniden düzenleneceği ifade edilmiştir¹¹⁷. 10 Mayıs 1920 tarihli genelgeyle ülkenin eğitim durumunun saptanması istenmiştir. "Hars Dairesi" kurulmuş ve kültür çalışmalarına öğretmenlerin desteği istenmiştir. Maarif Vekâleti, ulusal ve halkçı bir öğretim sisteminin oluşturulması için çalışmalara başlamıştır¹¹⁸. Eğitim alanındaki çalışmalar, savaşın kazanılacağına duyulan güvenle yeni dönemin hazırlıklarıdır.

Atatürk, bir yandan silahlı mücadeleyi yürütürken, diğer yandan eğitim işlerini yakından izlemiş ve direktifleriyle yönlendirmiştir. 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada, ulusal eğitimi Türk öğretmenlerin yürüteceğini ve asırlardır ihmal edilen devlet yapısındaki bozukluğun sadece eğitim yoluyla giderilebileceğini ifade etmiştir.

¹¹⁶ M. Rauf İnan, "Eğitim Alanında Atatürk," *LX.Türk Tarih Kongresi*, C.III, Ankara, TTK, 1989, s.1747-1748.

¹¹⁷ Selçuk Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987, s.36.

¹¹⁸ Hıfzırahman Raşit Öymen, "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi," *Belleten*, C.LII, No.204(Kasım 1988), s. 1013-1016.

Bunun için ulusal eğitim programı hazırlanacak ve maarif teşkilatı daha yararlı hale getirilecektir¹¹⁹. 1 Mart 1922'de Meclis açış konuşmasında ise, hükümetin en önemli görevinin eğitim işleri olduğunu, yeni ulusal eğitim programının sosyal yaşamın ihtiyaçlarına ve çağın gereklerine göre hazırlanacağını belirtmiştir. Halkın cehaletinden bu zamana kadar ki devlet yöneticilerini sorumlu tutmuştur. Ülkenin asıl sahibi olan ve eğitim ışığından yoksun bırakılan köylünün eğitilerek cehaletin yok edilmesinin en önemli amaçları olduğunu belirterek, bu konudaki kararlılığını vurgulamıştır. Eğitim pratik ve uygulamaya dönük olacak ve kadınlarda aynı eğitim sürecinden geçeceklerdir¹²⁰. Bu sözleriyle Cumhuriyetten sonra izlenecek eğitim politikasının ulusalcı, işe dayalı ve uygulamalı, karma ve çağdaşlık ilkelerine dayanacağını ortaya koymuştur. En gerçek yol göstericinin ilim olduğuna inanan Atatürk için, ilim ve fende şart yoktur. En ileri bilim nerede ise oradan alınacaktır. Bu konuda çıkabilecek olumsuzları engelleyeceğini belirtmiş¹²¹ ve savaştan hemen sonra hareket geçmiştir.

Eğitim işlerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla 1923 Temmuz-Ağustos aylarında toplanan I.Heyeti İlmîye'de eğitim sorunları görüşülmüş ve öğretimin birleştirilmesi yolunda ilk adım atılmıştır¹²². Hars Encümeni, heyete sunduğu raporda Tarih, Coğrafya, Türkiyat ve Sanat enstitülerinin kurulmasını önermiştir¹²³. Ziya Gökalp ve İsmail Beyler tarafından hazırlanan halk eğitimi konusundaki taslak, heyete sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bu taslak amaç ve işlev yönünden daha sonra açılacak olan Halkevlerini anımsatmaktadır. İlim Heyeti, hazırladığı raporu Maarif Vekâletine sunmuş ve uygulanmasını önermiştir¹²⁴.

1923 yılında ilan edilen "Misak-ı Maarif" Atatürk'ün eğitim ilkelerini içermektedir. Eğitimin amacı ulusalcı, halkçı, devrimci ve laik vatandaşlar yetiştirmektir. Aynı zamanda öğretimi birleştirmek ve eğitimi genelleştirmek, yeni nesillere ulusal bilinci aşlamak, ezberci eğitime son vermek, bilimsel ve eleştirel anlayışı yerleştirmek, güzel sanatlar ve mesleki eğitime yönelik yeni okullar açmak

¹¹⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.19-21.

¹²⁰ A.g.e., C.I, s.244-246.

¹²¹ A.g.e., C.II, s.46-50.

¹²² Mustafa Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara, DTCF Yayınları, 1982, s.26-29.

¹²³ Hakimiyeti Milliye, 6 Ağustos 1923, s.3.

¹²⁴ Hakimiyeti Milliye, 20 Ağustos 1923, s.3; Hasan Âli, "Maarifte Bir İnkılâp," Hakimiyeti Milliye, 17 Ağustos 1923, s.3.

ve dini eğitimin aileye bırakmak gerekmektedir. Dinamik, varolan yetenekleri ortaya çıkaran, işlevsel ve uygulamaya dayalı eğitim yöntemi benimsenmiştir¹²⁵. Bu ilkeler, Atatürk dönemi çağdaş eğitim politikasının esaslarını oluşturmuş ve devrimler bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

İlk olarak, Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu, 3 Mart 1924 yılında çıkarılmıştır. Kültürün laik niteliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynayan bu kanunla, bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanarak tek çatı altında toplanmış ve öğretimde ikiliğe son verilmiştir. Ayrıca din uzmanları yetiştirmek amacıyla Darülfunun'da İlahiyat Fakültesi'nin kurulması ve İmam-Hatip okullarının açılması kanunda yer almıştır¹²⁶. Bu kanun, ulusun kültür birliğinin sağlanmasında önemli bir adımdır. Bilimsel ve çağdaş eğitim programı için zorunlu olan bu adımla, eğitimde din baskısı kaldırılarak laik eğitimin temelleri atılmıştır. Kanunun kabul edilmesinden sonra cehalet yuvası olarak anılan, hiçbir bilimsel niteliği olmadığı savunulan ve çağdışı düşüncelerin kaynağı olarak görülen medreseler kapatılmıştır. Yüzyıllardır toplum gelişmesine engel olan ve okul niteliği kalmayan bu kurumların tarihe karışması, Türk eğitim tarihinde önemli bir harekettir.

İmam-Hatip okulu 1924'de 20 ilde açılmıştır. Fakat devam eden öğrenci sayısı her geçen gün azalmıştır. 1930 yılında öğrencisi kalmadığı için imam-hatip okulları kapanmıştır. 1924'de açılan İlahiyat Fakültesi ise, öğrenci sayısının 20'ye düşmesi üzerine 1933 yılında kapanarak yerine İslam İncelemeleri Enstitüsü kurulmuştur. Laik eğitime gidişte önemli olan bir adımda 1927'de atılmış ve okullarda yapılan program değişikliğiyle din, Arapça ve Farsça dersleri ortaokul ve liselerden kaldırılmıştır. Din dersleri sadece köy ilkokullarının programına haftada bir saat olmak üzere konulmuştur¹²⁷. Eğitim sistemini bütünüyle laik hale getiren bu değişimlerle, çağdaşlaşma sürecinin ön koşulları hazırlanmış ve özgür düşünceli bireyler yetiştirilmeye başlanmıştır. Yabancı okullar da Türk kanunlarına tabi tutularak, din eğitimi ve propagandası yasaklanmıştır. Türkçe, Türk tarihi ve

¹²⁵ Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Maarif Misakı", *Türk Kültürü*, C.IV,S.40 (Şubat 1966), s.383-384; Mustafa Rahmi, *Gazi Paşa Hazretlerinin Maârif Umdesi Asri Terbiye ve Maârif*, Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası,1923,s.1-3, 14-15,17,25.

¹²⁶ Seçil Akgün, "Tevhidi Tedrisat," *Cumhuriyet Döneminde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.46-47.

¹²⁷ İlhan Başgöz-Howard E.Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, Dost Yayınları, 1968 s.82-83.

Coğrafyası derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğu getirilmiştir. Böylece ülkedeki bütün okullar laik nitelik kazanmışlardır.

Yeni eğitim sisteminin belirlenmesi ve uygulamaların saptanması sürecinde, ülkeye çağrılan yabancı uzmanlara raporlar hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerin eğitim programları ve teşkilatlarını incelemek üzere yurt dışına heyetler yollanmış ve raporlarından yararlanılmıştır¹²⁸. Ülkede kurulan komisyonlarla eğitim sistemleri, okul programları ve ders kitapları dikkatle incelenmiştir. Eğitim alanındaki yayınların izlenmesi, ayrılması ve tercüme ettirilmesi amacıyla 1924'de Te'lif ve Tercüme Heyeti kurulmuştur. Heyet okullarda ders kitaplarının incelenmesi işini de üstlenmiştir¹²⁹. Eğitim sistemleri yeniden düzenlenirken toplum ihtiyaçlarına ve çağın gereklerine uygun yeni okullarda açılmıştır. Eğitimi bütünüyle çağdaş yapıya kavuşturmaya yönelik bu girişimler başarı kazanmış ve okul ve öğrenci sayıları büyük oranda artış göstermiştir.

Eğitim alanında gerçekleştirilen en radikal devrimlerden biri "Harf Devrimi"dir. Türk ulusunun çağdaş uygarlığa ulaşma amacının gerçekleşmesinde büyük adım sayılan bu devrimle, dini niteliği sahip ve öğrenilmesi oldukça zor Arap alfabesi yerine, Türk dilini daha iyi ifade eden ve öğrenilmesi kolay olan Latin harfleri kabul edilmiştir. Toplumda okuma yazma oranının düşük olmasının en önemli nedenlerden biri Arap alfabesidir. Okuma ve yazmada büyük güçlükler yarattığı gibi, Türkçenin ses uyumuna da uygun olmadığı için bu alfabe terk edilmiştir.

Tanzimat döneminde Arap alfabesinin öğrenme zorluğu ortaya konularak reform yapılması ve alfabe değişikliği konuları tartışılmaya başlanmıştır. Fakat Arap harflerinin kutsal sayılması nedeniyle din sorunu olarak görülmüş ve oldukça çekingen davranılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde Türkçüler, kültür birliği için Arap harflerinin korunmasını ileri sürerlerken, Batıcılar, Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır¹³⁰.

Atatürk, Erzurum Kongresi sonrasında 8 Ağustos'ta Mazhar Müfit'e gelecekte yapacağı devrimleri not ettirirken, Latin harflerinin kabul edilmesini beşinci sırada

¹²⁸ *Maarif Vekâleti Mecmuası*, Mayıs 1926, s.74-92; Temmuz 1926, s.31-38,56-76; Eylül 1926, s.1-43.

¹²⁹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*(Bundan sonra B.C.A. olarak kısaltılacaktır), 030 .18.1/ 9.20.17

¹³⁰ Başgöz-Wilson, s.114.

saymıştır. Yine, 1922 Ağustos'unda Halide Edip ile yaptığı konuşmada bu düşüncesini bir kez daha ortaya koymuştur. Savaşın sonra gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında bu konudaki açık fikrini ortaya koymamış, beklemek zorunda olduğunu belirtmiştir. Ortamı ve şartları bu değişim için uygun görmemiştir¹³¹. Ancak Latin harflerinin kabul edilmesi konusu tartışılmaya başlanmış ve destekleyenlerin sayısı artmıştır.

Atatürk, 1927 yılında bir yandan harf değişimi için çalışmaları başlatırken, diğer yandan bu devrime halkı hazırlamaya girişmiştir. Bu süreçte devrimci kadro da Latin harflerinin kabul edilmesini açıkça ifade etmiştir. 20 Mayıs 1928'de uluslararası rakamların mecliste kabulü sırasında, Latin harflerinin ne aşamada olduğu hükümete sorulmuştur¹³². Bu tarihlerde çalışmalar iyice yoğunlaştırılmış ve 23 Mayıs 1928'de dokuz kişiden oluşan "Dil Heyeti" kurulmuştur¹³³. Heyet, kısa sürede hazırlıklarını tamamlayarak, yeni Türk alfabesi Atatürk'e sunmuştur. İlk kez yeni harfleri 4/5 Ağustos gecesi Başbakan İnönü'ye yazdığı mektupta kullanan Atatürk, 9/10 Ağustos gecesi Sarayburnu'nda yaptığı konuşmayla devrimi halka açıklamıştır. Yaptığı konuşmada, yeni Türk harflerini öğrenmenin ve öğretmenin vatandaşlık görevi olduğunu, bir toplumun yüzde onunun okuma yazma bilmesinin utanılacak bir durum olduğunu, fakat bu oranın en kısa zamanda yükseltileceğini belirtmiştir. Türk ulusu, yazısıyla, kafasıyla ne kadar uygar olduğunu yeni harfleri hemen öğrenerek gösterecektir¹³⁴. Bu tarihten sonra ise yeni harfleri öğretmek için yurt gezilerine çıkmış, bizzat karatahta başında halka öğretmenlik yapmıştır.

25-30 Ağustos tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda milletvekillerine yeni harfleri tanıtan dersler verilmiş ve devrimin esasları tartışılmıştır. Atatürk'ün hazırladığı Harf Devrimi'nin "Misak-ı Millî"si olarak nitelendirilen kararlar alınmıştır. Bu kararlarda, ulusun bütün ihtiyaçlarını karşılayan Latin harflerini kabul etmenin gerekliliği belirtilerek, harf ve yazım kurallarının dilin gelişmesine ve ulusal zevklere göre hak ettiği niteliğe kavuşacağını vurgulanmıştır¹³⁵.

¹³¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s.205.

¹³² *Hakimiyeti Milliye*, 21 Mayıs 1928, s.3.

¹³³ *B.C.A.*, 030.18.1/ 29.32.20.

¹³⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s. 272-274.

¹³⁵ Faik Reşit Unat, "Latin Alfabesinden Türk Alfabesine," *Türk Dili*, C.II, No.23, s.731-732.

Atatürk ve tüm eğitimciler halka okuma yazma öğretmen için ülkenin her köşesine giderek kurslar ve dershaneler açılmıştır. CHP, milletvekillerine bir genelge yayınlarak seçim bölgelerindeki halka okuma yazma öğretmeye çağırmış ve halkı, yapılan devrim konusunda bilgilendirmelerini istemiştir¹³⁶. Başlatılan eğitim seferberliğinin büyük ilgi görmesi üzerine 1 Kasım 1928'de "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun" kabul edilmiştir¹³⁷. Halka kolay okuma yazma öğretmek, Türkçenin zenginliğini ve canlılığını sağlamak amacıyla çıkarılan bu kanunla, uygar toplumlarla iletişim de kolaylaştırılmıştır. Harf Devrimi, uygarlık değişiminin ifadesidir.

Yeni harflerin kısa zamanda ve kolayca öğretilmesi amacıyla açılan Millet Mektepleri, Türkiye koşullarına uygun olarak düzenlenmiştir. Mekteplerde, halka yeni harflerin öğretilmesi yanında temel bilgilerde verilecektir¹³⁸. Gerekli hazırlıklardan sonra 1 Ocak 1929'da öğretime başlayan Millet Mektepleri gerek ülke içinde, gerekse ülke dışında büyük yankılar uyandırmıştır. Bütün ulus Atatürk'ün önderliğinde bu eğitim seferberliğine katılmıştır. Halkın daha kanunlaşmadan yeni harfleri benimsemesi, bu devrime ne denli ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Gerçekleştirilen kültür değişimlerinin benimsetilmesine ve halk eğitimine yönelik çalışmalar Millet Mektepleriyle sınırlı değildir. Halk eğitim hamlesinin ilk adımıdır. Halk eğitimine yönelik en önemli hareket "Halkevlerinin" kurulmasıdır. Yapılan devrimlerin kısa sürede halka yaygınlaştırılması ve yeni kültür öğelerinin bütünüyle benimsenmesini sağlamak amacıyla yeni bir kurumun oluşturulmasına yönelik çalışmalar, 1931 yılında başlatılmıştır. Bu döneme kadar halk eğitim çalışmalarını yürüten Türk Ocakları, kendini feshetmiştir. Türk Ocakları, 1912 yılında kurulmuş ve Türkçülük akımının gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında etkin bir rol oynayan bu kurumun çalışmaları, Atatürk tarafından yakından izlenmiştir. Önemli bir kültür kuruluşu olarak değerlendirilen Türk ocakları, devrimlerin gerçekleştirilmesi sürecinde giderek eski düzenin, saltanat ve hilafet özlemi duyanların dayandıkları bir yer haline gelmiş ve işlevini kaybetmiştir. Atatürk devrimlerine karşı yürütülen hareketin içinde bulunmaları ve yayın organı olan Türk

¹³⁶ B.C.A., 490.1/ 1.2.1

¹³⁷ *Dustur*, Üçüncü Tertip, C.X, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934, s.3-6.

¹³⁸ Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1992, s .84, 92.

Yurdu dergisinde, ırkçılığı öven, laiklik, dil ve kıyafet devrimlerinin aleyhinde yazıların yer alması sonunu hazırlamıştır¹³⁹. Öncelikle Türk Ocakları'nın tüzüğünde değişiklikler yapılmış ve CHP ile amaç ve işlev yönünden birleştirilmiştir. Türk Ocakları'nın 10 Nisan 1931'de yaptığı olağanüstü kurultayda "Türk Ocakları Derneğinin kapatılması ve haklarının ve malvarlığının CHP'ye devredilmesi" önerisi oy birliğiyle kabul edilmiştir. CHP ise, 10 Mayıs 1931'de toplanan üçüncü kurultayında "Halkevleri" adıyla yeni bir örgütün kurulmasına karar vermiştir¹⁴⁰.

Halkevleri, 19 Şubat 1932'de 14 yerde açılmıştır. Açılış töreninde Recep Peker, ülkenin ulusal kültür alanında teşkilatlanmasını sağlayacağını olan halkevlerinin amaçlarının, bilinçli, birbirini anlayan, kaynaşmış bir toplum yaratmak ve bütün vatandaşları ortak bir halk eğitimiyle geleceğe hazırlamak olduğunu ifade etmiştir¹⁴¹. Halkçılık programının gereği olarak kurulan Halkevleri, hazırlanan talimatnameye göre, Dil-Edebiyat ve Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycülük, Müze ve Sergi olmak üzere dokuz koldan oluşmaktadır¹⁴².

Halkevleri, okullardan sonra kültür adamlarının kültür işlerinde halkla birleştiği ve kaynaştığı yerlerdir. Türk kültür aşısının vurulduğu bu kurumun ilk amacı gerilikle savaşmak olmuştur. Kültür yuvaları olmasının yan sıra toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir adımdır. Bütün vatandaşların kolayca ulaştığı ve ilgisine göre uğraşı belirlediği Halkevleri, halkın eğitildiği ve yetiştirildiği yerler olmuştur. Halk eğitimi konusunda diğer toplumlara örnek olmuştur¹⁴³. Her türlü sosyal faaliyet yapılmış, basın ve yayın çalışmalarında da oldukça etkin olmuştur. Bölgesel incelemeler ve derlemelerin yanı sıra başta Ankara'daki Genel Merkezin çıkardığı "Ülkü" dergisi olmak üzere her şube kendi dergisini çıkarmıştır.

Atatürk'ün sosyal ve kültürel devrim olarak nitelendirdiği Halkevleri¹⁴⁴, ülkede kültürel bir eğitim hamlesi başlatmıştır. Aydınlarla parti üyeleri çalışmalarda aktif olarak görev almışlar ve halkın toplanmasına, kaynaşmasına, eğitilmesine öncülük

¹³⁹ Çeçen, *Halkevleri*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989, s.95-104.

¹⁴⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(İkinci Bölüm), s.84-85.

¹⁴¹ *Atatürk ve Halkevleri*, Ankara, TTK, 1974, s.9-16.

¹⁴² *CHF Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s.2.

¹⁴³ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, Ankara, CHP Halkevi Bürosu Yayınları, 1950, s.33,51, 90, 101-102.

¹⁴⁴ *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, C.1, s.401.

etmişlerdir. Bu ulusal çatı altında kültürel ve sosyal yaşamın her alanında yapılan çalışmalar, kültürel değişim sürecinin gerçekleştirilmesine büyük katkı sağlamıştır. Ülke sorunlarının, bilimsel ve sosyal konuların özgürce tartışıldığı Halkevleri, demokrasi kültürünün gelişmesini ve aydınla halk arasındaki kopukluğun giderilmesi yönünde de hayati işlev görmüştür.

Atatürk'ün eğitim alanında gerçekleştirdiği önemli değişimlerden biri de "Üniversite Reformu"dur. Ülkedeki ilk ve tek üniversite olan Darülfünun, 1900 yılında kurulmuş ve hukuk, tıp, edebiyat ve fen bölümlerinden oluşmaktadır. Bilimsel özerkliğe 1919 yılında kavuşmuştur. Ulusal mücadeleyi bir kısım hocalar benimsemiş bir kısmı ise benimsememiş ve gruplaşmalar oluşmuştur. Savaşın başarıyla sona ermesinden sonra Edebiyat Fakültesi Hocaları, Atatürk'ü fahri müderris olarak seçmişlerdir. Bunun üzerine 26 Ekim 1922'de bir telgraf gönderen Atatürk, Türk kültürünün odağı olarak nitelendirdiği fakültenin, ilim alanındaki bağımsızlığın sağlanmasına büyük katkı yapacağına inandığını belirtmiştir¹⁴⁵.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, eğitimde büyük değişimler yaşanırken Darülfünun konusu gündeme gelmiştir. Atatürk, Darülfünunun devrim sürecine uymasını ve ilerlemesini beklemiş ve gelişmesine zemin hazırlamak için bilimsel özerklik sağlanmıştır. İlk günlerden itibaren kurum beklenileni verememiş olmasına rağmen Atatürk, yine de 1933 yılına kadar girişimde bulunmamış ve kendini yenilemesini beklemiştir. Çağdaşlaşma yolunda devrimlere öncülük etmesi, toplumu yönlendirmesi ve ışık tutması, bilimsel çalışmalar ve yayınlarla uluslararası üniversite niteliğine kavuşması istenmiştir. Buna karşılık Darülfünun devrimlere destek vermediği gibi, bazen açık bazen de dolaylı olarak değişimlerin karşısında olmuştur. Bilimsel çalışmalar konusunda da başarı gösterememiştir.

1930 yılında çağdaş, özgür ve devrimlerle bütünleşecek, öncülük edecek üniversite ihtiyacı nedeniyle Darülfünun'un yeniden düzenlenmesi istenmiştir¹⁴⁶. 1931 CHP Üçüncü Kurultayı'nda ise üniversite reformu isteği tüzüğe geçirilmiş ve düzenleme için Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir. Malche, eksiklikleri tespit ederek, yapılması gerekenler konusunda rapor hazırlamıştır. Atatürk, raporun başına

¹⁴⁵ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara, TTK, 1991, s.503.

¹⁴⁶ Hasan Cemil, "Darülfünun İdeali," Cumhuriyet, 26 Eylül 1931, s.3;

Darülfünun'un kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulacağını belirtmiştir. Raporun sonuna yazdığı notta ise, üniversite reformunun bir kültür sorunu olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır¹⁴⁷.

6 Haziran 1933 tarihinde hazırlanan tasarı mecliste görüşülmüş ve 2252 sayılı kanunla Darülfünun kaldırılarak, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Üniversite reformunu yürütmek üzere kurulan komisyon çalışmalarını tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi, 18 Kasım 1933'de öğretime başlamıştır. Eski öğretim üyelerinin pek çoğunun yer almadığı yeni öğretim kadrosunda, yurt dışında yetişen genç eğitimcilerin yanı sıra Almanya'da ırkçı rejimden kaçan alanlarında ün yapmış Yahudi asıllı öğretim üyelerinden oluşmuştur. Yeni üniversiteye bağlı kırka yakın enstitü kurulmuştur. Bunlardan İnkılap Tarihi Enstitüsü 4 Mart 1934 yılında eğitime başlamıştır. Aynı tarihlerde, Ankara Hukuk Fakültesinde de İnkılap Tarihi Kürsüsü kurulmuştur¹⁴⁸. Enstitünün görevi, devrimleri her yönüyle gençlere anlatmanın yanı sıra, devrimin ideolojisini yapmaktır. Devrimin öncü kadrosunun verdiği Devrim Tarihi dersleri ise, üniversiteyi bitirebilmek için zorunlu tutulmuştur¹⁴⁹.

Çağdaş uygarlık yolunda hızla ilerleyen Türkiye'nin ihtiyacı olan ilk üniversite İstanbul'da kurulmuş, bunu Ankara'da bir üniversite kurulma hazırlıkları izlemiştir. Ankara'yı bir eğitim ve kültür merkezi yapma yolunda Cumhuriyetin ilk yıllarından beri çalışmalar yapılmış ve yüksek okullar açılmıştır. Dil ve tarih çalışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi"nin kurulma hazırlıkları girilmiştir. Mart 1935'te başlatılan çalışmalar sonucunda, 9 Ocak 1936'da Atatürk'ün de katıldığı törenle öğretime başlamıştır. Bu fakülte, Türk kültürünü her yönüyle incelemek, ulusal dil ve tarih alanında bilimsel çalışmalar yapmak ve yabancı dil öğretmek amacıyla kurulmuştur¹⁵⁰.

Hayatının son yıllarında Van Gölü çevresinde bir üniversitenin kurulması çalışmalarını başlatan Atatürk, 1 Kasım 1937'de meclis açış konuşmasında bu isteğini dile getirmiştir. Bu isteği, ölümünden 20 yıl sonra yerine getirilebilmiştir.

¹⁴⁷ Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, No.I(Kasım 1984), s.6-10.

¹⁴⁸ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(İkinci Bölüm), s.77-79.

¹⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "İnkılap Kürsülerinde, İnkılap İlmileşmelidir," *Kadro*, C.III, No.28 (Nisan 1934), s.5-6.

¹⁵⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(İkinci Bölüm), s.79-80.

Ankara Üniversitesi ise 1946'da kurulmuştur.

Köy öğretmeni yetiştirilmesine yönelik çalışmalar 1927'de başlatılmış ve iki okul açılmıştır. Başarılı olamadığı için 1932-1933 yıllarında bu okullar kapatılmıştır¹⁵¹. Halkevleri kurulmasıyla köycülük ve köye eğitimi çalışmaları yeniden başlatılmıştır. Reşit Galip, bakanlığı sırasında "Köy İşleri Komisyonu" kurularak köye yararlı olacak öğretmenlerin görevlerini, yetiştirme sistemlerini araştırmıştır. Bu komisyon hazırladığı raporda, devrimleri köylere ulaştıracak, köyün ekonomik hayatını etkileyecek, tarım yöntemlerini ve pazar sistemini anlatacak, köylüye yol gösterecek nitelikte köy öğretmenlerinin yetiştirilmesi önerilmiştir. 1935 yılında Kültür Bakanlığı'na getirilen Saffet Arıkan, İlköğretim Müdürlüğüne, İsmail Hakkı Tonguç'u atamıştır. Tonguç, okuma yazma bilen askerlerin köylere öğretmen olabilmeleri için kurslar düzenlenmiştir. 1936'da başlatılan uygulamanın başarılı olması üzerine, 11 Haziran 1937'de "Köy Öğretmenleri Kanunu" çıkarılmış ve kursların sayısı 1938'de altı olmuştur. 1937'de Köylere öğretmen yetiştirmek amacıyla yeni okullar açılmıştır¹⁵². Köy eğitimine yönelik çalışmalar Atatürk tarafından dikkatle izlenmiş ve desteklenmiştir.

3. Toplumsal Yaşam

Toplumsal yaşamı çağdaş ölçütlere uygun olarak yeniden düzenlemek için devrimler yapılmıştır. Atatürk devrimlerin toplumsal hayatın her alanını kapsamının gerekliliğine inanıyordu. Batıyla bütünleşme ve uygar dünyada yer almak için zorunlu olarak değişimler yaşanmalıydı. Bu amaçla kılık kıyafet başta olmak üzere Batı toplumların kullandığı ölçüler, takvim, saat ve rakamlar alınmıştır.

Bir yandan laikliğin anayasal gelişimi tamamlanmaya çalışırken, diğer yandan toplumsal yaşamını bütünüyle laikleştirmek için devrimler yapılmıştır. Topluma çağdaş bir görünüş kazandırmak amacıyla yapılan Şapka Devrimi din alanındaki değişimler kapsamında içinde de değerlendirilmektedir. Nedeni, fesin dinsel bir sembol haline gelmiş olması ve şapkanın Hıristiyan kültürünün ürünü olarak kabul edilmesidir. Bu değişime karşı çıkanlar, onu dinsizlik ve Batı taklitçiliği olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa, dini simge olarak savunulan fes, II. Mahmut döneminde,

¹⁵¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982, s.249.

¹⁵² Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), s.88; Ergün, s.165-171.

Şeyhülislamın karşı çıkmasına rağmen Tunus'tan getirilerek kabul ettirilmiştir. O dönemde fes giymek dinsizlik olarak kabul edilirken, 100 yıl sonra dini nitelik taşıdığı savunulmuştur.

Kıyafet konusundaki ilk düzenleme, 3 Nisan 1925'de hukukçuların görevleri sırasında giyecekleri üniformanın belirlenmesiyle başlamıştır. Bundan sonra diğer görevlilerin kıyafetlerine sıra gelmiştir. Dahiliye Vekâleti Ağustos 1925'de bir genelge yayınlayarak, bütün memurların başı açık çalışmalarını zorunluluğu getirilmiştir¹⁵³. Atatürk, şapkayı halka tanıtmak ve görüşlerini almak amacıyla 24 Ağustos 1925'de başında şapkayla Kastamonu ve İnebolu'ya gitmiştir. Halkla yaptığı konuşmalarda şapkayı tanıtarak, bunun uygar toplumların bir kıyafeti olduğunu, uygarlık yolunda ilerleyen Türkiye'nin görünüşünün de uygar olmasının gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁴. Şapka halk arasında olumlu karşılanmış ve giymeye başlanmıştır. Bunun üzerine Vekiller Heyeti, 2 Eylül 1925 tarihli kararnamesiyle ordu ve donanma ile ulema ve hukukçuların dışındaki bütün memurların uygar dünyanın kullandığı elbiseleri ve şapkayı giyme zorunluluğu getirilmiştir. Aynı günlerde, din adamları dışında dini kıyafetlerin giyilemeyeceği kararı alınmıştır. Halkın şapkayı benimsemesi ve yaygınlaşması üzerine, 25 Kasım 1925'te "Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun" mecliste kabul edilmiştir¹⁵⁵.

Şapka Devrimi, ilk bakışta şekilsel bir değişiklik olarak görülmekle birlikte, kıyafetin, insanların dünyayı algılama biçimlerinin, siyasi görüş ve zihniyetlerinin yansımaları olarak düşünüldüğünde, büyük önem taşıdığı görülecektir. Uygar olma yolundaki Türk ulusunun başına giydiği şapka, zihniyet değişiminin göstergesidir. Modern düşüncenin zihinlere yerleşmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Şapka Devrimi, geleneksel yapıdan çağdaş yapıya geçişin şekilsel ifadesidir. Kadınların kıyafeti konusunda bir düzenleme yapılmamasına rağmen, devrim sürecinde çarşaf ve peçe kendiliğinden terk edilerek, modern dünyanın giysileri toplumda yaygınlaşmaya başlamıştır.

Şapka Devrimi'ni halka anlatmak için gittiği Kastamonu gezisinde Atatürk, köhne ve gerici kurum olan ve taassup gericiliğin yuvaları olarak kabul edilen tekke

¹⁵³ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap(Birinci Bölüm), s.185.

¹⁵⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.220-221.

¹⁵⁵ Jaschke, s.28-29.

ve zaviyelerin de kapatılacağıının ilk işaretlerini vermiştir. 30 Kasım 1925’de Kastamonu’da yaptığı konuşmada yapılan ve yapılmakta olan devrimlerin amacının, Türk ulusunun bütünüyle çağdaş ve uygar bir toplum haline getirmek olduğunu ifade eden Atatürk, bugüne kadar zihinleri paslandıran, uyuşturan hurafelerin yok edileceğini belirtmiştir. O’na göre, ölümlerden yardım bekleyen bir zihniyetin uygarlıkta yeri yoktur ve Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler ve müritlerin memleketi olamaz. En doğru yol, uygarlık yoludur¹⁵⁶. Tekke, türbe ve zaviyelerin cahil halkın üzerindeki etkileri dikkate alındığında, bu yerler birer fesat yuvasından başka bir şey değillerdir. Şeyh Sait İsyanı’nda da görüldüğü gibi tekkeler yapılan devrimlere karşı ayaklanma içine girmişlerdir. Yargı bölgesindeki bütün tekkelerin ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin karar, kesin bir çözüm değildir. Tüm ülkedekilerin kapatılması ve eylemlerinin yasaklanması çözüm olumsuz etkilerini önlemek için çözüm olabilirdi¹⁵⁷. Her devrimi gerçekleştirmeden yaptığı gibi halka bu devrimi, nedenleri ve sonuçlarıyla anlatmış ve uygulamaya geçmiştir.

1 Eylül 1925’de Ankara’ya dönüşünde Vekiller Heyeti’ni toplamış ve tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamede, Türkiye içinde hiçbir tarikat ve bunlara mensup şeyh, derviş ve müritlerin olamayacağını belirtilmiştir¹⁵⁸. 30 Kasım 1925’de ise, “Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun” çıkarılmış ve gericiliğin kaynaklarına karşı savaş başlatılmıştır. Dini duyguları istismar eden, devrimlere karşı halkı kışkırtan miskinlik yuvaları kapatılarak, ortaçağ zihniyetinden kurtulma yolunda önemli bir adım atılmıştır. Toplumun modernleşmesinde önüne çıkabilecek bütün engeller birer birer ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Toplumsal yaşamı ilgilendiren, önemli değişikliklerden biri de “Uluslararası Takvim ve Saatin Kabul Edilmesi”dir. Osmanlının son döneminde Hicri, Rumi ve Miladi olmak üzere üç ayrı takvim kullanılmıştır. Uygulamada sorunların ortaya çıkması nedeniyle yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ancak birlik sağlanamamış ve yaşanan kargaşalar önlenememiştir. Ayrıca Ezani saat uygulaması ise, Batı ile ilişkilerin arttığı dönemde güçlülere ve sorunlara yol açmıştır. Cumhuriyet

¹⁵⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.224-225.

¹⁵⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s.178-179.

¹⁵⁸ *Tarih IV*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.238.

döneminde ise, Batıyla bütünleşme süreci içinde ve uluslararası ilişkilerde uyum sağlamak amacıyla gelişmiş toplumların uygulamalarının benimsenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu amaçla 26 Aralık 1925’de iki ayrı kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla resmi işlerde Miladi takvim ve günü 24 saate bölen güneş saati uygulaması kabul edilmiştir¹⁵⁹. Böylece takvim ve saat uygulamalarındaki ikilik ortadan kaldırılmış, çağdaş dünya ile bütünleşme sürecinde önemli bir adım daha atılmıştır.

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra kullandıkları Arap rakamları, 20 Mayıs 1928’de çıkarılan kanunla, yerini uluslararası rakamlara bırakmıştır. Bu kanunun gerekçesinde, Türkiye’nin uygar dünya ile sosyal ve ekonomik ilişkilerinin kaçınılmaz hale gelmiş olması, uluslararası rakamların kullanılmasını zorunlu hale getirdiği belirtilmiştir¹⁶⁰.

Dinsel niteliğe sahip hafta tatilinin Cuma günü uygulamasına ise 1 Haziran 1935’de son verilmiş ve hafta tatili günü Pazar gününe alınmıştır¹⁶¹. Laik uygulamaların toplumsal yaşama egemen kılınmasına yönelik olan bu girişimle birlikte dinsel kaynaklı uygulamalar son bulmuştur.

4. Hukuk

Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma yönünde en önemli değişimlerin yaşandığı alanlardan birisidir. Osmanlı’dan devralınan hukuk sistemi, birlikten yoksun, eşitlikçi olmayan ve teokratik nitelikleri sahiptir. Şeri ve örfi kuralların yanı sıra, Tanzimat sürecinde modern kanunların benimsenmesi varolan kargaşayı iyice arttırmıştır. Eski ve yeni mahkemelerin bir arada işlev görmesi ve Müslümanlara ve Müslüman olmayanlara ayrı hukuk sistemlerinin uygulanması büyük sorunlara yol açmıştır. Tanzimat döneminin sonlarına doğru, ilk medeni kanun niteliğini taşıyan “Mecelle” hazırlanmıştır. Ancak, sadece Hanefi mezhebinin esasları göz önünde tutularak hazırlandığı ve bütünüyle dini nitelikler taşıdığı için tüm topluma uygulanması mümkün olmamıştır. 1917’de çıkarılan kabul edilen “Aile Hukuk Kararnamesi” ise iki yıl yürürlükte kaldıktan sonra kaldırılmıştır.

Bir toplumun insan ilişkilerini ve toplumların ilişkilerini düzenleyen kurallar

¹⁵⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), s.195-198.

¹⁶⁰ *Hakimiyeti Milliye*, 21 Mayıs 1928, s.3.

¹⁶¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), s.199.

bütünü olan hukuk sistemi, toplumların çağdaşlaşma sürecini belirleyen önemli etkenlerdendir. Hukuk devriminin, diğer devrimlerin güvencesini oluşturacağı düşüncesinden hareket eden Atatürk, izlenmesi gereken yolu belirlemiştir. İlk anayasanın ulusal egemenlik anlayışıyla hazırlanmasından sonra, hukuksal bağımsızlığın sağlanması için çalışılmıştır. Kanunlar hazırlanırken, toplumun ihtiyaçları ve çağdaş gerekler göz önünde tutulmuştur.

Lozan Barış Görüşmeleri'nde, azınlıkların hakları konusu tartışılırken, hukuk sistemi sorun olmuştur. Toplumun tümünü kapsayacak medeni kanun hazırlanması için antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra çalışmalar başlatılmıştır. Kurulan komisyon, başarısız olduğu için, 19 Mayıs 1924'de kaldırılmış ve yeni bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı tasarı, Aile Kararnamesine benzediği için kabul edilmemiştir. Komisyonların istenilen yenilikleri içine alan bir tasarı hazırlayamayacakları anlaşılması üzerine, eski hukuk bırakılarak, Batıdan resepsiyon yoluyla hukuk sisteminin bütünüyle yenilenmesine gidilmiştir. Hükümet, gelişmiş ülkelerin kanunları incelendikten sonra, İsviçre Medeni Kanunu'nun bazı değişikliklerle alınmasına karar vermiştir. Bu amaçla oluşturulan 20 kişilik komisyon çalışmalarını tamamladıktan sonra hazırlanan Türk Medeni Kanunu, 20 Aralık 1925'de kabul edilmiş ve 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir¹⁶².

Türk Medeni Kanunu, dinsel sorunlar konusunda tarafsız olduğu için laik niteliğe sahiptir. Özel hukuk alanında yargıca geniş takdir yetkisi veren bu kanun, tüm vatandaşlara uygulanabilir olması nedeniyle ulusal niteliklidir. Demokratik ve devrimci bir niteliğe sahiptir. Aile ve miras hukukunda kadınla erkek arasında eşitliği sağlamıştır. Evlenmede medeni nikah zorunluluğu getirilmiştir. Çağdaş hukuk anlayışına uygun olan bu kanun kabul edildikten sonra, azınlıklar, Lozan Antlaşması'yla kendilerine tanınan haklardan vazgeçmişlerdir. Ayrı hükümlere tabi olmak istemediklerini bildirerek, bu kanunların uygulanmasını istemişlerdir. Böylece tüm topluma tek bir hukuk sistemi uygulanmaya başlanmıştır¹⁶³. Türk Medeni Kanunu, Avrupalıların Lozan'da Türklerin modern bir hukuk sistemi yönelik haksız iddialarına bir cevap niteliği taşımaktadır. Türkiye, hukuk sistemini çağdaşlığın gereklerine göre düzenlemiş ve tüm topluma istisnasız uygulamayı başarmıştır.

¹⁶² Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, TTK, 1996, s.180-182.

¹⁶³ *A.g.e.*, s.190-194.

Kanun tasarısının hazırlandığı günlerde Atatürk, daha önce açılacağını belirttiği Ankara Hukuk Mektebi'nin kurulma hazırlıklarını başlatmıştır. Bu okul, 5 Kasım 1925'de kendisinin de katıldığı törenle öğretime başlamıştır. Açılışında yaptığı konuşmada, hukuku, varlığın, zihniyetin ve sosyal hayatın temeli olarak değerlendirmiştir. Eski hukuk bütünüyle terk edildiğini, toplumun ihtiyaçları ve çağdaş gerekler göz önüne alınarak yeni devletin hukuk sisteminin oluşturulduğunu ve uygulanmasını sağlamak için bu okulun kurulduğunu ifade etmiştir¹⁶⁴.

Türk Medeni Kanunu'ndan sonra aynı yöntemlerle, Borçlar Kanunu, Türk Ceza Kanunu hazırlanmıştır. Bununla birlikte, Ticaret, Hukuk Muhakemeleri Usulü, Ceza Muhakemeleri Usulü, Deniz Ticaret, İcra ve İflas yasaları kabul edilmiş ve uygulamaya konmuştur. İlk Memur Yasası da 1926'da hazırlanmıştır. Türkiye'ye kendi kara sularında ticaret yapma hakkını veren Kabotaj Kanunu, mecliste kabul edilerek 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiştir¹⁶⁵.

Medeni Kanunla, aile ve miras konusunda erkeklerle eşit hale getirilen kadınlar, siyasi haklarına da kısa süre sonra kavuşmuşlardır. Kadınların siyasal ve ekonomik hayata etkin olarak katılmaları gerektiğini savunan Atatürk'e göre, uygar toplum olma yolunda kadın ve erkek bir arada çalışmalıdır. Osmanlı'nın geri kalmasının nedenlerinden biri kadınların kafes arkasına konarak, çalışma hayatından uzak tutulmasıdır¹⁶⁶. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek pek kolay olmamış, hukuk sistemi ve toplumsal yaşam çağdaş niteliklere kavuşturulduktan sonra, kadın hakları konusunda uygun ortam hazırlanmıştır. Türk kadınına belediye seçimlerine katılma hakkı 1930 yılında, milletvekili seçme ve seçilme hakkı ise, 1934 yılında verilmiştir. Pek çok Avrupa ülkesindeki kadınlardan önce bu hakkı kazanan Türk kadını, Atatürk sayesinde toplumda hakkettiği yeri almıştır.

5. Sanat

Sanat, toplumun, duyuş, düşünüş, anlayış, bilgi düzeyi ve değerlerinin önemli bir göstergedir. Toplumsal değişimlerde itici gücü oluştururlar. Osmanlı'dan devralınan sanat, diğer kültür öğelerinde olduğu gibi dini niteliklidir. Halkın sanatına yabancı olan Osmanlı üst sınıfı, modern sanatlarla çok az ilgilenmiş ve bu bir

¹⁶⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.248-252.

¹⁶⁵ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap(Birinci Bölüm), s.223-224.

¹⁶⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s 89-91, 151-154, 224-225, 300.

ayrıcalık olarak görülmüştür. Sanat ve sanatçının toplum için öneminin bilincindeki Atatürk, tüm sanat dallarının topluma tanıtılması, geliştirilmesi, her türlü olumsuz baskıdan kurtarılması amacıyla yeni bir sanat politikası geliştirmiştir. Modern, laik, halkçı ve özgürlükçü sanat anlayışını toplumda egemen kılmak için büyük çaba harcamış ve sanat çalışmalarına öncülük etmiştir.

Sanatta ilerlemeyi sağlamak için, önce onun önündeki engelleri kaldıran düzenlemeler yapmıştır. Laik sistemin benimsenmesiyle sağlanan düşünce özgürlüğü sanata yansıtılmış ve kurumlaşmaya önem verilmiştir. Osmanlı'dan devralınan Sanayi Nefise Mektebi, 1927'de Güzel Sanatlar Akademisi adıyla modern bir eğitim kurumuna dönüştürülmüştür. Yurt dışına öğrenci gönderilerek eğitim kadrosu yetiştirilmeye çalışılmıştır¹⁶⁷.

Sanat dalları arasında hayatın kendisi olarak değerlendirdiği müziğe büyük önem veren Atatürk, modern müzik eğitimi için 1924'te Musiki Muallim Mektebi'ni kurdurmuştur. Doğu müziğini Bizans kaynaklı gördüğü için 1925 yılında Darülelhan'da öğretimini yasaklamıştır¹⁶⁸. 1926'da pek çok genç besteciyi halk müziğinin kaynaklarını araştırmaları için Anadolu'ya göndermiştir¹⁶⁹. Aynı yıl Darülelhan, İstanbul Belediye Konservatuarına dönüştürülmüştür. Batı müziği eğitimi vermeye başlamıştır. Ulusal müziği canlandırmak amacıyla kurulan Milli Musiki ve Temsi Akademisi, 1936'da Ankara Konservatuarı adını almıştır. Eğitim kadrosunda pek çok yabancı uzmanın yer aldığı bu kurum, çok sesli müzik alanında başarılı çalışmalar yapmış ve besteciler yetiştirmiştir. Halk müziği çalışmaları da ihmal edilmemiş ve 1937'de derlenen eserler için bir arşiv oluşturulmuştur¹⁷⁰. Halkın Batı müziğine alıştırılması ve halk müziğinin evrensel müziğe taşınması amacını taşıyan bu çalışmalar sonunda, ulusal müzik anlayışı yaratılmıştır. Türk müziği büyük bir canlılık kazanmış, tek sesli kısır müzik yerine çok sesli ve evrensel müzikle uyumlu müzik anlayışı geliştirilmiştir.

Türkiye'de resim ve heykel sanatı Atatürk döneminde doğmuş ve gelişmiştir.

¹⁶⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), s.126-127.

¹⁶⁸ Ergün, s.133.

¹⁶⁹ Metin And, "Atatürk ve Sanat Özel Olarak Müzik ve Tiyatro Üzerine Değınmeler," *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, haz. Jacop M. Landau, çev. Meral Alakuş, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999, s.28.

¹⁷⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (İkinci Bölüm), s.137.

Dinin bu iki sanat dalını yasakladığı Osmanlı'da yaygın bir inanış haline gelmiştir. Bu düşünceye karşı çıkan Atatürk, görüşlerini 22 Ocak 1923'de Bursa'da halkla yaptığı konuşmada açıklamıştır. Ona göre, heykel yapmak dine aykırı değildir, uygarlaşmak isteyen toplum resim, heykel yapmalı ve heykeltıraş yetiştirmelidir. Resim ve heykel yapmayan bir toplumun uygarlıkta yeri yoktur¹⁷¹.

Atatürk, heykel sanatının gelişmesine hem model olarak hem de teşvik ederek öncülük etmiştir. İlk heykeli 1926'da Sarayburnu'na konulmuştur. Bunu çeşitli yerlere konulan heykelleri ve anıtlar izlemiştir. İlk yıllarda yeterince Türk heykeltıraş olmaması nedeniyle heykel ve anıtlar çoğunlukla yabancılara yaptırılmıştır. Ancak Türk heykeltıraşların yetiştirilmesi için destek sağlamıştır. Bu sayede Türkiye'de heykeltıraşlığın gelişmesine büyük katkı yapmıştır.

Osmanlı son döneminde ortaya çıkan resim sanatı, üst sınıftan ilgilendiği ve lüks bir sanat dalı olmuştur. Cumhuriyet sürecinde ise geniş kitlelere yayılmıştır. 1926'da kurulan Gazi Eğitim Enstitüsü'nde resim bölümü de yer almıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurulması resmin gelişmesinde önemli bir aşama olmuştur. Bunun yanında Halkevleri, açtığı kurslar ve sergilerle resim sanatının gelişmesine ve yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. CHP, ulusal resim sanatının yaratılması amacıyla ressamalara yurt gezileri düzenlemiştir¹⁷².

Diğer sanat dallarında olduğu gibi Türk Tiyatrosu da Atatürk döneminde gerçek yerine kavuşmuştur. Osmanlı'da tiyatro gelişmemiş ve en büyük eksikliği ise kadınların yer almamasıdır. Tiyatroya büyük önem veren Atatürk, 1923'den itibaren kadınların sahneye çıkmalarını desteklemiş ve teşvik etmiştir. Tiyatro eğitiminin sağlam temellere oturtulması için girişimlerde bulunmuştur. 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu'yla, belediyelere, tiyatro binası yapma ve topluluk oluşturma hakkı tanınmıştır. Türk tiyatrosunun gelişmesinde önemli bir adım olan bu kanunla, Darülbeydi, belediye bütçesinden para almaya başlamış ve 1931 yılında İstanbul Belediyesi'ne bağlanmıştır. Aynı yıl açılan Tiyatro Meslek Mektebi Darülbeydi'nin gelişmesinde önemli olmuş ve 1934 yılında "Şehir Tiyatrosu" adını almıştır¹⁷³.

¹⁷¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.70-71.

¹⁷² Malik Aksel, "20 Yıllık Sanat Hareketleri," *Ülkü*, C.V, No.5 (II.Teşrin 1943), s.25-27.

¹⁷³ Tahsin Konur, "Cumhuriyet döneminde Devlet-Tiyatro İlişkileri," *DTCF Dergisi*, C.XXXI, No.1-2, s.307-310,321.

Ankara'da 1934'de kurulan Milli Musiki ve Temsil Akademisi, Devlet Tiyatroları'na giden yolda önemli bir girişimdir. Bu akademinin temsil bölümünü düzenlemek üzere Karl Eber, Türkiye'ye çağırılmıştır. Öğretimi modern gereklere göre düzenlenmiş ve batı dillerindeki tiyatro eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Yeni eserlerin yazılması da teşvik edilerek sahne edebiyatı yaratılmaya çalışılmıştır¹⁷⁴.

Cumhuriyet döneminde tiyatro bir eğitim aracı olarak düşünülmüştür. Halkevleri, bütün ülkede tiyatro sevgisinin yaratılmasını sağlamak için kurslar düzenlemiş ve temsiller vermiştir. Halkı tiyatroya teşvik yoluyla Türk tiyatrosunun gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Bir operanın kurulması Atatürk'ün özlemi olmuştur. Bu isteği sağlığında gerçekleştirilememesine rağmen, ilk opera onun isteğiyle hazırlanmıştır. 1934 yılında Adnan Saygun'un bestelediği "Özsoy" operası, Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında sahnelenmiştir. Bu ilk girişimden sonra opera, Türk sahne oyunları arasına girmiş ve Türk opera ve balesinin doğmasına zemin hazırlamıştır¹⁷⁵.

Atatürk'ün sanat alanındaki çalışmaları sonucunda modern Türk sanatı doğmuş ve gelişmiştir. Çağdaşlaşma sürecinin tamamlayıcısı hamleleridir. Sanat ve sanatçıya büyük önem vermiş ve çağdaş sanatların toplumda benimsenmesi ve ilerlemesi için öncülük rolünü üstlenmiştir.

6.Tarih

Tarih, bir ulusun oluşumunda etkili olan kültür öğelerinden biridir. Toplumların oluşumu, tarihsel bir sürece gerek duyduğundan, bellek işlevini görmektedir. Değişme ve gelişmenin belirlenmesinde başvurulan bir kaynak olduğu kadar, uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi konusunda da tarihten yararlanır.

Tarihin toplumsal ve yönetsel önemini bilen Atatürk, tarih çalışmalarına büyük önem vermiştir. Osmanlı tarih çalışmaları konusunda oldukça geri kalmış ve Türk tarihini de ihmal etmiştir. Bu nedenle Türk tarihi, büyük ölçüde olumsuz olan yabancı kaynaklardan öğrenilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı, Tanzimata kadar geçen dönemde ümmetçi tarih anlayışını benimsemiştir. Bu tarihten sonra ise

¹⁷⁴ Ergün, s.136.

¹⁷⁵ Melahat Özgü, "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı," *Bellekten*, C.XXVII, No.108(Ekim 1963), s.592.

Osmanlı tarih anlayışı çalışmalarda esas alınmıştır. II. Meşrutiyet sürecinde ulusçu tarih anlayışına yönelinmiştir. Ancak bilimsel çalışmalara dayanmayan bu çalışmalar beklenileni vermekten uzak kalmıştır. Tarih eğitimi de bu anlayışlar çerçevesinde düzenlenmiştir. Osmanlı tarih yazıcılığı, vakantüvistlikten öteye geçememiştir¹⁷⁶. Bu nedenle tarih çalışmaları zorunluluk haline gelmiştir.

Ulusal bir devlet kuran Atatürk, devralınan olumsuz mirasın yanı sıra, Türk tarihiyle ilgili ortaya atılan iddialar nedeniyle, ulusal tarih anlayışının geliştirilmesini zorunlu bulmuştur. Türklerin sarı ırktan olduğu ve medeniyetten yoksun bulunduğu, Anadolu'nun Türklere ait olmadığı ileri sürülerek toprakları paylaşılmaya çalışılan bir ulus tarihine sahip çıkmalı ve bu iddiaların yanlışlığını bilimsel verilerle kanıtlaması gerekmektedir. Sorun ulusal benliğin kazanılması sorunudur.

Cumhuriyetin ilk yılları hızlı devrim sürecinin yaşandığı yıllar olmuş ve tarih çalışmalarına ancak 1928 yılından itibaren ağırlık verilebilmiştir. Yabancı bilim adamlarının iddialarının incelenmesiyle başlayan yeni ve doğru bir tarih anlayışını yaratmak amacını taşıyan çalışmalar, 1930'lu yılların başında yoğunlaşmıştır. Çalışmaların sistemli yapılabilmesi için, Türk Ocakları'nın 1930 yılındaki kurultayında "Türk Tarih Heyeti" kurulmuştur¹⁷⁷. Bu heyetin ilk çalışması, "Türk Tarihinin Anahatları" adlı eserdir. On bir bölümden oluşan çalışma, evrenin ve insanın yaratılışından başlayarak, Türk tarihini cumhuriyete kadar kısaca ele almaktadır. Sadece 100 adet bastırılmış ve incelemeleri için tarihçilere ve aydınlara gönderilmiştir. Türk Tarih Tezi ilk kez bu kitapta ortaya atılmıştır¹⁷⁸.

Türk Ocakları'nın kendini feshetmesinden sonra hukuki durumu kalmayan heyet yerine, 12 Nisan 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" kurulmuştur. Özerk bir yapıda kurulan bu cemiyet, 1935 yılında Atatürk'ün önerisiyle "Türk Tarih Kurumu" adını almıştır¹⁷⁹. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1931 yılı sonlarında, liseler için dört ciltlik tarih kitabı hazırlamıştır. Türk ve İslam tarihi ile ilgili bölümleri bizzat

¹⁷⁶ Karal, "Atatürk'ün Tarih Tezi," *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara, TTK, 1946, s.55-56.

¹⁷⁷ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.192-198.

¹⁷⁸ Semavi Eyice, "Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Anahatları," *Belleter*, C. XXXII, No. 128 (Ekim 1968), s.510-513.

¹⁷⁹ İnan, s.201,204.

Atatürk'ün yazdığı bu kitap, 1932-1933 öğretim yılında okullarda okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca ilkokullar için de tarih kitabı yazılmıştır¹⁸⁰.

Bu çalışmalardan sonra, yeni tarih görüşünün ve öğretimde izlenecek yolun saptanması amacıyla ilk bilimsel tarih kongresini yapılmıştır. Darülfünun profesörlerinin yanı sıra tüm tarih öğretmenlerinin katıldığı kongre, 2 Temmuz 1932'de açılmıştır. Kongrede, Türk tarihiyle ilgili iddialara yanıt olarak Türk Tarih Tezi ortaya konulmuştur. Türk ırkının beyaz ve brakisefal olduğunun ve Türklerin en eski uygarlığın sahibi olduklarının savunulduğu bu tez, elde edilen bilimsel verilerle kongreye sunulmuştur¹⁸¹. Türk ulusunun tarihsel bütünlüğünün ve uygar toplum olduğunun vurgulandığı Türk Tarih Tezi, Türk toplumuna kaybettiği kimliğini kazandırma amacını taşımaktadır. Türkiye'de bilimsel tarih çalışmalarının başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten sonra tarihle birlikte arkeoloji ve antropoloji alanındaki çalışmalar, Türk tarihinin çok eskilere dayandığını ortaya koymuştur. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılması, çalışmalara büyük destek sağlamıştır.

1937'de toplanan II.Türk Tarih Kongresine, yabancı bilim adamları katılmıştır. Kongrede, Türk Tarih Tezi tartışılmış ve pek çok noktada yabancı bilim adamları tarafından kabul görmüştür¹⁸². Avrupalı bilim adamlarının ortaya attığı Türk uygarlığı ile ilgili iddialar büyük oranda çürütülmüştür.

Türkiye'deki çağdaşlaşma olgusuna paralel olarak başlayan tarih çalışmaları ulusal ve laik tarih anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Tarih alanındaki çalışmalarla Türk toplumuna ulusal kimlik kazandırılmış ve uygarlık yaratan bir toplum olarak tarihi dünya tarihi içindeki hak ettiği yeri almıştır. Bilimsel tarih çalışmalarının temelleri atılmış ve Türkiye'de tarih biliminin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Atatürk, tarih çalışmaları yanında tarihin önemli kaynağı olan eski eserlerin korunmasına da Cumhuriyetin ilanından itibaren büyük ilgi göstermiştir. Osmanlı döneminde ihmal edilen, bakımsız bırakılan eski eserlerin onarılması, korunması ve yurt dışına kaçırılmasının önlenmesi gerektiğine inanmıştır.

Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Hars Müdürlüğü, eski eserlerle ilgili

¹⁸⁰ Uluğ İğdemir, "Türk Tarih Kurumu'nun Kısa Tarihi," *Ülkü*, C.VII, No.75 (II.Teşrin 1944), s.22.

¹⁸¹ Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi," s.63-64.

¹⁸² *A.g.m.*,.64.

işlerin yürütülmesiyle görevlendirilmiştir.1924 yılında Ulusal tarihi ve mimari açıdan çok kıymetli eşyaların, yazma eserlerin, tabloların toplanması ve sergilenmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu arada sarayların müze haline getirilmesi ve içindeki eşyaların incelenip ayrıldıktan sonra sergilenmesi sağlamak için uzman heyetler görevlendirilmiştir¹⁸³. Bunun yanında 1925 yılında Vekiller Heyeti kararıyla eski eserlerin yurt dışına götürülmesi yasaklanmış ve cezai yükümlülükler getirilmiştir. Eserlerin müze ve kütüphaneler için satın alınması da bu kararnamede öngörülmektedir¹⁸⁴. Eserleri ulusal varlığın bir parçası olarak görüldüğünden yurt dışından da uzmanlar getirilerek incelemeleri sağlanmıştır. Arkeolojik kazılarla bulunan eserler de gerekli bakımı yapıldıktan sonra müzelere konulmuştur.

Atatürk, her yurt gezisi sırasında müzeleri gezerek eski eserler ve yapılar hakkında bilgi almıştır. 20 Şubat 1931 yılında Konya'dan Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği acil ve önemli telgrafta bu konudaki hassasiyetini dile getirmiştir. Ülkenin pek çok yerinde bulunan tarihi eserlerin ihmale uğradığını, bir an evvel koruma ve tasniflerinin yapılmasını ve yıkık olanların onarılmasını istemiştir. Ayrıca bu alanda uzman yetiştirilmesinin gerekliliğine de işaret etmiştir¹⁸⁵. Ulusal müze için 1923'te çalışmalar başlatılmış ve 1928'te Etnografya Müzesi adıyla açılmıştır. Müzeciliğin geliştirilmesi ve etkin hale getirilmesi için yeni yasa 1934 yılında yürürlüğe konulmuştur. Topkapı Sarayı ve Ayasofya Camii'de müze haline getirilmiştir. Böylece Türk ulusunun zengin tarihi mirası korunmuş ve gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmıştır.

7. Dil

Kişiler arasında iletişimi sağlayan dil, kültürün önemli öğelerinden biridir. Kültürün kazanılması ve gelecek kuşaklara taşınmasında hayati işleve sahiptir. Bunun yanında ulusallaşma ve ulusal devletin oluşumunda, ulusal dilin varlığı şarttır. Bu noktada çağdaş bir ulus devleti amacındaki Atatürk'ün, kültür devrimi kapsamı içine "Dil Devrimi"ni alması kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı'da, Arapça,Türkçe ve Farsça karışımı yapay dil yaratılmış ve Türkçe büyük ölçüde önemini kaybetmiştir. 19.yüzyılda modernleşmenin etkisiyle dil sorunu

¹⁸³ B.C.A.,030.18.1/ 9.20.17; 030.18.1/ 10.33.8.

¹⁸⁴ B.C.A.,030.18.1/15.55.8.

¹⁸⁵ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s.603.*

ortaya atılmış ve tartışılmaya başlanmıştır. Konuşma ve yazı dili arasındaki farkların giderilmesi yönündeki çalışmalar yetersiz kalmıştır. Ziya Paşa'nın dil üslubuna başlattığı mücadele, II. Meşrutiyet döneminde büyük destek bulmuştur. Türkçüler, dilin sadeleşmesi konusunda çaba göstermişlerdir. Fakat bütün girişimlere rağmen bir çok Arapça ve Farsça sözcükler dilde kullanılmaya devam etmiş olduğu için halkın konuştuğu dilden uzak kalmıştır¹⁸⁶.

Cumhuriyet döneminde, ulusal bütünlüğü sağlamak ve çağdaş düzeye ulaşmak için dil sorununun çözülmesi kaçınılmaz olmuştur. Bunun yanında Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışı, Türk dilinin yabancı diller boyunduruğundan kurtarılmasını gerektiriyordu. Kültür devriminin topluma yayılması, benimsetilmesi ve halkçılık ilkesinin gereği olarak halkla aydınlar arasındaki kültürel ve siyasi engellerin kaldırılması açısından da "Dil Devrimi" büyük önem taşımaktadır¹⁸⁷.

1926 yılında kurulan "Alfabe Komisyonu"na aynı zamanda "Dil Heyeti" adı da verilmiştir. Latin Alfabesinin kabulünden sonra, yeni bir talimatnameyle görevlerine devam etmişlerdir. Gramer kitaplarını yazmak, ihtiyaca uygun Türkçe sözlüğü hazırlamak, halk dilindeki ve eski kitaplardaki Türkçe sözcükleri yayınlanmak Türk dili üzerine araştırmalar yapmak ve yayınlamakla görevli olan bu heyet¹⁸⁸, istenileni veremediği için 1931 yılında dağıtılmıştır. Gerek bu heyetin çalışmaları sırasında karşılaşılan güçlükler, gerekse siyasilerin yönlendirme girişimleri, dilin gelişmesi ve özleşmesi için özerk bir kurumun varlığını zorunlu kılmıştır¹⁸⁹.

Atatürk, tarih çalışmalarının yoğunluk kazandığı 1932 yılında, dil alanındaki çalışmaları başlatmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk kongresinin bittiği gün, Ruşen Eşref(Ünaydın)'e, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması emrini vermiş ve cemiyet resmi olarak 12 Temmuz 1932'de kurulmuştur. Tüzüğüne göre, Türk dilini incelemek ve elde edeceği sonuçları yaymak, yaygınlaştırmak görevlerini yerine getirecek olan cemiyetin kuruculuğunu, Atatürk üstlenmiştir¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Lewis, s.424-427.

¹⁸⁷ Uriel Heyd, *Language Reform in Modern Turkey*, Jerusalem, The Israel Oriental Society, 1954, s.19-21.

¹⁸⁸ B.C.A., 030. 18. 1/1.7.7.

¹⁸⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap(İkinci Bölüm), s.102-103.

¹⁹⁰ Ruşen Eşref, "T.D.T.C Nasıl Kuruldu," *Ülkü*, C.II, No.8 (Eylül 1933),s.81-85.

26 Eylül 1932'de toplanan I.Türk Dil Kurultayı'na Atatürk de katılmış ve çalışmaları yakından izlemiştir. Kongrede yapılan konuşmalarda cemiyetin, ulusal dilin benliğini kazanması, yabancı kültür unsurlarından temizlenmesi ve halkın dilde birleştirilmesi için çalışacağı belirtilmiştir. Çalışmaları yönlendirecek program hazırlanmış¹⁹¹ ve Cemiyet, kurultaydan hemen sonra çalışmalara başlamıştır. Türk dilinin incelenmesi için kitaplar toplanmış, diğer dillerle karşılaştırılmıştır. Dilin özleştirilmesi amacıyla Arapça ve Farsça sözcüklere karşılıklar üretilmeye başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar kitaplar halinde ve dergilerde yayınlamıştır¹⁹². Atatürk'ün direktifiyle cemiyetin amaçları doğrultusunda Arapça ve Farsça kelimelere elbirliğiyle Türkçe karşılıklar aranması için seferberlik başlatılmıştır. Bulunan karşılıklar, gazete ve dergilerde yayınlanmıştır¹⁹³. 1934'de çıkarılan soyadı kanunuyla pek çok Türkçe sözcük dilimize kazandırılmıştır. Terimler konusunda en büyük katkıyı Ulu Önder yapmış ve yazdığı "Geometri" kitabında, yabancı terimlere Türkçe karşılıklar bulmuştur. Cemiyet,1936'daki Üçüncü Kurultayı'nda "Türk Dil Kurumu"adını almıştır.

Türk dilinin kökeni konusunda yapılan çalışmalar, "Güneş-Dil Teorisi"nin geliştirilmesine neden olmuştur. Türk dilinin eskiliğini diğer dillere kaynaklık ettiğini ortaya koyma amacını taşıyan bu teori, 1936 yılında III. Dil Kurultayı'nda kabul edilmiştir. Türk Tarih Tezinin dile yansımaları olarak geliştirilen bu kuramda, Türk dilini ana dil olarak diğer dillere kaynak olduğunu savunulmaktadır¹⁹⁴.

Atatürk'ün Dil Devrimi, Türk dilinin gelişmesini ve ulusal bir dil politikasının izlenmesini sağlamıştır. Türkçe yabancı diller boyunduruğundan kurtarıldığı gibi, devrimin halka mal edilmesiyle de ana dil sevgisi yaratılmıştır. Aydınlarla halk arasındaki dil ikiliği kaldırılarak, kopukluk giderilmiştir. Konuşma ve yazma dili birleştirilmiştir. Ulusun kültür devrimini benimsemesinde etkin rol oynamıştır.

¹⁹¹ *Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, İst., Devlet Matbaası, 1933, s.14-16, 9.10, 455-456.

¹⁹² İbrahim Necmi, "T.D.T.C. Bir Yıl İçinde Neler Yaptı," *Ülkü*, C.II, No.9 (Birinci Teşrin 1933), s.186-190.

¹⁹³ "Dil seferberliği," *Ülkü*, C.I, No.2 (Mart 1933), s.116-117.

8. Ekonomi

Osmanlı döneminin sonlarına doğru ekonomi, borçlar ve kapitülasyonlarla içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, sanayiden yoksun, Batı'nın hammadde deposu ve pazarı durumundadır. İşletmelerin çoğunluğunu ellerinde bulunduran azınlıklar ve yabancılar, ekonomi politikasını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye başlamışlardır¹⁹⁵. Tarım sektöründe çağdışı yöntemlerle üretim yapılmaya çalışılırken, ulaşım da son derece yetersizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik altyapı kurulmamış ve yarı sömürge haline gelmiştir. Dışa bağımlı ve güçlü bir yapıdan yoksun olan ekonomik yapı, Batılılaşma çabalarının başarısız olmasındaki en önemli nedenlerden biridir. I.Dünya Savaşı sonunda ekonomi bütünüyle çökmüş ve bu şartlar içinde ulusal mücadeleye girişilmiştir.

Zor ekonomik koşullar altında yapılan mücadele başarıya ulaştırıldıktan sonra ve Lozan görüşmelerine ara verildiği dönemde Türkiye'nin bağımsız bir ekonomiye geçmesi için alınacak önlemleri görüşmek ve tartışmak amacıyla İzmir'de 17 şubat 1923'te Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongreye bütün illerin tüccar, sanayici, esnaf, çiftçi ve işçi temsilcilerinden oluşan 1135 delege katılmıştır. Kongre, 4 Mart 1923'te sona ermiştir¹⁹⁶.

Kongrenin açış konuşmasını yapan Atatürk, Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu durumun yıkılma sürecindeki etkisine değinerek, ulusal ekonominin gerekliliğini belirtmiştir. Atatürk, "Siyasi, askerî, muzafferiyetler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse (taçlandırılmazsa) husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner..."¹⁹⁷ sözleriyle tam bağımsızlığın sağlanmasında ekonomik bağımsızlığın önemine dikkati çekmiştir. Ayrıca ülke kanunlarına uymaları koşuluyla yabancı sermayeye karşı olmadığını da ekonominin geliştirilmesi için bir programa ihtiyaç olduğunu ve kongrenin de bu

¹⁹⁴ İ.Necmi Dilmen, "Güneş-Dil Teorisi Üzerine Birkaç Soru ve Cevapları," *Ülkü*, C.VII, No.39 (Mayıs 1936) s.178-181

¹⁹⁵ Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.53.

¹⁹⁶ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara, İmge Yayınevi, 1999, s.33.

¹⁹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçler*, C.II, s.111.

amaçla toplandığını ifade etmiştir¹⁹⁸. Atatürk'ün bu görüşleri, yeni Türk devletinin ekonomik bağımsızlık konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Türkiye İktisat Kongresi'nin sonunda kabul edilen "Misak-ı İktisadi", siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamda temel alınacak ahlaki ilkeleri içermektedir. Ayrıca kongrede tüccar, çiftçi, sanayici, işçi ve esnaf grupları ayrı ayrı kararlar almışlardır. Bunlar genel nitelikli ve hükümete önerilerde bulunmaya yöneliktir¹⁹⁹. Kongrenin toplanması yeni devletin ekonomiye verdiği önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. 1930'lu yıllara kadar izlenen ekonomik politika, bu kongrede alınan kararların bir kısmıyla uyumludur²⁰⁰.

Lozan Görüşmeleri sırasında en çok anlaşmazlık konusu olan kapitülasyonların bütün sonuçlarıyla kaldırılmasından sonra ekonomik bağımsızlık sağlanmıştır. Ancak bunun sürdürülebilmesi için güçlü bir ekonominin oluşturulması gereklidir. Bu amaç doğrultusunda yeni ekonomik politika arayışı 1930'lara kadar sürmüştür. 1923-1931 yılları arasında liberal ekonomi politikası uygulanmıştır. Devlet bir yandan özel girişimleri desteklerken diğer yandan ekonomiye müdahalelerde bulunmuş ve işletmeler açmıştır²⁰¹. Atatürk'ün ekonomik gelişme anlayışına uygun olarak altyapıyı kurmak amacıyla demiryolu yapımına, yolların ve köprülerin onarımına, liman işlerine ve bataklıkların kurutulmasına öncelik verilmiştir. Mevcut demiryolları millileştirilmiştir. Devlet ilk yıllardan itibaren, üretimi ve yatırımı destekleyici önlemler almış ve 1927'de çıkarılan Sanayi Teşvik Kanunu ile özel girişimcilere destek sağlanmıştır²⁰².

Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylünün ekonomik refahı için krediler verilmiştir. Köylüleri büyük sıkıntıya sokan ve adaletsiz bir vergi niteliğini taşıyan aşar vergisi, bütçenin önemli gelirlerinden biri olmasına rağmen kaldırılmıştır. Yerine daha modern vergiler konulmuştur. Ayrıca aynı yıl topraksız köylüye toprak dağıtılmış ve tarımda üretimin arttırılmasına çalışılmıştır²⁰³.

¹⁹⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.113-116.

¹⁹⁹ İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 2.B.,Ankara, TTK., 1989, s.19-20, 90.

²⁰⁰ Ömer Celal Sarç, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları,"*Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, 2.B.,İstanbul, Dr.Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1986, s.346-350.

²⁰¹ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, gerçek Yayınevi, 1974, s.17.

²⁰² Tokgöz, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri ve Atatürk Döneminde Uygulanan Ekonomik Politikalar," *Atatürk ve Kültür*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982, s.37-38.

²⁰³ A.g.m., s.36,42.

İç ve dış borçlanma asgari düzeyde tutularak para hacmi sınırlandırılmış ve dış ticaretin dengelenmesine çalışılmıştır. Lozan Antlaşması gereğince gümrük vergilerinin 1929'a kadar düzenlenememesi ulusal sanayinin korunmasını önlemiştir. Yabancı sermayeye karşı olunmamasına rağmen geçmiş tecrübeler nedeniyle çekimser davranılmıştır. Ancak uygulanan ekonomik politika, beklenen sonuçları verememiştir²⁰⁴. Bunun yanı sıra 1929 dünya ekonomik bunalımı, Türk ekonomisini olumsuz etkilemiş ve tarımsal ürün fiyatları düşmüştür. Osmanlı borçlarının ilk taksiti de aynı yıl ödenmeye başlanacaktır. Bütün bu gelişmeler ve içteki ekonomik hoşnutsuzluk yeni bir ekonomik politika arayışına yol açmıştır.

Ulusun ekonomik kalkınmasını sağlamak için "Devletçilik" ilkesi benimsenmiştir. Atatürk'e göre devletçilik, Türk toplumunun ihtiyaçlarından doğmuş ve kendine has bir sistemdir. Kişilerin özel girişimleri ve çalışmaları esas tutmakla birlikte, toplumun büyük çıkarlarının olduğu işlerle özellikle ekonomik alanda devletin etkinlik göstermesidir. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla devletin ekonomiyi eline alması zorunlu hale gelmiştir²⁰⁵.

Devletçilik ilkesi, 1931 CHP kurultayında benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur. "Birinci Sanayi Planı" 1931-32 yıllarında hazırlanmış ve 1934'de uygulamaya konulmuştur. Bu plan ile hem ülke ihtiyaçlarının giderilmesi hem de hammaddeleri ülkede bulunan sanayi kollarının kurulmasını amaçlanmıştır. Bu kollar, dokuma, maden, sellüloz, seramik ve kimyadır. Planın uygulanmasıyla 16 fabrika kurulmuştur. Uygulamaların başarılı olması planlama geleneğinin başlamasına yol açmıştır. Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası birleştirilerek 1933'te Sümerbank'ın kurulması planın başarılı olmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Etibank, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Türkiye Emlâk Kredi Bankası, Denizbank, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu yine bu dönemde kurulan önemli kuruluşlardır. Birinci planın zamanından önce başarıyla bitirilmesi nedeniyle 1936'da İkinci Sanayi Planı'nın hazırlıklarına girişilmiş ve 1938'de uygulamaya konulmuştur. 2. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamayan ikinci plan, içerik ve kapsam yönünden birincisinden farklıdır ve ihracata dönüktür. İkinci planda yatırım ve ara

²⁰⁴ Mükerrerem Hiç, "Atatürk'ün İktisadi Alandaki Görüş ve Politikaları," *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Ankara, Oğün Kardeşler Matbaası, 1981, s.130.

²⁰⁵ İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Ankara, TTK, 1972, 15.

mallarının üretimine ve ihracına öncelik verilmiştir. Madencilik, kömür, elektrik santralleri, yakıt sanayi ve ticareti, toprak sanayi, gıda sanayi, kimya sanayi, makine sanayi ve deniz ulaşımı dallarında çalışmaların yoğunlaştırılması öngörülmüştür²⁰⁶.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile birlikte Türkiye’de planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Devlet öncülüğünde başlatılan sanayi yatırımlarıyla, ülkenin öz kaynaklarına dayanarak 17 işletme kurulmuştur. Bu işletmeler, Türkiye’nin sanayileşme hareketini yönlendirerek, önemli gelişme sağlamışlardır²⁰⁷

1930-1939 döneminde uygulanan ekonomi politikasının belirleyici özelliği devletçilik ve korumacılıktır. 1930 yılında alınmaya başlanan korumacı önlemler 1932’den sonra devletçilikle tamamlanmıştır. Bu dönemde Türk ekonomisi dışa kapanarak, devlet eliyle ulusal sanayileşmeye girilmiş ve başarılı olmuştur. Lozan’ın getirdiği gümrük kısıtlamasının 1929’da kalkması ulusal sanayinin gelişmesinde etkili olmuştur²⁰⁸.

Ekonomi alanındaki devlet girişimciliği ve uygulanan politikalar sonucunda yerli üretim sanayide önemli ölçüde artmıştır. Bu artış ve dış alımdaki kısıtlamalarla dış ticarete denge sağlanmıştır. Para politikası da dikkatle izlenmiş ve fiyatlar istikrarlı bir düzeyde tutulmuştur. Ulusal gelir oranı %44.4 artmıştır. Bu artış, dünyadaki ekonomik buhran nedeniyle bütün ülkelerde gelişmenin yavaşladığı göz önüne alındığında daha da önem kazanmaktadır. Türkiye’nin sanayileşme hareketinde önemli adımların atılmıştır. Kuşkusuz bu gelişmelerde Atatürk’ün rolü büyüktür²⁰⁹.

Atatürk’ün ekonomi anlayışının temel özelliği, tam bağımsızlıkçı olmasıdır. Bu anlayışla geliştirilen ve uygulanan devletçi ekonomi politikası, çağdaşlaşma sürecinin tamamlayıcısıdır. Toplumsal kalkınma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ülkede sanayinin kurulması için büyük çaba harcanmış ve bu amaçla işletmeler kurulmuştur. Yerli üretim arttırılmış ve yabancı işletmeler ulusallaştırılarak, ulusal sanayinin oluşturulmasına katkı sağlanmıştır.

²⁰⁶ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.105-108.

²⁰⁷ Tokgöz, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri ve Atatürk Döneminde uygulanan Ekonomik Politikalar,” s.44.

²⁰⁸ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 3.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, s.45, 50-54.

²⁰⁹ Sarç, s.375-377.

II. BÖLÜM: ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE KÜLTÜR POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİMLER (1938-1945)

A. ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN GENEL DURUMU

1. İç Politika

Ulu Önder Atatürk, 1919 yılında başlamış olduğu Milli Mücadele'yi ölümüne kadar aralıksız sürdürmüştür. Ülkeyi işgalden kurtarmak amacıyla başlayan mücadele, Türk devlet ve toplum yapısını bütünüyle çağdaşlaştırma çabalarıyla devam etmiştir. Atatürk, yapmış olduğu devrimlerle kısa bir süre içinde çağdaş toplum ve devlet yapısını kurmuş, yok olmaktan kurtardığı ulusunu uygar bir yapıya kavuşturmuştur. Hayatını ulusuna adayan Ulu Önder, uzun ve yıpratıcı bu çalışmalar sonunda yorgun düşmüştür. 1937 yılının başlarında ciddi biçimde rahatsızlanmış ve hastalığına siroz teşhisi konulmuştur. 1938 yılına gelindiğinde ise hastalığı iyice ağırlaşmıştır.

Atatürk'ün sağlığının bozulmasıyla birlikte önemli bir sorun ortaya çıkmıştır. Yeni Türkiye'nin kuruluşundan itibaren başında bulunan Ulu Önder'in ölümü halinde, yerine kimin cumhurbaşkanı olacağı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte devrim sürecinin devam etmesini sağlayabilecek ve dünyanın giderek savaşa yaklaştığı günlerde ülkeyi yönetebilecek kişinin kim olması gerektiği konusu, meclisi ve kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir. Bu konuda genellikle dört isim üzerinde durulmuştur. Bunlar; Atatürk'ün en yakın arkadaşı ve uzun süre başbakanlık yapmış olan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Başbakan Celâl Bayar, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ve Meclis Başkanı Abdülhâlik Renda.

İsmet İnönü, 25 Ekim 1937 yılında Atatürk'ün isteğiyle başbakanlıktan istifa etmiş ve yerine Celâl Bayar atanmıştır. İnönü bu tarihten itibaren siyaset sahnesinde arka planda kalmasına rağmen cumhurbaşkanlığı konusunda onun adı her zaman daha ağır basmıştır. Ancak Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak başta olmak üzere Atatürk'ün yakın çevresindeki bazı kişiler İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasını önlemeye çalışmışlardır. Aras, İnönü'nün Washington Büyükelçiliği'ne

atanması için çaba göstermiş¹, ancak İnönü, bu girişimin sonuçsuz kalmasını sağlamıştır².

Şükrü Kaya ise, meclisin ve partinin İnönü'ye yakın olması nedeniyle bir başkasının cumhurbaşkanı seçilmesinin olanaksız olduğunu düşünerek, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesini önlemek için seçimlerin yenilenmesini sağlamaya çalışmıştır. Böylece İnönü karşıtı grubun meclise girmesi gerçekleştirilebilecektir³. Ancak bu girişim yeterince destek bulmadığı için sonuçsuz kalmıştır. Kaya, gazetecilerle yaptığı bir toplantıda, meclisin seçeceği kişinin cumhurbaşkanı olacağını belirtmiş, Fevzi Çakmak'ın isminin sorulması üzerine ise, onun milletvekili olmadığını altını çizmiştir. Kaya, İnönü'nün ülke içindeki ağırlığını bilmesine rağmen ona cephe alması, ülkenin geleceğinde olumsuz gelişmelere yol açabilirdi⁴.

Hasan Rıza Soyak ise, Atatürk'ün siyasi vasiyetine göre Fevzi Çakmak'ın cumhurbaşkanı seçilmesi gerektiğini belirterek, ona adaylığı önermiştir⁵. Ancak Çakmak, kendisine yapılan bu öneriyi reddetmiş ve siyasi girişimlerden uzak kalmıştır. Böylece İnönü karşıtı grup, bu çabasında da başarısız olmuştur. Bununla birlikte İnönü'ye karşı yeni bir aday olarak TBMM Başkanı Abdülhâlik Renda düşünülmüş ve cumhurbaşkanlığı teklifi yapılmıştır. Ancak Renda da bu öneriyi kesin olarak reddetmiştir⁶. Avrupa'nın diplomatik çevrelerinde ise, Fethi Okyar'ın cumhurbaşkanı olacağı söylentileri çıkmıştır. Okyar'ın Atatürk'ün hastalığı nedeniyle Londra'ya dönüşünü ertelemesi söylentileri güçlendirmiştir. Ancak Atatürk'ün ölümünden hemen önce Avrupa basını ve diplomatik çevreleri Atatürk'ün yerine İnönü'nün geçeceği konusunda görüş birliğine varmışlardı⁷.

¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.121.

² İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2.Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s.324; Aras, Atatürk ve İnönü arasındaki huzursuzluğu gidermek için böyle bir yol düşündüğünü ve bu konuyu sadece yakın arkadaşlarına söylediğini belirtmekte ve bu girişimin İnönü'ye karşı kötü bir amaç taşımadığını belirtmektedir. Bkz.,Tevfik Rüştü Aras, *Milliyet*, 14 Mart 1971,s.2; Aras, aynı zamanda İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi için Şükrü Kaya ile birlikte elinden gelen her şeyi yaptığını savunmaktadır. Bkz., Aras, *Görüşlerim*, 2.Kitap, İstanbul, Yörük Matbaası, 1968, s.46.

³ Koçak, C.I., s.123-124; İnönü, s.324.

⁴ Nadir Nadi,*Perde Aralığından*,3.B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979,s.7-8.

⁵ Soyak, Atatürk'ün, İnönü'nün herkesin genel desteğini sağlayamayacağını düşündüğünü ve bu nedenle Çakmak'ın cumhurbaşkanı olmasını istediğini ileri sürmektedir. Bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973,s.758-759.

⁶ Koçak, C.I, s.126-128.

⁷ Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Hastalığı," *Bellekten*, C.III, S.204 (Kasım 1988), s.1282-1283.

Cumhurbaşkanı adaylığı konusunda adı geçen Bayar ise, tartışmaların içinde yer almamış ve herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Silahlı Kuvvetler cumhurbaşkanlığı konusunda resmi olarak tarafsız kalmakla birlikte, ordu komutanlarının isteği, İnönü'nün olması doğrudur⁸.

Atatürk'ün yaşamının son günlerinde kimin cumhurbaşkanı olacağına dair pek çok tartışma yaşanmış olmasına rağmen, ortak düşünce İnönü'den yana olmuştur. Sorun sadece cumhurbaşkanlığı sorunu değildir, Atatürk'ün devrim sürecini devam ettirecek, O'nun yerini doldurabilecek, ülke içindeki ve dışındaki huzurlu ve barış ortamını sürdürecektir bir lider sorundur. Atatürk'ten sonra daima "İkinci Adam" olarak anılan İnönü büyük ölçüde CHP'nin desteğini sağlamıştır. Bu nedenle cumhurbaşkanlığı için tek ve en büyük aday İsmet İnönü olmuştur.

Atatürk'ün 8 Kasım'da girdiği komadan çıkamayacağı düşüncesiyle, her türlü olasılığa karşı meclisin hemen toplanabilmesini sağlamak için, 9 Kasım'da milletvekilleri Ankara'ya çağırılmıştır. 10 Kasım 1938'de Ulu Önder'in yaşama veda etmesi üzerine bütün ulus yasa gömülmüştür. Cumhurbaşkanlığına vekâlet eden TBMM Başkanı Renda, meclisi toplantıya çağırmıştır. 11 Kasım'da önce CHP Meclis Grubu, Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Bayar'ın başkanlığında toplanmıştır. Cumhurbaşkanı adaylığı konusunda yapılan seçimde, İnönü 322 oy almış, bir oy ise Hikmet Bayur tarafından Celal Bayar'a verilmiştir. Bunun üzerine Meclis toplanmış ve 348 milletvekilinin katıldığı oylamada İnönü oyların tümünü alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olmuştur⁹. İnönü, seçim sonucunun kendisine bildirilmesi üzerine meclise gelerek yemin etmiştir; Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşmada, Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntüyü ve O'na olan bağlılığını dile getirmiştir; devrimlere bağlı kalınacağını, çağdaşlaşma amacının sürdürüleceğini ve içteki barış ve huzurun korunacağını vurgulamıştır¹⁰. Bu konuşması, Atatürk'ün ölümüyle birlikte herhangi bir şeyin değişmeyeceği görüntüsünü yansıtmakta, ülke içine ve dışına güven verme amacını taşımaktadır. Böylece Atatürk devri son bulmuş ve Türk tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Atatürk'le başlayan büyük değişimin kaderini ve yönünü belirleyecek

⁸ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, der. İhsan İlgar, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973, s.216-218.

⁹ TBMM'nin üye sayısı 399 olmasına rağmen 348'i oylamaya katılmıştır. Koçak, C.I, s.139-142.

¹⁰ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.130-131.

olan İnönü, 11 Kasım 1938'den aralıksız biçimde 1950 seçimlerine kadar iktidarda kalmıştır. Bu dönem, Türk kültür yaşamı açısından oldukça önemlidir.

Başbakan Celal Bayar, 11 Kasım'da yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye istifasını sunmuş, İnönü ise yeni hükümeti kurma görevini yine Bayar'a vermiştir. Bayar'ın aynı gün açıkladığı kabinede önemli iki değişiklik göze çarpmaktadır. Uzun süre Dahiliye ve Hariciye Vekillikleri yapan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'a yeni kabinede yer verilmemiştir. Dahiliye Vekilliği'ne Refik Saydam, Hariciye Vekilliği'ne ise Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir¹¹. Bunun dışında Atatürk'ün kurdurduğu son kabinede yer alan isimler yeni hükümette varlıklarını korumuşlardır. Yeni hükümet, 15 Kasım'da meclisten güvenoyu almış ve ertesi gün hükümet programını açıklamıştır. Oldukça kısa olan bu program, eski hükümet programından farksızdır. Bayar'ın eski hükümet zamanında yapılan işlere devam edileceğini belirtmesi, Atatürk döneminde belirlenmiş temel esaslarda değişiklik olmayacağını göstermesi bakımından önemlidir¹². Yeni hükümet, ilk olarak Atatürk'e bir cenaze töreni hazırlığına girişmiştir. Atatürk'ün cenazesi 16-19 Kasım tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan saygı geçişlerinden sonra, 19 Kasım'da cenaze töreni yapılarak Ankara'ya gönderilmiştir. 21 Kasım'da Ankara'da yapılan büyük bir törenle Türk ulusu tarafından son yolculuğuna uğurlanan Ulu Önder'in cenazesi, geçici olarak Etnoğrafya Müzesine konulmuştur. Ulu Önder'e anıt mezar yapılması konusundaki çalışmalar da bu tarih itibarıyla başlatılmıştır.

Bayar'ın tekrar başbakan olarak atanması, kabinedeki isimler ve hükümet programı, ilk bakışta yeni dönemle birlikte pek bir şeyin değişmeyeceğini işaretini

¹¹ İnönü, bu ilk hükümetin Dahiliye ve Hariciye vekillerinin değiştirilmesini Başbakan'a kendisinin tavsiye ettiğini, Başbakan'ın kısa bir tereddütten sonra bu öneriyi kabul ettiğini belirtmektedir. İnönü'ye göre, Kaya ve Aras'ın hükümet dışında bırakılması ülkeye ferahlık sağlamıştır. Bkz. İnönü, s.325. Kabinedeki iki yeni ismi de İnönü'nün kendisi seçmiştir. Bu değişimde Atatürk'ün son günlerinde Aras ve Kaya'nın İnönü'ye karşı tavırlarının etkili olduğu savunulmaktadır. Bu gelişme, İnönü'nü ilk siyasal tasfiyesi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Koçak, s.147; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, 6.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991, s.25-26. Aras ise, İnönü'nün devletin başına geçmesi için elinden geleni yaptığını, ancak onun gazabından yine de kurtulamadığını belirtmektedir. Bkz. Aras, *Görüşlerim*, 2. Kitap, 46.

¹² Aydemir, *İkinci Adam*, s.27-28

vermektedir. Atatürk'ün yerine İnönü'nün geçmesi gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında olağan karşılanmıştır. Atatürk'ün başlatmış olduğu büyük Türk devrimin devam edeceği umudu doğmuştur.

İnönü, cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra Türk basınında "Milli Şef" olarak anılmaya başlanmış ve kısa sürede benimsenmiştir. 26 Aralık 1938 yılında CHP Olağanüstü Kurultayı'nda yapılan tüzük değişikliğiyle İnönü, "Değişmez" Genel Başkan olmuştur. Böylece İnönü, "Milli Şef" ve partinin "Değişmez" başkanı olarak ülke içindeki otoritesini arttırmıştır. Bu gelişmede iç nedenler kadar dünyada yaşanan değişimler de etkili olmuştur. İnönü, ülke içinde birliğin ve huzurun devamını sağlamak ve siyasal çatışmaları önlemek amacıyla karşıtlarını büyük ölçüde parti ve devlet yönetimden dışlamış ve Atatürk döneminde muhalif olarak anılan kişilerin yeniden yönetime katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. Savaş yıllarının yaklaştığı bir dönemde ülkede birliği sağlamaya yönelik olarak düşünülebilecek bu çabalarla eski muhalifler, yeniden partide ve yönetimde yer almışlardır.

Bayar hükümetindeki ilk değişiklikler 1938 yılının son günlerinde yaşanmış ve İktisat Vekili Şakir Kesebir ile Maarif Vekili Saffet Arıkan istifa etmiştir. İktisat Vekilliği'ne Hüsnü Çakır, Maarif Vekilliği'ne ise Hasan Âli Yücel getirilmiştir¹³. 3 Ocak 1938'de ise, CHP Grup Başkan Vekilliği'ne Hilmi Uran'ın atanması üzerine ondan boşalan Adliye Vekilliği'ne Tevfik Sılay atanmıştır. Bu değişiklikler İnönü'nün isteğiyle gerçekleşmiş ve Bayar hükümetinin uzun ömürlü olmayacağı ortaya çıkmıştır¹⁴. Nitekim, CHP Parti Divanı'nın seçimlerin yenilenmesi kararı üzerine, 25 Ocak 1939'da Başbakan Bayar istifa etmiş ve yeni hükümeti kurma görevi Refik Saydam'a verilmiştir. Yeni kabinede önemli bir değişiklik olmamış, sadece Saydam'dan boşalan Dahiliye Vekilliği'ne Faik Öztrak ve Ziraat Vekilliği'ne Muhlis Erkmek getirilmiştir¹⁵. Başbakanlık değişimi ilk günlerden beri beklenen bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Çünkü, İnönü ile Bayar'ın arasında başta ekonomi olmak üzere büyük görüş ayrılıkları vardır. Bunun yanında

¹³ Görünüşte her iki istifa hastalık nedeniyle gerçekleşmiştir. Bunlardan Arıkan, hastalığı nedeniyle isteyerek istifa etmiş olmasına rağmen, Kesebir güven duyulmadığı için istifa ettirilmiştir. İnönü, s.325.

¹⁴ Koçak, C.I, s.189-192.

¹⁵ A.g.e, s.13-14.

İnönü, birlikte çalışacağı başbakanın kendisine ve görüşlerine yakın bir isim olmasını tercih ederek böyle bir değişikliğe gitmiş olabilir.

26 Mart 1939 genel seçimlerden sonra ikinci Refik Saydam Hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümette Muhabere ve Münâkale Bakanlığı ile Ticaret Bakanlığı adıyla iki yeni bakanlık kurularak bakanlık sayısı 13'e çıkarılmıştır. İnönü, yeni kurulan Saydam Hükümeti'yle birlikte yasama ve yürütme organları üzerindeki etkisini daha da arttırmıştır¹⁶. Bu hükümet, bir çok değişiklikle birlikte Saydam'ın ölüm tarihi olan 7 Temmuz 1942 tarihine kadar görev yapmıştır. Saydam'ın ölümü üzerine, 8 Temmuz'da Şükrü Saraçoğlu Başbakanlığa getirilmiştir. Eski kabineye yeni isimlerin eklenmesiyle büyük bir değişikliğe gidilmeden kurulan yeni kabinede Ziraat Vekilliği'ne Şevket Râşit Hatiboğlu, Ticaret Vekilliği'ne Behçet Uz, Hariciye Vekilliği'ne Numan Menemencioğlu ve Dahiliye Vekilliği'ne ise önce Fikri Tuzer atanmış, 17 Ağustos 1942'de ise Recep Peker getirilmiştir¹⁷.

14 Aralık 1942 yılında kabul edilen Milletvekili Seçim Kanunu, Cumhuriyet tarihinde bütünsel nitelikteki ilk seçim yasasıdır. Yasa ilk kez 1943 seçimlerinde uygulanmıştır. Bir önceki döneme göre, ilk kez meclise giren milletvekilleri sayısında artış gözlenmektedir. İlk kez meclise girenler içinde daha sonraki dönemde gerek mecliste gerekse siyasal hayatta etkili olacak isimlere rastlanmaktadır. 1943 genel seçimlerinden sonra yine başbakanlığa atanan Saraçoğlu, 9 Mart'ta yeni kabineyi kurmuştur. Bu hükümet 1946 yılına kadar iktidarda kalacaktır¹⁸.

Eylül 1939'da başlayan 2.Dünya Savaşı Türk siyasetini büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Türkiye savaşın dışında olmakla birlikte, 1940 yılında İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Olağanüstü koşullar nedeniyle merkezi denetim güçlendirilmiş ve otoriter yönetim egemen olmuştur. Savaş yıllarındaki basın yaşamı da bundan payını almıştır. Büyük gazetelerin sahipleri aynı zamanda CHP milletvekilleri olmaları nedeniyle yayınları hükümet politikası doğrultusunda olmuştur. İç politika konuları belli sınırlarda yazılmıştır. Gazetelerin yazıları

¹⁶ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.146-147.

¹⁷ Koçak, C.II, s.275-280.

¹⁸ A.g.e., s.285-301,

ağırlıklı olarak dış politika konularıyla ilgilidir. Bu yazılar, hükümetin saptadığı dış politika çizgisinin dışına çıkmamıştır¹⁹. Bu doğrultuda çıkmayan gazeteler hükümet tarafından kapatılmıştır. Basın hayatı sıkı denetim altında tutulmasına rağmen zaman zaman farklı ideolojik yazılara da rastlanmaktadır. Savaşın sonlarına doğru diğer alanlarda olduğu gibi basın üzerindeki denetim de gevşetilmiştir.

Savaş yıllarında Türk basını İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği Müttefik devletler ile başta Almanya ve İtalya'nın yer aldığı Mihver güçlerin propagandalarından etkilenmiştir. Taraflar zaman zaman büyük gazeteleri yazarlarını ülkelerine davet ederek etkilemeye çalışmışlardır. Ayrıca her iki tarafta kendi propagandalarını yapan gazeteler çıkarmışlardır. Ancak hükümet, gazetelerin izlediği dış politika çizgisi dışına çıkmalarına izin vermemiştir. Bu arada radyo da önemli bir propaganda aracı olduğu için yabancı radyoların halka açık yerlerde dinlenmesi yasaklanmıştır²⁰.

Basın hayatında ideolojik kavgalar da eksik olmamıştır. Almanya'nın savaşta başarı kazandığı dönemlerde Türkçü ve Turancı yayımlar ağırlık kazanmıştır. Faris Erkman'ın 1943 yılında yayınladığı "En Büyük Tehlike" adlı broşür, ülkedeki Turancılar ve yayımları hakkında bilgi vermiş ve ırkçı ve Turancıların ülke için tehlike oluşturduklarını vurgulamıştır²¹. Bu broşür toplatılmış ve Almanya'nın yenilmeye başladığı yıllarda bu yayımlar daha sıkı denetim altına alınmıştır. Tan, Yurt ve Dünya gazeteleri savaş yıllarında ağırlıklı olarak sol düşünceyi temsil etmektedirler²². Savaşın sona erdiği bir dönemde bir yandan Turancılaraya yönelik kovuşturmalar yapılırken diğer yandan da sol görüşlü gazete ve dergiler sıkı denetim altında tutulmuştur. Hükümetin izlediği dış politika büyük ölçüde iç politik gelişmelerin de belirleyicisi olmuştur.

CHP Meclis Grubu basını daha yapıcı ve yararlı hale getirmek için Meclis 6 Nisan 1944'de bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda basının kültür yaşamındaki önemi vurgulanmış, devletin siyasetine aykırı olan ve kazanç sağlamak amacıyla

¹⁹ Koçak, "İkinci Dünya Savaşı Ve Türk Basını," *Tarih ve Toplum*, S.35, Kasım 1986, s.29-31.

²⁰ Müttefikler tarafından çıkarılan ya da desteklenen gazete ve dergiler "Do You Speak English", "Parade", "Images", "Realite" ve "USA"dir. Buna karşılık, "Beyoğlu", "İstanbul", "Yeni Dünya", "Signal" ve "Turkish Post" gibi dergilerde Almanya yanlısı basının önde gelen örnekleridir. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, C.1, Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s.391.

²¹ Faris Erkman, *En Büyük Tehlike*, İstanbul, Ak-Ün Matbaası, 1943, s.9-16.

²² Çavdar, s.392-393.

yapılan zararlı yayınları önlenmek için kanunların tam olarak uygulanması ve eksikliklerin tamamlanması önerilmiştir²³. Savaş yılları içinde yapılan bu öneriler, basını daha sıkı denetime alma amacına dönüktür. Ancak bu öneri sonuçsuz kalmış ve basın hayatı çok partili döneme geçişle birlikte günün koşullarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Atatürk döneminde faaliyetlerine izin verilmeyen Turancı akım, 2. Dünya Savaşı yıllarında etkin olmuştur. Turancı ve Türkçü akımların bu dönemde canlılık kazanmasının nedeni, savaşın ilk yıllarında Almanya ile kurulan yakın ilişkilerin iç politikaya yansımalarıdır. Nazi Almanyası'nın Sovyetlere saldırmasıyla canlanan Turancılık akımı üst düzey yöneticiler tarafından teşvik edilmiş ve gayri resmi biçimde desteklenmiştir²⁴. 1943-1944 yıllarında Alman yenilgisi kesinleşince Türk Hükümeti tarafsızlığını göstermek için, ırkçı liderleri tutuklatarak mahkemede yargılanmalarını sağlamıştır. Çeşitli cezalara çarptırılan ırkçılar, 31 Ekim 1945'de Askeri Yargıtay'ın kararı bozması üzerine serbest bırakılmışlardır²⁵. Savaş boyunca hükümetlerin izlediği dış politika ideolojik tartışmalarda önemli rol oynamıştır. Hükümet aşırı sağ ve sol akımları kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Savaş yıllarında bir yandan sıkı bir yönetim anlayışı benimsenmiş diğer yandan demokrasiye geçişte ilk adımlar olarak değerlendirilen gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, İnönü'nün 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmadır. İnönü'nün "Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir..." sözü, demokratik yönetime geçişin ilk ifadesi olarak değerlendirilmiştir²⁶. CHP'nin 1939 Beşinci Büyük Kurultayı'nda parti-devlet ayrışmasının sağlanması ve mecliste muhalefet görevini yapması için Müstakil Grup kurulması bu görüşlerin kanıtı olarak gösterilmiştir. Fakat başka bir gelişmeye rastlanmamış, tersine savaş yılları içinde baskıcı bir yönetim ağırlığını hissettirmiştir. 1944 yılından itibaren baskıcı yönetimden

²³ B.C.A., 030. 42. 249. 3.

²⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 204-205.

²⁵ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 2.B., İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.219; Ağaoğulları, s.205-207. Ayrıntılı bilgi için bkz, Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, 2.B., İstanbul İletişim Yay., 1997, 158-240; Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, 9.B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1994, s.61-64,78-91.

²⁶ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye*, 3.B., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990, s.17.

vazgeçilmeye başlanmıştır. Meclis görüşmeleri basına açılmış ve tutanaklar basında yer almaya başlamıştır. Asıl büyük hamleler 1945 yılı içinde gerçekleştirilmiştir. Savaşın ekonomik ve siyasal alandaki olumsuz etkileri bütün ağırlığıyla iç politikaya yansımıştır. II. Dünya Savaşı'nı demokrasi taraftarlarının kazanmasının yanı sıra içindeki gelişmeler, Türkiye'de yönetim anlayışında önemli değişikliklere yol açmış ve 1946'da çok partili hayata geçilmiştir.

2. Dış Politika

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan itibaren dış politikada "yurtta barış dünyada barış" ilkesini benimseyen Atatürk, Doğulu ve Batılı ülkelerle ilişkilerin iyileştirilmesi ve sorunların çözümü için büyük çaba göstermiştir. Yeni Türk Devleti, uyguladığı barışçıl politikalarla Lozan'dan geriye kalan sorunlarını çözmüş (Hatay dışında) ve eski düşmanlarıyla dostluk ilişkileri kurmuştur. 1932'de ise, Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır. Ancak 1930'lu yıllarda Avrupa'da başlayan bloklaşma hareketi, uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmeye başlamıştır. Türkiye, bu süreçte kendine bir güven çemberi oluşturmak ve olası savaş durumunda caydırıcı rol oynamak için bölgesel paktların kurulmasına çalışmıştır. 1934'te Balkan Antantı ve 1937'de Sadabad Paktı bu amaca yönelik olarak yapılmıştır. Ayrıca Boğazların egemenliğini bütünüyle Türkiye'ye veren Monteux Boğazlar Sözleşmesi 1936'da imzalanmıştır. Türkiye, 1936'dan sonra adım adım savaşa doğru gidildiği bir dönemde İtalyan tehlikesine karşı Akdeniz'in güvenlik altına alınmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Savaş olasılığı karşısında Türk dış politikası tarafsızlık ilkesini benimsemiştir.

İnönü cumhurbaşkanı seçildiği zaman dünyada savaş rüzgarları esmektedir. İlk olarak Hariciye Vekilini değiştiren İnönü, Atatürk'ten devraldığı tarafsızlık politikasını devam ettirmiştir. İnönü'ye göre, Türkiye olası bir savaş durumunda tarafsız kalacak, ancak saldırıya uğrarsa kendini savunacaktır²⁷. Türkiye'nin tarafsızlık politikası, 1939 yılı başlarında değişmeye başlamıştır. Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi Türkiye'de büyük kaygı uyandırmıştır. Bu işgal, Türkiye'nin güvenliğini tehdit ediyordu. İngiltere, 13 Nisan'da Yunanistan'a ve Romanya'ya verdiği garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini belirtmiştir.

²⁷ Aras, *Görüşlerim 2*.Kitap, s.198.,

Türkiye bu teklife olumlu yaklaşmakla beraber, garantinin iki taraflı olmasını istemiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Türkiye arasında görüşmeler başlamıştır²⁸. İngiltere, savaş olasılığına karşı Türkiye ile ittifak yapmak istemiştir. Türkiye ise, Almanya ve İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlara saldırıya geçmediği sürece tarafsız kalacağını belirtmiştir. Türkiye-İngiltere ve Fransa arasındaki görüşmeler devam ederken, Almanya Türkiye'yi kendi yanına çekebilmek ve İngilizlerle ittifakı önlemek için en gözde diplomatı Von Papen'i Türkiye'ye büyükelçi olarak yollamıştır. Bu arada SSCB Dışişleri Bakanı Potemkin de Ankara'ya gelmiş ve Türkiye'yi Batılı devletlerle işbirliğine teşvik etmiştir²⁹. İngilizler için Türkiye'nin ittifaka katılımını sağlamak, hiç olmazsa tarafsızlığını garanti etmek önemlidir. Bu nedenle Türkleri ittifaka ikna etmek için büyük çaba göstermişlerdir³⁰. Görüşmeler sonunda 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Deklarasyonu imzalanmıştır. Bunun üzerine Başbakan Saydam mecliste, tarafsızlığın neden terk edildiğini açıklamıştır. Saydam, savaşın Balkan yarımadasına ulaşması ve Akdeniz'in güvenliğini tehdit etmesi karşısında Türkiye'nin ulusal çıkarlarını tesadüflere bırakmamak için tarafsızlıktan vazgeçildiğini belirtmiştir³¹. Aynı günlerde Hariciye Vekâleti'nin elçiliklere gönderdiği talimatta, Türkiye'nin Batı ittifakına katılma nedenleri açıklanmıştır. Bu talimatta, Saydam'ın açıklamalarının aynısı tekrarlanmış ve son aylardaki gelişmeler sıralanarak, tarafsız kalmanın olanaksızlığı vurgulanmıştır³².

Türk-İngiliz deklarasyonu açıklandıktan sonra Türk-Fransız görüşmeleri de hız kazanmıştır. Türk-İngiliz Deklarasyonu'yla aynı içeriğe sahip Türk-Fransız anlaşması, 23 Haziran 1939'da imzalanmıştır. Böylece Türkiye, tarafsızlıktan vazgeçerek Batı ittifakına katılmıştır.

İngiltere ve Fransa ile bu deklarasyonlar imzalandıktan sonra Türkiye'nin Batı ittifakı kesinleşmiştir. Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasına destek olan Sovyetler Birliği, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmadan

²⁸ Mehmet Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 8.B., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993, s.138.

²⁹ *A.g.e.*, s.138-139.

³⁰ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1967, s.289-291; Winston S. Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, çev. Ahmet Emin Yalman, İstanbul, Vatan Matbaası, 1949, s.59.

³¹ *Ayın Tarihi*, 1-31 Mayıs 1939, s.214-215; 1-31 Temmuz 1939, s. 56-57.

³² *Türk Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 203-204.

sonra Sovyetler Birliği, Almanya'nın politikasına paralel olarak Türkiye'nin Batı ittifakını önlemeye çalışmıştır. SSCB'nin de Batılılarla ittifaka gireceğini düşünen Türkiye, SSCB'nin Almanlarla anlaşmasını tedirginlik ve hayal kırıklığıyla karşılamıştır. Buna rağmen Dışışleri Bakanı Saraçoğlu, SSCB ile ilişkileri düzeltmek ve bir pakt imzalamak amacıyla 24 Eylül 1939'da Moskova'ya gitmiştir. Almanlar, Türkiye'yi tarafsız tutma politikalarını SSCB aracılığıyla baskı yaparak sürdürmüşlerdir. Saraçoğlu, Sovyet yetkilerle yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin kabul edemeyeceği istemlerle karşılaşmıştır. Türkiye'nin İngiliz-Fransızlarla ittifakı Almanların çıkarına uymadığı için Moskova, zaman zaman görüşmelerde sert tavr sergilemiştir. Buna rağmen Saraçoğlu, SSCB'nin önerilerini kabul etmemiş ve görüşmelerden olumlu sonuç alınamadığı için 20 Ekim'de Türkiye'ye dönmüştür³³. Türk yöneticileri, görüşmelerin sonuçsuz kalması karşısında hayal kırıklığına uğramışlardır. Bütün bu gelişmelere rağmen gerek yöneticiler gerekse basın, SSCB ile ilişkilerin dostane süreciği konusunda umut taşımaya devam etmişlerdir³⁴. Bu tarihten başlayan Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik, savaş sürecinde devam etmiş ve nihayet savaş sonunda doruk noktasına ulaşmıştır.

Türk-Sovyet görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Türkiye Avrupalı bir devletin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye yardım edeceklerdir. Akdeniz'de bir Avrupalı devletin saldırısı üzerine İngiltere ve Fransa'nın savaşa girmesi durumunda Türkiye, bu devletlerle yardımlaşacaktır. Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri güvencenin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecek, buna karşılık Müttefikler ise, Türkiye'ye silah yardımı yapacaklardır. Ayrıca antlaşmaya eklenen 2 nolu protokol, Türkiye'nin SSCB ile savaşa sürüklenmesini önlemeye yöneliktir. Türkiye üstlendiği yükümlülükleri belirtilen gerekli savaş gereçleri ve kredilerin verilmesi karşılığında yerine getirecektir³⁵.

³³ Bernard Newman, *Turkish Crossroads*, London, Robert Hale Limited, 1951, s.213. Sovyetler bu görüşmelerde Boğazlar konusunu sık sık gündeme getirmişler ve Boğazların ortak savunulmasını istemişlerdir. Ayrıca Türk-İngiliz-Fransız ittifakının imzalanmasını engellemeye çalışmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Bkz, *Türk Dış politikasında 50 Yıl Montreux ve savaş Öncesi yılları*, s.229-245.

³⁴ *Ayin Tarihi*, 1-31 Ekim 1939, s. 101-115.

³⁵ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı," *Belleten*, C.XLVI, S.182 (Nisan 1982), s.405-409; Sander, *Siyasi Tarih 1918-1990*, 3.B., Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 100.

Türkiye bu anlaşmayla kesin olarak tarafsızlıktan ayrılarak Batı ittifakına katılmıştır. Bu ittifak, 1936'dan itibaren başlayan Türk-İngiliz yakınlaşmasının bir sonucu olarak görülmüştür³⁶. Fakat eski Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Aras, Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasını Atatürk'ün dış politika çizgisinin terk edilmesi olarak değerlendirmiştir. Atatürk'ün ittifaklara karşı olduğunu, olası savaşta tarafsız kalınmasını gerektiğini ve ittifakların yarardan çok zarar getirdiğini kendisine söylediğini belirten Aras, tarafsızlık politikasının terk edilmesini büyük bir hata olarak değerlendirmiştir³⁷. İttifak antlaşması imzalanmadan önce ve sonra Türk yöneticilerinde egemen olan görüş ise, tarafsız kalmanın olanaksız olduğudur³⁸. 1939 yılının başlarında tarafsızlığını devam ettirmek isteyen Türkiye, Nisan ayında İtalya'nın Arnavutluk'a saldırması üzerine, Batı ittifakına yönelmiştir. Ancak, Türkiye'nin savaş boyunca izlediği dış politika tarafsızlık çizgisine daha yakındır.

II.Dünya Savaşı'nda izlenen dış politika, ittifak antlaşmasına rağmen tarafsızlık politikası olarak değerlendirilmektedir³⁹. Türkiye, bir yandan İngiltere'nin desteğiyle toprak bütünlüğünü korumak diğer yandan ittifakın getirdiği yükümlülük nedeniyle doğacak bir kargaşalıktan kendini kurtarmak amacındadır. Güçler dengesine göre politikasını belirlemeye çalışan Türkiye, zaman zaman Almanya çizgisinde politika izlemiştir⁴⁰. Dış politikayı belirleyen kişi Cumhurbaşkanı İnönü'dür. İnönü, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak amacıyla savaş dışında kalmayı temel

³⁶ Soysal, s.370-372; Soysal Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesi konusundaki çalışmasında 1933'ten sonra izlenen dış politikanın sonucu olarak gördüğü bu antlaşmayı Atatürk yaşamış olsaydı bu ittifakı imzalayacağını ileri sürmektedir. Bkz, Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi," *Bellekten*, C.XLV/1, S.177, 152. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.I, s.243; Antlaşmayı İngiltere adına imzalayan Büyükelçi Sir Hugne Knotchbull-Hugesson anılarında bu antlaşmanın temellerinin Atatürk döneminde atıldığını belirtmiştir. *Milliyet*, 26 Nisan 1971, s.2; Aydemir, C.II, 106-107

³⁷ Aras, "Atatürk'ün Siyaseti," *Milliyet*, 20 Mayıs 1971, s.2; "Bakanlıktan Ayrıldığımda Dış İlişkiler," *Milliyet*, 13 Mart 1971, s. 2. Aynı düşünceleri savunan Avcıoğlu, bu anlaşmayla birlikte Atatürk'ün tarafsızlık politikasının terk edildiğini savunmaktadır. Bkz, Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Dördüncü Kitap, İstanbul, Tekin Kitabevi, 1986, s.1489-1499.

³⁸ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, C.I, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2001, s.266-267; İnönü, anılarında savaşı Mihver'in kazanma ihtimali zayıf olduğu ve kazandıkları takdirde Türkiye ile uyumlarının olamayacağı, Sovyet-Fransız-İngiliz yakınlaşması ve Türkiye'nin çıkarlarının bu üç devletin yanında olması nedeniyle ittifak yapıldığını belirtmektedir. Sovyetlerin Almanlarla anlaşmasına rağmen Türkiye'nin ittifaka katılmasını cesurane olarak değerlendirmiş ve dışarda kaldığı takdirde güçlülerle karşılaşılacağını savunmaktadır. Bkz, İnönü, "II. Dünya Savaşı Türk-Dış Politikası," *Milliyet*, 16 Ekim 1967, s.5.

³⁹ Edward Weisband, *2.Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çev., M. Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları, (basım yılı yok), s.19. Selim Deringil ise, Türkiye'nin savaşta izlediği dış politikayı "etkin tarafsızlık" ve bir denge oyunu olarak değerlendirmiştir. Bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.51.

⁴⁰ Deringil, s. 51.

amaç olarak belirlemiş ve savaşın sonuna kadar sıcak savaştan kaçınmayı başarmıştır⁴¹. Ancak bu tutum savaşın sonuna doğru dış politikayı büyük ölçüde baskı altında tutmuş ve Türkiye savaşın bitimine doğru Mihver devletlere savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. Savaş süresince izlenen dış politika, 1945'lerde Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurmuştur.

II.Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla fiilen başlamıştır. İngiltere ve Fransa, 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. Almanya kısa sürede Avrupa'da başarı kazanmış ve 1940 yılının Mayıs ayında Fransa'ya saldırarak, Haziran ayının sonuna doğru tüm Fransa'yı işgal etmiştir. İtalya, Haziran 1940'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine İngiltere, ittifak gereğince Türkiye'nin İtalya ile ilişkilerini kesmesini, genel seferberlik ilan etmesini, deniz ve hava üslerini müttefiklerin kullanımına açmasını ve İtalya'ya savaş ilan etmesini istemiştir. Fransa'nın yenildiği bir zamanda savaşa girmenin doğru olmayacağı düşünen Türkiye, ittifak antlaşmasından doğan yükümlülüklerinin Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceğine dair olan 2 nolu protokolü gerekçe göstererek İngiltere'nin isteklerini kabul etmemiştir. Buna karşılık İngiltere, Fransa'nın Almanya ile mütareke imzalaması nedeniyle, Türkiye'nin tarafsızlığının çıkarları açısından büyük önemini göz önüne alarak Türkiye'yi savaşa sokma isteğinden vazgeçmiştir⁴². Müttefikler, Türkiye'nin şimdilik savaş dışında kalmasına razı olmuşlardır. Ancak savaş boyunca Müttefikler, Türkiye'nin savaşa girmesini bir çok kez isteyeceklerdir. Türkiye kendi güvenliği için girdiği ittifakta Fransa'nın yenilgisiyle zor durumda kalmıştır. Ancak yine de Türkiye saldırıya uğramadığı sürece savaşa girmemeye kararlıdır.

28 Ekim 1940'da İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine, İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgili isteklerini yinelemiştir. Türkiye, İngiltere'nin isteklerini gerçekleştirdiği takdirde Almanları kışkırtacağını belirtmiş ve savaşa katılma teklifini bir kez daha reddetmiştir. Bu süreçte İngiltere, yapılması öngörülen yardımlarda oldukça yetersiz kalmış olduğu için, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda ısrar etmekten vazgeçmiştir. SSCB ise Türkiye'nin izlediği politikadan

⁴¹ Weisband, s.26,31.

⁴² *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973, s.8-13.

memnun olduğunu açıklamıştır. Aynı günlerde yapılmakta olan Sovyet-Alman görüşmelerinde SSCB'nin Boğazlarla ilgili isteklerinin duyulması, Ankara'nın SSCB ile ilgili varolan endişelerini iyice arttırmıştır. Türk ordusu İtalya'nın Suriye'ye olası saldırısına karşı ise Suriye sınırına yığınak yapmıştır⁴³.

SSCB, 1940 yılının son aylarında Almanların Balkanlardaki faaliyetleri ve Almanlarla ilişkilerinin bozulması nedeniyle Türkiye'ye yaklaşmaya başlamıştır. İngiltere, Almanların Bulgaristan'a yerleşmesiyle Ortadoğu petrollerine ve Süveyş'e giden yolun açılacağı endişesiyle Türkiye'den savaşa girmesini bir kez daha istemiştir. Türkiye ise, hem SSCB'ye duyduğu güvensizliği hem de Almanya baskısını neden göstererek bu isteği reddetmiştir. Bu arada Türkiye, Alman ve İtalyan tehdidine karşı bir Balkan Bloğu kurmak için çabalamış, ancak bu girişimde başarılı olamamıştır⁴⁴. Bunun üzerine Türkiye, 17 Şubat 1941'de Bulgaristan ile Saldırmazlık Antlaşması imzalamış ve Bulgar sınırını güvence altına almıştır⁴⁵. Bu antlaşmadan hemen sonra Bulgaristan, Mihver devletlerine katılmıştır. İngiltere, Türkiye'nin SSCB endişesini ortadan kaldırmak için büyük çaba harcamıştır. Bu çabalar sonucunda Rusya, 25 Mart 1941'de Türk Hükümeti'ne başvurarak 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Pakti'ni teyit etmiş ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde SSCB'nin tarafsız kalacağını belirtmiştir⁴⁶. 1939 yılında bozulan Türk-Sovyet ilişkileri bu deklarasyonla yeniden düzelmiştir. Ancak ilişkilerdeki iyileşme süreci Türkiye'nin savaş dışı kalma tutumu karşısında kesintiye uğramıştır. Türkiye savaş boyunca Alman tehlikesinden çok SSCB tehdidini hissetmiştir. SSCB tehdidi, savaş sırasında Türk dış politikasını yönlendiren en güçlü etkenlerden biridir.

Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesi karşısında Almanya, Türkiye üzerindeki baskısını arttırmış ve Sovyet endişesini kullanarak Türkiye'ye anlaşma önermiştir. Uzun süren gizli görüşmelerden sonra 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasında saldırmazlık pakti imzalanmıştır⁴⁷. Antlaşmanın imzalanmasından dört gün

⁴³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, C.I,9.B.*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s.407; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.I.*, s.312-318;

⁴⁴ Armaoğlu, s.408-409.

⁴⁵ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı yılları*, s.55-56.

⁴⁶ Armaoğlu, s.409.

⁴⁷ Franz Von Papen, *Memoirs*, çev. Brian Connall, London, Andre Doutsch, 1952, s.479.

sonra Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırmıştır. Türkiye'nin güvenliğini korumak için yaptığı bu anlaşma, Müttefik devletlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Türkiye ise, Almanların saldırısı karşısında tarafsız kalacağını SSCB'ye bildirmiştir.

Almanya, Molotov ve Hitler görüşmelerindeki SSCB'nin isteklerini kamuoyuna açıklayarak Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokmak için çabalarına devam etmiş ve 1942 yılının sonunda bu isteğinden tamamen vazgeçmiştir⁴⁸. Ancak müttefikler bu yıldan itibaren Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki baskılarını attırmışlardır. 1941 yılında Amerika'nın savaşa katılması müttefiklerin gücünü ve savaşın kazanılacağı inancını arttırmıştır.

Türkiye, hem Almanya'nın hem de müttefiklerin baskılarına rağmen savaş dışı kalmak için büyük çaba harcamıştır. İnönü, 17 Mart 1942'de İzmir'de yaptığı konuşmada, gittikçe şiddetlenen savaş ortamında ve sınırları gerilmiş tarafların arasında tarafsızlık politikası gütmenin çok yorucu olduğunu belirtmiştir⁴⁹. Ancak savaş dışı kalmak gittikçe zorlaşmaktadır. Çünkü savaşa girme konusunda müttefiklerin Türkiye'ye yaptığı baskı 1943 yılında iyice artmıştır. İlk olarak İngiltere Başbakanı Churchill ve Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt arasında 1943 Ocak ayında yapılan Cazablanca Konferansı'nda, Balkanlarda cephe açılması kararı alınmıştır. Churchill alınan kararı bildirmek üzere Türkiye'ye gelmiş ve İnönü ile 30 Ocak-1Şubat 1943 tarihleri arasında Adana'da görüşmüştür. İnönü, SSCB endişesini belirterek, savaşa katılmak için Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Churchill, Türkiye'nin endişelerini gidermeye çalışmış ve yardım yapılacağı sözünü vermiştir⁵⁰. Türkiye'nin savaşa girmemesini eleştiren Rusya ise, her fırsatta Türkiye'nin savaşa sokulması için çaba harcamıştır. 1943'ün Ekim ayında müttefik devletlerin dışişleri bakanları Moskova'da toplanmışlardır. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin "telkin şeklinde değil, bir emirle" savaşa sokulmasını istemiştir. İngiliz ve ABD dışişleri bakanları ise, Türkiye'nin askeri yardım ihtiyacının ikinci cephenin açılmasını geciktireceğini ifade etmişlerdir. Bu konferansta, 1943 yılı sona ermeden Türkiye'den savaşa katılmasının istenmesine karar verilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, alınan kararı Dışişleri Bakanı

⁴⁸ Armaoğlu, s.411.

⁴⁹ Ali Kemal Meram, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi*, İstanbul, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, 1945, s.80

⁵⁰ Armaoğlu, s.412.

Menemencioğlu'na Kahire'de bildirmiştir. Bunun üzerine Menemencioğlu, gerekli yardım yapılana kadar Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini kesin bir dille ifade etmiştir⁵¹. Bu nedenle Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkileri gerginleşmeye başlamıştır. Türkiye bir Alman saldırısını üzerine çekmek istememiştir. Ayrıca, SSCB'den duyduğu endişe devam ettiği sürece savaşa girmemeye kararlıdır.

28 Kasım-11 Aralık 1943 tarihleri arasında Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılan Tahran Konferansı'nda alınan kararlardan biri Türkiye'nin savaşa bir an önce katılmasıdır. Bu karar, Roosevelt ve Churchill tarafından İnönü'ye 4-6 Aralık 1943 tarihlerinde Kahire'de açıklanmıştır. İnönü, ilke olarak savaşa girmeyi kabul etmiş olmakla birlikte, ancak gerekli yardım sağlanırsa savaşa gireceklerini bildirmiştir. İnönü'nün bu isteği kabul edilmiş ve 1944 yılı başlarında, İngiliz-Türk askeri yetkilileri arasında görüşmeler başlamıştır. Fakat İngilizler, Türklerin isteklerinin fazlalığını öne sürerek Şubat ayında görüşmelerden çekilmişlerdir. Bunun üzerine müttefiklerle ilişkiler iyice gerginleşmiş ve Churchill, savaş sonunda Türkiye'nin sağlam bir yere sahip olamayacağı tehdidinde bulunmuştur⁵². Türkiye ise, müttefiklerin tepkileri karşısında zor durumda kalmış ve savaş dışı durumunu daha fazla sürdüremeyeceğini anlamıştır. Türkiye'nin savaşa katılmasını önceleri daha çok Rusya isterken, şimdi İngiltere ve ABD de aynı kararlılığı göstermektedir. İngiltere ve ABD'nin yardımları durdurmaları ve basında Türkiye'nin eleştirilmesi Müttefik devletlerin bu konudaki kararlılığın ifadesidir. Türkiye yalnızlık politikası içine itilmiştir. Müttefiklerle Türkiye arasındaki gerginlik, 1944 yılının yaz aylarına kadar devam etmiştir.

Müttefiklerin kararlı tutumu karşısında dış politikada yalnız kalan Türkiye, ilk olarak müttefiklerin daha savaşın başından beri tepki duydukları Almanya'ya krom ihracını 21 Nisan 1944'te durdurmuştur. Türkiye resmi olarak artık tarafsız olmadığını açıklamıştır⁵³. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu 15 Haziran'da istifa etmiştir. İzlenen dış politikanın sorumlusu olarak gösterilen Menemencioğlu'nun istifası, dış politikada Türkiye'nin müttefiklere yönelmesinin göstergesidir. Müttefiklerin gözünde Menemencioğlu, Alman yanlısı ve Türkiye'nin Almanya'ya

⁵¹ Armaoğlu, s. 412-413.

⁵² A.g.e., s.413.

⁵³ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.II, s.241.

karşı savaşa girmesini önleyen kişidir. Oysa İnönü, karar mekanizmasının başındadır. Başbakan Saraçoğlu, 13 Eylül'de Hasan Saka'nın atanmasına kadar Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten yürütmüştür⁵⁴.

İngiltere ve Amerika'nın girişimleri sonucunda Türkiye, 2 Ağustos 1944'de Almanya ile, 6 Ocak 1945'de ise Japonya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi kararını vermiştir. Churchill bu gelişmeyi Türkiye'nin savaşa girmesi yolunda bir adım olarak görmüştür. Ancak İngiliz Dışişleri, Türkiye'nin savaşa girmesinin savaşın süresi üzerinde artık etkili olmayacağını belirtmiş ve Sovyetler Birliği'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesiyle ilgili görüşlerine önem vermiştir. Oysa Türkiye için SSCB tehlikesi gittikçe yaklaşmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a savaş ilan etmesi ve Türk sınırlarına yaklaşması, Türkiye'nin endişesini iyice arttırmıştır. Üstelik Türkiye'ye kızgın olan Churchill, Ocak 1945'de Moskova'da, Boğazlar konusunda SSCB'nin görüşlerini destekleyebileceklerini söylemiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilme ihtimali Türkiye'yi düşündürmüştür⁵⁵. Nitekim, 4-11 Şubat 1945 Yalta Konferansı'nda SSCB Devlet Başkanı Stalin, Boğazlar konusunu gündeme getirmiştir. Stalin, Montreux Sözleşmesi'nin eskidiğini, değişmesinin gerekli olduğunu, sözleşmenin İngiliz-Rus ilişkilerinin iyi olmadığı bir dönemde yapıldığını belirterek, Türkiye'nin Boğazlar aracılığıyla SSCB'yi boğmasına izin vermeyeceklerini vurgulamıştır. Buna karşılık İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin boğazlardan geçişinin daha serbest hale getirilmesi konusunda görüş birliğindedirler. Bununla birlikte ABD, Türkiye'nin egemenliğine zarar verilmemesini istemiştir. İngiltere ise Türkiye'ye bağımsızlığı konusunda garanti verilmesi görüşünü savunmuştur. Boğazlar konusunda konferansta kesin bir karar alınmamış, konunun Dışişleri Bakanları arasında görüşülmesi ve Türkiye'nin bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁶. Türkiye'nin savaşın başından beri SSCB'den duyduğu tehdit ve endişe bu dönemde iyice kendini hissettirmiştir. Bu gelişmeler göz önüne alındığında SSCB'nin Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarları sadece savaşın kazanılması için değildir. SSCB savaşı kazandığı takdirde boğazlarla ilgili isteklerini daha kolay gerçekleştirebilecekti.

⁵⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.II, s. 250, 255.

⁵⁵ Gönülboğ et al., s.182-183.

⁵⁶ Armaoğlu, s.414-415.

Yalta'da alınan kararlardan biri de 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan etmeyen devletlerin, kurulacak Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nı konuşmak üzere toplanacak olan San Fransisko Konferansı'na davet edilmeyecekleridir. İngiliz Büyükelçisi, bu kararı Türk Hükümeti'ne bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamış ve Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiştir; 5 Mart'ta ise San Fransisko Konferansı'na davet edilmiş ve Birleşmiş Milletler'in kurucularından biri olmuştur⁵⁷.

Türkiye, II.Dünya Savaşı'nın başından itibaren Batı bloğuna bağlanmış ve savaş boyunca bu ittifak içinde yer almıştır. Ancak İnönü'nün CHP'nin Beşinci Büyük Kongresi'nin açış konuşmasında (29 Mayıs 1939) belirttiği gibi Türkiye, güvenliğini ortak barış ve insanlık ülküsünü gerçekleştirmek için gerekli önlemleri almaktan kaçınmayacaktır⁵⁸. Henüz Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'nın (19 Ekim 1939) imzalanmadığı bir tarihte söylenen bu sözler, Türkiye'nin dış politikadaki temel amacı ortaya koymaktadır. İttifak imzalandıktan sonra bile Türkiye, saldırıya uğramadığı sürece savaşa girmeyi düşünmemiştir. İçinde bulunduğu jeopolitik yapının da etkisiyle Türkiye, hem Mihverin hem de Müttefiklerin baskılarına sıklıkla maruz kalmıştır. Savaşa katılmamış olmakla birlikte ittifaka aykırı davranmamıştır. Ancak savaşa katılmaması nedeniyle müttefiklerin artan baskısı karşısında Almanya ve Japonya ile ilişkilerini kesmiş ve bu iki devlete 1945 yılı başında savaş ilan etmiştir. Ayrıca Sovyet endişesi, Türk dış politikasının belirlenmesinde temel etkenlerden biri olmuştur. Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarırcasına SSCB 19 Mart 1945'te, 17 Aralık 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir. SSCB tehdidi, bu tarihten sonra Türk dış politikasının yanı sıra iç gelişmeleri de yönlendiren önemli etkenlerden biri olacaktır.

B. CUMHURİYET HALK PARTİSİNDE YENİ YAPILANMA: SİYASAL VE KÜLTÜREL KADROLARIN YENİDEN OLUŞTURULMASI

11 Kasım 1938'de cumhurbaşkanı olan İnönü'nün ilk icraatı, eski İçişleri ve Dışişleri Bakanları'na yeni hükümette yer vermemesidir. Bu değişme, daha sonraki

⁵⁷ Gönlübol et al., s.184.

⁵⁸ *Ulus*, 29 Mayıs 1939, s.1.

gelişmelerin habercisi gibidir. Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya, Atatürk döneminin en uzun süre bakanlık yapan isimleridir. Bu değişikliği İnönü'nün daha sonraki politikası göz önüne alındığında, sadece Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın seçim öncesindeki İnönü karşıtı tutumlarıyla açıklamak pek olanaklı değildir. Çünkü daha sonra başka bakanlar ve nihayet başbakan da değiştirilmiştir. İnönü'nün amacı, karşıtlarını yönetimden dışlayarak güvenli bir ortam hazırlamak, siyasetini kolaylıkla uygulamak ve ülke içindeki muhalefetin yönetimle birleşmesini sağlayarak toplumda huzuru gerçekleştirmektir.

İnönü'nün mutlak otoritesini sağlamaya yönelik ilk hareket parti içinde yapılmıştır. CHP Olağanüstü Kurultayı, tüzüğün genel başkanlıkla ilgili maddelerini değiştirmek ve Genyönkurul (Genel Yönetim Kurulu)'u yeniden seçmek amacıyla 26 Aralık 1938'de Ankara'da toplanmıştır. Tüzük değişikliğinin gerekçesinde, "Milli Şef"liğin önemi ve gerekliliği belirtilerek, şeflerin sık sık değiştirilmesinin otoriteyi zayıflatacağı vurgulanmıştır. Bu nedenle her dört yılda bir seçim yapılmadan CHP Genel Başkanı'nın "değişmez" niteliğinin temel alınması istenilmiştir. Böylece şeflik makamının istikrarı ve otoritesi sağlanmış olacaktır⁵⁹.

Tüzük değişikliği ile ilgili yapılan görüşmelerde, milletvekilleri ve delegeler söz alarak değişikliği savunmuşlar ve İnönü'yü övmüşlerdir. Bu değişiklik aleyhinde bir görüş olmadığı için değişiklik hemen oylamaya konulmuş ve ittifakla kabul edilmiştir⁶⁰. Kurultayda kabul edilen değişikliğe göre, partinin kurucusu ve ebedi başkanı Kemal Atatürk'tür, partinin değişmez Genel Başkanı ise İsmet İnönü'dür. Parti Genel Başkanlığı, ölüm veya görev yapamayacak kadar hastalığının olması ya da istifa durumunda sona erecektir⁶¹. Bu değişiklikle Cumhurbaşkanı İnönü, partide mutlak otoritesini kurmuştur. Kongre sonunda yaptığı konuşmada, bütün ulusu birlik ve bütünlük içinde olmaya, birbirleriyle iyi geçinmeye ve parti içinde birleşmeye çağırmıştır⁶². İnönü, Bayar'ı Genel Başkan Vekilliği'ne, Dahiliye Vekili Saydam'ı ise, Parti Genel Sekreterliği'ne atamıştır. İstifasını bildiren Genyönkurul, yeniden

⁵⁹ *CHP Üsnomal Büyük Kurultayı Zabıtı*, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1938, s. 30-36.

⁶⁰ *A.g.z.*, s.40-58..

⁶¹ *A.g.z.* s.37.

⁶² *A.g.z.*,s.58-62.

ittifakla seçilmiştir. Yeni listede Atatürk'ün çevresindeki isimlerden eski Genyönkurul üyesi Recep Peker'in yer almaması dikkat çekmiştir⁶³.

Şeflik deyimi zaman zaman Atatürk için kullanılmış olmakla birlikte hiçbir zaman siyasi bir kurum haline gelmemiştir. Dönemin siyasi modası olan totaliterlik, pek çok Avrupa ülkesinde yayılmış olduğundan ve bu devletlerin başarısı rejime atfedildiğinden, İnönü'nün "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" olmasıyla devlet işlerinin daha iyi yürütüleceği düşünülmüştür⁶⁴. Özellikle Avrupa'da totaliter rejimlerin başarıları Türkiye'deki yöneticileri de etkilemiştir. İnönü'nün Milli Şef ilan edilmesinde yaklaşan savaşın kaygılarının da etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü İnönü, cumhurbaşkanı olduğu günden itibaren sürekli olarak ulusal birliği ve bütünlüğü vurgulamıştır. Yapılan tüzük değişikliğiyle, ulusun Milli Şef etrafında birleşme ve bütünleşmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda İnönü'nün tek başına partiye egemen olması da sağlanmıştır. Böylece tek partili ve şefli yıllar başlamıştır. Resmi olarak tüzük değişikliğinde kullanılmayan Milli Şef deyimi, partililer, yöneticiler ve basın tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

İnönü, cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra bir yandan parti ve yönetimdeki otoritesini artırmaya çalışırken, diğer yandan Cumhuriyet döneminde çeşitli nedenlerle partiden ve yönetimden uzaklaşan kişileri yeniden siyasete sokmak için uzlaşma politikası izlemiştir. Bununla birlikte Atatürk'ün yakın çevresindekileri parti ve devlet yönetiminden uzaklaştırmaya girişmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi, İçişleri ve Dışişleri bakanları değiştirilmiş ve Peker parti yönetiminden dışlanmıştır. İnönü, savaş rüzgarlarının yoğun esmeye başladığı günlerde her fırsatta ulusal bütünlüğün önemini vurgulamıştır. İnönü'nün izlediği uzlaşma siyaseti ise, olabilecek muhalefeti daha başlangıçta yok etmek ve böylece ulusal bütünlüğü sağlamak amacına yöneliktir. Ancak eski dargınlıklar sona erdirilirken yeni kırgınlıkların yaratılması çelişkili bir tutumdur.

Atatürk, 1930'lu yıllardan itibaren çeşitli nedenlerle görüş ayrılığına düştüğü arkadaşlarını yeniden toplamak için girişimlerde bulunmuştu. 1932'de Ali Fuat

⁶³ CHP Üsnomal Büyük Kurultayı Zabtı, s.64.

⁶⁴ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkîi*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s.140.

Cebesoy, 1934'de ise Refet Bele milletvekili seçilmişlerdir⁶⁵. Atatürk, 1935'de yurda dönen Rauf Orbay'ın da milletvekili olması için çaba göstermiş, ancak bu mümkün olmamıştır⁶⁶. Bu politikaya devam eden İnönü, sadece Atatürk'ün silah arkadaşlarını değil, diğer muhalifleri de partiye sokma ve milletvekili seçtirme amacını taşımıştır. İlk olarak 31 Aralık 1938'de yapılan ara seçimlerde, Kâzım Karabekir, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın ve Cumhurbaşkanlığı eski Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak milletvekili seçilmişlerdir. Partiye girmeyip bağımsız milletvekili olan Cebesoy ve Bele, 9 Ocak 1939'da partiye katılmışlardır. İnönü'nün 4 Mart 1939 tarihinde Dolmabahçe'de düzenlediği çaya Rauf Orbay ile birlikte Ali İhsan Sabis ve Cafer Tayyar Eğilmez'in de katılması uzlaşma siyasetinin sonucudur⁶⁷. 1939 seçimlerinde ise, Atatürk'ün yakın çevresi aday olarak gösterilmezken yine eski muhalifler milletvekili seçilmişlerdir. Rauf Orbay, 1939 ara seçimlerini kazanarak Kastamonu bağımsız milletvekili olarak meclise girmiştir. Yine eski muhaliflerden Adnan ve Halide Edip Adıvar, 1939'da yurda dönmüşler ve Adnan Adıvar hemen milletvekili seçilmiştir⁶⁸.

İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra içte güvenliği sağlamak amacıyla eski muhaliflerin öfkelerini yatıştırma ve onları kazanmanın önemli olduğuna inanmıştır. Muhaliflerin parti ve devlet yönetimiyle ilgili anlaşmazlıklarının esasen kişisel olduğunu vurgulamıştır⁶⁹. Ancak bu görüşleri çok açık değildir. İnönü'nün uzlaşma politikası içte güvenliğin ve birliğin sağlanmasına yönelik olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte İnönü'nün, muhaliflerle ilgili sorunun kişisel kaynaklı olduğunu vurgulaması ve uzlaşma politikası, muhaliflerin kendisiyle sorunlarının olmadığını

⁶⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.II, İstanbul, Emre Yay., 1993, s.242.

⁶⁶ Atatürk, Ali Fuat Bey'in aracılığıyla Orbay ile görüşmek istemiştir. Bu amaçla İstanbul'a giden Orbay, partiden aday gösterilerek milletvekili olmasının sağlanması için partiden istifasını geri alması istenmiştir. Bu nedenle Orbay, Atatürk'le görüşmeden geri dönmüştür. Atatürk, Karabekirle de görüşmek istemesine rağmen mümkün olmamıştır. Bkz, Orbay, s. 243-248.

⁶⁷ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.137.

⁶⁸ *A.g.e.*, s.137-139. Orbay, milletvekilliği teklifine, İstiklal Mahkemesi'nin hakkında verdiği haksız karar düzeltilmedikçe kabul edemeyeceği yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Orbay'ın adaylığının açıklandığı Başbakan Saydam imzasıyla yayınlanan bildiriye, Orbay'ın suçsuzluğu ve yeniden yargılanmış olsaydı mutlaka beraat edeceği ifade edilmiştir. Bu bildiriyle İstiklal Mahkemesi kararları da tartışmaya açılmıştır. Bkz. Orbay, s.249-250.

⁶⁹ İnönü, 2.Kitap, s.327. İnönü, dargınlarla barışma politikasında muhaliflerden Atatürk'ü eleştirmemelerini istediğini öne sürmektedir. Ancak Karabekir, 3 Nisan 1939'da Tan gazetesindeki söyleşisinde Atatürk'ü üstü kapalıda olsa eleştirmiştir. Kamuoyundan büyük tepki almasına rağmen, CHP grubu sadece Karabekir'i eleştirmekle yetinmiştir. Özellikle gençlerin bizzat gazeteye gelerek tepki göstermeleri üzerine, söyleşi yayınlanmamıştır. B.k.z., *Tan*, 3-4-5 Nisan 1939.

kanıtlama amacı olarak da yorumlanabilir.

25 Ocak 1939'da kurulan Saydam Hükümeti'nin ilk önemli siyasi kararı, parti ile devlet işlerini yeniden düzenlemek olmuştur. 1936'da başlatılan parti ve devleti resmen birleştirme uygulamasının olumlu sonuç vermediği görülmüş ve 26 Ocak 1939'da parti-devlet ayrışmasının ilk adımı olarak Parti Genel Sekreterliği İçişleri Bakanlığı'ndan ayrılmıştır. Parti Genel Sekreterliği'ne Dr. Fikri Tuzer atanmıştır⁷⁰. Bu uygulamayla partinin devletten ayrılarak kendi başına bir örgüt olması sağlanmaya çalışılmıştır. Parti-devlet ayrışması 1939 kurultayında tamamlanmıştır.

1939 genel seçimlerinden hemen sonra 29 Mayıs 1939'da CHP Beşinci Kurultayı toplanmıştır. İlk kez Hatay'dan gelen delegelerin de katıldığı kurultay, İnönü'nün konuşmasıyla açılmıştır. İnönü, 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada⁷¹ olduğu gibi halk yönetimini geliştirme ideali taşıdıklarını ve amaçlarının gelecek kuşaklara daha gelişmiş siyasi bir yapı bırakmak olduğunu belirtmiştir. Milletvekili adayları belirlenirken yoklamalar yapılacağını ve halkın güveninin kazanılacağını ifade eden İnönü, Müstakil Grubun⁷² kurulma nedenini ise mecliste ulus işlerinin daha iyi denetlenmesini sağlamak olarak açıklamıştır⁷³. 3 Haziran'a kadar devam eden kurultayda program ve nizamnamede önemli değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. Genel Sekreter Fikri Tuzer'e göre değişikliklerin nedeni, dört yılda edinilen tecrübeler ve gözlemlerdir⁷⁴.

Kurultayda kabul edilen programda ilk dikkati çeken şey, Dil-Devrimi'ne uygun olarak 1935'te Türkçeleştirilen programın eski haline getirilmesidir. Bununla birlikte dil işlerini yürütme görevi Maarif Vekilliği'ne verilmiştir⁷⁵. Atatürk'ün önerisiyle hazırlanmış öz Türkçe programın eski haline getirilmesi, İnönü döneminde dil çalışmalarının niteliğini ve bu konuda yaklaşımı göstermesi bakımından ilginçtir.

⁷⁰ Giritlioğlu, s.144.

⁷¹ İnönü'nün 6 Mart 1939 tarihli konuşması pek çok araştırmacı tarafından demokrasiye geçişin ilk işaretleri olarak değerlendirilmesine rağmen, bu konuşma o tarihte bu anlamda yorumlanmamıştır. Bkz. *Aydın Tarihi*, 1-31 Mart 1939, s.42-57. İnönü'nün halk idaresinin geliştirileceği ile ilgili sözleri, seçim beyannamesinde ve adayların ilan edildiği bildiri de yer almıştır. Bkz. *Ulus*, 22 Mart 1939, s.1.

⁷² Müstakil Grup, hükümet üzerindeki siyasi denetimin artırılması amacıyla kurulmuştur. Meclis'i muhalefet partilerine alıştırmaya yönelik bir girişim olarak da değerlendirilebilir. Koçak, C.II, s.81.

⁷³ *Aydın Tarihi*, S.66, 1-31 Mayıs 1939, s. 159-162.

⁷⁴ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, Ankara, Ulus Matbaası, 1939, s.25

⁷⁵ *A.g.z.*, s.25..

Kurultay'da kabul edilen programın yeniliklerinden biri halkodalarının kurulmasıdır. Ulusun kültür yaşamında büyük önem taşıyan halkevlerinin kurulmasına olanak olmayan yerlerde halkodalarının kurulması kararlaştırılmıştır. Halkodaları, küçük yerleşim yerlerinde kurulacak ve halkevlerinin işlevlerini göreceklerdir⁷⁶. Böylece tüm ülke ulusal kültürün geliştirilmesine yönelik bu eğitim hareketinden yararlanabilecektir.

Nizamnamede de bir çok değişiklik ve eklemeler yapılmıştır. Partiye üye olma yaşı 18'den 22'ye çıkarılmış ve Parti Müfettişliği yeniden kurulmuştur⁷⁷. Nizamnamedeki yeniliklerden biri de mecliste CHP Müstakil Grubu'nun oluşturulmasıdır. Müstakil Grup, halk idaresinin geliştirilmesi ve ulus işlerinin daha iyi denetlenmesi amacıyla yöneliktir. Kurultay'ın Nizamname Encümenin raporunda, tek partili sistemin ülke çıkarlarına en uygun rejim olduğu savunulmuştur. Raporda, Müstakil Grub'un tek partiye mensup milletvekillerden oluşan meclisin kendi kendini eleştirme ve denetlemesi gerekliliğinin reddedilemeyeceği gerçeğinden hareketle oluşturulduğu ifade edilmiştir⁷⁸. Müstakil Grup üyeleri, partinin milletvekilleri arasından seçilecek ve 21 kişiden oluşacaktır. Bu üyeler, parti grubunun toplantılarında bulunabilecekler, ancak, oylamaya katılamayacaklardır. Görevleri, devlet ve parti işlerinin iyi bir biçimde yürütülmesi için denetleme yapmaktır. Fakat hükümete katılamazlar⁷⁹.

Müstakil Grup, mecliste denetimin sağlanması amacıyla kurulmasına rağmen, çalışma sistemi gerçek bir denetimin yapmasına olanak vermemiştir. Hükümetin denetlenmesini amaçlayan bu yenilik, güdümlü bir muhalefet yaratmaya yönelik girişim olarak değerlendirilebilir. Ancak, dünyadaki gelişmeler ve savaş ortamı göz önüne alındığında, demokrasi yolunda olumlu bir gelişme sayılabilir. Fakat, bu grubun kurulmasıyla birlikte bazı seçim bölgelerinde aday gösterilmeyerek bağımsızların seçilmesine olanak tanıyan uygulamaya son verilmiştir.

Nizamnamede yapılan değişiklikle, Genel Sekreterliğin İçişleri Bakanlığı'ndan ayrılmasıyla başlayan parti-devlet ayrışması süreci tamamlanmıştır. Üç yıldır

⁷⁶ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s. 29-30.

⁷⁷ *CHP Nizamnamesi*, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s.4-6; *Ulus*, 8 Temmuz 1939, s.1.

⁷⁸ *A.g.e.*, s.30-31.

⁷⁹ *A.g.e.*, s.28-29.

uygulanan sistemin yararlı olmadığı ve partinin işlevini daha iyi gerçekleştirmesi düşüncesiyle uygulamadan vazgeçilmiştir. Valilikle parti il başkanlığı ayrılmıştır⁸⁰. Bununla birlikte 6 Temmuz 1939 tarihinde parti başkanlıkları ve valiliklere gönderilen tamimde, valilerin esasen parti hükümetinin yüksek memurları olduğu belirtilerek parti örgütüne yakın ilgi göstermeleri istenmiştir⁸¹.

Partili milletvekillerinin uyması gereken kurallar da ilk kez nizamnamede yer almıştır. Eklenen beş maddeyle, milletvekillerinin görevleri ve meclisteki uyacakları kurallar düzenlenmiştir. Ayrıca milletvekilliği görevleri dışında yaptıkları ticari faaliyetlere sınırlamalar getirilmiştir⁸². Bu yenilikle parti ve meclis üzerindeki denetimler arttırılmıştır. Ayrıca milletvekillerinin görevlerini istismar etmelerini önlemeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Kurultay görüşmeleri sırasında söz alan Manisa Milletvekili Kazım Nami Duru, siyasi ve sosyal bir felsefe olan Kemalizm'in tüm dünyaya ilan edilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Duru partinin, Kemalizm ilkelerini bilimsel esaslara uygun olarak açıklayan bir kitap hazırlamasını istemiştir. Böyle bir kitaba gereksinim olduğunu savunan Duru'ya göre Kemalizm, diğer ideolojilerle karşılaştırılmalıdır⁸³. Ancak bu çalışma gerçekleştirilmemiştir

Kurultay, Başbakan Saracoğlu'nun konuşmasıyla 3 Haziran'da son bulmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonraki bu ilk kongrede yukarıda da belirtildiği gibi program ve tüzükte önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, parti üzerindeki otoritesini arttırmıştır. Parti yönetiminde eski kadronun tasfiye süreci bu kongreden sonra da devam edecek ve CHP kadroları yenilenecektir.

Önemli ölçüde yeni milletvekillerinin girdiği 1943 seçimlerinden sonra, CHP'nin Altıncı Büyük Kurultayı, 8 Haziran 1943'de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde İnönü'nün konuşmasıyla açılmıştır. Encümen ve sekreter seçimleri yapıldıktan sonra CHP Müstakil Grubu, çalışmalarını özetleyen bir raporu kurultaya sunmuştur⁸⁴.

⁸⁰ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s.30.

⁸¹ *Ulus*, 6 Temmuz 1939, s.1.

⁸² *CHP Nizamnamesi*, s.30-31.

⁸³ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s. 86.

⁸⁴ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1943, s.1; *Ulus*, 9 Haziran 1943, s. 1.

Kurultayda parti nizamnamesinde önemli değişiklikler yapılmamıştır. Bununla birlikte 2.maddede partinin amaçları belirtilmiş, eski nizamnamede yer alan parti mensuplarıyla ilgili beş, altı ve yedinci maddeler ile, siyasetle uğraşma yaşına gelmeyen bütün gençlerin partinin doğal üyesi sayıldığını belirten 9.maddesi kaldırılmıştır. Genel Sekreterin parti hükümetine üye olmasını sağlayan 29.maddeye yeni nizamnamede yer verilmemiştir. CHP Müstakil Grubun üye sayısı 35'e çıkarılmıştır⁸⁵. Bir önceki kurultayla karşılaştırıldığında, nizamnamede önemli değişiklik söz konusu değildir.

Kurultayın altıncı gününde programda yapılan değişiklikler görüşülmüştür. Program değişikliğini açıklayan Urfa Milletvekili Esat Tekeli, partinin Kurtuluş Savaşı sırasında ve onu izleyen devrim yıllarında belirlenen prensipleri üzerinde değişikliğin söz konusu olmamakla birlikte, yeni şartlar ve ihtiyaçlar karşısında devrim ruhuna uygun olarak düzenlemeler yapılmasının düşünüldüğünü belirtmiştir. Bu değişikliklerin Türk ulusunu uygarlık düzeyine erdirmeye amacıyla yapılan yeni adımlar olduğunu vurgulamıştır⁸⁶. Yapılan değişikliklere bakıldığında parti programının giriş kısmının kısaltılmış olduğunu, seçim yasasının yenileceği ile ilgili hükmün kaldırılmış olduğunu görmek mümkündür. Taslak programda Ulusçuluk tanımı yeniden yapılmış ve parti ulusçuluğu ilk kez belirtilmiştir. Devletçilik ve Laiklik ilkelerinin tanımlarında ise önemli bir değişiklik söz konusu değildir⁸⁷.

Programa yeni eklenen beşinci ve altıncı bölüm, "Cihan Harbi İçinde İdare" ve "Cihan Harbinden Sonraki İhtimaller" başlıklarını taşımaktadır. Beşinci bölümde savaşa karşı her zaman hazır olmanın gerekliliği ve iç politika ile ilgili maddeler yer almıştır. Altıncı bölümde ise, barış sürecinin belli olmadığı, gerekirse savaştan kaçınılmayacağı ve ülke ihtiyaçlarının bütünüyle karşılanacağı belirtilmiştir⁸⁸.

Bir öncekine göre oldukça kısa olan program, 38 maddeden oluşmaktadır. Programda büyük değişiklikler olmamakla birlikte, özellikle ilkelerin tanımlarında değişiklik yapılması, yeni gelişmeler karşısında programın yeniden düzenleneceği

⁸⁵ *CHP Program ve Nizamnamesi 1943*, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, 3-4, 7, 23.

⁸⁶ *Ulus*, 13 Haziran 1943, s.1,3.

⁸⁷ *CHP Program ve Nizamnamesi 1943*,s. 3-6.

⁸⁸ *A.g.e.*, s. 11-14.

izlenimi yaratmaktadır. 1945'ten sonra yaşanan değişiklikler bu düşüncenin ürünüdür. Savaşın sonunun yaklaştığı günlerde yönetim anlayışındaki değişimler doğal olarak partiye yansımıştır. CHP kadrolarına bakıldığında son altı yılda büyük ölçüde değişime uğratılmıştır. Parti içinde muhaliflerin kendilerini göstermeleri savaşın sona ermesinden sonra olacaktır. Bu dönemde partiye giren üyelerden bazıları, kurulan muhalif partilerin etkili isimleri olacaklardır.

C. KÜLTÜR POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİMLER

1. Kültürde Hürmanizma

İnönü'nün cumhurbaşkanlığıyla başlayan dönemde savaşın olumsuz koşullarına rağmen kültür alanındaki gelişmeler devam etmiştir. Eğitim başta olmak üzere edebiyat, sanat ve bilim alanlarındaki gelişmeler, hürmanizma anlayışının etkisiyle gerçekleştirilmiş ve Türk hürmanizmasından söz edilmeye başlanmıştır. Bu anlayışın uygulanmasında Cumhurbaşkanı İnönü'nün desteği olmakla birlikte en büyük pay sahibi 28 Aralık 1938'de Maarif Vekilliğine getirilen Hasan Âli Yücel'dir. 1946 yılına kadar bakanlık yapmış ve önemli atılımlar gerçekleştirmiştir.

Hürmanizma, 14.yüzyılın ikinci yarısında İtalya'da ortaya çıkmış, felsefi ve edebi bir akımdır. Kelime anlamı "İnsancılık"⁸⁹tır, hiçbir sınırlamaya bağlı olmadan insanın mükemmel biçimde gelişmesini ve insanlık idealine ulaşmasını amaç edinen bir düşünce olarak tanımlanmaktadır⁹⁰. İtalya'da eski Yunanca ve Latince eserlerin okunmasıyla gelişen ve kısa sürede Avrupa'ya yayılan hürmanizma akımıyla, klasik Yunan felsefi ve düşüncesi tanıtılmıştır. Hürmanizma, dogmaları reddeden ve araştırma ilkesini temel alan bir zihniyettir⁹¹. Dinden bağımsız bir yaşam kurmayı ve dünya ile ilgili felsefe yaratmayı amaçlamaktadır. Hürmanizma akımı, araştırma ruhunu geliştirerek Rönesans hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Avrupa'nın ilerlemesinde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Atatürk döneminde yapılan kültür tartışmalarında, Batı kültürünün temellerinin Yunan uygarlığına dayandığı ileri sürülmüş ve Batı uygarlığına katılmak için Yunan

⁸⁹ Yümeni Sezer, *Hürmanizm ve Atatürk Devrimleri*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1997, s.21. Turan hürmanizma akımının 13.yüzyılın ortalarında ortaya çıktığını belirtmektedir. Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.216.

⁹⁰ Turan, *İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.216-217

⁹¹ Orhan Burian, "Humanizma ve Biz I," *Yücel*, C.11, No.62, s.71-72; "Humanizma ve Biz II," *Yücel*, C.11, No.63, 121-122; "Humanizma ve Biz III," *Yücel*, C.11, No.64, s.171.

kültürünün karakterlerinin öğrenilmesi gerektiği savunulmuştur. Ancak bu sayede zihniyet değişimi gerçekleştirilerek kültür değişimi yaşanabilecektir. Batı uygarlığı kaynağından öğrenilmelidir. Yunan-Roma ve Latin eserlerinin Türkçeye çevrilmesi ve okullarda okutulmasıyla edebiyat, fikir ve sanatta Türk Rönesansı gerçekleştirilebilecektir⁹². 1936'de açılan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Yunan ve Latin dili kürsülerinin kurulması, bu akıma ilginin göstergesidir.

Burhan Belge, 5-22 Aralık 1938'de Ulus gazetesinde yayınlanan "İnsan ve Kültür" başlıklı yazı dizisinde, hümanizmanın önemi vurgulamış, güçlü bir ulus olmanın tek yolunun hümanizmayı gerçekleştirmek olduğunu ileri sürmüştür. Belge, klasik liselerin açılması, filolojik araştırmaların yapılması, sanat politikasının hümanizma anlayışıyla yürütülmesi gerektiğini belirterek, bu sayede Türk kültürünün içinde bulunduğu krizden kurtulacağını savunmuştur⁹³. CHP'nin yarı resmi yayın organında bu görüşlerin savunulması, kültürde hümanist anlayışın desteklendiğini göstermektedir. Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde uygulanan kültür politikasında hümanist anlayış etkili olmuştur. Yücel yaptığı konuşmalarda sıklıkla hümanizmanın önemini ve gerekliliğini vurgulamıştır.

2-5 Mayıs 1939'da basım ve yayın işlerinin gözden geçirilmesi ve temel ilkelerin saptanması amacıyla Neşriyat Kongresi toplanmıştır. Kongrede, Dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi kararı alınmıştır. Klasiklerin çevrilmesi için geniş bir kampanya başlatılmış ve 1940'da Tercüme Heyeti kurularak, klasiklerin çevirisine başlanmıştır. İlk üç yılda klasik Yunancadan 39, Fransızcadan 10, İngilizceden 8, Latince 6, Şark ve İslâm klasiklerinden 5 ve Rusçadan 2 kitap Türkçeye çevrilmiştir. 1946 yılına gelindiğinde ise, toplam sayı 496'ya yükselmiştir. Sadece edebi eserler değil, felsefe derslerindeki kitap eksikliğini kapatmak için felsefi kitaplar da çevrilmiştir. Çeviri çalışmalarını içeren Tercüme Dergisi ise, 19 Mayıs 1940'da yayınlanmaya başlamıştır⁹⁴.

⁹² Bu konuda bkz.Kâzım Nami, "Humanizma," *Ülkü*, C.3, No.17, s.332-336; Ülken, *Millet ve Tarih Şuurunu*, s.33, Mustafa Şekip Tunç, "Dünya Kültürlerine Bir Bakış," *Kültür Haftası*, No.1, (15 İkincikânun 1938),s.4; M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri III*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s.111-116; Ağaoğlu, "Münevver Zümre Meselesi," *Cumhuriyet*, 15 İkincikânun 1935, s.1; *Üç Medeniyet*, s.74-77.

⁹³ Burhan Belge, "İnsan ve Kültür," *Ulus*, 5-20 İlkânun 1938, s.2.

⁹⁴ Mustafa Çıkar, *Hasan-Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.72-74, 81-84.

İnönü, çevrilen klasiklere yazdığı önsözde, eski Yunanlılardan itibaren ulusların düşün ve sanat yaşamında oluşturdukları eserlerin Türçeye çevrilmesinin Türk ulusunun kültürüne büyük katkıda bulunacağını belirtmiştir. Yücel ise, aynı önsözde “Hümanizma ruhunu anlama ve duymada ilk aşama, insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir...” diyerek, başka ulusların eserlerinin çevrilmesiyle zekâ ve anlama gücünün canlandırılması ve yeniden yaratılmasının mümkün olacağını ifade etmiştir. Yücel, çeviri çalışmalarının uygarlık yolunda ilerlemek için önemli olduğunu savunmuştur⁹⁵.

Yücel, ülkenin önde gelen dilcilerini toplamış ve çevirilerin en doğru biçimde yapılması için büyük çaba göstermiştir. Batı uygarlığının kaynakları sayılan Yunan ve Latin klasik eserlerinin Türkiye’de tanınması sağlamıştır. Başta Yunan klasikleri olmak üzere yapılan çevirilerle düşün, edebiyat ve sanat hayatının zenginleşmesine katkıda bulunulmuştur. Çeviriler, ulusal yazımın oluşumunda da etkili olmuştur.

1939 Neşriyat Kongresi’nde, ansiklopedilerin önemine ve Türkiye’deki eksikliğine dikkat çekilmiş ve devletin bu alana öncelik vermesi istenmiştir. Kongreden sonra Maarif Vekâleti, “Encyclopédie de L’Islam”ın Türçeye çevrilmesine karar vermiştir. Bu görev İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne verilmiş, 1940’dan itibaren fasiküller halinde çıkarılmaya başlanmıştır. Bunun dışında ilk resmi ansiklopedi olan İnönü Ansiklopedisi’nin hazırlıklarına girişilmiştir. Gerekli incelemelerden sonra 1941’de kurulan Ansiklopedi Bürosu, 1943’den itibaren ansiklopedinin ciltlerini yayınlamaya başlamıştır⁹⁶. 1942’de çevrilmeye başlanan Grand Memento Larousse bitirilmeden bırakılmıştır.” Celal Esat Arsever’in hazırladığı beş ciltlik Sanat Ansiklopedisi’nin ilk cildi ise 1943’de çıkarılmıştır⁹⁷. Gerek ansiklopedilerin yayınlanması gerekse çevrilmesiyle bilim yaşamına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu çalışmalarla halkın bilgiye ulaşması ve bilgi edinmesi kolaylaştırılmıştır. Ulusal bir kütüphanenin kurulması gerekliliği de her fırsatta dile getirilmiştir.

17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında ise, Birinci Maarif Şurası toplanmıştır. Şurada tartışılan konulardan biri, Latince ve Yunanca öğretmek için liselerde klasik

⁹⁵ Bedrettin Tuncel, “Dünya Klasiklerinden Tercüme Serisi,” *Ülkü*, C.I, No.4(16İkinciTeşrin 1941), s.22.

⁹⁶ Çıkar, s.85-86.

kolların kurulmasıdır. Kültürde hümanizma anlayışının gereği olarak kurulması önerilen bu kolların, Rönesansla Avrupa'da oluşan özgür düşüncenin öğrencilere kazandırılmasının aracı olacağı savunulmuştur. Bu iki dil çocukları bugünkü uygarlığın kaynaklarına götürecektir ve böylece ulusal kültüre evrensel yollarla ulaşılacaktır⁹⁸. İlk olarak 1940 yılında birkaç lisede, orta öğretimin genel düzenini bozmadan Yunan ve Latin dilinin öğretimine olanak sağlayan klasik kollar kurulmuştur⁹⁹. Hümanist yazarlar, klasik dil öğretiminin Batı sisteminde yer aldığını ve iyi bir eğitim için gerekli olduğunu savunmuşlardır. Batı kültürünün benimsenmesindeki temel etken, zihniyet değişimi olarak düşünüldüğünden böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Temel amaç, öğrencilerin bireysel, düşünsel ve araştırmacı ruhlarını geliştirmektir.

Kültürde hümanizma anlayışı, özünde bütünüyle Batılılaşma amacına yöneliktir. Sanat ve öğretim alanında da etkin olan bu anlayış, Yücel'in bakanlığı süresince izlenen kültür politikasına egemen olmuştur. Hümanizma anlayışı çok partili yaşama geçişle birlikte etkinliğini kaybetmiştir. Gerek uygulama öncesi gerekse uygulama süresince yöneticiler dışında pek çok aydın tarafından destek bulmuş olmasına rağmen bazı aydınlarca sıklıkla eleştirilmiştir. Bu eleştiriler çoğunlukla kültür, uygarlık ve ulusal kültür konularındaki tartışmalardan kaynaklanmaktadır.

2. Laiklik Uygulamalarının Gözden Geçirilmesi

Atatürk'ün ölümünden önce laik yapı sosyal, siyasal ve kültürel yaşama bütünüyle yerleştirilmiş ve diğer ilkelerle birlikte devletin temel nitelikleri olarak anayasal güvenceye alınmıştır. Artık bundan ödün verilmesi veya geriye dönülmesi olanaksız olarak görülmektedir. Oysa ki, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra, devrimlerin sona erdiği söylentileri çıkarılmıştır. Eski muhaliflerin yönetime katılımları ise, bu söylentileri güçlendirerek, gerici kesimlerde devrimlerde bir gevşeme olacağı ümidini doğurmuştur.

İnönü döneminde din alanında yapılan uygulamalardan ilki, 1939'da din eğitiminin köy ilkokullarından kaldırılmasıdır. 1930-31 öğretim yılında köy okulları

⁹⁷ Çıkar, s.89

⁹⁸ *Birinci Maarif Şurası*, Ankara, Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü, 1939, s.404-410.

⁹⁹ Sinanoğlu, *Türk Humanizmi*, s. 93.

dışında din eğitimine son verilmişti¹⁰⁰. Din eğitiminin köy ilkokullarından da kaldırılması, laik eğitim anlayışının doğal bir sonucudur . Laik bir devletin bir tek dinin eğitimini yapması söz konusu değildir. Okullardan din dersleri kaldırılırken, köyün sosyal şartları gereği bir süre daha din eğitimi yapılmasına izin verilmiştir. Bu kararlar devlet eliyle din eğitimi uygulaması son bulmuştur.

Ancak, kısa bir süre sonra 3 Haziran 1942'de, ilk kez mecliste din eğitimi sorunu gündeme gelmiştir. Köy okullarının teşkilatlandırılması konusu görüşülürken, eski bir hoca olan Rasih Kaplan, artık din eğitiminin zamanının geldiğini ve köy çocuklarının din eğitimlerinin daha fazla ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu istek, bazı milletvekilleri tarafından da desteklenmiştir. Besim Atalay, din eğitimine yeniden başlanması konusunda meclise bir takrir vermiştir. Ancak Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, çoğunluk olmadığı gerekçesiyle hemen oturumu kapatmıştır. Bu arada Grup Başkan Vekillerinden Hilmi Uran, Atalay'ın takririni geri almasını sağlamış ve konu kapatılmıştır¹⁰¹. Bununla birlikte konunun Meclis gündemine gelmesi ve destek bulması düşündürücüdür. Atatürk döneminde bu tür isteklere ve tartışmalara rastlanmadığı için bu olay ilerideki değişimlerin ilk habercisi olarak görülebilir.

Mayıs 1940'da ise hükümet, askeri imamların orduya dönmesini sağlayan karar almıştır¹⁰². Bu karar, İnönü döneminde din politikasındaki olumsuz bir gelişmedir. Bunun yanı sıra İslam Ansiklopedisi'nin Türkçeye çevrilmesi sırasında dini muhalefetin ilk açık belirtileri görülmüştür. Başta Sebilürreşat dergisinin yayıncısı Eşref Edip olmak üzere dindar zihniyetli bir grup, Avrupalı bilim adamlarından oluşan uluslararası bir kurul tarafından yapılması düşünülen çeviri projesine karşı çıkmıştır. Bu ansiklopedinin gerçek bir islam ansiklopedisi niteliği taşımadığını ve islamlığı yıkmak için hazırlandığını ileri sürmüşlerdir. Dindar zihniyetli grup, İslam Ansiklopedisi'ni Türkçeye çevirtmesinden dolayı Milli Eğitim Bakanlığı'nı eleştirmişler ve 1941'de Türk İslam Ansiklopedisi adıyla rakip bir ansiklopedi

¹⁰⁰ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, Emel Matbaası, 1980, s.46.

¹⁰¹ Barutçu, C.I, s.569.

¹⁰² Lewis, s.412.

yayınlamaya başlamışlardır¹⁰³. Böylece dinsel nitelikli muhalefet uzun zamandan sonra ilk kez ortaya çıkmıştır.

Genel olarak bakıldığında, İnönü'nün laik yapıyı sürdürmek için kararlı olduğunu görmek mümkündür. Atatürk'ün ölümüyle birlikte bir ölçüde artış gösteren dini yayınlara karşı sert tepki gösterilmiştir. Zararlı görülen bu yayınlar yasaklanmış ve toplatılmıştır¹⁰⁴. Bunun yanında İnönü'nün laiklik uygulamalarını Atatürk dönemiyle karşılaştığımızda bazı farklılıklar saptamak mümkündür. Bunlardan biri Kuran kursları sayısında yaşanan artıştır. İlk Kuran kursları 1924 yılında açılmış ve 1937'de sayıları 16 olmuştur. Bu kurslar Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı ve Latin harfleriyle öğretim yapmaktadırlar. Bu kurslardan mezun olanlar imam olarak camilerde görevlendirilmişlerdir. Kurs sayısı 1940'dan başlayarak önemli ölçüde artış göstermeye başlamıştır. 1945 yılında toplam kurs sayısı 61'e ulaşmıştır. Bu kursların bir kısmı resmidir¹⁰⁵.

Kuran kurslarıyla ilgili olarak Maarif Vekâleti, 27 Ocak 1940 tarihinde Başbakanlığa bir rapor yollamıştır. Kuran kurslarının durumu, içeriği ve yapılması gerekenleri içeren rapor, Maarif Vekili Yücel'in imzasını taşımaktadır. Raporda, 28'i Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan ödenek alan toplam 49 Kuran kursunun mevcut olduğu, ancak kursların artmasından ve çalışmalarından endişe duyulduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte açılan kursların yasaya aykırı olduğu, hiç okula gitmeyen çocuklara Arap harfleriyle öğretim yapıldığı belirtilerek, kursların tehlikeli sonuçlara yol açacağı vurgulanmıştır¹⁰⁶.

Bu konuda alınması gerekli görülen önlemlere raporda yer verilmiştir. Bu önlemler, kanunda öngörüldüğü gibi kursların açılması için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Maarif Vekâleti'nden onay alması, Diyanet'ten ödenek almayan kursların derhal kapatılarak açanlar hakkında soruşturma açılması, Arap harfleriyle Kuran öğretiminin yasaklanması, Türkçe yazılmış Kuran çevirisiyle öğretim

¹⁰³ Lewis, s.412-413.

¹⁰⁴ Bu kitaplardan bazıları, "Çocukların Din Okuma Kitabı", "Namazın Hakikati Nedir? Ezanın Esrarı ve Hikmeti? Namaz, Niyaz, Naz Nedir?", "Enam-ı Şerif" ve "Din Klavuzu" adıyla yayımlanmıştır. İslam dini ve ibadetlerle ilgili zararlı bilgiler içerdiği gerekçesiyle bu yayınlar hükümet tarafından toplatılmıştır. B.C.A., 030/18. 85.97.17; 030/18. 85.97.15; 030/18.92.88.14; 030/18.107.103.13.

¹⁰⁵ Jaschke, s.75-76.

¹⁰⁶ B.C.A. 030/01. 90.559.3.(Ek-1)

yapılması, kurslarla ilgili talimatnamenin Maarif Vekâleti'ne gönderilmesidir. Ayrıca kesin şeklini alıncaya kadar kurslara ara verilmesi ve denetimin Maarif Vekâleti'ne bırakılması istenmiştir¹⁰⁷. Esasen Kuran kursları ilk açıldığı andan itibaren Maarif Vekâleti bu kurumların kendi denetiminde olmasını istemiştir. Ancak bu istek kabul edilmemiş ve Kuran kursları Diyanet İşlerine bağlı kalmıştır.

Rapordan da anlaşıldığı gibi, Maarif Vekâleti bu konuda büyük hassasiyet göstermektedir. Ancak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daha esnek davrandığı ileri sürülmüştür. Başbakanlığa yollanan bu raporun cevabı gelmediği için Maarif Vekâleti, 6 Mart 1940 tarihinde Başbakanlığa yolladığı ikinci yazıda bu konudaki emirlerin beklenildiğini belirtmiştir¹⁰⁸. Başbakanlığın bu rapora verdiği cevaba rastlanamamış ve herhangi bir düzenleme de tespit edilememiştir. Ama cevabın bu kadar gecikmesi, Başbakanlığın Maarif Vekâleti kadar hassas davranmadığını göstermektedir. Ayrıca Arapça öğretim yapılması yasağına rağmen, kursların bu yasağı uymamaları karşısında hükümetin bunu önleyememesi düşündürücüdür. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimine rağmen izinsiz kursların faaliyetlerine devam etmeleri kontrolün yeterince sağlanamadığını ortaya koymaktadır.

Bu raporun hazırlandığı tarihten bir yıl sonra Arapça ezanın kanunla yasaklanması dikkat çekicidir. Atatürk döneminde Arapça ezan yasağı ve Türkçe okunması bir tamimle düzenlenmiştir. 2 Haziran 1941'de kabul edilen 4055 sayılı kanunla, Türk Ceza kanununun 526. maddesinde değişiklik yapılarak Arapça ezan yasaklanmış ve kanuna uymayanlara üç aya kadar hapis ve para cezası getirilmiştir. Bu kanunun gerekçesinde, tamime aykırı hareket ederek Arapça ezan okuyanlar hakkında yasal işlem yapılmasına rağmen, yasal dayanağı olmadığından yaptırım uygulanmadığı ifade edilmiştir. Bu değişikliğin yasal boşluğun giderilmesi amacıyla yönelik olarak yapıldığı ifade edilmiştir¹⁰⁹.

CHP'nin 1943 Büyük Kongresi'nde kabul edilen programda laiklik tanımına ekleme yapılmıştır. Eski tanım aynen korunmakla birlikte "din telâkkisi vicdanî

¹⁰⁷ B.C.A. 030/01. 90.559.3.

¹⁰⁸ A.g.b.

¹⁰⁹ Rıfıkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, Ankara, Nuroi Matbaacılık, 1998, s.55-56; *Düstur*, Üçüncü Tertib, C.22, Ankara, Devlet Matbaası, 1941, s.1298.

olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur” ifadesi eklenmiştir¹¹⁰. Böylece laiklik tanımı genişletilmiştir.

Döneme genel olarak bakıldığında, din politikasında önemli bir değişiklik görülmemektedir. Gerek uygulamaların gerekse yasal düzenlemelerin Atatürk dönemi çizgisinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Meclis’te ilk kez köy okullarının din eğitimi konusunun gündeme gelmesi, askeri imamların orduya dönme kararının alınması, dinsel muhalefetin belirmesi ve Kuran kurslarının artışı ve etkin denetimin sağlanamaması din alanındaki değişimin ilk işaretleri sayılabilir. Özellikle Arapça Kuran kurslarının yasağa rağmen faaliyet göstermeleri ve sayılarının fazla olması düşündürücüdür. Önemli gelişmelere yol açmamakla birlikte bu ilk değişimler, CHP’nin yenilenen kadrolarının etkisi ve şüphesiz İnönü’nün bu konuda daha ılımlı bir tavır göstermesi nedeniyle ortaya çıkmış olabilir.

3. Eğitim ve Öğretim Alanındaki Değişimler

İnönü döneminde en önemli değişimlerin yaşandığı ve büyük atılımların yapıldığı alan eğitim ve öğretimdir. Bu dönemde, Atatürk’ün anlayışına uygun eğitim çizgisi sürdürülerek, geniş kapsamlı programlar hazırlanmıştır. Yücel’in Maarif Vekilliği’ne getirilmesi eğitimde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Başta köy eğitimi olmak üzere eğitimin sorunları saptanmış ve çözüm yolları aranmıştır.

Eğitim konusuna verilen önemi, daha Mayıs 1939 CHP Kurultayı’nda kabul edilen programda görmek mümkündür. Kurultay’da, eğitimde benimsenen temel ilkenin cehaleti yok etmek olduğu, eğitimin yaygınlaştırılması gerektiği ve köy eğitiminin önemi belirtilmiştir¹¹¹. Eğitim sorunlarının tartışıldığı ve yeni düzenlemelere karar verildiği I. Maarif Şurası ise, 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında toplanmıştır. Şurada çeşitli alanlarda komisyonlar kurulmuş ve çalışmalar yapılmıştır. Yabancı uzmanların özetini içeren ve Türk eğitimcilerinin hazırladığı “Türkiye’de Öğretimin Bugünkü Durumu ve Ana Sorunları Hakkında Rapor” kamuoyuna duyurulmuştur. Rapor, Şura’ya hazırlık niteliği taşımakta ve Cumhuriyet döneminin eğitimle ilgili en ciddi ve köklü önlemlerini içermektedir. Rapora göre,

¹¹⁰ *CHP Program ve Nizamnamesi 1943*, s.5.

¹¹¹ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s. 28-29.

ilköğretim temel sorundur. Köy eğitimi, köyün ekonomik ve sosyal şartlarına göre yeniden düzenlenmelidir. Ortaöğretimde beş yıllık ilkokul ve üç yıllık ortaokulların birleştirilip “hayat okulu” kurulması ve ilkokuldan sonra mesleki yönlendirme programlarının yapılması önerilmiştir. Lise ve yükseköğretim kurumlarının eğitim sisteminin kalkınma amacına ve devrim felsefesine uygun olarak geliştirilmesi istenilmiştir¹¹². Oldukça önemli olan bu rapor I. Maarif Şurası’nda görüşülmüştür. Bu dönemden sonra uygulanan eğitim politikalarını yönlendiren rapor, Türk eğitiminde yeni bir adımdır.

Şurada alınan kararlar doğrultusunda eğitim yeniden düzenlenmeye girişilmiştir. Köy Enstitüleri adıyla yeni okullar açılmıştır. Türkiye’nin kalkınmasında görev alacak teknik elemanların yetiştirilmesi amacıyla geniş kapsamlı bir programın uygulanmasına girişilmiştir. Programın uygulaması yeni kurulan Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı’na verilmiştir. Bütün teknik okullar Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. Bununla birlikte yeni açılan okullarla teknik öğretim bütün ülkede yaygınlaştırılmıştır¹¹³.

Öğretmenlerin nitelikli yetişmesi kadar, aralarındaki diyalogun sağlanması için de çaba gösterilmiş ve bu amaçla “İlköğretim” ve “Tebliğler” dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Bu dergilerde, bakanlık yönergeleri, öğretmenlerin eğitim konusundaki düşünceleri ve önerilerini içeren yazılar yer almıştır¹¹⁴. Kültürü geliştirmeye yönelik bu girişimler, radyo yayınlarıyla desteklenmiştir. Bunun yanı sıra düzenlenen üniversite haftalarında yurdun çeşitli bölgelerinde üniversite hocaları konferanslar vermişlerdir. Toplumun bilinçlendirilmesi, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve demokratik eğitimin geliştirilmesine yönelik bu önemli adımlarla eğitime canlılık ve hareket kazandırılmıştır.

İkinci Maarif Şurası ise, Şubat 1943’de toplanmıştır. Şura’da, okullardaki ahlak eğitimi, bütün eğitim kurumlarındaki ana dil çalışmaları ve tarih eğitiminin metod ve araçlarının incelenmesi konuları görüşülmüştür. Maarif Vekâleti’nce “Türk Ahlâkının İlkeleri” başlıklı kitap hazırlanmış ve ahlak konusuna müfredat

¹¹² M. Şükrü Koç, *Emperyalizm ve Eğitimde Yabancılaşma*, Ankara, Güven Matbaası, 1970, s.77-80; Gedikoğlu, *Kemalist Eğitim İlkeleri Uygulamaları*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978, s.83-84.

¹¹³ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s.52.

¹¹⁴ Çıkar, s.78.

programlarında yer verilmiştir¹¹⁵. Bir önceki kadar kapsamlı olmayan ve devrimci düşünceler getirmeyen bu Şura'da, özellikle tarih eğitimi konusu tartışılmıştır. Okullardaki tarih kitapları konusu görüşülmüş, bu çerçevede ilkökul, ortaokul, lise, teknik ve meslek okulları ve öğretmen okulları için ayrı ayrı tarih kitapları hazırlanması önerilmiştir¹¹⁶.

Daha 1939 yılında tarih kitaplarının incelenmesine başlanılmış ve düzeltmeler yapılmıştır. Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay'ın okul kitaplarını gözden geçirmesi istenmiş, ancak ilk cilt sonunda bundan vazgeçilmiştir. 1942'de Klasik Yunan Çağı Uzmanı Arif Müfit Mansel başkanlığında üç ciltlik tarih kitabı hazırlanmıştır. Kısa bir süre okutulan bu kitap, hümanist anlayışla, ancak temkinli biçimde kaleme alınmıştır¹¹⁷. Bu kitap dışında tarih kitapları konusunda başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

1944 yılında Maarif Vekilliği'nin hazırladığı 11 sayfalık rapor, bu tarihe kadar eğitimde yapılan çalışmaları konu almıştır. Raporda, kurulan okullar, öğrenci sayılarındaki artış, öğretimin her kademesindeki işler belirtilmiştir. 1938-1944 yıllarında yapılan işlerin bir özeti gibidir¹¹⁸. Dönemin eğitim uygulamalarını toplu olarak gösteren bu rapor, yapılan çalışmaların yoğunluğunu göstermesi bakımından önemlidir. İzlenen eğitim politikası Yücel'in bakanlıktan ayrıldığı tarihe kadar aralıksız uygulanmıştır.

a. Halkodalarının Kurulması ve Halkevleri

Halkevleri, Türk kültür yaşamında önemli bir yere sahiptir. Önceki bölümde de belirtildiği gibi 1932 yılında kurulmuş ve aynı yıl içinde 34 halkevi açılmıştır. 1938'e gelindiğinde halkevleri sayısı 210'a, üye sayısı ise 90 bini aşmıştır¹¹⁹. Halkevleri, halk eğitimi, halkla devletin yaklaşması ve devrimlerin halka anlatılması işlevlerini yerine getiren önemli bir kültür kurumu olarak başarılı çalışmalar yürütmüştür.

Valiliklere ve CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlıkları'na 5 Aralık 1938'de yollanan Dahiliye Vekili Refik Saydam imzalı tamim, yeni bir döneme girildiğinin

¹¹⁵ Ayas, s.220-221.

¹¹⁶ Ergin, C.5, s. 1795-1803.

¹¹⁷ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.80-81.

¹¹⁸ B.C.A., 030/01.30.179.1.

¹¹⁹ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.228-229

işaretidir. Tamimde, rejimin ve partinin iman ve ilkelerini her gün biraz daha kökleştiren ve halkın ruhuna sindiren halkevlerinin devrim davasındaki önemine işaret edilmiştir. Parti örgütünün başarısı, bölgelerindeki halkevlerinin beklenen verimi sağlamış olmasına bağlanmıştır. Parti örgütünün görevinin, halkevlerinin çalışmalarını dikkatle izlemek, teşvik etmek ve kolaylaştırmak olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca para sıkıntısı nedeniyle çalışmaların aksamaması için halkevlerinin bütçelerinin zamanında ödenmesini sağlamak da örgütün görevleri arasındadır. Parti üyelerinin halkevlerine yakın ilgi gösterilmesi istenilmiştir¹²⁰.

Halkevleri üzerinde partinin denetim ve etkinliğinin arttığını gösteren bu tamimin yayınlanmasıyla, yeni dönemde halkevleri ve parti ilişkisinin yönü belirlenmiştir. Halkevlerinin partinin sürekli denetimi altında tutulacak olması, bu kurumlara daha etkin siyasi bir nitelik kazandırmıştır. Bu tamimle, halkevlerinin çalışmalarını daha verimli hale getirmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte halkevlerinden partinin bir kurumu gibi söz edilmesi düşündürücüdür.

İnönü, CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında (Mayıs 1939), parti teşkilatlarının ve halkevlerinin, vatanın siyasi, kültürel ve sosyal gelişmesinde verimli çalışmalar için teşvik edildiklerini belirtmiştir. Kurultayda, halkevi çalışmasına uygun olmayan yerleşim yerlerinin de çalışmalardan yararlanması için halkodalarının kurulması kararlaştırılmıştır¹²¹.

Kurultay'dan sonra hazırlanan Halkodası Talimatı, CHP Genel İdare Kurulu'nda kabul edilmiştir. Bu talimata göre, halkodası açılması ve yönetimi CHP Genel İdare Kurulu'nun yetkisindedir. Bina, gerekli malzemeler ve parasal imkanın sağlanması ise, partinin İl, Kaza, Nahiye ve Ocak İdare Heyetleri'nin sorumluluğuna bırakılmıştır. Parti örgütü yada Parti Müfettişliği, halkodası açılması önerisini İl İdare Heyeti'ne yapacak ve Heyet de CHP Genel Sekreterliği'ne bildirecektir. Son kararı ise, Genel İdare Heyeti verecektir¹²². Halkodaları, kuruluş ve yönetim yönünden halkevlerinden farklı olmayacak, ama ona göre daha kolay kurulacaktır. En az 150 üyenin bulunduğu her yerde halkodası açılabilecektir. Halkodalarında,

¹²⁰ B.C.A., 490/01.4.19.52.

¹²¹ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, s.20-24.

¹²² Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.II, s.104.

halkevlerinin tüm kolları kurulmayacak olmasına rağmen, halkevlerinde yürütülen bütün çalışmalar yapılacaktır. İlk olarak 1940 yılında 141 halkodası açılmıştır¹²³.

Halkodaları en küçük yerleşim yerlerinde dahi kurulmuş ve gerek kültür yaşamında gerekse devrimlerin yerleşmesinde etkili kurumlar olmuşlardır. Köylerde halkodaları, kırsal yapıya uygun olarak kurulmuş ve köylünün geleneklerine göre geliştirilmesi düşünülmüştür. Halkodalarında bir yandan halkın kültür düzeyi yükseltilirken, diğer yandan onların sorunları bu kurumlarda tartışılmış ve çözüm yolları aranmıştır. Halkodaları, parti üyeliği aranmadan herkese açıktır¹²⁴.

1940 yılı halkevleri için de önemli bir aşama olmuştur. Bu yıl içinde yapılan parti toplantılarında halkevlerinin çalışmaları yeniden değerlendirilmiş ve yeni bir çalışma yönergesi hazırlanmıştır. 20 Nisan 1940 tarihli yönergeyle halkevlerinin örgüt ve çalışma düzeni yeniden belirlenmiştir. Yeni statüye göre halkevleri, ana düzenlemeler dışında çalışma ve örgütlenmede özgür bırakılmıştır. Ayrıca kol ve şubeler de değiştirilmiştir. Dil ve edebiyata daha ağırlık verilmiş ve tarih kolu, sergi ve müze koluyla birleştirilmiştir. Ayrıca çalışmaları kolaylaştırmak için gerekli düzenlemeler yapılmıştır¹²⁵. Bunun yanında parti, halkevlerine ve halkodalarına tam denetim sağlamıştır. Parti örgütü bulunmayan yerlerde ise, 30 Eylül 1940'da çıkarılan yönergeyle denetim düzeni oluşturulmuştur¹²⁶.

Halkevleri ve halkodaları sayısı savaşa rağmen hızla artmış ve 1945'de halkevlerinin sayısı 455'e, Halkodaları sayısı ise 4066'ya ulaşmıştır¹²⁷. Böylece çalışmaların, halkın büyük kısmına ulaşması sağlanmıştır. Kültürün her alanında yapılan çalışmalarla halk eğitime büyük katkı sağlanmıştır. CHP ise, Türk kültür yaşamının en önemli kurumları olan halkevleri ve halkodaları üzerindeki denetimini daha da artırmıştır. Gerek talimatlar ve gerekse yönergelerde bu açıkça görülebilmektedir. Halkevleri ve Halkodaları, savaş yıllarına rağmen çalışmalarını aralıksız sürdürmüşlerdir. Gerek partililer ve gerekse yöneticiler bu kurumlarla yakından ilgilenmişlerdir.

¹²³ Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.227-228; Çeçen, halk odası açılması için gereken üye sayısını 50 olarak belirtmektedir. Çeçen, *Halkevleri*, 180.

¹²⁴ Çeçen, *Halkevleri*, s.180-181.

¹²⁵ *A.g.e.*, s.185-188.

¹²⁶ *A.g.e.*, s.191-192.

¹²⁷ *CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 1946, s.5.

b. Köy Enstitülerinin Kurulması

Dönemin eğitim alanındaki devrimci uygulaması Köy Enstitüleri'nin kurulmasıdır. 1936'da kurulan eğitim kursları deneyiminin başarılı olması, Köy Enstitüleri'ne giden yolu açmıştır. Bu noktada enstitülerin kuruluşunda iki isim göze çarpmaktadır. Bunlar İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'dir. Atatürk döneminde Kültür Bakanı Saffet Arıkan'la başlatılan girişimler, özellikle Tonguç'un İlköğretim Müdürlüğü'ne getirilmesiyle hız kazanmış ve Yücel'in çabalarıyla sonuca ulaşmıştır. Tonguç, köy eğitimindeki sorunların bütünüyle çözümlenmesi amacıyla hazırladığı projeyi yeni bakan Yücel'e sunmuş ve bakanın benimsemesinden sonra Cumhurbaşkanı İnönü'nün de desteği sağlanmıştır.

Köy Enstitüleri kanun tasarısı Nisan 1940'da Meclis'e sunulmuştur. Kanunun gerekçesinde Yücel, şehirdeki çocukların %80'i ve köydekilerin ise ancak %25'inin okula devam edebildiğini ve bu nedenle köy ve şehir arasında dengesizlik ortaya çıktığını belirtmiştir. Amaçlarının bu sorunu gidermek olduğunu ifade etmiştir. Yücel, bu zamana kadar ki çalışmaların yeterli olmadığını için öğretmen yetiştirme politikasında değişiklik yapıldığı ve köylü çocukların kendi yaşamlarına katkı sağlayacak biçimde yetiştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Enstitülerin içeriğine dair bilgi verdikten sonra, kanunun köylü ile şehirli arasında ikilik yaratılacağına dair Karabekir'in eleştirilerini de yanıtlayan Yücel, rejimin sınıf ve imtiyaz kabul etmediğini ve amaçlarının köy çocuklarının iyi biçimde yetiştirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Enstitü mezunlarının tam aydın olacaklarını ve bütün köyler için gereken 20bin öğretmenin 15 yılda yetiştirileceğini belirtmiştir. Maddelerin okunmasından sonra oylamaya geçilmiştir. Toplam milletvekili sayısı 426 olmasına rağmen oylamaya 278 milletvekili katılmış ve oy birliği ile kabul edilmiştir. 148 kişi ise oylamaya katılmayarak pasif muhalefet göstermişlerdir¹²⁸.

17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanuna'na göre, ilkokulu bitirmiş sağlıklı ve yetenekli köy çocukları seçilerek enstitülere alınacak ve öğrenim süresi 5 yıl olacaktır. Mezun olan öğrenciler, atandıkları köyün her türlü eğitim ve öğretim işlerini görecekler, tarım işlerinin bilimsel biçimde yapılması için örnek bağ

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, İ. 41 (17 Nisan 1940) s. 70-90.

ve bahçeler kuracaklar ve köylülerin bunlardan yararlanmasını sağlayacaklardır. Enstitülerde tarım ve teknik derslerinin yanı sıra kültür dersleri verilecektir. Köy öğretmen okulları da bu kanunla Köy Enstitüleri'ne dönüştürülmüştür¹²⁹. Ziraat Vekâleti'nin görüşü alınarak tarıma elverişli ve merkezi yerlerde olmak üzere ilk olarak 14 ilde Köy Enstitüsü kurulmuştur. Bu sayı 1941'de 16, 1942'de 18, 1943'de ise 20'ye çıkmıştır¹³⁰.

Köy Öğretmen Okulları 17 Nisan 1940'ta çıkarılan kanunla Köy Enstitüleri'ne dönüştürülmüştür. Bunun üzerine 1942'de Köy Enstitüleri ve Köy Okulları Kuruluş Kanunu çıkarılmış ve öğretim programı yeniden düzenlenmiştir. Bu kanunla ders programı haftalık 44 saat olarak belirlenmiştir. Enstitü mezunlarının köylüye öncü olmaları istenilmiştir. 1943'de enstitünün 3. sınıfını bitiren öğrencilerin gidebileceği iki yıllık eğitimi öngören Sağlık Kolları kurulmuştur. Mezun olanlar Köy Sağlık Memuru olarak atanmışlardır. Bunun yanı sıra enstitülere öğretmen yetiştirmek amacıyla 1943'te Ankara Hasanoğlan'da Yüksek Köy Enstitüsü açılmıştır¹³¹.

Köy Enstitüleri, hem köylülerin eğitimi hem de köylerin kalkınmalarına yönelik bir hareket olarak değerlendirilebilir. Bilgisizliği gidermek, sosyal ve ekonomik yapıyı öğretmen kanalıyla düzeltmek ve köylerin gelişmesini sağlamak amaçlanmıştır. Öğretmenlere öncü rolü verilerek değişimlerin itici gücü olmaları istenmiştir. Öğretmen yetiştirme anlayışında ve eğitim sisteminde devrimci bir atılımdır. Köy Enstitüleri mezunları buldukları yerlerin sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarında önemli etkilerde bulunarak, hem eğitici hem de üretici olarak üretime de güç katmışlardır.

Enstitülerin toplumsal gelişmede etkileri oldukça önemlidir. Enstitüler, yeni toplumsal değerlerin gelişmesine, ulusal kültürün oluşmasına ve ekonomik yaşamda verim artışına katkı sağladığı için toplumsal bir hareket özelliği taşımaktadır. Devrimci, Halkçı, Ulusçu ve Laik bir anlayışın ürünüdür. Ahlaki, manevi ve ideolojik değerleriyle Türk devriminin özlediği yeni bir topluma doğru gidişi simgelemektedir¹³².

¹²⁹ *Düstur*, C.XXI, Üçüncü Tertib, Ankara, Devlet Matbaası, 1961, s.444-448.

¹³⁰ *Ulus*, 19 Nisan 1940, s.1.

¹³¹ Turan, *İsmet İnönü Hayatı, Dönemi ve Kişiliği*, s. 198.

¹³² Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara, Rüzgarlı Matbaası, 1962, s.248-261.

Demokratik eğitim, ilk kez enstitülerdeki program ve uygulamaların yarattığı yeni bir anlayış ve yaşam biçimi olarak kendini göstermiştir. Enstitüler, ülke çapındaki örgütlenmeleri, programları, uygulama biçimleri ve değerlendirme yöntemleriyle siyasal yönden demokratikleşmeyi özünde taşımıştır. Öğrenciler, eğitimleri süresince her türlü etkinlikleri ve ilişkileriyle demokratik yaşamı kendiliğinden geliştirmişlerdir. Karma eğitim sistemi de bu yapının gelişmesinde önemli rol oynamıştır¹³³.

Ancak, Köy Enstitüleri'ne ilk eleştiriler kuruluşundan üç yıl sonra, 1943'deki II. Maarif Şurası'nda bazı eğitimciler tarafından yapılmıştır. Enstitülere karşı olanlar, üniversitelerdeki sağcılık-solculuk çatışmalarını örnek vererek, enstitülerin bu akımlardan korunmasını istemişlerdir. Enstitülerde üretim yapılmasını eleştirerek, öğrencilerin ulusçuluk düşüncesi ve geleneklere bağlılık yönünden eksik olduğunu vurgulamışlardır. Eleştirileri sahiplerinin çoğu bu kurumlara uzak olan ve Türkiye'nin eğitim sorununu bilmeyen kişilerdir¹³⁴. Bu eleştiriler 1945 yılına kadar yoğun değildir. Ancak bu tarihten sonra Köy Enstitüleri tek parti döneminin en çok eleştiri alan kurumlarından biri olmuştur.

c. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün Kurulması

İnkılap Tarihi dersleri, devrimlerin gençlere öğretilmesi amacıyla 1934'te başlatılmış ve Türk Devrimi'nin önde gelen kişileri tarafından verilmiştir. 1934'de ilk kez İstanbul Üniversitesi'nde İnkılap Enstitüsü kurulmasından sonra, Ankara'da da Hukuk Fakültesi'ne bağlı İnkılap Kürsüsü öğretime başlamıştır. 1936'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açıldıktan sonra İnkılap Tarihi Enstitüsü kurma çalışmaları başlatılmıştır. Ancak bu enstitü Atatürk'ün ölümünden sonra gerçekleştirilebilmiştir.

İnönü, 1 Kasım 1941'de TBMM açış konuşmasıyla, enstitü kurma hazırlığını ilk kez kamuoyuna duyurmuştur. Devrim tarihi derslerinin daha iyi verilmesini sağlamak ve bu konuda bilimsel araştırmalar yapmak üzere "İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Enstitüsü" kurulması kararının alındığını belirtmiştir¹³⁵. Bu ilk açıklamadan sonra gerekli hazırlıklar tamamlanmış ve enstitünün kurulmasıyla ilgili

¹³³ Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s.335-343.

¹³⁴ A.g.e., s.534-536.

¹³⁵ *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1946, s.366.

kanun, 4 Nisan 1942'de Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Maarif Vekili Yücel kanunun gerekçesinde amacın, Milli Mücadele ve devrimlerin bilimsel olarak incelenmesini ve gerçeklerin bugünün ve yarının Türk gençlerine aşılmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Yücel enstitünün görevinin, Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve devrimin bütün belgelerini toplamak, bilimsel yöntemlerle incelemek ve yayınlamak olacağını belirtmiştir. Enstitü, rejimin esasını anlatan eğitim çalışmalarıyla, gençleri sağ ve sol düşüncelerden kurtaracaktır¹³⁶. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kuruluş kanunu görüşmelerden sonra 15 Nisan 1942'de kabul edilmiştir.

4-6 Kasım 1942 tarihleri arasında toplanan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü İlmî Danışma ve Yönetim Kurulu toplantılarında Enstitü Yönetmeliği hazırlanarak kütüphane, arşiv ve müzeden oluşan genel çalışma planı ve iç talimatnamesi belirlenmiş ve İnkılap Tarihi derslerinin içeriği saptanmıştır. Enstitü Müdürlüğü'ne ise Enver Ziya Karal getirilmiştir¹³⁷.

Hazırlanan yönetmelikte, müdür, müdür yardımcısı, kütüphaneci, müze ve arşiv görevlileri ile İlmî Danışma ve Yönetim Kurulunun görevleri ve yetkileri belirtilmiştir¹³⁸. Yönetmelikte Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün görevleri şöyle açıklanmıştır¹³⁹:

- a) Türk İstiklâl Savaşı, Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti rejimine ait yayınları toplayan bir kütüphane kurmak.
- b) A.maddesindeki konulara dair belgeleri toplıyan bir arşiv meydana getirmek.
- c) A.maddesindeki konulara dair eşyayı toplıyacak müzeler açmak.
- d) Türk İnkılâbını memleket içinde ve dışında tanıtmak için konferanslar vermek ve her türlü yayınlar yapmak.
- e) A. maddesinde yazılı olan konular üzerinde her türlü araştırmalarda bulunmak”.

¹³⁶ *Ulus*, 4.4.1942, s.1.

¹³⁷ Seçil Akgün-Nesim Şeker, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi İçindeki Yeri, 1942-1980,” *Bilanço 1923-1998*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.228-229; *Ulus*, 8 Sontesrin 1942, s.1.

¹³⁸ T.C. Maarif Vekilliği, *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Ankara, Maarif Matbaası, 1943, s.5-9.

¹³⁹ *A.g.e.*, s.10.

“Türk İnkılâp Tarihi ve Cumhuriyet Rejimi” dersinin müfredat programı ise, iki bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm, “Kurtuluş Savaşı ve Türk İnkılâbı Tarihi” başlığını taşımakta ve I.Dünya Savaşı’ndan başlayarak Atatürk’ün ölümüne kadar olan siyasi olayları içermektedir. “Türkiye Cumhuriyeti Rejimi” adı verilen ikinci bölüm ise, Cumhuriyet rejiminin anlamı ve yapısını, Atatürk ilke ve devrimlerini, elde edilen başarıları ve diğer rejimlerle karşılaştırılmasını konu edinmiştir¹⁴⁰.

Enstitünün müze bölümünün kurulmasıyla ilgili çalışmalar da başlatılmıştır. 7 Kasım 1942’de enstitünün kuruluş kanununun 3. maddesi gereğince Maarif Vekili Yücel tarafından bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyanname, Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi’yle ilgili özel ve devlet kurumlarında bulunan bütün belge ve eşyaların bağışlanması veya kendi adlarına saklanması ya da devlete satılması istenmiştir. Konuyla ilgili belge ve eşyayı bağışlayanların kanun gereğince şeref defterine kaydedilecekleri ve kurul tarafından şeref diplomasıyla ödüllendirilecekleri duyurulmuştur¹⁴¹. Bildiriden hemen sonra belge ve eşyalar toplanmaya başlanmış ve bu konuya büyük önem verilmiştir. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün kuruluş kanununda yer alan müzenin kurulmasıyla Devrim Tarihi’yle ilgili belgeler ve eşyalar bir araya toplanarak sergilenme olanağı bulmuştur.

Türk Tarihi’ni kurumsallaştırılma çabaları içinde ele alınan¹⁴² Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, devrim tarihi konusunda dersler vermek, bilimsel araştırmalar yapmak, konferanslarla ülke içinde ve dışında Türk Devrimi’ni tanıtmak ve yayımlar yapmak amacıyla kurulmuştur. Kuruluşuyla birlikte eksikliği önemli biçimde duyulan müze, arşiv ve kütüphane oluşturulmuştur. Enstitü, devrim tarihiyle ilgili önemli çalışmaların yapıldığı bir eğitim kurumu olmuştur.

4. Sanat Politikasındaki Değişimler

Atatürk döneminde devletin sanata karşı gösterdiği büyük ilgi İnönü döneminde de devam etmiştir. Sanat bütün dallarında etkinliklerin artarak sürdürülmesi için çaba gösterilmiştir. Bu dönemde gerek İnönü gerekse Maarif Vekili Yücel, sanata ve sanatçıya büyük önem vermişler ve bütün sanat dallarının geliştirilmesi için önemli girişimlerde bulunmuşlardır.

¹⁴⁰ T.C. Maarif Vekilliği, s.23-29.

¹⁴¹ *Ulus*, 8 Senteşrin 1942, s.1.

¹⁴² *Akgün-Şeker*, s.225.

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin çağdaş ve yüksek bir sanat kurumu haline getirilmesi amacıyla resim, heykel, mimarlık ve süsleme sanatları bölümlerinde önemli değişiklikler yapılarak, uygulanmakta olan talimatnameler değiştirilmiştir. Ayrıca resim ve heykel dallarında yüksek öğretim için yeni bölümler eklenmiştir. Akademinin ders programları geliştirilmiş ve yurt dışından gelen öğretmenlerle eğitim kadrosu da güçlendirilmiştir¹⁴³.

Resim ve heykel sanatının gelişmesi ve sanatçıların eserlerini toplu olarak sergilemelerini sağlamak amacıyla Maarif Vekili Yücel'in girişimleri sonucu ilk kez 31 Ekim 1939'da Ankara'da Devlet Resim ve Heykel Sergisi açılmıştır. Bir ay süreyle açık olan sergide, jürinin incelemesinden geçen eserler sergilenmiş ve dereceye girenler ödüllendirilmiştir¹⁴⁴. Bu tarihten itibaren sergi, her yıl düzenli olarak Cumhuriyet Bayramı'na yakın tarihlerde açılmıştır. Bu girişim, sanatçıya destek verme, teşvik etme ve halkı sanat eserleriyle buluşturma amacına yöneliktir. Böylece sanatın gelişmesine katkı sağlanmıştır. İnönü'nün Türk ressamalara portresini yaptırması da ressamlara verdiği desteği göstermektedir.

Sanatseverlerin plastik ve fonetik sanatlarla ilişkisini ve bilgi edinmesini sağlamak amacıyla 1939'dan itibaren Güzel sanatlar Dergisi, yılda üç kez olmak üzere çıkarılmaya başlanmıştır¹⁴⁵.

Bu dönemde tiyatro ve müzik dallarının geliştirilmesi için de önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri, 20 Mayıs 1940'da Devlet Konservatuvarı Kanunu çıkarılmasıdır. Bu kanuna göre konservatuar, müzik ve temsil olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Temsil bölümünde tiyatro, bale ve opera eğitimi yapılacaktır. Bu yasanın amacı ülkede müzik, tiyatro, opera ve bale kültürünün ve sanatının gelişmesini sağlamaktır. Bu kanun gereğince, okula bağlı bir Tiyatro ve Opera Tatbikat Sahnesi kurulmuş ve 1941'den itibaren düzenli olarak temsiller vermeye başlanmıştır. Batı tarzı eğitim ve Batı sanatları esas alınmış olmakla birlikte, ilk günlerden itibaren folklor derleme çalışmaları yapılmıştır. Bu derleme çalışmaları Folklor Arşivi'nde toplanarak¹⁴⁶, halk müziğinin gelişmesine katkı

¹⁴³ *CHP Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları Hakkında Rapor*, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s.31.

¹⁴⁴ *A.g.e.*, s.31.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s.32.

¹⁴⁶ Katoğlu, s. 433-435.

sağlanmıştır. Besteciler yurdun dört bir tarafında derleme çalışmaları yapmışlardır. Batı tekniğine dayanan ulusal müziğin yaratılmasında büyük rol oynayan Devlet Konservatuvarı, açtığı opera bölümünde 1945'e kadar 7 eser sahnelemiştir¹⁴⁷. Sahnelenen oyunların seçiminde hümanist anlayışın etkili olduğu görülmektedir. Bu girişim, Türk operasının gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca, Türk balesinin kurulması için de önemli adımlar atılmıştır.

Konservatuar mezunları ve yabancı uzmanlarla genişletilen Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, düzenlediği konserlerle halka uluslararası ve ulusal bestecilerin eserlerini tanıtmıştır¹⁴⁸. Türk müziğinin evrensel boyuta ulaşması yolunda yapılan diğer girişimlerle ulusal müziğin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Halkın Batı müziğini tanınması ve sevmesi sağlanmıştır.

5. Ekonomik Politikadaki Değişimler

İkinci Dünya Savaşı, diğer ülkelerde olduğu gibi, savaşa fiilen katılmayan Türkiye'de de etkisini büyük ölçüde hissettirmiş ve büyük ekonomik sıkıntılar yaratmıştır. 1930'lu yıllarda uygulanmaya başlanan Devletçilik ilkesi ve kalkınma çabaları 1938'e kadar sürdürülmüştür. Ancak 1939 yılından itibaren savaş ekonomisi uygulanmıştır. Savaş boyunca ekonomik sıkıntılar yönetimi en çok meşgul eden meseleler olmuş ve olağanüstü önlemlere gidilmiştir.

Bayar'ın Başbakanlığı'nda (Ekim 1937-Ocak 1939) devletçilik politikası daha gevşek uygulanmıştır. Saydam'ın Başbakanlığı (Ocak 1939-Temmuz 1942) ile daha katı devletçiliğe dönülmüş ve bazı ayrıcalıklı şirketler millileştirilmiştir¹⁴⁹. Ancak başlayan II.Dünya Savaşı büyük ekonomik sıkıntılar yaratmıştır. Daha savaşın ilk günlerinde başlayan fiyat artışları, ilerleyen tarihlerde artarak devam etmiştir. Hükümet, yaşanan sıkıntıları azaltmaya çalışmıştır. 7 Eylül 1939'da ülkedeki malların fiyatlarının yükselmesi üzerine yayınlanan Başbakanlık bildirisinde, gıda maddelerinin yeterli olduğu, sıkıntı yaşanmayacağı ve karaborsacılık yaparak fiyat yükseltenlerin cezalandırılacağı belirtilmiştir. Halktan ise, ihtiyaç fazlası yiyecek almamaları, çalışmaya devam etmeleri ve sakin olmaları istenmiştir. Yiyecek

¹⁴⁷ Katoğlu, s. 450.

¹⁴⁸ CHP Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları Hakkında Rapor, s.32.

¹⁴⁹ Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.I, s.365.

maddelerinin ihracının yasaklandığı duyurulmuştur¹⁵⁰. Yaşanan endişeleri gidermeye çalışan İnönü, 1 Kasım 1939 meclis açış konuşmasında, her şeyin normal seyrinde devam edeceğini, İkinci Sanayi Planı'nın eksiklerinin tamamlanacağını ve olağanüstü şartların ekonomik hayatı olumsuz etkilememesi için yasal tedbirlerin alınabileceğini belirtmiştir¹⁵¹. Bu konuşma daha sonra alınacak olağanüstü tedbirlerin habercisidir. Çalışan nüfusun önemli bölümünün silah altına alınması nedeniyle bütçede savunma giderlerinin artmasının yanı sıra fiyatların önemli ölçüde yükselmesi sonucu yaşanan ekonomik sıkıntılar, yeni tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Savaş süresince alınan önlemlerle birlikte devletin ekonomiye müdahalesi artarak devam etmiştir.

Bu düzenlemelerden ilki olan Millî Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Savaşın olumsuz etkisini önlemek amacıyla çıkarılan ve hükümete olağanüstü yetkiler veren bu kanunla hükümete, sanayi ve maden kuruluşlarını denetleme, üretim planlarını isteme ve üretim programı verme hakkı tanınmıştır. Bu yerlerde çalışan işçiler ve uzmanlar, yöneticilerin haberi olmaksızın işyerlerinden ayrılmayacaklardır. Bu yasayla çalışanlara çalışma yükümlülüğü getirilmiştir. Hükümet mal stok edebilecek, değeri ödenmek koşuluyla mallara el koyabilecek ve üretimin arttırılması için birkaç kuruluşu birleştirip kendisi işletebilecek; yasaya uymayan işletmelere el koyacaktır. İhracat ve ithalatla ilgili yeni düzenlemeler yapılabilecek ve fiyatları belirleyebilecektir. Tarım kesimine de çalışma yükümlülüğü dışında sekiz hektardan büyük toprakların yarısına hububat ekilmesi zorunluluğu getirilmiştir¹⁵².

Millî Korunma Kanunu, uygulamada daha çok ticaret üzerine yoğunlaşmış, etkili fiyat kontrolü, karaborsacılığın ve istifçiliğin önlenmesi, kentlerin yiyecek sıkıntısı çekmemesi için büyük çaba gösterilmiştir. Ancak, fiyat artışı önlenememiş ve fiyatlar iyice yükselerek enflasyon oranını artırmıştır¹⁵³.

Saydam Hükümeti'nin sonuna kadar devam eden fiyat kontrolü politikası ve Millî Koruma Kanunu'na rağmen yiyecek sıkıntısının artması ve enflasyon oranının

¹⁵⁰ B.C.G., 030/01. 34. 204. 1, s.5.

¹⁵¹ *İsmet İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I*, s.344-345.

¹⁵² Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C.II, s.374.

¹⁵³ Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, s.336.

yükselmesi önlenememiş, mallar yüksek fiyatlarla satılmış ve karborsacılık artmıştır. Saydam'ın ölümü üzerine Saraçoğlu Başbakanlığa getirilmiştir(Temmuz 1942). 5 Ağustos 1942'de açıklanan hükümet programında, önceki dönemlerde alınan önlemlere rağmen ekonomik sıkıntının giderilemediği ve yeni hükümetin ilk iş olarak alınan sert kararları yumuşatacağı belirtilmiştir. Ayrıca, fiyatlardaki denetim azaltılacak ve hububat fiyatlarının satışına %25 sınırlama getirilecektir¹⁵⁴. İzlenen ekonomi politikasının değişeceğini gösteren bu programda en dikkati çeken husus, ekonomi üzerindeki denetimin azaltılacağıdır. %25 sınırlama kararıyla tahıl ürünlerinin satış fiyatları belli koşullarla serbest bırakılmıştır. Ancak bu değişiklik de fiyatların artışını ve karborsacılığı önleyememiş ve ekonomik sıkıntı artarak devam etmiştir.

Ülkede yaşanan sıkıntıları “şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan pahalılık belâsı, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor...” sözleriyle anlatan İnönü, bu duruma neden olanları sert biçimde eleştirmiştir¹⁵⁵:

“...Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı devletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır.”

İnönü'nün bu konuşmasından sonra yaşanan sıkıntıların bir an önce giderilmesi için 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Varlık Vergisi, savaş döneminde enflasyondan ve karborsacılıktan yararlanarak büyük kazançlar elde edenlerden bir defaya mahsus olmak üzere vergi alınması amacını taşımaktadır. Savaş zenginlerinden servetlerinin bir kısmını vergi olarak ödemeleri istenmiştir¹⁵⁶. Savaş yıllarında Türk parasının değerinin düşmesi, eşya fiyatlarının durmadan yükselmesi, askeri masrafların çoğalması nedeniyle oluşan bütçe açıkları ve vurgunculuğun artması hem halkı hem de hükümeti

¹⁵⁴ İsmail Arar, *Hükümet Programları*, İstanbul, Tipo Neşriyat Ve Basımevi, 1968, s.143.

¹⁵⁵ *İsmet İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I*, s. 370.

¹⁵⁶ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 3.B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.262.

sinirlendirmişti. Türedi zenginlere karşı halkın hoşnutsuzluğu giderek artmıştır. İthal ve ihraç piyasasının azınlıkların elinde olması, savaş sırasında bu kesimlerin büyük ölçüde kazanç sağlamalarına neden olmuştur. Bütün bu nedenler Varlık Vergisi'ni doğurmuştur¹⁵⁷. Ekonomik sıkıntıları azaltmak amacıyla çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu, savaş zenginlerinden bir defaya mahsus olmak üzere vergi alınmasını öngörmüştür.

Varlık Vergisi Kanunu'na göre vergi, kazanç sahiplerinin servetleri ve kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere alınacaktır. Kazanç ve buhran vergileri mükellefleri, büyük çiftçiler, emlak sahipleri ve tüccarlar bu vergiyi vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Vergi miktarı, kişi ve kuruluşların savaş döneminde elde ettikleri gelirlerin Maliye Müfettişleri'nin incelemesinden sonra kurulacak komisyonlarca belirlenecektir. Vergiye itiraz mümkün olmayacaktır. Vergi mükellefi, tebliğ tarihinden 15 gün içinde borcunu ödenmesi gerekmektedir. Bir ay içinde vergilerini ödemeyenler bedensel yeteneklerine göre genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaklardır¹⁵⁸.

Hükümetin ekonomik sıkıntıları gidermek amacıyla çıkardığı Varlık Vergisi, vergi cetvelleri hazırlandıktan sonra uygulamaya konulmuştur. Komisyonların belirlediği vergi miktarına "maddi hata" gerekçesiyle itiraz edilmesi olanaklı kılınmıştır. Kanunun uygulanması sırasında 24.316 itiraz başvurusu olmuştur¹⁵⁹. Bu başvuruların için TBMM'de Dilekçe Komisyonu kurulmuş ve 1947 yılı başına kadar incelemeler sürdürülmüştür. Bunun sonucun mükerrer ve maddi hata nedeniyle vergi miktarlarında indirimler yapılmış ve bazı borçlar da silinmiştir. Varlık Vergisini ödeyenlere ulusal bankalarda kredi imkanı sağlamak kararlaştırılmasına rağmen pek uygulanamamıştır¹⁶⁰.

Belirlenen süre içinde vergilerini ödemeyenler Aşkale'ye çalışma kamplarına gönderilmiştir. Yaşlılar, hastalar, kadınlar, yabancılar, hizmetliler ve vergisi 5

¹⁵⁷ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, Nebioğlu Yayınları, 1950, s.38. Başbakan Saraçoğlu'na göre bu bir "ihtilal kanunu"dur. Saraçoğlu, "...Bize iktisadi istiklalimizi kazandıracak bir fırsat karşımızdayız.: piyasamıza hakim olan gayri Türk unsurları bu sayede bertaraf ederek Türk piyasasını Türk tüccarlarının ve Türklerin eline vereceğiz..." sözleriyle bu verginin konulma nedenleriyle ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Barutçu, s.593-594.

¹⁵⁸ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C.24, 2.B., Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1964, s.7-10.

¹⁵⁹ Ökte, s.109-111.

¹⁶⁰ Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C.II, s.492-493.

binden az olanlar bu çalışma yükümlülüğü dışında bırakılmıştır. Uygulama boyunca 2057 kişi çalışma kamplarına alınmıştır¹⁶¹.

Bu kanunun uygulanmasıyla 465 milyon lira gelir elde edileceği beklenmiş olmasına rağmen belirlenen 114.368 yükümlüden tahsil edilen vergi miktarı 314 milyon lira olmuştur¹⁶². 14 aylık bir uygulamadan sonra Varlık Vergi Şubat 1944'de yürürlükten kaldırılmış ve vergi yükümlülerinin kalan borçları silinmiştir

Varlık Vergisi'nin savaş vurguncularını hedef almasına rağmen daha çok azınlıklara uygulanmasının nedeni olarak savaş yıllarında belirginleşen ırkçı ideoloji gösterilmektedir. Ayrıca vergi, siyasi iktidarı egemen sınıflarla karşı karşıya getirmiştir¹⁶³. Özellikle uygulamadaki eksiklikler ve hatalar yüzünden haksızlıklar yapılmıştır. Türk tüccarlarında da büyük tedirginliğe yol açan bu vergi çok partili döneme geçişle birlikte CHP'den kopmalara yol açmış ve iktidarın kaybedilmesinde de önemli ölçüde etkili olmuştur.

26 Nisan 1944'te çıkarılan Toprak Mahsülleri Vergisi, Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Savaş şartlarından yararlanarak zenginleşen, ancak o ana kadar bunun bedelini ödemeyen çiftçilere yöneliktir. Çiftçilerin elde ettikleri ürünün %10'unu para olarak ödemeleri kararlaştırılmıştır. Ancak, verginin uygulanmasında büyük ve küçük çiftçi arasında ayırım yapılmamıştır¹⁶⁴. Bu nedenle vergi, küçük çiftçileri oldukça zor durumda bırakmıştır. Savaş koşulları içinde zor durumda kalan çiftçi ve köylülerin hoşnutsuzluğu savaş sonunda açığa çıkmış ve CHP'ye karşı DP'yi destekleyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır.

Atatürk döneminde çalışmalar başlatılmasına rağmen uygulanamayan toprak reformu, İnönü döneminde yeniden ele alınmış ve ancak 1945 yılı ortalarında yapılabilmektedir. İnönü 1941 yılı meclis açış konuşmasında Toprak Kanunu hazırlığından söz etmesine rağmen 1945 yılının ortalarına kadar hazırlanamamıştır.

Bu dönemde devletçilik tartışmalarına pek rastlanmamaktadır. Özellikle savaş koşullarında yaşanan büyük sıkıntı ekonominin temel belirleyicisi olmuştur. Ancak 1943 CHP Altıncı Büyük Kongresi'nde kabul edilen programda devletçilik

¹⁶¹ Ökte, s.149,154.

¹⁶² A.g.e., s.197.

¹⁶³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 3.B., Ankara, İmge Yayınları, 1994, s.188.

¹⁶⁴ Boratav, *100 soruda Türkiye'de Devletçilik*, s.351-352.

tanımı yeniden ele alınmıştır. Kabul edilen programın devletçilik tanımında, ulus çıkarları zorunlu kılmadıkça hiçbir şekilde özel girişimlere müdahale edilmeyeceği belirtilmiştir. Önceki programda yer alan müdahaleci devletçilik anlayışı yumuşatılmıştır¹⁶⁵. 1943 yılındaki bu değişme, devletçiliğin daha sonraki dönemde alacağı yönü gösteren ilk işarettir. Bu dönem içinde devlet müdahaleciliği zaman zaman artmış olmasına rağmen, savaş koşulları ekonomiye bütünüyle egemen olmuştur.

Savaş sonrasına yönelik olarak kalkınma planının hazırlanmasına Haziran 1944'de karar verilmiştir. Bu amaçla komisyon kurulması öngörülmüştür. Savaş sonrası için ümit verici bir girişimdir. Savaş sonunda uygulanmak üzere bir kalkınma plan ve programı hazırlanmıştır. Ancak hükümet, savaş sonunda yaşanan gelişmeler nedeniyle kalkınma plan ve programıyla yeteri kadar ilgilenmemiştir¹⁶⁶.

1938'de uygulamaya konan İkinci Sanayi Planı, savaşın başlamasıyla birlikte yürütülememiş ve bütünüyle ekonomik sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. Devlet, II. Dünya Savaşı süresince uyguladığı ekonomik politikalar ve olağanüstü vergiler nedeniyle toplumun her kesiminin tepkisini çekmiştir. Buna rağmen enflasyon ve karaborsacılık önlenememiştir. Savunma giderlerinin bütçede önemli ölçüde artmasıyla ortaya çıkan sorunlar Hükümeti oldukça zorlamıştır. Türkiye'nin savaşa katılmamasına rağmen ortaya çıkan sıkıntılar savaş sonuna kadar giderilememiştir. Ancak çıkarılan olağanüstü kanunlar, ticaret ve tarım kesimindekiler başta olmak üzere, toplumun tüm kesimlerinin hükümete ve CHP'ne muhalefeti oldukça artırmıştır. Bu toplumsal muhalefet çok partili dönemle birlikte etkisini büyük ölçüde hissettirecektir.

6. Dil Alanındaki Çalışmalar ve Anayasanın Türkçeleştirilmesi

1930'lu yıllarda başlayan Dil Devrimi, 1938 yılına gelene kadar bütün hızıyla devam etmiştir. Ancak Atatürk'ün ölümü, Dil Devrimi'nin hızını büyük oranda zayıflatmıştır. CHP'nin yayın organı Ulus'u da içine alan gazetelerde bu devrimi

¹⁶⁵ *CHP Program ve Nizamnamesi 1943*, s.5; Boratav, s. 318-319.

¹⁶⁶ Savaş sonu kalkınma plan ve programını hazırlamak amacıyla 1944 yazında bir komisyon kurulmuştur. Aydemir'in de yer aldığı bu komisyon, savaş sonrası uygulanması için sanayi, madencilik ve elektrifikasyon, gümrük ve iş hukuku konusunda raporlar ve kalkınma planı hazırlamıştır. CHP iktidarı savaş sonrası dönemde bu çalışmalarını yeterince değerlendirememiştir. Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, s.397-402.

eleştiren yazılar yazılmaya başlanmıştır. Bazı yazarlar insafli eleştiriler yaparken, bazıları, dil çalışmalarının dilin sosyal, pedagojik ve edebi gelişmesini olumsuz etkilediğini ve zararlı aşırılıklara sürüklediğini ileri sürerek, dil çalışmalarından vazgeçilmesini ve dilin kendi haline bırakılmasını savunacak kadar eleştirilerinde ileri gitmişlerdir¹⁶⁷. Kültür Bakanlığı'nın ismi Maarif Vekâleti olarak değiştirilmiş ve "il", "ilçe" gibi Türkçe terimler yerine "vilayet" ve "kaza" yeniden kullanılmaya başlanmıştır. CHP'nin 1935 Kurultayı'nda Türkçeleştirilen programı, 1939 Kurultayı'nda tekrar eski haline getirilmiş ve pek çok Arapça kelime kullanılmıştır. Kurultay'da okunan Program Encümeni'nin hazırladığı raporda programın dilinin, dil çalışmalarının ulaştığı sonuçlara göre yapıldığı ve halkın bugünkü konuşma ve yazma diline uygun olduğu belirtilmiştir¹⁶⁸. Kurultay'da bu değişim eleştiriye uğramıştır. Kayseri Delegatesi Şükrü Nayman, bu değişikliğin gerekçesini sormuştur. Mümtaz Ökmen, programın halk diliyle yazıldığını ve dil çalışmalarına uygun olarak düzeltmeler yapıldığını ileri sürerek, değişikliği savunmuştur¹⁶⁹. Oysa bu değişim Dil Devrimi'nde olumsuz bir adımdır. Türk Dil Kurumu da Güneş-Dil Teorisi'nden yavaş yavaş vazgeçmiş ve arılaştırma ile ilgili çalışmalarına devam etmiş olmasına rağmen, Eylül 1940'da günlük konuşmalarda sıklıkla yer alan yabancı sözcüklerin yeniden kullanımını onaylamıştır¹⁷⁰.

Görüldüğü gibi dil çalışmaları, 1940 yılının sonuna kadar duraklama geçirmiştir. Dil Devrimi'nde yeniden hareketlenme ilk olarak 2 Haziran 1941'de Arap harflerinin kullanımını yasaklayan kanundaki cezaların arttırılmasıyla başlamıştır. Daha sonra Cumhurbaşkanı İnönü, Dil Bayramı nedeniyle yayınladığı bildiride, Atatürk'ün başlattığı "dilinin yabancı öğelerden temizlenmesi ve ulusal bir dilin yaratılması" çalışmalarının devam ettirileceğini belirtmiştir. Bu konudaki kararlığını gösterir biçimde 1 Kasım 1941'de TBMM'de yaptığı konuşmada, öz Türkçe kelimeler kullanmıştır. İnönü'nün bu konuşmaları dil çalışmalarının hızlanmasına neden olmuştur. Ulus gazetesinde dilin arılaştırılması ve yabancı kelimelerden temizlenmesi konusunda bir dizi makale yayınlanmıştır. Basın dilinin

¹⁶⁷ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2.B., Ankara, TTK, 1960, s.444.

¹⁶⁸ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s.25.

¹⁶⁹ *A.g.e.*, s. 37-39.

¹⁷⁰ Heyd, s. 36.

Türkçeleştirilmesi için kampanya başlatılmış ve Arapça sözcükler yerine öz Türkçe kullanımı yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır¹⁷¹.

Türk Dil Kurumu ise, 1942'de akademik öğrenimde bir terminoloji yaratmak için "terim listesi" hazırlayarak yabancı terimlerin Türkçe karşılıklarını vermiştir. Ancak bu çalışma, radikal olarak değerlendirilmiş ve eleştiriye uğramıştır. Özellikle İstanbul Üniversitesi hocaları, bilimsel terimlerin yaratılması konusunda kurumun otorite olmasını eleştirerek, yeni terminoloji çalışması için bir komite kurmuşlardır. Hocalar, yurtiçindeki bilimsel çalışmaların yurtdışındakilerle bağlarını güçlendirmek için, uluslararası terimlerin ortaklaşa kullanılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Dil Kurumu ise, terimlerin büyük çoğunluğuna Türkçe karşılıklar bulunmasını savunmuştur¹⁷². Çalışmalar da bu tartışmaların gölgesinde devam etmiştir. Ayrıca 1939'da hazırlanmaya başlanan Türkçe Sözlük, 1944 yılında tamamlanabilmiştir¹⁷³. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi, Atatürk döneminde tartışmasız kabul gören dil çalışmaları eski hızını yitirmiştir.

Maarif Vekâleti, 1940'da Türk Dili Doçenti Tahsin Banguoğlu'nun hazırladığı "Ana Hatlarıyla Türk Grameri" kitabını, gramer öğretmenlerine kılavuz olmak üzere 1940-1941 öğretim yılında bütün okullara göndermiştir. Ayrıca ilgililerin kılavuz konusundaki düşünceleri sorulmuştur. Temmuz 1941'de toplanan Gramer Komisyonu ise, kitabı incelemiş ve okullarda okutulacak gramer kitaplarına temel olmasını kabul etmiştir. Bu kitap, bilimsel yöntemlerle yazılmış olduğu için Türk Gramer çalışmalarında ilk önemli adımdır¹⁷⁴.

Dil alanındaki en önemli gelişmelerden biri, Anayasa'nın Türkçeleştirilmesidir. 1942'de Teşkilât-ı Esasiye'nin Türkçeye çevrilmesi için TBMM'de kurulan komisyonun çalışmaları sonucunda hazırlanan tasarılar, TBMM üyeleri, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay başkan ve üyeleriyle, İstanbul ve Ankara Hukuk Fakülteleri'ndeki profesörlere ve dil uzmanlarına incelemeleri için dağıtılmıştır. Tasarılardan biri benimsenerek 14 Kasım 1944'te CHP Meclis Grubu'nca oluşturulan komisyona düzeltilmesi için verilmiştir. Komisyon çalışmalarını

¹⁷¹ Heyd, s.37.

¹⁷² A.g.e., s.37-40.

¹⁷³ *Dil Devriminin 30 Yılı*, Ankara, TTK, s.41.

¹⁷⁴ Levend, s.444.

tamamladıktan sonra 10 Ocak 1945’de, Şükrü Saraçoğlu ve Abdülhâlik Renda başkanlığında 221 milletvekilinin imzasıyla, Teşkilât-ı Esasiye’nin yabancı sözcüklerinin Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmesi TBMM’ye teklif edilmiştir. Teklifle ilgili Teşkilat-ı Esasiye Encümeni’nin raporunda, dildeki sadeleştirme hareketinde hukuk ve devlet dilinin geri kalmış olduğu için bu çalışmaya gerek duyulduğu, Anayasa’nın içeriğinde bir değişiklik yapılmadığı, Türkçesi olan bütün terimlerin Türkçe karşılıklarının yazıldığı, karşılığı olmayanların boşluk oluşmaması için aynen bırakıldığı ve Anayasanın anlaşılabilirliğini korumak için halk dilinde kullanılan sözcüklere dokunulmadığı belirtilmiştir. Teklif görüşmelerden sonra aynı gün TBMM’de kabul edilmiştir¹⁷⁵. Bu girişimi, Nisan 1945’de meclisin iç tüzüğü’nün Türkçeleştirilmesi izlemiştir¹⁷⁶.

Anayasa’nın Türkçeleştirilmesi Hakkındaki Kanun’la, 35 yıldan beri ulusça yürütülen bir kültür savaşının sonucunda Anayasa öz diline kavuşturulmuştur¹⁷⁷. Dil Devrimi’nin hukuk alanına yansımalarıdır. Ancak, Anayasa dilinin bütünüyle Türkçeleştiğini söylemek olanaklı görünmemektedir. Çünkü, anayasa maddelerinin aynen korunmasıyla yapılan Türkçeleştirmede, bütün sözcüklerin Türkçe karşılıkları yer almamış ve konuşma diline yerleşen yabancı sözcükler aynen bırakılmıştır.

¹⁷⁵ *Ülkü*, C.VII, No.80 (16 Ocak 1945),s. 2.

¹⁷⁶ Heyd, s. 42.

¹⁷⁷ *Ülkü*, C.VII, No.80 (16 Ocak 1945), s.25.

III. BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL DEĞİŞİMLERİ HAZIRLAYAN NEDENLER VE YENİ UYGULAMALAR (1945-1950)

A. II.DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ VE TÜRKİYE

II. Dünya Savaşı, 1945 yılının başlarında müttefiklerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ancak galiplerde dahil olmak üzere bütün Avrupa devletleri büyük yıkıma uğramışlardır. Savaştan önce kuvvetler dengesini sağlayan devletler güçlerini yitirmişler ve savaş sonunda iki büyük süper güç ortaya çıkmıştır. Bunlar Amerika ve SSCB'dir. Fakat iki ülke dünyanın yeniden düzenlenmesi konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Birleşmiş Milletler'i kuracak olan San Fransisko Konferansı'ndan (Mayıs-Haziran 1945) itibaren başlayan ve Potsdam Konferansı'nda (Temmuz-Ağustos 1945) su yüzüne çıkan anlaşmazlıklar, 1946 yılında iyice artmıştır. Bu gelişmeler, dünyada 'Soğuk Savaş' adı verilen ve 1990'lara kadar sürecek olan yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur.

1. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş: Muhalefet Partilerinin Kurulması ve Genel Nitelikleri

Türkiye, Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmesine rağmen sıcak savaşa girmemiştir. Ancak, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni Şubat 1945'te imzalamıştır. Savaş sonunda tüm dünyada tek partili rejimlerin büyük oranda sarsılması, Türkiye'deki yönetimi de etkilemiştir. Türkiye ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumak amacıyla Batı'ya yaklaşmıştır. Ancak başta ABD olmak üzere Batılı devletler, Batı bloğuna katılmak için demokratik sistemi ön koşul olarak öne sürmüşlerdir. Türkiye, bir yandan Batı bloğuna katılmak için harekete geçerken diğer yandan demokratik sisteme geçme kararını vermiştir. Dünyadaki gelişmeler yanında savaş boyunca izlenen ekonomik ve siyasi politikanın toplumda büyük bir hoşnutsuzluk yaratması, demokrasiye geçiş sürecinde etkili olmuştur.

Türkiye Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Anayasası'nı imzalamakla demokratik rejime geçeceğinin sözünü vermiştir. San Fransisko Konferansı'na katılan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 16 Mayıs 1945'de Reuter Ajansı'na yaptığı

açıklamada Cumhuriyetin demokrasi yolunda ilerleyeceğini belirtmiş ve demokrasiye geçileceğinin ilk işaretini vermiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Gençlik Bayramı nedeniyle yayınladığı mesajda, demokrasiye geçme konusundaki kararlılığını ifade etmiştir¹.

Gerek Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın imzalanması gerekse İnönü'nün sözlerinden cesaretlenen muhalefet ilk kez 21 Mayıs 1945'te başlayan bütçe görüşmeleri sırasında kendini göstermiştir. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur ve Emin Sazak gibi muhalifler, hükümetin hiç alışık olmadığı bir biçimde ekonomi politikasını eleştirmişlerdir. Bütçe oylamalarında ise ilk kez beş kişi aleyhte oy kullanmıştır. 14 Mayıs 1945'te görüşülmeye başlanan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", çok partili yaşama geçişte önemli bir dönemeçtir. Bu kanunun görüşmeleri sırasında parti içindeki muhalefet açıkça kendini ortaya koymuştur. Başta Adnan Menderes ve Refik Koraltan olmak üzere muhalifler, kanunun 17. ve 21.maddelerini şiddetle eleştirmişlerdir². Başbakan Saraçoğlu ise, Toprak Kanunu'nu "bir inkılap kanunu" olarak nitelendirmiş ve Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren bu amacın gerçekleştirilmesi için çalışıldığını belirtmiştir³.

Bu kanunun görüşüldüğü günlerde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü imzasıyla hazırlanan "Dörtlü Takrir", 7 Haziran'da CHP Meclis Grubu'na verilmiştir. Takrirden, milletçe özlenen demokrasinin gerçekleşmesi için meclis denetiminin sağlanması, anayasanın ruhuna uygun önlemlerin alınması ve vatandaşların hak ve özgürlüklerini ilk anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanmalarının sağlanması istenmiştir. Takrir sahipleri açıkça söylemeler bile çok partili yaşama girme isteklerini ima etmişlerdir. Takrir grupta görüşüldükten sonra 12 Haziran'da reddedilmiştir⁴. Bununla birlikte CHP 17 Haziran'da yapılacak ara

¹ Kemal Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları, 1996. s.128.

² Toprağı olmayan çiftçilere toprak verilmesini öngören bu kanunun en çok tartışılan 17. Ve 21. maddesidir. 17.madde, toprağın yetmediği yerlerde 5000 dönümlün üzerinde toprağı olanlardan, 50 dönüme kadar kısmının kamulaştırılmasını öngörüyordu. 21.maddede ise, kamulaştırmanın gerçek bedel üzerinden değil, arazi vergisi matrahı üzerinden yapılacak deniyordu. Bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s.9-10.

³ *Ayin Tarihi*, 1-31 Haziran 1945, s. 35-36.

⁴ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982, s. 34-35. Barutçu'ya göre CHP Grubu, ilk anayasa ruhuna dönüşmesini hükümet üyelerinin doğrudan Meclis tarafından seçilmesinin yani "mahalli şuralarla idaresi" olarak yorumlamış ve solculuk ifadesi olarak değerlendirmiştir. Bkz. Barutçu, C.II, s.739-740.

seçimlerde aday göstermeyerek demokrasi yolundaki ilk adımı atmıştır. Bu gelişmeler başka partilerin kurulmasına izin verileceği izlenimini yaratmış ve CHP muhaliflerinden önce Fabrikatör Nuri Demirağ, 18 Temmuz'da "Millî Kalkınma Partisi"ni kurmuştur.

Millî Kalkınma Partisi, çok partili yaşamın ilk siyasi partisidir. Parti, ekonomide devletçiliği reddetmekte ve dış politikada ise, "İslâm Birliği-Şark Federasyonu" amacını gütmektedir⁵. Türk Siyasi yaşamında etkin olamayan bu parti, siyasiler tarafından da pek ciddiye alınmamıştır.

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, CHP'yi eleştirmeleri nedeniyle 21 Eylül'de partiden ihraç edilmişlerdir. "Dörtlü Takrir" in üçüncü imzacısı olan Koraltan, bu ihraç kararının tüzüğe aykırı olduğunu savunmuş ve o da partiden çıkarılmıştır. Bayar ise, 28 Eylül'de milletvekillikten, 2 Aralık'ta da CHP'den istifa etmiştir. Böylece Dörtlü Takrir'i imzalayanların tümü CHP'ye karşı muhalefet yapmaya başlamışlardır. Bununla birlikte yeni bir parti kurma süreci de hızlanmıştır⁶. Muhalifler, Vatan ve Tan gazetelerinde neredeyse CHP'nin tüm iktidarı boyunca yaptığı her şeyi eleştiri konusu yapmışlardır. Bu nedenle hükümet yanlısı Ulus ve Akşam gibi gazeteler, bir yandan muhaliflerin eleştirilerini yanıtlamış, diğer yandan rejimin demokratik niteliğini savunmuşlardır⁷. İnönü 1 Kasım 1945'te Meclis açış konuşmasında, rejimin demokratik niteliğinin tek eksiğinin, partilerinin karşısında bir başka partinin olmaması olduğunu vurgulayarak, yeni partinin kurulmasına açıkça yeşil ışık yakmıştır⁸. Bu tarihten sonra yeni parti kurma hazırlıkları hız kazanmıştır.

Bayar, yeni parti kurma hazırlıkları sırasında İnönü ile görüşerek onayını almış ve 7 Ocak 1946'de "Demokrat Parti"yi resmen kurmuştur⁹. Yeni parti programında siyasi ve ekonomik yaşamda liberalizm yanlısı olduğunu açıklamıştır. Parti

⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 638-639.

⁶ Eroğul, s.12.

⁷ *Ayin Tarihi*, 1-31 Ağustos 1945, s. 31-41; 1-30 Eylül 1945, s. 23.

⁸ *A.g.e.*, 1-30 Kasım 1945, s.22. İnönü, Temmuz ayında kurulan Millî Kalkınma Partisini muhalif parti olarak görmemiştir.

⁹ Toker'e göre, "Dörtlü Takrir" in reddedilmesi sırasında İnönü'nün rejimin liberalleşmesi isteğinin olduğunu ve Celal Bayar'ı açıktan teşvik ettiğini belirtmektedir. Toker, Bayar'ın DP resmen kurulmadan önce parti programını İnönü'ye gösterdiğini ve bu görüşmede İnönü'nün laiklik, Köy Enstitüleri, ilk okul seferberliği ve dış politikada ortak düşüncede olup olmadıklarını sorduğunu ve

programında laiklik ilkesi benimsenmekle birlikte, din eğitimi ve din adamları yetiştirmek için uzmanlar tarafından temel bir programın hazırlanması gerektiği, İlahiyat Fakültesi'nin kurulması ve diğer yüksek öğrenim kurumlarıyla birlikte bilimsel özerkliğinin sağlanması yer almıştır¹⁰. Demokrat Parti özellikle din ve ekonomi politikası konusunda CHP'den bütünüyle farklı olduğunu ortaya koymuştur. Buna rağmen gerek iktidar partisi gerekse iktidara yakın çevreler, yeni partinin kurulmasını olumlu karşılamışlardır. Ancak bu olumlu düşünceler, siyasi yarış nedeniyle bir süre sonra yerini önemli tartışmalara bırakmıştır.

Demokrat Parti dışında bu dönemde başka partiler de kurulmuştur. Bu partilerin bir kısmı kurulduktan hemen sonra kapatılmış bir kısmı ise Türk siyasi yaşamında önemli bir etkinlik gösterememişlerdir¹¹. Demokrat Parti'den ayrılanların 1948'de kurduğu Millet Partisi, 1950'ye kadar olan dönemde ikinci önemli muhalefet partisi olmuştur.

Atatürk döneminde önemli ölçüde istikrara kavuşturulan siyasal yapı, II.Dünya Savaşı yıllarında izlenen politikalar nedeniyle değişime uğramıştır. Özellikle savaş yıllarında hükümetin izlediği ekonomik politika, toplumsal dengeyi sarsmıştır. Hükümet bu dönemde ekonomik yapıyı yıkıma uğratan enflasyonist politikalar izlemiştir. Şöyle ki, ihtiyaçlarını normal vergi gelirleriyle karşılayamaması nedeniyle Hazine, sürekli Merkez Bankası emisyonlarına başvurmuştur. İşte bu enflasyonist politikaların doğal sonucu fiyat artışlarıdır. Ekonomik sıkıntının ağırlaşması, siyasal ve ekonomik baskılara yol açmıştır. Hükümet ekonomik sıkıntıyı azaltmak amacıyla Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940), Varlık Vergisi (11 Kasım 1942) ve Toprak Mahsuller Vergisi (26 Nisan 1944) gibi olağanüstü önlemler almaya gitmiştir. Ancak bu önlemler ekonomik sıkıntıları azaltmadığı gibi CHP'ye duyulan tepkiyi önemli ölçüde arttırmıştır. Aydınlar, işçiler ve köylülerle birlikte ekonomiye egemen sınıflar

olumlu yanıt alınca da olur verdiğini ileri sürmektedir. Bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye*, s. 66-67, 80-81.

¹⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 662-665.

¹¹ 1946'da kurulan partiler: Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyal İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve Çiftçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslâm Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi. Bu partilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz, Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s.693-709.

muhalefet hareketine katılmışlardır¹². Savaşın sonlarına doğru, yönetime duyulan hoşnutsuzluk iyice su yüzüne çıkmıştır. Muhalif güçler, demokrasi cephesinin savaşı kazanması nedeniyle kendilerini açıkça belli etmeye başlamışlardır.

Çok partili yaşama geçişte iç etkenlerin yanı sıra dış etkenler de önemli rol oynamış ve muhaliflere, tek partiye karşı koymak için gerekli zemini hazırlamıştır¹³. Sovyetlerin üs ve toprak talepleri ve ekonomik nedenler, Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasında etkili olmuştur. Batı'nın savaş sonrası dönemde demokrasi rejimini temel ölçüt alması kuşkusuz Türkiye'deki gelişmeleri etkilemiştir.

Çok partili yaşama geçişte dış etkenler 1946 yılında basında tartışılmıştır. Demokratik yaşamda dış baskıların etkili olduğu iddialarının yoğunlaşması üzerine İngiliz Büyükelçisi David Kelly, 3 Eylül 1946'da İstanbul Gazeteciler Birliği'ni ziyaret ederek, Türkiye'nin içişlerine karıştığı iddialarını reddetmiş ve partiler arasında herhangi bir tercihin söz konusu olmadığını belirtmiştir¹⁴.

Çok partili yaşama geçişte iç ve dış etkenlerden hangisinin daha etkin olduğunu belirlemek ve nedenleri birbirinden ayırmak oldukça zordur. Bununla birlikte 1945'lerdeki uluslararası ortam ve demokratik rejimlerin etkinliği, Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik endişesi nedeniyle önemli ölçüde hissedilmiştir. Ancak, Türkiye'deki gelişmeler de demokratik yaşamın kurulması için uygun ortamı büyük ölçüde hazırlamıştır. İç ve dış etkenlerin karşılıklı etkileşimi, Türkiye'de çok partili yaşamın kurulmasında etkili olmuştur¹⁵.

¹² Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 2.B., İstanbul, İletişim Yay., Cep Üniversitesi, 1994, s.18-23; İnönü, çok partili yaşama geçiş nedeni olarak yapılan devrimlerin ülkeye ne kadar yerleştiğini deneme isteği olduğunu belirtmiştir. *Milliyet*, 23 Kasım 1967, s.5; Nihat Erim ise, tek partiye ağır bir hastalık için bulunan kuvvetli bir ilaç olduğunu, hastalık iyileştiğinde kullanılrsa zararları olabileceğini ve bu nedenle terk edilmesi gerektiği için vazgeçildiğini ileri sürmüştür. Erim, "C.H.P'li Arkadaşlarla Hasbihal", *Ulus*, 24 Eylül 1946, s.1. F.R.Atay ise, CHP'nin kurulduğu tarihten itibaren bir Batı demokrasisini amaçladığını, çok partili yaşamın ise, gelişmelerin doğal bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Atay, "Türkiye'de Demokrasinin Tekâmülü", *Ulus*, 22 Ağustos 1945, 1

¹³ Karpas, s. 129.

¹⁴ Hem basında hem de muhalif partililerinin bazıları, Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinde dış etkenlerin rolünü sık sık belirtmeye başlamışlardır. Dış etkenler içinde ise ilk sırada İngiltere gösterilmiştir. Bu nedenle İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi bu iddiaların doğru olmadığını açıklamıştır. *Vatan*, 3 Eylül 1946, s.1. Necmettin Sadak, dış baskı iddialarına şiddetle karşı çıkarak, dünyanın gidişine uymak ihtiyacı hissedildiğini, rejimin değişmediğini, sadece kendi ihtiyaçlarına uygun olarak ilerlediğini savunmaktadır. Sadak, "Türkiye'de Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır", *Akşam*, 27 Ağustos 1945, s.1.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. bkz., Necdet Ekinci, *II.Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte İç ve Dış Etkenler*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.221-320; Ünal Oğuz, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, 15-135.

2. Türk Dış Politikasında Yeni yaklaşımlar

II.Dünya Savaşı'ndan itibaren izlenen Türk dış politikasının en belirgin özelliği, ABD ile kurulan yakın ilişkidir. Türkiye'nin Batı ile yakın ilişkiler kurmasının ilk nedeni, 1945'ten itibaren Türkiye'ye yönelen Sovyet tehdididir. Türkiye duyduğu güvenlik endişesi nedeniyle iki kutuplu dünyada Sovyet bloğu karşısındaki Batı bloğuna yönelmiştir. İkinci neden ise, ekonomik sorunlardır. Savaş nedeniyle ekonomik olarak büyük sıkıntılar yaşayan Türkiye, destek aramak ve kalkınmayı sağlamak amacıyla Batı ile yakın ilişkiye girmiştir. Batı ile yakın ilişkiler kurmanın üçüncü nedeni ise, Atatürk dönemiyle başlayan batılılaşma çabalarının devamı olarak görülmesidir. Yöneticiler, Türkiye'nin kurulduğu andan itibaren yüzünü Batı'ya çevirdiğini ve Batı'nın yanında yer aldığını ileri sürerek, gelişmeleri haklı göstermeye çalışmışlardır¹⁶. Ancak bu değerlendirmeyi bütünüyle doğru olarak kabul etmek pek de olanaklı görünmemektedir. Çünkü Atatürk'ün Batılılaşma anlayışı, çağdaşlaşma amacına yöneliktir; Batı ile siyasi, ekonomik ve askeri bütünleşme değil, Batıya rağmen Batılılaşma hareketidir.

Türkiye'nin Batı'ya yönelişinin en önemli nedeni kuşkusuz SSCB tehdididir. Daha savaşın ilk yıllarından itibaren başlayan Sovyet istekleri, savaş boyunca izlenen dış politikanın da yönlendiricisi olmuştur. Türkiye, Almanya'ya son anda savaş ilan ederek Mayıs-Haziran 1945'te toplanacak olan San Fransisko Konferansı'na çağırılmıştır. Fiilen savaşa katılmayan Türkiye, savaş sonunda dış politikada yalnızlığa itilmiştir. Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te, Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarırcasına 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir. 1925 tarihli anlaşmanın yeni şartlara uymadığını ve iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. SSCB'nin bu ilk adımı Ankara için sürpriz olmamıştır¹⁷. Türkiye, SSCB'nin Ankara Büyükelçisi'ne 4 Nisan 1945'te bir nota vererek, feshedilen anlaşmanın yerine bugünün şartlarına uygun yeni bir anlaşma yapılması teklifini kabul ettiğini açıklamış ve bu konudaki önerileri inceleyeceğini bildirmiştir¹⁸.

¹⁶ Mehmet Gönlübol-A.Hâluk Ülman, "Türk Dış politikasının Yirmi Yılı," *A.Ü.SBFD*, C.XXI, No.1, (Mart 1996), s.147.

¹⁷ A.C. Edwards, "The Impact of The War on Turkey," *International Affairs*, Vol.XXII, No.1, (July 1946), 397-398.

¹⁸ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 255.

SSCB ikinci adımı 7 Haziran 1945'te Dışişleri Bakanı Molotov'un Büyükelçi Selim Sarper ile yaptığı görüşmede atmıştır. Molotov, yeni anlaşma yapılmadan önce iki taraf arasındaki pürüzlü sorunların çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Molotov'a göre, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğu bir dönemde imzalandığından sınırlarda değişiklik yapılmalıdır; Boğazların güvenliğini Türkiye ve SSCB birlikte sağlamalı ve 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux Sözleşmesi değiştirilmelidir. Bu isteklere karşılık Türkiye, toprak yada üs verilmesinin söz konusu olamayacağını ve Montreux Sözleşmesi'nin iki devlet arasındaki görüşmelerle değiştirilemeyeceğini Moskova'ya bildirmiştir. Ayrıca Türkiye, İngiltere ve ABD'nin Ankara büyükelçilerine Sovyet istekleri hakkında bilgi vermiştir. İngiltere, Türkiye'nin SSCB'ye verdiği cevabı doğru bulduğunu ve konunun yakında toplanacak üç büyükler toplantısında görüşüleceğini belirtmiştir. ABD ise, sorunun Birleşmiş Milletler teşkilatının ilkelerine uygun olarak çözülmesini destekleyeceklerini bildirmiştir¹⁹. İlk Sovyet istekleri karşısında ne İngiltere ne de ABD, Türkiye'nin beklediği desteği vermemişlerdir. Türkiye, Boğazlar konusunun çözümü için Temmuz 1945'te toplanacak olan Potsdam Konferansı'nı beklenmeye başlamıştır.

Üç büyüklerin son toplantısı 17-Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Potsdam'da yapılmıştır. Türkiye konusu ilk kez 22 Temmuz'da gündeme gelmiş ve İngiltere Başbakanı Churchill, Montreux Sözleşmesi'nin değişikliğe ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Karadeniz'de Rus gemilerinin özgürce hareket etmesini sağlayacak yeni bir düzenlemeyi kabul edeceğini ve Türklerin SSCB'den duyduğu kuşkunun giderilmesi gerektiğini vurgulamıştır. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ise, Türkiye'den yapılan toprak istemlerini yinelemiştir. Buna karşılık Churchill, Boğazlar konusunun sadece iki devletin sorunu olarak düşünmenin yanlış olacağını belirtmiştir²⁰. Daha sonraki gün, Boğazlar sorunu bir kez daha ele alınmıştır. Sovyetlerin isteklerini yeniden belirtmeleri üzerine, Churchill bu kez Boğazlar'ın üç büyük devletin garantisi altında alınmasını önermiştir. Öneri, ABD Başkanı Truman tarafından desteklenmiş, ancak SSCB Devlet Başkanı Stalin kabul etmemiştir. Tartışmalar sonunda üç lider, her üç devletin ayrı ayrı Boğazlar sorunu üzerinde

¹⁹ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s.264-274.

²⁰ Harry S. Truman, *Memoirs, Vol.I, New York, Doubleday & Company, 1955, s.375.*

çalışmaları konusunda anlaşmışlardır²¹. Potsdam'da Boğazlar konusu kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Her üç devlet de Boğazlar'ın statüsünün yeniden belirlenmesi konusunda fikir birliğinde olmalarına rağmen, çözüm konusunda anlaşmamışlardır. Boğazlar sorununun çözümü daha ileri tarihe bırakmışlardır.

Potsdam Konferansı'nda Boğazlar konusunun çözüme kavuşturulmaması gün geçtikçe Türkiye'yi daha çok endişelendirmiştir. Türkiye, konferanstan sonra da İngiltere ve ABD'den beklediği desteği bulamamıştır. Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar verilmemesi koşuluyla yapılacak bir anlaşmaya ve Boğazlar'ın uluslararası denetimine sıcak bakılabileceğini belirten yazılar, başta Ulus, Akşam ve Vatan gibi gazetelerde yer almıştır. Türkiye, İngiltere ve ABD'nin önerilerine yakın görüş benimsemiştir. Ayrıca Türk yöneticilerinde SSCB ile iyi ilişkiler kurulabileceği umudu iyice azalmıştır²². Ancak İnönü, 1 Kasım 1945'te ki Meclis açış konuşmasında SSCB ile anlaşma umudunu hala kesmediklerini ve bunun gerçekleşmesi için çaba gösterdiklerini belirtmiştir²³. Bununla birlikte Türk Hükümeti, gelişmeleri büyük bir dikkatle ve umutla izlemiş ve İngiltere ve Amerika'nın desteğini sağlamaya çalışmıştır.

Ekim 1945'te Londra'da yapılan dışişleri bakanları toplantısında, ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, uluslararası su yolları ile Türk boğazlarının ayrı tutulması gerektiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Truman, 27 Ekim'de "Donanma Günü" nedeniyle yaptığı konuşmada uluslararası su yollarıyla Türk Boğazlarını ayrı tutmuştur²⁴. Boğazlar konusundaki ilk nota, 2 Kasım 1945'de ABD tarafından Türkiye verilmiştir. ABD, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin günümüz koşullarına uygun olarak değiştirilmesi amacıyla toplanacak uluslararası konferansa katılacağını belirtmiş ve önerilerini dört madde altında sunmuştur. Buna göre Boğazlar, her zaman bütün devletlerin ticaret gemilerine ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine daima açık bulundurulacak, barış zamanında Boğazlar'a kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine anlaşmayla tonaj sınırlaması getirilecek ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin izninin alınması veya Birleşmiş Milletler'in denetimi altında olması dışında Boğazlar'ın Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere

²¹ Truman, s. 385-386.

²² *Ayin Tarihi*, 1-30 Eylül 1945, s.63; 1-31 Ekim 1945, s. 74-92.

²³ A.g.e., 1-30 Kasım 1945, s.21.

²⁴ Gönülöbol et al., s.197.

kapalı tutulacaktır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni günün koşullarına uygun hale getirmek için ise, Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler'in belirtilmesi ve Japonya'nın antlaşmadan çıkarılması gibi değişikliklerin yapılmasını önermiştir²⁵. ABD, aynı notayı İngiltere ve SSCB'ye de yollamıştır.

ABD bu notayla Boğazlar Sözleşmesi'nde yapılması gereken değişiklikleri belirtmiştir. En önemli değişiklik, Boğazlar'a kıyası olan devletlerin geçişindeki sınırlamaların kaldırılmasıdır. ABD, Boğazlar'ın yönetiminin uluslararası bir kurula bırakılması görüşünden vazgeçmiştir.

21 Kasım 1945'te İngiltere, ABD'nin önerilerinin kabul edilebileceğini, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesini acil bir sorun olarak görmediğini ve şayet Türkiye ve SSCB konferans toplanmasını isterse, memnuniyetle katılacağını bildirmiştir. SSCB ise, Türkiye'ye resmi bir öneri yapmadan, basın aracılığıyla baskılarına devam etmiştir²⁶. Türkiye, ABD'nin notasını İngiltere ve SSCB'nin teklifleri gelinceye kadar gizli tutma kararını vermiş²⁷ olmasına rağmen, 5 Aralık 1945'te basına vermiştir. Başbakan Saraçoğlu bu teklifleri, incelemeye değer bulmuştur SSCB ise, Amerikan önerilerini reddetmiştir²⁸

SSCB 1945 yılının Aralık ayında iki Gürcü profesörün iddialarına dayanarak, Türkiye'nin doğusundaki Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesi konusunda kampanya başlatmıştır. Bu kampanya, Türk-Amerikan yakınlaşmasında etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kurulacak yeni dünya düzeni konusunda SSCB ve ABD arasında başlayan gerginlik 1946'da iyice su yüzüne çıkmış ve ABD Türkiye'nin görüşlerine yakın bir politika izlemiştir. Nisan 1946'te Missouri zırhlısının Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Türkiye'ye getirmesi, ABD'nin Türkiye'yi SSCB'ye karşı destekleyeceğini gösteren ilk açık işarettir ve SSCB'ye karşı gösteri amacı taşımaktadır²⁹.

²⁵ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s.284.

²⁶ Harry N. Howard, *Turkey, the Straits and U.S. Policy*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1974, s.236.

²⁷ Necmettin Sadak, "Boğazlar Meselesi Hakkında Amerika'nın Teklifi," *Akşam*, 11 Kasım 1945, s.1.

²⁸ *Ayın Tarihi*, 1-31 Aralık 1945, s.14.

²⁹ Gönlübol et al., s.201-202.

Nihayet SSCB beklenen notayı, 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye vermiştir. Notada, savaş sırasında Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı davrandığını ileri sürülmüştür. SSCB, Boğazlar'ın bütün devletlerin ticaret gemilerine ve Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine açık olmasını, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin özel durumlar dışında Boğazlar'dan geçişin yasaklanmasını, Boğazlar'ın yönetiminin Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlere verilmesini ve güvenliğin Türkiye ve SSCB tarafından ortaklaşa yapılmasını istemiştir³⁰. Türkiye, İngiltere ve ABD'nin görüşlerini almış ve 22 Ağustos'ta notaya cevap vermiştir. Türkiye, Boğazlar'ın iyi korunmadığı ve sözleşmenin ihlal edildiği suçlamaları reddetmiş ve konunun uluslararası bir konferansta görüşüleceği ifade etmiştir. Boğazların ortak savunulması ve yönetimin Karadeniz'e kıyısı olan devletlere bırakılması önerilerinin kabul edilemez olduğunu açıklamıştır. Türkiye, nereden gelirse gelsin her türlü tecavüze karşı kendini bütün kuvvetiyle savunacağı vurgulamıştır³¹.

SSCB 24 Eylül 1946'da verdiği ikinci notada, Türkiye'ye yönelik suçlamalarını ve isteklerini bir kere daha yinelemiştir³². ABD 9 Ekim'de SSCB'ye verdiği notayla Sovyetlerin Boğazlarla ilgili isteklerini reddetmiştir³³. ABD'nin notası, uzun süre SSCB baskısı altında bulunan ve açık bir destek bulamayan Türkiye'yi büyük ölçüde rahatlatmıştır. ABD'nin bu konudaki tavır değişikliği Türk kamuoyunda sevinçle karşılanmıştır.

Türkiye ikinci Sovyet notasının cevabını 18 Ekim 1946'da vermiştir. Bu notada, ilkindeki bütün görüşler bir kez daha vurgulanmıştır³⁴. Bu nota Türk-Sovyet notalaşmasının sonuncusu olmuştur. Türk-Sovyet ilişkileri geri dönülmez bir yola girmiştir.

Türkiye bu tarihten sonra dış politikada içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmuş ve yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye, Atatürk döneminden itibaren benimsediği ve II.Dünya Savaşı'nda fiili olarak uyguladığı tarafsızlık politikasını, bu tarihten sonra bütünüyle terk etmiştir. Sovyet tehdidi ve güvenlik endişesi, bu politikanın en

³⁰ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s.286-287.

³¹ *A.g.e.*, s. 287-295.

³² *A.g.e.*, s. 295-302.

³³ Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1961, s. 84.

³⁴ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s.302-317.

belirleyici etkenleridir. Türkiye, savaştan sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Amerika'nın müttefiki olarak Batı bloğuna katılmıştır.

Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasında ekonomik nedenler de önemli rol oynamıştır. Türkiye savaşa girmemesine rağmen ekonomik olarak büyük zarar görmüştür. Savaşın bitmesi de ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Sovyet tehdidi nedeniyle asker sayısının azaltılamaması ekonomi üzerinde büyük yük olmaya devam etmiş ve altın ve döviz stokunu kullanmasına engel olmuştur. Halkın önemli bir kesimi savaş boyunca izlenen politikalar yüzünden yönetime tepki duymuştur. Yöneticiler, halkın sıkıntılarını kısa sürede yok etmeyi ve toplumun refahını sağlamayı temel amaç olarak belirlemişlerdir. Bu amaçla yeni yatırımlar için iç ve dış borç arayışına gitmişlerdir. Türkiye savaşın bitmesinden hemen sonra 1945 yılı başlarında ilk dış borç istemini ABD'den yapmıştır. Ancak ABD yeni dış politikasını belirleyene kadar bu isteme yanıt vermemiştir³⁵. Türkiye güvenlik konusunda olduğu gibi ekonomik çıkarlarını da Batı'da görmüştür. Bir yandan ekonomik güçlükleri aşmak diğer yandan güvenlik endişesi nedeniyle Türkiye, ABD'ye yaklaşmış ve bu süreç, Türkiye'nin Amerikan yardımı almaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin Batı'ya yönelmesinde temel etkenlerden biri olarak değerlendirilen Batıcılık, Osmanlı döneminden itibaren Türk iç ve dış politikasına egemen olmuştur. Ancak Atatürk dönemindeki Batıcılık anlayışı, dış politikayla ilgili değildir, bir iç politika ilkesidir³⁶. Çağdaşlaşmayı gerçekleştirme amacına dönüktür ve Batıya rağmen Batıcılık ilkesi benimsenmiştir. Ancak, yöneticiler, savaş sonrası iç ve dış etkenler nedeniyle, dış politikada Batı'ya yönelme gereğini duymuşlardır. Bu ilk yönelme, daha sonraki bölümlerde de inceleneceği gibi belli süreçlerden sonra Batı'yla sıkı ilişkilere dönüşmüştür. Bilindiği gibi, Atatürk'ün iç ve dış politikada benimsediği ilk temel ilke tam bağımsızlıktır. Ancak, savaştan sonra Türkiye'nin izlediği politikalar tam bağımsızlık anlayışına önemli ölçüde zarar vermiştir.

³⁵ Gönlübol-Ülman, s. 153-154.

³⁶ A.g.m., 156.

B. AMERİKAN YARDIMLARI VE TÜRKİYE

1. Truman Doktrini ve Türk-Amerikan Yardım Antlaşması

Türk-Amerikan ilişkileri 1946 yılından itibaren büyük gelişme göstermiştir. Ancak, iki ülkenin yakın ilişkileri savaş sırasında başlamıştır. 8 Ocak 1940 tarihinde Fransa ABD ile yaptığı gizli bir anlaşmayla Türkiye'den satın almayı vaat ettiği krom hakkını ABD'ye devretmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. 1941-1942 yıllarında müttefiklerin ABD aracılığıyla yaptığı baskı, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını engellemek içindir. ABD Türkiye'nin 1945 yılının başına kadar Almanya'ya krom satmasına tepki göstermiştir³⁷. Bununla birlikte ABD, 1941'de Türkiye'yi Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamına almış ve 1945 yılının başına kadar İngiltere aracılığıyla yardımda bulunmuştur. Müttefiklerin savaşa girme konusunda Türkiye'ye yaptıkları baskıya 1944'a kadar destek vermemiştir. ABD, savaşın sonuna doğru Ödünç Verme ve Kiralama yardımını Türkiye'ye doğrudan yapmak istediğini İngiltere'ye belirtmiştir³⁸.

ABD'nin, II. Dünya Savaşı yılları içinde Orta Doğu ile daha çok ilgilenmesinin en önemli nedeni hiç şüphesiz petrol kaynaklarıdır. 1943 yılından itibaren petrol kaynaklarının azalması nedeniyle yeni arayışlara girmiştir³⁹. Bu gerçek karşısında ABD, Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Ancak savaş sonucunda ortaya çıkan yeni dünya düzeni, ABD'yi süper güç durumuna getirmiş ve yeni bir dış politika belirleme gereğini doğurmuştur. ABD'nin yeni dış politikasında Orta Doğu bölgesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştır.

1945 yılı, Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni dönemin başlangıcıdır. ABD, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısını incelemeye almıştır. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt'ın Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı 19 Şubat 1945 tarihli rapor ABD'nin Türkiye'ye olan ilgisini göstermektedir. Steinhardt, Türk yönetiminin gücünün ve popülaritesinin azalma nedenlerini açıklamaktadır. Türkiye'nin sorunlarını vurgulayarak, ekonomik durumun yönetime karşı büyük tepki yarattığını belirtmiştir. Ekonomide uygulanan devletçilik politikasına iş çevrelerinin karşı

³⁷Gül İnanç Berkay, *ABD Diplomasisinde Türkiye*, İstanbul, Bülke Yayınları, 2001, s. 131.

³⁸A.g.e., s.133-135.

³⁹A.g.e., s.134.

olduğunu bildirmiştir. Steinhardt, ayrıca halkın yönetimden hoşnut olmadığını ileri sürmüştür⁴⁰. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın İnönü hakkında bilgi istemesi üzerine ise Büyükelçi Steinhardt, İnönü'nün biyografisini hazırlayarak 21 Kasım 1945'te yollamıştır⁴¹.

Görüldüğü gibi ABD Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Özellikle yönetim sistemi ve ekonomi konusunda yapılan gözlemler, Türkiye'nin dış politikada yalnızlığa düştüğü bir dönemde yapıldıkları göz önüne alınırsa, oldukça önem kazanmaktadır. Çünkü Türkiye, 1945 yılı başından itibaren Batı'ya yaklaşma çabaları paralelinde demokrasiye yönelik girişimlerine hız kazandırmış ve baskıcı yönetimden uzaklaşmaya başlamıştır. Bir yandan Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmeye başlaması, diğer yandan Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş çabalarının hız kazanması hemen hemen aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. Bu iç ve dış iki önemli gelişmenin aynı tarihlerde yaşanmasını sadece bir rastlantı olarak görmek pek mümkün görünmemektedir.

Türkiye ve ABD arasında 24 Şubat 1945'de Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre savaş sürdüğü sürece ABD, Türkiye'ye yardım yapacaktır. Savaş bittiğinde Türkiye, yapılan yardımlardan elinde kalanları ABD'nin isteği doğrultusunda geriye verecektir. Bu anlaşmanın imzalanmasından kısa süre sonra savaş sona ermiş ve ABD, anlaşma gereği yardımı kesmiştir. Ancak Türkiye, İngiltere'den yardım almaya devam etmiştir⁴².

SSCB'nin, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı feshetmesi Türkiye'nin zaten beklediği bir gelişmedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine hem İngiltere hem de ABD onay vermiştir. Boğazlar'ın yeni durumu toplanacak uluslararası konferansta karara bağlanacaktır. ABD'nin Ankara Büyükelçisi 22 ve 26 Mart 1945 tarihlerinde ABD Dışişleri'ne yolladığı telgraflarda, Montrö Sözleşmesi'ni karşılıklı görüşmelerle değiştirmek için

⁴⁰ *National Archives and Records Administration*(Bundan sonra NARA olarak kısaltılacaktır) M1292, 867.00/2-1945, 19 Şubat 1945, s.1-4.(Ek 2)

⁴¹ NARA, M1292, 867.001 İNÖNÜ, İSMET/ 11-2145, 21 Kasım 1945, 1. Bu rapor, İnönü'yü daha yakından tanımak amacıyla ABD Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine ABD'nin Ankara Büyükelçisi tarafından hazırlanmıştır.

⁴² Gönlübol et al., s.211.

SSCB'nin Türkiye'ye baskı yaptığını vurgulamıştır⁴³. Fakat, ABD ve İngiltere, SSCB'nin baskılarını Türkiye'ye karşı sınır savaşı olarak görmüşlerdir⁴⁴. ABD, bu nedenle Sovyet isteklerine ilk zamanlar tepki vermemiştir.

SSCB'nin Haziran 1945'te Boğazların ortak savunulması ve toprak istemleriyle ilgili Türkiye'ye yaptığı teklifler, Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Sovyet istekleri karşısında İngiltere, Türkiye'nin egemenliğini tehdit edecek hiçbir girişimde bulunmayacaklarını belirtirken ABD, Boğazlar sorununun Potsdam'da ele alınacağını bildirmekle yetinmiştir⁴⁵. Potsdam'da (Temmuz-Ağustos 1945) Boğazlar sorununun çözüme kavuşturulamaması, Ankara'da hayal kırıklığı yaratmıştır. Bunun üzerine Türkiye, ABD'deki büyükelçisi aracılığıyla Sovyet istekleri karşısında ABD'den destek arama çabasına girmiştir. Fakat ABD, Boğazlar sorunuyla Sovyetlerin toprak istemlerini ayrı ayrı konular olarak ele almış ve Türkiye'ye destek vermekten kaçınmıştır⁴⁶. Türkiye, bu kez ABD'nin Ankara Elçisi Wilson aracılığıyla Sovyet isteklerinin arkasındaki amaçlar konusunda ABD'yi ikna etmeye çalışmıştır. Wilson, Baltık'tan Karadeniz'e kadar olan bölgede Sovyetler Birliği'ne dost olmayan tek rejimin Türkiye olması nedeniyle, Sovyetlerin dost bir rejim kurma amacı taşıdıklarını belirtmiştir. Wilson'a göre Sovyetler Birliği, temel olarak Boğazlar'ın egemenliğine sahip olmayı amaçlamaktadır ve Türkiye de Sovyet baskılarına uzun süre dayanamayacaktır⁴⁷. Aynı görüşler, ABD'nin Rusya'daki Maslahatgüzarı Kennan tarafından da bildirilmiştir. Ancak bu uyarılar pek fazla etki yapmamış ve ABD Türkiye'ye destek vermemiştir⁴⁸. Buna rağmen Wilson, ABD Dışişleri'ne yolladığı telgraflarda Sovyetlerin gerçek amaçlarını sık sık belirtmeye devam etmiştir⁴⁹.

ABD, Boğazlar'la ilgili önerilerini içeren notayı, Türkiye'ye 2 Kasım 1945'te vermiştir. Bu notaya göre Boğazlar rejimindeki en önemli değişiklik, Karadeniz'e kıyısı olan devletlere daha fazla geçiş hakkı tanınmasıdır. ABD Boğazların

⁴³ *Foreign Relations of the United States* (Bundan sonra FRUS kısaltılacaktır)1945, Vol.VIII, Washington, U.S. Government Printing Office, 1969, s.1223-1224, 1226-1227.

⁴⁴ *A.g.e.*, s.1231, 1233.

⁴⁵ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997, s.26-27.

⁴⁶ *FRUS*, 1945, Vol.VIII, s. 1239-1240.

⁴⁷ *A.g.e.*, s.1248-1249, 1251.

⁴⁸ *A.g.e.*, 1249.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 1256, 1262.

uluslararası kontrolü fikrinden vazgeçmiştir. ABD'nin Boğazlar ile ilgili notası Türkiye'de ve İngiltere'de kabul edilebilir bulunmuş, ancak Sovyetler tarafından reddedilmiştir. Türkiye, bu notayla birlikte Boğazlar konusunda Amerikan desteğini hissetmeye başlamıştır. Ancak Amerika'nın açık desteği için biraz daha beklemek zorunda kalmıştır. Türk dış politikasındaki bu gelişmeler yaşanırken, içte de önemli değişimler görülmüştür. Bu dönemde Türkiye'de, çok partili yaşama geçiş süreci hızlandırılmış ve ikinci parti, Ocak 1946'da kurulmuştur.

ABD'nin 1946 yılının başından beri Sovyet politikasının değişmesinin nedeni, savaş öncesine kadar İngilizlerin etkinliğindeki Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya egemen olma isteğidir. İngilizlerin bölgede etkinliğini sürdürecektir güçten yoksun olması, Sovyetlerin yayılmacı tutumu ve Orta Doğu'nun önemi ABD'nin dış politikasında değişime yol açmıştır. ABD, petrol nedeniyle hayati öneme sahip bu bölgeleri SSCB'ye bırakmak istememiştir⁵⁰. Bu nedenle, Orta Doğu'da kilit konumda olan Türkiye ile yakınlaşmaya başlamıştır. Türkiye ise, Sovyet baskısı ve ekonomik nedenlerle iki kutuplu dünyada tarafsız kalamayacağına inanmış ve ABD'nin yanında Batı bloğuna katılmaya karar vermiştir.

ABD'nin desteğini almaya başlayan Türkiye, ekonomisini düzeltmek ve kalkınmayı sağlamak için ilk dış kredi istemini, 1945 yılının sonlarında İthalat ve İhracat Bankası aracılığıyla ABD'den yapmıştır. Kredi talebi 300 milyon dolardır. Fakat bu istem 1946 yılı Ekim ayına kadar olumlu yanıt bulamamıştır. Türkiye bu tarihte, %4 faizle ve 5 yıllık vadeyle sadece 25 milyon dolar kredi alabilmiştir⁵¹. Ayrıca ABD ile yapılan 7 Mayıs 1946 tarihli anlaşmayla, Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'yla (24 Şubat 1945) verilen malzemeler, 4,5 milyon dolar karşılığında Türkiye'ye bırakılmıştır⁵². Bu antlaşmalar, Türk-Amerikan yakınlaşmasının göstergeleridir.

ABD Orta Doğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla Türkiye'yi desteklemeye karar vermiştir. SSCB'nin Türkiye'deki Batı etkisini yok etmeleri çıkarlarına büyük zarar verebilir ve bölge bütünüyle kaybedilebilirdi⁵³. ABD, İran'dan Rusların

⁵⁰ Sever, s. 37-38.

⁵¹ Gönübol et al., s.212.

⁵² *Documents on American Foreign Relations*, July 1945-December 1946, Vol. VIII, New Jersey, Princeton University Press, 1948, s.148.

⁵³ *FRUS 1946*, Vol. VII, Washington, United States Government Printing Office, 1969, s.818-819.

çekilmemesi, Yunanistan'da artan komünist tehdidi ve Türkiye üzerindeki SSCB baskıları nedeniyle, bu üç devlete karşı Sovyetlerin izlediği politikada benzerlikler görmüş ve ortak bir tutum geliştirmeye hazırlanmıştır. Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesinin Nisan 1946'da Missouri zırhlısıyla Türkiye'ye gönderilmesi, Türkiye'de sevinçle karşılanmıştır. Bu olay, ABD'nin Türkiye'yi desteklediğinin göstergesi sayılmıştır. Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelişi, 1-2 yıl süren Sovyet baskıları karşısında zor durumda kalan Türkiye'yi rahatlatmıştır. ABD, Sovyet notaları sırasında Türkiye'ye açıkça destek vermiş ve Amerikan yardımına giden yol açılmıştır. Bu tarihten sonra Türk-Sovyet ilişkileri iyice gerginleşmiştir. Türkiye, demokrasi yolunda önemli adımlar atarak, otoriter yönetimin izlerini silmeye çalışmıştır. Böylece, Batı bloğuna katılma konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur.

Bu dönemde Türkiye, Amerikan dış politikasında önemli bir yer kazanmıştır. ABD'li yetkililer, Türkiye'ye yönelik Sovyet tehdidi konusunda ortak görüşü paylaşmış ve SSCB'nin, isteklerini gerçekleştirmek için Türkiye'ye askeri güç kullanma olasılığı üzerinde durulmuşlardır. Türkiye'nin kaybedilmesi halinde Yunanistan'ın, Yakın ve Orta Doğu'nun SSCB'nin kontrolüne geçebileceğini vurgulamışlardır. ABD'li yetkililer, Sovyet hakimiyetinin Hindistan'a kadar uzanacağı ve petrol ve diğer kaynaklar bakımından önemli bölgelerin kaybedileceği uyarısında bulunmuşlardır. Bu nedenle ABD'nin Sovyet saldırılarına karşı Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini belirtmişlerdir⁵⁴. ABD'yi, Türkiye'yi desteklemeye iten ve Truman Doktrini'nin hazırlayıcısı olan nedenler gerçekte bunlardır. ABD Boğazlar'la ilgili sözleşmenin değiştirilmesi isteğinden vazgeçmiş ve eski sistemin çıkarlarına daha uygun olduğuna karar vermiştir⁵⁵. Ayrıca Türklerin Sovyet baskılarına dayanabilmeleri için diplomatik, ekonomik ve askeri yardım üzerinde durmuştur⁵⁶. Gelişmeler Truman Doktrini'ne giden yolun 1946'dan itibaren belirlenmeye başladığını göstermiştir.

ABD İngiltere ile Ekim 1946'da yapılan anlaşmayla, Türkiye'ye yapılacak yardımların sorumluluğunu üstlenmiştir⁵⁷. Fakat Ocak 1947'de İngiliz ekonomisinin

⁵⁴ FRUS 1946, s.840-842.(Ek-3)

⁵⁵ A.g.e., s.855-856.

⁵⁶ A.g.e., s.857-858, 894-897.

⁵⁷ A.g.e., s.920-921; Sever, s. 45.

darbe yemesi anlaşmanın uzun ömürlü olmayacağını göstermiştir. İngiltere'nin 21 Şubat 1947'de Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım yapamayacağını bildirmesi⁵⁸ üzerine ABD, İngiltere'nin Orta Doğu'daki yerini almaya karar vermiştir. Yardımla ilgili konular üst düzey görevliler tarafından tartışıldıktan sonra, hazırlanan tasarı Başkan Truman'a sunulmuştur. 12 Mart 1947'de ise, Truman kongrede yaptığı konuşmayla kendi adıyla anılan doktrini açıklamıştır⁵⁹. Truman Sovyet tehdidini öne sürerek, Yunanistan'a 400 milyon, Türkiye'ye 100milyon dolarlık yardım için kongreden yetki istemiştir. Truman konuşmasında Türkiye'den çok Yunanistan'ın üzerinde durmuştur⁶⁰.

Truman Doktrini, Türk basınında memnurlukla karşılanmıştır. ABD ile ittifak kurulması, iktidar partisi kadar muhalefeti de sevindirmiştir. ABD'nin barışçı bir dünyanın yaratılmasında önemli katkılar sağlayacağına inanılmıştır⁶¹. Fakat, yapılacak yardımların amaca uygun olarak kullanılmasının denetlenmesi konusunda endişeli yazılar da basında yer almıştır. Hatta bazı sol eğilimli yazarlar, yardımı yeni bir Düyun-u Umumiye olarak değerlendirmişlerdir⁶².

Hazırlanan yardım kanunu tasarısı, 18 Mart 1947'de, ABD Senatosu ile Temsilciler Meclisi'ne aynı anda sunulmuştur. "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu", 22 Nisan 1947'de Senato'da ve 9 Mayıs 1947'de Temsilciler Meclisi'nde onaylandıktan sonra 22 Mayıs 1947'de imzalanarak yürürlüğe girmiştir⁶³. Bu doktrinle birlikte artık ABD önderliğindeki Batı bloğu, SSCB önderliğindeki Doğu bloğuna karşı kurulmuş oluyordu. ABD, bu ilk doktrinden sonra SSCB'ye komşu ülkelerle yakın ilişkiler kurmuş ve "çevreleme" politikasına hız kazandırmıştır.

Askeri temsilcilerden oluşan General Oliver'in başkanlığındaki bir inceleme heyeti Mayıs 1947'de Türkiye'ye gelmiş ve Türk ordusunun ihtiyaçlarını saptayarak yardımın kullanılma yerleri belirlemiştir. 12 Temmuz 1947'de ise, Türk-Amerikan Yardım Antlaşması imzalanmıştır⁶⁴. Antlaşmada, askeri yardımın aşama aşama ve

⁵⁸ Stephen E. Ambrose, *Dünyaya Açılım 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*, çev. Ruhican Tul, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992, s. 63-64; *FRUS*, 1947, Vol.V, Washington, Government Printing Office, 1971, s.35-37;

⁵⁹ Ambrose, s. 64-67.

⁶⁰ Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, s. 98-99.

⁶¹ *Aydın Tarihi*, 1-31 Mart 1947, s.149-158.

⁶² Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, s. 100-101.

⁶³ A.g.e., s.105.

⁶⁴ Gönlübol et al, s. 216.

belli miktarda yapılacağı belirtilmiştir. Yardımın kayıt ve şartları, Amerikan Hükümeti'nin atadığı misyon şefleri tarafından Türk yetkililere danışılarak saptanacaktır. Yardım belirlenen amaçlar dışında kullanılmayacaktır. Türkiye, Amerikan basın ve radyo temsilcilerine yardımın kullanımını izlemelerine izin verecek ve yardımın amacı, kapsamı ve süreci ile ilgili yayınlar yapacaktır. Yardım, Türkiye isterse veya Birleşmiş Milletler gereksiz görürse veya ABD Başkanı amaçların gerçekleştiğine ya da gerçekleşme imkanı kalmadığına karar verirse kesilecektir⁶⁵.

Bu antlaşmanın yardımın denetimiyle ilgili maddesi, Türk kamuoyunun bazı kesimlerinde endişeyle karşılanmıştır. Türk yöneticileri antlaşmanın egemenliğe aykırı düşmediğini anlatmak için yoğun çaba harcamışlardır. Halka yardımın niteliğini, amaçlarını ve Türkiye'ye yararlarını anlatmak için gazetelerde yazılar yazmışlar ve kitaplar çıkarmışlardır. Bu amaçla basılan kitaplarda, antlaşmanın memnurlukla karşılandığı belirtilerek, Türkiye için ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır. Yapılacak yardımın manevi niteliği, maddi değerinden çok daha önemli görülmüştür⁶⁶.

Türkiye, bu antlaşmayla Batı bloğuna resmen katılmıştır. ABD, çıkarlarını korumak için Türkiye'ye yardım kararı almıştır. Bu antlaşmayla Türkiye'nin Amerikalı müttefiklerinin Ortadoğu'daki çıkarlarını koruması amaçlanmıştır. Türkiye ise, askeri, ekonomik ve siyasi nedenlerle Batı bloğuna katılmıştır.

Amerika ilk bir yıl içinde yaklaşık 73 milyon dolar tutarında Türkiye'ye askeri yardım yapmıştır. Bu yardımın %94'ü askeri alanlara kullanılmış, geriye kalanı ise, savunma amacına dönük olarak yolların yapımı için harcanmıştır⁶⁷. Türkiye'de görevli Amerikalı sayısı başlangıçta 363 kişi iken kısa zamanda 25 bine çıkmıştır. Bu sayıya asker ve sivil personeller dahildir⁶⁸.

⁶⁵ *Ayın Tarihi*, 1-30 Temmuz 1947, s. 16-19.

⁶⁶ İhsan Yurdoğlu, *Amerikan Yardımı Hakkında Tahliller ve Düşünceler*, İstanbul, Ozansoy Basımevi, 1947, s.74-75.

⁶⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979, s. 31-32.

⁶⁸ George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 81.

2. 1947 Tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşması'nın Türkiye'nin İç ve Dış Politikasına Etkisi

Amerika'nın Türkiye'ye yardımı, her ne kadar Sovyet baskısına karşı koymak ve Orta Doğu'da ABD etkisini korumak amaçlarına yönelik dış yardım niteliği taşısa da, iç ve dış politikanın birbirine bağlı olması ve etkileşimleri nedeniyle, doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapıyı etkilemiştir. Dış yardımın niteliği gereği bu sonuç kaçınılmazdır. Türkiye'ye yapılan yardımlar, dış politikada olduğu gibi Türk siyasi ve ekonomik yapısında da değişimlere neden olmuştur. Bununla birlikte değişimlerdeki iç ve dış etkenleri çok keskin çizgilerle ayırmak oldukça zordur.

Türk dış politikası, Amerikan yardımları sonucunda önemli ölçüde Batı'ya bağlanmıştır. Bu tarihten sonra dış politikanın temel ilkesi, Batı'nın kurduğu askeri, siyasi ve ekonomik sistemleriyle bütünleşmek olmuştur. Öncelikle ABD ile çok sıkı ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişki, Sovyet tehdidine karşı koyma amacını aşarak ittifak niteliği kazanmıştır. Türkiye ABD'nin ve Batı'nın, Orta Doğu çıkarlarının korunmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin Batı'dan bağımsız dış politika izlemesi oldukça zorlaşmıştır. Bu durumu Arap devletleriyle ilişkilerinde görmek mümkündür. Türkiye, 1947'e kadar Filistin sorununda Arapları desteklerken, yardımlarını almaya başladıktan sonra ABD çizgisinde dış politika izleyerek İsrail'i tanımıştır⁶⁹. Türkiye'nin tutumu daha sonra ortaya çıkan Kıbrıs sorununda Arap devletlerinin Türkiye'ye destek vermemesinde etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye, II Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanan bağımsızlık hareketlerine karşı da olumsuz bir tavır göstermiştir. Oysaki, emperyalizme karşı ilk savaşı Türkiye başarıyla vermiştir. Türkiye'nin Amerikan yanlısı dış politikası 1952'de NATO'ya katılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece dış politikası büyük ölçüde Amerikan yanlısı görünüm kazanmıştır.

Savaştan hemen sonra çıkarlarını Batı'da gören Türkiye de, tek partili yaşamdan çok partiye geçme hazırlıklarına girişmiştir. Demokratik eğilimlerin güçlenmesinde Amerikan yardımları etkili olmuştur. ABD, liberalleşme için doğrudan doğruya baskı

⁶⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 36-38.

yapmamış olmasına rağmen, dolaylı yollarla teşvik etmiştir⁷⁰. Türkiye de demokratikleşme yolundaki çabalarını artırarak sürdürmüştür. 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Anlaşması'nın imzalandığı gün, Cumhurbaşkanı İnönü'nün hazırladığı ve CHP ile DP arasındaki gerginliği gidermeyi amaçlayan, "12 Temmuz Beyannamesi" yayımlanmıştır. Yine 1947'den itibaren öncelikle basın özgürlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. CHP devlet yönetiminde olduğu gibi kendi içinde de değişimler yapmıştır. Bu dönemdeki değişimlerin incelenmesinde de görüleceği gibi, 1947 yılı devrimlerin ve ilkelerin tartışmaya açıldığı ve ilk ödünlerin verildiği bir tarih olmuştur. Gelişmeleri sadece bir rastlantı olarak değerlendirmek oldukça güçtür.

1946'da başlayan çok partili yaşamın temel niteliği, sol düşünceye bütünüyle karşı olunması ve bu görüşe sahip kişilere sert tutum sergilenmesidir. Her türlü sol yayın ve düşünce yasaklanmıştır. Savaştan sonra Sovyet baskısına karşı başlayan bu hareket, ABD ile yakınlaşma döneminde hız kazanmıştır⁷¹. Türk-Amerikan Yardım Antlaşması imzalandıktan sonra komünizm tehdidi, Türkiye'de sıklıkla vurgulanmaya başlanmıştır. Özellikle din alanındaki değişimlerin gerekçelerinde komünist tehlikeye öncelikli yer verilmiştir.

ABD, komünist sızmayı önlemek için askeri tedbirlerin yanı sıra demokratik yönetimin ve liberal ekonominin üzerinde durmuştur. 5 Mayıs 1949'da ABD Dışişleri'nin Türkiye üzerine hazırladığı raporda, ABD'nin Türkiye'deki ikinci amacının iyi bir demokrasi yönetiminin kurulması ve ekonominin daha üretken hale getirilmesi olduğu belirtilmiştir. Bu yolla Sovyet etkisi bölgeden bütünüyle silinecek ve Türkiye Orta Doğu ve Asya'daki devletlere örnek olacaktır⁷². ABD, kendi çıkarları açısından Türk yönetiminin demokratik niteliği sahip olmasını istemiştir. 30 Haziran 1949'da ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara'daki Büyükelçiye yollanan telgraf, bu konudaki hassasiyeti bir kez daha ortaya koymuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı, Haziran 1949'da yapılan seçim düzenlemeleriyle ilgili olarak CHP ve DP arasında çıkan gerginliğin Türk basınında, politik bir kriz olarak değerlendirilmesi

⁷⁰ Karpat, s.272.,

⁷¹ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.87.

⁷² ABD'li yetkililer, Türkiye'ye yapılan yardımların ilk amacının Sovyet tehlikesine karşı Türk ordusunu güçlendirmek olduğunu ileri sürmüşlerdir. *FRUS 1949*, Vol.VI, Washington, Government Printing Press, 1977, s.1660. (Ek-4)

nedeniyle endişelenmiş ve Ankara Büyükelçisi'nden, Türk-Amerikan ilişkileri ve ABD'nin çıkarları için demokratik gelişmenin önemini Türk yöneticilerine vurgulamasını istemiştir⁷³. Görüldüğü gibi ABD, Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeleri yakından izlemekte ve demokratik yönetimin geliştirilmesi için Türk yöneticilerini teşvik etmektedir.

ABD, yardım yaptığı ülkenin kendisi için önemine, Sovyetlerin tehdit derecesine ve ülkenin iç koşullarına bakarak dış yardım miktarını belirlemektedir. Bu noktada, yardım yaptığı ülkenin yöneticilerinin tutumu önemlidir. Eğer istediği ekonomik ve kültürel değişiklikler yapılırsa ABD daha çok yardım yapmıştır. Ancak tersi söz konusu olursa, ekonomik yardım askeri alanla sınırlı tutulup azaltılmıştır. Bu durumda ABD'li uzmanlar, o toplumun öncü gruplarını bularak desteklemiştir⁷⁴. ABD, tüm dış yardımlarını bu doğrultuda yapmıştır.

Türk-Amerikan Yardım Antlaşması Türkiye'de uygulanan ekonomik sistemin değişmesinde etkili olmuştur. Türkiye, Türk-Amerikan yakınlaşmasının başladığı Eylül 1946'da ilk devalüasyonu yapmıştır. Sovyet isteklerine karşı Amerika'nın Türkiye'ye açıkça destek vermeye başladığı bir tarihte yapılan devalüasyonla amaçlanan, 1944'te imzalanan Bretton Woods'ta imzalanan ve 1945'te yürürlüğe giren Uluslararası Para Fonu (IMF) Anlaşması'na katılmak için uygun para sistemini kurmaktır. Türkiye, 1946'da yaptığı bu devalüasyondan sonra IMF başvurmuş ve üyeliği, Mart 1947'de onaylanmıştır⁷⁵. Türkiye, devletçilik sisteminden vazgeçerek liberal ekonomiyi benimsemiştir. Bu değişimde özellikle Amerikalı uzmanların önerileri büyük rol oynamıştır.

Genel olarak dış yardımların neden ve sonuçlarına genel olarak bakıldığında, yardım yapan ülkenin çıkarlarına hizmet ettiği görülmektedir. Buna rağmen yardımların az gelişmiş ülkelerin gelişmelerini sağlamaya yönelik olduğu ileri sürülmektedir. Yardım alan ülkelerin gelişmesi pek mümkün olmamış, tersine veren ülkelerin ekonomileri daha da güçlenmiştir⁷⁶.

⁷³ FRUS 1949, Vol. VI, s.1674-1675.

⁷⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 4143.

⁷⁵ Yalçın Doğan, *IMF Kısacasında Türkiye*, 3.B., Ankara, Tekin yayınevi, 1987, s.57-68.

⁷⁶ Teresa Hayter, *Emperyalizmin Yardımı*, çev.sonay Özdemir, İstanbul, Yöntem Yayınları, 1972, s.19-22.

Amerikan siyasi yaşamı, iş zihniyeti üzerine kurulmuş ve dış politikası da ihracat pazarı arama ihtiyacıyla somutlaşmıştır. ABD dış politikasıyla iş yaşamı arasındaki bu çıkar ilişkisi, 19.yüzyıla kadar uzanmaktadır⁷⁷. Savaş sonrasında yapılmaya başlanan Amerikan dış yardımının Sovyet tehlikesini engellemeye yönelik olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak, bu yardımların askeri yönüdür ve ekonomik boyutunu ortaya koymamaktadır. Amerikan emperyalizminin “Açık Kapı Siyaseti”, Truman Doktrini’nden çok önce başarılı biçimde uygulanmıştır. Truman Doktrini’yle başlayan “Soğuk Savaş” süreci, bu politikanın devamıdır. Amerikan sermayesi, bu dönemle birlikte dünyanın büyük bir bölümüne yayılmış ve ekonomik gücü eline almıştır⁷⁸. Ancak Amerikalılar, yardımların yeni bir emperyalizm türü olduğu yolundaki iddiaların, bütünüyle Rus propagandası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte Amerikan yardımlarının amacının, komünist yayılmayı önlemek olduğunu savunmuşlardır. Az gelişmiş ülkelerdeki fakirlik ve sosyal huzursuzluklar, komünist yayılmaya uygun zeminler hazırladığı için bu ülkelere yardım yapıldığı belirtilmiştir⁷⁹. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını sağlamaya yönelik olarak yapıldığı ileri sürülen yardımlar, Amerika’nın ekonomik gücünü oldukça arttırmıştır.

Amerikan kültürünün etkisi de Türkiye’de büyük ölçüde hissedilmiştir. Açılan kolejler, hastahaneler, Amerikan sineması, Türkiye’ye gelen uzmanlar ve burslar Amerikan kültürünün yayılmasında etken olmuşlardır. Amerika’nın emperyalist bir güç olmadığı ve özgürlükler ülkesi olduğu Türkiye’de büyük çoğunlukla kabul edilmiş ve ABD hayranı bir nesil oluşmaya başlamıştır⁸⁰. Türk eğitim sistemi de bu etkiden payını almıştır.

3. Marshall Yardımı

1947 yılı başlarında ABD Dışişleri Bakanlığı’na getirilen George Marshall, 1947 ilkbaharında düzenlenen Moskova Konferansı sırasında Avrupa’yı ziyaret etmiştir. Marshall, bu ziyaret sırasında Avrupa’daki yıkımı yakından görmüş ve Avrupa’nın ekonomik durumunu düzeltmeyi amaçlayan çalışmalarına hemen başlamıştır. Bu

⁷⁷ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge yayınevi, 1999, s.252.

⁷⁸ Türkaya Ataöv, *Amerika NATO ve Türkiye*, Ankara, Aydınlık Yayınları, 1969, s.12-19.

⁷⁹ Redwers Opie, “Amerikan Yardımı ve Kalkınma Meselesi,” *A.Ü.SBFD*, C.VIII, No.1-4, s.88-89.

⁸⁰ *FRUS*, 1949, s. 663.

çalışma, hem Avrupa'yı istikrara kavuşturma hem de Sovyetlere karşı direnme gücünü arttırma amacına dönüktür. Avrupa'ya yapılacak yardım, Amerika'nın ihracat pazarının genişlemesine de yol açacaktır . Marshall, 5 Haziran 1947'de bir deklarasyonla görüşlerini açıklamıştır. Amerika'nın savaştan zarar gören Avrupa'ya ekonomik yardım yapmaya karar verdiğini belirterek, Avrupa devletlerini işbirliğine çağırması ve ihtiyaçları doğrultusunda bir program hazırlamalarını istemiştir⁸¹.

Marshall Planı diğer adıyla Avrupa Kalkınma Projesi'nin ilk hazırlık çalışmaları 12 Temmuz 1947'de Paris'teki 16'lar Konferansı'nda yapılmıştır. Konferansta, çalışma programı ve ABD'ye yollanacak raporların kapsamı belirlenmiştir. Rapora temel oluşturacak bilgiler için her devlete soru cetvelleri verilmiştir⁸². Amerikalı uzmanlar her ülkenin ekonomik durumunu inceleyerek 22 Eylül 1947'de, ABD Kongresi'ne sunulmak üzere, Avrupalı devletler için ekonomik kalkınma planı hazırlanmışlardır. Bu amaçla, öncelikle 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu çıkarılmıştır. Bunun üzerine 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı kurmuşlardır. ABD, plan gereğince Avrupa'ya ilk bir yılda 6 milyar dolarlık yardım yapmıştır⁸³. ABD, bütünüyle yıkılan Avrupa'nın komünist tehlikeye karşı koyamayacağı düşüncesiyle yapmaya başladığı yardımlar, kısa sürede Avrupa'nın gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Almanya'da yardım kapsamı içine alınmış ve Avrupa ile bütünleşmesi sağlanmıştır.

Türkiye Marshall Planı'na dahil olmamasına rağmen, 16'lar Konferansı'na katılmıştır. Konferansta Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türkiye'nin ekonomik durumunu açıklayarak, kalkınmayı sağlamak için 615 milyon dolarlık yardıma ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Ekonomiyle ilgili rapor Amerika'ya yollanmıştır. Amerikalı uzmanlar, planın savaşta büyük zarar gören Avrupa için yapıldığını ileri sürerek Türkiye'yi plana almayı istememişlerdir. Türkiye'nin yer altı ve yer üstü kaynakları, altın ve döviz stokları ve orta derecede gelişmiş sanayisiyle Avrupa'nın kalkınmasına yardımcı olabileceğini, ancak, yardıma ihtiyacı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Amerikalı uzmanların görüşü Türkiye'de tepkiyle karşılanmış ve ABD'ye güvensizlik hissi doğurmuştur. Türkiye ABD Hükümeti'ne başvurarak⁸⁴

⁸¹ Sever, s.53-54.

⁸² Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.46.

⁸³ Armaoğlu, s. 444.

⁸⁴ Gönülöbol et al., s. 220-221.

ekonomik durumunu ayrıntılarıyla anlatmış ve Avrupa'nın kalkınmasına yardım etmesi isteniyorsa önce kendisine yardım yapılmasını istemiştir⁸⁵. Amerikan Hükümeti, Türkiye'nin plandan yararlanmasını kabul ederek, bu kapsamdaki ilk yardımı Mart 1948'de 10 milyon dolarla başlatmıştır. Bu durum Türkiye'yi bir hayli memnun etmiştir⁸⁶. Marshall Planı'na dair anlaşma ise, Türkiye ve ABD arasında 4 Temmuz 1948'de imzalanmıştır. Türkiye, anlaşmayla kalkınmayı büyük ölçüde gerçekleştireceğini ummuştur. Türkiye'nin Avrupa'nın ekonomik sistemi içine girmesi, askeri ittifakıyla birlikte Batı'yla bütünleşmesinde önemli bir adımdır.

4 Temmuz 1948 tarihli anlaşmada Türkiye'nin yardım alabilmesi için ekonomik düzenlemeler yapması öngörülmüştür. Buna göre Türkiye, resmi ve özel ticari girişimler arasında rekabeti engelleyici, piyasalara katılımı sınırlayıcı veya tekelleşmeyi teşvik edici gibi uluslararası ticareti olumsuz etkileyen durumlara engel olacaktır. Anlaşmaya katılan devletlerle işbirliği içinde olacak ve ekonomik işbirliğinin amaçları ve yapılan yardımların kullanılması konusunda yayımlar yapacaktır⁸⁷. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye, Amerikan krediyle ilgilenmek üzere 15 Temmuz 1948'de Amerikan Krediler Heyeti kurmuştur. Heyet, Maliye Bakanlığı'nın yönetimi altında çalışacak ve genel, yıllık ve üçer aylık programlar hazırlayacaktır⁸⁸. Türkiye'yi Marshall Planı'na dahil eden anlaşma, 1947 Yardım Antlaşması'yla benzerlik göstermektedir. Yardımın şartlara bağlanması ve yayımlar yapılması bu benzerlikler arasındadır. Ayrıca liberal ekonomi Türkiye tarafından kabul edilmiştir.

Türkiye büyük umutlar beslediği yardımın azlığından dolayı hayal kırıklığına uğramış ve tepki göstermiştir. Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar, Avrupalı devletlere yapılanlarla kıyaslanamayacağı gibi, 1950'ye kadar ki askeri yardımların da çok gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte Avrupa Ekonomik İşbirliği İdaresi, Türkiye'den tarımsal üretimini arttırılmasını istemiş ve sanayileşme yerine tarım alanında gelişmesini önermiştir⁸⁹.

⁸⁵ *Ayın Tarihi*, 1-29 Şubat 1948, s.30-31.

⁸⁶ Sever, s.55.

⁸⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.49.

⁸⁸ *B.C.A.*, 030/01 87 549 6, s.1-2

⁸⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.51.

Türkiye, Avrupa ekonomisiyle bütünleşme sürecinde beklediği yardımları alamadığı gibi, bu antlaşma nedeniyle üzerine aldığı yükümlülükler, ekonomide yeni sorunların doğmasına yol açmıştır. Bu dönemde gerek Amerikalı gerekse Avrupalı uzmanlar Türkiye'nin sanayileşme amacını bir kenara bırakıp, tarımsal gelişmeyi amaçlamasını önermişlerdir. Avrupa ve ABD'nin gücü sanayileşmesinden kaynaklanırken Türkiye'ye böyle bir öneri yapmaları, gerçekte Türkiye'nin gelişmesini istemediklerini daha açık ortaya koymaktadır. Antlaşmalar ve tavsiyeler, liberal ekonomi anlayışının benimsenmesinde etkili olmuştur.

C. Değişen Koşullar Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi

1. 1946 Olağanüstü Kurultayı

Demokrat Parti, kurulduktan hemen sonra kitlelerden önemli destek görmesi üzerine CHP, yönetimle ilgili gerekli önlemleri almaya başlamıştır. 1947'de yapılacak seçimlerin öne alınması gündeme getirilmiştir. Bu arada İnönü, CHP'yi 10 Mayıs 1946'da olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Bu kurultay; çok partili dönemde CHP'nin ilk kurultayıdır. Parti, çok partili yaşama uygun olarak bu kurultayda yeni kararlar almış ve önemli değişiklikler yapmıştır.

CHP Olağanüstü Kurultayı, 10 Mayıs 1946'da toplanmış ve 336 delege ve 450 milletvekili katılmıştır⁹⁰. İnönü açış konuşmasında, kurultayın esasen 1947'de yapılmasının düşünüldüğünü, ancak iç ve dış politik gelişmeler nedeniyle öne alındığını belirtmiştir. Seçim Kanunu'nun çıkarılmasından hemen sonra seçimlere gidileceğini ve ilk kez tek dereceli seçim sisteminin uygulanacağını ilan eden İnönü, "Değişmez Genel Başkan" niteliğinin kaldırılmasını önermiştir. CHP'nin kurulduğu günden bu yana ülkeyi ilerletmek ve halk yönetimini geliştirmek amacıyla çalıştığını vurgulayan İnönü, alınacak yeni kararlarla bu yolda önemli bir adım daha atılmış olacağını ve demokratik sistemin ilerlemesi için bundan sonra da çalışmaya devam edeceğini vurgulamış; önerilen değişikliklerin yapılmasını delegelerden açıkça istemiştir⁹¹. İnönü, demokrasi yolunda bu değişikliklerin yapılmasını zorunlu görmüş, ancak, parti başkanlığını henüz bırakmak niyetinde değildir.

⁹⁰ *Aydın Tarihi*, 1-31 Mayıs 1946, s.7-9.

⁹¹ *A.g.e.*, s.33-37.

İnönü'nün konuşmasından sonra program ve tüzük komisyonu kurulmuştur. 11 Mayıs'ta ise, İnönü CHP Genel Başkanlığı'na seçilmiştir. Bu seçimlerden sonra CHP Genel Sekreteri, programın 4. maddesindeki iki dereceli seçim yerine tek dereceli seçimin benimsenmesi ve cins, sınıf ve mezhep esasına dayanan cemiyet kurmayı yasaklayan 22.maddenin bütünüyle kaldırılmasıyla ilgili öneriyi kurultaya sunmuştur. Önerinin gerekçesinde, partinin kuruluşundan itibaren tek dereceli seçimi ilke edinilmesine rağmen, ülke şartları nedeniyle iki dereceli seçimin uygulandığı savunulmuştur. Ayrıca, iki dereceli seçimi gerektiren şartlar, önemini kaybettiği için tek dereceli seçime geçilmesi kararı alındığı belirtilmiştir. Kurultayda, 22.maddenin kaldırılmasıyla vatandaşların kanunlar çevresinde cemiyet kurma özgürlüğünün genişletileceği ifade edilmiştir⁹². Önerenin tümü üzerinde konuşma yapan delegeler, değişikliklerin yerinde olduğunu açıklamışlardır. Kurultay sonunda önerilen değişiklikler bütünüyle kabul edilmiştir⁹³.

1946 CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü'nün, "Değişmez Genel Başkanlık" sıfatı kaldırılmış ve tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. Sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağının kaldırılması ise, CHP'deki önemli bir değişmeyi işaret etmektedir. Ülkede sınıfların varlığı kabul eden CHP, bunların çıkarlarına uygun dernek kurma haklarını tanımıştır. Ayrıca bu kurultayda, 1939'da kurulan Müstakil Grup da kaldırılmıştır. Bu kurultay, çok partili yaşama geçişten sonra CHP'nin temel ilkelerinden yaptığı ilk önemli değişikliklere sahne olmuştur. Bu değişiklikler zamanla hızlanmıştır.

Kurultaydan sonra önemli düzenlemeler yapılmıştır. Üniversitelere özerklik veren "Üniversiteler Kanunu" çıkarılmış ve Basın Kanunu'nu da liberalleştirilmiştir. Genel seçimler öne alınarak 1946 Temmuz ayında yapılmıştır. Tek dereceli sistemin ilk kez uygulandığı 1946 seçimlerinde CHP 396, DP 62 ve Bağımsızlar ise 7 milletvekilliği kazanmışlardır. Fakat DP seçim sonuçlarına itiraz etmiştir. Seçimlerden sonra İnönü, Recep Peker'i Başbakan olarak atamış ve Peker Hükümeti, 20 Ağustos 1946'da kurulmuştur⁹⁴.

⁹² *CHP Büyük Kurultayı'nın Olağanüstü Toplantısı 10.V.1946 Programda Değişiklik Önergesi* s.1-2.

⁹³ *Ayin Tarihi*, 1-31 Mayıs 1946, s.11-15.

⁹⁴ Hikmet Bilâ, *CHP1919-1999*, 2.B., İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.116-119.

2. 1947 Kurultayı

1946 Ağustos ayında Başbakanlığa Peker'in getirilmesi kamuoyunda otoriter yönetimin izleneceği izlenimi uyandırmıştır. Peker Hükümeti'nin DP ile ilişkileri, ilk günden itibaren pek sıcak olmamıştır. Peker, DP'nin eleştirilerine sert karşılıklar vermiştir. CHP ve DP arasındaki anlaşmazlığın sertleşmesi üzerine İnönü, partiler üstü bir Cumhurbaşkanı rolü oynayacağına söz vermiş ve muhalefet partisini bir süre için rahatlatmıştır. Bu arada basında, CHP içinde ılımlı ve aşırılar olmak üzere iki gruptan söz edilmeye başlanmıştır. Aşırılardan biri olarak değerlendirilen Peker Hükümeti'ne ılımlılardan tepki gelmeye başlamıştır. İnönü'nün partiler arasındaki anlaşmazlığı yumuşatmaya çalışması, Peker'in gücünü zayıflatmıştır. 1947 başlarında yapılan DP Kongresi'nde Hürriyet Misakı'nın kabul edilmesi, iki parti arasında yeniden gerginlik yaratmıştır⁹⁵.

DP'nin tutumu karşısında CHP, partide reform yapma girişimlerine başlamıştır. CHP Parti Divanı, 16-27 Ocak 1947 tarihleri arasında toplanmış ve partinin VII. Kurultayı'na sunulacak program ve tüzük konularında yapılacak değişiklikleri görüşmüştür. Parti Divanı partinin işleyiş tarzını, yayın işlerini, sosyal kurumlarını, ekonomik işlerini ve laiklik uygulamalarını gözden geçirmiştir. Yayınladığı bildiriye, laikliğe aykırı olmamak koşuluyla seçmeli din derslerinin ilköğretimde verilebileceği ifade edilerek düzenlemelerin hükümetin yetkisinde olduğu belirtilmiştir⁹⁶. CHP Parti Divanı'nın toplantısı, devrimler için yeni bir dönemin başlangıcıdır.

CHP ve DP arasındaki gerilimler, 12 Temmuz 1947'de İnönü'nün iki parti arasında tarafsız kalacağını bildiren beyannamenin yayınlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu beyannameyle büyük ölçüde zayıflayan Peker Hükümeti, 9 Eylül 1947'de istifa etmiş ve Hasan Saka Başbakanlığa getirilmiştir. Peker'in istifası, devrimlerden ödün verilmemesini savunan ve radikal veya aşırı olarak adlandırılan grubun parti içindeki gücünün zayıflamasına neden olmuştur⁹⁷. Saka Hükümeti kurulduktan sonra DP ile

⁹⁵ Hürriyet Misakı'nda seçim yasasının değiştirilmesi, parti başkanlığı ve cumhurbaşkanlığının ayrılması ve antidemokratik kanunların kaldırılması istenmiştir. DP, isteklerini meclise sunacak, kabul edilmediği takdirde meclisi boykot edecektir. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, 2.B., çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996, s.33-35.

⁹⁶ *Ulus*, 28 Ocak 1947, s.1; *Vatan*, 28 Ocak 1948, s.1.

⁹⁷ Peker'in istifasına yol açan gelişmeler 26 Ağustos'ta parti grubunun hükümetle ilgili verdiği önergeyle başlamıştır. Peker, bu toplantıda güvenoyu istemek zorunda kalmıştır. Oylamada 35 kişi güvensizlik oyu vermiştir. 35'ler olayı bu oylamada ortaya çıkmıştır. Bilâ, s.124-125.

yakınlaşmaya çalışmıştır. Saka'nın Başbakanlığa getirilmesi, muhalefete verilen bir ödtündür. Ekonomide devletçilik uygulamalarının terk edilmesi ve din eğitiminin yeniden başlaması Saka'nın Başbakanlığı sırasında gerçekleştirilmiştir.

Bir yandan muhalefetle ilişkilerin yumuşatıldığı bir yandan da parti içindeki radikallerin güç kaybettiği bir dönemde CHP, VII. Kurultayı'nın hazırlıklarına başlamıştır. Siyasi gelişmelere paralel olarak VII.Kurultay'da, CHP'nin program ve tüzüğünde önemli değişiklikler yapması beklenmiştir. CHP'nin muhalefet partisi karşısında gücünü koruması için bu değişiklikler zorunlu olarak görülmüştür⁹⁸. CHP ilk kez daha kurultayda görüşülmeden 18 Ekim 1947'de, Program ve Tüzük Tasarısı'nı basına vermiştir⁹⁹.

CHP'nin beklenen VII. Kurultayı, 17 Kasım 1947'de İnönü'nün konuşmasıyla açılmıştır. İnönü yaptığı konuşmada, 1945 yılından beri siyasi yaşamdaki gelişmeleri özetlemiştir. Delegelerden, demokratik hayatın gelişmesi için önemli kararlar almasını ve önerilerde bulunmasını isteyen İnönü, daima partinin üyesi kalacağına söz vermiştir¹⁰⁰. Kurultay'ın ilk günü Parti İdare Kurulu'nun bugüne kadar yaptığı işler tartışılmıştır. Tüzük, program, dilek, hesap ve halkevleri komisyonları kurularak çalışmalar yapılmıştır. Program ve tüzük değişiklikleri görüşülerek kabul edilmiştir. Kurultay çalışmaları, 2 Aralık 1947'de sona ermiştir¹⁰¹.

1947 CHP Kurultayı'nda ilk olarak tüzükte yapılacak değişiklikler görüşülmüştür. Öncelikle genel başkanlık ile ilgili değişiklikler kabul edilmiştir. Buna göre, Parti Genel Başkanı ve Genel Başkan Vekili, iki yıl süre için kurultayca seçilecektir (Madde 69). Genel Başkan partiyi temsil sıfatıyla parti adına söz hakkına sahiptir (Madde 70). Parti Genel Başkanı'nın görev süresi içinde çekilmesi veya görev yapamayacak kadar hasta olması veya ölümü halinde boş kaldığında Başkan Vekili, kurultayı toplantıya çağırır ve yeni başkan seçilir(Madde 71). Parti Başkanı cumhurbaşkanı seçilirse, yetkilerini Başkan Vekili'ne devredecektir(Madde 73). Bu değişiklikler, tartışma konusu olan parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının

⁹⁸ Karpat, s.174.

⁹⁹ *Ulus*, 19 Ekim 1947, s.1.

¹⁰⁰ *CHP Yedinci Büyük Kurultayı*, Ankara, 1947, s.18-21.

¹⁰¹ *Aydın Tarihi*, 1-30 Kasım 1947, s.10-31.; 1-31 Aralık 1947, s.3-4.

ayrılmasını sağlamamıştır. Ancak parti başkanının cumhurbaşkanlığı süresince görev ve yetkilerini başkan vekiline devretmesiyle önemli bir adım atılmıştır¹⁰².

CHP'nin çok partili sisteme uymak amacıyla yaptığı değişikliklerden biri, parti yönetimini elinde tutacak olan 40 üyeli parti divanının kurulmasıdır (Madde 62). Ayrıca, milletvekili adaylarının belirlenmesinde genel merkeze sadece %30 kontenjan ayrılmıştır (Madde 148)¹⁰³. Bu değişiklikler, partiyi kişi egemenliğinden kurtarıp daha demokratik bir yapıya getirmek amacıyla yapılmış olmasına rağmen, uygulamada başarılı olduğunu söylemek güçtür.

27 Kasım 1947'de Halkevleri Komisyonu, hazırladığı raporu kurultaya sunmuştur. Raporda, halkevlerinin partiye bağlı bir kurum olduğu ve ayrı bir şahsiyete sahip bulunmadığı vurgulanmıştır. Halkevlerinin partiye bağlı bir "tesis" haline getirilmesi önerisi kabul edilmiştir¹⁰⁴. Kurultaya sunulan program tasarısında ise, "esaslar" kısmı yeniden düzenlenmiş olmasına rağmen, önemli değişiklikler içermemektedir. Sadece, Türk devletinin idare şeklinin kuvvetler birliği esasına dayalı olduğunu belirten kısım programdan çıkarılmıştır. Partinin ilkeleri başlığı altında yer alan altı ilke hem genişletilerek hem de bazı eklemelerle yeniden tanımlanmıştır¹⁰⁵.

Programda kabul edilen değişikliklerle birlikte CHP, devrimci bir parti olmaktan büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Özellikle yeni döneme uygun olarak ideolojik olarak daha ılımlı bir nitelik kazanmıştır¹⁰⁶. Kurultay tartışmaları sırasında CHP'de iki grubun varlığı görülmüştür. VII. Kurultay'da CHP içindeki görüş ayrılıklarının su yüzüne çıkmıştır. Birbirine bütünüyle zıt kişilerin CHP içinde yer aldığı açıkça görülmüştür. İlk kez bir CHP kurultayı bu denli büyük tartışmalara sahne olmuştur.

CHP'nin VII.Kurultayı'nda program ve tüzükte yapılan değişiklikler, partinin önemli ölçüde değişim geçirdiğini göstermiştir. Bu değişimlerde, iç siyasal ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra dış etkenlerin de etkisi önemli derecededir. Özellikle ABD ile yakınlaşma içine girilmesi, demokrasinin yönünü belirlediği gibi, CHP'de

¹⁰² Goloğlu, s.190; *CHP Program Tüzüğü Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır*, s.72.

¹⁰³ *A.g.e.*, s.190-191.

¹⁰⁴ *CHP Yedinci Büyük Kurultayı*, s.199-202.

¹⁰⁵ *CHP Program Tüzüğü*, s.44-46.

¹⁰⁶ Karpat, s.176.

değişime yol açmıştır¹⁰⁷. Öyle ki devrimlerden verilen ödünlerle geri dönülmez bir hal almıştır. Bu süreçteki siyaset kültürü sonraki dönemleri de büyük ölçüde etkilemiştir.

CHP'deki değişimlerle birlikte siyasi yaşamda hareketli günler yaşanmıştır. Bir yandan bir çok siyasi dernekler kurulmuş, diğer yandan düşünceler özgürce açıklanmıştır. Basın, önemli ölçüde özgür hale gelmiş ve muhalif basında eleştiriler sıklıkla yer almıştır. Halkoyu, partiler için önemli hale gelmiş ve iktidar partisi halka karşı tutumunda değişiklik yapmıştır. Halkın sorunlarına daha çok ilgi gösterilmeye başlanmıştır. CHP, iktidarda kalabilmek için halkın isteklerine uymayı ve yeni düzenlemeler yapmayı gerekli görmeye başlamıştır¹⁰⁸.

VII. Kurultay'dan sonra CHP giderek daha ılımlı bir politika izlemeye başlamıştır. Siyasi yaşamda muhalefetin baskısı altında yeni düzenlemelere gitmiştir. 1949 yılında oldukça ılımlı olarak tanınan Şemsettin Günaltay Başbakanlığa getirilmiş ve hazırlanan yeni seçim yasayla 1950 seçimlerine gidilmiştir.

3. Cumhuriyet Halk Partisi İçinde Atatürk İlkelerinin Yeniden Yorumlanması

Çok partili yaşama geçişle birlikte CHP içinde başlayan değişimler, devrimlerin tartışılmasına ve ilkelerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. En çok tartışılan ve değişime uğratılan ilkeler, devletçilik ve laikliktir. CHP 1950 seçim bildirisinde, ülkenin gelişip yükselmesinin ancak bu ilkelerle gerçekleştirilebileceği inancını belirtmesine rağmen, ilkelerin anayasadan çıkarılacağı sözünü vermiştir¹⁰⁹.

a. Cumhuriyetçilik

Cumhuriyetçilik ilkesi, 1945 yılı başlarından itibaren iç ve dış gelişmeler nedeniyle sıklıkla gündeme gelmiştir. Ulusal egemenliğin en iyi gerçekleştirildiği yönetim biçimi olarak görülen cumhuriyetin, demokrasi boyutu vurgulanmıştır. İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Gençlik Bayramı nedeniyle yayınladığı mesajda cumhuriyetle kurulan halk yönetiminin her yönde gelişmeye devam edeceğini

¹⁰⁷ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 63.

¹⁰⁸ Karpat, s. 177-178.

¹⁰⁹ *Ayın Tarihi*, 1-31 Mayıs 1950, s.47.

belirtmesi, çok partili yaşama geçiş kararı olarak değerlendirilmiştir¹¹⁰. CHP, bu tarihten sonra sıklıkla cumhuriyet yönetiminin demokrasi yolunda ilerlediğini savunmuştur. Rejimin kurulduğu andan itibaren demokratik olduğunu, parti kurmaya engel olmadığını ve anayasada her türlü hak ve özgürlüklere yer verildiğini ifade etmiştir. CHP'liler demokratik sistemi, cumhuriyet yönetiminin ileri bir aşaması olarak değerlendirmişlerdir. CHP, totaliter yönetim iddialarını reddederek, cumhuriyet yönetimin tek partiyi bir amaç olarak benimsemediğini ve devrimlerin gerçekleştirilmesi için zorunlu bir aşama olduğunu vurgulamıştır¹¹¹. CHP demokratik sistemi bütünüyle kurmak için, antidemokratik kanunların kaldırılması veya değiştirilmesini gerekli bulmuştur. Tek dereceli seçim sistemine geçişle ulus egemenliğinin doğrudan meclise yansması sağlanmaya çalışılmıştır.

1945'ten itibaren savunulan bu düşünceler, 1947 CHP Kurultayı'nda programın esaslar bölümünde yer alan Cumhuriyetçilik ilkesinin tanımlanmasında kendini göstermiştir. 1947'de kabul edilen programda esasen büyük değişiklikler yapılmamıştır. Yapılan yeni Cumhuriyetçilik tanımında, bir önceki programdaki gibi ulusal egemenlik ülküsünü en iyi temsil eden yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu ifade edilmiştir. Ulusun egemenliğini tek dereceli ve bütünüyle serbest seçimlerle seçeceği milletvekillerinden oluşan TBMM aracılığıyla kullandığı programa eklenmiştir. Ayrıca rejimin demokrasi esasına dayandığı da yeni Cumhuriyetçilik tanımında belirtilmiştir¹¹².

Görüldüğü gibi bu tarihe kadar yapılan değişikliklere, 1947 programında yer verilmiş ve cumhuriyetçilik tanımına bazı eklemeler yapılmakla yetinilmiştir. 1946 seçimlerinde uygulanan tek dereceli seçim sistemi, yeni programda yer almıştır. Ayrıca yönetimin demokratik niteliği özellikle vurgulanmıştır. Bu tarihten sonra halkın yönetime katılımının sağlanması konusunda çaba harcanmıştır. Siyasi yaşamda, cumhuriyet yönetiminin demokratik niteliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

¹¹⁰ *Ayın Tarihi*, 1-31 Mayıs 1945, s.52.

¹¹¹ *A.g.e.*, 1-30 Haziran 1945, s.63-83.

¹¹² *CHP'nin Program Tüzüğü VII. Kurultayca Onanmıştır*, s.5-6.

b. Ulusçuluk

Türkiye’de 1945’ten sonraki liberalleşme hareketi ve komünizme karşı duyulan tepki nedeniyle, ulusçuluk ilkesinin içeriğinde bazı değişimlere neden olmuştur. Milliyetçilik, uluslararası siyasette komünizm nedeniyle yeniden tanımlanmıştır. II.Dünya Savaşı sonrasında, faşist yönetimlerin yıkılması nedeniyle savaş döneminde yükselen ırkçı ve Türkçü düşünceler etkinliklerini yitirmişlerdir. Komünizme karşı bir ideoloji olarak milliyetçilik, Türkiye’de ağırlık kazanmıştır¹¹³. Gerek Türk siyasi yaşamında gerekse CHP içinde Sovyet karşıtlığı egemen olmuştur. Uluslararası gelişmelerin yanı sıra Sovyet tehdidi, komünizm karşıtlığın artmasını sağlamıştır. Yıllardır milliyetçi anlayışın ihmal edildiği ve din düşmanlığının komünizmin yayılmasını kolaylaştıracağı iddiaları, CHP’yi de önemli ölçüde etkilemiştir.

CHP içinde, Ulusçuluğun yeniden tanımlanması fikrini ilk kez İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ortaya atmıştır. Tanrıöver, 24 Aralık 1946’da bütçe görüşmeleri sırasında, ulusçuluğun yeniden tanımlanarak Türk gençliğine aşılmasını önermiştir. Ayrıca, geçmişi karalamaya son verilmesini isteyerek, Türk gençliğinin, tarihine saygı göstermesinin sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Türk ulusçuluğunun kaynağının Osmanlıda olduğunu savunan Tanrıöver, ulusçuluğun tarihe ve dine dayandırılması gerektiğini ileri sürmüştür¹¹⁴. Bu istek, Atatürk’ün ulusçuluk anlayışına bütünüyle aykırıdır. Atatürk, siyasi varlıkta birliği, dil ve yurt birliğini, ırk ve köken birliğini, tarihi ve ahlaki akrabalığı Türk ulusunun oluşumunda etkili görmüştür. Ayrıca ulusu, zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşama konusunda ortak düşünceyi taşıyan ve sahip olunan mirasın korunmasında ortak iradede bulunan insanlardan oluşan topluluk olarak tanımlamıştır¹¹⁵. Atatürk ulusçuluğu, din birliğinin yer almadığı, laik ve rasyonel bir anlayıştır. Dine dayalı yeni ulusçuluk anlayışı, komünizme karşı etkin mücadele etmek amacıyla ortaya atılmıştır. Yeni ulusçuluk anlayışı, gerek dinci çevrelerden gerekse CHP içindeki bazı kişilerden büyük destek görmüştür.

Başbakan Recep Peker, 28 Mart 1947’de, İstanbul Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada hükümetin ulusçuluk anlayışını ortaya koymuştur. Peker tarihten, aile ve

¹¹³ Hürriyet Konyar, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, İstanbul, Bağlam Yay., 1999, s.217.

¹¹⁴ *Vatan*, 25 Aralık 1946, s.5.

¹¹⁵ İnan, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, s.22-24.

vatan sevgisinden güç alan ve din, mezhep, ırkçılık amacı gütmeyen uygar bir ulusçuluk anlayışını benimsediklerini belirtmiş ve bilinçlere yerleştirilmesini istemiştir. Ulusun, dil, ülkü ve kader birliği ile bölünmez bir bütün olduğunu ve ümmetçi ulus anlayışının geçmişe gömüldüğünü vurgulamıştır. Peker, din ve ırk ayrımı gözetmeden Türk vatandaşı olan herkesin Türk olduğunu savunmuştur¹¹⁶. Peker'in bu sözleri CHP'nin ulusçuluk anlayışını açıkça ortaya koymuştur. Bu anlayış tamamen Atatürk'ün ulusçuluk anlayışına uygundur. Başbakan Peker'in sözleri, milliyetçi ve dinci çevrelerce ortaya atılan dine dayalı ulusçuluk anlayışının, CHP'de henüz yeterli destek sağlayamadığının göstergesidir. Peker, dinsel temele oturtulmaya çalışılan ulusçuluk anlayışına duyduğu tepkiyi açıkça ortaya koymuştur.

CHP'nin 1947 Kurultayı'nda yeni ulusçuluk anlayışı tartışılmıştır. Kurultay sırasında bazı delegeler, ulusçuluğun daha açık tanımının yapılmasını, komünizmle etkin mücadele etmek için ulusçuluk bilincinin güçlendirilmesini ve ulusçuluk anlayışının din ve tarih temeline oturtulması istemişlerdir¹¹⁷. 1947 CHP Kurultayı'nda kabul edilen programdaki ulusçuluk tanımında, Türk ulusu, dil, kültür, yurt, ülkü, kader ve tarih birliğiyle birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir bütün olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Ulusçuluk ilkesinin, Türk ulusunun bütünlüğü ve bunun dayandığı ulusal ruh ve şuuru yaşatma ve koruma anlamını taşıdığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, programda parti ulusçuluğu tanımı da yapılmıştır. Partinin amacının ulusun özel karakterini ve bağımsız kimliğini korumak olduğu ifade edilmiştir¹¹⁸. 1947 Kurultayı'nda kabul edilen programda, bu eklemeler dışında ulusçuluk ilkesinin tanımında başka bir değişiklik yapılmamıştır.

Yeni programda ulusçuluk daha açık biçimde tanımlanmış ve dil, ülkü, tarih ve kültür birliğine dayanan ulusçuluk benimsenmiştir. Şüphesiz CHP, yeni ulusçuluk iddiaları nedeniyle partinin ulusçuluk anlayışını açıkça ortaya koyma gereğini hissetmiştir. Böylece, dinsel temele oturtulmaya çalışılan ulusçuluk anlayışını kabul etmediğini göstermiştir.

1947 yılından itibaren bazı ayrımcı uygulamalar kaldırılmıştır. Bunlardan biri azınlıklara yedek subay olarak askerlik yapabilme hakkının verilmesidir. Eskiden her

¹¹⁶ Karpaz, 214; *Aynı Tarihi*, 1-31 Mart 1947, s.10-14.

¹¹⁷ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s.395-404.

¹¹⁸ *CHP'nin Program ve Tüzüğü VII. Kurultayca Onanmıştır*, s.6.

ne olursa olsun azınlıklar, askerliklerini er olarak yapmaktaydılar. Bunun yanında ayaklanmaları önlemeye yönelik bir tedbir olarak Batı Anadolu'ya yerleştirilen aşiret reislerine ve ağalarına memleketlerine dönme izni verilmiştir. Seyahat formaliteleri hafifletilerek mültecilere ve Rum göçmenlerine Türkiye'deki akrabalarını ziyaret etme hakkı tanınmıştır. Atatürk döneminde kapatılan Mason locaları yeniden açılmıştır. Okul programlarında Osmanlı tarihine gittikçe daha çok yer vermeye başlanmıştır¹¹⁹. Bu dönemdeki ulusçuluk tartışmalarında sıklıkla gündeme gelen geçmişle barışılması gerektiği iddiaları, sonraki dönemleri etkileyecek ve tarih anlayışında değişmelere neden olacaktır.

CHP, yeni dönemle birlikte ulusçuluk tanımını yeniden yapma zorunluluğu hissetmiştir. Ulusçuluk anlayışının faşist ve komünist sistemlerden uzak ve demokratik niteliği her fırsatta vurgulanmıştır. Ancak komünizmle savaş konusunda ulusçuluğun önemli rol oynayacağı düşüncesi, zaman zaman aşırı görüşlere taviz verilmesine yol açmıştır.

c. Halkçılık

1946'da Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesiyle, sınıf esasına dayalı parti kurulmasına izin verilmesi, halkçılık ilkesi açısından önem taşımaktadır. Bu zamana kadar CHP halkçılık ilkesinin gereği olarak, Türkiye'de ayrı ayrı sınıfların varlığını kabul etmemiş ve halkın ekonomik çıkarlar bakımından bir bütün olduğu anlayışını savunmuştur. Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesiyle sınıf esasını temel alan sol partiler, Türk siyasi hayatına katılmışlar, ancak, sol düşünceye karşı takınılan sert tutum nedeniyle kısa süre içinde kapatılmışlardır. Bununla birlikte CHP'nin halkçılık anlayışını yeniden belirlemesi zorunluluk halini almıştır.

Halkçılık ilkesiyle ilgili tartışmalar, 1947'deki CHP VII. Kurultay'ın hemen öncesinde başlamıştır. CHP üyeleri, toprak reformu, sosyal sigortaların kurulması ve iş güvenliğinin sağlanması gibi uygulamaların geniş kitleler üzerinde önemli etki yapacağını ve işçi ve köylüleri kendi yanlarına çekebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu nedenle CHP'nin sosyal sınıflara yönelmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak

¹¹⁹ Karpat, s.214-215.

henüz eski program değiştirilmemiştir. CHP üyeleri, 1947 tarihli VII. Kurultay'da gelişmelere uygun bir halkçılık tanımı yapılacağını ummuşlardır¹²⁰.

VII. Kurultay'da halkçılık ilkesi fazla tartışılmadan tasarıdaki tanım aynen kabul edilmiştir¹²¹. Kabul edilen yeni programa göre Halkçılık, halktan olarak, halk için çalışmak ve halkın çıkarlarını her şeyin üstünde tutmaktır. Eski programda yer alan devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı görevleri olduğunu belirten kısım ile "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil fakat ferdî ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif iş ve hizmet sahiplerinden teşekkül etmiş bir câmia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir" ifadesi bütünüyle programdan çıkarılmıştır. Buna karşılık, yeni programda sınıftan söz edilmemiş ve çeşitli sosyal grupların ulus bütünlüğünü oluşturduğu ifade edilmiştir. Partinin amacı, sosyal grupların uyum içinde çalışmasını sağlamaktır. Yeni programda, halkın çoğunluğunu oluşturan köylü ve çiftçinin yaşam seviyesini yükseltecek tedbirlerin alınması zorunlu görülmüştür. Ayrıca, topluluğun olduğu kadar kişi varlığının da tanındığı belirtilmiştir¹²². Yeni programdaki halkçılık tanımında, bu zamana kadar yapılan değişikliklere uygun olarak bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılmıştır. Sınıf esaslı tam olarak ne kabul edilmiş ne de reddedilmiştir.

Yeni dönemde genel olarak halkçılık düşüncesi, siyasi katılımçılık boyutuyla eşdeğer olarak görülerek yeniden şekillendirilmiştir. Siyasal yaşamda iki partinin olması, halkçılık anlayışında değişim meydana getirmiş ve halka bakış açısı değişmiştir. Halk potansiyel oy deposu olarak görüldüğü için, daha popülist yaklaşımlar sergilenmiştir. CHP de bu gelişmelere paralel olarak özellikle ekonomi ve din alanındaki seçkinci politikalarını terk etmiştir¹²³.

¹²⁰ Karpat, s.252-253.

¹²¹ 1947 CHP Kurultayı'nda Kabul edilen programda Halkçılık ilkesi şöyle tanımlanmıştır: "Halkçılık, Partimizi adlandıran bir vasfımızdır. Halktan olarak, halk için çalışı ve halkın faydasını her faydanın üstünde tutarız. Partimiz, bütün yurttaşları kanun önünde eşit tutar. Hiç bir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate üstünlük tanımaz. Şahıs, sınıf ve zümre tabaklılıkla savaşmayı vazife bilir. Halkımızı meydana getiren çeşitli sosyal gruplar, millet bütünlüğünü yaratır. Partimiz bunların karşılıklı faydalarını memleket yüksek menfaatleri esasına göre âhenleştirmeye çalışır; bununla beraber Partimiz, halkın çoğunluğunu teşkil eden köylümüzün ve çiftçimizin yaşama seviyesini yükseltecek tedbirleri almayı zarurî bir şart sayar. Topluluğun olduğu kadar kişinin de varlığını tanıyan Partimiz, memleketimizin kişi ve topluluk değerlerinin bir denkleşme içinde gelişmesini ister." *CHP Program ve Tüzüğü VII. Kurultayca Onanmıştır*, s.7.

¹²² A.g.e., s.7.

¹²³ Konyar, s.209-210.

d. Devletçilik

Çok partili yaşamla birlikte en çok değişime uğrayan, hatta zaman zaman bütünüyle vazgeçilen ilke Devletçiliktir. Yeni dönemde ilk eleştiriye uğrayan ilkedir. Devletçilik ilkesi, demokratikleşme hareketinin ekonomik anlamda liberalleşmeyi öngördüğü gerekçesiyle muhalefet tarafından sıklıkla eleştirilmiştir

Savaş boyunca uygulana ekonomik politikalar nedeniyle karaborsacılıktan büyük kazançlar elde eden burjuva kesimi, savaştan sonra gücünü göstermeye başlamıştır. Sermayesini arttırmış olmasına rağmen, hükümetin uyguladığı 1940'da çıkarılan Milli Korunma Kanunu, 1942'deki Varlık Vergisi ve 1944'teki toprak Mahsülleri Vergisi gibi hükümetin ekonomik sıkıntıları azaltmaya yönelik aldığı olağanüstü önlemlerden endişe duymuştur. 1945'ten sonra başlayan yeni dönemde, iç ve dış ticaretin serbestleşmesini ve uluslararası sermayeye açılmayı çıkarına daha uygun görmüştür¹²⁴. Bunun yanı sıra toplumun büyük bir bölümünü oluşturan köylü ve çiftçiler, savaş döneminde uygulanan politikalar nedeniyle zarar görmüşlerdir. Bu noktada hem tüccar kesimi hem de köylü ve çiftçiler, hükümetin devletçilik politikasını karşı çıkmaya başlamışlardır. İçteki bu değişimlerin yanı sıra, uluslararası gelişmeler de devletçiliğin sıklıkla eleştirilmesine yol açmıştır.

Hükümet 1945'in ilk yıllarında devletçilik uygulamalarına devam etmiştir. Ancak, yılın ikinci yarısından itibaren devletçiliğin gerekli olup olmadığı ve sınırları, aydınlar arasında tartışılmaya başlanmıştır. CHP'liler ise, devletçiliğin günün ihtiyaçlarına göre gözden geçirilmesini ve sınırlarının belirlenmesini istemişlerdir¹²⁵. 1946 seçimlerinden sonra kurulan Peker Hükümeti'nin programında, özel teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı işlemlerin yapılmasına izin verilmeyeceği ve aralarında işbirliği sağlanacağı, özel teşebbüsle başarılabilecek alanlara devlet işletmelerinin artmasının önleneyeceği ve ekonomik işlerde özel sermayeden yararlanılacağı belirtilmiştir. Bu programda devletçilikteki değişimin ilk işaretleri verilmiştir¹²⁶. CHP, dünyada yeni ekonomik düzenin kurulması ve muhalefet partisinin liberal ekonomi yanlısı olması karşısında, devletçilikten ödünler vermiştir.

¹²⁴ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.18-23.

¹²⁵ Vedat Dicleli, "Devletçilik hakkında Düşünceler," *Ulus*, 4 Aralık 1945, s.2.

¹²⁶ Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, s.362-363.

1947 yılında 20 Asır Vakfı tarafından Türkiye'ye gönderilen Amerikalı Ekonomi Uzmanı Max Weston Thornburg, ekonomik durumu incelemiş ve tavsiyelerini içeren bir rapor hazırlamıştır. Thornburg raporunda, devletçi uygulamaları eleştirerek özel teşebbüsün teşvik edilmesini ve kalkınmada önceliğin tarıma verilmesi önermiştir¹²⁷. Thornburg'un bu görüşleri Türk burjuva sınıfı tarafından önemli ölçüde desteklenmiştir. İç ve dış gelişmeler karşısında CHP Hükümeti, devletçilik politikasını yeniden ele almıştır. VII. Kurultay'da, devletçilik ilkesi tartışılmış ve yeni ekonomik politikalar belirlenmiştir. Devletçiliğin yumuşatılarak sınırlandırılması ve özel teşebbüsün desteklenmesi görüşü, delegelerin çoğunluğu tarafından benimsenmiştir¹²⁸.

CHP'nin VII.Kurultayı'nda kabul edilen programın devletçilik tanımında, göre önemli değişiklikler yapılmıştır. Programda, devletin kalkınma amacına ulaşmak için, doğrudan doğruya işletmeler kuracağı alanlar belirlenmiştir. Bunlar büyük maden işletmeleri ve santraller, ağır sanayinin kurulması, savunma sanayi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle PTT gibi işlerdir. Bunun dışındaki her türlü ekonomik faaliyetin özel teşebbüs tarafından yürütülmesi için devletin teşvik etmesi, koruması ve yardım etmesi esas alınmıştır. Özel teşebbüsün başaramadığı işleri, devlet eline alacaktır. Ayrıca devlet kâr amacıyla ziraat yapamaz (Madde 8-9). Hükümet, devlet işletmelerinin ve özel teşebbüsün eşit şartlarda çalışmaları için gerekli düzenlemeyi yapacaktır (Madde 10). Ayrıca halkın istismarını önlemek için, ekonominin teşebbüs ve faaliyetine ve normal işleyişine engel olmayacak tedbirlerin alınması (Madde 11), devlet işletmelerinin kar amacıyla halkı yaşamını zorlaştıracak gereksiz fiyat artışları yapmaması (Madde 12), ulusal ekonomide sosyal adalet ve güvenliğini sağlayacak önlemlerin alınması (Madde 13) ve uluslararası ekonomi şartlarına göre ulusal ekonomide yapılması gereken düzenlemeleri hükümete teklif edecek bir Ekonomi Genel Meclisi kurulması (Madde 14) programda yer almıştır¹²⁹. CHP'nin yeni programı, devletçilik ilkesinin büyük ölçüde tasfiye edildiğini göstermektedir. 1945'ten beri tartışılan ve eleştirilen devletçilik programda somut

¹²⁷ Max Weston Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, çev. Semih Yazıcıoğlu, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1949, s.35-44, 170-180, 200-201; Esat Tekeli, "M. Thornburg'un görüşlerine Dair," *Ulus*, 9 Temmuz 1947, s.2.

¹²⁸ Tartışmalar için bkz., *CHP Yedinci Büyük Kurultayı*, s 406.-448.

¹²⁹ *CHP Program ve Tüzüğü VII. Kurultayca Onanmıştır*, s.7-9.

olarak anlamını kaybetmiş ve yeni dönemde liberal ekonomi uygulamaları ağırlık kazanmıştır.

Programa ve uygulamalara rağmen devletçiliğe eleştiriler bitmemiştir. 22-27 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde devletçilik politikası ve devlet işletmeleri sert biçimde eleştirmiştir¹³⁰. Öyle ki, Valâ-Nureddin'in, 27 Kasım 1948 tarihli Ulus'ta çıkan yazısına, "Vur Devletçiliğe" başlığını vermiştir. CHP iktidarının son günlerine kadar liberal ekonomiye doğru yol almaya devam etmiştir. İçteki gelişmelerin yanı sıra Marshall Planı'nın kabul edilmesi, bu geçişi hızlandırmıştır.

c. Laiklik

1945-50 döneminde en çok tartışılan ve değişime uğrayan ilkelere biri laikliktir. Çok partili yaşama geçiş ile birlikte dinci kesimler, laiklik uygulamalarına muhalefet etmeye başlamışlardır. Atatürk döneminden çok partili yaşama geçildiği tarihe kadar yapılan uygulamalara tepki duyan kesimler, çok partili hayata geçişle birlikte hareketlenmişlerdir. Siyasi yaşamdaki tartışmalar, kısa sürede din alanındaki uygulamalara sıçramıştır. Bu döneme kadar yapılan uygulamaları beğenmeyenler ve devrimlere karşı olanlar, birikmiş tepkilerini açığa vurmuşlardır. 1946'da siyasi ortamın özgürleşmesi, dinin tartışmaya açılmasında etkili olmuştur. CHP de, laiklik anlayışını ve uygulamalarını yeniden gözden geçirme zorunluluğunu hissetmiştir.

1946 yılından itibaren gerek basında gerekse CHP içinde yapılan tartışmalarda genel olarak üç grup egemen olmuştur. Bunlardan birincisi, koyu Müslümanların görüşlerini temsil eden muhafazakârlardır. İkinci grup ise, kısmen muhafazakârların görüşlerine katılmakla birlikte din özgürlüğünü insan haklarından biri olduğu için destekleyen ılımlılardır. Üçüncü grup ise, bu döneme kadar yapılan uygulamaları savunan ve ödün verilmemesini isteyen laiklerdir¹³¹.

CHP içinde laiklikle ilgili ilk tartışma, 1946 yılı bütçe görüşmeleri sırasında İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in din eğitimini gündeme getirilmesiyle yaşanmıştır¹³². Bu ilk tartışmadan sonra CHP Divanı, 17-27 Ocak

¹³⁰ Macit Kayra, "1948 Türkiye İktisat Kongresi," *Siyasi İlimler Mecmuası*, C.XVIII, No.214 (Ocak 1948), s.461-464.

¹³¹ Karpaz, s.225-229.

¹³² *Vatan*, 25 Aralık 1946, s.5.

1947 tarihleri arasında yaptığı toplantılarda laiklik ilkesini gözden geçirmiştir. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride, seçmeli olmak üzere okullara din dersleri konulacağı ve devletin kontrolü altında özel kişilerin din eğitimi vermesine izin verileceği belirtilmiştir¹³³. Bu karar üzerine partinin önde gelen isimleri, laikliğin dine karşı olmadığını ve yeni uygulamaların laiklik ilkesine zarar vermeyeceğini savunmuşlardır. Din işlerine devletin karışmamasını yararlı bulmakla birlikte, laiklik uygulamalarının üzerinden henüz kısa zaman geçtiği için tehlikeler doğurabileceği ileri sürmüşlerdir¹³⁴.

1947 CHP Kurultayı'nda laiklik ilkesi yeniden gözden geçirilmiştir. Laiklik üzerine yapılan tartışmalarda, laikliğin dinsizlik anlamı taşımadığı halde Türkiye'de yanlış uygulandığı ileri sürülmüştür. Uygulanan laikliğin manevi gerilemeye neden olduğu belirtilerek, din eğitime başlanması ve türbelerin açılması istenmiştir. Bu fikri savunanların başında, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Sinan Tekelioğlu gelmektedir. Bu düşüncelere karşı çıkan Behçet Kemal Çağlar ise, laiklik ilkesinin ve uygulamalarının korunmasını istemiştir. Bazı delegeler ise, daha ılımlı bir tutum takınarak laikliği zedelemeyen din hürriyetinin sağlanabileceğini belirterek, din eğitimi ve din adamlarının yetiştirilmesi önerilerine destek vermişlerdir¹³⁵.

Kurultaydaki tartışmalara rağmen, programda laiklik ilkesi üzerinde önemli bir değişme yapılmamıştır. Sadece eski programda yer alan, "partinin milli dilini ve kültürünün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin etkisinden korunmasını Türk ulusunun geleceği için gerekli sayar" cümlesi çıkarılmıştır¹³⁶.

Programdaki laiklik tanımında bir değişme yapılmamakla birlikte bu kurultaya kadar tartışmasız kabul edilen laiklik ilkesi, ilk kez büyük eleştiri almıştır. Bu eleştiriler, daha sonra yapılacak uygulamaları etkilemiştir. Laiklik uygulamalarına yönelik eleştiriler sadece muhalif partiden değil, CHP'nin kendi içinden de gelmesi önemlidir. Bu durum karşısında içinde farklı görüşleri barındıran CHP, ılımlıların görüşlerini benimsemiş ve laiklik uygulamalarından önemli ödünler vermiştir.

¹³³ *Ulus*, 28 Ocak 1947, s.1.

¹³⁴ Nihat Erim, "CHP'nin Laiklik Prensipleri," *Ulus*, 4 Mayıs 1947, s.1.

¹³⁵ *CHP Yedinci Büyük Kurultayı*, s.449-470.

¹³⁶ *CHP Program ve Tüzüğü VII. Kurultayca Onanmıştır*, s.17.

1. Devrimcilik

CHP, çok partili yaşama geçişi, Türk Devrimi'nin bir aşaması olarak değerlendirilmiş, ancak, gerek parti içinden gerekse dışından devrimlerin eleştirilmesine engel olamamıştır. Devrimler parti içindeki bir grup tarafından savunulmuş ve radikaller olarak adlandırılmıştır.

Devrimlere yapılan eleştirilerden ilki yöntemle ilgilidir. Devrimlerin tepeden inme yapıldığı için modernleşmeyi tam olarak gerçekleştiremediği belirtilmiş¹³⁷ ve bazı devrimlerden vazgeçilmesi gerektiği savunulmuştur. Bunların başında dil alanındaki uygulamalar gelmektedir. Bu eleştirileri reddeden ve devrimleri savunan partililer ise, devrimlerin bütünüyle korunması ve yeni devrimler yapılmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir. Ancak bu görüş fazla destek görmemiştir. Muhafazakârlar ise, devrim döneminin son bulduğunu belirtmişler ve İslam uygarlığının Batı'dan daha üstün olduğu görüşünü savunmuşlardır¹³⁸.

Devrimcilik ilkesi CHP'nin VII.Kurultayı'nda yeniden tanımlanmıştır. Yeni programda devrimcilik, geri kalmış düzenin tasfiye edilerek, yerine çağdaş uygarlığın kurumlarının konması ve bugüne kadar başarılan devrimlerin özenle korunup geliştirilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Eski programda yer alan, "partinin devlet ve ulus işlerinde tedrici ve tekâmüli ilkelerle kendini bağlı tutmaz" cümlesi kaldırılmıştır¹³⁹. Yeni programda yer alan Devrimcilik tanımında, büyük değişiklik yapılmamakla birlikte devrimci niteliği vurgulayan ifadenin programdan çıkarılması oldukça anlamlıdır.

Burhan Belge, 1945 yılında CHP'nin devrimciliğini değerlendirmiş ve partideki nitelik değişikliğini vurgulamıştır. CHP'nin devrimci bir parti olmakla birlikte zaman içinde görüşleri birbirinden çok farklı grupların bir arada yaşadığı bir "iktidar barınağı" haline geldiğini belirtmiştir. Belge, CHP içindeki gerici güçlere değinerek, bu kesimin ilk fırsatta harekete geçeceğini ileri sürmüştür¹⁴⁰. Belge'nin görüşleri, çok partili döneme girildiğinde CHP içinde görüş ayrılıklarının ne denli fazla olduğunu

¹³⁷ Konyar, s.233.

¹³⁸ A.g.e., s.235.

¹³⁹ CHP Program ve Tüzüğü VII. Kurultayca Onanmıştır, s.11.

¹⁴⁰ Asım Us, *Hatıra Notları*, İstanbul, Vakit Matbaası, 1966, s. 640

göstermektedir. Atatürk'ün ölümünden sonra devrimlere karşı olanların partiye katılması, CHP'nin değişiminde etkili olmuştur.

D. KÜLTÜR POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİMLER VE YENİ UYGULAMALAR

1. Kültürde Humanizmanın Terk Edilmesi

Çok partili yaşamın ilk yılında, ilk ve orta öğretimdeki çalışmalar bütün hızıyla devam etmiştir. 1945 yılında Cumhurbaşkanı İnönü tarafından eğitim seferberliği başlatılmıştır. Ancak 1946'dan itibaren CHP'nin eğitim politikası muhalif partiler tarafından eleştiriye uğramıştır. Aynı zamanda CHP içinden de yapılan eleştiriler sonucunda eğitim alanında önemli değişimler yaşanmıştır. Türkiye'nin yaşadığı değişimlerden eğitim de payını almıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı, 1945 yılında yayınladığı genelgeyle, üniversite öğretim üyelerine ve öğretmenlerine siyasetle uğraşma yasağı getirmiştir¹⁴¹. Bununla birlikte, 13 Haziran 1946'da Üniversite Özerkliği Kanunu'nun kabul edilmesi yüksek öğretimde önemli bir adımdır. Bu kanunla üniversite, fakülte, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşan, özerkliği ve tüzel kişiliği olan bir öğretim ve araştırma birliği haline gelmiştir. Bu kanun üniversitelerin gelişmesine önemli katkı yapmıştır. Ankara Üniversitesi, kanunun kabulünden hemen sonra kurulmuştur¹⁴².

Türk eğitim sisteminde yapılan bu köklü değişimle üniversite, bilimsel ve yönetsel özerkliğe kavuşturulmuştur. Fakat bunun yanında, bu özerkliğe sınırlamalar da getirilmiştir. Bu kanunda üniversitenin yetiştireceği öğrenci modeli belirlenmiştir. Bu modelde, ulusal değerler ağırlıklı olarak yer almıştır. Daha sonraki dönemde ise, açık bir biçimde üniversite özerkliğine aykırı ideolojik davranışlar belirmiştir. Özerkliğe rağmen dönem boyunca Milli Eğitim Bakanlığı, üniversiteleri sıkı biçimde denetlemiştir¹⁴³. Özellikle döneme damgasını vuran komünizm ve sol karşıtlığı nedeniyle üniversitelerde olaylar meydana gelmiş ve hocalar hakkında soruşturmalar açılmış, hatta görevinden alınanlar olmuştur. Bununla ilgili en önemli gelişmeler ise,

¹⁴¹ Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.247.

¹⁴² Çıkar, s.113-115.

¹⁴³ Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s.249.

1947'den itibaren Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yaşanmıştır¹⁴⁴. DTCF olayı, üniversite özerkliğinin gereği gibi uygulanmadığına örnektir. Hükümet, sol ideolojiye karşı üniversitelerde savaş açmış ve pek çok öğretim üyesini görevden uzaklaştırmıştır.

Yeni dönemin başlarında hükümet, eğitimdeki uygulamalara devam etmeyi amaçlanmıştır. Hükümetin hazırladığı 2 Nisan 1946 tarihli raporda, gerek köy eğitiminin gerekse ilk ve orta dereceli okulların eksiklikleri giderilerek daha iyi bir duruma getirileceği bildirilmiştir. Raporda yeni kurulan siyasi partilerin, ilköğretim işinde izlenen yöntem ve çabalara karşıt bir vaziyet almamalarından duyulan memnunluk da ifade edilmiştir. Bunun yanında özellikle köy eğitimiyle ilgili eleştirilerden etkilenmeden, eksikliklerin giderilerek uygulamanın devam edeceği savunulmuştur¹⁴⁵. Ancak siyasi yaşamdaki gelişmeler beklenildiği gibi olmamıştır. Öncelikle, 1945'te hazırlanan ve 1946-1947 öğretim yılında uygulanmasına başlanacak olan ilköğretim programı kaldırılmıştır¹⁴⁶. Uygulamalar konusunda gittikçe artan eleştiriler nedeniyle, iktidar partisi, bazı değişiklikler yapmak zorunluluğu duymuştur. En önemli değişiklik ise, köy eğitimiyle ilgili olanlardır.

Çok partili yaşama geçişle birlikte sol karşıtlığı, eğitimin yönetim yapısında da etkili olmuştur. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve onun dönemindeki uygulamalar, eleştiriye uğramaya başlamıştır. Kültürde hümanizma hareketinin en önemli ismi olan Yücel'in şahsında eğitim politikası ağır eleştirilmiş ve Türk kültürünün geriye atıldığı suçlaması sıklıkla yapılmıştır. Tutucu ve gerici çevreler, baştan beri karşı oldukları Köy Enstitüleri'nin ve Devlet Konservatuvarı'nın kurulmasından, dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesinden ve dilde sadeleşme hareketinden Yücel'i sorumlu tutmuşlar¹⁴⁷ ve onu komünistlikle suçlamışlardır. CHP'den ve hükümetten destek bulamayan Milli Eğitim Bakanı Yücel, 1946 Ağustos ayında istifa etmiştir. Yücel, kendisine yapılan suçlamalar nedeniyle 1947'de, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner hakkında dava açmıştır. Esasen bu

¹⁴⁴ DTCF'de 4 öğretim üyesi' solculuk suçlamasıyla üniversiten atılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berkes, *Unutulan Yıllar*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s.397-483.; Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, 9.B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1994, 99-200

¹⁴⁵ B.C.A. 030/01 90 559 7s.1-7.

¹⁴⁶ Gedikoğlu, *Kemalist Eğitim İlkeleri Uygulamaları*, 116.

¹⁴⁷ Çıkar, 123-124.

dava, Yücel ile Öner arasında değildir. Başta Köy Enstitüleri olmak üzere bir dönemin eğitim uygulamalarının eleştirildiği bir dava olmuştur¹⁴⁸.

Tüm bu gelişmelere rağmen kültürde hümanizma uygulamalarından biri olarak kabul edilen dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi çabaları, hızını kaybetmekle birlikte devam ettirilmiştir. 1950 yılının sonuna gelindiğinde çevrilen kitap sayısı, 676'ya ulaşmıştır. Ancak sayı, Yücel dönemindeki kadar artış göstermemiştir¹⁴⁹. Bu dönemde teknik ve mesleki öğretime büyük önem verilmiş ve yapılan planlar başarıyla uygulanmıştır. Teknik öğretime devam eden öğrenci sayısında artış olurken, klasik ortaokul ve lisede ise azalma olmuştur¹⁵⁰.

Çok partili yaşama geçişle birlikte, uygulanan eğitim sistemine eleştiriler başlamıştır. Bu nedenle ilk değişimler bu dönemde başlamıştır. Ancak ilk değişimler keskin değildir. Ancak devrimci eğitim uygulamaları dönemi kapanmıştır.

2. Eğitim ve Din Politikasındaki Değişmeler ve Yeni Uygulamalar

a. Köy Enstitülerinin Niteliklerinin Değişmesi

Köy Enstitüleri, 1940 yılında kurulmuş ve devrimci bir eğitim hamlesidir. Köy eğitimi sorununun çözülmesini amaçlayan bu girişim, savaş yıllarının tüm zorluğuna rağmen önemli ölçüde başarılı olmuştur. 1946 yılına gelindiğinde Köy Enstitüleri büyük bir hızla gelişmeye devam etmiştir. Öğrenci sayısı 100 bini aşmış, köylerdeki teknik kurslardan yararlananlar ise, 13 500 olmuştur. Bununla birlikte, 875 yeni köy okulu, 741 işlik ve 993 öğretmen evi yapılmıştır. 851 köy okulu da onarılmıştır¹⁵¹.

Köy Enstitüleri, köy eğitimi sorunun çözülmesine ve köylülerin eğitimine önemli katkılar sağlamış olmasına rağmen, kurulduğu tarihten itibaren çeşitli eleştiriler almıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte, eleştirilerin dozu iyice artırılmıştır. Bu eleştiriler enstitülerin uygulamalarına ve ders programlarına yönelik olarak görülmesine rağmen, gerçekte kurumların tümünden kaldırılması amacını taşımaktadır.

¹⁴⁸ Mumcu, s.129-146.

¹⁴⁹ Katoğlu, s.468-469; Turan, *Türk Devrim Tarihi*,4.Kitap (Birinci bölüm), s.59.

¹⁵⁰ Gedikoğlu, *Kemalist Eğitim İlkeleri ve Uygulamaları*,s 119-120.

¹⁵¹ Kirby, s.316.

Köy Enstitüleri, köylerde hareketlenme ve bilinçlenmeye neden olmuştur. Ancak savaştan sonra enstitülerin eleştirilme süreci hızlanmıştır. Gerek savaş sonrası ideolojik ortam, gerekse CHP içinde anti-Kemalistlerin ağırlık kazanması, Atatürk devrimlerinin uygulayıcısı olan bu kurumların yıkılma sürecinde önemli rol oynamıştır. Mayıs 1945'deki bütçe görüşmeleri sırasında Emin Sazak, okul yapımının köylüye zarar verdiğini ve köylüye zulüm yapıldığını ileri sürmüştür¹⁵². Ancak şikayetler bununla kalmamış ve Aralık 1945'te bütçe görüşmelerinde enstitüler yine eleştiri konusu edilmiştir. Enstitülerdeki karma eğitim sistemi eleştirilmiş ve öğrencilerin ulusal görüşten yoksun olduğu, ülkücü çalışmalarının olmadığı ve sol görüşlerin ağırlık kazandığı ileri sürülmüştür¹⁵³.

Aslında bu eleştiriler dönemin ideolojik karakteriyle yakından ilgilidir. Bununla birlikte baştan beri bu uygulamaya karşı olanlar, çok partili hayata geçiş sürecinin yarattığı özgür ortamda enstitüleri kuranları açıkça suçlamaya başlamışlardır. 1946 seçimleri sırasında DP, bu kurumları sıklıkla eleştirmiştir. Eleştiriler nedeniyle Milli Eğitim Bakanı Yücel istifa etmiş ve yerine Köy Enstitüleri'ne başından beri karşı olduğu bilinen R.Şemsettin Sırer getirilmiştir. Ancak yönetim kadrosundaki bu değişim, köy enstitülerinin fikir babası ve uygulayıcısı olarak kabul edilen İsmail Hakkı Tonguç'un görevinden alınmasıyla devam etmiştir.

1947 bütçe görüşmelerinde ise, bu kurumlarda din düşmanlığı yapıldığı, Türk kültürüne saygı gösterilmediği ve komünist yuvası haline geldiği iddia edilmiştir¹⁵⁴. Muhalefet de bu konudaki eleştirilerini gittikçe yoğunlaştırmıştır¹⁵⁵. İktidar ve muhalefet Köy Enstitüleri'ni eleştirmede neredeyse yarışır hale gelmişlerdir.

Köy Enstitüleri'nin yıkılışını hazırlayan ilk düzenleme, 29 Nisan 1947'de yayınlanan yönetmeliktir. Bu yönetmelikle enstitülerin yönetime katılmaları ve yetki

¹⁵² Kirby, s.314-315.

¹⁵³ Türkoğlu, s. 542.

¹⁵⁴ En sert eleştirileri yapan Emin Soysal, daha 1943'te çıkardığı kitapçıkta bu iddialarını ortaya koymuştur. Türkoğlu, s. 537. Peyami Safa, bu iddiaların yanıtlanmasını isterken, komünizme panzehir aranmaya çalışıldığını, fakat öncelikle resmi ellerle zehir verilmesinin önlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca üstü kapalı olarak Köy Enstitüleri'ndeki demokratik eğitimi eleştirerek, bu seviyede olmalarına imkan olmadığını belirtmiştir. Safa, "Var mı yok mu?," *Vakit*, 26 Aralık 1946, s.1.

¹⁵⁵ DP'nin 1947 Kongresi'nde, Köy Enstitüleri'nin bakımsız olduğu, ihmal edildiği, paraların boşa harcandığı ve köylü üzerine baskı yapıldığı iddia edilerek, bu kurumların düzeltilme imkanı bulunmadığı için tamamen kaldırılması gerektiği savunulmuştur. Şayet CHP yapamazsa, DP bu kurumu tamamen kaldıracağı belirtilmiştir. *Vatan*, 11 Ocak 1947, s.4.

ve sorumlulukları kaldırılmıştır. Disiplin komitesi oluşturulmuş, öğrencinin yapmakta serbest oldukları işler sınırlandırılmış ve karma eğitime son verilmiştir. Böylece enstitülerdeki demokratik eğitim son bulmuştur. Öğrencilerin sosyal faaliyetleri kısıtlanarak sıkı bir disiplin uygulanmıştır. Enstitünün kendine has özelliklerinin yok edilmesiyle işleyişi önemli ölçüde durdurulmuştur¹⁵⁶. 20 Mayıs 1947'de çıkarılan yönetmelikle de öğrencilerin serbest okuma saatlerinde okuyacakları kitaplara sınırlama getirilmiştir¹⁵⁷.

18 Haziran 1947 tarihli kanunla enstitülerin, sıradan öğretmen okullarına dönüştürülmesi yolu açılmıştır¹⁵⁸. Bu kanunu, 1948'de enstitülerin programında yapılan değişiklik izlemiştir. Yeni hazırlanan programla köy ve şehir okullarının müfredatları aynı biçimde düzenlenmiş ve enstitülerdeki iş eğitimi ilkeleri ve uygulamaları kaldırılmıştır. Sadece pratik uygulamalara yer verilmiştir¹⁵⁹.

Yeni düzenlemelerle, Köy Enstitüleri'nin önemli özellikleri bütünüyle yok edilmiş ve neredeyse sıradan öğretmen yetiştiren bir okul görünümünü kazanmıştır. Savaş sonrasında yaşanan gelişmeler, Köy Enstitüleri üzerinde yıkıcı etki yapmıştır. Bir yandan çok partili hayata geçilirken diğer yandan enstitülerin demokratik niteliği yok edilmiştir. Bu değişikliğin nedenlerini büyük ölçüde, iç ve dış politikadaki değişikliklerde aramak gerekmektedir. CHP kendi eliyle yaptığı bu devrimci hamleyi, yine kendisi yok etmiş ve kapatılmasının ön hazırlıklarını yapmıştır.

b. Halkevlerinin Yeni İşlevi

Halkevleri ve halkodaları önemli kültür yuvalarıdır. CHP'ye bağlı birer kurum olmaları, çok partili yaşamda büyük bir sorun olmuştur. 1946'dan sonra halkevleri, partinin birer yan kuruluşu olarak anılmaya başlanmıştır. Yeni kurulan siyasi partiler, bu kurumların CHP'ye bağlı olmasından rahatsızlık duymuşlar ve bütçeden pay ayrılmasına karşı çıkmışlardır.

CHP, bu iddialara karşı, halkevlerinin tüm vatandaşlara açık bir kültür yuvası olduğunu her fırsatta dile getirmeye ve yansız davranmaya çaba harcamış, ancak

¹⁵⁶ Kirby, s.355-356. Bu değişiklikler yapılırken, Birleşmiş Milletler Eğitim Teşkilatı, Türkiye'nin köy eğitimindeki başarısını kutlayarak, Haiti, Amazon ve Orta Afrika bölgesinde yapacakları eğitimde Türkiye'nin tecrübesinden faydalanmak istediklerini Paris elçisine bildirmişlerdir. Barutçu, s.813.

¹⁵⁷ Kirby, s.356-357.

¹⁵⁸ *Düstur*, İkinci Tertip, C.28, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1947, s.1359-1360.

¹⁵⁹ Türkoğlu, s.557-558;

tartışmalara engel olamamıştır. Eskiden beri kurumun varlığından rahatsız olan tutucu kesimler ve eski Türk Ocağı mensupları, eleştirilerini artırmışlardır. Halkevleri ise, bir yandan yeni döneme uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan her zamanki etkinliğine devam etmiştir. Halkevleri ve halkodası sayısı, 1946'da 4521'e ulaşmıştır. Çok partili yaşam, halkevlerinde yeni bir dönemi başlatmıştır¹⁶⁰.

DP'nin kurulmasından sonra çıkarılan halkevlerinin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanacağı söylentileri, hükümet tarafından yalanlanmıştır¹⁶¹. Halkevleri konusunda basın ikiye ayrılmıştır: Bir kısmı partiye bağlı kalmasını isterken bir kısım ise, partiden ayrılması gerektiğini savunmuştur¹⁶². İnönü, 19 Kasım 1946'da Hatay'da yaptığı konuşmada, hangi partiye üye olursa olsun halkevlerinin herkese açık olduğunu belirtmiştir. Aynı tarihte CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, bölge müfettişlerine yolladığı genelgede, halkevlerinin CHP ilkeleri doğrultusunda hizmet veren kurumlar olduğunu, amaçları ve çalışmaları bakımından siyasi niteliği sahip bulunmadığını ve amaçlarının, halkın bilgi ve görgülerini arttırmak olduğunu bildirmiştir¹⁶³. Ancak bütün bu çabalara rağmen tartışmalar son bulmamış ve CHP yeni çözüm arayışına gitmiştir.

1947 Ocak ayında toplanan CHP Divanı, halkevlerinin gençlik tarafından yönetilen bağımsız bir kurum haline getirilmesini konusunda görüşme yapmıştır¹⁶⁴. Bu toplantıdan sonra çalışmalar başlatılmış, ancak VII.CHP Kurultayı'na kadar somut bir gelişme olmamıştır. 1947 CHP Kurultayı'nda halkevleri ve halkodalarının durumunu incelemek, alacağı biçimi ve çalışma sistemini saptamak amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, çalışmalarını tamamladıktan sonra 27 Kasım 1947'de kurultaya sunduğu raporda, halkevlerinin çalışmalarına ayrıntılı olarak anlatmıştır. Halkevlerinin tüzel kişiliğe sahip bir kurum haline getirilmesi gerektiği belirtilerek en uygun statünün "Tesis" olduğu ifade edilmiştir. Tesis yoluna gidildiği

¹⁶⁰ Çeçen, *Halkevleri*, s.210.

¹⁶¹ Halkevlerinin MEB'na verilmesi gerektiğini savunanların gerçek amacı, partiyi halkevlerinden mahrum ederek, onun devrimci niteliğini zarara uğratmaktır. Ferit Celâl Güven, "CHP ve Halkevleri," *Ulus*, 24 Nisan 1946, s.2.

¹⁶² Partiden ayrılması gerektiğini savunanlardan biri A.Emin Yalman'dır. Halkevlerinin Türk Ocaklarının devamı ve maddi varisi olduğunu ve CHP tarafından işgal edildiğini ileri sürmektedir. Bu kurumlara siyasetin girmesini engellemek için CHP elini çekmeli ve Türk'ün ideallerinin ortak kalesi haline getirmelidir. "*Halkın Evleri*," *Vatan*, 14 Kasım 1946, s.1.

¹⁶³ *Ulus*, 19 Kasım 1946, s.1.

¹⁶⁴ *Vatan*, 17 Ocak 1947, s.1.

takdirde halkevleri, hukuki bir statüye kavuşacak ve kanunların öngördüğü muafiyet ve yardımlardan yararlanacaktır. Ayrıca partiye bağlı kalmasını sağlayacak koşulların “tesis” senedinde yer alması, devletçe kabul edilen hak ve yardımlardan yararlanması ve kapatılması durumunda bütün mallarının CHP’ye devrinin sağlanması hususlarının göz önünde tutulması gerektiği belirtilmiştir. Komisyonun raporu görüşmelerden sonra VII. CHP Kurultayı’nda kabul edilmiş ve gerekli çalışmaların yapılması için Parti Divanı’na yetki verilmiştir¹⁶⁵.

CHP, halkevlerinin tesis haline getirilmesi için çalışmalara hemen başlamıştır. Bu konuda uzmanlar tarafından hazırlanan rapor, Parti Divanı’na sunulmuştur¹⁶⁶. Ancak, çalışmalar yasal zorluklar nedeniyle ilerleyememiştir¹⁶⁷. Bu zorlukları aşmak için yapılan çalışmalar başarısız olmuş ve halkevleri yeni statüsüne kavuşturulamamıştır. Bunun en önemli nedeni, halkevlerini tesis haline getirmek için yönetime gelir kaynakları gösterilmesi zorunluluğudur¹⁶⁸. Bu sorun aşamadığı için 1950 yılına gelindiğinde, halkevleri hala CHP bağlı bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.

1950 yılında halkevi sayısı 478’e, halkodası ise 4332’ye yükselmiştir¹⁶⁹. Bu çok sayıdaki kültür yuvalarının yasal statüsü tek partili dönemde önemli olmamış ve devletin bir eğitim kurumu olarak görülmüştür. Ama çok partili yaşamda yeni partilerin kurulması, bu kurumların yasal statüsünün belirlenmesini zorunlu kılmış, ancak CHP’nin çabaları yasal zorluklar nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

c. İlköğretimde Din Eğitiminin Başlaması

Çok partili yaşama geçişten sonra en önemli değişimler, din alanında yaşanmıştır. Laiklik uygulamalarından memnun olmayanlar ve dinin ihmal edildiğine inanan kesimler, isteklerini yüksek sesle ifade etmeye başlamışlardır¹⁷⁰. Din

¹⁶⁵ CHP Yedinci Büyük Kurultayı, s.199-216.

¹⁶⁶ *Ulus*, 11 Nisan 1948, s.4.

¹⁶⁷ *Ulus*, 25 Kasım 1948, s.1.

¹⁶⁸ *Us*, s.742.

¹⁶⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), s.91.

¹⁷⁰ Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı yapan Tahsin Banguoğlu bunlardan biridir. Banguoğlu’na göre devrim, eğitim ve kültür alanlarında olduğu gibi, laiklik uygulamalarında da yanlışlıklar yapılmış ve laik değil materyalist bir eğitim sistemi kurularak, ulusal değerlere zarar verilmiştir. Ona göre, devletin elinde bulunan dini kuruluşlar ve hizmetler uzun süre ihmal edilmiş; dini hayat olumsuz etkilenmiş ve halkta hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. Çok partili hayata girildiğinde muhalefet ilk olarak yönetimin bu zayıf noktasını kullandığını belirten Banguoğlu, laiklik uygulamalarından

konusundaki istekler yavaş yavaş, ama güçlü biçimde ortaya konmaya başlanmıştır. Uzun süre önem verilmediğine ve ihmal edildiğine inanılan din eğitimi, 1945'ten sonra sık sık tartışma konusu olmuştur.

Bununla birlikte 1945'te din reformu da gündeme gelmiştir. CHP'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı'na sunulan Müstakil Grup raporunda, grup içindeki bazı kimselerin Kuran ve dini uygulamaların Türkçe yapılmasını, ibadet yerlerinin halkevlerine benzer şekilde olmasını ve din işlerinin devlet bünyesinden çıkarılmasını istedikleri belirtilmiştir. Ayrıca bazılarının ise, din eğitiminin gerekliliğini savundukları ifade edilmiştir¹⁷¹.

1946'da CHP, ilk kez seçim yarışına girmiş ve propaganda çalışmaları sırasında halkın sorunlarını dinleme fırsatı bulmuştur. CHP seçimi kazanmış olmasına rağmen büyük tedirginlik yaşamaya başlamıştır. Bazı CHP'liler halkın en önemli sorununun din hizmetleri ve din eğitimi olduğunu belirtmişlerdir¹⁷². Bu CHP'yi harekete geçirmiş ve din alanındaki düzenlemeler yavaş ve çekingen bir tavırla yapılmaya başlanmıştır.

CHP'de din eğitimi konusunda ilk tartışma, Aralık 1946'da bütçe görüşmeleri sırasında yaşanmıştır. Bu görüşmelerde Muhittin Baha Pars ve Hamdullah Suphi Tanrıöver din eğitiminin ihmalinden yakınarak, bir an evvel başlatılması gerektiğini savunmuşlardır¹⁷³. İlk kez yapılan açık isteklerden sonra, Meclis'teki din adamlarıyla birlikte bazı milletvekilleri bu konuda bir yasa teklifi hazırlamışlardır. Teklif, Milli Eğitim Komisyonu'nda görüşülmüş ve kabul edilmemiştir¹⁷⁴. Bunun üzerine, 17-27 Ocak 1947'da toplanan CHP Divanı, din eğitimi konusunu görüşmüştür. Divan yayınladığı bildiriye Türkçe harflerle, okul binaları dışında, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izniyle ve hükümetin kontrolü altında olmak şartıyla din eğitimi

vazgeçilmesini istemiştir. Banguoğlu, *Kendimize Geleceğimiz*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1984, s.12-13, 56, 23-24. Nihat Erim de benzer düşünceleri savunmaktadır. Bkz. *Milliyet*, 17 Şubat 1977, s.5.

¹⁷¹ Konyar, s.176.

¹⁷² CHP'li ve bakanlık yapmış Banguoğlu'na göre halk şikayetlerinde haklıydı. Ona göre, uzun zamandır din hizmetleri yapılmamış, camiler ve mescitler bakımsız kalmış ve imam-hatip okulları kapatılmıştır. Halkın din işlerine yardımcı olacak doğru dürüst bir din adamı kalmamıştır. *A.g.e.*, s.97.

¹⁷³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, C.3, Toplantı I, Ankara, TMMM Basımevi, 1947, s.427-444.

¹⁷⁴ Bu teklifte din eğitiminin başlaması yanında medreselerin açılması yönünde isteklerde yer almıştır. Banguoğlu, s.97.

yapılabileceğini bildirmiştir¹⁷⁵. Bu kararla CHP din eğitimi konusunda ilk adımını atmıştır. Öngörülen ise, din dersaneleridir.

Bu karardan sonra Milli Eğitim Bakanlığı, çalışmalarını tamamlayarak 3 Temmuz 1947'de bir bildiri yayınlamış ve İslam dininin kurallarını ve ibadet esaslarını öğretmek üzere "Din Dersaneleri" açılabileceğini bildirmiştir. Buna göre, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınmak şartıyla özel kişiler din dersaneleri açılabilecektir. İlkokulu bulunan yerlerde açılacak bu dersanelere ilkokulu bitirenler alınacak ve eğitim Türkçe yapılacaktır¹⁷⁶. Din Dersaneleri, bu tarihten sonra açılmaya başlanmıştır. Ancak düzenleme, dinci çevrelerin istekleri karşılamaya yetmemiştir. Dinci kesim, bu ilk ödünden cesaretlenerek daha fazlasını istemeye başlamıştır.

1947 CHP Kurultayı'nda kabul edilen programın laiklikle ilgili bölümü görüşülürken, bazı milletvekilleri ısrarla okullara din derslerinin konulması, İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi'nin açılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Laiklik uygulamalarının da eleştirildiği bu kurultayda Milli Eğitim Bakanı, din eğitimi konusunda çalışmalar yapıldığını belirterek tartışmalarda son vermiştir¹⁷⁷.

1947 yılının sonlarında CHP'nin radikal isimlerinden biri olarak değerlendirilen Peker istifa etmiş ve yerine ılımlı olarak bilinen Hasan Saka, hükümeti kurmuştur. Kuşkusuz bu önemli bir gelişmedir. Peker, her fırsatta devletin din eğitimi yapmasına karşı çıkmıştır. Saka Hükümeti, kurultaydan hemen sonra din eğitimi konusunda çalışmalara başlatmıştır. CHP Meclis Grubu, din eğitimi konusunda çalışmalar yapmak üzere 12 Şubat 1948'de bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon raporunu 19 Şubat'ta CHP Meclis Grubu'na sunmuştur. Raporda, okullara din dersi verilmesinin laikliğe aykırı olmadığı belirtilerek, ilkokulların 4 ve 5 sınıflarına seçmeli olmak koşuluyla din dersleri konulmasını önerilmiştir. Ayrıca, halkın din hizmetlerine yardımcı olmak ve din adamı yetiştirmek amacıyla İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi'nin kurulması gerektiği belirtilmiştir¹⁷⁸. Bu raporun ilkokullara din dersi konulmasıyla ilgili kısımları, 19 Şubat 1947'de CHP Meclis Grubu'nda kabul

¹⁷⁵ *Ulus*, 28 Ocak 1947, s.1.

¹⁷⁶ *Vatan*, 3 Temmuz 1947, s.1,5.

¹⁷⁷ *CHP Yedinci Büyük Kurultayı*, 448-470.

¹⁷⁸ *B.C.A.*, 030/01 42 25 17. (Ek-5)

edilmiştir¹⁷⁹. 1948 yılı yaz aylarında, Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki başkanlığında oluşturulan kurul, din dersleri için müfredat programını hazırlamış ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayını almıştır. Fakat ders kitapları hazırlanmadan öğretime izin verilmediği için derslere, ancak, 1949 yılı Şubat ayında başlanmıştır¹⁸⁰.

Böylece ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına seçmeli olarak din dersleri konulmuştur. MEB, çocuğuna din dersi aldirmek isteyen velilerden, bir dilekçeyle okul müdürlüklerine başvurması zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, yeni konulan din dersleri, müfredat programının dışında tutulmuştur. Buna rağmen uzun zaman sonra yeniden devlet eliyle din derslerinin verilmesi, laikliğe aykırı bir uygulamadır. CHP, gerek parti içindeki gerekse muhalefetin tepkileri karşısında zor durumda kalmış ve ilkokullara din dersleri koymuştur. Ancak, yine de temkinli davranmış ve bu dersleri, seçmeli olarak koymuş ve program dışı tutmuştur. İlkokullara seçmeli olarak konulan din dersleri, Türkiye'de mezhep ayrılıklarının olması nedeniyle eleştiri konusu olmuştur. Bu düzenleme laiklikten verilen ödünlerden sadece biridir. CHP, her geçen gün muhalefetin isteklerine yanıt vermeye ve onların ellerindeki eleştiri silahlarını almaya çalışmıştır. Ancak, gerek din derslerinin açılması, gerekse ilkokullara seçmeli ve program dışı konulan din dersleri, muhalif partilerinin ve dinci kesimin isteklerini karşılamaya yetmediği gibi, gerici güçlerin daha da cesaretlenmelerine neden olmuştur.

d. İmam ve Hatip Yetiştirme Kurslarının Açılması

1945'dan itibaren din eğitimi konusunda yapılan isteklerden biri de, İmam-Hatip okullarının yeniden açılmasıdır. Dinci kesim ve muhalefet partileri, Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu'na rağmen İmam-Hatip okullarının kapatıldığını ileri sürerek yeniden açılması istemişlerdir. Ancak bu konudaki en önemli eleştiriler, yine CHP'nin kendi içinden yapılmıştır.

İlk kez Ocak 1948'de, CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas ve CHP Konya Milletvekili Fatin Gökmen, imam ve hatip yetiştirmek amacıyla devletin okullar açması ve İlahiyat Fakültesi'nin kurulması konusunda Meclis'e bir yasa tasarısı vermişlerdir¹⁸¹. Din eğitimiyle birlikte, İmam-Hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi'nin

¹⁷⁹ *Ulus*, 20 Şubat 1948, s.1,3.

¹⁸⁰ Jaschke, s.87-89.

¹⁸¹ *A.g.e.*, s.76.

açılması konusu, 5 Şubat 1948'de Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve sert tartışmalar yaşanmasına rağmen, sonuçta olumlu bir tavır sergilenmiştir¹⁸². 19 Şubat 1948 tarihli CHP Grup Komisyonu'nun raporunda, halkın imamlık ve hatiplik gibi din hizmetlerini yürütecek kişilere ihtiyaç duyduğu belirtilmiş ve devletin İmam-Hatip okulları açmasının, anayasaya ve laikliğe aykırı olmadığı ileri sürülmüştür. Ayrıca raporda, kurulması istenen İmam-Hatip okullarının, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimine bırakılması önerilmiştir¹⁸³.

İmam ve hatip okullarının açılması önerisi, Mayıs 1948'de CHP'de sert tartışmalara yol açmıştır. Bazı CHP'liler, bu okulların açılması görüşünü desteklemişler, ancak, denetimin Diyanet İşleri'ne verilmesi önerisini, Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu'na aykırı bulmuşlardır. Kocaeli Milletvekili Nihat Erim ve Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu, kurulması düşünülen İmam-Hatip okullarının Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması konusunda ısrar etmişlerdir¹⁸⁴. CHP Meclis Grubu, yaptığı görüşmelerden sonra, okulların açılması fikrinden vazgeçmiş ve 20 Mayıs 1948'de askerliğini yapan ve ortaokulu bitiren kişilerin gidebileceği İmam-Hatip kurslarının açılmasını, Milli Eğitim Bakanlığı'na teklif etme kararı almıştır¹⁸⁵. Hükümet aldığı bu kararla, halkın ihtiyacını karşılayacak derecede din hizmeti görecekle elemanların yetiştirileceğini savunmuştur. İmam-Hatip kursları, din özgürlüğünün kötüye kullanımını engellemek için, devletin denetimine alınmıştır¹⁸⁶.

Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan imam ve hatip kursları açılmasına yönelik önerge, Haziran 1948'de CHP Meclis Grubu'nda, çoğunlukla kabul edilmiştir¹⁸⁷. Ancak, Meclis Grubu'nun kurduğu komisyon, bu önergeye karşı çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi onların isteği, İmam-Hatip okullarının kurulmasıydı. CHP içinde bu görüşleri destekleyenler olmasına rağmen kursların açılması kararının alınmasında, parti içindeki devrimci kimselerin önemli etkisi olmuştur. CHP içinde laiklik uygulamalarından ödün verilmemesini isteyen devrimci

¹⁸² İnönü de bu önerilere destek vermiştir. Barutçu, C.II, s.881-882.

¹⁸³ B.C.A.,030/01 42 251 17.

¹⁸⁴ Milliyet, 16-17 Şubat 1977, s.5.

¹⁸⁵ Jaschke, s.77.

¹⁸⁶ "Laiklik ve Din Hizmetleri," *Ulus*, 24 Mayıs 1948.

¹⁸⁷ Nahit Dinçer, *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1974, s.60.

kesim, bu tartışmalarda gücünü göstermiştir. CHP'nin düzenlemelerde oldukça çekingen davranması ise, muhalefet tarafından sıklıkla eleştirilmiştir.

İmam ve hatip kursları ilk olarak, 15 Ocak 1949'da onar aylık olmak üzere Ankara ve İstanbul'da açılmıştır. Kısa süre sonra 8 ilde daha bu kurslar açılmıştır. 1949 yılı sonunda, kurs süresi iki yıla çıkarılmıştır¹⁸⁸.

1930 yılından itibaren öğrenci yokluğu nedeniyle kapanan İmam-Hatip okulları, yaklaşık 19 yıl sonra bu kez kurslar olarak yeniden eğitime başlamıştır. Bu düzenleme, çok partili yaşama geçişle birlikte din konusunda en çok istenen uygulamalardan biridir. CHP, gerek kendi içindeki gerekse muhalefetin eleştirileri karşısında ve çok partili siyasi yaşamın gereği olarak görülen oy kaygısıyla, bu düzenlemeyi yapmıştır. Buna rağmen parti bütünüyle rahat olmamış ve İmam-Hatip okulları yerine kurslarını açmakla yetinmiştir. Böylece, kendi yaptığı uygulamaları yine kendi eliyle bozan bir parti haline gelmiş ve uygulamalar muhalefet tarafından samimi bulunmamıştır.

e. İlahiyat Fakültesi'nin Açılması

CHP Meclis Grup Komisyonu'nun üçüncü kararı, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasıdır. CHP Meclis Grubu, yaptığı toplantılardan sonra 25 Mayıs 1948'de müftü ve vaiz yetiştirmek üzere üniversite bünyesi içinde bir İslam İlahiyat Fakültesi kurulması önerisini kabul etmiştir¹⁸⁹. Hükümet, üniversitelerin kendi bünyelerinde bu konuda hazırlık yapmaları istemiştir. Bu fakültelerin üniversite bünyesinde kurulmasıyla, hem laikliğe aykırı davranılmaması olacak, hem de hükümetin denetim göreviyle, yetinip din öğretimine karışmaması sağlanacaktır. Hükümetin amacı, din bilginlerinin yetiştirilmesi konusunu yetkili bir kuruma bırakmaktır¹⁹⁰.

Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açılması hakkındaki yasa, 4 Haziran 1949'da TBMM'de kabul edilmiştir. İlahiyat Fakültesi'nde fıkıh, tefsir, hadis gibi dersler yanında, manevi bilgiler, psikoloji, sosyoloji okutulacaktır. Ayrıca, Edebiyat Fakültesi'nin lisan kursları, yardımcı dersler olarak konulmuştur. Arapça ve

¹⁸⁸ Jaschke, s. 77.

¹⁸⁹ *Ulus*, 26 Mayıs 1948, s.1.

¹⁹⁰ "İlahiyat Fakültesinin Kurulması," *A.g.g.*, 3 Haziran 1948, s.1

Farsça, Avrupa dilleri için yardımcı dersler olarak okutulacak, dinler tarihi ve başka dinler hakkında da genel bilgiler öğretilecektir¹⁹¹.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, öğretim kadrosunun atanmasıyla 21 Kasım 1949'da öğretime başlamıştır. Böylece yüksek din bilgileri yetiştirmek amacıyla kurulan fakülte, öğretim yaşamına katılmıştır. CHP, ilkokullara din eğitimi ve imam-hatip kurslarından sonra İlahiyat Fakültesi'ni de açmıştır. İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla laiklikten verilen ödünler hız kazanmıştır. Buna rağmen CHP'ye egemen olan ılımlılar, yapılan düzenlemelerin laikliğe aykırı olmadığını savunmaya devam etmişlerdir. Bu ödünlerden en çok yararlanan kesimler ise, gericiler olmuştur.

f. Bazı Türbelerin Ziyarete Açılması

Çok partili yaşama geçiş sürecinde sıklıkla eleştirilen konulardan biri de, tekke ve türbelerin kapalı olmasıdır. CHP içinde türbeler konusu ilk kez, Aralık 1945'te 1946 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından gündeme getirilmiştir¹⁹². Bu tarihten sonra, türbelerin yeniden açılması isteği, gerek bazı CHP'liler ve gerekse muhalefet tarafından zaman zaman dile getirilmiş olmasına rağmen, 1950 yılına kadar her hangi bir düzenleme yapılmamıştır.

Günaltay Hükümeti, Ocak 1950'de bazı türbelerin ziyarete açılması hakkında bir yasa teklifi hazırlamış ve Meclis'e yollamıştır. Bazı türbelerin ziyarete açılması hakkındaki yasa tasarısı, 1 Mart 1950'de TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. Bu yasanın görüşülmesi sırasında Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, yeni yasanın 30 Kasım 1925 tarihli "Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun"a aykırı olmadığını ileri sürmüştü ve türbelerin hurafe yerleri haline gelmemesi için çaba harcanacağını belirtmiştir. Banguoğlu, Ayrıca türbeleri korumak için türbedarlar değil, aydın kişilerin görevlendirileceğini ifade etmiştir¹⁹³.

¹⁹¹ *Ulus*, 5 Haziran 1949, s.1-3.

¹⁹² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8, C.3, Toplantı 1, s.438-439.

¹⁹³ Jaschke, s.104. Banguoğlu, 1925 tarihli kanunun Türk büyüklerinin türbelerinin ziyaretini yasaklamayı değil, sadece bu yerleri hurafe kaynağı haline getiren zihniyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan bir devrim kanunu olduğunu belirtmiştir. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8, C.25, Ankara, TBMM Basımevi, 1950,s.35-36.

1 Mart 1950 tarihli yasayla, Türk büyüklerine ait sanat değeri yüksek olan bazı türbelerin Milli Eğitim Bakanlığı'nın izniyle açılması kararlaştırılmıştır. Bu yasayla Hacıbayram, Ertuğrul Gazi, Akşemsettin, Osman Gazi, Çelebi Mehmet (Yeşil Türbe), Gazi Süleyman Paşa, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, İkinci Mahmut, Mustafa Reşit Paşa, Barbaros Hayrettin Paşa, Mimar Sinan, Gazi Osman Paşa, Âşık Paşa, Selçuklu Sultanları, Nasreddin Hoca, Süleyman Şah ve Eyüp Sultan türbelerinin açılması kararlaştırılmıştır¹⁹⁴.

Yukarıda adı geçen türbelerin ziyarete açılması, CHP'nin devrimlerden ve laiklikten verdiği son ödündür. Düzenlemenin 1950 seçimlerinden 4 ay önce yapılması, bir seçim yatırımı olarak değerlendirilebilir. Başta Günaltay Hükümeti olmak üzere CHP'lilerin çoğu, yeni yasanın 1925 tarihli "Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun"a aykırı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Fakat, 1925 tarihli kanunda istisnasız bütün tekke ve türbelerin bütünü kapatılmıştır. Bu nedenle yeni yasanın 1925 tarihli yasaya aykırı olmadığını savunmak olanaklı değildir. Yasada belirtilen türbelerden sonra, kapatılan tekke ve türbelerin önemli bir kısmı yeniden açılmış ve kısa zamanda eski görünümünü kazanmışlardır.

g. İslamcı Muhalefetin Canlanması

Türkiye'de çok partili yaşamın kurulması, Atatürk döneminden itibaren laikliğe muhalefet eden kesimlerin görüşlerini serbestçe ortaya koymalarına yol açmıştır. Gerek muhalefet partileri gerekse bir ölçüde de olsa iktidar partisi CHP, laikliği daha liberal biçimde yorumlamaya başlamışlardır. Bu tutum, İslamcı muhalefetin güç kazanmasında etkili olmuştur. CHP, yaptığı düzenlemelerle laiklik uygulamalarından verdiği ödünler, dinci kesimin iyice cesaretlenmesine neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dini faaliyetlerde önemli artış görülmüştür. Öncelikle, uzun süre seslerini çıkarmaya cesaret edemeyen din görevlileri, kendilerini kabul ettirme çabasına girmişlerdir. Din adamları, gittikçe artan biçimde dinle ilgili isteklerini her yerde söylemeye ve politika içine girmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra, camilere gidenlerin sayısında artış olmuş ve eski yazılı levhalar

¹⁹⁴ Jaschke, s.104-105.

çıkarılarak dükkanlara asılmıştır. Bu arada dini kitaplar ve risalelerin yazımı ve basımı her geçen gün artış göstermiştir. Hacca gidenlerin sayısı da artmıştır¹⁹⁵.

1946'dan sonra dini yayınlarda da önemli ölçüde artış olmuştur. Bu dönemde pek çok dergi çıkarılmıştır. Büyük Doğu, Sebilürreşad, Selamet ve Türk İslam Ansiklopedisi bunların en önemlileridir. Bu dergiler, nitelik olarak II. Meşrutiyet döneminin dini dergilerinden daha geride kalmışlarına¹⁹⁶ rağmen, dinsel nitelikli muhalefetin güçlenmesinde etkili olmuşlardır.

Dini canlanmanın en önemli nedeni şüphesiz siyasi hayattır. Çok partili yaşamın özgür ortamı ve siyasi partilerin oy kaygısı hem CHP'yi hem de DP'yi, din konusunda daha ılımlı anlayışa yönlendirmiştir. Her iki parti, laiklik konusunda dikkatli davranmaya ve dini canlanmayı kontrol altına almaya çalışmışlardır¹⁹⁷. Ancak, din konusundaki ılımlı tutum, uzun süre sessiz kalan tarikatların gün yüzüne çıkmasına elverişli bir ortam yaratmıştır. Tarikter, yavaş yavaş güç kazanmaya ve etkinliklerini açıkça ortaya koymaya başlamışlardır.

Gericilerin gittikçe siyasi yaşamda daha etkin olmaya başlamaları ve dinin, siyasete alet edilmesi, bazı CHP'lilerde endişe uyandırmıştır¹⁹⁸. 1947 yılının Kasım ayında, Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir tarafından verilen bir sözlü soru önergesiyle bu endişe Meclis gündemine taşınmıştır. Yüreğir önergesinde, 1946'dan beri şeriatçıların ve devrim aleyhinde olanların padişahlık propagandası yaptıklarını ve yayınlarının artarak devam ettiğini belirtmiş ve hükümetin, neden bu konuda gereken hassasiyeti göstermediğini sormuştur. Tarikatların, yasaları hiçe sayarak devrim aleyhinde faaliyet gösterdikleri vurgulayan Yüreğir, ilgili bakanlıklardan açıklama istemiştir¹⁹⁹. Yüreğir'in önergesi hem dini muhalefetin faaliyetleri hem de hükümetin bu konudaki yaklaşımı konusunda önemli ip uçları vermektedir. Önergeden anlaşıldığı kadarıyla hükümet, dinci kesimin faaliyetlerini önlemek için yeterli girişimde bulunmamış ve parti içindeki devrimci kesimden tepki almıştır.

Gerek partilerin ılımlı tutumundan gerekse yönetimin yeni düzenlemelerinden

¹⁹⁵ Lewis, s.414-415.

¹⁹⁶ A.g.e., s.416-417.

¹⁹⁷ A.g.e., s.417-418.

¹⁹⁸ Yaşar Nabi, *Nereye Gidiyoruz?*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1948, s.108.

¹⁹⁹ B.C.A., 030/01 53 318 1, s.1-2.

cesaret alan tarikatlar, kendilerini göstermeye başlamışlardır. Öyle ki, tarikat mensupları, yapılan bütün devrimlerin yıkılacağını ileri sürmüşlerdir. 1948'de Nurcular, yayınladıkları kitapçıklarla devrimlere açıkça cephe almışlar ve bu nedenle tutuklanmışlardır²⁰⁰. Bununla birlikte tarikat mensupları, düşüncelerini zaman zaman bireysel eylemleriyle ortaya koymuşlardır. 4 Şubat 1949'da Ticani tarikatına mensup olan iki kişi Meclis'te Arapça ezan okumaya kalkışmışlardır²⁰¹.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde yaşanan olaylar, dini muhalefetin gücünü ortaya koyması bakımından önemlidir. 12 Nisan'da 1950'de Çakmak'ın cenazesi kalabalığın tekbir ve dualarıyla taşınmıştır. Kalabalık resmi tören yapılmasına izin vermeyerek, töreni bir güç gösterisine dönüştürmüştür²⁰². Millet Partisi Genel Başkanı Mareşal Çakmak'ın cenaze töreninde yaşananlar, dini muhalefetin önemli güçlendiğini göstermiştir. Cenaze töreninde yaşanan olaylar, sonraki dönemlerde yaşanacakların ilk işaretleridir.

h. Komünizme Karşı Dinin Kullanılması

II.Dünya Savaşından sonra Sovyet istekleri ve baskıları, Türkiye'de komünizme karşı büyük bir tepkinin doğmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Batı bloğu içinde yer alması ve özellikle Türk-Amerikan yakınlaşması, komünizme duyulan tepkinin artmasına neden olmuş ve komünizm karşıtlığı, hükümetin benimsediği bir politika haline gelmiştir.

Komünist düşüncelerin ülkeye girişini önlemeye yönelik çabalarda, din etkisi ağırlıklı olarak işlenmiştir. 1946 yılı bütçe görüşmelerinde Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ve İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk gençliğinin manevi boşluğu olduğunu, bu nedenle sol gibi zararlı düşüncelerin vicdanları kolayca etkisi altına alacağını savunmuşlardır. Tanrıöver, boşluğun dinsel temelli milliyetçilik anlayışıyla doldurulması gerektiğini ileri sürmüştür²⁰³. Benzer görüşler, İslamcı gruplar tarafından da sıklıkla savunulmuştur. İslamcılara göre komünizm, din ve milliyet duyguları olmayan ülkeleri kolaylıkla etkisi altına alabilmektedir. Manevi değerlerini kaybetmiş toplumların komünist olmalarının

²⁰⁰ *Ulus*, 15 Aralık 1948, s.1.

²⁰¹ *Ayın Tarihi*, 1-28 Şubat 1949, s.128-130

²⁰² *Ulus*, 13 Nisan 1950, s.1.

²⁰³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8,C.3, Toplantı 1, s.427-444.

oldukça kolay olduğunu savunan İslamcılar, komünizme karşı koyabilecek tek gücün İslamiyet olduğunu ileri sürmüşlerdir. İslamcılara göre, komünizmle mücadelede dine daha sıkı sarılmak gerekir²⁰⁴. İslamcıların bu görüşü, milliyetçi kesimlerce de büyük oranda benimsenmiştir.

Dönem boyunca yapılan din ile ilgili yeni düzenlemelerde bu görüşlerin ne derece etkin olduğunu belirlemek güçtür. Ancak, görüşlerin iktidar partisine mensup milletvekilleri tarafından da dile getirilmesi etkili olduğu ihtimalini doğurmaktadır.

Ayrıca muhalif basında, komünizme karşı dinin etkinliğini ve hatta onun panzehiri olduğu iddia edilmiştir. Bu görüşe, CHP içindeki radikal grup karşı çıkmıştır. Radikallerin başı olarak görülen Başbakan Recep Peker, komünizmi, toplumsal bir zehir olarak nitelendirmiş ve ülkeyi bundan korumak için, gittikçe genişleyecek bir şeriat hayatının onun yerine konması ihtimalini düşünmek, öldürücü bir zehiri, onun kadar öldürücü bir başka zehirle tedavi edileceğini sanmaktan ibaret olduğunu belirtmiştir. Peker'e göre, böyle bir durumda birinin ötekine tercihi mümkün değildir²⁰⁵. Peker'in bu saptaması oldukça gerçekçi bir yaklaşımdır. Komünizmden korunmak için dine sarılmak, şeriat tehlikesine kucak açmak demektir. Ayrıca gerçekte dinin, komünist tehlikeyi önlediği de kanıtlanmış değildir. Pek çok İslam toplumu, o tarihlerde komünist SSCB ile işbirliğine girmişlerdir. Ancak Peker'in görüşleri, kendi partisinden bile çok taraftar bulmamıştır.

3. Ekonomi Politikasındaki Değişimler

1946 yılı Türk ekonomisi için de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren iç ve dış etkenler nedeniyle, devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle uygulanan kapalı, korumacı ve dış dengeyi temel alan ekonomi politikasından yavaş yavaş vazgeçilmeye başlanmıştır. Bunun yerine, gittikçe artan oranda liberal ekonomi benimsenmiştir. Hükümet, ithalatın artması ve dış ticaretin açık vermesi nedeniyle dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımının artırılmasına gitmiştir. Hükümetin bu tutumu, zaman içinde ekonominin gittikçe artan biçimde dışa bağımlı olma sonucunu doğurmuştur²⁰⁶.

²⁰⁴ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991, s.194-195.

²⁰⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8,C.3, Toplantı 1, s.445-446.

²⁰⁶ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.74.

Devlet kontrolünün azaltılması ve liberal ekonomiye geçiş yolundaki ilk önemli girişim, 7 Eylül 1946'da Türk lirasının devalüe edilmesidir. Bretton Woods Antlaşması(1944)'na uygun olarak alınan bu kararla, uluslararası para sistemine geçişin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet tarihinin bu ilk devalüasyonu, dış ticaretteki zorlukların aşılabileceği umulmuş, fakat, istenilen sonuç alınmamıştır²⁰⁷. Bunun üzerine Türkiye, adım adım liberal ekonomi yolunda daha hızlı ve somut adımlar atmaya başlamıştır. Bu değişimde 1947 yılında yapılan CHP'nin VII. Kurultayı, önemli geçiş noktalarından biri olmuştur. VII,Kurultay'da, devletçilik, delegelerin çoğunluğu tarafından sıklıkla eleştirilmiş ve ekonomide devlet girişimlerinin azaltılması ve özel teşebbüsün desteklenmesi gerektiği savunulmuştur. Yeni programda bu istekler, açıkça yerini bulmuş ve devletçilik ilkesi önemli ölçüde yumuşatılmıştır.

VII.Kurultay'da devletçilik ilkesi ve uygulamalarında yapılan değişikliklerde, kuşkusuz 1946'dan itibaren kalkınmada, Amerikan görüşlerinin benimsenmesinin etkisi büyüktür. Amerikalı ekonomistler her fırsatta devletçiliği eleştirerek, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin desteklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. 1947 yılında Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunan Thornburg, ekonomik durum ve önerilerini içeren bir rapor hazırlamıştır. Thornburg raporunda devletçi uygulamaları eleştirerek özel teşebbüsün teşvik edilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Ayrıca sanayiden çok tarıma öncelik verilmesini ve kalkınmanın ancak böyle gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır²⁰⁸. Thornburg'un bu raporu, Türkiye'deki sermaye çevreleri tarafından önemli ölçüde desteklenmiştir. Hükümet de bu görüşleri destekler uygulamalara girişmeye başlamıştır. 1947 Ekim ayında kurulan Saka Hükümeti'nin programında, devletçilikle özel sermayenin alanlarının belirleneceği ve devletin özel teşebbüsle rekabete girişmemesine dikkat edileceği belirtilmiştir²⁰⁹.

Türkiye'deki özel sektör, yeni düzenlemeleri yeterli bulmamış ve 1948 yılında İstanbul'da düzenlediği Türkiye İktisat Kongresi'nde, devletçiliği şiddetle

²⁰⁷ 7 Eylül kararıyla 1 dolar 2.80 Türk lirası olmuştur. Türk lirasının dolar karşısındaki değeri, 0.56 iken 0.36'ya düşürülmüştür. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Birinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995, s.568.

²⁰⁸ A.g.e., s.558-560.

²⁰⁹ Arar, s.194.

eleştirmiştir. Kongrede, özel sektörün daha çok desteklenerek, devletin ekonomi alanındaki etkinliğinin sınırlanmasını istenmiştir²¹⁰.

Hükümet, II.Dünya Savaşı sonunda, devletçiliğe ve planlı ekonomiye devam etme amacındaydı. Bunun en önemli kanıtı, 1944'te savaş sonunda uygulanması için bir kalkınma planı hazırlığına girişmesidir. Bu amaçla bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun hazırladığı kalkınma planı, devletçi bir anlayışla ve ülke koşulları temel alınarak yapılmıştır. Ancak, değişen ekonomi politikası nedeniyle bu kalkınma planı uygulanmamış ve 1947'de Ekonomi Bakanlığı'na iade edilmiştir²¹¹. Bu tarihten sonra Hükümet, ekonomideki planlama çalışmalarından vazgeçmiştir. 1948'de Marshall Yardımı'ndan yararlanmak için ABD'li uzmanların görüşlerine uygun hazırlanan plan da uygulanamamıştır²¹². Türkiye, ABD ile Temmuz 1948'de imzaladığı antlaşmayla Marshall Planı'na dahil olmuştur. Ancak Marshall Planı'yla alınan yardım miktarı az olduğu için, Türkiye'nin beklentileri gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte hükümet, ekonomiyi liberalleştirme ve devlet işletmeciliğini kısıtlama çabalarını sürdürmüştür.

Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra genel olarak, dış borçlanmalara ve yabancı yatırımlara önem veren bir politika izlemiştir. ABD dışında İngiltere, Çekoslovakya ve Avusturya'dan krediler almıştır. Bunun yanında, dıştan kısa vadeli borçlanmalara gitmiş ve böylece, dış ticaret bağımlılığı ve dolayısıyla mali bağımlılık sürecine girmiştir²¹³. 1947 ve 1950 yılında yapılan düzenlemelerle, yabancı sermayeye konulan sınırlanmalar gevşetilmiştir²¹⁴.

Türkiye, savaş sona erdikten hemen sonra ekonominin içinde bulunduğu çöküntüyü önlemek, kalkınmayı sağlamak ve halkın refah düzeyini yükseltmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Ancak, Sovyet tehdidi nedeniyle uzun süre büyük miktardaki ordusunu terhis edememiş ve ekonomik zorlukları aşma yolu olarak dış kredilere yönelmiştir. Bununla birlikte, iki kutuplu dünyada Batı bloğuna girmeyi tercih etmiş ve batının liberal ekonomi modelini benimsemek zorunda

²¹⁰ Macit Kayra, "1948 Türkiye İktisat Kongresi," *Siyasi İlimler Mecmuası*, C.XVIII, No.214, s.460-61.

²¹¹ Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, s.397-411.

²¹² Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Birinci Kitap, s.571.

²¹³ Tezel, s.91-93.

²¹⁴ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.79.

kalmıştır. Türkiye, devletçilik anlayışından yavaş yavaş vazgeçerek, özel teşebbüse ağırlık vermiştir. Sanayiye öncelik veren kalkınma planları, daha çok dış etkiler nedeniyle yerini, tarımsal kalkınmaya öncelik veren uygulamalara bırakmıştır. Truman ve Marshall Planı'yla aldığı askeri ve ekonomik yardımlar yetersiz kalmıştır.

4. Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi

II.Dünya Savaşı yıllarında halk, ekonomik sorunlar nedeniyle büyük sıkıntı yaşamıştır. Hükümet, savaşın sonunda bir yandan çok partili hayata geçiş hazırlıkları yaparken, diğer yandan savaşın yükünü taşıyan köylü ve işçi sorunlarına eğilme gereği duymuştur. Bu iki kesimin sorunlarına çözüm amacıyla Haziran 1945'de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki köylüye toprak dağıtmak amacıyla çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Uzun zaman önce hazırlıklarına başlanılan ancak 1945 Mayıs ayında Meclis'te görüşülmeye başlanan yasa tasarısı, sert tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar, çok partili yaşama geçiş sürecinde yeni partilerin kurulmasına giden yolu açmıştır. Yasa tasarısı, önemli değişikliklerden sonra 11 Haziran 1945'te kabul edilmiştir. Köylüye yönelik bu gelişmeden sonra sıra işçilerle ilgili yeni düzenlemelere geçilmiştir.

Savaş yıllarındaki ekonomik politikalardan en çok etkilenen kesimlerden biri işçilerdir. 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu, savaş yıllarında çıkarılan Milli Korunma Kanunu(1940) nedeniyle yeterince uygulanamamış ve işçiler, kanunla kazandıkları haklarını kullanamışlardır. Bu durum işçilerin sömürülmesine ve kötü koşullarda çalışmalarına neden olmuştur. Savaş nedeniyle devletin sosyal politikaları zayıflamıştır. Olumsuz koşullara maruz kalan işçiler ise, yönetimden duydukları hoşnutsuzluklar savaştan sonra sık sık dile getirmeye başlamışlardır²¹⁵.

1945'lerde sonra uygulanan sosyal politikalar, temelde iki amacı vardır. Bunlar, savaş yıllarında fedakarlık gösteren işçilerin ihtiyaçlarının karşılamak ve gittikçe büyüyen işçi sınıfının oylarını elde etmektir. Aynı zamanda batılı devletlerin savaştan sonra sosyal politikalara yönelmeleri de bu düzenlemelerde etkili olmuştur²¹⁶.

²¹⁵ Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, 2.B., Ankara, Doğan Yayınları, 1974, s.395-396.

²¹⁶ *A.g.e.*, s.396.

Sosyal politikaları yürütecek olan Çalışma Bakanlığı, 22 Haziran 1945'te kurulmuştur. Bakanlığın kuruluş amacı, işçi ve işveren arasındaki ilişkileri düzenlemek, genel olarak bütün çalışanların daha verimli çalışmalarını ve refahını sağlamaktır²¹⁷. İş hayatıyla ilgili konuları düzenleme, yürütme ve denetleme yetkisi Ekonomi Bakanlığı'ndan alınarak, bu bakanlığa bırakılmıştır. Çalışma Bakanlığı'nın kurulması, Türkiye'de sosyal politikaların gelişmesi açısından ilk önemli girişimdir. Konya Milletvekili Sadi Irmak, ilk Çalışma Bakanı olarak atanmıştır.

Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasından sonra yapılan ikinci düzenleme ise, 27 Haziran 1945'te çıkarılan "İş Kazaları ile Mesleki Hastalıklar ve Analık Sigortaları Kanunu"dur. Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasından sadece bir hafta sonra çıkarılan bu yasa tasarısı, ilk olarak 1944 Haziran ayında Meclis'e sunulmasına rağmen bir yıl sonra yasa çıkarılabildiği. Yasanın amacı, iş hayatındaki kazalar, mesleki hastalıklar, analık, işten kalma, ihtiyarlık ve ölüm durumunda devletin yapacağı sosyal yardımları belirlemek ve uygulanmasını sağlamaktır. Bu durumlara karşı çalışanları sigorta etmektir²¹⁸. Bu yasayla Türkiye'nin ilk sosyal sigortası kurulmuştur. Yasayı uygulamak üzere, 9 Temmuz'da İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuştur. İşçi Sigortaları Kurumu, bir devlet kuruluşu olmasına rağmen, mali ve yönetim bakımından özerktir²¹⁹ ve sosyal politikaların geliştirilmesinde önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

Bu gelişmelerden sonra 21 Ocak 1946'da, İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur. Kurum, Çalışma Bakanlığı'na bağlı olmasına rağmen, mali ve yönetim bakımından özerktir. Devlet, işe aracılık çalışmalarını üzerine almış ve görevini bu kuruma devretmiştir²²⁰. Bu arada, bir yandan da Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu tamamlanmaya çalışılmıştır. 28 Ocak 1946'da Çalışma Bakanlığı'nın kuruluş ve görevleriyle ilgili yeni yasa çıkarılmıştır²²¹.

Türkiye'de ilk kez sosyal sigortaların kabul edilmesiyle, sosyal politikaların gelişmesinde önemli adımlar atılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada sosyal

²¹⁷ Suat Eren, *Çalışma Bakanlığı Kuruluşundan Bugüne*, Ankara, TC Ziraat Bankası Matbaası, 1947, s.14.

²¹⁸ *A.g.e.*, s.33-34, 40.

²¹⁹ *A.g.e.*, s.55-58.

²²⁰ *A.g.e.*, 72-73.

²²¹ *A.g.e.*, s.77.

politikaların ağırlık kazanması, uluslararası ekonomik sisteme katılmaya çalışan Türkiye'yi de etkilemiştir. Bunun yanında yukarıda saydığımız nedenler yüzünden de, bir yıl gibi kısa süre içinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Sosyal politika anlayışı Türkiye'de ağırlık kazanmaya başlamış ve uygulamalara geçilmiştir.

1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle, toplumda sınıfların varlığı kabul edilmiştir. Toplumsal sınıfların varlığının kabulü, sınıf çıkarlarını korumak ve savunmak için örgütlenme hakkının tanınması anlamını taşımaktadır. Fakat yönetim, çok partili yaşamın ilk yılında sol düşünceye karşı olumsuz tavır sergileyerek, hem sol partilerin faaliyetine hem de işçilerin haklarını korumak ve savunmak için örgütlenmelerine izin vermemiştir.

Sendikal faaliyetlere karşı sergilenen olumsuz tutum, 1946 yılı sonlarında değişmeye başlamıştır. 20 Şubat 1947'de çıkarılan "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun" ile, işçilere sendika kurma hakkı tanınmıştır. Yasaya göre, sendikalar, siyasi faaliyette bulunamayacaklar ve ulusal çıkarlara aykırı hareket edemeyeceklerdir. Uluslararası organizasyonlara katılmak için hükümetten onay almak zorundadırlar ve işçi olmayanlar, sendikalara katılamayacaklardır²²².

1947 tarihli Sendikalar Kanunu, dönemin siyasi karakterini yansıtmaları bakımından önemlidir. Türkiye'nin demokratik devletler yanında yer alma isteği, bu yasayı gerekli kılmıştır. Ancak çıkarılan Sendikalar Yasası, sendikacılık faaliyeti konusunda kısıtlayıcı hükümler içermektedir²²³. Bununla birlikte, Türkiye'de çıkarılan ilk sendika yasası olması bakımından önemlidir. Fakat, yasanın çıktığı ilk yıllarda Türkiye'de sendikacılık hareketinin gelişmesi pek olanaklı olamamıştır.

²²² Alpaslan Işık, *Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi* Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s.152-156.

²²³ *A.g.e.*, s.153.

IV. BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KÜLTÜREL

DEĞİŞİMLERE YOL AÇAN İÇ VE DIŞ ETKENLER (1950-1960)

A. 1950 SEÇİMLERİ VE SONUÇLARI

1. 1950 Seçimleri ve Sonuçlarının Ülke İçindeki ve Dışındaki Yankıları

1946 seçimlerini kazanan CHP'nin Recep Peker ve Hasan Saka'dan sonra Başbakanlığa Şemsettin Günaltay'ı getirmesi, ülke yönetiminde daha ılımlı ve liberal bir anlayışın benimsendiğinin göstergesidir. 16 Ocak 1949'da kurulan Günaltay Hükümeti, muhalefetin sıklıkla eleştirdiği seçim yasasını değiştirmek için hemen hazırlıklara girişmiş ve Nihat Frim'in başkanlığında bir komisyon kurmuştur. Hükümet, bu komisyonun hazırladığı tasarıyı Eylül 1949'da bütün partilere yollamış ve görüşlerini istemiştir. Ancak DP, tasarıyı beğenmemiş ve 1949 Aralık ayındaki ara seçimlere katılmamıştır. Yeni seçim yasası, 7 Şubat 1950'de TBMM'de görüşülmeye başlanmış ve 16 Şubat'ta kabul edilmiştir. DP de, yeni yasanın lehinde oy vermiştir¹. Yeni seçim yasası kabul edildikten sonra, TBMM'de seçimleri yenileme kararı alınmış ve 14 Mayıs 1950, seçim tarihi olarak belirlenmiştir². Bu karardan hemen sonra bütün siyasi partiler, seçim hazırlıklarına girişmişlerdir. Gerek Türk kamuoyu gerekse siyasi partiler, 1950 seçimlerinin Türk demokrasi hayatının gelişmesinde önemli bir adım olacağını savunmuşlardır. Son dört yılda kazanılan siyasi tecrübe ve yeni seçim yasasının yanı sıra Türkiye'nin Batılı demokratik ülkelerin yanında yer alması da, demokratik yönetim beklentisini doğurmuştur. Batı dünyası bu beklenti içinde 1950 seçim sürecini ve Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlemiştir³.

İlk olarak seçim bildirgesini yayımlayan Millet Partisi, yönetim ve uygulamalarından dolayı CHP'yi şiddetle eleştirmiş ve ülkedeki her türlü baskıya son verileceği sözünü vermiştir⁴. CHP ise seçim bildirgesini 27 Nisan 1950'de yayınlamıştır. Bu bildirmede CHP, demokratik rejimin geliştirileceğini, TBMM'den

¹ Eroğul, s.45-46, 51-52. Yeni seçim yasasıyla, gizli oy ve açık tasnif prensibi benimsenmiş, partilere devlet radyosunda propaganda konuşması yapmasına izin verilmiş, seçimin tüm aşamaları yargı güvencesine bağlanmış ve seçimlerin, çoğunluk sistemine göre yapılması kararlaştırılmıştır. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, C.11, Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s.16.

² Burçak, s.40.

³ Eleanor Bisbee, "Test of Democracy in Turkey," *The Middle East Journal*, Vol.4, No.2, s.181.

⁴ *Aydın Tarihi*, 1-31 Mayıs 1950, s.61-68.

başka ikinci bir meclisin kurulacağını, anayasanın değiştirileceğini, devletin temel ilkeleri olarak anılan altı ilkenin, parti ilkeleri olması nedeniyle anayasadan çıkarılacağını, köy ve köylünün kalkınmasını sağlayacak önlemlerin alınacağını ifade etmiştir. CHP ekonomi alanında ise, devlet işletmeciliğini sınırlandırarak özel teşebbüsü teşvik edeceğini ve kredilerle destekleyeceğini, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracağını, vergi sistemini yeniden düzenleyeceğini ve Türk parasının değerini koruyacağını seçim bildirgesinde belirtmiştir⁵.

Seçimlere 6 gün kala seçim bildirgesini yayımlayan DP ise, çoğunlukla CHP'nin seçim bildirgesinde verilen sözleri eleştirmiştir. İktidara geldikler takdirde liberal ekonomi ilkelerini uygulamada esas alacağını bildiren DP, siyasal yaşamda tek parti zihniyetiyle ilgili her türlü uygulamayı tasfiye edeceği ve demokratik sistemi tam olarak uygulayacağı sözünü vermiştir⁶. Esasen bu bildirgenin ekonomi ile ilgili kısımları, CHP'nin görüşleriyle büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Bununla birlikte DP'liler, CHP'lilerin verdikleri sözleri samimi bulmamışlardır.

Seçim yarışı, Nisan 1950'den itibaren iyice kızışmıştır. Muhalif partiler, ülkedeki hayat pahalılığını ve tek parti yönetimini seçim propagandalarında kullanmışlardır. DP, işçi ve köylülerin ekonomik ve siyasal olarak baskı altında tutulduğunu ve ekonomik sıkıntının tüm toplumun üzerinde ağır bir yük oluşturduğunu ileri sürmüştür. DP'liler, ayrıca hükümetin eğitim ve din politikasını da eleştirmişlerdir⁷. Seçim çalışmaları sırasında CHP'nin din politikasını en çok eleştiren, Millet Partisi olmuştur. Millet Partisi, seçim çalışmaları sırasında ölen Genel Başkan Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesini dinsel bir güç gösterisine dönüştürmüştür. CHP ve DP ise seçim çalışmaları sırasında din konusunda daha temkinli davranmışlardır.

Seçim kampanyaları sırasında halkın ve basının önemli bir bölümü, DP'yi desteklemiştir. Cumhurbaşkanı İnönü, CHP'nin seçim kampanyasına bizzat katılmış ve her türlü seçim sonucuna kendini ve partiyi hazırlamaya başlamıştır⁸.

⁵ *Ayın Tarihi*, 1-31 Mayıs 1950, s.46-53.

⁶ A.g.e., s.53-61.

⁷ Çavdar, s.17-19.

⁸ Barutçu, C.II, s.988. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'a göre İnönü, seçimlerin her türlü sonucuna kendini hazırlamış ve ihtimalleri hesaplamıştır. İnönü, seçimler kaybedildiği takdirde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü hemen boşaltmak için gerekli hazırlıkları yapmış ve ailesini de bu fikre alıştırmıştır. Bu nedenle seçimi kaybetmek, İnönü için şaşırtıcı olmayacaktır. Uran, s.570.

Çok partili yaşamın ikinci genel seçimi, 14 Mayıs 1950'de yapılmış ve genel olarak olaysız geçmiştir. Seçimden bir gün sonra Vatan gazetesi DP'nin zaferini ilan ederken, CHP'nin yarı resmi gazetesi Ulus'ta ise sessizlik hüküm sürmüştür⁹. Seçime katılım oranı %88,8 olmuştur. Seçim sonuçlarına göre, DP 4.242.381 oy almış ve 408 milletvekili çıkarmıştır. CHP ise, 3.165.096 oyla 69 milletvekilini TBMM'ye sokabilmiştir. Millet Partisi aldığı 242.209 oyla ancak 1 milletvekilliğine sahip olmuştur. Ayrıca bağımsız adaylar 258. 689 oy almışlar ve 9 milletvekili çıkarmışlardır¹⁰. Seçimlerde çoğunluk sisteminin uygulanması konusunda ısrar eden CHP, kendi hazırladığı seçim yasasının kurbanı olmuş ve seçimlerde önemli miktarda oy almasına rağmen az sayıda milletvekilliği kazanmıştır¹¹.

1950 seçimlerinde kazanılan zafer, DP'yi bile şaşırtmıştır. 1946'da Türk siyasal yaşamına katılan DP, kurulduğu tarihten itibaren gerçek bir muhalefet partisi olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Ayrıca DP liderleri, partiyi siyasal çizginin içinde tutmayı başarmış ve iktidarın demokrasi dışı uygulamalarına karşı çıkmışlardır. DP iktidarın teşvikiyle kurulmasına rağmen, muhalefet görevini başarıyla yürütmüştür. DP, muhalefet yıllarında "demokrasi" sözünü ideolojik araç olarak kullanmıştır. Türkiye'de yaşanan her türlü sıkıntının çözüm yolunu demokrasiye geçişte gören DP¹², halkın CHP'ye karşı olan tepkisini iyi kullanmış ve 4 yıl gibi kısa bir sürede iktidara gelmeyi başarmıştır. 1950 seçimleriyle Türk tarihinde yeni bir döneme girilmiştir.

1950 seçim sonuçları gerek ülke içinde gerekse dışında önemli yankılar uyandırmıştır. Öncelikle ülkede tam bir şaşkınlık yaşanmıştır. Bununla birlikte ülkenin pek çok yerinde DP'nin zaferi nedeniyle sevinç gösterileri yapılmıştır¹³.

⁹ CHP'nin yarı resmi yayın organı olan Ulus Gazetesi, 15 Mayıs'ta seçim sonuçlarının belli olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte H.C.Yalçın, kazanamadıkları takdirde, her demokratik rejimde olduğu gibi, iktidarı DP'ye bırakacaklarını belirtmiştir. *Ulus*, 15 Mayıs 1950, s.1.

¹⁰ "Turkish Elections of 1950 and United States Reaction," *Turkish Information Office*, S.12, Newyork, 1950, s.5-6. Çavdar, partilerin oy sayılarını DP 4.241.393, CHP 3.176.561, MP 250.414 ve Bağımsızlar 383.282 olarak belirtmiştir. Çavdar, s.21. 25 Mayıs 1950'de açıklanan resmi sonuçlara göre ise, seçime katılım oranı %88.88'dir. DP 396, CHP 68, MP 1 ve Bağımsızlar 7 milletvekilliği kazanmıştır. *Ayın Tarihi*, 1-31 Mayıs 1950, s.12.

¹¹ 16 Şubat 1950'de kabul edilen yeni seçim yasasında oyların çoğunluk esasına göre dağılımı kabul edilmiştir. Gizli oy ve açık tasnif ilkesinin temel alındığı bu yasayla, seçimlerin her aşaması yargı güvencesine bağlanmıştır. Çavdar, s.16.

¹² Eroğul, s.56-58.

¹³ Çavdar, s.22.

Yapılan kutlamalarda kargaşalıklar yaşanması üzerine bir bildiri yayınlayan DP Genel Başkanı Celal Bayar, seçim sonuçları için bütün ulusa teşekkür etmiş ve iktidar değişikliğinin vatandaşlar arasında huzursuzluğa yol açmamasını istemiştir¹⁴. Seçim sonuçları genel olarak ülkede, tek parti yönetiminin sona erdiği ve özgürlük dönemin başladığı şeklinde algılanmış ve sevinçle karşılanmıştır. Bazı kesimler ise, DP'nin iktidara gelmesiyle tüm devrim uygulamalarına son verileceğini ileri sürmüşler ve seçim kutlamaları sırasında devrimlere aykırı girişimlerde bulunmaya başlamışlardır¹⁵.

Seçim sonuçları, en çok CHP'yi şaşırtmış ve önemli ölçüde sarsmıştır. CHP'liler, Cumhurbaşkanı İnönü'ye rağmen seçimlerin nasıl kaybedildiğini anlamaya çalışmışlardır. İnönü ise, öncelikle DP'nin ülkeyi yönetemeyeceğini ve kısa zamanda yeniden göreve geleceklerini ifade etmiş ve seçim başarısızlığının bütün sorumluluğunu üzerine almıştır. Fakat partililer, yenilginin sorumlusu olarak Günaltay Hükümeti'nin uygulamalarını ve İnönü'nün çevresindeki insanların tecrübesizliğini göstermişlerdir. Bazı CHP'liler ise, Atatürk'ün bu seçim sonuçlarıyla birlikte öldüğü ileri sürmüşlerdir¹⁶. Parti içinde yaşanan şaşkınlığın kargaşaya dönüşmesini önlemek ve seçim sonuçlarının soğukkanlılıkla kabulünü sağlamak için CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, 16 Mayıs 1950'de parti teşkilatına bir genelge yayınlamıştır¹⁷.

Seçim sonuçları, DP'de de önce şaşkınlık yaratmış, daha sonra yerini sevinç gösterilerine bırakmıştır. Bütün DP'liler, seçim sonuçlarından dolayı birbirlerini kutlamışlardır. DP İçel Milletvekili Refik Koraltan'a göre, seçim zaferi "tam bir beyaz ihtilal"dir¹⁸. DP bir yandan seçim zaferini kutlarken, diğer yandan iktidarı devralma ve yeni hükümeti kurma hazırlıklarına başlamıştır.

¹⁴ *Ulus*, 19 Mayıs 1950, s.1. Celal Bayar, 18 Mayıs 1950'de ülkede yaşanan olumsuz olaylarla ilgili DP teşkilatlarına yolladığı telgrafta, seçimlerdeki başarıları nedeniyle düzenlenen şenlik ve gösterilerde olaylar çıktığını üzüntüyle karşıladığını belirterek, bu tür olaylara meydan verilmemesini ve diğer partilere saygı gösterilmesini istemiştir. *A.g.g.*, s.1.

¹⁵ Antakya'da iktidar değişikliği nedeniyle yapılan şenlikte, yeşil bayraklar ve Arapça yazılı pankartlar taşınmıştır. DP teşkilatı kalabalığa hakim olamamıştır. *Ulus*, 28 Mayıs 1950, s.1.3.

¹⁶ Barutçu, C.II, s.993-996.

¹⁷ CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran imzalı genelgede, demokratik rejimlerde iktidar değişiminin doğal olduğu, seçim sonuçlarında kimsenin kusuru olmadığı ve partinin yeni bir döneme girdiği belirtilmiş ve yeni dönemde, muhalefet göreviyle CHP'nin halka hizmete devam edeceği vurgulanmıştır. Uran, s.575-576.

¹⁸ Mükerrer Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, C.I, İstanbul, Kervan Yayınları, 1983, s.111.

Yaşanan şaşkınlığa rağmen seçim sonuçları, ülke içinde genel olarak sükunetle karşılanmıştır. İktidar değişiminin demokratik yönetimlerde doğal olduğu, basında sıklıkla vurgulanmış ve halkın özgürce iradesi sonucunda DP'nin yönetime getirilmesi, bir görev değişimi olarak ifade edilmiştir¹⁹. Bununla birlikte, seçimlerin olaysız geçmesi ve iktidar değişiminin sorunsuz bir şekilde yapılması basında sevinçle karşılanmıştır. Eski Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'e göre, Türk tarihinde ilk kez kansız ve ihtilalsiz bir iktidar değişimi yaşanmıştır²⁰. Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yaman ise, halkın seçimlerde CHP'yi cezalandırdığını ve ülke tarihinde yeni bir sayfa açıldığını belirtmiştir. Ona göre, tarihte ilk kez totaliter bir parti, ihtilalsiz ve seçim yoluyla iktidarı bırakmıştır²¹. Bu gelişmede İnönü'nün önemli bir rol oynadığı basında sıklıkla vurgulanmış ve İnönü'nün demokratiği övülmüştür. Seçimlerden önce İnönü'nün iktidarı bırakmayacağı iddiaları ortaya atılmış, ancak İnönü'nün tutumu, bu söylentileri yalanlamıştır.

1950 seçimleri ve DP'nin kazandığı zafer, dış ülkelerde de önemli yankılar uyandırmıştır. Başta ABD olmak üzere Batı basını seçimlere büyük ilgi göstermiştir. 16 Mayıs 1950 tarihli New York Times'da, Türkiye'nin demokrasi yolunda önemli bir adım attığı belirtilmiş ve bu gelişmede en büyük payın İnönü'ye ait olduğu vurgulanmıştır²². Aynı gazete 17 Mayıs'ta ise, CHP'nin seçim yenilgisini ekonomik sıkıntılara bağlamış, Türkiye'nin yeni dönemde de ABD'nin yanında yer alacağı ve halka ekonomik ve siyasal olarak daha fazla özgürlük verileceğini ileri sürmüştür²³. New York Herald Tribune ise DP'nin zaferini, Türkiye'nin "cumhurbaşkanlığı diktatörlüğünden" demokrasiye geçişinin kanıtı olarak değerlendirmiş ve İnönü'nün gelişmelerdeki rolünü övmüştür²⁴. Washington Evening Star'da ise, halkın özgürce gerçek temsilcilerini seçtiği belirtilmiş ve DP'nin başarısında ülkedeki hayat pahalılığının önemli rolü olduğu vurgulanmıştır. 19 Mayıs 1950 tarihli Washington Post gazetesi, 1950 seçimlerini, Türkiye'deki siyasal gelişimin en önemli göstergesi olarak değerlendirmiştir²⁵.

¹⁹ *Ulus*, 16 Mayıs 1950, s.1.

²⁰ *A.g.g.*, 22 Mayıs 1950, s.2.

²¹ Yalman, C.IV, s.1523.

²² *Ulus*, 17 Mayıs 1950, s.1.

²³ *Ulus*, 18 Mayıs 1950, s.1.

²⁴ *A.g.g.*, 19 Mayıs 1950, s.1.

²⁵ "Turkish Elections of 1950 and United States Reaction," s.21-22.

ABD’li yöneticiler de, Batılı basınla benzer görüşleri savunmuşlardır. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Türkiye’deki seçimlerle ilgili 17 Mayıs 1950’de yayınladığı bildiri de, seçim sonuçlarının demokratikleşme yolunda cesaret verici bir gelişme olduğu ve İnönü’nün tüm dünyanın saygısını kazandığı belirtilmiştir²⁶. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı J.E.Webb, 19 Mayıs 1950’de yaptığı konuşmada, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerine kurulmuş olan Cumhuriyet’in, 26 yıllık demokrasi evriminin sonucunda iktidarın değiştiğini ifade etmiştir²⁷. Webb, 22 Mayıs 1950’de Türkiye’deki seçimlerle ilgili Başkan Truman’a sunduğu raporda ise, İnönü’yü “iyi bir diktatör” olarak nitelendirmiş ve DP’nin seçim başarısının beklenmeyen bir sonuç olduğunu vurgulamıştır; halkın tek parti zihniyetinden hoşnut olmaması ve ekonomik sıkıntıların bu sonucu doğurduğunu ve yeni dönemde Türkiye’nin dış politikasının değişmeyeceğini ileri sürmüştür. Webb, iç politika ilkeleri konusunda, iki parti arasındaki tek farkın DP’nin ekonomide özel girişimciliğe ve yabancı sermayeye daha çok önem vermesi olduğunu savunmuştur²⁸. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın 1951’de hazırladığı raporda ise, 1950 seçimleri, ilk halk seçimleri olarak nitelendirilmiştir. Raporda, ayrıca tek parti yönetiminin genellikle demokratik yönetime yol açmadığına işaret edilmiş ve bunun ilk kez Türkiye’de gerçekleştirildiği belirtilmiştir²⁹.

Türkiye’deki seçimler ve iktidar değişimi konusu, 30 Mayıs 1950’de ABD Senatosu’nda görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında Senatör Fulbright, Türkiye’deki seçimlerin üzerinde yeterince durulmadığını işaret etmiş ve gelişmelerin ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, ABD, Türkiye’ye yaptığı yardımlardan büyük verim sağlamış; Türkiye, tarihinde ilk kez yaptığı serbest ve dürüst seçimlerle, daha önce uygulanmamasına rağmen demokrasinin gücünü ortaya koymuştur³⁰.

Genel olarak bakıldığında 1950 seçimleri ve DP’nin zaferi, ABD’de olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Gerek ABD basını gerekse yöneticiler, İnönü’nün bu gelişmede büyük rolü olduğunu vurgulamışlardır; Türkiye’nin demokratik

²⁶ *Ulus*, 18 Mayıs 1950, s.1.

²⁷ “Turkish Elections of 1950 and United States Reaction,” s.14.

²⁸ *FRUS 1950*, Washington, Government Printing Office, 1978, s.1262-1263.

²⁹ *American Foreign Policy 1950-1955*, Vol.I, Washington, US Government Printing Office, 1957, s.863.

³⁰ “Turkish Elections of 1950 and United States Reaction,” s.16-17.

yönetimindeki başarısını takdirle karşılamışlardır. Ayrıca Amerikalı yetkililer, DP'nin liberal ekonomi politikasını benimsemesini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir.

Türkiye'deki iktidar değişimi, ABD'de olduğu gibi, Avrupa basınında da takdirle karşılanmıştır. Fransız basını, seçimlerin serbestçe yapılmasını Türk halkının siyasi olgunluğuna bağlamıştır. CHP'nin seçimlerdeki dürüst davranışı ve 4 yıl içindeki demokratik gelişmesi, Fransız basınında sıklıkla övülmüştür³¹.

İngiliz basını da Türkiye'deki seçimlere büyük önem vermiştir. Daily Mail gazetesi, 1950 seçimlerini, Atatürk Devrimi'nin parlak bir zaferi olarak değerlendirmiştir. News Chronicle ise, Türkiye'nin demokrasideki başarısını pek çok Avrupa ülkesinin yapamadığına dikkati çekmiştir³². BBC radyosu da, 10 Haziran 1950'de Türkiye yayınlarını Doğu servisinden Avrupa servisine taşımıştır³³. İktidar değişiminden sonra İngilizler, Türkiye'yi bir Avrupa devleti olarak görmeye başlamışlardır.

Çok partili yaşama 1946'da geçilmesine rağmen Batı basını Türkiye'deki yönetimi demokrasi olarak görmemiş ve totaliterlik suçlamasında bulunmuştur. Bu nedenle 1947'de ABD, Türkiye'ye yardım yapacağını açıkladığı zaman Amerikan kamuoyundan büyük tepki almıştır. 1950 seçimlerdeki iktidar değişimi, Batılılara göre, Türkiye'nin demokrasiye geçişinin kanıtıydı. Türkiye'nin Batı bloğunda yer alması nedeniyle 1950 seçimleri, Batılı ülkeler tarafından yakından izlenmiştir. Yeni hükümetin dış politikasının bir önceki dönemle farklılık göstermeyeceği beklentisi içindeki Batılı devletler, DP'nin ekonomide daha liberal bir anlayışı benimsemesini olumlu bir gelişme olarak görmüşlerdir.

2. İktidar Değişikliği ve Hükümet Programı

14 Mayıs seçimleri, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1950 seçimlerindeki DP'nin başarısı, genel olarak, Türkiye'de gelişmeye başlayan burjuva sınıfının, köylünün ve bu döneme kadar yapılan laiklik uygulamaları nedeniyle CHP'ye kırılgan olan gelenekçilerin bir bütün olarak muhalefetine bağlanmıştır. Bu

³¹ *Ulus*, 17 Mayıs 1950, s.2.

³² *A.g.g.*, 18 Mayıs 1950, s.2.

³³ *Ayın Tarihi*, 1-30 Haziran 1950, s.5.

görüş temelde doğru olmakla birlikte oyların bölgesel dağılımı göz önüne alındığında başka etkenlerin de rolü olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle yönetime katılma isteği duyup ta CHP içine kadrosuna girememiş olan grup, seçimlerde DP'yi desteklemiştir. Bir yandan bürokrasi ve bir kısım köylüler tarafından desteklenen CHP ile, diğer yandan ideolojik ve çıkar birliğinden yoksun burjuvazi, kentlerde yaşayan kesim ve modern köylüler tarafından desteklenen DP, seçimlerde karşı karşıya gelmiştir³⁴. Ortak amaçları CHP'ye özellikle de bürokrasiye karşı olan kesimlerin desteğiyle DP, 1950 seçimlerini kazanmış ve böylece bürokrasinin iktidarını sona erdirmiştir.

DP iktidarı, Türkiye'de önemli bir değişimin simgesidir. Cumhuriyet'in devrimci kadrosunu oluşturan ve uzun süre yönetimi elinde bulunduran "Devletçi-seçkinci" grup, 1950 seçimleriyle iktidarı "gelenekçi-liberal"e bırakmıştır. "Devletçi-seçkinci" grubu oluşturan CHP'nin yönetimden düşmesiyle "gelenekçi-liberal" in en önemli temsilcisi olan DP, iktidarı devralmıştır. Bu iktidar değişimiyle emperyalizme ve devrimlere karşı benimsenen tutum büyük ölçüde değişime uğramıştır³⁵. Bu nedenle 1950 seçimlerini, sıradan bir iktidar değişimi olarak görmek olanaklı değildir.

Seçimlerden sonra DP'nin kazandığının belli olması üzerine Cumhurbaşkanı İnönü, DP Başkanı Celal Bayar'a iktidarı hemen devretmeyi teklif etmiştir. Bayar, yeni hükümetin kurulması için vaktin az olduğunu belirterek bu teklifi kabul etmemiştir. İnönü'nün seçimlerin hemen sonrasındaki bu hareketi, demokrasi yolundaki kararlılığının göstergesidir³⁶. 18 Mayıs 1950'de seçimlerin kesin sonuçlarının açıklanması üzerine Bayar, yayınladığı bildiride, seçimlerin özgürce yapıldığını belirterek muhalefetin kendilerini güvencede hissetmeleri için elinden

³⁴ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişim ve Siyasal Katılma*, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s.38-42.

³⁵ Türk siyasal yaşamı bugüne kadar Osmanlı'daki Batılılaşma düşüncesi çevresinde oluşan iki cephenin mücadelesine sahne olmuştur. Bunlar "Devletçi-seçkinciler" ve "Gelenekçi-liberal"dir. "Devletçi-seçkinci" cephe Batı tipi toplum modelini kurmak için kültürel ve ekonomik yaşamın devlet tarafından denetlenmesini savunmuştur. Bu nedenle "devrimci" ve "ilerici" olarak anılmıştır. "Devletçi-seçkinci" cepheye tepki olarak doğan "Gelenekçi-liberal" cephe ise, bürokrasinin yönetimdeki etkinliğine karşı çıkmış ve halkın gerçek temsilcisi olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca yenilikleri engellemek için dini etkin olarak kullanmıştır. DP "Devletçi-seçkinci" grubun eliyle kurulmasına rağmen "Gelenekçi-liberal" in temsilcisi olmuştur. Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s.143-144, 162-163.

³⁶ İnönü'nün bu kadar çabuk hareket etmesinin nedeni, CHP'nin iktidarı terk etmeyeceği yönündeki dedikodulara karşı DP önderlerine güven vermek içindir. Aydemir, *İkinci Adam*, C.III, s.27.

geleni yapacağını vurgulamıştır³⁷. DP'li milletvekilleri, bir yandan zaferlerini kutlarken diğer yandan da, iktidarı devralma hazırlıklarına girişmişlerdir³⁸. DP Genel Başkanı Celal Bayar, 22 Mayıs 1950'de TBMM'de yapılan seçimlerle DP'li ve bağımsız milletvekillerinin oylarıyla cumhurbaşkanı seçilmiş ve Türkiye'nin ilk sivil kökenli cumhurbaşkanı olmuştur. CHP'li 69 milletvekili ise, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İnönü'ye oy vermiştir. TBMM Başkanlığı'na ise Refik Koraltan seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, yeni hükümeti kurma görevini 22 Mayıs 1950'de İstanbul Milletvekili Adnan Menderes'e vermiştir³⁹. Menderes aynı gün kabinesini kurmuş ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın onayını aldıktan sonra yeni hükümet üyelerini açıklamıştır. Yeni kabine, DP'nin Meclis Grubu'nu memnun etmemiş olmasına rağmen basında iyi karşılanmıştır⁴⁰.

Daha yeni cumhurbaşkanı seçilmeden önce Çankaya Köşkü'nü boşaltan İnönü, iktidarı resmen DP'ye devrettikten sonra CHP'yi toparlamaya ve muhalefet partisi olarak yeni kimliğine alıştırmaya çalışmıştır. İnönü, parti başkanlığını fiilen eline aldığını 27 Mayıs 1950'de tüm CHP teşkilatına bildirmiştir⁴¹. Böylece İnönü, artık bir muhalefet partisi lideri olduğunu tüm ülkeye ilan etmiş ve yeni görevine hazırlanmıştır.

Başbakan Menderes'in hükümet programı, 28-29 Mayıs 1950'de DP Meclis Grubu'nda görüşülmüştür. DP milletvekilleri, görüşmelerde devrimlerden tavizlerle ilgili isteklerde bulunmuşlardır. DP'liler, başta din alanında olmak üzere devrim uygulamalarını sıklıkla eleştirmişler ve bu uygulamalara son verilmesini istemişlerdir. Başbakan Menderes, bu isteklere verdiği yanıtta bütün işlerin parti programına uygun olarak düzenleneceğini belirtmiştir⁴². Grupta yapılan görüşmeler sonunda, hükümet programı bütünüyle kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında hükümetten yapılan istekler, gerçekten de yeni bir dönemin başladığını

³⁷ *Ayin Tarihi*, 1-31 Mayıs 1950, s.11.

³⁸ Burçak, s.50;.

³⁹ DP İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü, Başbakan olmayı istemiş ve Menderes de onu desteklemiştir. Fakat Bayar, bu öneriyi kabul etmemiş ve Menderes'i, hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Burçak, s.51; Sarol, s.121.

⁴⁰ Yeni kabine, DP'nin seçim öncesi ve seçimlerde parti için mücadele edenlerden çok bürokratlardan oluşturulmuş ve partizan bir nitelik taşımamaktadır. Bu nedenle DP Meclis Grubu, memnun olmamış, ama yine de "utanma belası" yeni hükümete güvenoyu vermişlerdir. Sarol, s.124-125.

⁴¹ Aydemir, *İkinci Adam*, C.III, s.28.

⁴² *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, C.1, 28-29 Mayıs 1950, s.9-10.

göstermektedir. Bu isteklerin gerçekleştirilmesi devrimlerden büyük oranda ödünler verilmesini gerekiyordu. Ancak, Menderes Hükümeti iktidarın ilk günlerinden başlayarak yapılan isteklerin çoğunu yerine getirmiştir.

29 Mayıs 1950'de hükümet programını TBMM'ye sunan Başbakan Menderes, Türk tarihinde ilk kez özgür seçimlerin yapıldığını ve DP'nin zorlu ve doğal olmayan siyasi mücadelesi sonucunda başarıya ulaştığını belirtmiştir⁴³. 1950 seçimlerinin anlam ve önemini vurguladıktan sonra hükümet programını okumaya başlayan Menderes, ülke imkânlarının boş yere harcandığını ve doğal gelişimin bile engellendiğini, tek parti zihniyetinin vatandaşları siyasi yaşamda olduğu gibi ekonomide de baskı altına aldığını ve uygulanan ekonomik politikalar sonucunda "müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet" tipi yaratıldığını ileri sürmüştür. Halkın yaşadığı ekonomik sıkıntılardan CHP'yi sorumlu tutmuştur⁴⁴.

Menderes, hükümetinin uygulayacağı ekonomik ve mali ilkeleri açıklamıştır. Buna göre, devlet hizmetlerinde büyük oranda tasarrufa gidilecek ve bütçe, ekonomik yapıyla uyumlu hale getirilecek; ekonomik gelişmeyi sağlamak için üretime yönelinecek ve özel teşebbüsün büyümesine yardım edilecektir. Menderes, ayrıca, yabancı sermayenin ülkeye girişinin kolaylaştırılacağını, ekonominin temeli olarak kabul edilen tarımın geliştirilmesi için çaba harcanacağını ve ulaştırma alanında ise, kolay ve ucuz olduğu düşünülen karayollarının yapımına ağırlık verileceğini ifade etmiştir⁴⁵.

Menderes Hükümeti'nin programında ayrıntılı olarak açıklanan ekonomi politikasının en önemli özelliği, devletin ekonomi alanındaki etkinliğinin azaltılması ve özel teşebbüs ve yabancı sermayenin teşvik edilmesidir. Bununla birlikte programda, devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi öngörülmüştür. Açıklanan bu programla Menderes Hükümeti, liberal ekonomiyi benimsediğini açıkça ortaya koymuştur.

Hükümet programında, çalışma yaşamıyla ilgili yeni düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Buna göre, işçi ve işveren ilişkileri kanunlarla yeniden belirlenecek ve çalışanların yaşam düzeyleri, ekonomik koşullara uygun olarak yükseltilecek;

⁴³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.I, Ankara, TBMM Basımevi, 1950, s.24.

⁴⁴ *A.g.e.*, s.25-26.

⁴⁵ *A.g.e.*, s.26-27.

demokratik yaşamın gereği olan grev hakkı, sosyal düzeni ve ekonomik uyumu bozmayacak şekilde kanunlaştırılacak ve işçilerin sosyal haklarını geliştirme yolları aranacaktır⁴⁶.

Başbakan Menderes, yeni hükümetin programını açıklarken “millele mal olmuş inkılapların” korunacağını ve tek parti devrinden kalan her şeyin tasfiye edileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, aşırı sol akımların kökünün kazınacağını belirten Menderes, irtica tahriklerine izin verilmeyeceğini ve din ve vicdan özgürlüğünün gereğine göre hareket edileceğini vurgulamıştır. Menderes, laiklik ilkesini dinin yönetimde etkin olamaması biçiminde tanımlamış ve din eğitimi konusunda gerekli önlemlerin hızla alınacağını açıklamıştır⁴⁷.

Başbakan Menderes’in “ulusa mal olmuş devrimlerin korunacağı” sözü yeni bir tartışma açmıştır. Devrimlerde “Ulusla mal olmuş ve olmamış” şeklinde bir ayırım yapılması, yeni dönemde yapılacak değişimlerin ilk işaretidir. Devrimlerden verilen tavizlere bakıldığında, hangi devrimlerin ulusla mal olmuş sayılarak korunduğunu, hangilerinin ulusla mal olmadığı için terk edildiğini saptamak mümkündür.

Menderes, hükümet programında önceki dönemde benimsenen dış politika çizgisinin aynen sürdürüleceğini belirtmiştir. Dış politikada benimsenen anlayışın bütün ulusun ortak düşüncesi olduğunu ileri süren Menderes, Türkiye’nin başta ABD olmak üzere müttefik ve dost ülkelerle ilişkilerinin daha da geliştirileceğini vurgulamıştır⁴⁸.

Hükümet programı, 31 Mayıs 1950’de TBMM’de görüşülmeye başlanmıştır. CHP adına konuşan Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, DP tarafından yapılan suçlamaları bütünüyle reddetmiştir. Barutçu, yeni hükümetin Atatürk dönemini de içine alacak şekilde kötülemesini, gerçekçi bir değerlendirme olarak görmediğini, yıkık bir halde olan ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel olarak önemli

⁴⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.1, s.29-30.

⁴⁷ *A.g.e.*, s.30. Yeni hükümetin programının ilk bölümü DP’nin muhalefet yıllarında CHP’ye yaptığı eleştirilerin bir özeti. İkinci kısım da ise, seçim beyannamesinde yer alan vaatlerle birlikte bir bütün olarak ulusu refaha götüreceği ve demokratik yönetimi geliştirecek yeni düzenlemeler yer almıştır. DP’li bazı milletvekilleri, CHP ile ilgili eleştirilerin hükümet programında yer almasını doğru bulmamışlardır. Emrullah Nutku, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika’da Yitirdiğim Yıllar*. İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979, s.163-165.

⁴⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.1, s.31.

gelişmeler kaydettiğini ifade etmiştir⁴⁹. Millet Partisi adına konuşan Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ise, yeni hükümetten geçmiş dönemin hesabının sorulmasını ve anayasanın değiştirilmesini istemiş ve programın ekonomi ile ilgili kısımları üzerinde durmuştur⁵⁰. Bağımsız Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu ise, 30 yıllık keyfi yönetimin yıkılarak, Türk ulusunun ilk kez kendi arzusuyla seçtiği mecliste bulunmaktan mutlu olduğunu belirtmiş ve Bayar'ı Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı ilan etmiştir⁵¹. Eski CHP'li olmasına rağmen yaptığı ilginç konuşmada Tekelioğlu, yeni hükümetin programından çok CHP dönemlerini eleştirmiştir.

Programla ilgili görüşmeler, 2 Haziran 1950'de de devam etmiş ve Bağımsız İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar, 14 Mayıs'ın demokrasi bayramı olarak kutlanmasını teklif etmiştir. Görüşmeler sırasında DP ve CHP milletvekilleri arasında tartışma yaşanmıştır. Menderes, yeniden kürsüye gelerek hem muhalefetin eleştirilerine yanıt vermiş hem de CHP'yi ağır biçimde eleştirmiştir. CHP milletvekilleri bu eleştirilere karşılık vermek istediğinde ise, görüşmelerin yeterliliği konusunda DP milletvekilleri önerge vermişlerdir. Bu önergenin kabul edilmesi üzerine CHP milletvekilleri ve Osman Bölükbaşı, toplantıyı terk etmişler ve yapılan oylamada hükümete güven oyu verilmiştir⁵². Hükümet programını görüşmek amacıyla toplanılmasına rağmen, DP'li ve bağımsız milletvekilleri programdan çok CHP ve eski dönemlerin eleştirisini yapmışlardır. Atatürk dönemini de içine alacak şekilde suçlamalarda bulunmuşlardır. Bu nedenle CHP, 27 yıllık iktidar dönemini savunmak zorunda kalmıştır.

B. DEMOKRAT PARTİ'NİN 1950, 1954 VE 1957 HÜKÜMET PROGRAMLARINDA KÜLTÜR KONUSU

22 Mayıs 1950'de kurulan Birinci Menderes Hükümeti'nin programında, kültür konusuna ayrıntılı yer verilmemiş ve sadece izlenecek programın temel ilkeleri açıklanmıştır. Hükümet programında, bir ulusun bağımsız yaşayabilmesi için sadece

⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C.1, s.43-59.

⁵⁰ A.g.e., s.59-64.

⁵¹ A.g.e., s.64-70.

⁵² A.g.e., s.94-142. Hükümet programı oylamasına DP'den 126 milletvekili katılmamıştır. Bu ilk kez grup görüşmelerinde ortaya çıkan parti içi muhalefetin devam ettiğini göstermektedir. Partideki muhalefet, programdan çok kabine üyelerine yönelik olarak değerlendirilebilir. Sarol, s.125.

bilim ve teknikte ilerlemesinin yeterli sayılamayacağı ifade edilerek, içinde bulunulan dünya şartları nedeniyle, toplumun ulusal ve ahlaki esaslara dayanmasının ve ruhlarda manevi değerlere yer verilmesinin gerekliliği savunulmuştur. Ayrıca, geçmiş dönemin eğitim ve öğretiminin açık ve rasyonel bir plandan yoksun olduğu ve sürekli değişikliklere ve sarsıntılara uğradığı ileri sürülmüştür. Yeni hükümet, eğitimi bir bütün olarak ele alacağını ve parti programının ilkelerine göre yeniden düzenleyeceğini bildirmiştir⁵³.

Başbakan Menderes, hükümet programında eğitim ve öğretimde temel aldıkları ilkelerin genel niteliğinin, ulusal ve ahlaki esaslar olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Menderes, bu amaçla parti programı temel alınarak demokratik ve bilimsel nitelikli yeni düzenlemeler yapılacağını vurgulamış, ancak yeni uygulamaların neler olacağını açıklamamıştır.

Yeni hükümetin programının din ile ilgili kısımları oldukça önemlidir. Programda laiklik, dinin, devlet işlerine müdahale etmemesi olarak yeniden tanımlanmıştır. Bununla birlikte din dersleri ve din adamları yetiştirilmesi konusunda yeni düzenlemeler yapılacağı vurgulanmış, ancak bu konuda açıklama yapılmamıştır⁵⁴. Bu da gösteriyor ki, yeni hükümet bu konularda henüz karara varmış değildir. Yapılacak değişiklikler zaman içinde ortaya konacaktır. Menderes Hükümeti'nin ilk düzenlemeleri din alanda yapması, bu konuya verilen önemi göstermektedir. Bununla birlikte, Arapça ezan yasağının kaldırılması, din eğitiminin ilk ve orta öğretimde yaygınlaştırılması ve İmam-Hatip okullarının açılması programdaki belirsiz ifadelerle açıklık kazandırmaktadır. Hükümet programında açıkça belirtilmeyen, ancak kısa zamanda gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle, laiklik ilkesi önemli ölçüde zarar görmüştür.

Birinci Menderes Hükümeti, daha kurulduğu andan itibaren parti içinden önemli ölçüde tepki toplamış ve kurulmasından hemen sonra kabineden istifalar başlamıştır⁵⁵. 1951 yılının başında hükümet içinde yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle

⁵³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.1, s.29.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.27-28.

⁵⁵ İlk olarak Milli Eğitim Bakanı Avni Başman sağlık gerekçesiyle 2 Ağustos 1950'de istifa etmiş yerine önce Muğla Milletvekili Nuri Özsan, hemen sonra ise, 9 Ağustos 1950'de Samsun Milletvekili Tevfik İleri atanmıştır. Ulaştırma Bakanlığı'na ise, aynı tarihte Ankara Milletvekili Seyfi Kurtbek getirilmiştir. 14 Aralık 1950'de ise Maliye Bakanlığı'na Bursa Milletvekili Halil Ayan'ın yerine Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan getirilmiş ve 22 Aralık 1950'de de Bayındırlık Bakanı Fahri

8 Mart 1951'de Başbakanlıktan istifa eden Menderes, 9 Mart'ta yeni hükümeti kurmuştur. Böylece Birinci Menderes Hükümeti, ancak 10 ay görev yapabirmiştir. İkinci Menderes Hükümeti'nin programı, 30 Mart 1951'de açıklanmıştır.

İkinci Menderes Hükümeti'nin programı, bir önceki programdan temelde çok farklı değildir. Bununla birlikte 10 ay süresince yapılan uygulamalar yeni programda yer almıştır. Programda ilk, orta, yüksek ve teknik okullarda tek bir eğitim sisteminin uygulanacağı vurgulanmıştır. Teknik okullarda bölgelerin ihtiyaçlarına göre kurslar ve yeni şubeler açılacağı ve Doğu'da bir üniversitenin kurulacağı programda belirtilmiştir. Daha önceki programda olduğu gibi eğitimin ulusal ve ahlaki niteliği vurgulanmış ve gençlerin vatan ülküsü etrafında toplanmasının amaçlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı program içinde yetiştirilmesinin temel ilke olarak benimsendiği bildirilmiştir⁵⁶. Eğitim konusunda bir önceki programdan farklı bir görüş getirilmemesine rağmen, ilkokul öğretmenlerinin aynı program içinde yetiştirilme anlayışının benimsenmesi, köy enstitüleri konusunda yapılacak değişimlere işaret niteliği taşımaktadır.

Programın din konusuyla ilgili kısımları dikkat çekicidir. Vicdan özgürlüğüyle bağdaşmayan ve geçmişe ait kabul edilen zorunlulukların alışkanlık haline getirdiği hareket ve girişimlere son verileceği ifade edilmiştir. Programda, hükümetin din ve dünya işlerinin ayrı tutulması prensibini benimsemekle birlikte, vicdan özgürlüğünün demokrasinin temel ilkelerinden olduğunu ve her türlü baskıya son verileceğini vurgulanmıştır⁵⁷. Başbakan Menderes, Arapça ezan yasağının kaldırılması, ilk okullara din derslerinin zorunlu olarak konulması ve din üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması konusundaki yaptıkları düzenlemeleri savunarak, dinin istismar edilmesine ve aşırı dini faaliyetlere de izin verilmeyeceğini belirtmiştir. Buna rağmen hükümetin yeni düzenlemelerinden cesaretlenen gerici kesim, devrimlere saldırmaya başlamıştır.

Hükümetin okullara zorunlu din derslerinin konulması ve tarikatlara hoşgörülü yaklaşımı, program görüşmeleri sırasında muhalefetin eleştirisine uğramıştır. CHP,

Belen'in istifası üzerine, Eskişehir Milletvekili Kemal Zeyinoğlu bakanlığı getirilmiştir. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s.73, 77-78.

⁵⁶ Arar, s.240-241.

⁵⁷ A.g.e., s 230-231.

Atatürk'e ve devrimlere yapılan saldırıların tehlikeli sonuçlar doğuracağını ileri sürmüş ve hükümetten dinin siyasete karıştırılmaması için gerekli önlemleri almasını istemiştir⁵⁸. CHP'nin bu konudaki uyarılarının nedeni, dinle ilgili yeni düzenlemelerden cesaret alan gericilerin faaliyetlerinin basında sıklıkla yer almaya başlaması ve irtica tartışmalarına yol açmasıdır. Özellikle Atatürk'e ve devrimlere yapılan saldırılar, bu dönemde önemli ölçüde artmıştır.

İkinci Menderes Hükümeti, 1954 seçimlerine kadar işbaşında kalmıştır. 2 Mayıs 1954'de yapılan seçimler sonucunda DP, oyların %58'ini, Meclis'teki sandalyelerin ise %92'sini almıştır. CHP, oyların %35.11'ini almasına rağmen DP'nin Meclis'teki 503 milletvekiline karşılık 31 milletvekili çıkarmıştır⁵⁹. Muhalefetteki CHP'nin oyları düşerken DP, iktidarının ilk dört yılı sonunda oylarını artırmıştır. Üçüncü kez hükümeti kurmakla görevlendirilen Menderes, hükümet programını 24 Mayıs 1954'de TBMM'ye sunmuş ve 26 Mayıs'ta güvenoyu almıştır⁶⁰.

Menderes, yeni hükümet programının eskisinin devamı olduğunu ve iktidarın yeni hamleler yapacağını belirtmiştir. Seçimlerde bu programın açıkça benimsendiğini ifade eden Menderes, geçen iktidar dönemindeki uygulamaların başarılı sonuçlar verdiğini ve hükümetin bu konuda hata yapmadığını ileri sürmüştür⁶¹. Programda eğitim işleriyle ilgili olarak, halkın ve gençlerin manevi değerlerle güçlendirilmesine verdikleri önemi belirten Menderes, bütçede eğitim hizmetlerine ayrılan payın büyük ölçüde artırıldığına dikkat çekmiştir. Hükümetin yeni dönemde diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de yoğun çalışmalar yapacağını bildirmiştir⁶².

Üçüncü Menderes Hükümeti'nin programında, eğitim dışında kültür işlerine değinilmemiştir. Oysa ki 1954'e kadar başta eğitim ve din alanında olmak üzere önemli değişimler yaşanmıştır. Programda yeni düzenlemeler ve sonuçları üzerinde hiç durulmamıştır. Aralık 1955'te kurulan Dördüncü Menderes Hükümeti'nin programında ise, kültür işleri konusuna hiç değinilmemiştir.

⁵⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.6, Ankara, TBMM Basımevi, 1951, s. 81.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1954, s.1.

⁶⁰ M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001, s.107.

⁶¹ Arar, s.244-245.

⁶² *A.g.e.*, 272-273.

Beşinci Menderes Hükümeti 27 Ekim 1957 seçimlerinden sonra kurulmuştur. 1957 seçimlerinde, ilk kez DP oylarında azalma olmuştur. 7 yıllık iktidarı göz önüne alındığında hala DP'nin seçimleri kazanması, esasen başarı sayılmalıdır. Buna rağmen oyların bir miktar düşmesi, DP'yi endişelendirmeye başlamıştır. 25 Kasım 1957'de yeni kabineyi açıklayan Menderes,⁶³ 4 Aralık'ta programını TBMM'ye sunmuş ve aynı gün güvenoyu almıştır⁶⁴.

Beşinci Menderes Hükümeti'nin programında kültür konusuna çok az yer verilmiştir. Programda, okullardan başlayarak sağlık kurumlarına kadar bütün devlet işlerinin, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve imkanlar ölçüsünde geliştirileceği ifade edilmiştir⁶⁵.

Menderes hükümetlerinin programlarında, kültür işlerinin parti programının ilkeleri doğrultusunda yapılacağı sıklıkla vurgulanmıştır. Bu nedenle parti programındaki kültür konusuna bakmak gereklidir. Demokrat Parti kurulduğunda kabul edilen programda, eğitim ve öğretimin birliği savunulmuş; eğitimde bilim ve teknik kadar ulusal ve insani değerlerin ön plana alınması gerekli görülmüştür. Eğitimin, bütün ülkeye yaygınlaştırılması ve ülke ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, temel amaç olarak belirlenmiştir. DP programında, üniversite özerliği savunulmuş ve Doğu bölgesinin kültür merkezi haline getirilmesinin zorunluluğu ifade edilmiştir. Programda, tekniğin ve güzel sanatların ilerlemesi için her türlü önlemin alınması ve yardımlarda bulunulmasını kararlaştırılmıştır. Parti, ayrıca Türk dilinin ulusal yapıya uygun olarak hızlı biçimde gelişmesini sağlamak amacıyla destekte bulunmayı ve ülkede ulusal ve insani kültür seviyesini yükseltmeyi kendine görev saymıştır⁶⁶.

DP'nin parti programı ve hükümet programlarındaki kültür konusu aynı temel ilkelere dayanmaktadır. Bununla birlikte, Menderes hükümetlerinin programlarının ortak noktası, kültür konusuna pek yer ayrılmamış olmasıdır. İlk programda kültür alanında izlenecek temel prensipler belirtilmiş ve diğer programlarda, bu temel üzerinde uygulamalar yapılacağı açıklanmıştır. DP'nin kültür konusundaki görüşlerini, bu programlara bakarak açıklamak oldukça zordur. Ancak DP 10 yıllık

⁶³ Yücel, s.130-132.

⁶⁴ Eroğul, s.155-156.

⁶⁵ Arar, s.298.

⁶⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s.666-667.

iktidarı döneminde kültür alanında önemli değişiklikler yapmıştır.

C. TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞİ VE ETKİLERİ

1. NATO'nun Kuruluşu ve İşlevi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki süper güç durumuna gelen ABD ve SSCB, dünyayı nüfuzlarına almak için yarışa girişmişlerdir. Komünist yayılmayı önlemeyi amaçlayan ABD, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngören Truman Doktrini'ni uygulamaya koymuştur. Aynı dönemlerde Avrupa'da önemli gelişmeler olmuş ve Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmı SSCB'nin nüfuzu altına girmiştir. Gerek Avrupalı devletler gerekse ABD, komünist sistemin yayılmasından endişe duyarak yeni ittifaklar kurmuşlardır. Bu ittifakların içinde en önemlisi Kuzey Atlantik Örgütü (NATO)'dür.

Savaştan sonra yapılan barış görüşmelerinde ABD ve SSCB arasında başlayan anlaşmazlık, 12 Mart 1947'de ilan edilen Truman Doktrini ve hemen arkasından 5 Haziran'da açıklanan Marshall Planı nedeniyle ilişkilerin kopmasıyla sonuçlanmıştır. SSCB Marshall yardımını reddederek, Temmuz-Ağustos 1947'de Bulgaristan, Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya ve Romanya ile ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Bu ekonomik bütünleşmeyi, Eylül 1947'de "Kominform"un kurulması izlemiştir. Bu nedenle ABD, SSCB'yi çevreleme politikasına yönelmiştir⁶⁷.

1947 yılı, ABD'nin dış politikasında önemli değişimlerin yaşandığı zor bir yıl olmuştur. Doğu Avrupa'daki komünist yayılma ve SSCB'nin etkinliğinin artması nedeniyle iyice endişelenen ABD, Avrupa'da ordu kurma girişiminde bulunmuş ve ilk olarak Avrupa'yı bir an önce güçlendirmek amacıyla 1947'de Marshall Planı hazırlanmıştır. SSCB'nin faaliyetleri Avrupalı devletlerde savaş korkusu yaratmış⁶⁸ ve İngiltere ve Fransa önderliğinde yapılan toplantılar sonucunda, Avrupa'da ortak bir savunmayı öngören Brüksel Antlaşması, 4 Mart 1948'de Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmayla, ortak bir

⁶⁷ ABD'nin SSCB Maslahatgüzarı olan George Kennan, savaştan hemen sonra SSCB'nin yayılma amacını ortaya koymuş ve ABD'nin uzun süreli, sabırlı ve kararlı bir çevreleme politikası izlemesi gerektiğini belirtmiştir. SSCB'yi çevreleme politikası, genel olarak bu görüşlere dayandırılmaktadır. Ataöv, s.122-130; Ambrose, s.78-79; By X "The Sources of Soviet Conduct," *Foreign Affairs*, Vol.25. No.4 (July 1947), s.575-576.

⁶⁸ Ambrose, s.74-75. Batı Avrupa Birliği'ne İskandinav ülkelerinin de katılmaları istenmiş, fakat SSCB'ye komşu olmalarının tehlike yaratacağı düşüncesiyle vazgeçilmiştir. Armaoğlu, s.445.

savunma sistemi kurulması, ekonomik ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi öngörülmüştür. Antlaşma devletlerinden biri saldırıya uğradığı takdirde, diğer ülkelerin her türlü yardımı yapmaları kararlaştırılmıştır⁶⁹. ABD'nin onay ve desteğiyle yapılan bu anlaşmayla, Batı Avrupa Birliği kurulmuştur. NATO'nun ilk kuruluş belgesi olarak kabul edilmektedir.

ABD'nin çevreleme politikası, SSCB'nin Berlin'i ablukaya aldığı bir dönemde iyice hız kazanmıştır. ABD Genelkurmayı, bu durum karşısında bir an evvel Brüksel'de toplanan Batılı devletlerle askeri ortaklığa girilmesi gerektiğini savunmuştur. Böyle bir örgütlenme, ABD'nin uzun zamandır uyguladığı bağlayıcı ittifaklardan kaçınma politikasının sona erdirilmesini gerektirmiştir. Bu nedenle, Senatör Vandenburg'un savunma amacıyla bölgesel ve benzeri ortak düzenlemeleri teşvik etme ve ilişkileri geliştirme önerisi, ABD Senatosu'nda 11 Haziran 1948'de kabul edilmiştir⁷⁰. Vandenburg Kararları olarak anılan bu önerenin kabul edilmesi, ABD'nin dış politikasında önemli değişmeye neden olmuş ve ittifaklara katılmasına olanak sağlamıştır.

ABD, Brüksel Antlaşması'nı imzalayan devletlerle Kuzey Atlantik ittifakı için görüşmelere resmen başlamıştır. Öncelikle ABD ve Kanada ittifaka katılmışlar ve Ocak 1949'da ise İtalya, Danimarka, İzlanda, Norveç ve Portekiz'i antlaşmaya katılmaları için resmen davet etmişlerdir. Ancak SSCB gelişmelere şiddetle tepki göstermiş ve engelleme girişimlerinde bulunmuş; katılacak 12 devlete yolladığı notada, ittifakın, Birleşmiş Milletler ve Dışişleri Bakanları kararlarına aykırı olduğunu belirtmiştir⁷¹. Buna rağmen Kuzey Atlantik Antlaşması, 4 Nisan 1949'da Washington'da imzalanmıştır⁷².

Bu antlaşmayla NATO resmen kurulmuştur. Her ne kadar bölgesel nitelikli bir ittifak olmasına rağmen, İtalya ve Fransa'nın Cezayir'deki topraklarının antlaşmaya dahil edilmesiyle, sınırları Akdeniz'e kadar genişletilmiştir. NATO'nun kurulmasıyla SSCB'yi çevreleme politikası, büyük oranda gerçekleştirilmiştir.

⁶⁹ Lord Ismay, *NATO İlk Beş Yıl 1949-1954*, çev.Suat Bilge, Ankara, TTK Basımevi, 1956,s.8-9.

⁷⁰ Ambrose, s. 79-80.

⁷¹ SSCB'nin bu notasına, NATO Antlaşması'nı imzalayan 12 devlet ortak bir açıklamayla yanıt vermişler ve ittifakın, bir ülkeye ya da ülkelere karşı yapılmadığı savunmuşlardır. Ismay, s.11.

⁷²NATO Antlaşması'nı imzalayan devletler Belçika, Kanada, Danimarka, Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Portekiz, Norveç ve Hollanda'dır. Bu ittifaka 1952'de Türkiye ve Yunanistan, 1954'de ise, Batı Almanya katılmıştır.

NATO, her şeyden önce savunma amaçlı askeri bir ittifaktır. 14 maddeden oluşan NATO Anlaşması'nın beşinci maddesinde, taraflardan birine yapılacak bir saldırının bütün ülkelere yapılmış sayılacağı ve saldırıya maruz kalan ülkeye her türlü yardımın yapılacağı belirtilmiştir. Bu amaçla karşılıklı yardımlaşma öngörülmüştür (Madde3). Ancak yardımlaşma askeri alanla sınırlı değildir. İkinci maddede tarafların, uluslararası ekonomi politikasına aykırı uygulamaları ortadan kaldıracakları ve aralarındaki ekonomik işbirliğine güçlendirecekleri vurgulanmıştır⁷³.

NATO antlaşmasıyla Batı bloğunun hem askeri hem de ekonomik olarak güçlendirilmesi ve SSCB'nin yayılmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Böylece ittifak caydırıcı bir nitelik taşımaktadır. NATO'nun kurulmasından sonra SSCB de, Varşova Paketi'ni kurmuştur. Kapitalist ve komünist sistemin uzun süre devam edecek mücadelesi, bu ittifak antlaşmalarıyla resmen başlatılmıştır.

NATO'nun kurulmasıyla birlikte başlayan yeni dönemde ABD askeri, ekonomik ve siyasi açıdan Avrupalı devletlerden daha üstün bir konuma gelmiş ve dünya düzenindeki belirleyici konumunu iyice pekiştirmiştir⁷⁴. Başta ABD olmak üzere antlaşmayı imzalayan devletler, NATO'nun Sovyet tehlikesi nedeniyle kurulduğunu ve gerekliliğini savunmuşlardır⁷⁵. Oysa, daha bu ittifak kurulmadan önce ABD, SSCB'yi çevreleme siyasetine girişmiştir. Bu tarihten sonra SSCB ordusunu genişletmiş ve Doğu bloğunu kurmuştur.

NATO'nun kurulması, ABD'nin dünya egemenliği açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. ABD uyguladığı açık kapı politikasıyla, kapitalist bir dünya yaratmaya girişmiştir. Kapitalist güçlerin öncülüğünde gerçekleştirilen askeri ittifaklar bu gelişime öncülük etmişlerdir⁷⁶.

NATO'nun kurulmasından sonra ABD'nin hazırladığı Askeri Yardım Programı 6 Ekim 1949'da yasalaşmıştır. Yasaya göre, ABD ittifak üyelerine yardım yapacaktır. Ancak, yardımı alan üyeler, bu silahları ortak savunma amacı dışında

⁷³ Ismay, s.17.

⁷⁴ Ambrosio, s.83.

⁷⁵ Türkiye'de de bu görüş, daha NATO'ya katılmadan önce bile büyük destek görmüştür. İttifaka katıldıktan sonra da daha sıklıkla resmi çevreler tarafından vurgulanmıştır. B.k.z. Hamza Eroğlu, *Kuzey Atlantik Paketi*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1957, s.4-9; *Atlantik İttifakı*, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayınları, (basım yeri ve yılı yok), s.7-13.

⁷⁶ Ataöv, s.142-146.

kullanamayacaklardır⁷⁷. ABD Başkanı veya Kongresi, bu yardımları istediği zaman kesebilecek ve geri alma hakkına sahip olacaktır⁷⁸.

Kuzey Atlantik Paktı bölgesel nitelikli bir ittifak olarak görülmesine rağmen Kore Savaşı bu düşünceyi önemli ölçüde etkilemiştir. NATO ittifakı, Türkiye ve Yunanistan'ın katılımıyla birlikte bölgesel nitelikli olmaktan çıkmıştır. Bugün ise sayısı 16'ya ulaşmış ve halen varlığını sürdürmektedir.

2. Türkiye'nin NATO'ya Katılma İsteğinin Nedenleri ve NATO ülkelerinin

Türkiye'ye Bakışı

Türkiye'nin NATO'ya katılma nedenlerine genel olarak bakıldığında, ilk olarak karşımıza güvenlik endişesi gelmektedir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren Türkiye'nin en büyük endişesi, Sovyet tehdididir. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması olmasına rağmen, bu ülkelerin SSCB'ye karşı koyacak güçleri olmadığı düşüncesiyle ABD'ye yönelmiştir. SSCB, NATO'nun kurulmasıyla Batı bloğu ülkelerine sert tutum göstermeye başlamıştır. ABD, kurulan bu paktla kendini ve Avrupa'yı güvenlik altına almıştır. Fakat SSCB sınırında yer alan Türkiye, bu tutumdan en olumsuz etkilenen ülkelerden biri olmuştur⁷⁹. Türkiye, bu endişesini her fırsatta dile getirmiş ve ABD'li yöneticilerinden destek beklemiştir.

Türkiye'nin ekonomik durumu ve yardım gereksinimi, NATO'ya katılma isteğinin bir diğer nedenidir. Daha önceki bölümde de belirtildiği gibi, Türkiye savaşın sona ermesinden sonra ekonomik olarak zor durumda kalmıştır. 1947 tarihli Türk-Amerikan Antlaşması'yla alınan yardımlar yeterli olmadığı⁸⁰ gibi Marshall Planı ile verilecek yardım da, Türkiye'nin ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaktır. Buna bir de NATO'nun kurulmasıyla yardımların eksilebileceği ihtimali eklenince Türkiye, en

⁷⁷ NATO Anlaşması'nın bu maddesi Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi konusunda önemli tartışma konusu olmuştur. ABD Başkanı Johnson 1964'de bu maddeyi hatırlatan bir mektubu İnönü'ye yollamış ve verilen silahların Kıbrıs için kullanılmayacağını belirtmiştir. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.230-231.

⁷⁸ Truman, Vol.II, s.250-251; İsmay, s. 23-24.

⁷⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.62-63. Türk yöneticileri ve basın, Türkiye'nin NATO dışında kalması durumunda, SSCB'nin Akdeniz'e inmek için Türkiye'ye saldırma olasılığının artacağını ileri sürmüşler ve Türkiye'nin ittifaka katılma isteğinin desteklenmesini istemişlerdir. *Cumhuriyet*, 11 Mart 1949, s.1.

⁸⁰ Türkiye'ye yapılan yardımlar askeri alanla sınırlıdır. Fakat askeri yardımlar ekonomiye yeni yükler getirmiştir. ABD'den yollanan yardımlara bedel ödenmemesine rağmen, araçların bakımı için yaklaşık 400 milyon lira ayırmak gerekmiştir. Bu durumda savunma harcamaları azalmamış, tersine artış göstermiştir. Gönlübol-Ülman, s.155.

azından yetersiz de olsa yardımların devamı sağlamak için pakta katılmanın zorunlu olduğuna inanmıştır. Üstelik pakta girildiği takdirde yardımlar daha da artabilecektir.

Türkiye, demokratik kurumların geliştirilmesi ve devamı için de NATO'ya katılmayı zorunlu görmüştür⁸¹. Türk yöneticiler, batılılaşma amacının Batı ile yakın ilişkiler içinde bulunmayı gerektirdiğini düşünmüşler ve NATO'ya katılmayı doğal bir gelişme saymışlardır⁸². Türkiye, Avrupa Konseyi'ne katılmayı da Avrupalı olma paralelinde bir gelişme olarak değerlendirmiştir.

Türkiye, Brüksel Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra oluşturulacak ittifaka katılma isteğinde bulunmuş ve bu amaçla diplomatik faaliyetlere girişmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı pakta katılma isteğini, ilk olarak 11 Mayıs 1948'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletmıştır⁸³. Bu arada Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türkiye'nin müttefikten öte bir ilişki içinde olduğu ABD ile ittifak yapma isteğini belirtmiştir. Ancak ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Türkiye'nin bağımsızlığının korunması için yardım yapıldığını ve bir ittifak anlaşması yapmanın mümkün olmadığını belirterek katılma isteğini reddetmiştir⁸⁴. Türkiye bu reddedilmeye rağmen pakta katılma girişimlerinden vazgeçmemiştir.

Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin Türkiye'nin pakta katılımını sağlamak için ABD Dışişleri Müsteşarı Lovett ile görüşmüştür. Erkin görüşmede Türkiye'nin güvenlik endişesini, ekonomik ve askeri zorluklarını ifade etmiştir. Ancak Lovett, Türkiye'ye büyük önem verdiklerini belirtmesine rağmen paktın bölgesel niteliğini vurgulamış ve Türkiye'nin isteğini kabul etmemiştir⁸⁵. Bu girişimlerin sonuçsuz kalması ABD'nin Türkiye ile bir ittifaka niyetli olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte ABD Başkanı Truman, Cumhuriyet Bayramı nedeniyle

⁸¹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri* s.66.

⁸² Gönlübol-Ülman, s.147.

⁸³ Sever, s.57; McGhee, s. 109.

⁸⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.67. ABD'nin Türkiye'nin teklifini reddetmesi üzerine SSCB, Türkiye ile yakınlaşma için girişimlerinde bulunmuştur. SSCB, Türkiye'ye yeni bir elçi atamış ve Moskova radyosu ise, Türkiye ile ilgili yumuşak dil kullanmaya başlamıştır. Ancak Türk yöneticiler, bu girişimlere olumlu karşılık vermemişlerdir. Altemur Kılıç, *Turkey and The World*, Washington, Public, Affairs Press, 1959, s.152-154. Türk Dışişleri yetkilileri, Ağustos 1948'de Ankara'daki ABD ve İngiltere elçileriyle güvenlik sorununu görüşmüşlerdir. Büyükelçiler, paktın henüz kurulmadığını ve bölgesel niteliğini vurgulayarak Türkiye'nin isteğine destek vermemişlerdir. *FRUS 1949*, s.1647-1648.

⁸⁵ *FRUS 1948*, Vol.IV, Washington, Government Printing Office, 1974, s.148-149; Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, 2.B., C.II, I.Kısım, Ankara, TTK, 1992, s.12-14.

Cumhurbaşkanı İnönü'ye yolladığı mesajda, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne büyük önem verdiklerini ve yardımı artıracaklarını ifade etmiştir⁸⁶.

Türkiye'nin NATO'ya katılma isteği, ittifakın bölgesel niteliği gerekçe gösterilerek kabul edilmemiştir. Şubat 1949'da İtalya ve Fransa'nın Cezayir topraklarının da ittifak kapsamına alınması gerekçenin geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. 4 Nisan 1949'daki ittifak antlaşmasına Türkiye'nin dahil edilmemesi, Türk basında tepkiyle karşılanmış ve büyük bir yanlılık olarak değerlendirilmiştir⁸⁷. Buna rağmen Türkiye, pakta katılmak için diplomatik baskılara girişmiş ve Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, paktın imzalanmasından hemen sonra ABD'yi ziyaret etmiştir. Sadak, ABD Dışişleri Bakanı Acheson ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin güvenlik endişelerini belirtmiş ve Atlantik Paktı'nın tamamlayıcısı olarak Akdeniz'deki ülkeleri içine alan bir paktın kurulmasını önermiştir. Acheson bu öneriye destek vermemiş ve Türkiye'ye verilen önemi yineleyerek yardımların artırılmasının düşünüldüğünü ifade etmiştir⁸⁸. ABD bu aşamada yeni bir bölgesel ittifaka girmeye niyetli görünmemiştir. Ayrıca İngiltere de ABD ile benzer görüşleri savunmuştur. Türkiye'nin girişimlerinin sonuçsuz kalması hayal kırıklığına yol açmış ve Başbakan Günaltay, gereksiz sorumluluklar üstlenileceği için pakta girmeye baştan beri niyetli olmadıklarını açıklamak zorunda kalmıştır⁸⁹. Bir yandan Dışişleri Bakanı Sadak, ABD'den pakta girmek için destek almaya çalışırken diğer yandan, Başbakan Günaltay'ın açıklaması çelişkili görünmesine rağmen, Türk Hükümeti'nin yaşadığı hayal kırıklığını göstermektedir.

ABD Türkiye'nin önerilerine destek vermemesine rağmen yeni hazırlıklar içine girmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 5 Mayıs 1949 tarihli raporu, bu hazırlığa kanıt olarak gösterilebilir. Raporda, Türkiye'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in güvenliği için önemi ve SSCB yayılmasını önlemedeki rolü vurgulanmış ve pakta alınmadığı için güvenlik endişesine düşen Türkiye'nin Batı bloğunda tutulması için hükümetin dikkatli davranması istenmiştir⁹⁰.

⁸⁶ *Ayin Tarihi*, 1-31 Ekim 1948, s.34. Bu mesaj, yöneticilerce Türkiye'nin güvenliğinin ABD tarafından garanti edilmesi olarak yorumlanmıştır. Erkin, s.17.

⁸⁷ ABD Dışişleri Bakanı Acheson pakta ilgili radyoda yaptığı konuşmada, Türkiye, Yunanistan ve İran'ın toprak bütünlüğünün dünya barışı için destekleneceğini belirtmiştir. Erkin, s.63-64.

⁸⁸ *FRUS 1949*, s.1948-1650; McGhee, s.113-116.

⁸⁹ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara, İmge Yayınevi, 1990, s.19.

⁹⁰ *FRUS 1949*, s.1660-1661, 1669-1670.

5 Mayıs 1949'da kurulan Avrupa Konseyi'ne Türkiye'nin dahil edilmemesi, onun bir Avrupa devleti olarak görülmediği şeklinde yorumlanmış ve gerek Türk basını ve gerekse yöneticiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Fakat, 8 Ağustos 1949'da Türkiye, Yunanistan ile birlikte Avrupa Konseyi'ne katılması için davet edilmiştir⁹¹. Böylece Türkiye, NATO'ya alınmamasına rağmen bir ölçüde rahatlamıştır. Konseye davet edilmesi Türkiye'nin Avrupalı bir devlet sayıldığının göstermiş ve Türkiye'nin NATO'ya katılma isteğini güçlendirmiştir.

İttifaka katılma konusunda ABD'den beklediği desteği bulamayan Türkiye, İngiltere'ye başvurmuştur. İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya katılması bir yana bölgesel pakt fikrine bile sıcak bakmamıştır. İngiliz yetkililer, 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu belirtmişler ve ABD yardımının Türkiye için yeterli olacağını savunmuşlardır⁹². Türk yöneticilerinin Fransa'ya başvurusu da sonuçsuz kalmıştır. Fransızlar paktın bölgesel sınırının korunması gereğini savunarak Türkiye'ye destek vermemişlerdir⁹³. Diğer NATO üyeleri de Türkiye'nin katılmasına karşı çıkmışlardır. Öncelikle Türkiye'nin Atlantik ülkesi olmadığını belirterek, paktın bölgesel kalmasını savunmuşlardır. İttifak üyeleri Türkiye'nin katılması halinde Akdeniz veya Orta Doğu'da savaşa girmek istememişler ve ABD'nin yapacağı yardımların azalacağını düşünmüşlerdir⁹⁴. Türkiye ve Yunanistan'ın tehlikeli bir bölgede olması savaş tehdidi oluşturuyordu. Bu nedenle paktın küçük ülkeleri sınırlarından çok uzakta bir savaşa sürüklenmekten korkmuşlardır⁹⁵. Türkiye, bu dönemde hiçbir NATO üyesinden destek alamamış ve yeniden ABD'den destek arayışlarına girmiştir.

Türkiye, 26 Eylül 1949'da ABD'ye, 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifakına katılmasını önermiştir⁹⁶. Ancak ABD, Türkiye ve Ortadoğu konusundaki politikasını belirlemediği için öneriyi kabul etmemiştir. Buna rağmen, 11 Mayıs 1950'de NATO'ya girmek için ilk resmi başvurusunu yapmış, ancak, bu isteği sadece İtalya tarafından desteklenmiştir⁹⁷.

⁹¹ Gönlübol et al, s.226.

⁹² Erkin, s.17-18.

⁹³ A.g.e., s.69.

⁹⁴ Ataöv, s.207.

⁹⁵ Kılıç, s.156.

⁹⁶ FRUS 1949, s.1682-1683.

⁹⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.70-71.

Türkiye NATO'ya katılmak için büyük çaba göstermiştir. Ancak başta ABD olmak üzere ittifak üyeleri Türkiye'nin katılma isteğini kabul etmemişlerdir. İttifaka katılma çabalarının sonuçsuz kalması, Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmasına rağmen 1950 seçimlerine kadar CHP yönetimi, girişimlerini aralıksız sürdürmüştür.

3. Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Bu Gelişmenin Türk İç ve Dış Politikasına Yansıması

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, NATO'ya girme çabalarını daha büyük bir istekle sürdürmüştür. Seçimlerden hemen sonra Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Batıya yönelen dış politikanın daha etkin biçimde yürütüleceğini belirterek dış politikanın yeni yönünü açıkça ortaya koymuştur⁹⁸.

DP iktidarının NATO'ya girme çabaları içinde en önemli hareket hiç kuşkusuz Kore'ye asker yollama kararıdır⁹⁹. Hükümet, 25 Temmuz 1950'de Kore'ye 4500 kişilik asker yollama kararı almıştır¹⁰⁰. Kore'ye asker yollama kararının alınmasında Amerikalı Senatör Cain'in önemli rolü olmuştur¹⁰¹. Muhalefet Partisi CHP, asker yollamaya karşı çıkmamış ve sadece kararın TBMM'ye danışılmadan alınmasını

⁹⁸ Mim Kemal Öke-Erol Mütercimler, *Yalnızlıktan Saygınlığa*, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınları, 2000, s.40.

⁹⁹ 25 Haziran 1950'de SSCB'nin desteklediği Kuzey Kore, Güney Kore'ye saldırmıştır. Kuzey Kore'nin sınır olarak belirlenen 38.enlemden saldırıya geçmesi karşısında Birleşmiş Milletler, 27 Haziran'da Üyelerini Güney Kore'ye yardıma çağırmıştır. İlk önce ABD, bu yardım çağırmasını kabul etmiştir. Sander, *Siyasi Tarih*, C.II, s.243-244. Türkiye Birleşmiş Milletlerin çağırısına 28 Haziran'da verdiği cevapta, üye olarak istenilen yardımları yapmaya hazır olduğu belirtilmiştir. Bu konuda TBMM'ye 30 Haziran'da bilgi verilmiş ve hükümetin kararı Meclis'te onaylanmıştır. Ancak yardımın niteliği belirtilmemiştir. *Ayın Tarihi*, 1-30 Haziran 1950, s.122-125.

¹⁰⁰ Bağcı, Kore'ye asker yollama kararınının 18 Temmuz'da alındığını belirtiyor. Bağcı, s.24-25; Bu tarihte Yalova'da Bayar'ın başkanlığında Başbakan, Bakanlar, Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet komutanları toplantı yapmışlardır. Toplantı ile ilgili yapılan resmi açıklamada, Türkiye'nin askeri durumunun gözden geçirildiği belirtilmiştir. Asker yollama kararı ise, 25 Temmuz'da açıklanmıştır. *Ayın Tarihi*, 1-31 temmuz 1950, s.6, 68-69.

¹⁰¹ ABD Senatosu'nda Silahlı Kuvvetler Komisyonu üyesi olan Cain, Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarını incelemek amacıyla 23 Temmuz'da Türkiye'ye gelmiştir. Ancak, kararın alınmasından sonra yaptığı toplantıda Kore'ye asker yollama kararınının Türkiye'nin NATO'ya girişine yardım edeceğini belirtmiştir. Ayrıca Cain, çeşitli yerleri ziyaret ederek Kore'ye asker toplamaya çalıştığını ifade etmiştir. *Vatan*, 24,26 Temmuz 1950, s.1. Bu ziyaret ABD'nin Türkiye'yi Kore'ye asker yollaması için teşvik etmesi olarak yorumlanmıştır. Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983, s.218; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.IV, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1986, s.1607. Ayrıca Senatör Cain, Savunma ve Dışişleri bakanları ve Genelkurmay Başkanı ile yaptığı görüşmede bu fırsattan yararlanmalarını istemiştir. *FRUS 1950*, s.1282. ABD'nin Kore'ye asker yollamasını teşvik ettiğine bir başka kanıt da, General McBride ve ABD Ankara Büyükelçisi'nin 22 Temmuz'da Türk Dışişleri yöneticileriyle yaptıkları toplantıdır. Bu toplantıda General McBride, 4000veya 4500 civarında bir savaş gücüne ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. *FRUS 1950*, s.1281. Hükümet, bu isteğe uyarak 4500 kişilik askeri grubu Kore'ye yollama kararı almıştır.

eleştirmiştir¹⁰². ABD'den sonra Türkiye, Kore'ye asker yollama kararı veren ikinci ülke olmuştur. Türkiye'nin kararı, ABD ve Avrupa'da takdirle karşılanmıştır. Kore'ye asker yollama kararıyla, Türkiye'de bir ilk gerçekleştirilmiş ve sınırlarından çok uzakta bir ülkede Türk askeri savaşa yollanmıştır. Kararın TBMM'de görüşülmeden alınması da bir başka ilktir. Esasen Meclis'te çoğunluğun DP'de olması nedeniyle onay alınması zor olmayacaktı. Ancak böylesine önemli bir kararın Meclis'te tartışılmadan alınması yine de düşündürücüdür. Bu gelişmeler, dış politikada yeni ve belirgin bir değişime işaret etmektedir.

Hükümetin Kore'ye asker yollama kararında NATO'ya katılma düşüncesi etkili olmuştur¹⁰³. Sonraki gelişmeler bunu doğrular niteliktedir. Hükümet, kararın alınmasından hemen sonra Ağustos 1950'de NATO üyeliği için resmen başvurmuştur. ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne verilen notada Başbakan Menderes, iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilerek sözleşme yapılması için yeni adımlar atılmasını istemiş ve bu gelişmeyle hem moral kazanacaklarını hem de zararlı propagandalardan korunacaklarını belirtmiştir. Bunun için NATO'ya katılımlarının sağlanmasının gerekliliğini vurgulamıştır¹⁰⁴. Büyükelçi Erkin ise, ABD Dışişleri Bakanı Acheson görüşmesinde, Türkiye'nin pakta alınmama gerekçelerinin yeterli olmadığını belirtmesine rağmen, Acheson, konunun Eylül 1950'de toplanacak NATO Bakanlar Konseyi'nde görüşüleceğini belirtmekle yetinmiştir¹⁰⁵. Bu arada ABD yeni dış politikasını belirlemeye çalışmaktadır¹⁰⁶. Türkiye ise, bu konudaki çabalarını Eylül 1950'ye kadar aralıksız sürdürmüştür¹⁰⁷.

¹⁰² *Vatan*, 27 Temmuz 1950, s.1; Nihat Erim "Hükümetin Son Kararı," *Ulus*, 27 Temmuz 1950, s.1.11Aralık 1950'de, Kore'ye asker gönderilmesi konusunda MP'li Bölükbaşı'nın verdiği sözlü önergeyle konu Meclis'te tartışılmıştır. CHP kararın anayasaya aykırı olduğunu savunmuştur. Menderes ise, kararın savaş ilanı anlamına gelmediği için TBMM'nin onayına gerek olmadığını belirtmiştir. Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, Ankara, Kültür Ofset, 1991, s.39.

¹⁰³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, 2.B., CIV, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, 1997, s.1536; *FRUS 1950*, s.1286.

¹⁰⁴ Sever, s.66; *FRUS 1950*, s.1288.

¹⁰⁵ Erkin, s.156-159. *FRUS 1950*, s.1301-1302.

¹⁰⁶ 9 Eylül 1950'de ABD'li Kuvvet Komutanları Türkiye'nin pakta girmesine karşı çıkma nedenlerini içeren bir raporu ABD Savunma Bakanlığı'na yollamışlardır. Raporunda Türkiye ve Yunanistan'ın pakta katılmasının gelişmeleri olumsuz etkileyeceğini ileri sürerek, iki ülkeye ortaklık statüsünün verilmesini önermişlerdir. McGhee, s.134-135; Sever, 67; *FRUS 1950*, s.1306-1309.

¹⁰⁷ Erkin, Türkiye'nin katılma gerekçelerini yeniden belirtmiş ve kabul edilmemesinin büyük hayal kırıklığı yaratacağını ifade etmiştir. *FRUS 1950*, s.1309-1310. Cumhurbaşkanı Bayar ise, ABD'nin Ankara Büyükelçisi'ne, hem bir Türk hem de bir Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'nin NATO'ya alınmama nedenini anlamadığını belirtmiştir. *FRUS 1950*, s.1312-1313.

13-14 Eylül 1950'deki NATO Bakanlar toplantısında Türkiye'nin ittifaka katılma isteği görüşülmüş ve kabul edilmemiştir. Bununla birlikte, Türkiye ile Yunanistan'ın, Akdeniz'in savunmasıyla ilgili planlara katılmaları için davet edilmeleri kararlaştırılmıştır¹⁰⁸. Türkiye, NATO'ya katılmak için ilk adım olarak gördüğü Akdeniz'in savunma planlarına, 21 Ekim 1950'den itibaren katılmıştır. Ancak İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden çok bir Orta Doğu Komutanlığı içinde yer almasını gündeme getirmiştir. Öneri, ABD tarafından desteklenmesine rağmen Mısır nedeniyle sonuçsuz kalmıştır¹⁰⁹. Bu arada Türkiye, 24 Ocak 1951 ABD'ye Türk-İngiliz-Fransız ittifakına katılması konusunda yeniden teklifte bulunmuştur, ancak kabul edilmemiştir¹¹⁰. Türkiye bu ret cevabıyla birlikte bir kez daha hayal kırıklığı yaşamış ve karara tepki göstermiştir¹¹¹. Türkiye'nin tepkisi ABD'nin dikkatinden kaçmamış ve katılım isteğine politik çıkarları doğrultusunda daha somut cevaplar vermeye hazırlanmıştır.

Şubat 1951'den itibaren ABD'nin üst düzey yetkilileri, Türkiye'nin NATO'ya katılma isteğine daha ılımlı yaklaşmışlardır. Akdeniz'in güvenliğini güçlendirmede Türkiye'nin maksimum desteğini sağlamak için, mutlaka yazılı bir garanti verilmesi gerektiğini ifade etmişler ve Türkiye'nin NATO'ya alınmasını önermişlerdir¹¹². 26 Şubat 1951'de hazırlanan Ulusal İstihbarat Tahmini'nde ise, Türkiye'nin güvenlik endişesi, NATO'ya katılma isteği ve ABD ile yakın işbirliği amacı, ayrıntılı olarak açıklanmış; Türkiye'nin tarafsızlığının, ABD çıkarlarına zarar vereceği belirtilmiş ve güçlü ve Türkiye, sadık bir müttefik olarak değerlendirilmiştir¹¹³. ABD Türkiye'nin NATO'ya katılma önerisini benimsemesine rağmen, somut desteğini hemen

¹⁰⁸ *FRUS 1950*, s.1315. 19 Eylül 1951'de ABD Dışişleri Bakanlığı Washington'daki Türk Büyükelçisi'ne bu katılım bildirisini vermiştir. Metin için bkz.*American Foreign Policy 1950-1955*, Vol.II, s.2187.

¹⁰⁹ İngiltere'nin Orta Doğu Komutanlığı kurma isteği, ABD tarafından desteklenmiş ve 13 Ekim 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, Mısır'a bu konuda görüşme önerisinde bulunmuşlardır. Ancak Mısır, bu öneriyi reddetmiş ve bunun üzerine, ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında 10 Kasım 1951'de Orta Doğu Komutanlığı için anlaşma imzalamışlardır. *American Foreign Policy 1950-1955*, Vol.II, s.2182-2183, 2186-2187.

¹¹⁰ *FRUS 1951*, Vol.V, Washington, Government Printing Office, 1982, s.1110-1113. ABD Türkiye'nin önerisini reddetmesine rağmen, Kore savaşı nedeniyle politikalarını gözden geçirerek, yeni bir politika geliştirme hazırlığına girmiştir. Silahlanma gücünün savaşa engel olamayacağı görülerek, Sovyetlerin Ortadoğu ve Akdeniz'de yeni tehlikeler yaratmaması için çevresel savunma stratejisi geliştirilmesi bu bölgelerin güçlendirilmesi gereği düşünülmüştür. Bu durumda Amerikan çıkarları açısından Türkiye'nin önemi artmıştır. Sever, s.69-73.

¹¹¹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.76.

¹¹² *FRUS 1951*, s.1117-1119.

¹¹³ McGhee, s.154-156; *FRUS 1951*, s.1119-1126.

açıklamamıştır. Nihayet Mayıs 1951'de Türkiye'nin NATO üyeliği için İngiltere ve Fransa'ya resmi teklif yapmıştır. Bununla birlikte üye devletlerin onayını almak pek de kolay olmamıştır¹¹⁴. ABD'nin öncülüğünde Türkiye ile birlikte Yunanistan'ın NATO'ya katılması isteği, diğer devletler tarafından Eylül 1951'de kabul edilmiştir. İttifak üyeleri Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması için 17 Ekim 1951'de resmi protokol imzalamışlardır¹¹⁵.

Türkiye, 18 Şubat 1952'de NATO'ya katılım antlaşmasının TBMM'de onaylanmasıyla ittifaka resmen katılmıştır¹¹⁶. 20-25 Şubat 1952'de NATO Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ı resmi üyeliğe kabul etmiştir. Karar Türkiye'de sevinçle karşılanmıştır¹¹⁷. Dört yıllık ısrarlı çabalar sonunda Türkiye'nin NATO'ya girmesi, hem iç hem de dış politika alanında önemli değişmelere neden olmuştur

Türkiye'nin NATO'ya katılması, güvenlik endişelerinin ortadan kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte NATO Türkiye için sadece askeri bir ittifak değildir. Türkiye ittifaka katılmakla ABD yardımlarını otomatik olarak garanti ettiğini düşünmüştür. Ayrıca NATO'ya katılmanın bir başka anlamı da Türkiye'nin resmen bir Avrupa devleti sayılmasıdır¹¹⁸.

Türkiye'nin NATO'ya katılması hem dış hem de iç politikada önemli değişimlere yol açmıştır. Dış politikada ABD ile daha yakın ilişkiler kurulmuş ve NATO ulusal politikalarla özdeşleştirilmiştir. Türkiye için NATO, askeri olmaktan çok ABD ile

¹¹⁴ İngiltere uzun süre Türkiye'nin NATO üyeliğini kabul etmemesine rağmen ABD'nin etkisiyle Temmuz 1951'de Türkiye'nin üyeliğini destekleyeceğini açıklamış, fakat Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulması fikrinden vazgeçmemiştir. Türkiye NATO'ya girdiği takdirde, Orta Doğu Komutanlığı'na katılacağına garantisini vermiştir. Sever, s.80-81.

¹¹⁵ 17 Ekim 1951'de imzalanan katılım ortaklığının tam metni için bkz. *American Foreign Policy 1950-1955*, Vol.II, Washington, US Government Printing Office, 1957, s.2188-2189.

¹¹⁶ NATO'ya katılması hakkındaki kanun tasarısının TBMM'de görüşülmesi sırasında Dışişleri Bakanı Köprülü, NATO'nun sadece savunma amaçlı olmadığını, çok geniş anlamda maddi ve manevi gelişmeyi amaçlayan bir dayanışma ve iş birliği antlaşması olduğunu belirtmiştir. En az iktidar partisi kadar muhalefet partileri de bu katılımı desteklemişlerdir. CHP adına konuşan Barutçu, NATO'yu "ulusal bir eser" olarak nitelendirmiştir. Kanunun oylanması sırasında ret oyu veren olmamıştır. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.13/1, Ankara, TBMM Basımevi, 1952, s.314,319.

¹¹⁷ NATO'ya katılım kararına tepkiler için bkz. *Ayın Tarihi*, 1-29 Şubat 1952, s.188-191, 237-2243. NATO'ya katılma kararı son yüzyılın 1856 Kırım Savaşı'ndan beri dış politikadaki en büyük olay olarak değerlendirilmiştir. Hasan Refik Ertuğ., "Türkiye Atlantik Paktı Üyesi," *Siyasi İlimler Mecmuası*, C.XXI, No.252 (Mart 1952), s.546.

¹¹⁸ Dışişleri Bakanı Köprülü, 1955 yılı Şubat ayında bütçe görüşmeleri sırasında NATO'nun Türkiye için ulusal bir politika olduğunu belirterek Türk dış politikasının temel dayanağını açıkça ortaya koymuştur. Harris, s.44; Gönlübol et al., s.311; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.83; *Ayın Tarihi*, 1-28 Şubat 1955, s.225.

ekonomik, siyasi ve toplumsal nitelikli bir ittifak anlamını taşımıştır. Türkiye 1950-60 döneminde askeri ve ekonomik yardımlardan daha çok yararlanacağı düşüncesiyle, ABD ile kültürel, ekonomik ve askeri nitelikli 31 tane ikili anlaşma yapmıştır¹¹⁹. DP döneminde dış politikanın temel niteliği ABD ile yakın ilişkiler olmuş ve ABD nüfuzu Türkiye’de iyice artmıştır.

DP Hükümeti, iki bloklu dünyada tarafsızlığın mümkün olmadığına inanmış¹²⁰ ve çıkarlarını Batı bloğuna katılmakta görmüştür. Böylece Türkiye, Atatürk döneminden itibaren izlediği dış politika anlayışını tamamen terk etmiş ve özgürlük hareketlerini savunmak yerine, NATO dayanışmasına inanarak ittifak üyelerinin sömürgeci politikalarına destek vermiştir¹²¹. Oysa ki Türkiye, emperyalizme karşı ilk bağımsızlık mücadelesini vermiş ve Boğazlar’daki egemenliğinden ödün vermemek için Batı bloğunu seçmiştir. Türkiye’nin yeni dış politikası geçmişteki politikalarıyla büyük ölçüde çelişmektedir.

Türkiye yeni dönemde, ABD’nin teşvikiyle Balkanlar’da etkin politika izlemeye başlamıştır. ABD, hem Yunanistan’ı hem de Türkiye’yi, Yugoslavya’nın güvenliği ve çevreleme politikasına dahil edilmesi amacıyla Balkan Paketi’ni oluşturmaya teşvik etmiştir. Görüşmelerden sonra hazırlanan Balkan Paketi, 9 ağustos 1953’te imzalanmıştır¹²². Balkan Paketi, Sovyetler Birliği’nin bu bölgedeki etkinliğini yok etmek amacıyla ve ABD yönlendirmesiyle kurulmuştur.

Türkiye, NATO’ya girmesiyle birlikte Bağdat Paketi’nin kurulması için çaba göstermiş ve ABD’nin SSCB’yi çevreleme politikasına uygun olarak Orta Doğu’da etkili bir politika izlemiş ve bölgede lider rolü oynamaya çalışmıştır. 1955 yılında Türkiye’nin önderliğinde Bağdat Paketi kurulmuştur. Fakat bu pakt, Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Arap devletleriyle ve SSCB ile ilişkilerinin

¹¹⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.83-84. İkili anlaşmalar bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

¹²⁰ Bu görüş Asya-Afrika ülkelerinin katıldığı 1956’daki Bandung Konferansı’nda Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından açıkça belirtilmiştir. ABD’nin isteğiyle konferansa katılan Zorlu, tarafsızlığın geçerli bir politika olmadığını belirtmiştir. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.1119-120. Başbakan Menderes, 20 Haziran 1955’te International News Service’de yayınlanan konuşmasında “tarafsızlık” diye üçüncü bir şıkkın olmadığını belirtmiştir. *Ayın Tarihi*, 1-30 Haziran 1955, s.259.

¹²¹ Mısır’ın Süveyş Kanalı’nı millileştirmesi sırasında İngilizlerin ve Cezayir’in bağımsızlık mücadelesinde Fransızların yanında yer almıştır. Bu nedenle Arap devletlerinin çoğu, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler’de oylanması sırasında Yunanistan’ı desteklemişlerdir.

¹²² Gönlübol et al.,s.237-243; Ancak pakt, fazla etkili olamamış ve Bağdat Paketi kurulduktan sonra etkinliğini yitirmiştir. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.123-125.

bozulmasına neden olmuştur¹²³. Bununla birlikte Türkiye, bölgede Batı ve özellikle ABD çıkarlarının temsilcisi olarak görülmüş ve prestij kaybına uğramıştır¹²⁴.

Türkiye, ABD çıkarlarını korumak için Orta Doğu'da etkinlik göstermiştir. Fakat izlenen politikalar, hem Türkiye hem de bölge açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'nin NATO ittifakına inancı ve güveni, 1953 yılından itibaren SSCB'nin dış politikadaki yumuşak tutumlarını da bir taktik değişimi olarak nitelendirmesine neden olmuştur. SSCB, Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek için daha önce yaptıkları toprak istemlerini geri almıştır. Türkiye ise bu girişimleri samimi bulmamış ve kayıtsız kalmıştır.

Türkiye'nin bu denli ABD ve NATO çizgisinde dış politika izlemesi, doğal olarak iç politikayı da etkilemiştir. ABD'de olduğu gibi, dış politika, partiler üstü sayılmış ve eleştirilmesi önlenmiştir. NATO çıkarlarının ulusal çıkarlarla özdeşleştirilmesi, emperyalizmin içindeki temsilcileri olan egemen sınıfların güçlenmesini sağlamıştır. Egemen sınıfların dışa bağımlı bu durumu, kültürel politikaların belirlenmesinde etkili olmuş ve devrimci uygulamalar, bu sınıfların desteğiyle birer birer sona erdirilmiştir. Dış politika, nasıl ulusal ve bağımsız nitelikten yoksunsa, içte de izlenen politikalar, aynı özellikleri taşımıştır¹²⁵.

Türkiye'nin NATO'ya katılması, demokratik eğilimlerin güçlenmesinde etkili olmasına rağmen, demokrasinin bütün kurumlarıyla işlemesine de engel olmuştur. Türkiye'de, sağ düşünceler önemli ölçüde etkili olurken, ABD'de ve diğer Batı bloğu ülkelerinde olduğu gibi sol düşmanlığı, bir hükümet politikası olarak benimsenmiştir. Esasen 1945'lerde başlayan sol görüşlü kişilere baskı politikası, Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra doruk noktasına ulaşmıştır. Bu durum Türkiye'nin demokrasi yolundaki gelişmesinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

¹²³ NATO ve ABD'nin Orta Doğu çıkarları açısından bölgenin en güçlü devleti olan Türkiye, Orta Doğu'nun savunmasının temel taşı olarak düşünülmüştür. ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in bölgeyi ziyaretinden sonra ABD, Türkiye'yi pakt için yönlendirmiş ve Türkiye'de bu rolü oynamaya istekli olmuştur. Bağdat Paktı, bölgenin güvenliğini sağlamaktan çok Arap birliğinin bozulmasına ve SSCB'nin bölgeye girmesine neden olmuştur. Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası(1945-1970)*, Ankara, A.Ü.SBF Yayınları, 1972, s.53, 65-75.

¹²⁴ Mısır, Türkiye'yi ABD'nin uydusu ve kuklası olarak nitelendirmiştir. Sever, s.139. Türkiye'nin NATO'ya katılımını destekleyen McGhee, ABD'nin dış politikadaki yönlendirmesini açık olarak belirtmiştir. Türkiye'nin ABD politikalarına sadece rehberlik etmediğini, aynı zamanda arabuluculuk ve ABD adına etkili olmaya çalıştığını belirtmiştir. Bu ifadeler, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının nereden kaynaklandığını tartışmasız biçimde vurgulamaktadır. McGhee, s.198-204.

¹²⁵ Ataöv, s.175-180.

Ayrıca, Türkiye'nin NATO'ya katılımı Avrupalı olarak görüldüğünün göstergesi sayılmıştır. Menderes Hükümeti, dış yardıma olan gereksinim nedeniyle ABD ile sıkı ilişkilere girme gereği duymuştur.

Bu dönemde ABD askeri yardımı kurumlaştırılmış ve uzun bir dönem için garanti edilmiştir. Türkiye, ekonomisini ve savunmasını güçlendirmek ve modernleştirmek için ABD'den yardım beklemiştir¹²⁶. 1947'den itibaren alınmaya başlanan Amerikan yardımları, özellikle 1950'den sonra, başta ekonomi olmak üzere siyasi ve kültürel yaşamı önemli ölçüde etkilemiştir. DP ekonomi alanında liberal ekonomi politikası izlemiş ve Batıya daha bağımlı hale gelmiştir¹²⁷. Daha Türkiye'nin NATO'ya kabul edildiğinin resmi olarak açıklanmadığı bir tarihte Ağustos 1951'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Ancak yeterli bulunmayarak 1954'te yabancı sermayenin ülkeye girişini oldukça kolaylaştıran ikinci kanunun çıkarılması gerekli görülmüştür. Yine özellikle ABD'li yetkililerin ve uzmanların önerileri doğrultusunda o tarihlerde dünyanın en liberal petrol yasası, 1954 yılında çıkarılmıştır. Hükümet, başta NATO müttefiki olan ülkelerin, özellikle de Amerikan sermayesinin ülkeye kolayca girmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak, Türkiye, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırmak için bütün yasal düzenlemeleri sağlamasına rağmen, ancak dışardan gelen sermaye istenilen düzeyde olmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, NATO içinde yer alan Türkiye'nin, Doğu bloğunun lideri SSCB ile komşu olması ve bölgenin yeterince güvenli olmamasıdır.

NATO'ya katıldıktan sonra Türkiye'nin kapitalist sistemle bütünleşmesi önemli ölçüde sağlanmıştır. Uygulanan ekonomik politikalarla birlikte Türkiye ekonomisi, uluslararası kurumların denetimine sokulma süreci hızlandırılmıştır.

Türkiye'nin NATO'ya katılımı kültür yaşamında ABD etkisini artırmıştır. 1949 yılında yapılan Türk-Amerikan Kültür Anlaşması ve çeşitli burslarla, Türkiye'deki Amerikan etkisi yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca ABD'li uzmanların hazırladıkları programlar Türk eğitim sistemini etkilemiştir¹²⁸.

¹²⁶ McGhee, s.163-164.

¹²⁷ Gönlübol-Ülman, s.161-162.

¹²⁸ Ataöv, s.228-229. ABD Hükümeti'nin ve çeşitli kurumların sağladığı burslar ve yabancı uzmanların Türk eğitim sistemine etkileri V. Bölümde incelenecektir

1952'de NATO ittifakına katılmakla birlikte Türkiye'de, yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde özellikle Osmanlı'daki kapitülasyonları hatırlatan her türlü uygulamaya Türk yöneticilerinin duyduğu hassasiyet azalmıştır. ABD ile yapılan ikili antlaşmalarla kısıtlayıcı hükümler kaldırılmış ve ABD'nin Türkiye'de özgürce hareket etmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda ABD sistemi benimsenerek, Türkiye'nin "küçük Amerika" haline gelmesi amaçlanmıştır¹²⁹.

D. TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

1. Amerikan Yardımları

1950 seçimleriyle iktidarı devralan DP, dış politikada bir önceki dönemin mirasını alarak ABD ile yakın ilişkileri daha etkin biçimde sürdürmüştür. Bir yandan NATO'ya katılma çabalarını yoğunlaştırmış, diğer yandan ekonomik kalkınmada büyük önem verdiği Amerikan yardımlarını artırmak için girişimlerde bulunmuştur. Genel olarak bakıldığında Türk-Amerikan ilişkilerinin en belirleyici etkenlerinden biri ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarıdır.

Yeni iktidarın iç ve dış politikadaki bütün çabaları, ABD yardımlarını artırma amacına yöneliktir. Seçimlerden hemen sonra ABD, Türkiye'ye yapılan askeri yardımların artırılacağını bildirmiştir¹³⁰. Başbakan Menderes, Türkiye'nin ekonomik durumu nedeniyle yardıma ihtiyacı olduğunu ve daha fazla yardım sağlamanın yollarını araştırdıklarını belirtmiştir. Menderes'e göre, ekonomik sıkıntıların giderilmesi ve refahın sağlanması bu yardımlara bağlıdır¹³¹. Hükümet yardımı artırma çabalarına girerken, basında da Marshall Planı'na dahil olan ülkelere en az yardımın Türkiye'ye verilmesi sıklıkla eleştirilmiştir¹³². Türkiye, 1950 yılının Haziran ayına kadar Marshall Planı'ndan toplam 164 milyon dolarlık ekonomik yardım almıştır. Bu yardımlar tarım başta olmak üzere sanayi ve ulaşım alanlarında kullanılmıştır¹³³. Ancak yardımlar, Türkiye'nin ekonomik sorunlarını çözme ve

¹²⁹ Harris, s.45.

¹³⁰ *Ulus*, 23 Mayıs 1950, s.1.

¹³¹ *Vatan*, 25 Mayıs 1950, s.1,4.

¹³² A.E.Yalman, "İbret Alınacak Bir Tablo," *Vatan*, 17 Temmuz 1950, s.1. Yalman, Avrupa ve ABD'nin Türkiye'ye büyük önem vermesine rağmen yardımların az olmasını, ülkedeki yönetimin yapıcı olmamasına bağlamıştır. "Neden Bize nüfus Başına Dört Dolar," *Vatan*, 19 Temmuz 1950, s.1,3.

¹³³ Refii Şükrü Suvla, "Marshall Yardımını Nasıl Kullanıyoruz," *Siyasi İlimler Mecmuası*, C.XX, No.232, s.153-154.

kalkınmayı sağlamada yeterli olmadığından hükümet, daha fazla yardım almayı gerekli görmüştür.

ABD, 1951'de çıkardığı Mutual Security Act (Karşılıklı Güven Kanunu) ile, bütün yardımları tek bir yönetim altında toplamış ve Mutual Security Administration, yardımların yönetimini üzerine almıştır. ABD, Mutual Security Programı'yla Marshall Planı'nı sona erdirmiş ve Orta Doğu bölgesine askeri ve siyasi amaçlarla ekonomik yardım yapmaya başlamıştır. 1951 yılından itibaren Türkiye'ye yapılan ekonomik yardım, 1948 tarihli Marshall Planı'yla ilgili antlaşmaya dayandırılarak bu program içine alınmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye, askeri ve ekonomik olarak ABD'den önemli ölçüde yardım sağlamıştır¹³⁴.

Türkiye'nin Marshall planı kapsamı içinde 1948-1952 yılları arasında aldığı ekonomik yardımların miktarı hakkında çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir¹³⁵. 15 Mayıs 1952'de Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, ABD'nin ekonomik yardımlarını 351.7 milyon dolar olarak açıklamıştır. Bununla birlikte ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı hazırladığı broşürde yardım miktarını, 175.4 milyon dolar olarak göstermiştir¹³⁶. Bu rakamların birbirinden farklı olmasının nedeni, ekonomik ve askeri yardımların birbiriyle çoğu kez iç içe olmasındandır. ABD, yardımları genel olarak hibeler, krediler, teknik işbirliği yardımları ve şartlı yardım olmak üzere doğrudan ve dolaylı olarak yapmıştır¹³⁷.

ABD'nin yaptığı ekonomik yardımların amacı, SSCB'nin toprak istemleri ve Boğazlar konusundaki baskılarına karşı Türkiye'yi güçlendirmektir. ABD'li yetkililer, yapılan yardımlarla Türkiye'de ulusal gelirin artırılacağını, yaşam düzeyinin yükseltileceğini ve ekonominin savunma yükünü kaldıracak hale

¹³⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.52-53; Baran Tuncer, *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1963, s.35-36.

¹³⁵ Osman Okyar'a göre, toplam ekonomik yardım miktarı 250 bin dolardır. Okyar, "Amerikan Yardımları ve Türkiye Ekonomisi," *Siyasi İlimler Mecmuası*, "C.XXII, No.260, s.341; Sander'e göre, 343 milyon dolardır. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.53; Maliye Bakanlığı'nın "Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları" adlı broşürde ise toplam miktar, 225.2 milyon dolar olarak açıklanmıştır. Ancak bu miktara 75 milyon dolar tutarındaki tiraj hakkı ve 30 milyon dolarlık kota kredisi dahil edilmemiştir. Gönlübol et al., s.447-448.

¹³⁶ Gönlübol et al, s.447-448.

¹³⁷ Tuncer, s.87-90; İsmail Türk, *İktisadi Gayeli Mali Yardımlar*, Ankara, A.Ü.SBF Yayınları, 1957, s.291-292. Dışişleri Bakanı Köprülü'ye göre, ABD'den yapılan ekonomik yardımlar, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Doğrudan yapılan yardımlar, borç, hibe ve şarta bağlı yardım olarak yapılmıştır. Dolaylı yardım ise, tiraj hakkı, kota, başlangıç kredileri ve özel kaynak biçiminde verilmiştir. Gönlübol et.al, s.449.

getirileceğini ileri sürmüşlerdir¹³⁸. Türkiye ise, alacağı bu yardımlarla yeni yatırımlar yapmayı ve üretimi artırmayı amaçlamıştır. ABD'li uzmanların önerileri doğrultusunda Türkiye, ekonomik kalkınmada önceliği tarıma, madencilığe ve bunlarla doğrudan ilgili olan ulaştırma, bayındırlık ve sulamaya vermiştir¹³⁹. 1950-53 yıllarında dış yardımın artması ve savaş sonu güçlüklerin giderilmesiyle ekonomide dinamik bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde, dış yardım ve tarımda makineleşme sonucunda tarımda üretiminde artış olmuş ve Kore Savaşı'nın yarattığı dünya konjonktörü nedeniyle ihracat artmıştır. Bu dönemde Türk ekonomisi, bolluk ve canlılık yaşanmıştır. Dönemin başlarında hızla artan yatırımlar, tarımdaki üretim artışı ve dış yardımlarla karşılanmıştır. Ancak Kore Savaşı'nın sona ermesi ve üretimdeki düşüş nedeniyle, 1953'ten sonra ekonomik zorluklar baş göstermiştir¹⁴⁰. Dış yardımlar Türkiye'nin ekonomik sorunlarını bütünüyle çözmeye yolunda başarısız olmuş ve Türk yöneticilerini daha fazla yardım arayışına itmiştir.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra, ABD ile Türkiye arasındaki askeri ve ekonomik ilişkileri birbirinden ayırmak oldukça zordur. ABD, bu dönemin ilk yıllarında, askeri ve ekonomik çıkarlarına uygun olarak yardımları artırmıştır. Fakat izlenen ekonomik politikalar nedeniyle Türkiye, gittikçe daha fazla dış yardıma ihtiyaç duymuştur. Türk yöneticiler, ne kadar uysal ve Amerikan çıkarlarına uygun davranırlarsa, ABD'nin o derece yardımı artacağına inanmışlardır. ABD'nin Türkiye'nin jeopolitik konumunu kendi, çıkarları için hayati bulması iki ülkenin askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin gelişmesinde önemli etken olmuştur¹⁴¹.

1950-53 yılları arasında Türk ekonomisi dış yardımın artmasıyla dinamik bir döneme girmiştir. Tarımda üretimin artması ve Kore Savaşı'nın etkisiyle ihracatın gelişmesi sonucunda ekonomide rahatlama dönemi yaşanmıştır. Yeni yatırımlar, tarımdaki üretim artışı ve dış yardımlarla karşılanmıştır. Bu dönemde milli gelirde artma olmuştur. Ancak, Kore Savaşı'nın sona ermesi nedeniyle ihracatın azalması, enflasyonun ve dış ödemelerdeki açıkların artmasına neden olmuştur¹⁴². Bu nedenle

¹³⁸ *FRUS 1950*, s.1318-1319. (Ek-6)

¹³⁹ Gönülöbol et al., s.451-452.

¹⁴⁰ *A.g.e.*, s.453-454.

¹⁴¹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.94-98.

¹⁴² *A.g.e.*, s.98-99.

iktidarının ilk yıllarda iç ve dış piyasada liberal politikalar izleyen hükümet, ekonomi politikasında kısıtlamalar yapmış ve yine dış yardım arayışına girmiştir.

ABD'den alınan yardımları artırmak amacıyla, önce Cumhurbaşkanı Bayar ve daha sonra Başbakan Menderes, 1954 yılında ABD'yi ziyaret etmişlerdir¹⁴³. Bu ziyaretlerin sonucunda 1954 yılı için ABD'den ek yardımlar sağlanmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik zorlukların dış yardımlarla aşılacağı inancını taşıyan hükümet, dış politikada ABD çizgisinde diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. 1955 yılına gelindiğinde, ABD'nin toplam ekonomik yardımı 396 milyona ulaşmıştır¹⁴⁴.

Türkiye, yaşadığı ekonomik sorunlarının çözüm noktasını daha fazla dış yardım sağlamada görmüştür. Bu amaçla 1950-55 yılları arasında ABD'den önemli ölçüde yardım sağlamıştır¹⁴⁵. Ancak, alınan yardımlar ekonomik güçlükleri aşmaya yetmediği için, 1955'te ABD'den yeni yardım arayışlarına gitmiştir. ABD'den 300 milyon dolarlık kredi isteği Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. ABD bu isteğe karşılık olarak bazı ekonomik önlemlerin alınmasını istemiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Mayıs 1955'te kredi için ABD'ye gitmiş ve yetkililerle görüşmüştür. Zorlu, kredi istekleri karşılanırsa kısa bir süre içinde ekonomik sorunların giderileceğini savunmuştur. ABD'li yetkililer ise, ekonomik önlemlerin alınması koşuluyla kredinin verilebileceğini belirtmişlerdir. Bu önlemlerin başında ise, "Stabilizasyon Programı"nın uygulanması gelmektedir¹⁴⁶.

¹⁴³ Bayar ve Menderes'in ABD'yi ziyaretleri her ne kadar yardımları artırma amacına dönük olarak değerlendirilmesine rağmen, onların ABD'ye davet edilmesinde hiç kuşkusuz ABD'nin Ankara Büyükelçisi McGhee'nin 18 Haziran 1953 tarihli ABD Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı telgraf büyük rol oynamıştır. McGhee bu telgrafında, Türk Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nın ABD'ye davet edilmesinin ikili ilişkiler için önemli olduğunu vurgulamıştır. Türk yöneticilerinin bu davetlerden memnun olacaklarını açıkça belirttiklerini ifade etmiştir. Aynı telgrafta Türkiye'de İngiltere ve Almanya'nın prestijinin arttığını da açıklanmıştır. McGhee, ABD çıkarları için hemen alınması gereken önlemlerden biri olarak Türk yöneticilerinin davet edilmelerini gerekli görmüştür. *FRUS 1952-1954*, Vol.VIII, Washington, Government Printing Office, 1988, s.932 (Ek-7). Bu önerinin 6 ve 30 Temmuz 1953'te büyükelçi tarafından yeniden vurgulanması üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı bu isteği Başkan'a sunmuş ve kabul edilmiştir. *FRUS 1952-1954*, s.939. (Ek-8)

¹⁴⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.98-99.

¹⁴⁵ ABD Türkiye'ye 1947'den 1954'e kadar toplam 704.3 milyon dolar tutarında askeri yardım yapmıştır. 1948'den 1954'e kadar yapılan ekonomik ve teknik yardım miktarı ise, 262 milyon dolardır. 1955 için ise, 258 milyon askeri, 90.3 milyon dolar ekonomik yardım yapılacaktır. *FRUS 1955-1957*, Vol. XXIV, Washington, United States Government Printing Office, 1989, s.622.

¹⁴⁶ ABD'li yöneticilerin istediği "Stabilizasyon Programı", Türk lirasının devalüe edilmesini, Türk bankaları için katı kredi tavanlarının uygulanmasını, ekonomik kontrollerin kaldırılmasını ve ithal kotalarının kurulmasını içermektedir. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.140.

Türkiye ise, bu programın uygulanması konusunda isteksizdir. Görüşmeler sonunda ABD, dış borçların artmasının ekonomik temeli zayıflatacağı düşüncesiyle Türkiye'nin kredi isteğini reddetmiştir¹⁴⁷. ABD ile kredi nedeniyle yaşanan sorunlar, basında geniş yankılar uyandırmıştır¹⁴⁸. Türk Hükümeti ise bu durum karşısında hayal kırıklığına uğramasına rağmen ABD'den kredi istemine devam etmiştir.

14 Eylül 1955'te ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde yapılan ve Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu'nun da katıldığı toplantıda kredi talebi yeniden görüşülmüş ve Türkiye için önemi vurgulanmıştır¹⁴⁹. Başbakanın kredi konusundaki ısrarı üzerine ABD Hükümeti, Türkiye'nin ekonomik durumunu inceletmiş ve bir rapor hazırlatmıştır. Raporda, ekonomik güçlüklerin nedeni olarak, devlet işletmelerine yapılan harcamalar ve özel sektörün geride bırakılması gösterilmiştir. Kalkınma programı için hükümetin aldığı banka kredilerinin bu güçlükleri iyice artırdığı belirtilmiştir. Ayrıca, raporda dinamik bir istikrar programı uygulanmazsa, Türkiye'nin ekonomik durumunun gittikçe ağırlaşacağı ileri sürülmüştür¹⁵⁰.

ABD, Türkiye'nin ekonomik sorunlarının çözümünü ekonomik istikrar programında görmüş ve ekonomik yardım için ön koşul olarak ileri sürmüştür. Türk yöneticileri bu durumda başka çıkış yolu olmadığı düşüncesiyle ABD önerisini kabul etmişlerdir. İlk olarak Cumhurbaşkanı Bayar, 1 Kasım 1955'te TBMM'de Türk lirasının devalüe edileceğini belirtmiştir¹⁵¹. Ekonomide bir istikrar programı uygulamak amacıyla kabine değişikliğine gidilmiş ve Dördüncü Menderes Hükümeti Aralık 1955'te kurulmuştur. ABD, bir yandan borç isteğini şarta bağlamış, diğer yandan programın uygulamasına yardımcı olmak amacıyla Başkan Eisenhower'ın danışmanı Randall'ı Türkiye'ye yollamıştır. Türkiye'de yaptığı incelemelerden sonra hazırladığı raporu Amerikan Hükümeti'ne sunan Randall, Menderes Hükümeti'nin istikrar programını uygulamaya istekli olduğunu belirtmiş ve programın, aşamalarını sıralayarak, devalüasyonun kaçınılmazlığını vurgulamıştır¹⁵². ABD'li yetkililer, Menderes ve diğer Türk yöneticilerinin istikrar programını kabul etmelerine rağmen

¹⁴⁷ *FRUS 1955-1957*, s.637-642, 647-648.

¹⁴⁸ Basındaki tepkiler için bkz. *Ayın Tarihi*, 1-30 Haziran 1955, s. 67-74.

¹⁴⁹ *FRUS 1955-1957*, s.650-651.

¹⁵⁰ *A.g.e.*, s.658-659. (Ek-9)

¹⁵¹ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, s.143.

¹⁵² *FRUS 1955-1957*, s.669-673.

uygulamamalarını, eleştirmişlerdir¹⁵³. ABD'li yöneticilerin bu şikayetleri sırasında hükümet büyük ekonomik sıkıntılar içindeydi. Ayrıca yaklaşan seçimler de kaygıları iyice artırmıştır. Uygulanacak istikrar programı, DP'nin seçimleri kaybetmesine yol açabileceği için hükümet, bu programı daha sonraya ertelemenin gayreti içindeydi.

Menderes Hükümeti, ABD'nin istediği istikrar programını uygulamayı kabul ettikten sonra ABD'den yardımları artırılmasını istemiştir. ABD ise, istikrar programının uygulanması yolunda gereken önlemler alınmadığı sürece ek yardımların söz konusu olmayacağını kesin bir dille ifade etmiştir¹⁵⁴. Bu dönemde Türk-Amerikan ilişkileri gerginleşmiştir. ABD gereken önlemlerin alınmaması nedeniyle Türk hükümetini eleştirirken, Türk Hükümeti, önce yardımın gelmesini ve arkasından programın uygulanacağını belirtmiştir. Ayrıca ABD'nin, yardımları azaltılması da tepkiyle karşılanmıştır. Türk Hükümeti, aynı dönemde uluslararası kuruluşlara yaptığı kredi başvurularından da yanıt alamamıştır¹⁵⁵. Bu durumda Menderes Hükümeti, ülkenin jeopolitik önemini sık sık vurgulamış ve ABD ile ortak çıkarların korunması için yardımın gerekli olduğunu savunmuştur. Ancak buna rağmen 1957 yılına kadar ABD olumlu yanıt vermemiştir.

1956-57 yılları Türkiye'nin iç ve dış politikada önemli sorunların yaşadığı yıllar olmuştur. Hükümet ekonomik sorunlar nedeniyle baskıcı önlemler almaya başlamıştır. Bunun yanında Suriye ile ilişkiler gerginleşmiştir¹⁵⁶. 1957 seçimlerine gelindiğinde ülkenin iç ve dış durumu pek iç açıcı değildir. Fakat buna rağmen DP, 1957 seçimlerini öncekilere göre biraz oy kaybına uğramakla birlikte kazanmıştır. Bu sonuç DP'nin bir süre için rahat nefes almasını sağlamıştır.

¹⁵³ *FRUS 1955-1957*, s.659-661.

¹⁵⁴ *A.g.e.*, s.674-675.

¹⁵⁵ *A.g.e.*, s.679.

¹⁵⁶ Suriye'nin 1956'da Sovyet yanlısı tutumu Türkiye'yi endişelendirmiştir. Ancak 1957'de Ürdün olayları bölgedeki gerilimi iyice tırmandırmıştır. Türkiye'nin sınırdaki askeri manevraları SSCB'nin tepkisini çekmiştir. ABD ise, Türkiye'yi destekleyeceğini açıklamıştır. Bu olayların Türkiye'nin ABD ile anlaşmazlık yaşanması ve ekonomik zorlukların varolduğu bir dönemde olması, Türkiye'nin Suriye tehdidini abarttığı düşüncesini doğurmuştur. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.155-164; Ayrıca, yaklaşan seçimler nedeniyle Menderes'in halkın dikkatini bu olaylara çekerek yaşanan ekonomik sıkıntılarının unutturulmayı isteyebileceği gibi bu bölgenin önemini ABD'ye bir kez daha hatırlatarak ekonomik yardımları artırmayı da amaçlamış olabilir. Sever, s.193. Ancak ABD, Suriye olayları sırasında bile istenilen ekonomik önlemler alınmadığı sürece, Türkiye'nin istediği yardımın yapılmayacağını belirtmiştir. *FRUS 1955-1957*, s.709-710. Bu nedenle Menderes'in böyle bir amacı varsa bile başariya ulaştığını söylemek pek mümkün değildir.

Türkiye'nin, ABD ile yaşadığı ekonomik sorunlar (1954-58), Türk dış politikasını etkilememiştir. ABD, Suriye olayında Türkiye'nin görüşlerini benimsemiş, Türkiye ise, 5 Ocak 1957'de açıklanan Eisenhower Doktrini'ni desteklediğini belirtmiştir. Bu doktrin, ABD'nin Orta Doğu'ya yapacağı yardımları içermektedir. ABD, bu doktrinle bölgedeki İngiliz egemenliğine son vermiş ve bölgeyi kendi nüfuzu altına almıştır¹⁵⁷.

1957 seçimlerden sonra, ABD'nin yardım için ön koşul olarak belirttiği tedbirler hemen alınmamıştır¹⁵⁸. Ancak ABD'nin ısrarlı tutumu karşısında hükümet başka çözüm yol görmemiş ve istenen ekonomik önlemleri almaya karar vermiştir. Bu amaçla Türk yöneticiler, 28-31 Temmuz 1958 tarihleri arasında Avrupalı ve ABD'li temsilcilerle Paris'te bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda ekonomik istikrar programını uygulaması için Türkiye'ye yardım yapılmasına karar verilmiştir. Buna göre Türkiye'ye yapılacak yaklaşık 359 milyon dolar yardımın 234 milyonunu ABD, geriye kalanı ise IMF ve diğer uluslararası kurumlar tarafından sağlanacaktır¹⁵⁹. Bunun üzerine Menderes Hükümeti, 3 Ağustos 1958'de Türk lirasını tarihinde ikinci kez devalüe etmiş ve 1 dolar 2.8'den 9 liraya çıkarmıştır. Ayrıca hükümet, Türk bankaları için katı kredi tavanlarının uygulanması, ekonomik müdahalelerinin kaldırılmasını ve ithal kotalarının kurulmasını gibi önlemleri içeren istikrar programını açıklamıştır. 3 Ağustos 1958 devalüasyonu ile Türk lirası üç kat dan fazla değer kaybetmiştir. İstikrar programının uygulanmasıyla eş zamanlı olarak, borçlarını ödeyemez hale gelen Türkiye'nin vadesi gelen borçları da ertelenmiştir¹⁶⁰. Türkiye'nin borç ödeyemez hale gelmesi, ekonomik durumun ne derece kötü olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu durum, kalkınmada en

¹⁵⁷ Eisenhower Doktrini'ne göre, SSCB tarafından gelecek bir saldırıya karşı yardım isteyen devletin toprak bütünlüğü ve siyasal egemenliği için, askeri kuvvetlerde dahil olmak üzere gereken yardım ABD tarafından yapılacaktır. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.151-153.

¹⁵⁸ Menderes Hükümeti'nin istikrar programını uygulama oldukça isteksiz davranması ABD'li yetkililer tarafından eleştirilmiştir. ABD, seçimlerden önce söz verilmesine rağmen, programın uygulanmayıp enflasyonun hızlandırıldığını ve fiyatların kontrol edilemediğini ileri sürmüştür. *FRUS 1958-1960*, s.742-743. Cumhurbaşkanı Bayar, son umut olarak Başkan Eisenhower'a Türkiye'nin ekonomik durumunun bozukluğunu ve yardım isteğini içeren 29 Mayıs 1958'de gizli bir mektup yollamıştır. Ancak Eisenhower Bayar'a verdiği yanıtta, ekonomik istikrar programının mutlaka uygulanması gerektiğini ve bundan sonra yardım sağlayacaklarını belirtmiştir. *FRUS 1958-1960*, Vol.X, Washington, US Government Printing Office, 1993, s.748,752-753. Böylece Türkiye'nin son girişimi de başarısız olmuş ve alınması istenen önlemler uygulamaya konulmuştur.

¹⁵⁹ *FRUS 1958-1960*, s.756.

¹⁶⁰ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.141; *FRUS 1958-1960*, s.772-773.

büyük desteği dış yardımda arayan DP'li yöneticilerin politikalarının sonucudur. ABD, istikrar programının uygulanmasıyla yardımları artırmıştır. Ancak ne bu programın uygulanması ne de artan ABD yardımları, bozulan Türk ekonomisinin düzelmesini sağlayamamıştır.

ABD'nin 1949'dan 1960'a kadar Türkiye'ye yaptığı doğrudan ve dolaylı ekonomik yardımın miktarı konusunda, kaynaklarda farklılıklar vardır¹⁶¹. Bununla birlikte, yapılan ekonomik yardımın miktarı, yaklaşık olarak 1 milyar dolardır. Ancak, askeri yardımların miktarını belirlemek pek mümkün değildir. Bunun nedeni, askeri yardımların iç içe geçmiş farklı programlarla verilmiş olmasıdır. Daha 1955'e kadar yapılan askeri yardımların yaklaşık miktarı, 1.301.600.000 dolardır¹⁶². 1952'den sonra ekonomik ve askeri yardımlar önemli ölçüde iç içedir ve birbirinden ayırmak oldukça zordur.

Gerek ekonominin liberalleşmesi gerekse yabancı sermayenin ülkeye girişinde etkili adımların atılmasında, 1951 yılı sonunda ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak atanan McGhee'in önemli etkisi olmuştur. McGhee, Türkiye'ye geldiği ilk andan itibaren müdahalesiz özel sektörün, hem Türkiye'nin gelişimine katkı sağlayacağını hem de Amerikan sermayesinin, Türkiye'ye yatırım yapmasını teşvik edeceğini her fırsatta vurgulamıştır¹⁶³. Bu öneriler doğrultusunda hükümet, ilk olarak 1951'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarmıştır. Bu yasa bekleneni veremediği için 18 Ocak 1954'te yeni bir Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu kanunla yabancı sermayenin ülkeye girişindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır¹⁶⁴. 7 Mart 1954'te çıkarılan ve oldukça liberal esaslar içeren Petrol Kanunu¹⁶⁵, ABD Büyükelçisi McGhee'in önerileri doğrultusunda

¹⁶¹ Gönübol et al, s.455-456. Baran Tuncer, toplam miktarı 1.110.400.000 dolar olarak açıklamıştır. Baran, s.86; Aynur Güldamla ise, 1.013.520.00 dolar olarak belirtmiştir. Güldamla s.22.

¹⁶² Öke-Mütercimler, s.271.

¹⁶³ McGhee, s.176-177,188,190; *FRUS1952-1954*, s.879-880,886. Bu görüşler Thornburg'dan başlayarak Barker ve diğer ABD'li ekonomi uzmanları tarafından Türkiye'ye önerilmiştir.

¹⁶⁴ Türk, s.278-280. ABD Büyükelçisi'ne göre bu kanun dünyanın en liberal yabancı sermaye kanunudur. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.102. Muhalefet bu kanunun ülke çıkarlarına zarar vereceği gerekçesiyle büyük tepki göstermiştir. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, C.26, Ankara, TBMM Basımevi, 1954. s.123. Bu kanunun "kapitüler" nitelik taşıdığı ileri sürülmüştür. *Yeni Ulus*, 12 Şubat 1954, s.1.

¹⁶⁵ Hükümete göre yeni hazırlanan Petrol Kanunu, ABD ve Kanada gibi ülkelerin kanunlarından farkı yoktur. Ülkedeki petrol yabancı sermaye işbirliği içinde işletilecektir. Böylece daha çok gelişme sağlanacaktır. *Ayın Tarihi*, 1-31 Mart 1954, s.36,53. Ancak muhalefet, hükümetle aynı görüşte değildir. Bu kanunla yabancı şirketlere imtiyazlar verileceği savunulmaktadır. *Ayın Tarihi*, 1-

hazırlanmıştır¹⁶⁶. Ekonomik durumun kötüleşmesi nedeniyle ABD'den yardım istendiği bir dönemde hükümetin bu kanunları çıkarması, yardımın artırılmasına yönelik bir girişim olarak görülebilir.

Yardımlar, Türkiye'de Amerikan nüfuzunun önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. 27 Aralık 1949'da, ABD ile yapılan ilk kültür antlaşmasıyla, 1946'da Kahire'de imzalanan antlaşma gereğince, Türkiye'nin ABD'ye ödeyeceği paraların bir kısmının kültürel amaçlar için kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmanın uygulanması için her iki ülkenin temsilcilerinin katılacağı bir Eğitim Komisyonu'nun kurulması öngörülmüştür. Türk ve Amerikan dörder üyeden oluşacak komisyonun başkanı ise, ABD'nin Türkiye'deki büyükelçisi olacaktır¹⁶⁷. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra kurulan Eğitim Komisyonu, 1949 tarihli Fulbright Antlaşması'na dayanarak çeşitli burslar vermiştir. Bu burslarla, hem öğretim amacıyla hem de araştırma amacıyla ABD'ye, Türk eğitimci ve öğrencileri yollanmıştır¹⁶⁸. Bunun dışında ileride ülkelerinde önemli görevlere gelebileceği düşünülen kişilere ABD'de bir yıl staj yapma hakkı tanıyan ve 1954'te başlatılan Eisenhower bursu kapsamında, Türk Hükümeti, her yıl iki kişiyi ABD'ye göndermiştir¹⁶⁹. ABD Uluslararası İşbirliği Teşkilatı da, 1949 yılından sonra her yıl belli sayıda Türk öğretmenini bilgi ve görgülerini artırmak ve staj yapmak için ABD'ye yollamıştır. Bu kuruluş, aynı zamanda üniversitelere para, malzeme ve eğitimci desteğinde bulunmuştur¹⁷⁰. Ayrıca, 1948'den yılından başlayarak Ford,

31 Mart 1954, s.63. Muhalefetin bu kanuna tepki göstermesi Amerikan basını tarafından eleştirilmiştir. New York Times, bu eleştirileri Amerikan aleyhtarlığı olarak yorumlamıştır. Falih Rıfki, Atay, böyle bir yoruma "yoksa biz yabancıları bu kadar şımarttık mı?" diye soruyla yanıt vermiştir. Hüseyin Cahit Yalçın ise, Amerikan dostluğunun bu kadar pahalıya satın alınamayacağını ve bu kanunun petrol imtiyazı anlamına geldiğini savunmuştur. Yalçın, "Amerikan Dostluğu Tehlikeye Düşürülmemelidir," *Ayın Tarihi*, 14 Ocak-11 Mart 1954 Özel Sayı, s.167-169.

¹⁶⁶ McGhee, Türkiye'nin NATO'ya yeni girdiği bir dönemde petrolcü McGhee'in büyükelçi olarak atanması ilginçtir. Nitekim, göreve başladıktan bir süre sonra bu konuda çalışmaya başlamıştır. McGhee, ilk olarak Bayar'ın kendisinden bu konuda yardım istediğini belirtmiştir. Petrol işlerinin büyük sermayeye gereksinim duyduğu için yabancı sermayenin gerekliliğini vurgulamış ve özellikle ABD sermayesinin yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bunun için uygun yasanın çıkarılmasının gerekli olduğuna işaret etmiştir. McGhee, s.19192-197; Hükümet bu konuda yasal düzenlemelere gitme kararı aldığını 10 Kasım 1952'de büyükelçiye belirtmiştir. *FRUS 1952-1954*, s.906-907. Menderes 21 Mart 1954'te yaptığı açıklamada bu görüşleri doğrular nitelikte bir açıklama yapmış ve Amerikalı dostlarının görüşlerinden faydalandıklarını belirtmiştir. *Ayın Tarihi*, 1-31 Mart 1954, s.53.

¹⁶⁷ M.Sıtkı Bilmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Taraf veya Dahil Olduğu Kültür Anlaşmaları*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1966, s.59-64.

¹⁶⁸ T.C. Hariciye Vekâleti, *Türkiye'nin Dış Kültür Münasebetleri*, Ankara, 1959, s.5-6.

¹⁶⁹ *A.g.e.*, s.7-8.

¹⁷⁰ *A.g.e.*, s.8-9.

Rockefeller, Field Servisi ve çeşitli kurumlar, Türkiye’de eğitim alanlarında burslar sağlamışlardır¹⁷¹. Tamamen eğitim amaçlı bu burslarla Amerikan kültürünün Türkiye’de yayılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra ABD’li uzmanları Türk eğitim sistemini önemli ölçüde etkilemişlerdir.

Eğitim yoluyla Amerikan kültürünün yayılması, sadece Türkiye için geçerli bir olgu değildir. ABD yaptığı askeri ve ekonomik yardımlarla, asker ve sivilin eğitimi için gerekli olanakları sağlamış ve ülkelerinde askeri ve sivil yönetimde önemli noktalarda bulunabilecek seçilmiş kişilerin Amerikan kültürünü ve çıkarlarını benimsenmeleri için burslar ve programlar düzenlemiştir. Böylece ABD, Amerikan kültürünün etkisindeki kişiler yoluyla, az gelişmiş ülkelerin geleceğinde rol oynamak istemiştir¹⁷²

Türkiye’de dahil olmak üzere az gelişmiş ülkelere yapılan ekonomik ve askeri yardımların kalkınma amacına yönelik olduğu, ABD’li yetkililer tarafından sıklıkla vurgulanmasına rağmen, yardımı alan ülkeler için bu amacının gerçekleştiğini söylemek pek mümkün değildir. Bu ülkeler, Türkiye’nin olduğu gibi Amerikan yardımlarına bağımlı hale getirilmişlerdir. Böylece az gelişmiş ülkelerin ekonomileri ABD ile birlikte uluslararası kuruluşların denetimine geçmiştir. Ayrıca başta ekonomi alanında olmak üzere siyasi ve kültürel sorunların yaşanmasına yol açmıştır.

2. İkili Antlaşmalar

Türk-Amerikan ilişkilerinde önemle üzerinde durulan konulardan biri, ABD ile yapılan ikili antlaşmalardır. Bu antlaşmalar, Türkiye’nin askeri ve ekonomik yardım almasına karşılık olarak, ABD’ye, gerçek askeri gerekse ekonomik kolaylık sağlama amacını taşımaktadır. Bir kısmı gizli, bir kısmı ise açık olarak yapılan antlaşmaların bazıları, TBMM’nin onayından dahi geçmemiştir.

¹⁷¹ *Türkiye’nin Dış Kültür Münasebetleri*, s.9-10.

¹⁷² Başkan Kennedy 1962’de yaptığı konuşmada askeri yardımların gerçek nedenini şöyle açıklamıştır: “Birleşik Devletlerin savunulmasına doğrudan doğruya katkıda bulunmaları ya da stratejik bir konuma sahip olmaları: Bir çok ülkeye yaptığımız askeri yardımların asıl sebebi bunlar değildir. Asıl siyasi sebep, general ve amirallerin iktidarı devralmak üzere yetiştirilmeleridir. Bu konuda artık hiçbir şüpheye yer yoktur.” Harry Magdoff, *Emperyalizm Çağı ABD’nin Dış Politikasının Ekonomik Temelleri*, çev.Doğan Şafak, Ankara, Odak Yayınları, 1974, s.155,183.

Bu antlaşmaların üçü, ekonomik, askeri ve kültürel nitelikli olmak üzere 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşması'na bağlı olarak, 1950'den önce yapılmıştır. 1950-1960 arasında yapılan ikili antlaşma sayısı ise 31'dir. Ekonomi ile ilgili ikili antlaşmalarda genellikle 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Antlaşması'na atıfta bulunulmuştur. Askeri antlaşmaların çoğu ise, 1951 tarihli NATO'nun Taraf Devletler Arasında Kuvvetler Sözleşmesi'ne dayanılarak yapılmıştır. Bu antlaşmaların bir kısmı Meclis'ten geçirilmeden NATO Sözleşmesi'nde yer alan düzenlemeyle yapılmış ve uygulama antlaşmaları biçimindedir. Ayrıca bir kısmı da Dışişleri Bakanı yada Genelkurmay Başkanı'nın imzasıyla yürürlüğe konulmuştur¹⁷³. Antlaşmalar uzun süre kimsenin dikkatini çekmemiştir. Ancak, 1964'te Başkan Johnson'un, Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinde Amerikan yardımlarıyla aldığı silahları kullanamayacağını bildiren mektubu üzerine Türk-Amerikan ilişkileri gerginleşmiştir. Bunun üzerine Türk kamuoyunda ABD ile ilişkiler tartışılmaya başlanmış ve ikili antlaşmalar gündeme getirilmiştir.

İkili antlaşmalardan önemli olarak değerlendirilen bir kaçına değinmek yerinde olacaktır. En önemli ikili antlaşmalardan biri "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme"¹⁷⁴, 10 Mart 1954'te ABD ile Türkiye arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmayla ABD'ye Türkiye'de askeri üsler ve tesisler kurma, asker bulundurma ve bunlara kendi kanunlarını uygulama hakkı tanınmıştır¹⁷⁵. Türkiye'deki ABD kuvvetlerinin statüsünü belirleyen Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasındaki Kuvvetler Statüsüne Dair Sözleşmenin uygulanması için 30 Haziran 1954 ve 16 Temmuz 1956'da Kuvvetler Statüsü antlaşmaları yapılmıştır. 30 Haziran 1954 tarihli antlaşmayla, Türkiye'de bulunan NATO ve Amerikan sivil ve askeri personeliyle ilgili yargı hakkı, ABD'ye bırakılmıştır. 16 Temmuz 1956 tarihli antlaşmayla da yargı hakkı genişletilmiş ve bütün ABD örgütleri, askeri dinlenme yerlerinde ve mağazalarında çalışanlar,

¹⁷³ 20'si 1960'dan sonra yapılmıştır. Gönlübol et al, s.235-236; Ataöv, s.217. 1970 yılında Başbakan Demirel'in yaptığı açıklamaya göre ABD ile yapılan ikili antlaşmaların toplam sayısı 91'dir. Bunlardan sadece 16'sı kanunlarla onaylanmıştır. Antlaşmalardan 12'si harita, 4'ü bilimsel, 26'sı yardım, 14'ü NATO ittifakına ait ve 13'ü 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşması'na bağlı olarak yapılmıştır. 6'sı ise yürürlükten kalkmıştır. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.103-104.

¹⁷⁴ Bu antlaşma NATO ülkeleri arasında ilk olarak 19 Haziran 1951'de imzalanmıştır. Sözleşmenin tam metni için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s.194-230.

¹⁷⁵ Gönlübol, et al, s.235.

Kızılhaç ve Birleşik Hizmetler Örgütü görevlileri bu kapsam içine alınmıştır. Ayrıca asker ve sivil personelin yakınları da ABD'nin yargı yetkisine bırakılmıştır. Bu kişiler görevleri başında veya görevleri sırasında işledikleri suçlarda ülkeleri tarafından kendi kanunlarına göre yargılanacaklardır. Bu suçun tespiti bu ülkelerin Türkiye'deki en yüksek makamlarına bırakılmıştır¹⁷⁶.

Hiç şüphesiz Kuzey Atlantik Anlaşmasına Taraf Devletler Arasındaki Kuvvetler Statüsüne Dair Sözleşme, NATO'ya taraf tüm devletler arasında yapılmıştır. Ancak gerek sözleşmede yapılan değişikliklerle gerekse Amerikan makamlarının uygulamaları nedeniyle olumsuzluklar yaşanmıştır. Bu sözleşmeyle ABD'ye tanınan hukuksal ayrıcalığın ulusal egemenlikle bağdaşması olanaklı değildir.

Önemli olarak görülen ikili anlaşmalardan biri de, 23 Haziran 1954'te imzalanan "Askeri Kolaylıklar Anlaşması"dır. ABD, bu anlaşmanın gizli yapılması için 1953 yılının başından beri Türk Hükümeti'ni ikna etmeye çalışmış ve NATO üyeliğinin bir gereği olduğunu ileri sürmüştür. Dışişleri Bakanı Köprülü bu öneriyi sıcak bakmıştır¹⁷⁷. Büyükelçi McGhee, ABD'nin anlaşmanın gizliliğinin korunması yolundaki hassasiyetini belirtmiş ve Meclis'e sunulması durumunda gizliliğin kalkmış olacağını vurgulamıştır. Başbakan Menderes anlaşmaya ilkesel olarak karşı çıkmamış¹⁷⁸ ve anlaşma 23 Haziran 1954'de imzalanmıştır. Bu anlaşma, Meclis'e sunulmadan Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe konulmuştur. Türkiye, anlaşmayla ABD'ye, bir çok stratejik hava üssü ve tesis kurma, Türk havaalanlarından yararlanma, gemilerin limanlarda barınma ve tamir kolaylıkları tanımıştır¹⁷⁹. ABD'nin uygun bulunduğu yerlerde üs ve tesisler kurması için gerekli arazilerin istimlak bedelleri Türkiye bütçesinden ödenecektir. Bu kapsamda Türkiye, ABD'ye büyük miktarda arazi tahsis etmiştir. Üstelik bu üsler ve tesisler NATO kapsamında olmasına rağmen doğrudan ABD'ye bağlı ve onun denetimindedir. Anlaşmada bu tesislerin nerelerde kurulacağı ve nitelikleri belirtilmemiştir¹⁸⁰. Böylece ABD istediği

¹⁷⁶ Ataöv, s.212-213.

¹⁷⁷ Dışişleri Bakanı Köprülü Büyükelçi McGhee'ye bu anlaşmanın tartışmalara yol açacağı gerekçesiyle Meclis'e başvurmadan yapılabileceğini belirtmiştir. Büyükelçinin Türkiye'deki personelin artacağını söylemesi üzerine ise, Köprülü bunun sorun teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. *FRUS 1952-1954, VOL.VIII, s.912-913.*

¹⁷⁸ *A.g.e., s.919-920.*

¹⁷⁹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, s.108-109.*

¹⁸⁰ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İyüzü, 2.B., Ankara, Ekim Yayınevi, 1969, s.309-310.*

ve gerekli gördüğü her yerde üs ve tesis kurma hakkına sahip olmuştur. ABD Türkiye'deki askeri faaliyetlerinde önemli kolaylıklar ve hareket özgürlüğü kazanmıştır. Bu üsler ortak savunma amacına dönük olarak kurulmasına rağmen, ABD, Türkiye'nin üsleri kullanımına kısıtlamalar getirmiştir.

23 Haziran 1954'te imzalanan ve aynı anda yürürlüğe giren bir başka anlaşma da, "Vergi Muafiyetleri Anlaşması"dır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, ortak savunma kapsamında ABD ve onun namına yapılan harcamalara vergi uygulamayacaktır. Ayrıca ABD'nin Türkiye'ye ithal ettiği eşyaların her türlü işlemlerinden ve yakıt, telefon ve telgraf gibi içteki kullanımlarından vergi alınmayacaktır¹⁸¹.

25 Nisan 1955'te imzalanan "Savunma Kolaylıkları Yardım Anlaşması"yla ABD'nin kuracağı üsler ve tesislerle ilgili olarak Türkiye önemli yükümlülükler üstlenmiştir. Buna göre Türkiye, ABD'nin yardımıda bulunduğu yerlerde üretilen ve bakımı yapılan malzemelerin fiyatlarında, öteki NATO ülkelerine de farklı davranmayacaktır. Ayrıca ABD yardımıyla yaptığı tesisleri ortak güvenlik için her an kullanıma hazır tutacaktır. Türkiye, ABD tarafından sağlanan malzeme ve teknik bilgi dışında tesisler için gerekli olan arazi, bina, araç, malzeme ve hizmetler ilgili programda öngörülen her türlü önlemi almakla yükümlüdür¹⁸².

ABD arka arkaya yaptığı bu üç anlaşmayla üslerin ve tesislerin kurulmasıyla birlikte olabilecek ek masrafları önemli ölçüde azaltmış ve ek masrafları Türkiye'ye yüklemiştir. Türkiye, bu tesis ve üslerde kullanım ve denetim hakkına yeterince sahip olmamasına rağmen, yeni masrafları üzerine almıştır.

İkili anlaşmalar içinde en çok tartışılanlarından biri, 5 Mart 1959'da imzalanan "Türk-Amerikan İkili Anlaşması"dır. Bu anlaşmayı hazırlayan temel etken 1957'de ilan edilen Eisenhower Doktrini ve 1958'de gerçekleşen Irak'taki ihtilaldir. Irak ihtilalinden sonra Bağdat Paketi'nin geleceği konusunda görüşmeler yapmak üzere paktın üyeleri 28-29 Temmuz 1958 tarihleri arasında Londra'da toplanmışlar ve güvenlik ve savunmaları için ABD ile ayrı ayrı anlaşma yapma kararı almışlardır. Bu karar gereğince Pakistan, İran ve Türkiye, ABD ile 5 Mart 1959'da aynı içerikli birer anlaşma imzalamışlardır. Buna göre ABD, Türkiye'nin "doğrudan doğruya

¹⁸¹ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.110-111.

¹⁸² *A.g.e.*, s.111-112.

veya bilvasita” saldırıya uğraması durumunda, Türk Hükümeti istediği takdirde, askeri yardımda dahil olmak üzere, ABD yasalarına uyan her türlü desteği sağlayacaktır. Bu anlaşma paktın diğer üyeleri için ABD yardımını garanti etme anlamını taşısa da Türkiye için durum farklıdır¹⁸³. Çünkü NATO Anlaşması’na göre, Türkiye, her hangi bir saldırıya uğradığı takdirde, ABD’de dahil olmak üzere diğer ittifak üyeleri, zaten Türkiye’ye yapmakla yükümlüydüler. Buna rağmen hükümet, bu nitelikteki ikili anlaşmayı ABD ile yapmayı gerekli görmüştür.

Genel olarak askeri nitelikli ikili anlaşmalar, ABD askeri güçlerinin Türkiye’ye gönderilmesi ve askeri güçlerin uygulamaları, hukuki ve yönetim düzenlemeleri, istihbarat çalışmaları, ABD’nin ve NATO kuvvetlerinin hareket planları gibi konuları kapsamaktadır. Bu anlaşmalar sonucunda yaklaşık 24 bin ABD personeli Türkiye’ye gelmiştir. Türkiye, ABD personeline geniş adli ve ekonomik ayrıcalıklar sağlamıştır. Kuşkusuz ikili anlaşmaların en önemli sonucu, ABD’nin Türkiye’de üsler ve tesisler kurması ve füzeler yerleştirmesidir¹⁸⁴. ABD, kendi güvenliği için SSCB’yi çevreleme politikasını başarıyla yürütmüştür. Türkiye ise ABD üsleri nedeniyle SSCB tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.

İkili anlaşmalarla Türkiye’de kurulan askeri üs ve tesisler, hava üsleri, stratejik füze üsleri, radar ve muharebe üsleri ve bu üslerdeki görevlilerin yaşadıkları tesisler olmak üzere dört gruptan oluşmaktadır. İlk olarak İzmir’de Çiğli Altıncı Müttefik Taktik Hava Kuvvetleri kurulmuştur. 5 Mart 1955’te ise, Adana İncirlik üssü kurulmuş ve buraya ABD Hava Kuvvetleri yerleştirilmiştir. Bu üs, Türkiye’ye verilecek bütün malzemelerin giriş alanı olarak kullanılmıştır¹⁸⁵. 1963’e gelindiğinde Türkiye’de kurulan üslerin sayısı 101 olarak açıklanmıştır. Üslerin Türkiye’nin iradesi dışında kullanımı söz konusu olabilecektir¹⁸⁶. Bu noktada üslerin Türkiye’ye yararından çok zararına olduğu söylenebilir¹⁸⁷.

¹⁸³ Anlaşmadaki “doğrudan doğruya veya bil vasita tecavüz deyimini, muhalefetin anlaşmaya olumsuz tepki göstermesine neden olmuş ve tartışmalar yaratmıştır. Bu deyim belirsizliği ve tecavüz sınırlarının ne olduğunun belirtilmemesi, muhalefette endişeyle karşılanmıştır. Gönlübol et al, s.307-309; Namık Behramoğlu, *Türkiye Amerikan İlişkileri*, İstanbul, Yar Yayınları, 1973, s.151-152.

¹⁸⁴ Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2000, s.100-101.

¹⁸⁵ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.118-119.

¹⁸⁶ Ataöv, s.218-222.

¹⁸⁷ ABD’nin Lübnan’a müdahalesi sırasında Türkiye’nin izniyle İncirlik üssünü kullanmıştır. *FRUS 1958-1960*, Vol.X, s.768. Mayıs 1960’da U-2 keşif uçağının düşmesi SSCB’nin ABD ile olduğu kadar, Türkiye ile de arasında önemli sorunlara yol açmıştır. Gönlübol et al, s.317-318.

ABD'nin ilk füzeleri, 1957 yılının Aralık ayından itibaren Türkiye'ye yerleştirilmeye başlanmış ve Honest John ve Nike adlı ilk güdümlü füzeler konuşlandırılmıştır¹⁸⁸. 1957'de SSCB'nin atom gücünün artması ve Sputnik başarısı üzerine ABD¹⁸⁹, müttefik topraklarına orta menzilli Jupiter füzeleri yerleştirmeye karar vermiştir. NATO ülkelerinin çoğu öneriye karşı çıkmalarına rağmen Türkiye, İngiltere ve İtalya ile birlikte füzelerin yerleştirilmesini gönüllü olarak kabul etmiştir¹⁹⁰. ABD, NATO müttefikleri içinde Türkiye'yi ikna etmek zorunda kalmamıştır¹⁹¹. Nükleer başlıklı füzelerin yerleştirilmesiyle Türkiye, üslerin dışında bir de nükleer savaş tehdidi altında kalmıştır.

İkili anlaşmaların yapıldığı tarihler göz önüne alındığında 1954 yılının bir dönüm noktası olduğunu saptamak mümkündür. Türkiye açısından 1954 yılı, ekonomik sorunların artması nedeniyle ABD'ye yardım ve borç taleplerinin yapılmaya başlandığı yıl olmuştur. Bu durum göz önüne alındığında, anlaşmaların Türkiye açısından anlamını saptamak daha kolay olacaktır. Bu anlaşmalarla DP Hükümeti, muhtemelen daha çok ekonomik ve askeri yardım alabileceğini ummuştur. Ancak ABD beklenen desteği sağlamamıştır. Bu noktada denilebilir ki, Türkiye-ABD ilişkilerinde en belirleyici etken, ekonomik güçlükler nedeniyle Türkiye'nin, Amerikan yardımlarına duyduğu ihtiyaçtır¹⁹².

¹⁸⁸ Başbakan Menderes füzelerin alımıyla ilgili yaptığı konuşmada, esasen güçlü olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savunma gücünün iyice artırılmış olacağını ifade etmiş ve ABD'ye teşekkürlerini belirtmiştir. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s.253-254.

¹⁸⁹ 1957'de SSCB'nin ilk yapma uydu Sputnik'i uzaydaki yörüngeye oturtması ve kıtalararası uzun menzilli füzeleri üretmeleri, ABD'nin atom silahlarındaki üstünlüğünü sona erdirmiştir. Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s.176-178.

¹⁹⁰ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 182-186.

¹⁹¹ Nükleer başlık taşıyan bu füzelerin yerleştirilmesinde Türkiye'nin gönüllü olacağından ABD yetkilileri oldukça emindir. Daha IRBM programı açıklandığında Türkiye'ye teklif bile yapılmadan bu düşüncelerini ABD yetkilileri belirtmişlerdir. Fakat, Türkiye'nin ekonomik yardım için bunu pazarlık konusu yapabileceğine dikkat çekmişlerdir. *FRUS 1958-1960*, Vol.X, s.744.

¹⁹² Menderes Hükümeti, iktidarı devraldıklarından beri sıklıkla vurguladıkları komünizm tehlikesine rağmen 1958'den sonra SSCB yardım almak için girişimlerde bulunmuşlardır. Hatta bu amaçla 1960 yılının Temmuz ayında Menderes, Moskova'ya gitmeye karar vermiştir. Amaç, SSCB'den ekonomik yardım ve kredi sağlamaktır. Menderes'in bu tutumu göz önüne alındığında Türk dış politikasında ekonomik konjonktürün ne denli belirleyici olduğunu görmek mümkündür. Gönlübol et al, s.321.

V. BÖLÜM: 1950-1960 DÖNEMİNDE KÜLTÜR DEĞİŞİMLERİ

A. DİN ALANINDAKİ DEĞİŞİMLER

1. Ezanın Arapça Okunmaya Başlanması

1950 seçimleri, devrim ilkelerini benimsemeyen kesimler için, yeni bir devrin başlangıcı olarak görülmüştür. 27 yıllık CHP iktidarının yıkılması, İslamcı kesimde sevinçle karşılanmıştır. Bunun nedeni DP'nin, muhalefet yıllarında dinsel uygulamalara daha yumuşak bir tutum sergilemiş ve programında da laiklik uygulamalarının değiştirileceğine dair ip uçları vermiş olmasıdır. DP, 1950 seçimlerinde İslamcı kesimlerden önemli ölçüde destek sağlamıştır. Birinci Menderes Hükümeti'nin programında, devrimlerin, "milletle mal olan ve olmayan" biçiminde ayrılması, İslamcı kesimlerde önemli beklentiler doğurmuştur. I.Menderes Hükümeti'nin programında laiklik, dinin devlet işlerine karışmaması olarak yorumlanmıştır. Ancak programda yapılması düşünülen düzenlemelerden söz edilmemiştir. Buna rağmen DP, iktidarı devraldıktan sonra ilk yasal düzenlemeyi din alanında yapmış ve Arapça ezan yasağını kaldırmıştır. Böylece DP, seçimlerdeki desteğinden dolayı İslamcı kesime teşekkür etmiştir.

Arapça ezan konusu ilk kez, 28 Mayıs 1950'de hükümet programının DP Meclis Grubu'nda görüşülmesi sırasında ortaya atılmış ve DP Elazığ Milletvekili Şevki Yazman, Arapça ezan yasağını kaldırılmasını istemiştir¹. Hükümet programının TBMM'de kabul edilmesinden hemen sonra 4 Haziran 1950'de Başbakan Menderes, Arapça ezan yasağını kaldırılacağını ilk kez kamuoyuna duyurmuştur. Menderes, Arapça ezan yasağını geçici bir önlem olarak değerlendirerek, vicdan özgürlüğüyle bağdaşmayacağı gerekçesiyle kaldırılması gerektiğini belirtmiştir². Bunun üzerine CHP, Atatürk devrimlerinin bir bütün olduğunu, düzeltmeler ve çıkarmalar yapılamayacağını savunmuş ve bu girişimi geriye dönüş hareketi olarak

¹ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 28 Mayıs 1950, C.1, s.30. DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, ulusun dinine karışan ve özgürlükleri kısıtlayan CHP iktidarının yıkıldığını, halkın istediklerini vermek gerektiğini belirtmiş ve dini uygulamalara kısıtlamalar konulmamasını istemiştir. *A.g.z.*, s.83.

² Başbakan Menderes, 4 Haziran 1950'de Zafer Gazetesi Başyazarı M.F. Fenik'le yaptığı röportajda, Atatürk'ün taassupla mücadele etmek için bir takım "ön inkılaplar" yapma gereğini hissetmiş olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, ezanın Türkçe okunması da böyle bir zorunluluğun sonucu olarak görülmelidir; bu uygulamada ısrar etmek, vicdan özgürlüğüne karşı olmak anlamına gelir. *Ulus*, 5 Haziran 1950, s.1,4.

değerlendirmiştir³. DP'liler ise, Arapça ezan yasağının kaldırılmasında ısrar ederek, yasağı, Atatürk'ün değil, İnönü'nün koyduğunu ve sorunun, sadece Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değiştirilmesinden ibaret olduğunu savunmuşlardır⁴. Başbakan Menderes'in yaptığı açıklamadan cesaretlenen bazı kişiler, daha konu Meclis'e gelmeden Arapça ezan okumaya. ve sarık ve takke giymeye başlamışlardır⁵.

Arapça ezan yasağının kaldırılması konusu, öncelikle 13 Haziran 1950'de DP Meclis Grubu'nda görüşülmüştür. Menderes grupta yaptığı konuşmada, hükümetin, Arapça ezan yasağını gereksiz bulduğunu belirtmiştir. Grupta yapılan görüşmeler sırasında, DP Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, laikliğin anayasada yer alması nedeniyle devletin ibadet biçimlerine karışmasının yanlış olacağını ileri sürmüştür. Arsal, Atatürk'ün devrimlerini, "ebedi" ve "geçici" olmak üzere ikiye ayırmış ve Atatürk'ün Türkçe ezan okunması konusundaki uygulamasını geçici bir önlem olarak değerlendirmiştir⁶. DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban ise, Cumhuriyet döneminde dini siyasete alet eden yobazlar yüzünden, yöneticilerin, ülkenin gerilemesini İslam dinine atfettiklerini ileri sürerek, Arapça ezan yasağının kaldırılmasını istemiştir⁷. DP milletvekillerinin tamamına yakını, hükümetin Arapça ezan yasağının kaldırılmasıyla ilgili görüşlerine destek vermişlerdir. 13 Haziran 1950'de DP Meclis Grubu'nda, Arapça ezan yasağının kaldırılmasıyla ilgili yasa tasarısı oylanarak kabul edilmiştir.

Meclis Grubu'nda açıklanan görüşler, DP'nin, Atatürk devrimlerine özellikle de laiklikle ilgili olanlara bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Arsal'ın devrimleri, "ebedi" ve "geçici" ayırması, Menderes'in "ulusa mal olan ve olmayan" biçimindeki ayırımına oldukça benzerdir. Bu da DP'nin Atatürk'ün devrimlerini bir bütün olarak görmediğini göstermektedir. Cumhuriyet dönemindeki laiklik

³ CHP'liler, seçimler sırasında halkın Arapça ezan konusunda kendilerine baskı yaptığını, ancak seçimleri kaybetme pahasına da olsa bu isteklere yanıt vermediklerini, 1949'da İbrahim Arvas'ın Meclis'e bu konudaki teklifin de hemen reddedildiğini belirtmiştir. *Ulus*, 6 Haziran 1950, s.4.

⁴ Mümtaz Faik Fenik, *Vatan*, 8 Haziran 1950, s.1. Cumhurbaşkanı Bayar, Arapça ezan yasağının kaldırılması istemine üzölmüş ve sinirlenmiş, ancak kabul etmek zorunda kalmıştır. Cihat Baban, *Politika Galerisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s.30-31.

⁵ Adana'da bazı camilerde Arapça ezan okunmaya başlanmıştır. *Vatan*, 7 Haziran 1950, s.3. Erzurum'da da 2 kişi takke ve sarık giyerek dolaşmışlardır. *Ulus*, 6 Haziran 1950, s.1.

⁶ Aksal'a göre, Atatürk'ün eserleri, kıyafet ve harf kanunları ve anayasadır; bunlar ebedi olarak yaşayacaktır. Atatürk'ün ebedi yaşayacak esaslardan başka geçici nitelikte de önlemler aldığını ileri süren Arsal, bunların O'nun ölümünden sonra ebedi olarak kabul edildiğini belirtmiştir. *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 13 Haziran 1950, C.2, s.44-5.

⁷ *A.g.z.*, s.8-10.

uygulamaları ise, din düşmanlığı olarak değerlendirilmiştir. DP'lilerin bu görüşleri, 1945'ten itibaren İslamcı muhalefetin düşüncelerine benzemektedir.

Arapça ezan yasağının kaldırılmasıyla ilgili, DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve DP Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ile birlikte 13 milletvekilinin hazırladığı yasa tasarısının bir an önce yasalaşmasını isteyen hükümet, 16 Haziran 1950'de tasarımı Meclis'e getirmiş ve tasarı nedeniyle yasağın kalkmış olduğunu düşünen bazı kimselerin Arapça ezan okuyabilecekleri gerekçesiyle hemen görüşülmesini istemiştir⁸. Bu isteğin kabul edilmesinden sonra görüşmelere geçilmiştir. CHP Grubu adına konuşan CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, Arapça ezan konusunda tartışma açmayacaklarını ve yasa tasarısına karşı olmadıklarını belirtmiştir⁹. CHP konu ilk ortaya atıldığı zaman Arapça ezan yasağının kaldırılmasına karşı çıkması nedeniyle Meclis'teki tutumu, hem DP, hem de tüm Türkiye için sürpriz olmuştur¹⁰.

Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik tasarıya karşı çıkan olmadığı için görüşmeler kısa sürmüş ve oybirliğiyle kabul edilmiştir. Böylece Türk Ceza Kanunu'nun 526.maddesindeki Arapça ezan okuyanlara üç aya kadar ceza verileceği hükmü oybirliğiyle kaldırılmıştır. Bu yasa teklifi, ilk kez daha hükümet programı kabul edilmeden, 31 Mayıs 1950'de DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan tarafından TBMM'ye sunulmuştu¹¹. Bu durum göz önüne alındığında, DP'nin bu konuyu ne derece önemseydiği ortaya çıkmaktadır. Yeni hükümetin, ilk düzenlemeyi dinle ilgili

⁸ TBMM Adalet Komisyonu Türk Ceza Kanunu'nun 526.maddesinin değiştirilmesiyle ilgili hazırladığı rapor üzerinden 48 saat geçmediği için, önce gündeme alınmamıştır. Bu nedenle tasarı, öncelikle oylanmış ve kabul edilmiştir. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.1, Ankara, TBMM Basımevi, 1950, s.181. 16 Haziran'ın Ramazan ayının bir Cuma gününe rastlaması nedeniyle hükümet, halkın üzerinde yapacağı etkiyi düşünmüş ve tasarı aceleyle kabul edilmiştir. Dankwart A.Rustow, "Politics and Islam in Turkey 1920-1955," *Islam and The West*, ed.Richard N. Frye, Hague, Mouton &Co., 1957, s.95.

⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.1,s.182.

¹⁰ Toker'e göre, CHP'nin tutum değişikliğinin nedeni İnönü'nün bu konuda grubu serbest bırakmasıdır. Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991,s.49. CHP Trabzon Milletvekili Barutçu, CHP Grubu'nun konuyu görüşmesi sırasında yasağın devamı konusunda İnönü'nün telkinlerinin işe yaramadığını belirtmektedir. CHP milletvekilleri, DP'nin tasarısına çoğunlukla olumlu oy verme taraftarı olmuşlar, hatta ezanın Türkçe okunmasının hata olduğunu belirtecek kadar ileri gitmişlerdir. Grup, tasarımı özlemle destekleme kararı vermiştir. İnönü, grubun kararından memnun olmamıştır. Barutçu, C.II, s.1019. Parti grubunda Arapça ezan yasağının kaldırılması alçığında oy verenler, İnönü, Hasan Reşit Tankut, Cevdet Kerim İncedayı, Yusuf Ziya Ortaç ve Cemal Reşit Eyüboğlu olmuştur. Bu kişiler Arapça ezanın devrimlere ihanet olduğunu vurgulamışlardır. *Vatan*, 17 Haziran 1950, s.1.

¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C.1, s.3.

yapmasını, tesadüfi olarak yorumlamak mümkün değildir. DP, CHP'ye karşı seçimlerde kendisini destekleyen İslamcı kesime böylece teşekkür etmiştir. İslamcı kesimin, dinle ilgili kısıtlamaların kaldırılması konusundaki beklentilerini boşa çıkarmamıştır.

CHP'nin Arapça ezan yasağının kaldırılması konusundaki tutumu ise, oldukça ilginçtir. Konu ilk ortaya atıldığı zaman büyük tepki göstermesine rağmen, Meclis'te yasa tasarısına karşı çıkmamıştır. CHP Grubu'nun büyük bölümünün, bu konuda DP ile aynı görüşleri paylaşması, CHP'deki değişimi de ortaya koymaktadır. DP'nin iktidarı alarak başlattığı yeni dönemde CHP de, önemli bir değişim içine girmiştir. Çok partili yaşama geçişle birlikte kadrolarındaki değişim ve parti kimliğini kazanma çabaları sonucunda CHP, devrimci niteliğini önemli ölçüde yitirmiştir. Partiye, devrimlerden ödünlere daha ılımlı yaklaşan kesim egemen olmuştur. Ayrıca oy kaygısı, 1946 seçimlerinden sonra CHP'nin politikalarında belirleyici rol oynamıştır. CHP, Arapça ezan yasağının kaldırılması konusundaki tasarıya verdiği destekle, daha önce aldığı kararın yanlışlığını kabul etmiştir¹².

16 Haziran 1950'de TBMM'de yapılan oylamada Arapça ezan yasağı, oybirliğiyle kabul edilmiştir. Arapça ezan yasağının kaldırılması, İslamcı kesimde sevinçle karşılanmış ve uygulama hemen başlatılmıştır¹³. Yasayla, Türkçe ezan yasaklanmamış olmasına rağmen, Arapça ezan yasağının kaldırılması bazı kesimlerce, Türkçe ezan okunmayacak biçiminde değerlendirilmiştir. Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra Türkçe ezan bütünüyle terk edilmiş ve Arapça ezan uygulamasına geçilmiştir.

DP iktidarının ilk uygulaması olan Arapça ezan yasağının kaldırılması, DP'nin hükümet programının bir sonucudur. Devrimlerin tutan ve tutmayan olarak ayrılması ve tutmayanların terk edilebileceği işaretinin verilmesi, devrimlerden ilk ödünü

¹² Şaban Sitenbölükbaşı, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Ankara, İsam Yayınları, 1995, s.59-60. Peyami Safa'nın 18 Haziran 1950 tarihli Ulus'ta yazdığı yazı, yeni dönemin ve CHP'nin durumunu yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Safa, yazısında, demokrasi ve devrimi karşılıklı konuşturmuştur: Devrim, DP'nin bu davranışlarıyla irticaya yaranmaya çalıştığını ve gerçekte pek dindar olmadıklarını savunmuştur. Demokrasi ise, devrime, tasarının oylaması için Meclis'e beraber giriyoruz değil mi diye sorduğunda ise devrim, "Biraz sonra gelirim. Burası senden önce benim beşiğimdir. Şimdi CHP'nin bahçesinde biraz dolaşmak ve zafer günlerimin hatıraları arasında biraz hava almak istiyorum" demiştir. Safa bu yazısıyla, CHP'nin devrimci niteliğini yitirininin hazin bir görüntüsü çizmektedir.

¹³ Burçak, s.57; Sitenbölükbaşı, s.60.

beraberinde getirmiştir. Arapça ezan yasağının kaldırılması nedeniyle İslamcı kesim, DP'yi, dinin kurtarıcısı olarak görmüştür. DP ise, sonraki dönemlerde de gelenekçi kesimin isteklerine yanıt vermeye çalışarak, iktidarını koruma amacına girişmiştir¹⁴. Arapça ezan yasağının kalkması, DP iktidarının Atatürk devrimlerinden verdiği ilk ödündür. Bu değişimde, DP kadrosu içindeki gelenekçi milletvekillerinin önemli rolü olmuştur. Yeni iktidarla birlikte, artık devrim dönemi tamamen bitmiş ve devrim uygulamaları terk edilmeye başlanmıştır.

Arapça ezan yasağının kaldırılmasını, 7 Temmuz 1950'de hükümetin devlet radyolarında Kuran okunması kararı izlemiş ve uygulama, 8 Temmuz 1950'de başlatılmıştır. Ramazan ayı boyunca Pazartesi, Çarşamba ve Cuma akşamları, 10'ar dakika, Ramazan dışında ise, sadece sabahları Kuran yayınlanacaktır¹⁵.

2. İlk ve Orta Öğretimde Din Eğitiminin Yaygınlaştırılması

Arapça ezan yasağının kaldırılması ve devlet radyosunda Kuran yayınına başlanmasından sonra, ilkokullardaki din eğitimi tartışılmaya başlanmıştır. Esasen DP Grubu'nda din eğitimi ile ilgili ilk istekler, Menderes Hükümeti'nin program görüşmeleri sırasında yapılmıştır. Eski Hacı Bayram Camii Vaizi ve Ankara Milletvekili Ömer Bilen, ilkokullarda ders programı dışında ve seçmeli olarak verilen din eğitiminin yeterli olmadığını, öğrencilerin program dışı derse önem vermeyeceklerini belirtmiş ve ilkokullarla birlikte ortaokullara da, din derslerinin zorunlu kılınmasını hükümetten istemiştir¹⁶. Başbakan Menderes ise, bu konuda henüz bir kararın olmadığını ve parti programına göre düzenlemeler yapılacağını belirtmekle yetinmiştir¹⁷. Gerçekten de laiklik karşıtı düzenlemeler, yeni hükümetin ilk çalışma konusu olmuştur. Öncelikle, Arapça ezan kaldırılmış ve radyolarda dini yayınlara başlanmıştır. Şimdi ise, sıra din eğitimine gelmiştir.

Ağustos 1950'de Milli Eğitim Bakanlığı'na DP Samsun Milletvekili Tevfik İleri'nin getirilmesi, din eğitimi çalışmalarını hızlandırmıştır. Bakan İleri, konuyu

¹⁴ Özek, s.168-169.

¹⁵ Devlet radyolarında Kuran okunması yasak olmamakla birlikte, bu döneme kadar böyle bir uygulama yapılmamıştır. Vatan, 7 Temmuz 1950, s.1. Sitembölükbaşı ise, Ramazan ayında her gün sabah akşam iki kez, diğer aylarda ise, sadece Cuma sabahı yapıldığını belirtmektedir. Sitembölükbaşı, s.60-61.

¹⁶ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 29 Mayıs 1950, C.2, s.222-224

¹⁷ *A.g.z.*, s.224.

incelemek amacıyla Bilim Komisyonu kurdurmuştur. Yapılan çalışmalardan sonra Bilim Komisyonu'nun hazırladığı rapor, 4 Kasım 1950'de kamuoyuna açıklanmış ve bu raporu temel alan MEB, din derslerini, ilkokulların 4 ve 5.sınıflarının programlarına dahil etmiştir. Ayrıca, çocuğuna din dersinin verilmesini istemeyen velinin dilekçeyle okul idaresine başvurma koşulunu getirmiştir¹⁸.

I.Menderes Hükümeti'nin seçmeli din derslerini, ilkokul programlarına koymasından sonra din eğitimi konusunda, aydınlar arasında tartışmalar başlamıştır. Kimi aydınlar, seçmeli din dersi uygulamasının laikliğe aykırı olduğunu savunmuşlardır. Hükümet ise, uygulamanın laikliğe aykırı olmadığını savunmuştur. Milli Eğitim Bakanı İleri, ilkokul çocuğunun, terbiye ve telkin çağında olduğu için, dini eğitim verilmesinin gerekliliğini ileri sürmüş ve derslerin, seçmeli olarak konulmasına rağmen zorunlu olarak algılandığını belirtmiştir¹⁹. Küçük yaştaki çocuklara, dini görüşlerin telkin edilmesi amacını taşıyan bu uygulamadan sonra bazı DP'liler, ortaokullara, hatta liselere bile din derslerinin konulmasını istemişlerdir²⁰. Bunun üzerine, Ortaokullara din dersi konulması konusu, 3 Mayıs 1951'de DP Meclis Grubu'nda görüşülmüştür. Milli Eğitim Bakanı İleri, ilkokullara konulan din derslerinin, ortaokullara da konulup konulmayacağını araştırıldığını ve gerekli görülürse bu konuda hükümetin karar alabileceğini belirtmiştir²¹. Bazı DP'li milletvekiller ise, ortaokullara din dersi konulmasına karşı çıkmışlardır. Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, bütün hiçbir ülkede resmi okullarda din eğitimi yapmadığını ve bunu özel okullara bıraktığını belirterek, ortaokullara din derslerinin konulmasının zamana bırakılmayıp karara bağlanmasını istemiştir²². Ancak, bu görüş DP Grubu'nda azınlıkta kalmıştır. Başta DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve DP

¹⁸ Dönem içindeki uygulamada din dersini okutmamak için tek başvuru, Prof.Dr.Bülent Nuri Esen tarafından yapılmıştır. Prof. Esen, ilkokullara din dersi konulmasının laikliğe ve anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle, MEB aleyhine dava açmıştır. Ancak Danıştay, derslerin seçmeli niteliğini gerekçe göstererek, uygulamanın anayasaya aykırı olmadığı kararını vermiştir. Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti (1946-1950)," (basılmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992), s.849-850.

¹⁹ *Her Yönüyle Tevfik İleri*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s.84-85.

²⁰ 25 Şubat 1951'de Milli Eğitim Bütçesi görüşülürken DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, bu istemlerinin yanında üç ya da dört yerde Külliye Medreseleri'nin açılması gerektiğini belirtmiştir. Bu medreseleri bitirenlerin İlahiyat Fakültesi'ne gitmelerini istemiştir. *Vatan*, 26 Şubat 1951, s.5.

²¹ Albayrak, s.850; *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 3 Mayıs 1951, s.6.

²² *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 3 Mayıs 1951 s.8-9.

Ankara Milletvekili Ömer Bilen olmak üzere pek çok DP milletvekili, ortaokullara din derslerinin konulması gerektiğini savunmuştur²³.

DP grubundaki görüşmelerden de anlaşıldığı gibi, başta Milli Eğitim Bakanı Bakan İleri olmak üzere pek çok milletvekili, ilkokullarda verilen din derslerinin yeterli olmadığını ileri sürerek, ortaokullara da din derslerinin konulması gerektiğini ileri sürmüştür. DP milletvekilleri, bütün okullara din derslerini koyma konusunda kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Ancak, ilkokullarda din dersleri seçmeli olmasına rağmen, bu uygulamanın CHP döneminde başlatılmış olması, DP'nin işini kolaylaştırmıştır. Çünkü 1948'de başlatılan seçmeli din dersleri uygulamasında, çocuğunun din dersi almasını isteyen velilerin dilekçeyle okul müdürlüklerine başvurması gerekirken, DP döneminde tam tersine din dersini istemeyen velilerin başvurma koşulu getirilmiştir. CHP din dersleri, program dışı tutulmuşken, DP döneminde program kapsamına alınmıştır. Din derslerinin ortaokullara konulması ise, ilk olarak yapılacak bir uygulamadır. Bu nedenle, Menderes Hükümeti'nin daha çekingen davrandığı gözlenmektedir.

Ortaokullara din dersinin konulması tartışılırken, 1953 yılında toplanan 5. Milli Eğitim Şurası'nda, ilkokullardaki din eğitiminin laikliğe uygun olup olmadığı konusu görüşülmüştür. Şura'da, bazı eğitimciler, din eğitiminin softalar yerine, devlet eliyle verilmesinin daha doğru olacağını savunmuşlardır. Bakan İleri ise, din eğitiminin okullarda verilmemesi durumunda büyük sorunlar yaşanacağını ileri sürmüştür²⁴.

Menderes Hükümeti, ilkokullara koyduğu seçmeli din dersleri ve İmam-Hatip okulları konusundaki uygulamalarını kısa sürede gerçekleştirmiş ve düzenlemelerin anayasaya ve laikliğe aykırı olmadığını savunmuştur. Ortaokullara din dersi konulmasında ise, daha yavaş davranmıştır. DP'nin bu tutumunda, 1951 yılından itibaren başlayan irtica tartışmalarının ve dinsel nitelikli yıkıcı faaliyetlerde artışın rolü olabilir. Bununla birlikte, ortaokullara din dersi konulması konusunun, ekonomik sorunların önemli ölçüde arttığı bir dönemde yeniden gündeme getirilmesini, sadece bir rastlantı olarak görmek mümkün değildir. Hükümet, yaşanan ekonomik sıkıntıları bir ölçüde unutturmaya ve halkın dikkatini din konusuna

²³ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 3 Mayıs 1951, s.7, 9-10.

²⁴ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1966, s.30.

çekmeye çalışmıştır.

Ortaokullara din eğitimi konusu, 15-18 Ekim 1955'te toplanan DP Kongresi'nde görüşülmüş ve okutulması kararı alınmıştır²⁵. Başbakan Menderes, 7 Ocak 1956'da Konya'da halka hitaben yaptığı konuşmada, din ve devlet işlerinin ayrı kalmasını esas tuttıklarını, fakat, diğer medeni ülkelerde olduğu gibi çocukların dini görevlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak amacıyla, din eğitimi verilmesinin vicdan özgürlüğünün gereği olduğunu vurgulamış ve ortaokullara din eğitimi konulacağını açıklamıştır²⁶. 8 Ocak'ta ise, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel, vatandaşların kendi dinlerini çocuklarına öğretmelerinin en doğal hakları olduğu gerekçesiyle ortaokullara din derslerinin konulacağını, ancak gerekli düzenleme için zamana ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir²⁷.

Başbakanın bu açıklaması üzerine, din eğitimi konusu yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Muhalefet partileri, kararın anayasaya aykırı olduğunu ve vicdan özgürlüğüyle bağdaşmayacağını belirtmişlerdir²⁸. Bu konu TBMM'de tartışılmıştır. Hikmet Bayur, 17 Ocak 1956'da verdiği soru önergesinde; ilkokul döneminde verilen temel bilgilerin yeterli olduğunu, ortaokullara konulan din derslerinde şeriatın öğretilmesinin, Atatürk'ün devrimlerinden sapma olacağını ve çocuğun zihninin karışacağını vurgulamıştır²⁹. Ayrıca, İlahiyat Fakültesi Dekanı Sabri Şakir Ansay da, ortaokullara din dersi konmasının irticaya neden olacağı gerekçesiyle öneriye karşı olduğunu açıklamıştır. Buna rağmen, ortaokullara din dersleri konulması konusu, Şubat 1956'da TBMM'de yeniden tartışılmış ve hükümet, bu konudaki kararlılığını göstermiştir. 28 Mart 1956'da ise, Milli Eğitim Bakan Vekili Cemil Mengü; ortaokullarda din dersi uygulamasına uygulamaya geçileceği haberini vermiştir. Mengü, ortaokullara konulacak din derslerinin devrim ilkelerinin aleyhinde olmayacak biçimde, dinin ahlaki ilkelerinin okutulacağını açıklamıştır³⁰.

13 Ağustos 1950'de Bakanlar Kurulu kararıyla, ortaokullara din dersleri konulmuştur. Buna göre, resmi ortaokullar ve dengi sayılan diğer okullarda inanç,

²⁵ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s.143-144.

²⁶ *Zafer*, 10 Ocak 1956, s.1.

²⁷ Jaschke, s.127; Sitembölükbaşı, s.78-79.

²⁸ *Ayin Tarihi*, 1-31 Ocak 1956, s.117-120.

²⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem X, C.10, Ankara, TBMM Basımevi, 1956, s.1341-1343.

³⁰ Jaschke, s.127-128; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci bölüm), s.144.

ibadet ve ahlak esasları öğretilecek ve buna uygun ders kitapları hazırlanacaktır. İlkokul uygulamalarında olduğu gibi, çocuğunun din dersleri almasını istemeyen veliler, dilekçeyle okul idaresine başvurmak zorundadırlar. Bu kararnamenin ardından Milli Eğitim Bakanlığı, yeni öğretim yılında orta 1 ve 2. sınıflara kuramsal derslerle din eğitimine başlanılacağını açıklamıştır³¹. Ortaokullara din dersinin konulması, 1956 yılında basında tartışmalara neden olmuş ve uygulamadan memnun olan İslamcı basın, halkın din konusunda yanlış bilgilenmesinden kurtulacağını ve aydın din adamlarının yetiştirileceğini ileri sürmüştür.³²

İlkokullardan sonra ortaokullarda da seçmeli din derslerine, 1956-57 öğretim yılından itibaren başlanmıştır. DP'liler, ilkokul programındaki din eğitiminin yeterli olmadığı gerekçesiyle bu uygulamaya gidildiğini savunmuşlardır. Bir yandan sadece din eğitimi veren İmam-Hatip gibi okulların açılması, diğer yandan ilkokul ve ortaokullara din derslerinin konulmasıyla, eğitimin her kademesinde dini eğitim yaygınlaştırılmıştır.

3. İmam-Hatip Okullarının Açılması

İmam-Hatip okullarının açılmasıyla ilgili ilk girişimler, CHP iktidarı döneminde başlatılmıştır. 1948 yılında CHP Meclis Grubu'nun hazırladığı raporda, İmam-Hatip okullarının açılması önerilmiştir. Uzun tartışmalardan sonra İmam-Hatip okullarının açılmasının laikliğe aykırı olacağı gerekçesiyle CHP Hükümeti; İmam-Hatip kurslarının açılmasına karar vermiştir. Aynı yılın yaz aylarında söz konusu kurslar başlatılmıştır. 1949 yılında açılan İlahiyat Fakültesi'yle birlikte, İmam-Hatip okulları yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, ilkokullara din derslerinin konulması, bu dersi verecek kimselerin yetiştirilmesi için yeni okulların açılmasını gündeme getirmiştir.

DP Meclis Grubu'nda İmam-Hatip okullarının açılması isteği, I. Menderes Hükümeti'nin programının tartışılması sırasında 29 Mayıs 1950'de bazı DP milletvekilleri tarafından açıkça ortaya konmuştur. Görüşmelerde DP Ankara Milletvekili Ömer Bilen, mevcut olan sistemin İlahiyat Fakültesi'ne gidecek öğrencilerin yetiştirilmesi için yeterli olmadığını ve yeni okulların açılması

³¹ Jaschke, s.128.

³² H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul, Birey Yayınları, 1988, s.88-89.

gerektiğini ileri sürmüştür³³. I.Menderes Hükümeti'nin programında ise, din adamı yetiştirmek için yeni düzenlemelerin yapılacağı belirtilmesine rağmen, İmam-Hatip okullarının açılmasından bahsedilmemiştir³⁴. İmam-Hatip okulları ihtiyacı, Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin raporunda da, açıkça belirtilmiştir. 12 Aralık 1950 tarihli raporda Akseki, 26 yıldır gençliğin gerçek din eğitiminden uzak kaldığını ve toplumda batıl inançların gittikçe arttığını vurgulamış, İmam-Hatip kurslarının daha da geliştirilmesini istemiştir³⁵.

İmam-Hatip okullarının açılması konusu, 3 Mayıs 1951'de de DP Meclis Grubu'nda tartışılmıştır. Görüşmeler sırasında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, İmam-Hatip kurslarının birer okul haline getirilmesi için çalışmalar yapıldığını ve İlahiyat Fakültesi'ne öğrenci yetiştirmek amacıyla özel bir okul açılmasının düşünüldüğünü bildirmiştir³⁶. Gruptaki çoğunluk, bu görüşleri desteklemiştir³⁷.

Hükümet, İmam-Hatip okullarının açılması konusunda çalışmalara girişmiştir. 13 Ekim 1951'de Müdürler Komisyonu, ilkokuldan sonra ilk aşaması 4 yıl, ikinci ise 3 yıl olan toplam 7 yıllık bir eğitimi kapsayan İmam-Hatip okulları kurulacağını açıklamıştır. Kurulacak bu okullar, Özel Okullar Müdürlüğü'ne bağlanması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine, ilk olarak 17 Ekim 1951'de Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş'ta birer İmam-Hatip okulu açılmış³⁸ ve 1951-52 öğretim yılında eğitime başlamıştır.

İmam-Hatip okullarının müfredat programı, kültür ve meslek dersleri olmak üzere genel olarak iki kısımdan oluşmuştur. Kültür dersleri, dengi orta ve liselerinkiyle hemen hemen aynıdır. Bunun yanında meslek dersleri de müfredatta

³³ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 29 Mayıs 1950, C.1, s.222-223.

³⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.1, s.27-28.

³⁵ Jaschke, s.130-131.

³⁶ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 3 Mayıs 1951, C.33, s.6.

³⁷ Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, din adamlığının meslek olarak kabul edilmesi gerektiğini ve diğer meslekler için nasıl okullar varsa bunun için de meslek okulları açılması gerektiğini belirtmiştir. *A.g.z.*, s.7-8. Ömer Bilen de bu görüşü desteklemekle birlikte, okullara diğer yabancı diller gibi hiç olmazsa haftada iki veya üç gün Arapça dersinin konulmasını istemiştir. *A.g.z.*, s.11-13. Bunun yanında Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, bütün dünyada devletin resmi olarak din eğitimi yapmadığını belirterek bu fikre karşı çıkmıştır. *A.g.z.*, s.8-9. Afyon Milletvekili Kemal Özçoban ise, ilkokul dışındaki din derslerinin ve din okullarının laikliğe aykırı olacağını belirtmiştir *A.g.z.*, s.14-15. Ancak karşı görüşler azınlıkta kalmış görünmektedir. Bakan İleri de dahil olmak üzere imam ve hatiplerin yetiştirilmesi için bir okula ihtiyaç olduğu fikri grupta kabul görmüştür. *A.g.z.*, s.16-62.

³⁸ Dinçer, s.65-66.

yer almıştır. Toplam 27 dersin 17'si kültür, 10'u meslek dersleridir³⁹. Hem kültür hem de meslek derslerinin bir arada verilmesi, bu okulların ders yükünü oldukça ağırlaştırmıştır.

İmam-Hatip okulları 1924'te açıldığında ilkokula dayalı 4 yıllık eğitim veren okullarken neredeyse 30 yıl sonra açılan yeni okullarda, orta ve lise kısımlarından oluşan 7 yıllık eğitim öngörülmüştür. İmam-Hatip okullarının sayısı kısa zamanda artmış ve 1960'a gelindiğinde 35'e ulaşmıştır. Kurulan yardım dernekleri okulların yaygınlaştırılması ve sayısının artırılmasında etkili olmuşlardır⁴⁰.

İmam-Hatip okullarının sayısı hızla artarken Türkiye Eğitim Komisyonu, Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmak üzere bu okullarla ilgili, 1959'da bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, meslek derslerinin medrese kalıntısı hocalar tarafından verildiği ve okullara medrese ruhunun aşılarmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda, İmam-Hatiplerin orta dereceli okullar gibi çalışmaları nedeniyle, eğitimde iki ayrı dünya görüşüne sahip insan yetiştirildiği vurgulanmış ve bu okulların meslek okulları haline getirilmesi önerilmiştir⁴¹.

Bu raporla birlikte, kuruluşundan itibaren ilk kez İmam-Hatip okullarının durumu incelenmiştir. Ancak görüldüğü gibi okullar beklenileni vermekten uzak kalmıştır. Bu okullarda din derslerini veren hocalar, çağdaş nitelikli öğrenci yetiştirmeye olanak vermemiştir. Tanzimat'tan beri Türk eğitim sisteminin en büyük zaafı olan ve Atatürk dönemiyle sona erdirilen, iki ayrı dünya görüşüne sahip insan yetiştirilmesi konusu, bu okullarla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. İmam-Hatip okullarının açılmasıyla, Atatürk'ün eğitimin birliği ilkesi, zarar büyük ölçüde zarar görmüştür.

İmam-Hatip okullarının sayısının artması nedeniyle İlahiyat Fakültesi, bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun yanı sıra İmam-Hatip mezunlarına yüksek eğitim imkanının sağlanması, tartışılmaya başlanmıştır.

³⁹ Howard A. Reed, "Turkey's İmam-Hatip Schools," *The World of Islam*, Vol.IV, No.2-3. S.154-155; Sitembölükbaşı, s.83-84.

⁴⁰ *A.g.e.*, s.87-88.

⁴¹ Dinçer, s.67-70.

gelmiştir. 1959'da açılan Yüksek İslam Enstitüsü, bu iki amacı karşılamaya yöneliktir⁴².

İlkokullara konulan din dersleri ve İmam-Hatip okullarının açılması, Türkiye'de dini eğitimin yaygınlaşmasına neden olmuş ve yeni kurumların açılması ihtiyacını doğurmuştur. Laik Türkiye Cumhuriyeti, açtığı okullarla din adamı yetiştirmeye başlamıştır. Atatürk devrimlerinden verilen bu ödünlerle, laiklik ilkesi büyük zarar görmüştür. Bununla birlikte İmam-Hatip okulları, eğitimde ikiliğe yol açmıştır. Cumhuriyet dönemi eğitiminde temel alınan eğitim birliği ilkesi, bu dönemle birlikte yerini ikili eğitime bırakmıştır. Ayrıca İmam-Hatip okulları İslami nitelikli aydın grubunun oluşmasında etkili olmuş ve uzun dönemde yeni tartışmaları gündeme sokmuştur.

4. Siyasal Yaşamda Tarikatların Etkinlik Kazanması

CHP'ye karşı seçimlerde DP'yi destekleyen İslamcılar, seçimlerden sonra büyük beklentiler içine girmişlerdir. DP'de iktidarının ilk yıllarında bu beklentiye yanıt veren ve partiyi, dini tabana yaklaştıran politikalar izlemiştir. Arapça ezan yasağının kaldırılması, okullara din derslerinin konulması ve laikliği yeniden tanımlama çabaları, DP'nin, laiklik konusunda daha ılımlı bir yaklaşım gösterdiğinin kanıtlarıdır. DP iktidarının ilk yıllarından itibaren tarikatlar, devrimlere muhalefetlerini ortaya koymaya ve faaliyetlerine açıkça yapmaya başlamışlardır. Bu durum irtica tartışmalarının alevlenmesine yol açmıştır. Atatürk heykellerine saldırılar yapılması ve devrimlere karşı tepkiler nedeniyle basın ve muhalefet, hükümetten önlemler almasını istemiştir⁴³.

⁴² Sitemböllükbaşı, s.96

⁴³ DP'nin Konya İl Kongresi'nde şapkanın yerine fes giyilmesi, hafta tatilinin Cuma gününe alınması, kadınların çarşafa girmesi, çok evliliğe izin verilmesi, Arap harflerinin yeniden kullanılması ve şeriat kanunlarının uygulanmasını istemişlerdir. Bu dileklere DP Konya milletvekillerinden iki kişi destek vermiş ve bunların 2-3 ay içinde uygulanacağını bildirmişlerdir. A.E.Yalman, "Kızıl Ruhlu Kara Kuvvet," *Vatan*, 12 Mart 1951, s.1. Ayrıca Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı'na Bozkır'dan bir mektup yollandığı ileri sürülmüştür. Bu mektupta DP milletvekillerinin, seçimler sırasında kendilerine Arapça eğitim, tekke ve medreselerin açılacağı sözü verdikleri belirtilerek, bunların yerine getirilmesi istenmiştir. Konya'da camilerdeki hocalar da çok evlenmeye izin veren ve kadınların çarşaf giyip evde oturmalarını isteyen açıklamalar yapmışlardır. *Vatan*, 13 Mart 1951, s.4. Afyon DP kongresinde ise, Anayasaya "devletin dini İslamdır" maddesinin sokulması, kadınların çalıştırılmaması ve kız çocuklarının ilkokuldan sonra okutulmaması dileklerinde bulunulmuştur. Afyon Milletvekili Kemal Özçoban, bu dileklerin gerçekleştirileceği sözünü vermiştir. *Vatan*, 26 Nisan 1951, s.1.

Atatürk döneminde tekke ve türbelerin kapatılmasıyla birlikte etkinliklerine son verilen tarikatlar, çok partili yaşamla birlikte kıpırdanmaya başlamışlardır. Bu süreç DP iktidarı ile birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Tarikatlar, DP'nin din politikasını olumlu bulmuşlar ve açıktan faaliyetlere girişmişlerdir. Ticani tarikatının üyeleri, Atatürk'ün büst ve heykellerini kırmışlardır.

Bu saldırılar karşısında basın ve muhalefet partisi CHP, irtica tehlikesine dikkati çekmişlerdir. Bu durumdan endişe duyan hükümet de, önlem alma gereğini duymuş ve 25 Temmuz 1951'de "Atatürk'ü Koruma Yasası"nı çıkarmıştır. Ancak bu yasa, devrimlere saldırıları önlemeye değil, sadece kişisel olarak Atatürk aleyhine işlenen suçları cezalandırmaya yöneliktir. Bu yasayla, Atatürk'c hakaret edenlere ve O'nun büst ve heykellerine saldıranlara ceza getirilmiştir⁴⁴. Atatürk'ü Koruma Yasası, temelde DP'nin devrimlere bakışını da ortaya koymaktadır. DP, Atatürk'ü, simgesel olarak kabul etmiş ve devrimleri korumayı düşünmemiştir. Bu nedenle yasa, gerici faaliyetlerin artışı önleyememiştir. Hükümet, ülkede irtica tehlikesinin olmadığını belirtmesine rağmen, 24 Temmuz 1953'te "Vicdan ve Toplanma Hürriyeti Koruma Yasası" çıkarmıştır. Bu yasayla, dinin siyasete alet edilmesine ve dinden çıkar sağlanmasına yönelik uygulanan cezalar arttırılmıştır⁴⁵. Aynı dönemde, İslamcı bir parti olan Millet Partisi de kapatılmıştır.

Menderes Hükümeti, aldığı bu önlemlerle İslamcı kesimleri, denetim altında tutmaya çalışmasına rağmen, dini istismar edenlere tavizler vermekten vazgeçmemiştir. Dini çevreleri küstürme pahasına alınan önlemler, ekonomik refahın bir ölçüde gerçekleştiği yıllarda yapılmıştır. Oysa 1954'ten sonra yaşanan ekonomik sorunlar, hükümetin dini çevrelere giderek daha çok yaklaşmasına neden olmuştur.

DP döneminde üç siyasal yaşamda üç tarikatın adı öne çıkmıştır. Bunlardan ilki Ticani tarikatıdır. 1949-51 yıllarında Atatürk'ün heykellerine saldırımları nedeniyle gündeme gelen Ticani tarikatı, liderlerinin tutuklanmasından sonra fazla etkinlik gösterememişlerdir. 1954'den sonra ise, Said-i Nursi'nin liderliğindeki Nurcu hareket, Türk siyasetinde etkinliğini hissettirmeye başlamıştır⁴⁶. 1952'de,

⁴⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. kitap (İkinci Bölüm), s.53-57.

⁴⁵ *A.g.e.*, s.140-143; Sitembölükbaşı, s.65-67.

⁴⁶ Nurcu tarikatının lideri olan Saidi Nursi, Atatürk ve İnönü dönemlerinde baskı altında yaşadığı için, 1950 seçimlerinde müritlerinden DP'ye oy vermelerini istemiştir. Sitembölükbaşı, s.114. Nurcular, şeriata toplumsal yaşamda egemen kılınmasını savundukları için bütünüyle Atatürk

DP'nin din konusunda aldığı önlemler sırasında yargılanan Saidi Nursi, ceza almamıştır. Hükümet, 1956'da Saidi Nursi'nin yazdığı ve Nurcuların temel kaynak olarak aldıkları Risale-i Nur'un, Latin harfleriyle yayınlanmasına izin vermiştir⁴⁷. Böylece DP Hükümeti, Nurculuk hareketini fiilen tanımıştır. Bu tarihten sonra tarikatların etkinliği, siyasi hayatta iyice hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle seçim dönemleri yaklaştığında, siyasi partilerin tarikatlardan destek aramaları ve tarikatların temsilcilerini milletvekili yapmaları, bu dönemden sonra siyasi bir gelenek haline gelmiştir.

DP'nin olumlu tavrından ümitlenen Saidi Nursi, 1957 seçimlerinden önce Menderes'e yolladığı mektupta, Risale-i Nur'un, okullarda okutulmasını istemiştir. 1957 seçimlerinde, Nurcular DP'yi desteklemişlerdir⁴⁸. Saidi Nursi ve müritleri Başbakan Menderes'i, Afyon'a gelişi sırasında yeşil bayraklarla karşılamışlardır⁴⁹. DP ve Nurcular arasındaki bu yakınlaşma giderek artmıştır. DP, iktidarını korumak için onlardan destek sağlaması karşılığında, faaliyetlerine bütünüyle izin vermiştir.

Şubat 1959'da Menderes'in geçirdiği uçak kazası, dini kesimleri etkilemiştir. Menderes, "evliya" ve "Tanrının koruduğu kişi" olarak görülmüştür. Londra'dan dönüşünde Eyyub-i Ensari türbesini ziyaret eden Menderes, dindarlığını bir kere göstermiştir. Ayrıca, yurt gezileri sırasında türbeleri ziyaret etmeye başlamıştır⁵⁰. Ekonomik durum kötüleştikçe dini söylemler halka daha sık sunulmuş ve seçim propagandalarında ağırlıklı olarak, dini temalar işlenmiştir⁵¹.

DP döneminde etkin olan tarikatlardan biri de, Süleymancılardır. Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında açtıkları Kuran kurslarıyla, tarikat kitlelerini

devrimlerine karşı olmuşlardır. Onlara göre, Atatürk'ün kurduğu rejimi dinsizdir ve şeriat temelinde bir din devleti kurulmalıdır. Özek, s.185-186.

⁴⁷ 1956 yılında Afyon Ağır Ceza Mahkemesi, Risale-i Nur'un bazı bölümlerini toplatmıştır. Ancak, Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti, bu kitabın İslamın inanç ilkeleriyle ilgili olduğunu ve kanuna aykırı bir içeriğe sahip olmadığını bildiren bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor, uzun zaman gizli devam eden faaliyetlerin yayınlanması ve yayılmasında oldukça etkili olmuştur. DP Milletvekili Tahsin Tola, Risale-i Nur'u Ankara, İstanbul, Samsun ve Antalya'da yayınlamıştır. Sitebölükbaşı, s.115. Tola'nın aynı zamanda bir Nur talebesi oluğu düşünüldüğünde, DP'nin içindeki Nurcu etkinliğini görmek daha kolay olacaktır. *A.g.e.*, s.35-36.

⁴⁸ Özek, s.189-191.

⁴⁹ *A.g.e.*, s.189; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. kitap (İkinci Bölüm), s.148.

⁵⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap (İkinci Bölüm),s.149-150.

⁵¹ Menderes'in 1957 seçim sloganı, "İstanbul'u ikinci bir Mekke, Eyüp Sultan Camii'ni ikinci bir Kabe yapacağız" olmuştur. Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1971, s.153. 15bin cami yaptıklarını ifade etmiştir. *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1957, s.5.

genişletmeye çalışmışlardır. DP'nin kurs faaliyetlerini serbest bırakması üzerine, seçimlerde bu partiyi desteklemişlerdir. Açtıkları Kuran kursları nedeniyle Sleymancılık, halk arasında önemli ölçüde yayılmıřtır⁵².

Tarikatların etkinliği ve İşlamcı çevrelerin güçlenmesi, Kuran kurslarının sayısında önemli artışlara neden olmuştur. Kuran kursları, çalışma şeklini belirleyen bir programın olmaması ve yeterince denetlenmemesi nedeniyle kolayca açılmışlar ve tarikatlar, bu kurslarda faaliyetlerini rahatça srdrmřlerdir⁵³.

DP liderlerinin kendilerine olumlu yaklaşımları ve desteklemeleri sonucunda tarikatlar, Türk siyasi yaşamında etkin olmaya başlamışlardır. Tarikatlar, bu tarihten sonra siyasilerin seçim yarışlarında rekabet alanı haline gelmişlerdir. Türkiye'de dinin siyasete alet edilmesi, DP dönemiyle birlikte başlamıştır. Atatürk devriminden verilen büyük ödünler, Türkiye'nin sosyal ve kültürel yaşamında önemli değişikliklere yol açmıştır. Türkiye'nin geri kalmasında büyük rolü olan gerici düşünceler ve faaliyetler yeniden toplum yaşamına sokulmuştur.

5. Dine, Komünizme Karşı Bir Kalkan Görevi Verilmesi

DP'li bazı milletvekilleri, din eğitiminin ihmali durumunda ülkede komünizmin egemen olacağını ileri sürmüşlerdir. Komünist düşüncenin, genç beyinlerde ve ruhlarda yer etmemesi ve zararlı durumlara yol amaması için, dine önem verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Komünizme aykırı her şeyi kabul etmiş olan İşlam dininin, komünizmin en büyük düşmanı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu düşünceye göre, dini duygular güçlendirilerek ve din alanındaki kısıtlamalar kaldırılarak komünizme karşı savaşta dinin etkinliği saęlanmalıdır⁵⁴. İşlamcı DP'iler, komünizmin dini duyguları güçlü olmayan toplumlarda tutunabileceğini ileri sürerek Türkiye'de bunu önlemenin yolunun İşlam'a sarılmak olduğunu savunmuřlardır⁵⁵.

DP'liler gibi İşlamcı basın da, İşlamın komünizm karşıtlığı konusunu sıklıkla gündeme getirmiş ve komünizmi, yönetimler içinde en kötüsü ve en zararlısı olarak grmştir. İşlamcılar, Türkiye'deki komünizm tehlikesinin önlemek için, İşlamın canlandırılması ve yaygınlaştırılmasını gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Komünizmle

⁵² Sitembölükbaşı, s.126-128.

⁵³ A.g.e., s.79-81.

⁵⁴ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 29 Mayıs 1950, s.223.

⁵⁵ A.g.z., 3 Mayıs 1950, s.16-27.

savaşta silahlı gücün asla yeterli olamayacağını ve ancak, din eğitiminin yaygınlaştırılmasıyla etkin mücadele yapılabileceğini savunmuşlardır⁵⁶. CHP'nin laiklik adı altında dini baskı altına aldığını ileri sürerek, irtica tehlikesinden bahsedenleri, Moskova'nın ajanı olarak suçlamışlardır⁵⁷.

DP hükümeti, komünizm karşıtlığını bir yönetim anlayışı olarak benimsemiştir. Kuşkusuz hükümetin bu tutumda Türkiye'nin NATO'ya katılımıyla doruk noktasına ulaşan Türk-Amerikan yakınlaşması etkili olmuştur. Bununla birlikte II.Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den yaptığı toprak istemleri ve Boğazlar'ın ortak savunulması konusundaki baskıları da Türkiye'de Sovyet karşıtlığının yönetimdekiler tarafından benimsenmesine katkı sağlamıştır. Gerek DP gerekse dinci ve milliyetçi kesim, Köy Enstitüleri gibi devrimci kültür uygulamalarını komünist anlayışın ürünleri olarak yorumlamışlardır. Bu tür suçlamalar söz konusu uygulamaların kaldırılmasında oldukça etkin olmuştur.

Hükümetin sola karşı baskıları ve sol düşünceye tahammülsüzlüğü, ülkede, sağcı akımların etkinliğinin artması sonucunu doğurmuştur. Öyle ki, bu dönemde basın yaşamında, komünist ve sol düşüncede gazete ve dergi bulunmazken, milliyetçi ve İslamcı gazete ve dergi sayılarında büyük artış olmuştur⁵⁸. Komünist sisteme ve sol düşünceye karşıtlık, DP döneminde doruğa ulaşmıştır. DP hükümetleri, bu mücadelede en büyük desteği İslamcı kesimlerden almıştır. Komünizmle mücadelede dinin ne derece etkin olduğunu belirlemek güçtür. Ancak, diğer Müslüman ülkelerde, mevcut düzeni yıkmak için komünizmin dini çevrelerle işbirliği yaptığı göz önüne alınırsa, bu düşüncenin doğru olduğunu söylemek mümkün değildir⁵⁹. Müslüman devletlerin bazıları, Amerikan kapitalizmine karşı SSCB ile işbirliğine girmekten kaçınmamışlardır.

Türkiye'de 1950-60 döneminde dinin, komünizmle mücadelede ne derece etkili olduğunu saptamak pek mümkün değilse bile, böyle bir propagandanın dinin canlandırılmasına önemli katkı yaptığı hiç kuşkusuz kabul edilmelidir. Bu noktada dinin, komünizm karşıtı olduğu ve güçlendirilmesi gerektiği söylemi, asıl maksadın

⁵⁶ Sitembölükbaşı, s.145-147.

⁵⁷ Said Bilgiç, *Komünizme Karşı Din*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1960, s.7; *Vatan*, 29 Mayıs 1951, s.1.

⁵⁸ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (İkinci Bölüm), s.68-69.

⁵⁹ Lewis, s.418-419.

gizlendiği imajını vermektedir. Dönemin uygulamalarında zaten sol düşünce baskı altına alınmış ve etkinlik olanağı kalmamıştır. Bu durumda, Türkiye’de komünizm tehdidinden söz etmesi anlamlı değildir. Bununla birlikte İslamın, komünizmden korunmada bir kalkan olacağı savları, Türkiye’de dini çevrelerin güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Demokrat Parti döneminde din alanında verdiği büyük ödünlerle dini canlanmaya önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Batılı yazarlar bu dönemi, İslamın yeniden canlanması olarak yorumlamışlardır⁶⁰.

Türkiye’nin gelişmiş bölgelerindeki burjuvazi, DP dönemden başlayarak dini çıkarlarını korumada bir araç olarak kullanmış ve geri kalmış bölgelerindeki farklılaşma nedeniyle dini, tek egemen ideoloji haline getirmek için çalışmıştır. Böylece bu yerlerde yaşayanlar, tarikatların ve ağaların istedikleri gibi geleneksel yapıda kalmışlardır. Dinin yeniden canlanması, hem burjuvazinin hem de feodal nitelikli yapının çıkarına olmuştur⁶¹.

B. EĞİTİM ALANINDAKİ DEĞİŞİMLER

1. Halkevlerinin Kapatılması

Halkevleri ve halkodaları, Türk kültür yaşamının vazgeçilmez kurumları olarak önemli hizmetler yapmışlardır. Ancak çok partili yaşamla birlikte, bu kurumların CHP’ye bağlı olması sorun olmuştur. CHP’nin halkevlerine yeni statü verme çabalarının sonuçsuz kalması, 1950 seçimlerden sonra kurumların geleceğini tehlikeye sokmuştur.

I.Menderes Hükümeti’nin programında geçmiş dönemlerin eğitim ve öğretimi eleştirilmiştir. Başbakan Menderes, CHP döneminde eğitimin gerçekçi bir plandan yoksun olduğunu, sürekli değişimlere ve sarsıntılara uğradığını ileri sürmüştür. Hükümetinin eğitim ve öğretimde ulusal ve ahlaki esasları temel aldığını belirten Menderes, demokratik ve bilimsel nitelikli yeni düzenlemelere gidileceğini belirtmiştir. Ancak bu düzenlemelerin neler olduğunu açıklamamıştır⁶².

⁶⁰ Lewis, “Islamic Revival in Turkey,” *International Affairs*, Vol.XXVIII, No.1(Haziran 1952), s.43-44; Heyd, “Revival of Islam in Modern Turkey,” *Turkish and Persian Studies*, Juresalem, Hebrew University, 1968, s.13.

⁶¹ Yücekök, s.154-155.

⁶² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.1, s.29.

İktidar değişiminden hemen sonra ise, eski dönemle hesaplaşma ve tasfiye sürecini başlatan hükümet, halkevlerinin ne olacağı sorusuyla karşı karşıya kalmıştır. DP'nin bazı milletvekilleri, halkevlerinin CHP'den kopararak yeniden düzenlemesini istemişlerdir⁶³. CHP ise, halkevleri konusunu görüşmek üzere Parti Divanı'nı toplamış, ancak görüşmelerde bir karara ulaşamamıştır. Halkevleri konusundaki tartışmalar sürerken CHP VIII. Kurultayı'nı, Ankara Halkevi'nde toplamıştır⁶⁴. 1949'da açılan Türk Ocağı üyeleri ise, eski Türk Ocakları'nın Halkevleri'ne devrettiği malları geri almak için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Türk Ocağı'nın Olağanüstü Kurultayı'nda, halkevlerine devredilen malların geri alınması için hükümete başvurma kararı alınmıştır⁶⁵. Bir yandan hükümet bir yandan Türk Ocakları, eski dönemin bütünüyle sona erdiğini vurgulayarak, CHP'nin gasp ettiğini ileri sürdükleri malları geri almak için harekete geçmişlerdir.

Hükümet, Eylül 1950'den itibaren CHP'nin ve halkevlerinin mallarını araştırmaya başlamıştır. CHP malları ve halkevleri konusu, DP Meclis Grubu'nda ilk kez, 12 Aralık 1950'de görüşülmüştür. Başbakan Menderes, CHP'nin elinde tuttuğu malların toplamının, 800 parça mülk ve 3,5 milyon lira olduğunu belirtmiştir. Halkevlerinin CHP mallarının ikinci kaynağı olduğunu, bu kurumların hazineden yardım aldıklarını ve bu miktarın 25 milyona ulaştığını bildirmiştir. Menderes, "bir devrin bakasıdır. Bunu temizlemek lazımdır. Mazinin molozlarıyla yeni bina yapılamaz. Yeni devir için yeni malzeme kullanmak lazımdır..." diyerek halkevlerinin kaldırılmasını istemiştir⁶⁶. Görüşmelerde bazı milletvekilleri, halkevlerinin CHP ile ilişkisinin kesilerek, halk eğitimine hizmet edecek kurumlar

⁶³ Hükümet programının parti grubunda görüşülmesi sırasında DP Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik, öncelikle bu kurumlara ülkenin ihtiyacı olup olmadığı konusunda karar verilmesini istemiştir. Endik, ihtiyacın olduğuna karar verilmesi halinde bu kurumların CHP'nin elinden kurtarılarak, "Kültür Ocakları" adıyla yeniden kurulmasının yararlı olacağını belirtmiştir. *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 28 Mayıs 1950, s.53. Ancak I.Menderes Hükümeti'nin programında halkevlerinden bahsedilmemiştir.

⁶⁴ Turan, bu olayı kurumların geleceği açısından talihsizlik olarak değerlendiriyor. *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), s.91. Ancak Kurultay 29 Haziran 1950'de toplanmıştır. Bu gelişmeden önce 14 Haziran'da DP'li 6 Antalya milletvekili, halkevlerinin hiçbir partinin malı olmadığını, millete ait olduğunu, bugünkü duruma ve zihniyete göre yeni tüzüğe bağlanmasını ve binalarının parti binası olarak kullanılmamasını isteyen bir yasa teklifi yapmışlardır. Bu teklif pek çok DP'liden destek almış olmasına rağmen, yasa teklifi geriye alınmıştır. *Vatan*, 15 Haziran 1950, s.1.

⁶⁵ Ayrıca, İstanbul Muallimler Birliği Eminönü Halkevi'nin kendilerine verilmesi için girişimde bulunmuştur. *Vatan*, 23 Haziran 1950, s.1.

⁶⁶ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 12 Aralık 1950, C.10, s.43-60.

haline getirilmesini teklif etmişlerdir⁶⁷. Bu teklife karşı çıkan Menderes görüşlerini şöyle açıklamıştır⁶⁸:

“...Halkevleri denilen müessesenin bugün bünyei içtimaiyemizde bir diken gibi ehemmiyeti mevcut olmayan bir şeydir. İctimai, siyasi bir fonksiyonu kalmamıştır, kapılarına kilit vurulmuştur. Zannediyorlar ki, canlı, ayakta, maksada hizmet edecek müesseselerdir...Halkevleri, kuruldukları andan itibaren bu vasıflarını muhafaza etmemişlerdir...Buyurdular ki, halkın demokratik terbiyesi ile yoğuracak müesseseler haline getirmek lazımdır. Kendilerine ikaz ederim, hiç farkında olmadan totaliter zihniyetin ifadesinde bulunuyorlar...”

Halkevlerinin geleceği konusunda kararını çok vermiş olduğunu ortaya koyan bu sözleriyle Menderes, geçmişteki düşüncelerini de yalanlamıştır. Çünkü 1932’de Aydın Halkevi’ni açış konuşmasında, halkevlerinin, kültür yaşamındaki önemini vurgulamış ve bu kurumlardan övgüyle söz etmişti⁶⁹. Bu dönemde ise, halkevlerinin önemini inkar etmiş ve halka hizmet yapmadığını ileri sürmüştür. Ancak Menderes, bununla yetinmemiş ve halkevleri kurmayı, “faşistvâri telâkki ve düşüncelerin mahsulü” olarak yorumlamıştır. Halkevlerini sosyal ve siyasi yapıda tamamen “abes, beyhude, geri ve yabancı” kurumlar olarak nitelendirmiştir⁷⁰. Menderes’in görüş değişikliğini anlamak zor olmasına rağmen, sorunu, dönemin genel yapısında aramak gerekmektedir⁷¹.

Başbakan Menderes halkevlerinin kapatılması kararını çoktan vermiş olmasına rağmen, 14-15 Aralık 1951’de CHP adına Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu’yla görüşmeler yapmıştır. Halkevlerinin, Atatürk’ün mirası olduğu ve yararlı amaçları bulunduğunu savunan Barutçu, CHP’nin bu kurumları tesis haline getirmek istediğini ifade etmiştir. Menderes de, bu fikri kabul etmiştir⁷². Bunun üzerine CHP, halkevlerinin tesis haline getirilmesi için gerekli çalışmaları yapmış ve hazırlanar

⁶⁷ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 12 Aralık 1950s.109-118.

⁶⁸ *A.g.z.*, s.122-123.

⁶⁹ Aydemir, *Menderes’in Dramı*, S.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s.198-199.

⁷⁰ Sükran, s.79.

⁷¹ Aydemir’e göre bu değişimi sadece Menderes’in kişiliğine bağlamak doğru değildir. Bayar gibi DP önderlerinin de bu düşünceleri onaylamaları, onları, sonuçtan aynı derecede onları sorumlu tutmaktadır. Çünkü DP’nin liderlerinin çoğu, Atatürk döneminde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s.199.

⁷² Barutçu, C.II, s.1057, 1061-1062.

taslağı Menderes'e, 31 Ocak 1951'de sunmuştur⁷³. CHP'nin önerilerini beğenmeyen DP, halkevlerinin ve halkodalarının hazineye devrini öngören yeni taslak hazırlamış ve 11 Haziran 1951'de CHP'ye vermiştir. Bunun üzerine, DP ve CHP arasında halkevlerine verilecek yeni statü ile ilgili görüşmeler kesilmiştir⁷⁴. CHP'nin mallarına el konulmasıyla ilgili yasa tasarısı DP Meclis Grubu'nda, 24 Temmuz 1951'de görüşülmüş ve kabul edilmiştir⁷⁵.

Halkevleri ve CHP mallarının hazineye devri hakkındaki yasa tasarısı, 6 Ağustos 1951'de TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler sırasında CHP Genel Başkanı İnönü, halkevlerinin kültür yaşamındaki önemini vurgulamış ve kaldırılmasını yersiz ve haksız bir yıkım olarak yorumlamış; tasarıyı "müsadere kanunu" olarak adlandırmış ve eleştirmiştir⁷⁶. Halkevlerinin fiilen kaldırılmadığını savunan Başbakan Menderes, DP'nin ülkeye getirdiği özgürlük ve demokrasi ortamında "faşistvari" kurumlara ihtiyaç olmadığını ileri sürmüştür⁷⁷. Yasa tasarısı, 8 Ağustos 1951'de TBMM'de oylandığı gün CHP, bu yasayı protesto ederek oylamaya katılmamıştır. Buna rağmen tasarı DP milletvekillerinin oylarıyla kabul edilmiş ve yasalaştırılmıştır⁷⁸.

8 Ağustos 1951'de kabul edilen yasaya göre, 1 Mart 1950 tarihine kadar kısmen veya tamamen halkevi olarak kullanılan bütün binalar, 1 ay içinde hazineye devredileceklerdir. Yasada halkevlerinin resmen kapatıldığı belirtilmemesine rağmen, bütün malvarlığı ve mülkiyetine el konulması, fiili olarak kapandığı anlamını taşımaktadır. DP Hükümeti, yasanın kabulünden sonra hemen harekete geçmiş ve ülkedeki bütün halkevi ve halkodalarına el koymuştur. Yasanın uygulanması süresince, halkevlerinin malları yağma edilmiş ve kütüphanelerindeki kitapların çoğunluğu atılmıştır. Menderes Hükümeti'nin sorumsuz davranışı nedeniyle, 20 yıllık birikim yok olmuştur⁷⁹.

⁷³ Barutçu, C.II, s.1072-1076.

⁷⁴ A.g.e., s.1019-1023; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), s.93.

⁷⁵ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 24 Temmuz 1951, C.43, s.5-16, 133-136; Albayrak, s.496-497.

⁷⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.9, Ankara, TBMM Basımevi, 1951, s.583-584.

⁷⁷ A.g.e., s.662-663.

⁷⁸ A.g.e., s.693-741; Sükan, s.79.

⁷⁹ Çeçen, *Halkevleri*, s.254-255.

Menderes Hükümeti, Türk aydınlanma hareketinin en önemli kurumlarından olan ve 19 yıl boyunca büyük hizmetler yapan halkevleri ve halkodalarını yok etmiştir. Bu büyük kültür yuvalarını, siyasi çıkar hesabıyla yıkmıştır⁸⁰. Menderes Hükümeti, iktidarının ilk yılı sonunda çıkardığı bu yasayla, önemli bir siyasi hata yapmıştır. Bu kurumları CHP'den ayırarak, yine hizmet görmelerini sağlayabilirdi. Ancak, başta Başbakan Menderes olmak üzere DP ileri gelenleri, bu kurumları gereksiz görmüş ve kapatılmasını savunmuşlardır. Bir zamanlar Halkevleri Müfettişliği yapan Menderes, halkevlerinin kapatılmasında önemli rol oynamıştır. Halkevlerinin kapatılmasında kuşkusuz CHP'nin de sorumluluğu vardır. Çok partili yaşamla birlikte tartışma konusu olan bu kurumlara, yasal statü verilebilseydi belki de, devamı mümkün olabilir ve ülke, kültür hizmetinden mahrum olmayabilirdi. Halkevlerinin kapatılmasıyla halkın kültürel eğitiminde önemli bir boşluk yaratılmıştır. Siyasi çıkar hesapları, halkın kültürel eğitiminden daha baskın çıkmış ve kurumlar pervasızca kapatılmıştır. Siyasi yaşamda gittikçe etkin olan gelenekçi ve gerici güçler de, halk eğitiminde oldukça önemli olan bu kurumların kaldırılmasında hükümete destek olmuşlardır.

2. Köy Enstitülerinin Kapatılması ve Öğretmen Yetiştirme Politikasındaki Değişimler

1945-50 döneminde, Köy Enstitüleri'nde önemli değişiklikler yapılmış ve devrimci niteliği büyük ölçüde yok edilmiştir. DP iktidarıyla birlikte Köy Enstitüleri, yeniden ele alınmıştır. 1950 seçimlerden hemen sonra enstitülerin, öğretmen okulları haline getirileceği haberleri basında yer almaya başlamıştır⁸¹. Halkevleri gibi önemli bir kültür yuvasının kapatılmasının şoku yaşanırken, Menderes Hükümeti, bu kez Köy Enstitüleri'ni ele almıştır. Mart 1951'de kurulan II.Menderes Hükümeti'nin programında, ilk, orta, yüksek ve teknik okullarda tek bir öğretim sisteminin uygulanacağı ifade edilmiştir⁸². Programdaki bu ifade, özellikle Köy Enstitüleri'nin kapatılacağı yönünde verilen ilk işarettir.

Milli Eğitim Bakanı İleri, Köy Enstitüleri'nin ilköğretim okulları haline getirilmesini önermiştir. Köy Enstitüleri konusunu görüşmek üzere, 1950'de bir

⁸⁰ Cevat Dursunoğlu, "Halkevleri," *Ulus*, 19 Şubat 1952, s.2.

⁸¹ Halit Ağaoğlu, "Köy Enstitüleri," *Vatan*, 25 Haziran 1950, s.2.

⁸² Arar, s.240-241.

konferans toplamıştır. Çoğunlukla enstitüler hakkında bilgisi olmayan insanların davet edildiği konferansta, enstitülerin kapatılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Konferans sonunda, enstitülerin alacağı yeni durumla ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre, enstitüdeki kız öğrenciler, kurulacak yeni Kız Köy Enstitüsü'ne geçirilecek ve diğer öğretmen okullarına uyması için öğrenim süresi 6 yıla çıkarılacaktır. Bütün ilköğretim okulları tek yönetim altına toplanacak ve hepsine aynı öğretim programı uygulanacaktır. Rapor, Bakan İleri'nin eliyle hemen uygulamaya konularak, enstitülerin öğrenim süresi 6 yıla çıkarılmış ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, Kız Köy Enstitüsü haline getirilmiştir. Bakan İleri, henüz yasal düzenleme olmadığı halde, 1952'den itibaren enstitülere Köy Öğretmen Okulları adını vermiştir⁸³. Köy Enstitüleri'nin programına 1951-52 öğretim yılında bir saatlik din dersi konulmuştur. 4 Ocak 1952'de ise köylünün okul yapma yükümlülüğü kaldırılmıştır⁸⁴.

Bu düzenlemeler, temelde Köy Enstitüleri'ni öğretmen okulları haline getirmek için ön hazırlıklardır. Enstitülerin uygulama ve işleyişleri değiştirilerek, öğretmen okullarına dönüştürülmesi oldukça kolaylaştırılmıştır. Köylünün okul yapma yükümlülüğünün kaldırılmasıyla da okul yapımında önemli bir destek kaybedilmiştir.

Köy Enstitüleri konusu tartışılırken, ABD'li uzman Kate V.Wofford ilköğretimi ve öğretmen okullarını ıslah etmek amacıyla Türkiye'ye davet edilmiştir. Wofford yaptığı incelemelerden sonra hazırladığı raporda, okul yapımının gerilediğini, şehir öğretmen ve Köy Enstitüleri'ne kayıt olan öğrencilerin azaldığını belirtilmiştir. Türkiye'deki ilköğretim ve öğretmen sorununun ABD ile aynı olduğunu savunan Wofford, öğretmen okullarıyla Köy Enstitüleri'nin programlarının birleştirilmesini ve tam anlamıyla birer öğretmen okulları haline getirilmesini önermiştir⁸⁵. Bu rapor Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin işini oldukça kolaylaştırmıştır.

Wofford'un raporu, V.Maarif Şurası'nda tartışılmış ve kabul edilmiştir. Şura'da Millî Eğitim Bakanı İleri, öğrenim süresi 6 yıla çıkarıldığı için enstitülerin 1953'te

⁸³ Kirby, s.366-367. Köy Enstitüleri'nde ilk önemli değişikliklerin mimarı olan CHP'nin Millî Eğitim Bakanı R.Şemsettin Sirer, İleri'nin enstitüleri öğretmen okulları haline getireceğiz sözlerinde yanlışlık olduğunu belirtmiştir. Sirer, enstitülerin, 4 yıldan beri öğretmen okulları olduğunu ileri sürmüştür. "Köy Enstitülerine Dair," *Ulus*, 7 Mart 1952, s.2. Sirer bu sözleriyle, enstitülerin yıkılmasının gerçek faillerinin kendileri olduğunu açıkça itiraf etmiştir.

⁸⁴ Albayrak, s.859.

⁸⁵ Kirby, s.372.

mezun veremeyeceğini açıklamıştır⁸⁶ Köy Enstitüleri konusunda beklenen son adım ise, 20 Ocak 1954'te atılmış ve "Köy Enstitüleri ile İlk Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkındaki Yasa Tasarısı" Meclis'e sunulmuştur. Tevfik İleri'nin yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na atanan Rıfık Salim Burçak, bu tasarıyla iki ayrı kurumdan yetişen öğretmenler arasındaki farkların kaldırılarak eşitliğin sağlanacağını yetiyeceğini belirtmiştir. Burçak'a göre, öğretmen sorunu yasayla tamamen çözüme kavuşturulmuş olacaktır⁸⁷. CHP, bu tasarıya karşı çıkmamış ve yasa, 27 Ocak 1954'te kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Kabul edilen 6234 sayılı yasayla, Köy Enstitüleri ve İlkeğitmen Okulları, "İlköğretmen okulları" adı altında birleştirilmiştir. Öğrenim süresi ilkokul mezunları için 6, ortaokul mezunları için 3 yıl olarak belirlenmiştir. Yasada, sınavla alınacak öğrencilerin %75'inin, köy ilkokullarından alınması öngörülmüştür. Okullardan mezun olanlar, zorunlu hizmetleri boyunca köy okullarında görev yapacaklardır. Ayrıca "Köy Öğretmenleri ve Köy Sağlık Memurları Sosyal Yardım Sandığı", "Köy Eğitimcileri ve Köy Sağlık Memurları Sosyal Yardım Sandığı"na çevrilmiştir⁸⁸.

Köy Enstitüleri, bu yasayla birlikte tarihe karışmıştır. Köy Enstitüleri, kısa süreli faaliyetine rağmen, köy eğitimine büyük katkı yapmışlardır. Ancak çok partili yaşamda en çok eleştirilen ve zarar verilen bir kurum olmuştur. Köy Enstitüleri, Türk eğitim sisteminin en demokratik ve devrimci kurumlarından biriydi. Köylünün aydınlanmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak komünist yuvaları damgasının vurulması ve bu yöndeki iddialar, kuruluşu üzerinden 7 yıl bile geçmeden enstitülerin, belirgin niteliklerinin yok edilmesine neden olmuştur. DP, muhalefet yıllarından itibaren eleştirdiği bu kurumları yıkmak için kararlı bir tutum izlemiştir. Köy Enstitüleri'nin yıkılmasında, gelenekçi kesimlerin de önemli etkisi olmuştur. Köylünün eğitilmesine ve aydınlanmasına karşı çıkan toprak ağaları, istedikleri düzeni kolayca sürdürmüşlerdir. Köylünün bilinçlenmesi, geleneksel yapının korunmasında bir tehdit unsuru taşımaktadır. Ayrıca yukarı da belirtildiği

⁸⁶ Kirby V. Milli Eğitim Şurası'nı, "Köy Enstitüleri'nin cenaze merasimi" olarak değerlendiriyor. Ve ilginçtir ki, "bu cenaze için Şurada yas tutan" kimsenin olmadığını belirtmiştir. Kirby, s.379.

⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. 27, Ankara, TBMM Matbaası, 1954, s.259-250. Burçak, Köy Enstitüleri'nin beklenileni veremediği gibi, üstelik önemli sorunlar yarattığını ileri sürmüştür. Burçak, sorunların tek çözümünün, enstitüleri kapatılmak olacağını savunmuştur. Burçak, s.145.

⁸⁸ Düstur, Üçüncü Tertip, C.36, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1954, s.274.

gibi, enstitülerin yıkılmasında ABD'li eğitim uzmanları da önemli rol oynamıştır. Her ne kadar DP, muhalefet yıllarından itibaren enstitülere yıkmaya kararlı olmasına rağmen ABD'li eğitimcilerin desteğini alması, DP'nin yeni uygulamayı savunulmasını kolaylaştırmıştır.

3. Öğrenci Değişim Programları ve Etkileri

Amerikan yardımlarının amaçlarından biri, kültürel ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla yardım alan ülkelerde, Amerikan kültürünün yayılmasını sağlamaktır. Bu nedenle ABD, eğitim amaçlı örgütler, burslar ve çeşitli programlar düzenlemiştir; "kültürel emperyalizm" adı verilen bu etkinliklerle az gelişmiş ülkelerde, Amerikan görüşünü benimsemiş etkili bir aydınlar grubu oluşturmuş ve bu konuda, özel kuruluşlarla işbirliği içinde çalışmıştır. Az gelişmiş ülkelere eğitim yardımları adıyla yapılan ilk çalışmalar, 1948'den itibaren Amerikan Ford ve Rockefeller Vakıfları aracılığıyla yürütülmüştür. Daha sonra bu vakıflara 1949'da ICA (Uluslararası İşbirliği İdaresi) örgütü ve Fulbright bursu ve 1954'te Eisenhower bursu gibi, özel ve resmi kurumlar katılmıştır. ABD, programların bir bütünlük içinde yürütülmesi için 1951'de Institute of International Education (Uluslararası Eğitim Enstitüsü)'ü kurmuştur⁸⁹. Bu kurumların sağladığı öğrenci değişim programları ve burslarla ABD, az gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerini, önemli ölçüde etkilemiştir.

ABD ile Türkiye arasında yapılan 1949 tarihli Kültür Anlaşması'yla ABD-Türkiye Eğitim Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, Türk öğrenci ve araştırmacılara ABD'de burs olanağı sağladığı gibi, ABD'li öğretmenleri ve araştırmacıları da Türkiye'ye getirmiştir. Program kapsamında, 1950-60 yılları arasında, 50 öğretmen ve öğretim görevlisini ve 133 öğrenciyi ABD'ye göndermiştir. Bunun yanı sıra, 79 ABD'li öğretim görevlisi, öğretmen ve araştırmacıyı da Türkiye'ye getirmiştir⁹⁰. 1954'te başlayan Eisenhower Bursu ile de, her yıl Türkiye'de önemli görevlere gelebilecek iki kişi, ABD'ye bir yıl staj yapmak için yollanmıştır⁹¹.

Uluslararası İşbirliği İdaresi eğitim alanında teknik program yardımı sağlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'yla yaptığı anlaşma gereğince her yıl belirli sayıda öğretmen

⁸⁹ Ataöv, s.230-231.

⁹⁰ *Türkiye'nin Dış Kültür Münasebetleri*, s.5-7.

⁹¹ *A.g.e.*, s.8.

ABD'ye yollamıştır. Uluslararası İşbirliği İdaresi, öğretmen eğitimine ek olarak Georgetown Üniversitesi'nde İngilizce öğretmenlerin yetiştirilmesi için bir program hazırlamış ve Türkiye, İngilizce öğretmenlerini bu üniversiteye göndermiştir⁹². ABD'ye gönderilen öğretmenlerin, Amerikan modelini örnek almaları nedeniyle eğitimde, yabancılaşma sorunu ortaya çıkmıştır⁹³.

Gençler üzerinde ABD kültürünün yayılmasında, en etkin çalışmalardan birini Amerikan Field Service yapmış ve 1948'den itibaren her yıl üniversitelerden seçilen öğrencilere burs sağlayarak ABD'ye yollamıştır. Bu öğrenciler, bir yıl süreyle hem Amerikan ailelerinin yanında kalmışlar, hem de Amerikan okullarına devam etmişlerdir⁹⁴. Her yıl liselerde başarılı ve zeki olan 100 kişiye verilen bu bursla, öğrencilerin, hem Amerikan kültürüne sempati duymaları sağlanmış, hem de beyin ithali kolaylaştırılmıştır. Bu bursu alan gençlerin çoğu, Amerikan kültüründen etkilenmiş olarak yurda dönmüşlerdir⁹⁵. Yeni kuşaklarda Amerikan hayranlığının yayılmasında etkili olmuşlardır. Bu öğrencilerin bir kısmı da, daha sonra öğrenimlerine ABD'de devam etmişlerdir.

ABD düzenlediği eğitim programlarıyla Türk eğitim sistemi üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Gerek öğretmenler ve gerekse öğrenciler, Amerikan kültürüne hayranlık duymuşlardır. Bunun sonucunda Türk eğitim sistemi ABD modelini örnek almış ve bu doğrultuda düzenlemeler yapılmıştır. Gerek açılan yeni okullarda gerekse, okulların müfredat programlarında bu etkileri görmek mümkündür.

4. Yabancı Uzmanların Türk Eğitim Sistemine Etkileri

1946 yılında başlayan ve 1950-60 döneminde doruk noktasına ulaşan Türk-Amerikan yakınlaşmasının en önemli sonuçlarından biri, farklı alanlarda pek çok ABD'li uzmanın Türkiye'ye gelmesidir. Bu uzmanlar akımından eğitim sistemi de payını almıştır. Demokrat Parti, eğitim politikasında CHP'den farklı bir politika izlemiş ve Avrupa'dan çok, ABD'nin eğitim sistemini örnek almıştır.

⁹² Türkiye'nin Dış Kültür Münasebetleri, s.8-9.

⁹³ M.Şükrü Koç, *Emperyalizm ve Eğitimde Yabancılaşma*, Ankara, Güven Matbaası, 1970, s.108.

⁹⁴ Türkiye'nin Dış Kültür Münasebetleri, s.9.

⁹⁵ Koç, s.155-156.

1950-60 döneminde, Türkiye'ye gelen 44 yabancı eğitim uzmanlarının 41'i ABD'lidir⁹⁶. Bu uzmanlar, köy eğitimi, halk eğitimi, orta eğitim, teknik okullar ve öğretmen yetiştirme konularıyla ilgilenmişlerdir. DP hükümetinin ABD'ye başvurması üzerine ilk uzmanlar, 1951 yılından itibaren Türkiye'ye gelmeye başlamış ve sayıları yıldan yıla artmıştır. Türkiye'ye gelen ilk uzmanlar, köy eğitimi için Kate V. Wofford, tanınmış Psikolog Willyam Kvaraceus ve Halk Eğitim Uzmanı Dickerman'dır. Ford ve Rockefeller vakıfları tarafından parasal yönden desteklenen bu uzmanlar, Türkiye'de incelemelerde bulunmuşlar ve seminerlere katılmışlardır. Yaptıkları çalışmalarla ilgili hazırladıkları raporları, Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmuşlardır. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı'nın merkez örgütünde de seminerler ve konferanslar vermişlerdir. Bu dönemde Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlardan bazıları, bakanlık bünyesinde danışman olarak görev almışlardır. ABD'li uzmanların başkanlığında eğitim alanıyla ilgili çeşitli kurumlar ve örgütler kurulmuştur⁹⁷.

ABD'den gelen uzmanların Türk eğitim sistemine önemli etkileri olmuştur. Bu uzmanlardan biri, liselerde incelemelerde bulunmak üzere 1953 yılında Türkiye'ye gelen Ellswort Tompkin'dir. Tompkins'in önerileri doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı, on kişilik bir heyeti ABD'ye yollamıştır. Bu heyetin verdiği rapor doğrultusunda, Ekim 1953'de "Muhtelif Gayeli Orta Okul" açılmasına karar verilmiştir. ABD'deki "Hochscholl" örnek alınarak açılan bu okulların kuruluş gerekçesi, Tompkins'in raporunun özeti gibidir⁹⁸.

"Deneme Ortaokul ve Liseleri"de ABD'li uzmanların önerisiyle açılmıştır. İlk olarak 1954'te Bahçelievler Lisesi ve İstanbul Atatürk Kız Lisesi'nde deneme programları uygulandıktan sonra, 1955'te Atatürk Kız Lisesi de, bu kapsam içine alınmıştır⁹⁹. Deneme programlarının uygulandığı okul sayısı, zamanla artmış ve Türk eğitim sisteminde yeni bir model olarak, bu dönemle birlikte yerini almıştır

⁹⁶ Bu uzmanların tam listesi için bkz. Mustafa Şahin, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarında Yabancı Uzmanların Yeri (1923-1960)", (basılmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi), s.74-76. Bu dönemde ABD'den gelen yabancı uzman ve öğretmen sayısının 156 olduğu belirtilmektedir. Adil Adnan Öztürk, "Türkiye'de Milli Eğitimdeki Gelişmeler (1950-1960)" (basılmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Dokuz Eylül Üniversitesi), s.170.

⁹⁷ Gedikoğlu, *Kemalist Eğitim İlkeleri ve Uygulamaları*, s.126.

⁹⁸ Öztürk, s.145-146.

⁹⁹ A.g.e., s.170.

Daha önce belirtildiği gibi, Köy Enstitülerinin ilköğretmen okullarıyla birleştirilmesinde ABD'li uzmanların rolü olmuştur. Bunun yanı sıra öğretmen okullarının öğretim süreleri, programları, yurt dışına öğretmen yollanması ve yeni okulların açılması gibi konularda yapılan düzenlemelerde de yabancı uzmanların raporları göz önüne alınmıştır. ABD ile öğrenci değişim programlarının uygulanmasında da, yabancı uzmanların etkileri olmuştur¹⁰⁰.

1950-60 döneminde ABD'li uzmanlar, eğitimle ilgili pek çok proje hazırlamışlar ve uygulanmasına katkıda bulunmuşlardır. Projeler, köy eğitimi, halk eğitimi, tarım eğitimi, İngilizce okulu, ev idaresi, mesleki ve teknik eğitim, öğretmen yetiştirme ve kütüphanecilik gibi konularını kapsamaktadır. Türk Hükümeti, bu projelerin uygulanmasını sağlamak için pek çok kişiyi ABD'ye yollamıştır¹⁰¹.

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanların raporlarının bir kısmı dikkate alınmamışken, bir kısmı eğitim sisteminde oldukça etkili olmuştur. Uygulanan deneme okulları ve projelerle, ilerici bir eğitime ulaşmak mümkün olmamıştır. Gerek Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanların, gerekse uygulamaya konulan projelerin en önemli sonucu, Türkiye'de, ABD'nin kültürel nüfuzunun iyice artmasıdır. Önceki dönemlerde de, Türkiye'ye yabancı uzmanlar gelmiş olmasına rağmen, tek bir ülkenin egemenliği söz konusu değildir. Ancak, 1950-60 döneminde kurulan hükümetler, yabancı uzman tercihinin ABD'den yana kullanmışlardır. Bunun en önemli nedeni, hiç kuşkusuz ABD ile kurulan yakın ilişkilerdir.

5. Yeni Üniversitelerin Açılması

1950-60 döneminde Atatürk Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi olmak üzere dört üniversite açılmıştır.

Doğu Anadolu'da bir üniversite kurma isteği ilk kez, 1 Kasım 1937 Atatürk'ten gelmiş, fakat sağlığında gerçekleştirilememiştir. 1950 yılında yeni Cumhurbaşkanı Bayar, Doğu'da bir üniversite açılması konusunu yeniden gündeme getirmiş¹⁰² ve çalışmaları başlatmıştır. 1953 yılında Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş hazırlıkları

¹⁰⁰ Şahin, s.201,210.

¹⁰¹ Koç, s.110-112. Bu proje kapsamında ABD'ye 3147 kişi yollanmıştır. Bunlardan 413'ü Milli Eğitim Bakanlığı'nın personelidir. Gedikoğlu, *Kemalist Eğitim İlkeleri ve Uygulamaları*, s.128.

¹⁰² Celâl Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, haz.İsmet Bozdağ, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1986, s.116.

yasası çıkarılmıştır. Doğu bölgesinin gelişmesinde önemli bir bilim merkezi olması düşünülen Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş yasası ise, 31 Mayıs 1957'de çıkarılmış ve öğretime, 17 Kasım 1958'de başlanmıştır. Atatürk Üniversitesi'nin merkezi Erzurum olmakla birlikte, fakülte ve yüksekokullarının bir çoğu Van ve Diyarbakır illerindedir. Üniversite özerkliğine rağmen Atatürk Üniversitesi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuştur¹⁰³.

Atatürk Üniversitesi, Amerikan "Land-Grant" üniversiteleri tarzında kurulmuş ve geleneksel meslekler yanında, tarım ve hayvancılığa yönelik bölümlere ağırlık verilmiştir. Nebraska Üniversitesi ile yapılan anlaşma gereğince, çok sayıda öğretim elemanı, bu üniversiteye yollanmıştır. Ayrıca, Nebraska Üniversitesi'nden bir grubun da, Atatürk Üniversitesi'nde görev alması kararlaştırılmıştır¹⁰⁴.

ABD, daha önce Beyrut'ta kurduğu uluslararası üniversitenin benzerini Türkiye'de kurmak istemiştir¹⁰⁵. Türk yöneticilerinin bu fikre destek vermeleri üzerine, 1956'da Birleşmiş Milletler desteğiyle Bölge Planlama ve Mimarlık Okulu kurulmuş ve bu okul ODTÜ'nün çekirdeğini oluşturmuştur. Bu okul, 23 Ocak 1957 tarihli yasayla, Orta Doğu Teknik Üniversitesi adını almıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kurulma amacı, Orta Doğu'nun kaynaklarını geliştirmek, ekonomik sorunlarını çözmek, Türk ulusuna ve diğer uluslara yarar sağlayacak bilimsel araştırmalar yapmaktır¹⁰⁶. Ayrıca, Türk öğrencilere bilimsel, teknik ve mesleki alanlarda, genelde İngiliz diliyle iyi bir eğitim vermek ve diğer ülkelerin öğrencilerine eşit koşullar sağlamak amaçlanmıştır¹⁰⁷. ABD ile birlikte İngiltere'de bu üniversitenin kuruluşuna, hem parasal, hem de araç-gereç desteği sağlamışlardır. Öğretim dilinin İngilizce olması, Türkiye'de önemli bir tepki yaratmamıştır¹⁰⁸.

ODTÜ, üniversiteler yasasının getirdiği kuruluş, işleyiş ve örgütlenme sisteminin dışında tutulmuştur. Parasal, bilimsel ve teknik yardımın ABD'den geleceği varsayılarak, ABD'nin üniversite sistemi temel alınmıştır. Üniversiteye yardım

¹⁰³Hüseyin Korkut, "Üniversiteler," *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1983, s.324-325.

¹⁰⁴A.g.m.,s.325; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci bölüm), s.62.

¹⁰⁵ Ayrıca ABD'nin Ankara Büyükelçisi McGhee, Türkiye'nin Orta Doğu'daki ülkelerle iyi ilişkiler kurması için askeri ve sivil okullarını bu ülkelerin öğrencilerine açmasını önermiştir. Bayar, bu düşünceden etkilenmiştir. McGhee, s.192.

¹⁰⁶ Korkut, s.326.

¹⁰⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s.64.

¹⁰⁸ William Bluent, "İngiltere ve Orta-Doğu Teknik Üniversitesi," *Forum*, C.XI, No.130, s.8.

sağlayan çeşitli kuruluşların temsilcilerinden oluşan “Mütevelli Heyeti”, yönetim ve denetimi üzerine almıştır¹⁰⁹.

1950’li yıllarda, kamu ve özel sektörün insan kaynağı ihtiyacını kısa sürede karşılamak ve yüksek öğretimi, ülke çapında yaygınlaştırmak amacıyla bölge üniversitelerin açılması düşünülmüştür. Bu nedenle, Ankara ve İstanbul’dan sonra Ege Bölgesi’nin ekonomik ve kültürel merkezi olan İzmir’de, üniversite kurma çalışmalarına girişilmiştir. 27 Mayıs 1955’te kuruluş yasası çıkarılan Ege Üniversitesi, 1955-56 öğretim yılında eğitime başlamıştır. İlk açıldığında Tıp ve Ziraat olmak üzere iki fakülteye sahipti¹¹⁰.

Doğu Karadeniz bölgesinin sosyal ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunması ve bölgeye her yönden öncülük yapması amacıyla, Karadeniz Teknik Üniversitesi kurulmuştur. Bu üniversitenin kuruluş yasası, 20 Mayıs 1955’de çıkarıldığı halde öğretime, ancak 1963 yılında başlanabilmiştir. Bu üniversite de Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır¹¹¹.

1950-60 döneminde dört yeni üniversitenin açılmasıyla, Türkiye’deki üniversite sayısı altıya çıkmıştır. Bununla birlikte, açılan üniversitelerin önemli eksiklikleri vardır. Bir biri arkasına açılan bu üniversiteler, az sayıda fakültelerle öğretime başlamışlardır. Ayrıca, yeni açılan üniversitelerin 1946 Üniversite Yasası kapsamına alınmaması ve Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmaları, iktidarın üniversiteler konusundaki çekincesini göstermektedir. Bu dönemde, iktidarın en çok şikayet ettiği konulardan biri, üniversite elemanlarının siyasete karışmasıdır. Dönemin Türk-Amerikan yaklaşması, üniversiteleri de büyük ölçüde etkisi altına almış ve Amerikan modeline uygun üniversiteler kurulmuştur. Bunlar içerisinde en önemlisi, yabancı dille eğitim veren ilk üniversite olan Orta Doğu Teknik Üniversite’dir.

C. DİLDE REFORMUN TARTIŞMAYA AÇILMASI VE ANAYASA DİLİNİN İLK DURUMUNA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Çok partili yaşama geçişle birlikte, en çok eleştiriye uğrayanlardan biri, Dil Devrimi’dir. Gerek muhalefet partileri gerekse bazı aydınlar, Dil Kurumu’nun

¹⁰⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (İkinci Bölüm), s.64-65.

¹¹⁰ Korkut, s.327.

¹¹¹ A.g.m., s.328.

çalışmalarını uydurmacılıkla suçlayarak, dil alanında yapılan çalışmaların durdurulmasını istemişler; dilde zorlama yapılamayacağını ve kendi haline bırakılması gerektiğini savunmuşlardır¹¹². Bu iddialar, İstanbul Muallimler Birliği'nin 1948'de düzenlediği "Dil Kongresi"nde açıkça ortaya konulmuştur. Kongre, Dil Devrimi'ni savunanlarla onu eleştirenlerin tartışmasına sahne olmuştur. Dil çalışmalarını eleştirenler, dilin siyasete alet edildiğini, uydurma kelimelerin devlet zoruyla okul kitaplarına sokulduğunu, kuşakların birbirini anlamadığını ve Türk Dil Kurumu'nda bilgisiz kişilerin çalıştığını ileri sürmüşler ve dil devriminden bütünüyle vazgeçilmesini istemişlerdir¹¹³.

1950 yılındaki iktidar değişimi, Dil Devrimi'ne yapılan eleştirilerin yoğunlaşmasına ve ödünler verilmesine neden olmuştur. Hükümet programının DP Meclis Grubu'nda görüşülmesi sırasında bazı partililer, dil alanındaki karışıklığın giderilmesi istemişlerdir¹¹⁴. Yeni dönemle birlikte, dil alanındaki çalışmalara karşı olanlar, daha yüksek sesle eleştirilerini ve hükümetten beklentilerini belirtmeye başlamışlardır. 1945'te Türkçeleştirilen anayasanın eski haline getirilmesini istemişlerdir¹¹⁵. Ancak yeni hükümet, ilk zamanlar bu konu üzerinde pek durmamıştır. DP Samsun Milletvekili Tevfik İleri, Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildikten kısa süre sonra bu konudaki çalışmaları başlatmıştır. Türk Dil Kurumu'nun 8 Şubat 1951'de düzenlediği olağanüstü kurultayda Milli Eğitim Bakanı İleri, dil alanındaki çalışma ve araştırmalarda yaşayan halk dilinin temel alınması gerektiğini savunmuştur. Dil Kurumu Başkanlığı'na seçilen Enver Ziya Karal ise, yaşayan dillerin sözcük uydurmakla ilerleyebileceğini, uydurmanın anlamının yaratma olduğunu ve kurumun dilde devrim amacıyla kurulduğunu belirterek, İleri'nin isteğine karşı çıkmıştır. Karal, Atatürk'ün vakfı olan Dil

¹¹² Nurullah Ataç, "Dil, Gene Dil," *Ülkü*, C.2, No.15(Mart 1948), s.6-7; Sami N. Özerdim, "Dilimizi Beğenmeyenler," *Ülkü*, C.2, No.22(Ekim 1948), s.28-29.

¹¹³ Levend, s.452.

¹¹⁴ *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, 28 Mayıs 1950, C.1, s.126.

¹¹⁵ 27 Mayıs 1950'de Adnan Adıvar'ın "Son İnkılap ve Dil" başlıklı Cumhuriyet'teki yazısı, dil tartışmalarının gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, Avukat Burhan Apaydın'ın TBMM Başkanlığı'na yaptığı başvuru ilginç bir olay olarak değerlendirilebilir. Apaydın, bir vatandaş olarak yaptığı başvuruda, halkın kendisine yabancı olan bir dili kullanması için zorlandığını ve anayasanın yapay bir dile çevrildiğini ileri sürmüştür. Eski hükümetin yaptığı bu yanlışın IX. Meclisin düzeltilmesi gerektiğini ve halkın kullandığı dilin geçerli olmasını ifade etmiştir. *Vatan*, 16 Haziran 1950, s.1. Bu olay, DP döneminde, 1945'te Türkçeleştirilen anayasanın değiştirilmesini isteyen ilk istek olması bakımından önemlidir.

Kurumu'nun, her koşulda amacına sadık kalacağını ve yaşayacağını belirtmiştir. Kurumun diğer üyeleri de, bu Karar'ın görüşlerini desteklemişlerdir¹¹⁶. Dil Kurumu üyelerinin bu görüşleri, başta Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri olmak üzere, hükümetin diğer üyelerini memnun etmemiş ve hükümet, Dil Kurumu'na yapılan ödeneği 1951'de kesmiştir.

Menderes Hükümeti, 1945'te Türkçeleştirilen anayasa dilinin değiştirilmesi için 1952 yılında harekete geçmişler ve Mart 1952'de, Fuat Köprülü ve 204 DP'li milletvekili, TBMM'ne bu konuda bir önerge vermişlerdir. Önergenin gerekçesinde, 1945'de yapılan değişiklikle dilde yaşayan pek çok sözcüğün atılarak, yerine uydurma kelime ve terimlerin yerleştirildiği ileri sürülmüştür. Bu değişiklik, ırkçı ve tasfiyeci olarak değerlendirilmiş ve konuşma diline aykırı olduğu için karışıklıklara neden olduğu savunulmuştur. Ayrıca gerekçede, kuşaklar arasında anlaşmazlığa yol açan bu uydurma sözcüklerin, anayasadan çıkarılması isteği belirtilmiştir¹¹⁷. Bu önerge büyük tartışmalara yol açmıştır. Dil Devrimi'ni savunanlar, bu teklifi "dil irticai" olarak adlandırmışlardır¹¹⁸. Türk Dil Kurumu, teklifi inceledikten sonra 18 Mart 1952'de bir broşür yayınlamış ve hiçbir bilimsel kurum ya da kişilere danışılmadan hazırlanan yasa önerisindeki uydurmacılık ve dilde ikilik iddialarını reddetmiş ve bu değişiklikle dilde ikiliğin yaratılmış olacağını vurgulamıştır¹¹⁹.

Anayasa dilinin değiştirilmesiyle ilgili öneri, 8 Aralık 1952'de Meclis'te görüşülmüştür. CHP'nin yanı sıra DP'nin bazı milletvekilleri de, öneriye destek vermediklerini açıklamışlardır. DP Ankara Milletvekili Sadri Maksudi Arsal, bunun

¹¹⁶ *Vatan*, 9 Şubat 1951, s.1,4. DP Hükümeti ile Türk Dil Kurumu arasında yaşanan tartışmalarda önemli bir etken de kuşkusuz olağanüstü kurultayda, İnönü'nün şeref üyesi olarak seçilmesidir. *Vatan*, 12 Şubat 1951, s.1. 14 Mayıs seçimlerinden sonra Milli Eğitim Bakanlığı, Dil Kurumu'na pek ilgi göstermemiş ve Merkez Kurulu'nun toplanması için yapılan ricalara yanıt vermemiştir. Bunun üzerine Bilim Kurulu Kasım 1950'de toplantıya çağırılmıştır. Tüzük değişikliği yapmak amacıyla olağanüstü kurultay toplanmıştır. Leved, "Dil Kurultayı Konuları," *Ulus*, 13 Mart 1951, s.2. Hükümetin baştan beri bu ilgisizliği hem kuruma hem de Dil Devrimi'ne bakışını ortaya koymaktadır. Milli Eğitim Bakanı İleri, 1951'de bütçe görüşmeleri sırasında Dil Kurumu'nu sert eleştirmiş ve verilen ödeneğin kesilmesini istemiştir. Bu tarihte kesilen ödenek, DP döneminde bir daha hiç verilmemiştir. *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.48-49; *Ulus*, 25 Şubat 1951, s.5.

¹¹⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, C.18, Ankara, TBMM Basımevi, 1953, s.232.

¹¹⁸ *Ulus*, 8 Mart 1952, s.1; 9 Mart 1952, s.1. Peyami Safa, anayasaya Arapça kelimeler konulması durumunda, yeni neslin Arapça bilmediği için okullara Arapça öğretimi konusunu da beraberinde getireceğini belirtmiştir. Safa, "Arapça Hortluyor," *Ulus*, 13 Mart 1952, s.1.

¹¹⁹ TDK bu broşürde, TBMM ve dil işiyle uğraşanlardan Atatürk'ün sadece adına ve heykeline değil, düşüncelerine, saygı gösterilmesini istemiştir. Ayrıca, dilin, gerileştirici hareketten kurtarılması için daha dikkatli ele alınması gerektiğini belirtmiştir. *Dil Davası*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1952, s.130-134.

dil uzmanlarının oluşturduğu bir komisyona bırakılmasını istemiştir. Ona göre, bu yasanın kabul edilmesi, Atatürk'ün Dil Devrimi baltalamak ve ona darbe vurmak anlamını taşımaktadır¹²⁰. Bazı DP'liler ise, bir önceki hükümetin yaptığı hataya düşmemek için anayasanın dilinde değişiklik yapılmadan, 1924'teki ilk şekline sokulmasını istemişlerdir¹²¹. Bu görüşün önemli ölçüde destek bulması üzerine, 16 Aralık 1952'de öneri DP Meclis Grubu'nda görüşülmüştür. Menderes grupta yaptığı konuşmada, anayasa dilinin yeniden değiştirilmesinin tartışmalara yol açacağı ve eski hükümetin yaptığı hatanın tekrarlanacağını belirterek, amaçlarının, yürütmenin dil üzerine yaptığı baskıyı kaldırmak olduğunu savunmuştur. Anayasanın eski haline getirilmesiyle bunun sağlanacağını ileri sürmüştür. DP Meclis Grubu'nda yapılan görüşmeler sonunda anayasanın, 1945'ten önceki haline getirilmesi önerisi, grupta kabul edilmiştir¹²². Grubun aldığı bu karardan sonra, 24 Aralık 1952'de, 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun yeniden yürürlüğe konması hakkındaki yasa teklifi TBMM'de görüşülmüş ve aynı gün kabul edilmiştir¹²³.

Yapılan bu değişikliklerle birlikte, gerek anayasa ve gerekse iç tüzük, bütünüyle 1924'teki şekline getirilmiş, bakanlık isimleri değiştirilmiş ve sözcüklerin pek çoğu yerleşmiş olmasına rağmen bunların yerine Arapça kökenli sözcükler konulmuştur. Genel olarak Dil Devrimi'ne olumsuz olarak bakan DP Hükümeti, dil alanındaki çalışmalara destek vermemiştir.

Ancak yeni iktidarın Dil Devrimi'ni baltalama çabaları bununla kalmamıştır. 1952 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, Türkçe felsefi terimleri yeniden gözden geçirmek için bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon, Türkçe terimlerin çoğunu değiştirerek yerine yabancı terimler koymuştur. Bununla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı, Dil Kurumu'nu sık sık eleştirmiş ve derleme faaliyetlerini de engellemeye çalışmıştır¹²⁴. Türk Dil Kurumu ise, ödeneğinin kesilmesine rağmen çalışmalarına bütün hızıyla devam etmiş ve derleme, terim, gramer ve sözlük çalışmaları yanında dergiler çıkarmıştır¹²⁵.

DP döneminde, Dil Devrimi'nden önemli ölçüde taviz verilmiştir. DP

¹²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C.18, s.131-134.

¹²¹ A.g.e., s.135-137.

¹²² Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, 16 Aralık 1952, C.83, s.32-36.

¹²³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C.18, s.389-410.

¹²⁴ Dil Devriminin 30 Yılı, s.55-58.

¹²⁵ Levend, s. 467- 479.

hükümetleri, Türkçeleştirme çalışmalarını uydurmacılık olarak nitelendirmişlerdir. Dilin kendi kendine gelişeceği savunarak, dil alanında devrimin mümkün olmayacağı ileri sürülmüşlerdir. Genel olarak DP, dilde evrimci gelişme anlayışını benimsenmiş ve yaşayan dilin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Dilin, yabancı kelimelerden temizlenmesi ve ulusal dilin yaratılması amacıyla Atatürk'ün başlattığı Dil Devrimi'ni, devrim olarak görmemiş ve Atatürk'ün adını vermeden dil çalışmalarını eleştirmiştir. Bu anlayışın sonucunda, Dil Devrimi'ni büyük ölçüde baltalamıştır.

D. TARİH ALANINDAKİ YENİ YAKLAŞIMLAR

1. Osmanlı Tarihiyle İlgili Çalışmaların Yoğunluk Kazanması

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Türkiye'de siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamda olduğu gibi tarih anlayışı ve çalışmaları konusunda da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler, Kemalist dönemin kapandığının işaretleridir. Gerek benimsenen ideoloji ve tarih anlayışı, gerekse dış ve iç politika değişimleriyle Osmanlı'dan kopuşu temsil eden Kemalist görüş, yeni dönemde reddedilmiş ve Kemalizm yeniden yorumlanmıştır¹²⁶.

Bu dönemden sonra giderek artan biçimde, Türkiye'de yeni bir tarih anlayışı egemen olmaya başlamıştır. Atatürk döneminde benimsenen ve ideolojik düzeyde Osmanlı'dan kopuşu ifade eden tarih anlayışı reddedilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devamı olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin III.Selim'den itibaren başlayan Osmanlı reformlarının, doğal sonucu olduğu kabul edilmiştir. Bu reform sürecini tamamlayan gelişme ise, çok partili yaşama geçiştir. Türk tarihiyle ilgili bu yeni anlayış, Anglo-Sakson Doğu Bilimcileri tarafından önemli ölçüde desteklenmiştir¹²⁷.

Yeni tarih anlayışında Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın mirasçısı ve devamı sayıldığından, Osmanlı tarihi üzerinde yapılan çalışmaların sayısı artmıştır. Bazı tarihçiler, Osmanlı Tarihi'nin Türk tarihi içine yerleştirilmesi ve incelenmesiyle gerçek ve bütüncül bir Türk tarihinin oluşturulabileceğini ileri sürmüşlerdir¹²⁸. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra benimsenen tarih anlayışını, romantik olarak

¹²⁶ Timur, "Osmanlı Mirası," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s.17-18.

¹²⁷ *A.g.m.*, s.18-19.

¹²⁸ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983, s.63-64.

değerlendirerek, bilimsel yöntemler ve eleştirel yaklaşımların gelişmesiyle bu dönemin son bulması gerektiğini savunmuşlardır. Romantik tarih anlayışının, ulusal tarih araştırmalarında önemli hamlelerin atılmasını sağladığı ve böylece işlevselliğini tamamladığını belirtmişlerdir. Yeni tarih anlayışını benimseyen tarihçiler, Osmanlı Tarihi hakkındaki yanlış düşünceler ve kanıların değiştirilmesinin gerekliliğine inanmışlardır¹²⁹. Bu nedenle, Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalarda artış görülmüştür. Türkiye'nin sosyo-ekonomik sorunları tarihsel bir bakış açısıyla irdelenmeye çalışılmıştır¹³⁰.

1950'den itibaren Osmanlı tarihi üzerinde yapılan çalışmaların ve yayınların artması dikkat çekicidir. Bu yayınların bir çoğunda Osmanlı reformları abartılarak, Osmanlı tarihinin bugüne kadar ihmal edilmesi eleştirilmiş ve 600 yıllık bir tarihin yok sayılmayacağı ileri sürülmüştür. Tam bir Osmanlı tarihi yazılabilmesi için, bu döneme ait belgelerin toplanması gerektiği ifade edilmiştir¹³¹. Osmanlı döneminin tarihe gömüldüğü gibi, eserlerinin de gömülmesinin büyük hata olduğu vurgulanmış ve tarihi belgelerin saklanması istenmiştir¹³².

Çok partili döneme geçişle birlikte gelişen "milliyetçi-mukaddesatçı" akım, sayıları gittikçe artan dergilerle kendilerini ifade etmeye başlamışlardır. 1950-60 DP iktidarı döneminde yapılan, kültür politikasındaki değişimlerden sonra iyice güç kazanmışlardır. Bu hareket, yeni bir tarih anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Türk tarihini, İslamcı bir yapıya oturtmayı amaçlayan hareket, daha sonraki dönemde Türk-İslam Sentezi olarak anılmaya başlanmıştır¹³³.

1950-60 yılları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimler nedeniyle ortaya çıkan yeni tarih anlayışı, Atatürk'ün tarih anlayışından önemli ölçüde farklılıklar içermektedir. Bu dönemde Atatürk'ün ulusal tarih anlayışı, önemli ölçüde yadsınarak, Osmanlı tarihi ön plana çıkarılmış ve Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devamı sayılmıştır. Bu yeni tarih anlayışı, cumhuriyetin yeniden yorumlanmasına

¹²⁹ Berktaş, s.93-94.

¹³⁰ Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik," *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1986, s.434-435.

¹³¹ Niyazi Ahmed Banoğlu, "Sayın Nadir Nadi'ye Açık Mektup," *Yeni Tarih Dünyası*, C.3, No.21-22, s.878-879; Mithat Sertoğlu, "Türk Tarihçiliğinin Bugünkü Durumu ve İstikbali," *Vatan*, 6 Şubat 1954, s.2.

¹³² Banoğlu, "Affedilmez İhmallerimiz," *Yeni Tarih Dünyası*, C.2, No.12, s.486.

¹³³ Copeaux, s.56-57.

neden olmuştur. Türk kimliğinin belirlenmesinde de önemli bir değişimi simgelemektedir.

2. Tarih Ders Kitaplarının İçerik Değişimi

1950 yılındaki iktidara gelen DP'nin, ders kitaplarının basım ve yayını serbest bırakması, ders kitaplarının siyasete alet edilmesine neden olmuştur. Kuşkusuz tarih kitapları, siyasi iktidarın görüşlerini yaygınlaştırması için önemli bir araç olmuştur¹³⁴.

1950 yıllarından itibaren, Devrim Tarihi ders kitapları önemli bir tartışma konusu olmuştur. 1944'te Tarih IV'ün yerini alan, Enver Ziya Karal'ın hazırladığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitabı, bu dönemde de okutulmuştur. Ancak ders kitaplarının yazımının serbest bırakılması nedeniyle, yeni kitaplar da yazılmıştır. Bu kitaplarda, siyasal iktidarın devrime bakış açısı temel alınmış ve iktidarın beğenisini kazanmak amacı ön planda tutulmuştur. Bunlardan en önemlisi, Enver Behnan Şapolyo'nun hazırladığı, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi"dir. Şapolyo kitabında, II.Dünya Savaşı yıllarındaki yönetimi kötüleyerek, DP iktidarını kansız bir ihtilal olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Kurtuluş Savaşı yıllarıyla ilgili bölümlerinde İnönü'den çok az söz etmeye çalışmış ve Bayar'ın adını yücelterek sıklıkla kullanmıştır¹³⁵.

1947'den itibaren, Batı tarihine büyük önem veren ve hümanist nitelikli tarih ders kitapları hazırlanmıştır. Diğer dönemlerden farklı biçimde de olsa, Batı yanlısı olan DP, 1950-60 döneminde Batı'ya yaklaşmak için Batı'yı öğrenme gereğini duymuştur. Böylece tarih öğretiminde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde çoğunlukla Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın hazırladığı tarih kitapları okutulmuştur. Kitaplarda Antik çağ dönemine büyük yer verilirken, Türk tarihine ayrılan kısım azaltılmıştır¹³⁶. Bununla birlikte ikilinin hazırladığı lise tarih ders kitaplarında, Türk Tarih Tezi'nden vazgeçilmediği görülmüştür¹³⁷.

¹³⁴ Öztürk, s.173-174.

¹³⁵ Erdal Arslan, "Devrim Tarihi Ders Kitapları," *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.298-299.

¹³⁶ Copeaux, s.84-86.

¹³⁷ Yücel Kabapınar, "Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretimde (Lise)Tarih Öğretimi," (basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi), s.42.

Bu dönemde DP Bolu Milletvekili Zuhuri Danışman'ın ortaokul üçüncü sınıflar için hazırladığı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okutulmasına karar verilen tarih kitabı büyük tartışma yaratmıştır. Danışman kitabında, İnönü'nün Kurtuluş Savaşı içindeki rolüne ve Cumhurbaşkanlığı dönemine yer vermemiştir. İnönü savaşlarında İnönü'nün adının geçmemesi ve Bayar'ın adının sıklıkla anılması, basında ve üniversite öğretim üyeleri arasında tepkiyle karşılanmıştır¹³⁸. DP Bolu Milletvekili Danışman'ın hazırladığı kitap, iktidar değişikliğinin tarih kitaplarına yansıtılmasının en belirgin örneklerinden biridir.

Dönem boyunca okutulan tarih kitaplarının içeriklerinde bazı değişiklikler yapılmış olmakla birlikte, genel olarak bakıldığında 1931'de hazırlanan dört ciltlik tarih ders kitaplarının etkisini görmek mümkündür¹³⁹. Ancak Devrim Tarihi dersleri için hazırlanan tarih kitaplarında, daha çok iktidar partisini memnun etmek amacıyla içeriğinde değişiklikler yapıldığını söylemek mümkündür.

E. BİLİM ALANINDAKİ DEĞİŞİMLER

1950-60 döneminin siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerinden bilim alanı da etkilenmiştir. Bu etkilerin bir kısmı dönem içinde kendini belli ederken, bir kısmı da daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Eğitim ve sosyal yaşamındaki değişikliklerden en çok etkilenen ise, sosyal bilimler olmuştur.

Sosyal bilim alanında özellikle Sosyoloji'de bir durgunluk dönemi yaşanmıştır. Sosyoloji alanında yapılan çalışmalar, nitelik ve sayısal açıdan diğer dönemlere oranla oldukça yetersiz kalmıştır. Bilimsel çevreler ile siyasi iktidar arasında yaşanan kopukluk giderek çatışmaya dönüşmüştür¹⁴⁰.

Sosyoloji öğretiminde ve anlayışında değişimler yaşanmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren Le Play okulunun deneysel sosyolojisi, bazı fakültelerde okutulmaya çalışılmıştır. Bu döneme gelindiğinde ise, genel kuramı reddeden, gözleme dayalı, betimleyici ve deneysel Amerikan Sosyolojisi bazı kuruluşlarda etkin olmaya başlamıştır. Amerikan Sosyolojisi'nin etkisi nedeniyle Davranışçı Sosyoloji de savunulmaya ve kuramlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak insan davranışlarını

¹³⁸ *Ulus*, 28 Eylül 1950, s.1,4; *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1950, s.1,3.

¹³⁹ Berktaş, s.58.

¹⁴⁰ Kaçmazoğlu, s.62.

gözleyerek ve betimleyerek toplumdaki ilişkileri açıklamaya çalışılmak kuşkusuz doğru olmayan sonuçlara götürmüştür¹⁴¹.

ABD ile yakın ilişkiler akademik çevreleri de etkilemiştir. Bu nedenle Amerikan sosyal bilimlerinin yöntemlerine, tekniklerine ve kuramlarına büyük ilgi duyulmuş ve bu konularla ilgili yayınlar Türkçeye çevrilmiştir. Anglo-Saksonların bireyciliğe dayanan Science Social ekolünün görüşleri, önemli ölçüde akademik çevrelerde benimsenmeye başlanmıştır¹⁴².

Bu dönemde uzun zamandan beri gözde olan Sosyoloji bilini ilk kez gündemden düşmüştür. Hukuk, Sosyal Psikoloji ve Sosyal Antropoloji gibi batılılaşmayla yakından ilgili olan bilim dalları gündemde büyük yer almıştır. Hukuk bilimi, dönemin temel tartışma konusu olan laikliği ele alarak, devrimlerden verilecek ödünlerin batılılaşma ve Batı hukuk kuralları açısından sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Sosyal Psikoloji ve Antropoloji ise, Amerikan Sosyolojisi'nin Türkiye'ye yerleşebilmesi için uygun ortamlar hazırlamıştır. Sosyal Antropoloji alanındaki çalışmalar, üçüncü dünya ülkesi olan Türkiye'yi Amerikan emperyalizminin bilimsel hizmetine açmakta etkili olmuştur¹⁴³. Bu bilim dallarında kurulan yeni kürsülerde, Amerikan görüşlerine uygun olarak bilimsel dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece batılılaşma anlayışı ve yaklaşımlarında da önemli ölçüde değişim sağlanmış ve evrimci kültür değişimi benimsenmeye başlanmıştır.

1950 yılına gelindiğinde Türkiye'de iki üniversite vardır. Ancak bu dönemde açılan dört üniversite ile sayısı altıya çıkarılmıştır. Açılan yeni üniversitelerde Amerikan üniversitelerinin model alınması, sonraki dönemlerde Amerikan etkisini daha belirgin hale getirecektir. Yeni üniversitelerin açılmasını sağlayan DP iktidarı, aynı zamanda üniversite özerkliğine zarar veren uygulamalara girişmiş ve bilim adamları üzerindeki siyasal baskıyı artırılmıştır. DP döneminin sonuna doğru üniversite çevresiyle siyasal iktidar arasındaki tartışmalar çatışmaya dönüşmüştür.

F. SANAT ALANINDAKİ DEĞİŞİMLER

Atatürk döneminden itibaren sanatın bütün dallarına ve sanatçılara büyük ilgi

¹⁴¹ Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, 6.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993, s.163.

¹⁴² Kaçmazoğlu, s.63.

¹⁴³ A.g.e., s.64-65.

gösterilmiş ve devlet tarafından desteklenmiştir. Halkevleri ise, sanatın topluma yayılmasında önemli bir kurum olmuştur. 1945'e kadar kurulan hükümetler, programlarında sanat politikası konusuna önemli yer ayırmışlardır. Ancak, 1950-60 döneminin hükümet programlarında sanat politikalarından söz edilmediği gibi, bu dönemde yapılan Eğitim Şuraları'nda da gündeme alınmamıştır. Bu nedenle dönemin sanat politikasını belirlemek için sanat dallarındaki değişim ve gelişimleri izlemekle mümkün olabilecektir.

Güzel Sanatların eğitimi için daha önce açılan akademi, bu dönemde de öğretime devam etmiştir. Bununla birlikte 1951'de Akademi'ye bağlı olarak Türk Sanat Tarihi Enstitüsü kurulmuştur. 1957'de çıkarılan yönetmelikle Akademi'ye bağlı olan bölümler özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Atatürk döneminde kurulan Devlet Konservatuvarı'nda, bale bölümü 1950'de açılmıştır. Ankara'dan sonra ikinci konservatuar ise, 1958'de İzmir'de kurulmuştur. Müzik ve sahne sanatları alanında bu iki kurum önemli sayıda sanatçıların yetişmesini sağlamıştır¹⁴⁴.

Bu dönemde sahne sanatları da gelişme göstermiştir. Türk tiyatrosu hem nitelik hem de sayı bakımından zenginleşmiştir. Devlet tiyatroların yanı sıra yavaş yavaş özel tiyatrolar da kurulmaya başlanmıştır. 1950'de Ankara'ya taşınan bale okulu, konservatuarın bir bölümü olarak eğitimini sürdürmüştür. Sahne sanatlarının gelişmesiyle ortaya çıkan ve görüntü sanatlarıyla ilgili sanatçı ihtiyacını karşılamak için 1957'de Ankara'daki Konservatuar'da ayrı bir bölüm açılmıştır¹⁴⁵. Sanatçıların yetişmesinde önemli olan bu eğitim kurumları, Türkiye'de sanatın gelişmesine önemli katkı yapmışlardır. Ancak, önceki dönemler kadar devletin desteğini sağlayamamışlardır.

Türkiye'deki resim ve heykel sanatı, dönemin Batılı devletlerle olan yakınlığından önemli ölçüde etkilenmiştir. Bununla birlikte II.Dünya Savaşı sonrası dünyadaki gelişmelerden en çok etkilenen sanat dallarından biri, mimarlıktır. Mimarlık alanında dünyadaki hızlı gelişmelerin Türkiye'ye aktarılması sonucu, ulusal mimarlık akımı etkisini kaybetmeye başlamıştır. Türk mimarisi bu dönemde, daha az güvenli ve daha devingendir ve genel bir tutum yerine genelleşmiş pek çok

¹⁴⁴ Cahit Kavcar, "Güzel Sanatlar Eğitimi," *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.508-515.

¹⁴⁵ Kavcar, s.523-525.

tutumu benimsemiştir. Bununla birlikte mimarlık eğitimindeki yabancı uzmanlar, bu değişime önemli katkı yapmışlardır. Türk mimarlığı, bu dönemde çoğunlukla dış yayınlar ve dış kaynaktan beslenmişler ve biçimsel aktarma yapmışlardır. Bu döneme kadar devlet ulusal bir mimari yaratmak amacıyla ve içe dönük bir yapı sergilemiştir. Ancak siyasal ve ekonomik değişimlerin de etkisiyle Türk mimarlığı, evrensel bir kimlik aramaya yönelmiş ve Batı'dan oldukça etkilenmiştir. 1950-60 döneminde yapılan her yapı, Batı kökenli bir akım ve anlayışın izlerini taşımaktadır¹⁴⁶.

1950-60 döneminin sanat politikası siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlerinden etkilenmiştir. Türkiye'nin Batı ile ilişkileri sanat dallarının gelişmesinde de kendini göstermiştir. Ancak devletin daha önceki dönemler kadar desteğini görmek mümkün değildir. Gerek DP programında gerekse dönem boyunca kurulan hükümetlerin programlarında sanat konusuna yer verilmediğinden tutarlı bir sanat politikasının olduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte hükümetler, sanat politikasının belirlenmesinde etkin görünmemektedirler. Ayrıca daha önceki dönemlerde olduğu gibi sanatın toplum yaşamında etkin olmasına ve yayılmasına katkı sağlamamışlardır. Sanatın topluma yayılmasında önemli bir kurum olan Halkevlerinin kapatılması da, kuşkusuz sanat alanında olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

G. SOSYAL ALANDAKİ DEĞİŞİMLER

II. Dünya Savaşı sırasında uygulanan ekonomik politikalar, sosyal yapıda değişime neden olmuştur. Savaş koşullarından yaralanan tüccar kesimi, sermayesini önemli ölçüde artırmış, ancak, hükümetin aldığı olağanüstü ekonomik önlemlerden tedirginlik duymuştur. Savaş yıllarının ekonomik güçlüklerinden en çok zarar gören kesimler ise köylüler ve işçilerdir. Yaşanan ekonomik zorluklar, hükümete karşı önemli bir muhalefet hareketini doğurmuştur. Çok partili yaşama geçişle birlikte yönetimdeki liberalleşme hareketi, gerici ve geleneksel çevrelerin siyasal ve sosyal yaşamda yavaş yavaş etkin olmalarını sağlamıştır. Fakat sosyal yapıdaki bu değişim, 1950 seçimleriyle iktidarı devralan DP döneminde önemli ölçüde belirginleşmiştir.

¹⁴⁶ Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı(1923-1983)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.274-277.

başlanmıştır. Gerek iç gelişmeler gerekse Batı ile yakın ilişkiler, değişmelerin hızlanmasına neden olmuştur. Ekonomik ve siyasi politikalar, değişimlerin yönünü belirlemiştir.

Osmanlı döneminde Batılılaşma düşüncesi çeyresinde oluşan “devletçi-seçkinci” ve “gelenekçi-liberal” cepheler, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yaşamında önemli rol oynamışlardır. II. Dünya Savaşı sonunda uzun zaman yönetimi elinde bulunduran “devletçi-seçkinci” cephenin karşına, “liberal-gelenekçi” cephe çıkmıştır. Savaş sırasında izlenen politikalar ve dış gelişmeler nedeniyle güçlenen “liberal-gelenekçi” cephe, 1950 seçimleriyle iktidara geçmiştir¹⁴⁷. Geniş halk kesimini oluşturan köylüler ve savaş sırasında sermayelerini büyük ölçüde artıran, ancak Varlık Vergisi (1942) ve Toprak Reformu Yasası (1945) gibi yapılan düzenlemelerden çıkarları zarar gördüğü için hoşnut olmayan sermaye kesimi, DP çatısı altında CHP'ye karşı mücadele etmişlerdir. DP'nin liderleri önemli bir kısmı “devletçi-seçkinci” cepheyi temsil eden CHP'nin eski mensuplarıdır. Bu nedenle esasen ait oldukları cephe, “devletçi-seçkinci” olmasına rağmen, “gelenekçi-liberaller”in temsilcileri konumundadırlar. DP, 1950 seçimleriyle iktidara gelir gelmez bürokratik kadroda değişikliğe gitmiştir¹⁴⁸. 1945-60 dönemi, bu iki cephenin siyasi mücadelesine sahne olmuştur. “Devletçi-seçkinci” cephenin temsilcisi olan CHP, devrimlerin eleştiriye uğraması üzerine ılımlı tutum takınarak ödünler vermiş olmasına rağmen, 1950 seçimlerinde iktidarı kaybetmiştir. 1950'deki DP'nin iktidarı devralması, yönetimin sınıfsal olarak değişmesi anlamını taşımaktadır. “Liberal-gelenekçi” cephenin iktidarı, devrimlerden önemli ölçüde ödünler vermiş ve din sosyal yaşama yeniden sokulmuştur. Siyasi yaşamda dini söylemler öne çıkarılmış ve başta iktidar partisi olmak üzere seçim çalışmalarında sıklıkla kullanmıştır.

1950'de DP'nin iktidarı devralması, 1945'lerde başlayan temel bir sosyal yapı değişikliğinin somut hale gelmesidir. 1950-60 döneminde ise, ekonomide izlenen politikalar, köy ve şehir yapısında önemli değişimler yaratmıştır. Köyler tarımda makineleşme, yeni yolların yapılması, liberal ekonomi, dış yardımlar ve ticari piyasanın etkisiyle kapalı geleneksel yapısından çıkarak pazar ekonomisine açık

¹⁴⁷ Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s.143-144,162-163.

¹⁴⁸ Birsen Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara, Savaş Yayınevi, 1996, s.32.

birimler haline gelmiştir. Bunun sonucunda toprak ağaları ve orta halli köylü, ekonomik olarak güçlenmiş, ancak köylünün bir kısmı fakirleşmiş ve tarım işçisi haline gelmiştir. Toprak ağaları, bu dönemde büyük güç kazanmışlardır. Orta köylülerin güçlenmesiyle ortaya çıkan tarım kesiminin küçük burjuvazisinin taşınmasıyla, kasabalar önemli merkezler haline gelmiştir. 1950'den itibaren topraksız köylüler şehirlere göç etmeye başlamışlardır¹⁴⁹. Yatırımların Batı Anadolu'ya kaydırılması bu göçlerin yönünü belirlemiştir. 1927'den beri düzenli biçimde artış gösteren şehir nüfusu, göçler nedeniyle 1950'den itibaren hızlanmıştır¹⁵⁰. Köyden kente hareketin, sanayiye ucuz işgücü sağlayacağı düşüncesi DP iktidarı döneminde iç göçlere olumlu bakılmasına neden olmuştur¹⁵¹. Ancak köyden kente göç hareketi, bu dönemden başlayarak gecekondulaşma olgusunu ve sorunlarını beraberinde getirmiştir.

1950'deki sosyal ve ekonomik değişimler sonucunda bürokratik yönetimin gücünü yitirmesi, uzun zamandır yönetime tepki duyan muhalefetin kendini açığa vurmasını sağlamıştır. DP, halkın tepkisini, duygularını ve eğilimlerini sıklıkla kullanmıştır. Din propagandası ve devrimlerden verilen tavizler, küçük şehir ve kasabalarda etkili olmuştur. Geleneksel yapılar güç kazanarak, iktidarla işbirliğine girmişlerdir¹⁵². Geleneksel ve dinsel yapıların güç kazanması, sosyal yaşamda etkisini göstermiştir. Atatürk devrimleriyle çağdaş yapıya kavuşturulmaya çalışılan sosyal ve kültürel yaşam, etkinliğini önemli ölçüde yitirmiştir.

Geleneksel yapıların güç kazanması, kadının siyasal ve sosyal yaşamdaki etkinliğini de etkilemiştir. Atatürk'ün Türk kadınına kazandırdığı siyasal ve sosyal haklar, gerektiği gibi kullanılmamaya başlamıştır. Dinci çevreler, kadınların çarşaf giymesini, çalışma yaşamından uzaklaştırılarak eve kapanmasını savunmuşlardır. Geleneksel aile yapısının bozulmamasını istemişlerdir¹⁵³. Çok partili yaşama

¹⁴⁹ Oya Sencer, *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, 2.B., İstanbul, Habora Yayınları, 1969, s.79-87. 1950 yılından itibaren tarım kredilerinin orta ve büyük işletmelere sahip çiftçilere verilmesi, topraksız köylülerin sayısında artışa yol açmış ve topraksızlaşma süreci başlamıştır. Feridun Merter, *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişimler*, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1990, s.85.

¹⁵⁰ Gökçe, s.69.

¹⁵¹ A.g.e.,s.87.

¹⁵² Sencer, s.91-92; Haluk Ülman-Frank Tachau, "Turkish Politics," *The Middle East Journal*, Spring 1965, s.157.

¹⁵³ *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1957, s.1.

geçişle birlikte, dinsel yönlendirmeyele geleneksel aile yapısının yaşatılması konusunda yapılan isteklerin gerçek amacı, Atatürk'ün Türk kadınına verdiği hakların kullanımını engellemek ve kadını Cumhuriyet'ten önceki durumuna getirmektir¹⁵⁴. Bu istekler özellikle 1950-60 dönemindeki dinci basında sıklıkla işlenmiştir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği kültür devriminden önemli ödünlerin verildiği DP döneminde geleneksel yapıların güç kazanması, kadınların toplum yaşamındaki rolünü de etkilemiştir. .

Geleneksel güçlerin etkinliği siyasal yaşamda etkisini göstermiş ve kadın milletvekili sayısında gittikçe azalma olmuştur. Kadın milletvekili sayısı, 1935 seçimlerinde 18 iken, 1939'da 15 ve 1943'te 16 olmuştur. Çok partili yaşama geçişle birlikte kadın milletvekili sayısı, giderek düşmüştür. 1946'da 9 iken 1950'de 3 1954'de 4 ve 1957'de 8 kadın milletvekili Meclis'e girmiştir¹⁵⁵. Bu azalmada sosyal ve siyasi yapının rolü olduğu kadar kendi haklarıyla yeterince ilgilenmeyen kadınların da payı vardır¹⁵⁶.

DP iktidara geldiğinde tek parti yönetimin bütün izlerini sileceği ve demokratik ortam yaratacağı sözünü vermesine rağmen, gerek muhalefetle gerekse basınla ilişkilerinde baskıcı bir tutum takınmıştır. Özellikle ekonomik durumun kötüleştiği 1954 yılından başlayarak gittikçe artan şekilde baskıcı politikalar izlemiştir. Ekonomik sıkıntıların artması nedeniyle de dini söylemlerini artırmıştır. İktidar partisini destekleyen dinci güçlerin gittikçe güçlenmesi, siyasi ve sosyal yaşamda etkinliklerinin artmasına neden olmuştur.

H. EKONOMİ ALANINDAKİ DEĞİŞİMLERİN KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ

1950 yılında iktidarı devralan DP, liberal ekonomi politikasını benimsemiş ve ilk yıllardan itibaren uygulamaya koymuştur. ABD'li uzmanların Türkiye'ye önerdiği tarım yoluyla kalkınma politikası, işletilen toprakların genişletilmesine ve tarımda kullanılan traktör sayılarının büyük ölçüde artışına neden olmuştur. Kore Savaşı'nın etkisiyle tarımsal ürünlerin ihracatında yaşanan önemli artış, 1953 yılından itibaren

¹⁵⁴ Gökçe, s.185.

¹⁵⁵ *Türkiye Cumhuriyeti 60 yılda Nereden Nereye Geldi*, Yeni Asır Gazetesi, (basım yılı ve yeri yok), s.117.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1957, s.1.

sona ermiş ve üretimde durgunlaşma başlamıştır. İhracat gelirlerinin azalması, dış ticaret açıklarına yol açmış ve hükümet yeni döviz kaynakları arayışına gitmiştir¹⁵⁷.

1950-53 döneminde Türk ekonomisi, büyük canlılık ve bolluk yaşamış ve Türkiye, dünyanın belli başlı tahıl ambarlarından biri olmuştur. Artan yatırımlar, tarımdaki büyük artış ve dış yardımlarla karşılanmıştır. 1954'den itibaren ekilebilir alanların son sınıra ulaşması ve enflasyonla birlikte, gittikçe artan dış ödemelerdeki açıklar, ekonominin dengesini önemli ölçüde bozmuştur. İktidarının ilk yıllarında, liberal bir politika izleyen DP, darlıklar ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle ekonomiye müdahale etmeye başlamıştır. Dönemin sonuna doğru, ekonomik durum iyice kötüleşmiştir¹⁵⁸. Yaşanan ekonomik sıkıntı karşısında dış yardım ve borç aramaya çalışan hükümet, yeterli desteği bulamamıştır.

Tarım yoluyla ve dış yardımla kalkınmanın olanaksızlığı, Türkiye'nin emperyalizmin egemenliği altında geçirdiği değişikliklerden sonra görülmüştür. Bu Türkiye üzerinde, emperyalizmin kurmakta olduğu yeni sömürünün kaçınılmaz aşamasıdır. Bu aşamada, borçlanma ve dış pazarların denetlenmesiyle nedeniyle Türkiye kaderini emperyalizmin ellerine bırakmıştır. Yaşanılan ekonomik sıkıntının gittikçe artması nedeniyle DP Hükümeti, 1958'de geniş kapsamlı ekonomik istikrar paketini kabul ederek Türk lirasını devalüe etmiştir¹⁵⁹.

Kalkınmayı gerçekleştirebilmenin yolunun dış yardımlar ve yabancı sermaye olduğuna inanan DP Hükümeti, ekonomik sıkıntılarını çözmek için daha çok dış yardıma gereksinim duymuş ve ABD ile ilişkilerini iyice sıklaştırmıştır. ABD'den alınan yardımlar ve borçlarla Türk ekonomisi, uluslararası kurumların denetimine sokulmuştur. Her gün artan borç miktarı, dönemin sonuna doğru ödenemez hale gelmiş ve borçları ödemek için yeni borçlanmalara gidilmiştir. Türkiye'nin dış borcu 1950'de sadece 260 milyon dolarken, 1958'de 1.2 milyar dolara ulaşmıştır¹⁶⁰. Kronikleşen dış ticaret açığı, döviz bağımlılığı yaratmış ve yine dış yardım aranmıştır. Bununla birlikte yurt içi kaynaklara dayanılarak kurulan sanayi sektörü

¹⁵⁷ Keyder, "Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s.57-58.

¹⁵⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)*, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963, s.11.

¹⁵⁹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Kitap 3, 6.B., çev.Babür Kuzucu, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.199-203.

¹⁶⁰ Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.147-158.

de, kısa süre içinde ithalat bağımlısı durumuna düşürülmüştür. Bu gerçek Başbakan Menderes tarafından da kabul edilmiştir¹⁶¹.

DP döneminde uygulanan ekonomik politikalarla, Türk ekonomisinin dışarıya özellikle de ABD'ye bağımlı hale getirilmesi, kültürel yaşamı da büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye'deki Amerikan etkisi kültür politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Amerikan yardımlarıyla birlikte ABD'nin kültürel nüfuzu, Türkiye'de önemli ölçüde artmıştır. ABD yardımlarının temel niteliği ve amaçları gereği ekonominin bağımlı hale getirilmesi bu süreci hızlandırmıştır. Türkiye daha çok yardım alabilmek için ABD ile ilişkilerini iyice sıkılaştırmış ve bu amaçla, ikili anlaşmalar yaparak, ABD'nin ülkedeki etkinliğini pekiştirmiştir.

Hükümetin enflasyonu ve piyasadaki temel mal kıtlığı sorunlarını çözmedeki başarısızlığı, muhalefetin güçlenmesine neden olmuştur. Bir yandan ekonomik sıkıntılar, diğer yandan muhalefetin eleştirileri karşısında DP, yönetimde baskıcı politikalar izlemeye başlamıştır. Hükümetin, siyasal partiler, basın, radyo, üniversiteler, sendikalar ve bürokrasi üzerinde baskılarını ağırlaştırması, DP içinde de sorunlara neden olmuştur. DP iktidara gelirken yaptığı liberal söylemleri bırakıp baskıcı bir yönetimi uygulamaya koyması, 1950'li yılların sonunda Türkiye'de siyasi kargaşalıklara neden olmuştur. Ekonomik durumun bir türlü düzelmemesi ve muhalefetin eleştirileri karşısında "Vatan Cephesi" kuran DP, baskıcı önlemlerini artırmış ve muhalefet partisi CHP'yi ortadan kaldırmak için girişimlere başlamıştır. Mecliste olağanüstü yetkilerle oluşturulan "Tahkikat Komisyon"u, ülkede siyasi tedirginliğe ve öğrenci gösterilerine yol açmıştır. Bu süreç, Türkiye'de askeri darbeler dönemini başlatmış ve 27 Mayıs 1960 ihtilaliyle sonuçlanmıştır¹⁶². DP'nin çoğunlukla ekonomik nedenlerden kaynaklanan baskısı, siyasi yaşamı olumsuz etkilemiş ve demokrasinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bu baskıdan üniversite yaşamı ve bilimsel çalışmalar da olumsuz etkilenmiştir.

DP'nin izlediği ekonomik politika sonucu sosyal yapıda meydana gelen değişimler kültürel yaşama yansımıştır. "Devletçi-seçkinçi" yerine "liberal-gelenekçi" cephenin iktidara gelmesi devrimlerin kaderini önemli ölçüde etkilemiştir.

¹⁶¹ Serdar Turgut, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991, s.146-147.

¹⁶² Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s.166-167.

Dönemin başından itibaren başta din alanında olmak üzere devrimlerden verilen tavizler, liberal ve gelenekçi kesimlerin desteğini almış ve küçük şehir ve kasabalarda etkili olmuştur. Ekonomik sorunların çözülememesi dini söylemlerinin artmasına ve din sömürüsüne neden olmuştur. Dönemin sonuna doğru iyice artan din sömürüsü laik uygulamaların görünümünü bütünüyle değiştirmiştir¹⁶³. Bu dönemde dinin siyaset aracı olarak kullanılması, daha sonraki dönemleri de önemli ölçüde etkilemiş ve din siyasi yaşamda etkin olmaya başlamıştır. İyice güçlenen dinci kesim 1960'lı yıllarda kendi partisini kurmuştur.

Dönem boyunca izlenen kültür politikası, benimsenen ve uygulanan ekonomik anlayıştan büyük ölçüde etkilenmiştir. Liberal politikalarla bir yandan içerde burjuvazi ve toprak ağalığı güçlendirilmiş diğer yandan ekonomi dışı bağımlı bir nitelik kazanmıştır. DP, gelenekçi kesimlerin desteğini kazanmak için devrimci kültür uygulamalarına birer birer son vermiştir. Ekonomideki sıkıntıları çözmek amacıyla girişilen yardım ve borç arayışı, ABD'ye daha bağımlılıkla sonuçlanmış ve ülkenin kaderini etkilemiştir. 1958'deki istikrar programıyla, Türk ekonomisinde IMF reçeteleri uygulanmaya başlanmıştır.

¹⁶³ Sencer, s.91-92.

SONUÇ

Tarih boyunca bütün toplumlar kültür değişimleri yaşamışlardır. Türk toplumunu da bu değişimlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Devletin çöküşünü önlemek ve devamını sağlamak amacıyla, 18.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda başlatılan batılılaşma çabaları, daha sonraki dönemleri de etkileyecek değişimleri ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Batılı devletler karşısında ayakta durmakta zorlanan Osmanlı Devleti, başta askerlik olmak üzere yönetim, eğitim, hukuk ve ekonomi gibi pek çok alanda Batı uygarlığının kurumlarını ve düşüncelerini almaya çalışmıştır. Ancak, bir yandan Batılı kurum ve düşünceler alınırken, diğer yandan eski yapılar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum, kültürde ikileşmeye yol açmış ve batılılaşma çabalarının en olumsuz sonuçlarından biri olmuştur. 19.yüzyılın başlarında hızlanan batılılaşma çabaları, devletin çöküşünü önlemeye yetmemiştir.

Avrupalı devletlerin güçlenmesi, toprak kayıplarının artması ve ulusçuluk akımıyla zor duruma düşen Osmanlı Devleti, içine düştüğü çöküntüden kurtulmak için batılılaşma çabalarına girişmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin baskıları altında da yenilikler yapmak zorunda kalmıştır. Bir yandan devletin çöküşünü önlemek amacıyla diğer yandan Avrupalı devletlerin baskıları nedeniyle Osmanlı Devleti, başta askeri alanda olmak üzere yönetim, eğitim ve hukuk yapısında yenilik yapma çabasına girmiş ve önemli değişiklikler yapmıştır. Bu değişimler, iç politikayı da etkilemiştir. Avrupalı devletlere siyasi, ekonomik, adli ve mali vb. alanlarda verilen kapitülasyonlar yanında borçlanma hareketi, Osmanlı ekonomisini de dışa bağımlı hale getirmiştir. Bundan dolayı toplumsal kalkınmayı gerçekleştirme mümkün olmamış ve yarı sömürge bir devlet haline gelmiştir. Avrupalı sömürgeci devletlerin rekabet alanı haline gelen Osmanlı İmparatorluğu, bağımsız politika uygulamaktan yoksun olduğu için gerekli reformları yeterince yapamamıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma çabalarında, dış etkenler önemli rol oynamış ve iç politikayı da etkisi altına almıştır. Güçsüz ve Batılı devletlere bağımlı olan bir ülke için, bu sonuç kaçınılmazdır. Bu nedenle yapılan reformlarda, Osmanlı yöneticilerinin bağımsız düşüncelerinin etkili olmasından çok, Avrupalı yöneticilerin

önerileri ve hatta baskıları önemli rol oynamıştır. Bu baskılar, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmayı değil, sömürüye daha açık hale getirmeyi amaçlamıştır.

Osmanlı'daki batılılaşma çabalarının devleti ve toplumu daha çağdaş hale getirmekten uzak oluşu, çöküşünü hızlandıran nedenlerden biridir. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Ulusal Bağımsızlık Savaşı ise, Türk toplumu için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Atatürk, öncelikle modernleşmenin ön koşulu olan ulusal devleti kurmakla işe başlamış ve yaptığı devrimlerle ulusa çağdaş bir kimlik kazandırmayı amaçlamıştır. Bu nedenle Türk tarihindeki kültür değişimleri içinde çağdaş nitelikli tek dönüşüm, Atatürk'ün kültür devrimidir. Atatürk, dış etkenlerin baskısı veya yönlendiriciliği söz konusu olmaksızın tamamen bağımsız biçimde kültür devrimini gerçekleştirmiştir. Kültür devriminde ise, çağdaş uygarlığın gereklerini ve toplumun ihtiyaçlarını göz önüne almış; devrimlerini aşama aşama ve gerekli koşulları hazırlayarak topluma kendisi sunmuştur. O'nun devrimleri gerçekleştirmede izlediği bu yöntem, kültür devriminin başarıya ulaşmasında önemli katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, tarih boyunca değişimlere karşı çıkan ve engellemeye çalışan gelenekçi ve gerici gruplar, Atatürk'ün çağdaşlaşma yolundaki emin adımları karşısında, ilk kez sinmek zorunda kalmışlar ve kültür devriminin gerçekleşmesine engel olamamışlardır.

Atatürk, toplumsal kalkınmayı sağlamak için Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi dış borç arayışına girmemiş, aksine ülke kaynaklarına yönelmiştir. Siyasal olduğu kadar ekonomik bağımsızlığın önemini sık sık vurgulayarak ulusal ekonomiyi geliştirmeye çalışmıştır. Kültür devriminin başarılı olmasında en önemli etken ise, tam bağımsızlık anlayışıdır. Atatürk, gerçekleştirdiği devrimler ve ilkelerle Türk toplumunun çağdaş uygarlık mücadelesinde izleyeceği yolu belirlemiştir.

Atatürk'ün benimsediği tam bağımsızlık anlayışı, Türkiye'nin dış politikasının da belirleyici etkeni olmuştur. Dış politikada tarafsızlık temel alınmış ve Avrupalı devletlerin rekabet alanı olmaktan kaçınılmıştır. Doğulu ve Batılı ülkelerle kurulan dostluk ilişkileriyle Atatürk dönemi Türkiye'si, istikrarın ve güvenin sembolü olmuş ve uluslararası alanda büyük prestij kazanmıştır.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başlayan II.Dünya Savaşı, Türkiye'nin iç ve dış politikasını önemli ölçüde etkilemiş ve değişikliğe uğratmıştır. Savaşın hemen

başında İtalya'nın Arnavutluk'a saldırması üzerine Türkiye, dış politikada tarafsızlık politikasını terk etmiş ve İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmıştır. Bununla birlikte Türkiye savaş sırasında fiili olarak tarafsızlıktan ayrılmamıştır. Ancak izlediği dış politika nedeniyle savaştan sonra güç durumda kalmış ve yalnızlığa itilmiştir. Savaşın ilk yıllarından itibaren Sovyetler Birliği'nin tutumu, Türkiye'nin dış politikasında olduğu kadar iç gelişmelerini de etkilemiştir. Savaş yıllarında sol düşünce önemli ölçüde baskı altına alınmış ve Turancılık ideolojisi belli ölçüde etkinlik kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki istekleri nedeniyle Türkiye, bu ülkeyle savaşa sürüklenmekten kaçınmıştır.

II. Dünya Savaşı, iç politikada da önemli ölçüde belirleyici olmuştur. CHP hükümetleri savaş nedeniyle yaşanan ekonomik zorlukları aşmak için olağanüstü önlemler almışlardır. Ancak alınan önlemler, ekonomik sıkıntıları aşmaya yetmediği gibi başta köylü ve ticaret kesimi olmak üzere toplumun önemli bir bölümünün tepkisini çekmiştir. Toplumda yönetime karşı muhalefet hareketi bu dönemde oldukça güçlenmiştir. Bununla birlikte savaş boyunca izlenen dış politika, iç politikadaki gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. Savaşın ilk yıllarında Mihver devletlerin başarısı, Türkiye'deki milliyetçi grupların güçlenmesine ve bazı yöneticiler tarafından desteklenmesine neden olmuştur. Ayrıca ekonomide alınan olağanüstü önlemlerde de savaşın izlerini görmek mümkündür.

1938-1945 döneminde kültür değişimlerinde rol oynayan önemli bir etken de, CHP kadrolarının yeniden yapılanmasıdır. Her ne kadar parti kadrosundaki değişimler savaş sonunda belirgin olarak ortaya çıkmış olsa da, bu dönemde ilk işaretleri verilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, partide ve yönetimde Atatürk'e yakın olan kişileri uzaklaştırarak muhaliflere yer vermesi, CHP kadrolarında devrimlere karşı kişilerin de yer almasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, çıkar sağlamak için partiye katılan ve devrimci anlayışa sahip olmayan kişiler, bir sonraki dönemde açıkça seslerini duyurma fırsatı elde etmişlerdir.

1938-45 döneminde uygulanan kültür politikalarına genel olarak bakıldığında, Atatürk döneminden çok büyük farklılıklar göstermemektedir. Özellikle eğitim alanında Köy Enstitüleri ve halkodalarının kurulması gibi devrimci uygulamalar

oldukça önemlidir. Ancak bu dönemde laiklik anlayışının değişimi konusunda ilk ip uçları da verilmiştir. Bunlar: sayıları artan Kuran kurslarının yeterince denetlenmemesi, İslam Ansiklopedisi'nin Türkçeye çevrilmesi nedeniyle dinsel nitelikli ilk muhalefetin ortaya çıkması ve din eğitimi konusunun Meclis gündemine taşınmasıdır. Sonraki değişimler göz önüne alındığında bu işaretler, daha anlamlı hale gelmektedir. Bu nedenle dönemin kültür politikasının tümüyle tutarlı olduğunu söylemek oldukça zordur.

Türkiye, 1945 yılında II.Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte yeni bir döneme girmiştir. Savaşta izlenen dış politika nedeniyle yalnızlığa itilen Türkiye, bir yandan Sovyetler Birliği'nin tehdidiyle, diğer yandan ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmış, bu olumsuz durumlardan kurtulmak için savaş sonunda ortaya çıkan iki süper güçten biri olan ve Batı bloğunun lideri konumunda bulunan ABD'ye yönelmiştir. Batı bloğuna katılmak için belirlenen ön koşul ise çok partili yaşama geçmektir. Çok partili yaşama geçişte dış etkenler önemli rol oynamakla birlikte, ülke içindeki ortam da bu süreci hızlandırmıştır. CHP yönetimine ve devrimlere karşı olan kesimler, savaştan sonra yönetimin liberalleşmesinden yararlanmışlar ve muhalefet grubu olarak ortaya çıkmışlardır. Dış politik gelişmeler, içteki muhalif hareketlerin güçlenmesinde etkili olmuştur. Devrimler ve ilkeler, 1945 yılı başlarından itibaren tartışmaya açılmış olmasına rağmen, 1947 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Devrimleri benimsemeyen ve tepki duyan kesimlerin başlattığı muhalefet hareketi, CHP yönetiminin 1947'den başlayarak devrimci uygulamalardan ödünler vermesine yol açmıştır. İlginç olan nokta ise, devrimlerle ilgili ilk ciddi ödün isteklerinin CHP içinden gelmesidir.

1947 yılı, aynı zamanda Türkiye-ABD ilişkilerinin yakınlaştığı ve Amerikan askeri yardımlarının başladığı bir tarihtir. Türk-Amerikan yakınlaşması, dış politikada belirleyici rol oynadığı gibi, yönetimin demokratikleştirilmesi ve ekonominin liberalleştirilmesinde etkili olmuştur. Devletçilik politikası terk edilerek liberal ekonomi anlayışı benimsenmiştir. 1945-1960 dönemiyle ilgili Amerikan belgelerinde Türkiye üzerinde doğrudan bir baskı saptanamamış olmamakla birlikte, gerek ABD'li yöneticiler gerekse uzmanlar, demokratik yönetim ve liberal ekonomi konusundaki hassasiyetlerini her fırsatta vurgulamışlar; neredeyse yardımlar için ön

koşul olarak ileri sürmüşler ve Türk siyasi yaşamını yakından incelemeye almışlardır. Bu durum gerici muhalefeti iyice cesaretlendirmiştir.

Bir yandan liberal ekonomi ve yönetim konusundaki ABD yönlendirmesi, diğer yandan içerideki muhalefetin baskısı karşısında CHP, parti kimliğini yeniden belirleme çabasına girmiş, ilkelerini ve devrimci uygulamalarını gözden geçirme zorunluluğunu duymuştur. İşte bu süreçte oy kaygısıyla devrimlerden ve ilkelerden ödünler vermiştir. Bu ilk ödünler ve dönem boyunca CHP'nin kültür politikasındaki tutarsızlık, gerici muhalefeti iyice cesaretlendirmiş ve her geçen gün daha çok ödün istemelerine neden olmuştur. CHP, gittikçe devrimci niteliğini yitiren ve Atatürk döneminden itibaren yaptığı uygulamaları kendi eliyle yıkan bir parti durumuna düşmüştür. CHP'nin bu tutumuna karşılık başta Demokrat Parti olmak üzere dönem boyunca kurulan siyasi partiler, parti programlarını ve toplumsal sorunlarla ilgili yeni önerilerini sunmak yerine, sadece CHP'nin özellikle eğitim ve din ile ilgili uygulamalarını eleştirmeyi tercih etmişlerdir. Türkiye'nin çok partili yaşama geçişi devrimlerden önemli ödünleri beraberinde getirmiştir.

1945-50 dönemi kültür değişimlerinde, dış etkenlerin daha belirleyici rol oynadığını söylemek mümkündür. Çok partili siyasal yaşama geçiş kararında dış etkenlerin önemli rol oynaması, içteki muhalif hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle devrim karşıtı gerici güçler ve çıkarları zedelenen gelenekçi kesimler, sindikleri yerlerden çıkarak ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Ekonomik kalkınmanın sağlanamamış olması, halkın da bu gerici söylemlerden etkilenmesine neden olmuştur. Bu dönemde, CHP de dahil olmak üzere bütün partiler oy yarışına kendilerini kaptırmışlar ve sorumsuz söylemlerle gericilerin pek çok isteklerine destek vermişlerdir. CHP, bu yarış içinde ilkelerden ve devrimlerden verdiği ödünlerle iktidarda kalmayı ummuştur. Ancak, 1950 seçimleriyle yönetimde sınıfsal değişim yaşanmış, "devletçi-secçinci" CHP yerine "gelenekçi-liberal" kesimin temsilcisi DP iktidarı devralmıştır.

DP iktidarları döneminde hazırlanan hükümet programların da ise, kültür politikalarına planlı biçimde yer verilmediği gözlenmektedir. I.Menderes Hükümeti'nin programında sadece kültür politikasının ulusal ve ahlaki niteliği vurgulanmış, ancak yapılacak düzenlemelere değinilmemiştir. Dönem boyunca

kurulan hükümetler, programlarında ağırlıklı olarak ekonomi politikalarına değinmişler ve kültür konusundan pek söz etmemişlerdir. Bazen de 1955'de kurulan Menderes Hükümeti'nin programında olduğu gibi kültür konusundan hiç bahsetmemişlerdir. Ne var ki, programlarda yer almamasına rağmen kültür politikaları üzerinde rastgele değişmelere gidilmiştir. DP dönemindeki değişimler, genç Cumhuriyet'in kültürel yapısıyla tezat oluşturmuştur.

1950-60 döneminde izlenen iç ve dış politika, bütünüyle Atatürk'ün anlayışına aykırıdır. Atatürk'ün bağımsız ve tarafsız dış politika anlayışı terkedilmiş ve NATO ittifakının çıkarları ulusal politikalarla özdeşleştirilmiştir. Ekonomik kalkınmanın dış yardımlarla gerçekleştirilebileceği inancı, dönemin dış politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Türkiye, güvenlik ihtiyacı, ekonomik ve siyasi nedenlerle NATO'ya katılmak için büyük çaba harcamıştır. ABD ile ilişkiler, Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla iyice geliştirilmiş ve doruğa ulaşmıştır. ABD yardımlarını artırmayı amaçlayan DP, dış politikasını NATO ittifakı, özellikle ABD çizgisinde sürdürmüştür. Dış politikanın bu denli ABD çizgisinde olması içindeki gelişmeleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Yönetimde liberal eğilimler güçlendirilmiştir. Öte yandan dönem boyunca sol düşünce iyice baskı altına alınmıştır. Baskıcı olarak nitelendirilen ve demokratik yapıya uymadığı düşünülen devrimci uygulamalar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. DP iktidarı, daha fazla yardım almak amacıyla ABD'ye askeri, ekonomik, eğitim ve adli kolaylıklar sağlamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'deki Amerikan nüfuzu iyice artmıştır. Kültürel politikaların belirlenmesinde de ABD etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Eğitim alanındaki devrimci uygulamalara son verilmesinde ve yeni düzenlemelerde ABD'li uzmanlar önemli rol oynamışlardır. Yapılan yeni uygulamalarla eğitimin ulusal niteliği zarar görmüş ve yabancılaşma sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Türk eğitim sistemi, istikrarlı yapısını yitirmiş ve ABD etkisine açık hale gelmiştir.

1950-60 dönemindeki kültürel değişimlerde, iç ve dış etkenlerin etkileşimi söz konusudur. DP'nin temsil ettiği "geleneççi-liberaller", Batılı bilim adamlarının da etkisiyle devrimci kültür değişmesi yerine evrimci anlayışı savunmuşlar ve devrimlerin uygulanma biçimini tartışmaya açmışlardır. Başta Başbakan Menderes olmak üzere DP'li yöneticilerin devrimleri, "tutan" ve "tutmayan" olarak ayırmaları, devrimlerden büyük ödünleri beraberinde getirmiştir. Kurulduğu tarihten itibaren

popülist politikalar izleyen DP, 1950 seçimlerinde dinci ve geleneksel yapının temsilcileri olan ağalar ve toprak sahiplerinden önemli ölçüde destek almıştır. Bu nedenle iktidarını devam ettirmek için dönem boyunca bu kesimlerin isteklerine bütünüyle cevap vermeye çalışmıştır.

1950-60 dönemi, kültür değişimleri göz önüne alındığında bir karşı devrim niteliği taşımaktadır. Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimler önemli ölçüde baltalanmış ve devrimci uygulamalara birer birer son verilmiştir. Devrimci uygulamalardan en çok zararı laik yapı almıştır. Din eğitimine yeniden başlanması ve yaygınlaştırılması, tarikatların siyasal ve sosyal yapıda güç kazanmaları, bu dönemde izlenen din politikasının sonuçlarıdır. Ayrıca halk ve köy eğitimi için önemli devrimci iki uygulama olan Köy Enstitüleri ve Halkevleri de kapatılmıştır. İmam-Hatip okullarının açılmasıyla öğretim birliği zarar görmeye başlamış ve yeniden eğitimde ikileşme sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar, günümüze kadar devam ede gelmiştir.

Kalkınmayı gerçekleştirmek için dış yardımın temel alınması, her geçen gün daha çoğuna ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu durum, giderek artan biçimde Türk ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiştir. Ekonominin dışa bağımlı olması ise, Türkiye'nin siyasi, sosyal, kültürel yaşamını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bütün kurum ve kuruluşlarda Amerikan etkisi hissedilmiştir. Ancak bu etkiler doğrudan doğruya baskı biçiminde gerçekleşmemiştir. Hükümet, daha çok yardım almak için ABD çizgisinde politika izlemeyi gerekli görmüştür. ABD'li yöneticiler ve uzmanlar yeni uygulamalar ve yapılacaklar konusunda hükümeti açıkça teşvik etmişlerdir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren içte ve dışta izlenen politikalarla Atatürkçü çizgiden gittikçe uzaklaştırılmıştır. Bu süreçle birlikte devrimler dönemi son bulmuş ve geriye dönüşler başlamıştır. Türkiye'nin dış politikada tarafsızlıktan vazgeçerek Batı ittifakına katılması ve emperyalist ülkelerin çıkarlarına uygun politikalar izlemesi, Atatürk'ün dış politika anlayışıyla çatışmaktadır. Batılılaşma kavramı ise, Batılı devletlerle ilişkileri sıklaştırma ve ittifaklara katılma olarak algılanmıştır. Avrupa Konseyi ve NATO'ya katılma da bu açıdan değerlendirilmiş ve Türkiye'nin batılılaşma amacının zorunlu sonucu olarak görülmüştür. ABD ve Avrupalı diğer devletler, Türkiye'nin demokratik yaşama

geçişini zorunlu bir gelişme saymışlar ve kapitalizmin kurumlarının ülkede kurulmasını sağlamışlardır. Ancak demokrasinin bütün yönleriyle gelişmesine pek de önem vermemişlerdir.

Batılılaşma ve kültür değişimlerinin etkenleri ve sonuçları açısından, 1945-60 dönemi ile Osmanlı Devleti'nin çöküş yılları arasında bazı benzerlikler olduğu söylenebilir. Her ikisinde de iç ve dış politikada dış etkenler belirleyici rol oynamışlardır. Batılı devletler, kendi çıkarlarını korumak ve devamını sağlamak için gerekli kurumları oluşturup temsilcilerini Türkiye'de göndermişlerdir. Avrupalı devletlerin rekabeti, Osmanlı Devleti'ni derinden etkilediği gibi, 1950-60 döneminin uluslararası gelişmeleri ve ittifakları da Türkiye'nin iç ve dış politikalarında belirleyici rol oynamıştır. Atatürk devrimleri ve ilkeleri, dış politika olaylarının ve içindeki devrim karşıtı güçlerin etkisiyle değişime uğratılmıştır. Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkileyen dışa bağımlılık konusu, yeniden önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sermaye ve ticaret kesimi, 1945'ten itibaren ekonomik kalkınmanın iç dinamiklerle mümkün olamayacağını ileri sürmüş ve kapitalizmin Türkiye'deki temsilcisi olmayı amaçlamıştır. Pek çok yöneticinin de desteklediği bu sav, Atatürk'ün ekonomik bağımsızlık anlayışından ödünleri içermektedir. Ekonomik kalkınmada önceliğin dış yardıma ve borçlanmaya verilmesi sonucunda Türk ekonomisi, uluslararası kurumların denetimine sokulmuştur. Oysa ki, bu politikalarla kalkınmanın sağlanamayacağı Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle kanıtlanmıştır. 1854'ten itibaren yapılan borçlanmalar, nasıl 1881'de Düyun-u Umumiye'nin kurulmasıyla sonuçlanmışsa, 1945'den özellikle de 1950'den sonra düşünülmeden alınan borçlar, krediler ve yardımlar da Türk ekonomisini 1958'de IMF'in denetimine sokmuştur. Aradan 100 yıl geçmesine rağmen kalkınma politikasındaki bu benzerlik oldukça ilginçtir.

1945-1960 dönemi ile Osmanlı'nın son yılları arasındaki bir başka benzerlik de, kültür değişimleri konusunda yaşanan tartışmalardır. Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma çabaları kültür ve uygarlık tartışmalarının gölgesinde kalmıştır. Kültür maddi ve manevi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Genel olarak batılılaşma, maddi kurumların Batı uygarlığından alınması olarak görülmüş ve reformlar bu anlayışla yapılmıştır. Oysa Atatürk, kültür ve uygarlığı bir bütün olarak görmüş ültürü, bir toplumun devlet, düşün ve ekonomi yaşamında yaptıkları olarak tanımlamıştır.

Atatürk'ün bu anlayış temelinde gerçekleştirdiği devrimlere rağmen, çok partili yaşama geçişle birlikte evrimci kültür değişimi yeniden savunulmaya başlanmıştır. Manevi kültür öğelerinin Batıdan alınamayacağı ileri sürülmüş ve Atatürk'ün devrimlerinden ödünler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketlerinin karşısına hep bir engel olarak çıkan gericiler, 1945-60 döneminde yeniden ortaya çıkmışlar ve yöneticilerden de destek sağlamışlardır. Gericiler Atatürk devrimlerinden vazgeçilmesini istemişlerdir. Her geçen gün güçlenmişler ve değişimler karşısına önemli bir engel olarak dikilmişlerdir. Çıkarları zedelenen ve Atatürk döneminde denetim altında tutulan geleneksel güçler, iktidarın önemli bir dayanağı haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti Avrupalılara yaranmak amacıyla yönetimde, ekonomide ve siyasette bazı girişimlerde bulunup nasıl yenilikler yapmıştır. 1945'ten sonra da iktidar partileri aynı biçimde Batı bloğunun desteğini kazanmak ve yardım sağlamak için yeni düzenlemelere gitmiştir. Çok partili yaşama geçiş, devletçilikten vazgeçme ve liberal ekonomiyi benimseme, sol düşüncenin baskı altında tutulması, laiklikten ödünler ve eğitimde evrimci kurumların yıkılması dış etkenlerin belirgin olduğu değişimlerdir.

ABD ve Batılı güçler, Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı'nın devamı saymışlar ve çağdaşlaşma hareketini göz ardı etmişlerdir. Batı bloğuna katılmasına rağmen, Türkiye'nin kültürde Doğulu kalmasını ve geleneksel yapısını koruması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu nedenle Batılı araştırmacılar, laiklik ilkesi ve uygulamalarını dinin baskı altına alınması olarak yorumlamışlardır. Bu tutum, Türkiye'deki bazı sosyal bilimcileri de etkilemiş ve gerici kesimlerin söylemlerine kanıt oluşturmuştur.

İncelediğimiz 1945-60 yıllarının iç ve dış politikası sonraki dönemleri önemli ölçüde etkilemiştir. Dönemin kültür değişimleri de günümüze kadar kültürel yaşamının belirleyicilerinden biri olmuştur. Çok partili yaşama geçişle birlikte kurulan siyasi partilerin gerek nitelikleri ve gerekse savundukları düşünceler, Türk siyasi geleneğinin oluşmasında rol oynamıştır. Kurulan partiler, halkın sorunlarını temelden inceleme ve çözümler üretme yerine kişisel çatışmaları ve popülist politikaları benimsemiştir. Hiç kuşkusuz CHP ve DP arasında yaşanan çatışma,

siyasi yaşamın yönünü çizmiştir. Ayrıca özellikle sağ partiler, DP'nin 1950-60 döneminde oy kaygısıyla gericiyle ödün verme politikasını günümüze kadar taşıyarak siyasi bir gelenek haline getirmişlerdir. Bu dönemden itibaren tarikatların siyasi partilerin rekabet alanı haline gelmeleri, onların güç kazanmalarında etkili olmuş ve sosyal yaşama din yeniden sokulmuştur. Bunun yanı sıra din eğitiminin yaygınlaştırılması ve İmam-Hatip okullarının açılması eğitimde ikileşme sorununu derinleştirmiştir. Siyasi partilerin oy alma amacıyla bu okulların sayısını her geçen gün artırmaları, yeni sorunların doğmasına yol açmıştır. Bu dönemle birlikte ortaya çıkan sistemsizlik, istikrarsızlık ve yabancılaşma sorunu günümüz Türk eğitim sistemini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir.

Kalkınmada dış yardımın ve borçlanmanın öncelikli hale gelmesi sonucunda ekonominin uluslararası kurumların denetimine sokulması, bağımsız bir politika izlenmesine engel olmuştur. Günümüz Türkiye'sinin en önemli sorunu incelenen dönemden kaynaklanmaktadır. Türkiye, düşünülmeden ve her gün artan borçlanmayla, ilk kez 1958'de IMF'in acı reçetelerini uygulamak zorunda kalmıştır. Alınan borçları ödemek için yine borçlanmaya gidilmiştir. Günümüze kadar devam eden borçlanma politikası, ekonomik yapıya büyük zararlar vermiştir.

1945-60 döneminde toplumsal yaşamda geleneksel ve gerici güçlerin yeniden etkinlik kazanması, kültürel değişimlerin gerçekleşmesinde önemli bir engel oluşturmuştur. Halkın eğitimsizliğinden yararlanarak dini duygularını sömüren bu kesimler, çıkarlarını sürdürmek için toplumsal ve kültürel değişimlere her fırsatta karşı çıkmışlardır. Bu nedenle Türkiye'deki kültürel değişim dinamiği önemli ölçüde yavaşlatılmıştır.

KAYNAKÇA

BELGELER

1. Yayınlanmamış Belgeler:

a. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** : 030 .18.1/ 9.20.17, 030/01 90 559 7, 030/01. 90.559.3, 030. 42. 249. 3, 030.18.1/ 29.32.20, 030/01 42 25 17, 030/01 53 318 1, 030/01 87 549 6, 030/01. 90.559.3, 030/01.30.179.1, 030/18. 85.97.17, 490.1/ 1.2.1, 490/01. 4.19.52, 030. 18.1/1.7.7, 030.18.1/ 9. 20. 17, 030.18.1/ 10.33.8, 030.18.1/15.55.8, 030/01 42 251 17, 030/18. 85.97.15, 030/18. 107. 103. 13, 030/18.92.88.14, 030/01. 34. 204. 1.

b. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları: 28-29 Mayıs 1950, C.1; 13 Haziran 1950, C.2; 12 Aralık 1950, C.10; 3 Mayıs 1951, C.33; 24 Temmuz 1951, C.43; 16 Aralık 1952, C.83.

c. Amerikan Bilgi Merkezi

National Archives and Records Administration:

M1292, 867.00/2-1945, 19 Şubat 1945.

M1292, 867.001 İNÖNU, İSMET/ 11-2145, 21 Kasım 1945.

2. Yayınlanmış Belgeler

a. *American Foreign Policy 1950-1955*, Vol.I-II, Washington, US Government Printing Office, 1957.

b. *Documents on American Foreign Relations*, July1945-December1946, Vol.VIII, New Jersey, Princeton University Press, 1948.

c. *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi*, Ankara, TBMM Matbaası, 1927.

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Tüzük ve Programı, 1935.

CHP Üsnomal Büyük Kurultayı Zabıtı, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1938.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ankara, Ulus Matbaası, 1939.

CHP Nizamnamesi, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

CHP Program ve Nizamnamesi 1943, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943.

CHP Programının Hükümetçe Tahakkuk Ettirilen Kısımları Hakkında Rapor, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943.

CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara, 1946.

CHP Büyük Kurultayı'nın Olağanüstü Toplantısı 10.V.1946 Programda Değişiklik Önergesi.

CHP Program ve Tüzüğü VII. Kurultayca Onanmıştır.

CHP Yedinci Büyük Kurultayı, Ankara, 1947.

d. *Dustur*, Üçüncü Tertip, C.10, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.

_____, Üçüncü Tertib, C.21, Ankara, Devlet Matbaası, 1961.

_____, Üçüncü Tertib, C.22, Ankara, Devlet Matbaası, 1961.

_____, Üçüncü Tertip, C.24, 2.B., Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1964.

_____, İkinci Tertip, C.28, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1947.

_____, Üçüncü Tertip, C.36, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1954.

e. *Foreign Relations of the United States* (-ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ve diğer resmi kurumlarının Türkiye ile ilgili yazışmaları-ABD'nin Ankara Büyükelçisi'nin raporları ve telgrafları içermektedir.)

Foreign Relations of the United States 1945, Vol.VIII, Washington, U.S. Government Printing Office, 1969.

_____ 1946, Vol. VII, Washington, United States Government Printing Office, 1969.

_____ 1947, Vol.V, Washington, Government Printing Office, 1971.

_____ 1948, Vol.IV, Washington, Government Printing Office, 1974.

_____ 1949, Vol.VI, Washington, Government Printing Press, 1977.

- _____ 1950, Washington, Government Printing Office, 1978.
- _____ 1951, Vol.V, Washington, Government Printing Office, 1982
- _____ 1952-1954, Vol.VIII, Washington, Government Printing Office, 1988.
- _____ 1955-1957, Vol. XXIV, Washington, United States Government Printing Office, 1989.
- _____ 1958-1960, Vol.X, Washington, US Government Printing Office, 1993.

f. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem VI, C.I, Ankara, TBMM Basımevi, 1940.

_____, Dönem VIII, C.3, Toplantı 1, Ankara, TMMM Basımevi, 1947.

_____, Dönem VIII, C.25, Ankara, TBMM Basımevi, 1950.

_____, Dönem IX, C.I, Ankara, TBMM Basımevi, 1950.

_____, Dönem IX, C.6, Ankara, TBMM Basımevi, 1951.

_____, Dönem IX, C.9, Ankara, TBMM Basımevi, 1951.

_____, Dönem IX, C.13/1, Ankara, TBMM Basımevi, 1952.

_____, Dönem IX, C.18, Ankara, TBMM Basımevi, 1953.

_____, Dönem IX, C.26, Ankara, TBMM Basımevi, 1954.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C. 27, Ankara, TBMM Matbaası, 1954.

_____, Dönem X, C.10, Ankara, TBMM Basımevi, 1956

KİTAPLAR

AĞAOĞLU, AHMET, *Üç Medeniyet*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972.

AHMAD, FERÖZ ve BEDİA TURGAY, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.

AHMAD, FERÖZ, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, 2.B., çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996.

AKÇURA, YUSUF, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3.B., Ankara, TTK, 1991.

- AKYÜZ, YAHYA, *Türk Eğitim Tarihi*, Ank., A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982.
- AMBROSE, STEPHEN E., *Dünyaya Açılım 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*, çev. Ruhican Tul, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992.
- ARAR, İSMAİL, *Hükümet Programları*, İstanbul, Tipo Neşriyat Ve Basımevi, 1968.
- ARAS, TEVFİK RÜŞTÜ, *Görüşlerim*, 2.Kitap, İstanbul, Yörük Matbaası, 1968.
- ARCAYÜREK, CÜNEYT, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1983.
- ARMAOĞLU, FAHİR, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C.I ,9.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- _____, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK Basımevi, 1991.
- ATAÖV, TÜRKKAYA, *Amerika NATO ve Türkiye*, Ankara, Aydınlık Yayınları, 1969.
- Atatürk ve Halkevleri*, Ankara, TTK, 1974.
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, *Nutuk*, 14.B., C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I-II, Ankara, TTK, 1989.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, TTK, 1991.
- Atlantik İttifakı*, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayınları, (basım yılı yok).
- AVCIOĞLU, DOĞAN, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Dördüncü Kitap, İstanbul, Tekin Kitabevi, 1986.
- _____, *Türkiye'nin Düzeni*, Birinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995.
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA, *İkinci Adam*, C.II, 6.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991.
- _____, *Menderes'in Dramı*, 5.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- BABAN, CİHAT, *Politika Galerisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970.

- BAĞCI, HÜSEYİN, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara, İmge Yayınevi, 1990.
- BALTACIOĞLU, İSMAİL HAKKI, *Halkın Evi*, Ankara, CHP Halkevi Bürosu Yayınları, 1950.
- BANGUOĞLU, TAHSİN, *Kendimize Geleceğiz*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1984.
- BARUTÇU, FAİK AHMET, *Siyasî Hatıralar*, C.I-III, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2001.
- BAŞGÖZ, İLHAN – HOWARD, E.WILSON, , *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, Dost Yayınları, 1968.
- BAYAR, CELAL, *Başvekilim Adnan Menderes*, haz.İsmet Bozdağ, İstanbul, Tercüman Gazetesi, 1986.
- BAYKARA, TUNCER, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1992.
- BAYUR, YUSUF HİKMET, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.II, Kısım 4, Ankara, TTK, 1991.
- BEHRAMOĞLU, NAMIK, *Türkiye Amerikan İlişkileri*, İstanbul, Yar Yayınları, 1973.
- BERGER, BENNET M., *An Essay on Culture Symbolic Structure and Social Structure*, California, University of California Press, 1995.
- BERKAY, GÜL İNANÇ, *ABD Diplomasisinde Türkiye*, İstanbul, Büke Yayınları, 2001.
- BERKES, NİYAZİ, *Unutulan Yıllar*, 2.B., İstanbul İletişim Yayınları, 1997.
- _____, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara Bilgi Yayınevi, 1975.
- _____, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu-Batı Yay., 1979.
- BERKTAY, HALİL, *Cumhuriyet ideolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983.
- BİLA, HİKMET, *CHP 1919-1999*, 2.B., İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999.
- BİLGİÇ, SAİD, *Komünizme Karşı Din*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1960.

- BİLGİN, BEYZA, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, Emel Matbaası, 1980.
- BILLINGTON, R. et al., *Culture and Society*, London, Macmillan, 1991.
- BİLMEN, M.SITKI, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Taraf veya Dahil Olduğu Kültür Anlaşmaları*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1966.
- Birinci Maarif Şurası*, Ankara, Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü, 1939.
- Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- BORATAV, KORKUT, *100 soruda Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974.
- _____, *Türkiye İktisat Tarihi*, 3.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.
- BOSTANOĞLU, BURCU, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Yayınevi, 1999.
- BOZKURT, GÜLNIHAL, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara., TTK, 1996.
- BURÇAK, RIFKI SALİM, *On Yılın Anıları*, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998.
- CHURCHILL, WINSTON S., *Çörcil Anlatıyor*, çev. Ahmet Emin Yalman, İstanbul, Vatan Matbaası, 1949.
- COPEAUX, ETIENNE, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- ÇAVDAR, TEVFİK, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, C.II, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.
- _____, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, C.I, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- ÇEÇEN, ANIL, *Halkevleri*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989.
- _____, *Kültür ve Politika*, Ankara, Hil Yayınları, 1984.
- ÇIKAR, MUSTAFA, *Hasan-Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

DERİNGİL, SELİM, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)*, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963.

Dil Davası, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1952.

Dil Devriminin 30 Yılı, Ankara, TTK, 1962.

DİNÇER, NAHİT, *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1974.

DOĞAN, İSMAİL, *Sosyolojik Kavramlar ve Sorunları*, 2.B., İstanbul, Sistem Yay., 1998.

DOĞAN, YALÇIN, *IMF Kıskaçında Türkiye*, 3.B., Ankara, Tekin yayınevi, 1987.

EDWARD, PAUL, *The Encyclopedia of Philosoph*, ed.Paul Edward, Vol.I, NewYork, Macmillan Publishing, 1967.

EKİNCİ, NECDET, *II.Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte İç ve Dış Etkenler*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

ENGİN, MEHMET SAFFET, *Kemalizm İnkulabının Prensipleri III*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.

EREN, SUAT, *Çalışma Bakanlığı Kuruluşundan Bugüne*, Ankara, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 1947.

ERGİN, MUHARREM, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, 4.B., Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.

ERGİN, OSMAN, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.V, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

ERGUN, DOĞAN, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, 6.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993.

_____, *Sosyoloji ve Tarih*, 3.B., Ankara, İlke Kitabevi, 1995.

ERGÜN, MUSTAFA, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, DTCF Yayınları, 1982.

ERKİN, FERİDUN CEMAL, *Dışişlerinde 34 Yıl*, 2.B., C.II, I.Kısım, Ankara, TTK, 1992.

- ERKMAN, FARİS, *En Büyük Tehlike*, İstanbul, Ak-Ün Matbaası, 1943.
- EROĞLU, HAMZA, *Kuzey Atlantik Paktı*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1957.
- EROĞUL, CEM, *Demokrat Parti*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.
- FICHTER, JOSEPH, *Sociology*, USA, 1957.
- _____, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, 3.B., Ankara, Atila Kitabevi, 1996.
- GELLES, RICHARD J., *Sociology An Introduction*, 5.ed., NewYork, Mc Graw-Hill, 1995.
- GEDİKOĞLU, ŞEVKET, *Kemalist Eğitim İlkeleri Uygulamaları*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978.
- GİRİTLİOĞLU, FAHİR, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- GOLOĞLU, MAHMUT, *Demokrasiye Geçiş*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982
- GÖKÇE, BİRSEN, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara, Savaş Yayınevi, 1996.
- GÖNLÜBOL, MEHMET et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 8.B., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.
- GÜNDÜZ, ASIM, *Hatıralarım*, dcr. İhsan Ilgar, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973.
- GÜVENÇ, BOZKURT, *Kültür ve İnsan*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1972..
- _____, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara, Hacettepe Yayınlar, 1976.
- HALL, JOHN R.- NEITZ, MARRY JO, *Culture Sociological Perspectives*, New Jersey, Prantice Holl, 1993.
- HANİOĞLU, M.ŞÜKRÜ, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981.
- HARRIS, GEORGE S., *Troubled Alliance*, Washington, American Enterprise Institute, 1972.

HAYTER, TERESA, *Emperyalizmin Yardımı*, çev. Sonay Özdemir, İstanbul, Yöntem Yayınları, 1972.

Her Yönüyle Tevfik İleri, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

HEYD, URIEL, *Language Reform in Modern Turkey*, Jerusalem, The Israel Oriental Society, 1954.

HOWARD, HARRY N., *Turkey, the Straits and U.S. Policy*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1974.

ISMAY, LORD, *NATO İlk Beş Yıl 1949-1954*, çev.Suat Bilge, Ankara, TTK Basımevi, 1956.

İŞIKLI, ALPASLAN, *Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi* Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

IMBER, PAUL, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Teceddüdü*, İstanbul, Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1339.

İNAN, AFET, *İzmir İktisat Kongresi*, 2.B.,Ankara, TTK., 1989.

_____, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*,2.B.,Ankara, TTK, 1988.

_____, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

_____, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 4.B., Ankara,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

_____, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, Ankara, TTK, 1972.

İNÖNÜ, İSMET, *Hatıralar*, 2.Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

_____, *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1946.

JASCHKE, GOTTHARD, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Ankara, Bilgi yay., 1972.

KAÇMAZOĞLU, H. BAYRAM, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul, Birey Yayınları, 1988.

- KAFESOĞLU, İBRAHİM, *Türk Milli Kültürü*, 5.B., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1988.
- KANSU, MAZHAR MÜFİT, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.II, 3.B., TTK, 1988.
- KANTARCIOĞLU, SELÇUK, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- KARAL, ENVER ZİYA, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, 4.B., Ankara, TTK, 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, 3.B., Ankara, TTK, 1988.
- KARPAT, KEMAL H., *Türk Demokrasi Tarihi*, 2.B., İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- KILIÇ, ALTEMUR, *Turkey and The World*, Washington, Public, Affairs Press, 1959.
- KİLİ, SUNA, *Atatürk Devrimi*, 4.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- KIRBY, FAY, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara, Rüzgarlı Matbaası, 1962.
- KOÇ, M. ŞÜKRÜ, *Emperyalizm ve Eğitimde Yabancılaşma*, Ankara, Güven Matbaası, 1970.
- KOÇAK, CEMİL, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C.I-II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- KONGAR, EMRE, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- _____, *Kültür Üzerine*, 5.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997.
- _____, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 8.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994.
- _____, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 6.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995.
- _____, *Türk Toplum Bilimcileri*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982.
- KONYAR, HÜRRIYET, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1999.

- KORKMAZ, ZEYNEP, *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1992.
- KÖKER, LEVENT, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 3.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- KROBER, B.L.-KLUCKHOHN, B., *Culture: A Critical View of Concept and Definitions*, NewYork, 1952.
- KÜRKÇÜOPLU, ÖMER E., *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası(1945-1970)*, Ankara, A.Ü.SBF Yayınları, 1972.
- LEVEND, AGAH SIRRI, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2.B., Ankara, TTK, 1960.
- LEWIS, BERNARD, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 4.B., çev. Metin Kıratlı, Ankara, TTK, 1991.
- MAGDOFF, HARRY, *Emperyalizm Çağı ABD'nin Dış Politikasının Ekonomik Temelleri*, çev. Doğan Şafak, Ankara, Odak Yayınları, 1974.
- MALINOWSKI, BRONISLAV, *The Dynamics of Culture Change*, 5.ed., New Haven, Yale University Press, 1958.
- _____, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, çev. Saadet Özkal, İstanbul, Kabakçı Yayınları, 1992.
- MCGHEE, GEORGE, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- MERAM, ALİ KEMAL, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi*, İstanbul, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, 1945.
- MERİÇ, CEMİL, *Umrandan Uygarlığa*, der.Mahmut Ali Meriç, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- MERTER, FERİDUN, *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişimler*, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1990.
- MUMCU, UĞUR, *40'ların Cadı Kazanı*, 9.B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1994.

- MUSTAFA RAHMÎ, *Gazi Paşa Hazretlerinin Maârif Umdesi Asrî Terbiye ve Maârif*, Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1923.
- NABİ, YAŞAR, *Nereye Gidiyoruz?*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1948.
- NADİ, NADİR, *Perde Aralığından*, 3.B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979.
- NAYLOR, LARRY L., *Culture and Change*, London, Bergin & Garvey, 1996.
- NEUBECK, KENNETH J.- GLASBERG, DAVITOS, *Sociology*, NewYork, McGraw-Hill, 1996
- NEWMAN, BERNARD, *Turkish Crossroads*, London, Robert Hale Limited, 1951.
- NUTKU, EMRULLAH, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979.
- OĞUZ, ÜNAL, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.
- ORBAY, RAUF, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.II, İstanbul, Emre Yayınları, 1993.
- OZANKAYA, ÖZER, *Toplumbilim*, 9.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1996.
- ÖKE, MİM KEMAL-MÜTERCİMLER, EROL, *Yalnızlıktan Saygınlığa*, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınları, 2000.
- ÖKTE, FAİK, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, Ncbioğlu Yayınları, 1950.
- ÖZBUDUN, ERGUN, *Türkiye'de Sosyal Değişim ve Siyasal Katılma*, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.
- ÖZEK, ÇETİN, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968.
- ÖZKALP, ENVER, *Sosyolojiye Giriş*, 7.B., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, 1994.
- ÖZÜN, MUSTAFA NİHAT, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 3.B., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1956.
- PAMUK, ŞEVKET, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, 2.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.

- PAPEN, FRANZ VON, *Memoirs*, çev. Brian Connall, London, Andre Doutsch, 1952.
- PARMAKSIZOĞLU, İSMET, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1966.
- SAFA, PEYAMÎ, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981
- SANDER, ORAL, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979.
- _____, *Siyasi Tarih 1918-1990*, 3.B., Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
- _____, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan-1918'e*, 2.B., Ankara, İmge Kitabevi, 1992.
- SARICA, MURAT, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, 7.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1996.
- SAROL, MÜKERREM, *Bilinmeyen Menderes*, C.I, İstanbul, Kervan Yayınları, 1983.
- SENCER, OYA, *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, 2.B., İstanbul, Habora Yayınları, 1969.
- SEVER, AYŞEGÜL, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997.
- SEZER, YÜMNİ, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1997.
- SHAW, Stanford J.- SHAW, EZEL KURAL, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, 2.B., İstanbul, E Yayınları, 1994.
- SİNANOĞLU, SUAT, *Türk Humanizmi*, 2.B., Ankara, TTK, 1988.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, ŞABAN, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Ankara, İsam Yayınları, 1995.
- SOROKIN, PITIRIM A., *Social and Cultural Dynamics*, Vol I, New York, The Bedminster Press, 1962.

SOYAK, HASAN RIZA, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.

SÖZEN, METİN, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı(1923-1983)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

SÜKAN, FARUK, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, Ankara, Kültür Ofset, 1991.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, 2.B., İstanbul, Çağ Yayınları, 1987.

T.C. Hariciye Vekâleti, *Türkiye'nin Dış Kültür Münasebetleri*, Ankara, 1959.

T.C. Maarif Vekilliği, *Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü*, Ankara, Maarif Matbaası, 1943.

TALAS, CAHİT, *Ekonomik Sistemler*, 2.B., Ankara, Doğan Yayınları, 1974.

TANPINAR, AHMET HAMDİ, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İst. Üniversitesi Yayınları, 1942.

TANÖR, BÜLENT, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Tarih IV, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

TEZCAN, MAHMUT, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1984.

TEZEL, YAHYA SEZAI, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 3.B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

THOMPSON, KENRICK, *Sociology An Introduction*, 5.ed., USA, McGraw-Hill, 1994.

THORNBURG, MAX WESTON, *Türkiye Nasıl Yükselir*, çev. Semih Yazıcıoğlu, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1949.

TİMUR, TANER, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

_____, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 3.B., Ankara, İmge Yayınları, 1994.

_____, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi, 1994.

- TOKER, METİN, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- _____, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye*, 3.B., İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990.
- TOKGÖZ, ERDİNÇ, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara, İmge Yayınevi, 1999.
- TOYNBEE, ARNOLD J., *Reconsiderations*, Londra, 1963.
- TRUMAN, HARRY S., *Memoirs, Vol.I, New York, Doubleday & Company*, 1955.
- TUNAYA, TARIK ZAFER., *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2.B., İstanbul, Arba Yayınları, 1996.
- _____, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2.B., İstanbul, Arba Yayınları, 1995.
- _____, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2.B., İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981.
- _____, *İslamcılık Akımı*, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991, s.194-195.
- TUNCER, BARAN, *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1963.
- TUNÇKANAT, HAYDAR, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, 2.B., Ankara, Ekim Yayınevi, 1969.
- TURAN, ŞERAFETTİN, *Türk Kültür Tarihi*, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994.
- _____, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- _____, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler ve Kitaplar*, Ankara, TTK, 1989.
- _____, *Türk Devrim Tarihi 3.Kitap(İkinci Bölüm)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- _____, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- _____, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap(Birinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

- _____, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- TURGUT, SERDAR, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991.
- TURHAN, MÜMTAZ, *Kültür Değişmeleri*, 3.B., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- _____, *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma*, İstanbul, Şehir Matbaası, 1965.
- Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973.
- Türk Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973.
- TÜRK, İSMAİL, *İktisadi Gayeli Malî Yardımlar*, Ankara, A.Ü.SBF Yayınları, 1957.
- TÜRKDOĞAN, ORHAN, *Kemalist Sistem Kültürel Boyutları*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Türkiye Cumhuriyeti 60 yılda Nereden Nereye Geldi*, Yeni Asır Gazetesi, (basım yılı ve yeri yok).
- TÜRKOĞLU, PAKİZE, *Tonguç ve Enstitüleri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- ULUBELEN, EROL, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1967.
- US, ASIM, *Hatıra Notları*, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966.
- USLU, NASUH, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2000.
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1948.
- _____, *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2.B., İstanbul, Ülken Yayınları, 1992.
- ÜLKEN, YÜKSEL, *Atatürk ve İktisat*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- ÜLMAN, A. HALUK, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1961.

- WALLIS, WILSON D., *Culture and Progress*, New York, Whittlesey House, 1930.
- WEISBAND, EDWARD, *2.Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çev., M. Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları, (basım yılı yok).
- WILLIAMS, RAYMOND, *Kültür*, çev.Suavi Aydın, Ankara, İmgc Kitabevi, 1993.
- YALMAN, AHMET EMİN, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, 2.B., CIV, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, 1997.
- YAMANER, ŞERAFETTİN, *Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- YASA, İBRAHİM, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, 2.B., Ankara, Sevinç Matbaası, 1973.
- YERASIMOS, STEFANOS, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Kitap 3, 6.B., çev.Babür Kuzucu, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- YURDOĞLU, İHSAN, *Amerikan Yardımı Hakkında Tahliller ve Düşünceler*, İstanbul, Ozansoy Basımevi, 1947.
- YÜCEKÖK, AHMET N., *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1971.
- YÜCEL, M. SERHAN, *Demokrat Parti*, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001.
- ZİYA GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, der. Mehmet Kaplan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- _____, *Türk Uygarlık Tarihi(Günümüz Türkçesiyle)*, der. Yusuf Çotuksöken, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991.
- _____, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, haz İbrahim Kutluk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

MAKALELER

- “Dil seferberliği,” *Ülkü*, C.I, No.2 (Mart 1933), s.116-120.
- “İlahiyat Fakültesinin Kurulması,” *Ulus*, 3 Haziran 1948, s.1.
- “Laiklik ve Din Hizmetleri,” *Ulus*, 24 Mayıs 1948, s.1.

“Turkish Elections of 1950 and United States Reaction,” *Turkish Information Office*, No.12, Newyork, 1950, s.3-23.

AĞAOĞLU, AHMET, “Münevver Zümre Meselesi,” *Cumhuriyet*, 15 İkincikânun 1935, s.1.

AĞAOĞLU, HALİT, “Köy Enstitüleri,” *Vatan*, 25 Haziran 1950, s.2.

AĞAOĞULLARI, MEHMET ALİ, “Aşırı Milliyetçi Sağ,” *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.189-236.

AKGÜN, SEÇİL-ŞEKER, NESİM, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi İçindeki Yeri, 1942-1980,” *Bilanço 1923-1998*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, 225-234.

AKGÜN, SEÇİL, “Tevhidi Tedrisat,” *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.37-50.

AKSEL, MALİK, “20 Yıllık Sanat Hareketleri,” *Ülkü*, C.V, No.5 (II.Teşrin 1943), s.25-27.

ALTAY, EKREM, “Kültür ve Uygarlık,” *Halkevleri Dergisi*, C.II, No.20,(Haziran 1968), s.7-8.

AND, METİN, “Atatürk ve Sanat Özel Olarak Müzik ve Tiyatro Üzerine Değİnmeler,” *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, haz. Jacop M. Landau, çev.Meral Alakuş, İstanbul, Sarmal Yayınları,1999, s.273-297.

_____, “Kültür Değİşiminde Önder'in İlkeleri,” *Türk Dili*, C.XIII, No.146 (Kasım 1963), s.94-96.

ARAS, TEVFİK RÜŞTÜ, “Atatürk'ün Siyaseti,” *Milliyet*, 20 Mayıs 1971, s.5.

_____, “Ayrıldığımda Dış İlişkiler,” *Milliyet*, 13 Mart 1971, s.5.

_____, “Hatıralarım,” *Milliyet*, 14 Mart 1971, s.5-6.

ARSLAN, ERDAL, “Devrim Tarihi Ders Kitapları,” *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.295-310.

ATAÇ, NURULLAH, “Dil, Gene Dil,” *Ülkü*, C.2, No.15(Mart 1948), s.6-8.

ATAY, FALİH RIFKI, "Yoksa Biz Yabancıları Bu Kadar Şımarttık mı?," *Ayın Tarihi*, 14 Ocak-11 Mart 1954 Özel Sayı, s.167-168.

_____, "Türkiye'de Demokrasinin Tekâmülü," *Ulus*, 22 Ağustos 1945, s.1,3.

AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA, "İnkılap Kürsülerinde, İnkılap İlmileşmelidir," *Kadro*, C.III, No.28 (Nisan 1934), s.5-18.

BANOĞLU, NİYAZİ AHMET, "Sayın Nadir Nadi'ye Açık Mektup," *Yeni Tarih Dünyası*, C.III, No.21-22., s.878-879.

_____, "Affedilmez İhmallerimiz," *Yeni Tarih Dünyası*, C.II, No.12, s.486.

BELGE, BURHAN, "İnsan ve Kültür," *Ulus*, 5-20 İllkânun 1938.

BISBEE, ELEANOR, "Test of Democracy in Turkey," *The Middle East Journal*, Vol.4, No.2 (April 1950), s.170-182.

BLUENT, WILLIAM, "İngiltere ve Orta-Doğu Teknik Üniversitesi," *Forum*, C.XI, No.130, s.8-9.

BURİAN, ORHAN, "Humanisma ve Biz I," *Yücel*, C.XI, No.62(Nisan1940), s.71-72.

_____, "Humanisma ve Biz II," *Yücel*, No.XI, No.63(Mayıs 1940), s.121-122.

_____, "Humanisma ve Biz III," *Yücel*, C.XI, No.64(Haziran 1940), s.171-173.

BY X, "The Sources of Soviet Conduct," *Foreing Affairs*, Vol.25, No.4 (July1947), s.566-582.

Dicleli, Vedat, "Devletçilik hakkında Düşünceler," *Ulus*, 4 Aralık 1945, s.2.

DİLMEN, İBRAHİM NECMİ, "Güneş-Dil Teorisi Üzerine Birkaç Sual ve Cevapları," *Ülkü*, C.VII, No.39 (Mayıs 1936), s.178-183.

_____, "T.D.T.C. Bir Yıl İçinde Neler Yaptı," *Ülkü*, C.II, No.9 (Birinci Teşrin 1933), s.186-190.

DURSUNOĞLU, CEVAT, "Halkevleri," *Ulus*, 19 Şubat 1952, s.2.

EDWARDS, A.C., "The Impact of The War on Turkey," *International Affairs*, Vol.XXII, No.1,(July 1946), s.389-400.

- ERDENTUĞ, NERMİN, "Atatürk'te Kültür Dinamizmi Görüşü," *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, Ankara, DTCF Yayınları, 1974, s.67-77.
- ERİM, NİHAT, "Hükümetin Son Kararı," *Ulus*, 27 Temmuz 1950, s.1,3.
- _____, "C.H.P'li Arkadaşlarla Hasbihal," *Ulus*, 24 Eylül 1946, s.1.
- _____, "CHP'nin Laiklik Prensibi," *Ulus*, 4 Mayıs 1947, s.1,3.
- _____, "Din Eğitimi," *Milliyet*, 17 Şubat 1977, s.5.
- ERTUĞ, HASAN REFİK, "Türkiye Atlantik Paktı Üyesi," *Siyasî İlimler Mecmuası*, C.XXI, No.252 (Mart 1952), s.546-547.
- EYİCE, SEMAVİ, "Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Anahatları," *Bellekten*, C.XXXII, No.128 (Ekim 1968), s.509-526.
- FENİK, MÜMTAZ FAİK, *Vatan*, "Arapça Ezan," *Vatan*, 8 Haziran 1950, s.1,3.
- FEYZİOĞLU, TURHAN, "Atatürk Yolu:Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol," *Atatürk Yolu*, İstanbul, Otomarsan Kültür Yayınları, 1981, s.1-64.
- GÖKBERK, MACİT, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk," *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, 2.B., İstanbul, Dr.Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1986, 283-332.
- GÖNLÜBOL, MEHMET – ÜLMAN, A. HALUK, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı," *A.Ü.SBFD*, C.XXI, No.1 (Mart 1996), s.143-182.
- GÜRBÜZ, YILMAZ, "Milli Kültür Güldeste(Türk Milliyetçilerine Göre Kültür)," *Milli Eğitim ve Kültür*, C.VII, No.33, (Mayıs 1985), s.19-24.
- GÜRKAN, ÜLKER, "Sosyal Değişmeler," *Abadan'a Armağan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s.453-492.
- HASAN ÂLİ, "Maarifte Bir İnkılâp," *Hakimiyeti Milliye*, 17 Ağustos 1923, s.2.
- HASAN CEMİL, "Darülfünun İdeali," *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1931, s.2.
- HEYD, URIEL, "Revival of Islam in Modern Turkey," *Turkish and Persian Studies*, Juresalem, Hebrew University, 1968, s.5-27.
- HİÇ, MÜKERREM, "Atatürk'ün İktisadi Alandaki Görüş ve Politikaları," *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi*, Ankara, Ogün Kardeşler Matbaası, 1981, s.127-145.

- HİLAV, SELAHATTİN, "Düşünce Tarihi(1908-1980)," *Türkiye Tarihi*, C.IV,2.B., İstanbul, Cem Yayınları, 1997, s.357-390.
- HOEBEL, E.ADAMSON, "The Nature of Culture," *Man, Culture and Society*, ed. Harry L. Shapiro, NewYork, Oxford University, 1956, s.168-181.
- İĞDEMİR, ULUĞ, "Türk Tarih Kurumu'nun Kısa Tarihi," *Ülkü*,C.VII, No.75 (II.Teşrin 1944), s.19-24.
- İLHAN, SUAT, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, No.19 (Kasım 1990), s.7-19.
- İNALCIK, HALİL, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi,"*Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1995, s.169-176.
- _____, "Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee," *Türk Kültürü*, C.XXXI, No.31, (Mayıs 1965), s.421-433.
- İNAN, M. RAUF, "Eğitim Alanında Atatürk," *IX.Türk Tarih Kongresi*, C.III, Ankara, TTK, 1989, s.1745-1771.
- İNÖNÜ, İSMET, "II. Dünya Savaşı Türk Dış Politikası," *Milliyet*, 16 Ekim 1967, s.5-6.
- KARAL, ENVER ZİYA, "Atatürk ve Türk Devriminin Özellikleri," *Atatürk ve Devrim*, Ankara, TTK,1980, s.43-55.
- _____, "Atatürk'ün Tarih Tezi," *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara, TTK, 1946, s.55-65.
- KATOĞLU, MURAT, "Cumhuriyet Türkiyesinde Eğitim, Kültür, Sanat," *Türkiye Tarihi*, C.IV, 2.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1990, s.393-502.
- KAVCAR, CAHİT, "Güzel Sanatlar Eğitimi," *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1983, s.505-535.
- KAYNAR, REŞAT, "Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı," *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi,1995, s.209-213.
- KAYRA, MACİT, "1948 Türkiye İktisat Kongresi," *Siyasi İlimler Mecmuası*, C.XVIII, No.214 (Ocak 1948), s.461-464.

- KAZIM NAMÍ, "Humanisma," *Ülkü*, C.3, No.17(1934), s.332-336.
- KEYDER, ÇAĞLAR, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politigi," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.310-325.
- KOCATÜRK, UTKAN, "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, No.1(Kasım 1984), s.3-13.
- KOÇAK, CEMİL, "İkinci Dünya Savaşı Ve Türk Basını," *Tarih ve Toplum*, No.35, Kasım 1986, s.29-31.
- KONUR, TAHSİN, "Cumhuriyet Döneminde Devlet-Tiyatro İlişkileri," *DTCF Dergisi*, C.XXXI, No.1-2, s.307-345.
- KORKUT, HÜSEYİN, "Üniversiteler," *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1983, s.315-338.
- KURAN, ERCÜMENT, "XIX. Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi," *Erdem*, C.VI, No.16 (Ocak 1990), s.215-223.
- LEVEND, AGAH SIRRI, "Dil Kurultayı Konuları," *Ulus*, 13 Mart 1951, s.2.
- LEWIS, BERNARD, "Islamic Revival in Turkey," *International Affairs*, Vol.XXVIII, No.1 (Haziran 1952), s.38-48.
- MURDOCK, GEORGE PETER, "How Culture Changes," *Man, Culture and Society*, ed.Harry L. Shapiro, NewYork, Oxford University Press, 1956, s.247-329.
- NUSRET KEMAL, "Halkçılık," *Ülkü*, C.1, No.3(Nisan 1933), s.185-193.
- OKYAR, OSMAN, "Amerikan Yardımları ve Türkiye Ekonomisi," *Siyasî İlimler Mecmuası*, No.XXII, S.260(Kasım 1952), s.339-343.
- OPIE, REDWERS, "Amerikan Yardımı ve Kalkınma Meselesi," *A.Ü.SBF Dergisi*, C.VIII, No.1-4 (1953), s.85-97.
- ÖYMEN, HIFZIRRAHMAN RAŞİT, "Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk'ün Etkisi," *Belleten*, C.LII, No.204(Kasım 1988), s.1023-1087.
- ÖZERDİM, SAMİ N., "Dilimizi Beğenmeyenler," *Ülkü*, C.II, No.22(Ekim 1948), s.28-29.

ÖZGÜ, MELAHAT, "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı," *Bellekten*, C.XXVII, No.108(Ekim 1963), s.565-600.

REED, HOWARD A., "Turkey's İmam-Hatip Schools," *The World of Islam*, Vol.IV, No.2-3(1955), 150-163.

RUSTOW, DANKWART A., "Politics and Islam in Turkey 1920-1955," *Islam and The West*, ed.Richard N. Frye, Hague, Mouton &Co., 1957, s.69-107.

_____, "Ulusal Bir Devletin Kuruluşu," *Bildiriler ve Tartışmalar*, 2.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.309-337.

RUŞEN EŞREF, "T.D.T.C Nasıl Kuruldu," *Ülkü*, C.II, No.8 (Eylül 1933), s.81-97.

SADAK, NECMETTİN, "Türkiye'de Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır," *Akşam*, 27 Ağustos 1945, s.1.

_____, "Boğazlar Meselesi Hakkında Amerika'nın Teklifi," *Akşam*, 11 Kasım 1945, s.1.

SAFA, PEYAMİ, "Arapça Hortluyor," *Ulus*, 13 Mart 1952, s.1.

SARÇ, ÖMER CELAL, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları," *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, 2.B., İstanbul, Dr.Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1986, s.337-378.

SERTOĞLU, MİTHAT, "Türk Tarihçiliğinin Bugünkü Durumu ve İstikbali," *Vatan*, 6 Şubat 1954, s.2.

SİRER, REŞAT ŞEMSETTİN, "Köy Enstitülerine Dair," *Ulus*, 7 Mart 1952, s.2.

SOYSAL, İSMAİL, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı," *Bellekten*, C.XLVI, No.182 (Nisan 1982), s.367-414.

_____, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi," *Bellekten*, C.XLV/1, No.177(1981), s.95-156.

SUNGU, İHSAN, "Türk Kültürünün Karakteri," *Varlık*, 15 Senteşrin 1935, s.130-131.

SUVLA, REFİİ ŞÜKRÜ, "Marshall Yardımını Nasıl Kullanıyoruz," *Siyasî İlimler Mecmuası*, C.XX, No.232 (Temmuz 1950), s.153-157.

- ŞAPOLYO, ENVER BEHNAN, "Atatürk ve Maarif Misakı", *Türk Kültürü*, C.IV, No.40 (Şubat 1966), s.383-386.
- ŞİMŞİR, BİLAL, "Atatürk'ün Hastalığı," *Bellekten*, C.LII, No.204 (Kasım 1988), s.1195-1453.
- TEKELİ, ESAT, "M. Thornburg'un görüşlerinc Dair," *Ulus*, 9 Temmuz 1947, s.2.
- TENBRUCK, FREDERICH H., "The Cultural Foundations of Society," *Social Structure and Culture*, NewYork, Walter de Gruyler, 1989, s.15-34.
- TİMUR, TANER, "Osmanlı Mirası," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.12-37.
- TOKGÖZ, ERDİNÇ, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri ve Atatürk Döneminde Uygulanan Ekonomik Politikalar," *Atatürk ve Kültür*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982, s.35-45.
- TOPRAK, ZAFER, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik," *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1986, s.431-438.
- TUFAN, MUZAFFER, "Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi," *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 31Ekim-3Kasım 1989*, Ankara, TTK, 1994, s.145-163.
- TUNCEL, BEDRETTİN, "Dünya Klasiklerinden Tercüme Serisi," *Ülkü*, C.I, No.4 (16 İkinciTeşrin 1941), s.22.
- TUNÇ, MUSTAFA ŞEKİP, "Dünya Kültürlerine Bir Bakış," *Kültür Haftası*, No.I, (15 İkincikânun 1936), s.3-4.
- TURAN, ŞERAFETTİN, "Atatürk ve Ulusal Kültür," *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları 2-6 Kasım1981 Uluslararası Sempozyum*, Ankara, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1981, s.333-340.
- UNAT, FAİK REŞİT, "Latin Alfibesinden Türk Alfibesine," *Türk Dili*, C.II, No.23 (1953), s.721-734.
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri," *Tanzimat I*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.757-775.

ÜLMAN, A. HALUK – TACHAU, FRANK, “Turkish Politics,” *The Middle East Journal*, Spring 1965, s.153-168.

YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT, “Amerikan Dostluğu Tehlikeye Düşürülmemelidir,” *Ayın Tarihi*, 14 Ocak-11 Mart 1954 Özel Sayı, s.169-170.

YALMAN, AHMET EMİN, “İbret Alınacak Bir Tablo,” *Vatan*, 17 Temmuz 1950, s.1.

_____, “Neden Bize nüfus Başına Dört Dolar,” *Vatan*, 19 Temmuz 1950, s.1,3.

_____, “Halkın Evleri,” *Vatan*, 14 Kasım 1946, s.1.

ZİYA GÖKALP, “Hars ve Medeniyet”, *Hars ve Medeniyet*, Ankara, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1964, s.5-26.

TEZLER

ALBAYRAK, MUSTAFA, “Demokrat Parti (1946-1950),” (basılmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi).

KABAPINAR, YÜCEL, “Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretimde (Lise)Tarih Öğretimi,” (basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi)

ÖZTÜRK, ADİL ADNAN, “Türkiye’de Millî Eğitimdeki Gelişmeler (1950-1960)” (basılmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi).

ŞAHİN, MUSTAFA, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Uygulamalarında Yabancı Uzmanların Yeri (1923-1960), (basılmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi)

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Kudret

Dergiler

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Ayın Tarihi

Foreign Affairs

Gazeteler

Milliyet

Ulus

Vakit

Vatan

Zafer

Dergiler

Halkevleri Dergisi

International Affairs

Islam and the West

Kadro

Kültür Haftası

Siyasi İlimler Mecmuası

Tarih ve Toplum

The Middle East Journal

Türk Dili

Türk Kültürü

Ülkü

Varlık

World of Islam

Yeni Tarih Dünyası

Yücel

EKLER

- I a-bMaarif Vekili Hasan Âli Yücel'in Kuran kurslarıyla ilgili olarak Başbakanlığa yolladığı 27 Ocak 1940 tarihli yazı (BCA 030/01 90. 559. 3)
- II a-b-c-d.....ABD Ankara Büyükelçisi'nin ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 19 Şubat 1945 tarihli Türkiye raporu(NARA M 1292 867.00/2-1945)
- III a ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı'nın, ABD Dışişleri Bakanlığı'na Paris'ten yolladığı Türkiye üzerindeki SSCB tehdidiyle ilgili 15 Ağustos 1946 tarihli telgrafi (FRUS 1946, Vol.VIII, Washington, US Government Printing Office, 1969)
- IV a-b-c-d-e.....ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 5 Mayıs 1949 tarihli Türkiye raporu (FRUS 1949, Vol.VI, Washington, Government Printing Press, 1977)
- V a-b-cCHP Meclis Komisyonu'nun din eğitimiyle ilgili 19 Şubat 1948 tarihli raporu (BCA 030/01 42. 251. 17)
- VI a-bABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 19 Eylül 1950 tarihli Türkiye raporu (FRUS 1950, Vol.V, Washington, Government Printing Office,1978)
- VIIaABD Ankara Büyükelçisi'nin ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Haziran 1953 tarihli Türkiye raporu (FRUS 1952-1954, Vol.III, Washington, Government Printing Office, 1988)
- VIII.....ABD Dışişleri Bakanı'nın, ABD Başkanı'na sunduğu Türk yöneticilerinin ABD'ye davet edilmesi ile ilgili 13 Ağustos 1953 tarihli memorandumı (FRUS 1952-54, Vol.III, Washington, US Government Printing Office, 1988)
- IX..... ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ABD Ankara Büyükelçisi'ne yolladığı Türkiye'nin ekonomik durumuyla ilgili 17 Kasım 1955 tarihli telgrafi (FRUS 1955-57, Vol.XXIV, Washington, US Government Printing Office, 1989)

Başvekillik Yüksek Makamına

Dahiliye Vekilliginden alınan 19/1/1940 tarih ve 3379 numaralı yazıda Diyanet İşleri Reisliğince memleketin muhtelif yerlerinde açılan "Kuran Öğretme kursları"nın 49 zu bulduğu ve bunlardan 28 zinin Diyanet İşleri bütçesindeki tahsisatla, 21 inin de Fahrî öğretmenlerin hizmetine dayanılarak tahsisatsız idare edildiği bildirilmekte, ayrıca da bu müesseselerin genişlemekte olduğuna, faaliyetlerinin hem mevcut kanunların hükümlerine aykırı görüldüğüne, hem de ilerisi için güpheli ihtimaller sakladığına işaret edilmektedir.

Diyanet İşleri Reisliğince "Kuran Öğretme kursları" denilen müesseselerin faaliyet tarzları hakkında gerek Dahiliye Vekilliginden ve gerek Valiliklerden Vekilligimize gelen ve büyük bir dosya teşkil eden yazıların hepsinde bu teşkilâtın endişe verici maliyeti bilhassa bahsa mevzu olmuştur.

Yüksek Makamlarına son defa 17 Mart 1939 tarih ve 2-506 numaralı yazımızla arzolanduğu gibi Diyanet İşleri Reisliğinin Kuran Öğretimi hakkında hususî bir talimatnamesi vardır. Bu talimatname bir öğretim mevzuuna dair olmasına rağmen Vekilligimizden geçirilmeden tatbik mevkiine konmuştur. Neticede 430 numaralı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile 789 numaralı Maarif Teşkilâtı Kanununun hükümlerine aykırı olarak Maarif Vekilliginin rûsâtı ve muvafakatı haricinde dersane açılması emrivâki haline gelmiştir. Diyanet İşleri Reisliğinin bu dersanelere kurs adını vermesi kanunun

tarifine uygun değildir. Çünkü 789 numaralı kanunun 4 üncü maddesine göre kurs, Vekâletlerin muayyen tahsil dereceleri haricinde kendi memur ve mensupları için müvakkaten açacakları talim müesseseleridir. "Kuran öğretme kursları"na gelenler Diyanet İşleri memuru olmadıkları gibi müesseselerin faaliyeti de daimîdir.

Kaldı ki Diyanet İşleri Reisliği kendi talimatnamesine de sadık kalmamaktadır. Bu talimatnamenin 9 uncu maddesinde öğretmenin vali veya kaymakamlar tarafından inhası lâzımgeldiği halde tayinler merkezden resen tebliğ suretile yapılmaktadır. Bundan başka Diyanet İşleri Reisliği 1939 bütçe kanunu ile aldığı tahsisatın hududu dahilinde kalmaya razı olmamış, Büyük Millet Meclisince tesbit edilen ihtiyaç dışında 21 tane de fahrî öğretmen tayin etmiştir. 1934 bütçesinde sayıları 9 olan bu kuran öğretmenlerinin 1939 bütçesindeki tahsisatla 28 e kadar çıkabilmeleri ve fahrî çalışanlarla birlikte 49 za da varmaları ayrıca dikkate değer.

Kuran öğretmenleri ekseriyet itibarile ilk tahsilini bitirmemiş olanlara arap harfleri tedrisatı yapmakta, bu hususta arap harflerile yazılmış Türkçe alfabeler kullanmakta, aynı zamanda talebelerini -talimatnameleri icabı- evvelce az çok kuran okumayı öğrenmişlerden seçmekte idirler. Arap harflerinin 49 müessesede bu kadar teçvikle okutulmasından doğacak netice enîgeye de değer.

Vekillüğimizin görüşüne göre :

1 - Diyanet İşleri Reisliğince Maarif Vekillüğinden muvafakat alınmaksızın dersane açılması Maarif Teşkilâtı kanununa muhaliftir. Hele bu dersanelerin 1939 bütçesi dışında kalan 21 tanesi-

nin, Türk Ceza Kanununun 3531 numaralı kanunla değiştirilen 261 inci maddesine göre derhal kapatılması ve açanların takibata uğratılması lâzımgelir.

2 - 15 Şubat 1934 ve 10 Mart 1939 tarihli yazılarımızda da arzolanduğu gibi Diyanet İşleri Reisliği kuranı arap harflerile öğretmeği iltizam ettikçe memlekette arap harflerile tedrisatın endişe vorecek bir şekilde genişlemesinin önü alınamıyacağından kuranın arap harflerile öğretilmesinden vazgeçilmesi, Türk harflerile yazılmış kuran tercümesi üzerinde talimde bulunulması münasip olur.

3 - Kuran öğretme dershaneleri hakkındaki talimatnamenin Diyanet İşleri Reisliğince derhal tetkik için Vekilligimize gönderilmesi ve talimatname kat'î şeklini alıncaya kadar dershanelerin faaliyetten alıkonması icap eder.

4 - Kuran öğretme dershanelerinin yalnız kuran öğretmekle kalmıyarak öğretmenlerin talebelerine arap harflerile Türkçe okutmaları kuvvetle melhuz olduğundan bu dershanelerin daimî surette Vekilligimizin murakabesi altına konması lâzımdır.

Gereğinin icap edenlere emir ve tebligine yüksek müsaadelerini rica eder, en derin saygılarıma sunarım.

K.y.

Ta.

Kayıt

Maarif Vekili

Yücel

Def
LWE
1/1

NO. 1088

Ankara, February 19, 1945

SECRET

3/7/45 JWW

Subject: Popularity and strength of the present Turkish régime.

RECEIVED
MAR 2 1945
COMMUNICATIONS
CORDS

For Distribution	
Yes	No
	☒

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sig:

1/ I have the honor to transmit herewith, as of possible interest to the Department, a memorandum submitted to me by Third Secretary of Embassy HORNER, in which he gives his impressions of the popularity and strength of the present Turkish régime.

Respectfully yours,

Laurence A. Steinhardt
Laurence A. Steinhardt

JWW
RECEIVED
MAR 13 1945
COMMUNICATIONS
CORDS

Enclosure:

1/ Memorandum

File No. 800

DRH/TH

To the Department in Original and Hecograph.

For Distribution	
Yes	No

867.00/2-1945

MAR 17 1945

FILED

OFFICE OF SPECIAL INVESTIGATION
MAR 25 1945
ATLANTIC DIV.

DOE-2001
MAR 25 1945

CONFIDENTIAL

CS/100

AIR MAIL

strength of the present Turkish regime."

MEMORANDUM FOR THE AMBASSADOR

February 12, 1946

The following is an attempt to set down on paper a few impressions of the popularity and strength of the present Turkish regime, gained in the short time I have been here.

It has been apparent for some time that the regime has been suffering a consistent diminution in popularity and public confidence, particularly since the outbreak of war in September, 1939. The most important reasons for this trend are: (1) the growth of a top-heavy bureaucracy; (2) a creeping paralysis due to the fear of responsibility on the part of most government officials; (3) the failure to check the inflationary spiral, which has virtually pauperized the Turkish middle class, itself restricted in size and composed mainly of minor government officials; (4) the knowledge that a small clique of officials, including the heads of many government departments and institutions, members of the Grand National Assembly, et cetera, have been in a position to benefit themselves economically, whilst large sections of the population have retrogressed; (5) the fact, known to many, that bribery and corruption have continued to play a leading role in Turkish political life, albeit not so flagrantly as during Ottoman times; (6) the opposition to "statism" on the part of many business men; (7) the feeling among intellectuals that the educational system is too rigid; (8) the lack of freedom of the press and of speech; (9) the failure on the part of the Government to carry out a more energetic policy of industrialization; and (10) the mere lip-service to democratic forms, "elections" of deputies being in fact appointments by the single party machine.

Turkish writers are fond of calling their country "Kemalist Turkey". Turkey was pulled out of the morass of the disintegrating Ottoman Empire largely through the strength and energy of a single man, Kemal Ataturk, or Mustafa Kemal Pasha, as he was then known. His so-called collaborators were little more than yes-men. In consequence, the new state that arose from the ashes of the moribund Empire was highly personalist and suffers from the inherent defects of such a regime. Ataturk evidently realized the dangers that were ahead, and through the creation of a so-called opposition party to the Republican Peoples Party, attempted to educate the people to a two-party system. For a number of reasons, including the inability of the so-called opposition, this party failed to become a genuine opposition and, its successor, the so-called "Independent Group" in the Republican Peoples Party, has voted with the Government on every issue. However, in all

fairness

fairness it should be stated that President Inonu has made several tentative efforts to introduce a certain measure of democracy. For example, during the elections of 1939 and 1943 the practice of allowing the voters some latitude in exercising their choice for the Grand National Assembly was introduced. Thus, in 1943 there were 31 candidates for 23 seats in Istanbul, all, of course, being members of the official Republican Peoples Party (see despatch no. 301 of March 9, 1943, on the subject: "Reporting Results of National Elections to Seventh Grand National Assembly").

After the death of Ataturk, no statesman of similar stature emerged to take his place. His nominated successor, the present president, Ismet Inonu, is lacking in force. In effect, then, Turkey is now run, but not governed, by an all-embracing bureaucracy, in which, speaking generally, no individual has or is willing to exercise sufficient authority to make important decisions, and all are fearful of responsibility. (The fact that the Cabinet must pass upon applications for all private automobile license plates is a case in point.)

The failure to check the inflationary spiral has also been the cause of considerable discontent (See the Commercial Attache's report on "Turkey's Problem of Economic Adjustment - Currency Devaluation" transmitted under cover of despatch No. 851, of October 26, 1944). Not only have rising internal prices practically pauperized the middle class, which in Turkey means the petty bureaucracy, but export prices have gotten completely out of line with world prices. Extensive competitive buying between the Axis and Allies have contributed to a considerable extent to the creation and maintenance of this existing level. Many government officials with whom members of the Embassy staff have been in contact express great fear of the future, feeling that only a drastic reorganization of the governmental machinery can put Turkey on her economic feet. Thus far there is no evidence that any such shake-up can take place within the framework of the present regime, and the only solution that has been offered, at least publicly, is a devaluation of the Turkish pound.

While a considerable section of the population is in severe financial straits because of the high cost of living, a certain favored clique of higher officials, including the heads of government departments, the state banks, and members of the Grand National Assembly have enjoyed a relatively favorable financial position. According to a number of reliable sources, the offering of "considerations" to persons in influential positions or with family connections are necessary to obtain promotions in the civil bureaucracy. This state of affairs is fairly generally known and has caused extreme bitterness on the part of many young men, officials and others, who can see no prospects of future advancement for them under the present regime. The policy of "bribe" which in effect means the governmental control of business through the medium of state-controlled institutions,

institutions, is likewise a source of considerable resentment; for it results in applying the thought processes of the all important bureaucracy to the every day commercial life of the nation. (In this connection, it is often remarked that since the death of Ataturk, Turkey has made little if any further progress along the route to Westernization started by him.)

Among intellectuals it is generally complained that the Turkish educational system is rigid beyond reason and that those who are educated solely in this country are lacking in breadth of vision. Students who have returned to Turkey after attending American universities are especially bitter on this subject, for in many cases their special technical qualifications receive little or no recognition, and they are placed either under men who have been graduated from Turkish institutions of learning and who are consequently lacking in the technical qualifications necessary for their positions, or under men who have had continental European (especially German) training and are therefore envious of or averse to American methods.

The lack of freedom of the press in Turkey is evident to the most casual observer. Newspapers which fail to conform to the standards laid down by the Press Bureau are unable to remain in existence, and the slightest criticism of the regime or deviation from the official "line" is likely to result in a suspension. For example, the leftist newspaper "Tan" was suspended on August 12th for demanding a purge of pro-Axis officials, and the newspaper "Vatan" on August 30th because it ran several articles demanding greater democratization of the Turkish government (See the Embassy's telegrams nos. 1588 and 1589 of August 29, 1944). Similarly, "Cumhuriyet" was suspended on September 15, 1944 because it published a brief article predicting the appointment of Mr. Selim Sarper, then Director General of the Press, as an Ambassador. (His appointment as Ambassador to the Soviet Union was announced a few days later). Furthermore, former Foreign Minister Tawfik Rüstü Aras, now out of favor with the regime, has been forbidden to write any further articles, on pain of suspension of the newspaper which carries them. Those Turks who have traveled or studied abroad, or who have observed the freedom of the press existing in the democracies and guaranteed in the Atlantic Charter, cannot but be dissatisfied with the strict control of the press exercised in their own country.

On the part of business men, the relative failure of the government to carry out an energetic policy of industrialization is criticized. It is felt that the

linking

linking of industrial expansion with the state-owned banks (an aspect of "Etatism") is a mistake, and it is feared that after the war Turkey will be relatively worse off than many of its neighbors. In extenuation, it must be remarked that until 1922 nearly every educated Turk became an official or an army officer, and that business was left to the Armenian, the Greek, and the Jew. At present the average Turk seems quite lacking in business sense, but the lack of it now can hardly be attributed to the Government. Whether such a sense can be developed over a period of time remains to be seen.

In this general connection, it should be pointed out that the Pan-Turanian movement referred to in the Embassy's confidential despatch No. 798, dated September 21, 1944 (Subject: Pan-Turanian Movement in Turkey) should be viewed not as something intrinsically important but as symptomatic of the unrest which has existed in the country for some time. Like the "Lebensraum" doctrine expounded by Hitler to embittered German veterans of World War I and other discontented elements, the doctrine of a "Greater Turkey" might be expected to appeal to discontented Turkish intellectuals and army officers, gazing at the map and contrasting their small and compact republic with the extensive Ottoman Empire of pre-World War I days. And the fact that the Turanianists' dreams could perhaps be realized only at the expense of the Soviet Union would not be considered an obstacle to a people who have always regarded Russia as their enemy, and continue to do so.

In summing up, it should be made clear that while unrest and lack of confidence in the regime are prevalent throughout the country, there is no evidence of an impending breakdown. In the first place, no alternative to the present regime exists, there being no organized opposition worthy of the name; and secondly the great ignorant and illiterate masses of the peasant population and the bulk of the Army (probably one of the world's most undemocratic) are believed to be loyal and relatively contented. Yet, it seems probable that the various manifestations of discontent described above eventually will lead to a political crisis in the country.

In this connection, it may be noted parenthetically that the present Prime Minister is 60 years of age and apparently in good health, although very deaf, and that Marshal Cevat (Cevdet) Bey, former Prime Minister Saracoglu are regarded at present as the most likely successors in the event of his sudden incapacitation.

would serve as basis discussion. Erkin said this was correct interpretation draft and he was convinced it represented views Turkish Government. He stated attitude National Assembly yesterday when PriMin referred to Soviet note made it clear Turkey could never agree participate in conference at which such points affecting Turkey's sovereignty and independence might be subjects discussion. In later conversation with PriMin we [he?] repeated this note.

Repeated Paris 50, Moscow 92, London 129.

WILSON

740.00119 Council: 9-1546: Telegram

The Acting Secretary of State to the Secretary of State, at Paris

WASHINGTON, August 15, 1946—6 p. m.

TOP SECRET
US URGENT NIACT

4122. Secdel 676. For Secretary Byrnes only. State War Navy Depts at highest levels, after series of meetings, agreed upon a memorandum re Turkey and the Soviet Union. This memo was presented to President in person today by Secretaries of War and Navy and myself. Also present were top ranking officers of army and navy.

President approved policy recommended in the memo and stated he was prepared to pursue it "to the end". President specifically asked for any comments which you may care to make.

It was agreed with President that draft reply to Turkish Gov't inquiry as to our attitude toward Soviet proposals re the Straits should be prepared at once and sent to you for comment and to him for approval before despatch to Ankara.

Draft reply will follow in subsequent telegram. President planning leave Washington Aug 16—2:30 PM so any comment re memo should reach him before that hour.

Memo reads as follows:

"In our opinion, the primary objective of the Soviet Union is to obtain control of Turkey.

We believe that if the Soviet Union succeeds in introducing into Turkey armed forces with the ostensible purpose of enforcing the joint control of the Straits, the Soviet Union will use these forces in order to obtain control over Turkey.

If the Soviet Union succeeds in its objective obtaining control over Turkey it will be extremely difficult, if not impossible, to prevent the Soviet Union from obtaining control over Greece and over the whole Near and Middle East.

It is our experience that when the Soviet Union obtains predominance in an area, American and, in fact, all Western influences and contacts are gradually eliminated from that area. In our opinion, therefore, the establishment by the Soviet Union of bases in the Dar-

danelles or the introduction of Soviet armed forces into Turkey on some other pretext would, in the natural course of events, result in Greece and the whole Near and Middle East, including the Eastern Mediterranean, falling under Soviet control and in those areas being cut off from the Western world.

When we refer to the Near and Middle East, we have in mind the territory lying between the Mediterranean and India. When the Soviet Union has once obtained full mastery of this territory, which is strategically important from the point of view of resources, including oil, and from the point of view of communications, it will be in a much stronger position to obtain its objectives in India and China.

We, therefore, feel that it is in the vital interests of the United States that the Soviet Union should not by force or through threat of force succeed in its unilateral plans with regard to the Dardanelles and Turkey. If Turkey under pressure should agree to the Soviet proposals, any case which we might later present in opposition to the Soviet plan before the United Nations or to the world public would be materially weakened; but the Turkish Government insists that it has faith in the United Nations system and that it will resist by force Soviet efforts to secure bases in Turkish territory even if Turkey has to fight alone. While this may be the present Turkish position, we are frankly doubtful whether Turkey will continue to adhere to this determination without assurance of support from the United States.

It is unfortunate that the Soviet Union, ignoring the United Nations and Montreux concept of Straits control, has made a formal proposal to Turkey for bilateral agreement regarding the joint defense of the Straits because it is always extremely difficult to persuade the Soviet Union, once formally committed on a subject, to retreat. Experience has shown such a retreat cannot be brought about by skillful argument or the appeal to reason. The only thing which will deter the Russians will be the conviction that the United States is prepared, if necessary, to meet aggression with force of arms. There is a strong possibility that if the Soviet Union is given clearly and unequivocally to understand that the United States will firmly and with determination support Turkey in case Turkey is made the object of Soviet measures threatening the independence, sovereignty or territorial interests of Turkey the Soviet Union will pause and will not push the matter further at this time.

In our opinion therefore the time has come when we must decide that we shall resist with all means at our disposal any Soviet aggression and in particular, because the case of Turkey would be so clear, any Soviet aggression against Turkey. In carrying out this policy our words and acts will only carry conviction to the Soviet Union if they are formulated against the background of an inner conviction and determination on our part that we cannot permit Turkey to become the object of Soviet aggression. Threats or provocations should have no part in the implementation of this policy which will require in the first instance frank discussions with the principal nations involved and strong support of Turkey in the United Nations, should that become necessary.

In our judgment the best hope of preserving peace is that the conviction should be carried to the U.S.S.R., Turkey and all other powers that in case the United Nations is unsuccessful in stopping Soviet aggression, the United States would not hesitate to join other nations in meeting armed aggression by the force of American arms.⁷⁷ ⁷⁸

ACHESON

767.08119/S-1246: Telegram

The Ambassador in Turkey (Wilson) to the Secretary of State

RESTRICTED

ANKARA, August 15, 1946—6 p. m.

[Received August 16—8:21 a. m.]

875. British Ambassador read me text British reply to Turkish Government request for views concerning Soviet note on Straits, which he gave Foreign Minister yesterday.

British state points 1 to 3 Soviet note in general accord with US proposals concerning which UK in agreement. Points 4 and 5, however, raise grave objections. Point 4 would exclude UK and all other non-Black Sea signatories from responsibility future Straits regime and also exclude US. Point 5 means establishment some sort Soviet base in Straits. Both proposals not acceptable to UK and presumably not to Turkey. As to Turkish reply, British suggest it might be to effect they have noted Soviet proposal for modification Montreux Convention; Turkey would be prepared attend international conference discuss amendments convention if all parties concerned agree; certain of Soviet proposals completely at variance with expressed views of some governments and Turkish agreement to participate in conference does not mean Turkey would be prepared support all proposals put forward by Soviets; Turkey would, however, consider in conjunction with other powers any appropriate modification Montreux Convention. British point out reply on such lines would be noncontroversial, would avoid involving Turkey in direct discussion with USSR on questions of substance and would uphold position that question of modifying international convention must be on basis international conference all interested parties.

[To] Paris as 51. Department repeat to London and Moscow if desired.

WILSON

⁷⁷ The Secretary of State directed that a copy of telegram 4122 be sent to Ambassador Wilson because he felt it "highly important" for the Ambassador to have the telegram as background (letter of August 17 to Ambassador Wilson from H. Freeman Matthews, Political Adviser to Secretary Marshall at the Paris Peace Conference, Ankara Post Files, Lot 57-872, 890 Political Affairs). Mr. Matthews' communication noted also that "It seems to us obviously necessary that you should be fully informed of the seriousness with which the question of Turkey's integrity is regarded in the highest quarters."

767.08119/S-1646

Memorandum by the Acting Secretary of State to President Truman

WASHINGTON, August 16, 1946.

Following our meeting with you yesterday, we carried out your instructions to inform Secretary Byrnes of the recommendations which have been made to you and of the views which you expressed, stating that you would appreciate any comments he might have. We also submitted to the Secretary a proposed communication to the Turkish Government setting forth your views. As you will see from the attached telegram,⁸² the Secretary heartily concurs in your decision and has made some suggestions for incorporation in the communication to the Turkish Government in the general direction of strengthening it. He has also in another attached telegram⁸³ sent us a copy of the British communication to Turkey.

If you approve of the attached communication to the Turkish Government we shall send it immediately.⁸⁴ We propose, if you approve, to send a note to the Soviet Government acknowledging the copy of their note to the Turkish Government and expressing in somewhat different form the views of this Government in regard to their proposal. It seems advisable some time next week to make public our communication to the Soviet Government, or at least its substance. We do not propose to publish our note to Turkey.

Does this course meet with your approval?⁸⁵

DEAN ACHESON

767.08119/S-1246: Telegram

*The Acting Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Wilson)*⁸⁶

SECRET

WASHINGTON, August 16, 1946—1 p. m.

589. In your reply to the Turkish inquiry referred to in your 586 Aug 12 (rpd) Paris as Ankara's 89, to Moscow as Ankara's 81 and to London as Ankara's 118) you may state as follows:

"The Govt of the United States firmly adheres to the position taken in the note addressed by the American Embassy in Ankara to the Turkish Minister for Foreign Affairs on November 2, 1945. In accordance with that position it cannot agree that the regime of the

⁸² Telegram 4051, August 16, from Paris, not printed.

⁸³ Telegram 4049, August 16, from Paris, not printed.

⁸⁴ See *infra*.

⁸⁵ Notation by President Truman: "Approved Harry S. Truman".

⁸⁶ Initiated also by President Truman. Draft of this telegram was sent to the Secretary of State in telegram 4133 (Secdel 677), August 15, 7 p. m., to Paris, with suggestion that he make any comments he wished (740.00119 Council/8-1246).

not of luxury classification if assistance on these items justifiably required.

Foregoing for your background use. P is show to Dorr.

ACLESON

711.67/5-549

*Department of State Policy Statement*¹

SECRET

[Washington,] May 3, 1949.

TURKEY

A. OBJECTIVES

Our fundamental objective in the eastern Mediterranean and Middle East is to promote peace and stability. This requires that we endeavor to prevent rivalries and conflicts of interest in that area from developing into open hostilities which might eventually lead to a third world war. In the case of Turkey, we are committed to a peace-time policy of military and economic assistance with the object of preserving that nation's independence and maintaining it in its present role of bulwark against Soviet expansion in the Near and Middle East. As a corollary, any effect which US aid may have in building up Turkey's military strength will to that extent tend to make available to the US and to our allies the use of this vitally strategic area as a base of operations in the event of war, and conversely to deny the Soviet Union and its satellites access to its land and resources.

A second US objective toward Turkey is to assist, by appropriate means, that government's determined and successful efforts to achieve a fuller democracy and a more productive economy, and thus to counteract the infiltration of Communism and Soviet influence not only in Turkey but in adjacent countries to the south and east.

B. POLICIES

The cornerstone of Turkish foreign policy in recent years has been traditional and unflinching resistance to Russia. Since the war, the USSR has caused deep apprehension in Turkey by intermittent pressure for a dominant role in the control of the Turkish Straits, by its claims to Kars and Ardahan, and by carefully contrived border incidents and troop movements on Turkey's Bulgarian and Caucasian

¹The Department of State Policy Statements were concise documents summarizing the current U.S. policy toward a country or region, the relations of that country or region with the principal powers, and the issues and trends in that country or region. The Statements provided information and guidance for officers in missions abroad. The Statements were generally prepared by ad hoc working groups in the responsible geographic offices of the Department of State and were referred to appropriate diplomatic missions abroad for comment and criticism. The Statements were periodically revised.

frontiers, to the accompaniment of press and propaganda diatribes from Moscow. Although there have been no new demands in recent months, none of the demands made by Moscow has been retracted. In the circumstances, the Turks feel that they are obliged to keep more men under arms and out of productive labor than their present economy can well support.

1. *Political*

The present US policy of active assistance to Turkey had its inception when the British, on February 24, 1947, informed the Secretary of State that as of March 31, 1947, the UK would be obliged to discontinue the military, economic and advisory assistance which it had been giving to Greece and Turkey. The latter government had on various occasions applied to the US for financial aid, but until the enactment of Public Law 75 (the Greek-Turkish Aid Act) we lacked the facilities for acceding to these requests. During the first year after the passage of this legislation (May 22, 1947), we instituted a military, naval and air force modernization and training program, as well as a limited public roads program, making available to Turkey by outright grant equipment and services of a value of \$100,000,000.² The Aid Program is now well into its second year, under the legislative authority of Title III, Public Law 472, with an additional allotment, under present estimates, of between \$30,000,000 and \$75,000,000. Of the total for the two years, \$106,864,476 had been encumbered as of January 31, 1949. It is hoped that the US military assistance will result in the formation of a more compact and effective national defense structure of decreased manpower but with greater mobility and firepower, and thus make an effective contribution to Turkey's determination to resist Soviet pressure as well as releasing manpower badly needed for economic development.

There are no serious outstanding political issues between the US and Turkey. Despite certain misunderstandings, our relations are currently sound and based upon mutual awareness of our common cause. Prior to the inauguration of the US-Turkish Aid Program, we gave Turkey our active diplomatic support in rejecting Soviet

²For documentation on the origin of United States military and economic aid to Greece and Turkey in 1947 (Truman Doctrine), including the events and measures referred to here, see *Foreign Relations*, 1947, vol. VI, pp. 1-7. On November 28, 1949, President Truman transmitted to Congress and Turkey a quarterly report on United States military assistance to Greece and Turkey. The report, which covered the period from April 1 to June 30, 1949, and included cumulative statistics on the program, received military assistance to Turkey and the organization of the American Mission for Aid to Turkey. The report indicated that military assistance valued at over \$23 million had been delivered to Turkey from January 1 to June 30, 1949. For the text of the report, see *Fifth Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey for the Period Ended June 30, 1949*, Department of State Publication 5674, Economic Cooperation Series 22 (Washington, Government Printing Office, 1949).

demands for joint control of the Straits, and our moral support in resisting the Kars-Ardahan and Georgian claims put forward quasi-officially by Moscow.

We have encouraged Turkey's policies of active participation in the affairs of the United Nations, the maintenance of its 1939 alliances with the UK and France, and its desire to seek in so far as possible the friendship of all nations, including the USSR. Turkey feels itself to be in an exposed and precarious situation, however, and is constantly seeking reassurances regarding its security. The Turkish Ambassador early sought US support for Turkey's adherence to the North Atlantic pact, but, as the situation developed, Turkey was deemed ineligible for membership because of the complications that would ensue if the alliance were extended beyond the Western European-North Atlantic area. Both the US and the UK recognized, however, that the conclusion of the pact might have undesirable repercussions on Turkey as well as other nations such as Greece and Iran necessarily excluded from its scope. Not only these nations but the USSR might construe such an omission as an indication that aggression against those states would not cause any serious reaction on the part of the major Western powers. The US and UK, therefore, considered an attempt to counteract this dangerous possibility by the issuance of special declarations which, in the case of Turkey, would serve to supplement and reemphasize President Truman's statement of October 29, 1948.³ When we intimated this possibility to the Turks, they took the position that only the US, the UK and possibly France should be parties to a declaration since nothing was to be gained by a statement regarding Turkey's security emanating from the smaller European nations. Since the announcement of the North Atlantic Treaty, the Secretary of State has twice referred publicly to our continuing interest in Turkey,⁴ and the President again adverted to it in his speech at the Treaty signing ceremonies.⁵ No further formal declarations are planned at the present time.

Meanwhile, Foreign Minister Sadak has been actively exploring the possibilities of establishing a Mediterranean pact, similar in principle to the North Atlantic alliance. During February 1949, he journeyed to London, Paris and Brussels, but his conversations with Bevin,

³ Regarding the statement under reference here, see footnote 10 to the Secretary of State's memorandum of conversation of April 12, p. 1659.

⁴ See footnote 11 to the Secretary of State's memorandum of conversation of April 12, *ibid*.

⁵ For the text of President Truman's address on the occasion of the signing of the North Atlantic Treaty, April 4, 1949, see Department of State Bulletin, April 17, 1949, pp. 451-482, or *Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman, 1949*, pp. 156-158.

Schuman and Spaak⁶ were largely inconclusive. We informed the Turkish Ambassador that we were not prepared, at this time, to take a position either for or against such a regional grouping. Sadak has publicly reiterated Turkey's willingness to join a Mediterranean pact as a supplementary means of safeguarding peace in the Middle East. Despite Turkey's exclusion, he hailed the North Atlantic Treaty as a measure "that will bring confidence to European nations and thus help to prevent war."

We have welcomed Turkey's participation in the European Recovery Program and are making available ECA funds in limited amounts on a credit basis. Entering the war late, the Turks escaped destruction of their productive facilities, and hence no problem of reconstruction is involved. As a contributor, however, Turkey is in a position to play a significant part in European recovery by increasing production and export of certain commodities.

American educational and philanthropic institutions, such as Robert College, missionary hospitals and schools in the provinces, the American College for Women and the Admiral Bristol Hospital at Istanbul, have for many years made significant contributions to Turkish-American understanding. Through them, and thanks to the general awareness of our consistently non-imperialistic foreign policy, a growing number of young Turks, some of whom now occupy influential positions in the government, have become enthusiastic disciples of the American liberal tradition and are determined that the political institutions of their Republic shall evolve along democratic western lines. It is partly for this reason that Turkey is the only country in this area in which Communism has made no headway. As soon as the Smith-Mundt and Fulbright Acts⁷ are fully implemented, we will be in a position to pursue these and similar activities on an inter-governmental basis. In particular, the established American educational institutions should receive our full support, including financial aid if needed.

2. Economic

Our economic policy in Turkey is to promote economic progress without domination, a general increase in production, and the expan-

⁶ British Secretary of State for Foreign Affairs Ernest Bevin, French Minister for Foreign Affairs Robert Schuman, and Belgian Prime Minister and Minister for Foreign Affairs Paul-Henri Spaak.

⁷ The references here are to the United States Information and Educational Act of January 27, 1948, Public Law 402, 80th Congress, 2d Session, popularly known as the Smith-Mundt bill, and the Act of August 1, 1948 to amend the Surplus Property Act of 1944, Public Law 584, 79th Congress, 2d Session, known as the Fulbright Act, which authorized the Secretary of State to use currencies acquired abroad from the sale of surplus property for educational purposes. For the texts of the two laws, see Senate Document No. 123, 81st Cong., 1st Sess., *A Decade of American Foreign Policy: Basic Documents, 1941-49* (Washington: Government Printing Office, 1950), pp. 1223-1236.

tion of multilateral world trade consistent with the principles of the Charter for an International Trade Organization. Primary US sponsorship and financing of cooperative international economic measures, and the increasingly close political and economic ties between the two countries in the face of a common threat should favor US efforts to obtain Turkish cooperation. One obstacle to obtaining such cooperation, aside from those created by general world economic and political conditions, lies in the intensely nationalistic spirit of the Turks, now slowly receding. Furthermore, many Turks fear and distrust the consequences of active foreign participation in the economic life of their country, a reaction undoubtedly traceable to the humiliating period of the Ottoman Capitulations. Their extreme sensitivity to any suggestion of an encroachment on their sovereignty must also be borne in mind.

We should encourage Turkey to keep to the fore the objectives sponsored by the US in the ITO Charter and in the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)⁵ and to adopt measures consistent with these objectives as Turkish and world conditions permit. We should urge it to ratify the Charter, which it has signed, and we believe it will do so after ratification by the US, in view of its demonstrated desire to participate in international cooperative measures supported by the leading western powers, particularly the US. We should also encourage the Turks to accede to the GATT.

While the granting of licenses for imports from the US has been drastically limited due to the dollar shortage, imports from other countries in many cases have been maintained or increased as a result of bilateral agreements and compensation or barter deals. We recognize that present world conditions make discrimination of this kind virtually inevitable and are not protesting it unless in specific cases the discrimination appears avoidable. We are hopeful that it will disappear as conditions permit the Turkish Government to adopt more liberal trade policies which we believe that it desires to do.

We should seek to avoid the recurrence of situations such as developed last year in connection with Turkey's efforts to regain its major pre-war export market for tobacco in Germany. JEIA's intention to meet German requirements through purchases of US surplus tobacco, to the virtual exclusion of Turkish tobacco, raised serious doubts in the minds of the Turks as to the sincerity of our avowed aims in promoting ERP, as well as to our desire to strengthen the Turkish economy. Recent arrangements through the ECA provide for the pur-

⁵ For documentation on United States policy with respect to international trade and investment, the International Trade Organization, the General Agreement on Tariffs and Trade, and the conference at Annecy in 1949, see vol. I, pp. 1-11.

⁶ The Joint Export-Import Agency of the U.S.-U.K. Zones of Occupation of Germany.

chase by the German Trizone of \$11.5 million of Turkish tobacco during the period January 1, 1949 through June 30, 1949, and other ERP countries have programmed large quantities of Turkish tobacco for import so that we believe Turkey's fears have now been allayed. Situations such as the above tend to strengthen the hand of the element in Turkey which shrinks from increased involvement of Turkey in the international cooperative measures of the western powers.

We would like to negotiate a treaty of friendship, commerce and navigation with Turkey as a modern comprehensive successor to our present treaties of Commerce and Navigation (1929) and Establishment and Sojourn (1931). However, until there is a likelihood that Turkey will accept the provisions relating to national treatment which we have incorporated in other recent treaties there appears to be little to be gained by a new treaty.

In contrast to other countries in the Middle East, Turkey has been able to acquire and maintain substantial gold resources and to manage its exchange and fiscal affairs in a conservative manner. Since any economic and financial deterioration would weaken Turkey's strategic position in the Middle East, it is our policy to help maintain its financial stability, and to provide maximum technical assistance to the Turkish Government on financial matters. In determining the extent to which Turkey should utilize its own resources before requesting assistance from the International Bank and the US Government, including ECA, we have accepted Turkey's contention that substantial reserves of gold must be available in case of a military emergency.

The Central Bank of Turkey is understood to hold about \$3.4 million worth of gold bars, identifiable as looted from Belgium and apparently acquired from Germany (perhaps unknowingly through substitution in a shipment sent from Switzerland via Germany). Our policy with respect to Turkey in this matter is the same as our policy vis-à-vis other countries similarly situated. We, in concert with the UK and France, had proposed that the Government of Turkey deliver to the Gold Pool the equivalent of the looted gold held by the Central Bank. The action proposed by the Turkish Government in answer to that note was not regarded as adequate and conclusive. Therefore, in association with the UK and France in October 1948, we proposed to the Turks a meeting of experts of the four countries to consider the restitution of looted gold and the liquidation of German assets in Turkey. A formal reply to this note has not yet been received. We will continue to press for such a meeting with the view to reaching an over-all settlement with the Turkish Government on these long out-standing interrelated problems. In the meantime, Turkey remains

subject to the Treasury Department's restrictions on the purchase of gold under the Gold Declaration of 1944.¹⁰

We believe that Turkey possesses the potentialities for economic development which, if carried out along sound lines, will raise the low standard of living of the Turkish people and improve the country's international economic position, thus contributing to the maintenance of Turkey's stability and making the country better able to support the military burdens which the US at present is helping to carry. We also believe that Turkey can contribute to European recovery through increased production and export of foodstuffs and minerals. Increased production of chrome is of especial interest to the US. It is our policy to lend our support, through ECA, the International Bank, and the Export-Import Bank,¹¹ to the financing of development projects which we find to be realistically related to the particular importance to Turkey's participation in the European Recovery Program, and we should continue to urge that Turkey's ECA programs be given sympathetic consideration.

We should encourage the Turkish Government to take measures to attract private investment, both domestic and foreign, recognizing that continued movement away from "étatisme" will be slow and will be conditioned by the ability of private capital to demonstrate that it can contribute to Turkey's development.

We should discourage the Turkish Government from further ostentatious adventures in production for which the country is not ready, and should emphasize the importance of better agricultural methods, improved transportation, and the training of Turkish technicians at home and abroad, through apprenticeship as well as by formal schooling. As funds become available for the execution of the program envisaged in "Point Four" of the President's Inaugural address,¹² we should provide assistance to facilitate and supplement such training programs.

¹⁰ For documentation on the measures taken during 1948 for the disposition of gold looted by Germany during World War II, see *Foreign Relations*, 1948, vol. II, pp. 833 ff.

¹¹ On May 25, 1949, the Export-Import Bank of Washington approved two credits to Turkey totaling \$8 million: one credit to the Turkish State Railways and Ports Administration for \$3,750,000 to finance the purchase of rails, accessories, structural steel, and railroad ties in the United States, and another credit of \$4,250,000 to the Turkish State Seaways and Harbors Administration to cover the design, construction in the United States, and towing to Turkey of a floating drydock and a floating crane. Four smaller Export-Import Bank credits amounting to more than \$2 million were also approved during 1949. Details of these credits were reported upon in the Fifth and Ninth Semiannual Reports to Congress of the Export-Import Bank, covering the periods January-June and July-December 1949.

¹² For documentation on the genesis of the Point Four (technical assistance) program, see vol. I, pp. 757 ff.

We have received numerous requests from various Turkish Government departments for American experts to make surveys preliminary to the execution of economic projects and reforms in governmental organization. We should do our best to meet these requests, with "Point Four" funds or otherwise, when their objectives, terms, and conditions appear sound. The Turks, however, have all too frequently lost the benefits of the expert advice provided by US and other technicians in the past by delay or inaction on the recommendations that have been made. We should, therefore, encourage them to seek assistance in the execution as well as in the formulation of programs. The work of the US Public Roads Administration in administrative guidance and on-the-spot training, within the Turkish Department of Roads and Bridges and in the field, is an example of the kind of technical assistance we think is most effective.

Turkey and Greece are strategically located across normal air routes between eastern Europe and the Middle East. US aviation policy calls for coordinated US and UK diplomatic encouragement of Turkish efforts to halt by legal means commercial air operations of satellite aircraft into and through Turkish territory.¹³

C. RELATIONS WITH OTHER STATES

Since the war Turkey has been under severe though intermittent pressure from the USSR, which seeks as one of its primary objectives the establishment in Ankara of a "friendly" government on the Polish or Rumanian model. Thanks to the almost total absence of native Communist elements, the determined will to resist of the homogeneous Turkish people, and above all, to active Anglo-American support, Turkey today is one of the few countries on the Soviet periphery that have been able effectively to withstand Soviet pressures. The tensions thus created dominate Turkey's relations with the great powers and with its neighbors, both within and without the Soviet orbit.

Although relations with the US are of paramount importance in Turkey's foreign affairs, we have nevertheless encouraged the Turks to maintain close and cordial relations with the UK and France on the basis of the 1939 treaties with those countries. As regards Greece and Iran, its neighbors to the west and east, Turkey has shown a sympathetic attitude in their efforts to cope with Communist aggression but has avoided any firm commitments to them or any gestures which might furnish the USSR with the propaganda theme of provocation. Relations with Iran are generally good, although the Iranian Government has occasionally shown sensitiveness over the extent of

¹³ For documentation on United States civil aviation policy toward Eastern Europe and the Soviet Union, see vol. V, pp. 184 ff.

US aid to Turkey. Soviet propaganda has played up Turkey's alleged desire to acquire Persian Azerbaijan.

The Turkish Government has sought to strengthen its relations with the several Arab States, and has entered into treaty relations with Iraq, Lebanon and Transjordan. On the explosive Palestine issue, Turkey expressed sympathy with its Moslem brothers of the Arab League to the extent of voting against partition in the General Assembly, but has made it plain that it will not allow that issue to jeopardize its close collaboration with the U.S. When partition became a fact, Turkey adhered to its UN obligations by accepting membership in the Palestine Conciliation Commission, created by resolution of the General Assembly on December 11, 1948. Turkey has decided to recognize Israel *de facto*, deferring *de jure* recognition until the work of the Commission is terminated, and bars which previously hindered Jewish emigration from Turkey have been lifted. If the trend of the current exodus continues, Turkey's Jewish minority of approximately 75,000 may eventually be reduced to insignificant proportions.¹⁴

A minor problem which may in time assume larger proportions is Syria's claim to the Alexandretta region, known in Turkey as the Hatay. The transfer of this area to Turkey by the French mandator in 1939 has never been recognized by Syria. Intermittent attempts to negotiate the Hatay question have thus far proved fruitless, owing to the intransigence of both sides.

A slight improvement is discernible in the relations between Bulgaria and Turkey. During the course of 1948 a series of incidents and reprisals raised the political tension almost to the breaking point. Diplomatic Chiefs of Mission and service attachés of both countries were recalled and Turkish-Bulgarian relations came to a virtual standstill. In late February, however, a new Bulgarian minister presented his credentials to President İnönü.

Relations with other Communist-dominated Balkan states have followed a similar though less spectacular trend. Hungary, Yugoslavia and Rumania at one time recalled their Chiefs of Mission from Ankara in what appeared to be a concerted anti-Turk campaign, but new representatives from these three countries have now been accredited and diplomatic relations are currently correct but cool.

D. POLICY EVALUATION

US support, both moral and material, has been an indispensable factor in the stiffening of Turkey's resistance. If the Turkish Government had had to rely solely on its own limited resources, it would in all likelihood long since have been obliged to make concessions to the

¹⁴ For documentation on United States policy with respect to the new state of Israel, see pp. 354 ff.

U.S.S.R. Our policy with regard to Turkey up to the present can therefore be regarded as successful in helping to achieve our broad objectives. Turkey is oriented toward the western democracies and fully alive to the necessity of continued US support if its political independence and territorial integrity are to be preserved. Moreover, since the survival of Turkey as an independent, stabilizing element in the Middle East is of prime importance to us, it is imperative that such westward orientation be maintained. We should therefore be especially vigilant not to allow any situation to arise which might weaken Turkey's intention to resist because of doubts of our determination to continue our assistance. We should avoid any action, through public declarations or otherwise, which might give the U.S.S.R. and Turkey the impression that we are ~~no longer immediately concerned~~ with the security of other countries or groups of countries than we are with that of Turkey. This should not be lost sight of now that the North Atlantic Treaty has been negotiated. While the Secretary's press statement of March 23rd reassured the Turks that US interest in their security had in no wise been lessened by the North Atlantic Treaty negotiations, they obviously regard a declaration as far less of a guarantee than a pact would be.

It is clear that Turkey views with grave concern its nonparticipation in the North Atlantic Treaty. The Turkish Government feels that the inclusion of Italy in the Treaty has destroyed the argument that Turkey's exclusion is based on purely geographic reasons, and underlines the position of Greece and Turkey as the only free European nations wishing to join the pact not admitted. The Turks have expressed fears that this situation will encourage the Russians to increase pressure on Turkey in the belief that they can do so without serious reaction on the part of the US or the western European powers, and will weaken the unified determination of the Turkish people to resist Russian pressure.

In carrying out our economic policy we have received encouraging cooperation from the Turks. Such cooperation is based not only on recognition of the increasing importance of the US to Turkey's independence and economic development but on recognition of the fact that our economic policy seeks to create conditions which are also in the interests of Turkey. So long as the US exerts constructive leadership in the field of international economic cooperation, we believe that we can count on Turkey's support. While there has been some criticism in American business circles of apparent Turkish ineptitude in business relations, and improvement in such methods

¹⁵ Department of State Bulletin, April 3, 1949, p. 428.

is to be desired, this problem is not of sufficient importance to justify a reconsideration of the fundamental premises upon which American aid to Turkey is based.

In order to strengthen our present effective policy with respect to Turkey, consideration should be given to further support along the following broad lines: (1) resistance, by action in the UN or by other appropriate means, to all diplomatic offensives of the Soviet Union directed against the territorial integrity of Turkey or toward any change in the status of the Straits which would adversely affect Turkey's position; (2) continuation of military assistance to Turkey, under legislative provisions; (3) consideration of Turkey's desire to join the Atlantic Pact, or of creating some other defensive regional arrangement including Turkey; (4) active support of Turkey in obtaining necessary economic assistance, primarily from international and private sources but including ECA credits consonant with the general policies and purposes of ERP; (5) intensive assistance under "Point Four" of the President's Inaugural speech; and (6) keeping the American public informed concerning the current situation in Turkey and its implications with respect to our national security, so that US public opinion will be receptive to further positive action in support of Turkey, should such action be necessary and desirable.

887.20/5-1149: Telegram

The Ambassador in the United Kingdom (Douglas) to the Secretary of State

SECRET

LONDON, May 11, 1949—5 p. m.
1831. Rumbold,¹ gave us today following information concerning conversation Bevin had with Turkish Foreign Minister Sadak here May 6:

Sadak enquired whether Bevin had anything to say regarding Turkish position in security system which Western Powers in process creating. Sadak said, in view Turkish disappointment, on return Turkey he would have to make some statement regarding results his visits US and Britain. In reply Bevin said US and UK had gone as far as they could at moment in safeguarding interests of Turkey. Bevin went on say Sadak could be sure that declarations regarding Turkey made by Secretary Acheson and himself in connection Atlantic Pact signing had prior approval of respective Chiefs of Staff. Bevin told Sadak Turkey better off under Truman Doctrine with substantial

¹ Sir Horace Rumbold, Head of the Southern Department, British Foreign Office.

TURKEY

1671

flow supplies than under pact where Turkey would have to await Congressional approval before obtaining equipment. Bevin said important point is ratification of pact by Congress and nothing should be done or said to make Secretary Acheson's task more difficult. Bevin added that state must be able to make public statements so as not to overstrain good will of Congress. Sadak stated he was aware of this and would bear it in mind; that Secretary Acheson had spoken to him in same sense.

Sadak asked assurance that Turk's position so far as security concerned would be reexamined as soon as Atlantic Pact ratified. Bevin replied he would make no promise but had every hope Turkey would find satisfaction in due course.

Bevin agreed with Sadak European situation improved over year ago, particularly France. Bevin said we must continue firm and cautious policy towards Russia. He thought Greek guerrilla "peace offers" probably part of peace offensive. Finally Bevin, in reply to enquiry by Sadak, indicated Turkey would be included in Council of Europe possibly before August session Strasbourg. Rumbold said full text above conversation being airmailed British Embassy Washington with instructions to inform Department.
Sent Department, repeated Ankara 27.

DOUGLAS

887.014/5-1849

The Acting Secretary of State to the Secretary of Defense (Johnson)

TOP SECRET

[WASHINGTON,] May 19, 1949.
Mr DEAR Mr. SECRETARY: In a letter to the Secretary of Defense, dated January 3, 1949,¹ this Department concurred in a proposal for an aerial mapping survey of Turkey to be carried out under an arrangement by which the British would proceed with the photographic program, and the United States would undertake the radar control, subject to the approval of the Turkish Government.

In a memorandum from General Loper,² dated April 12, 1949, this Department was informed that the British Chiefs of Staff have proposed that the USAF provide both control and photography of a section or sections of Turkey. They also pointed out that it would not be possible for the RAF to begin work over Turkey until the late spring of 1950, but that, meanwhile, RAF facilities at Cyprus could

¹ Not printed.

² Brig. Gen. Herbert B. Loper, Photographic and Survey Section, Joint Chiefs of Staff.

Dini öğretim konularını incelemek üzere kurulan C. H. P. Meclis Grupü Komisyon raporu

19 . II . 1948

C. H. P. Meclis Grupü Yüksek Başkanlığına

10 . II . 1948 tarihli Parti Grupunda Başbakanın vâki teklifi üzerine ilkokullarda tahsil gören çocukları ihtiyari din dersleri verilmesi ve ayrıca imam ve hatip gibi din adamları yetiştirmek için meslek okulları açılması konularını inceleyip prensip kararlarına bağlamak için Grupça seçilen Komisyonumuz toplanıp tekliflerini yapmıştır.

Konu üzerinde üyelerin dermeyeran ettikleri genel mütalâalara nazaran Hükümetin teklifinin ehemmiyet ve lüzumu tebarüz ettirilmiş, gerek Anayasa ve gerek Parti Tüzüğüne göre halkın din ve vicdan hürriyetini düşünürken Cumhuriyet ve İnkilâbın dayandığı rejimlere bilhassa lâiklik esaslara muarız ve muhalif olmamak şartıyla teklif dairesinde formüle edilmesi lüzumuna Komisyonunda fikir beraberliği görülmüştür.

1. — Genel görüşmelerden sonra ilk önce çocuklara din bilgisi verilmesi konusu ele alınmıştır.

Gerek Millî Eğitim Bakanının ve gerek Komisyon üyelerinin karşılıklı dermeyeran eyledikleri mütalâalar sonunda; muasır milletlerde dahi olduğu gibi ilkokul öğrencilerine ihtiyari olarak din dersi verilmesinin lâikliğe münafi olmadığı neticesine varıldı ve bu mülâhaza dairesinde:

A) Çocuk velilerinin arzusu lâik olmak şartıyla ilkokulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersi verilmesi;

B) Verilecek din derslerinin programlarının ve okutturulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığının tasvip ve tasdikından geçmesi;

C) Din derslerini okutacakların ilkokul öğretmenlerinden ve icabederse matlup vasıfları hâiz kimselerden seçilmesine Millî Eğitim Bakanlığının yetkili olması;

D) Din dersi veren öğretmenlerin ücretlerinin yardım namı altında Devletçe ödenmesi;
Oy birliği ile karar altına alınmıştır.

Bu konuda köy okullarında din dersi verebilmek için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine de din dersi verilmesi ve ilkokulu bitirmiş olmak şartıyla bu derslere 16 yaşına kadar çocukların da devamına müsaade olunması ve üç senelik ilkokulların da son sınıflarında kezaik yine ihtiyari din dersi verilmesi esasları oy birliği ile karar altına alınmıştır.

2. — Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerini ifa edecek elemanlara da ihtiyaç olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim müesseselerinin kurulması lâzımgeldiği tesbit edilmiş ve bu nevi öğretim kurumlarının rejimimizin ve Anayasamızın lâiklik esasları ile uslâ te'aruz etmeden Devlet yardımı ile kurulabileceği esasında birleşilmiştir.

Anayasamızın 80 nci maddesi Hükümete bir nevi öğretimi denetleme vazifesi verir. 789 sayılı Maarif Teşkilâtı Kanununun 4 ncu maddesi bu denetlemenin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmasını emreder. Anayasamızın ve Maarif Teşkilât Kanununun bu amir hükümleri sebebiyle ve maslahatın da icabı olarak Müslüman dininin meslek adamlarını yetiştirmek üzere kurulacak okulların da programları ile kitaplarının tetkik ve tasdiki her nevi tedris ve terbiye faaliyetlerinin kontrolü ve bu müesseselerde hizmet göreceklere intihap ve tayinlerinin tasdiki bakımlarından Millî Eğitim Bakanlığının devamlı alâka, teftiş ve murakabesi altında bulunmaları gerektiği ittifakla tesbit olunmuştur.

İmam ve hatip okullarının hangi müessese tarafından kurulması ve nereye bağlı olması husu-

su uzun tartışmalara konu teşkil etmiş ve bu konu üzerinde üç teklif ileri sürülmüştür.

Tekliflerden birisi; bu kurumların Devletçe yardım görecektir ve murakabe edilecek bir hayır cemiyeti tarafından kurulup Hükümetin murakabesi altında olup, tarafından idare olunması yolunda idi.

Böyle bir hizmetin tek bir cemiyete inhisar ettirilmesinin güçlüğü ve böyle bir cemiyetin zamanla alabileceği şekiller veya aynı maksat için birçok cemiyetlerin kurulmasına teşebbüs olunması ihtimali ehemmiyetli mahzurlar olarak mütalâa edilmiş ve bu teklif çoğunluk tarafından kabul olunmamıştır.

Bahis konusu olan okulların doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulup idare edilmesi hakkındaki teklifte: Diyanet İşleri Teşkilâtının Devlet kadrosunda müslüman halkın her nevi din işlerini murakabe ve tanzim eden bir makam olması sebebiyle bu makam tarafından kurulmasının daha uygun ve pratik olacağı ve halkımızı daha ziyade tatmin edeceği mülâhazasıyla kabul olunmamıştır.

Bu okulların masraflarının Diyanet İşleri Bütçesinde yer alması ve her nevi hususi tahsil kurumlarıyla Devletin diğer teşkilâtı tarafından açılan okullar üzerinde murakabe ve teftiş hakkı kanunlarımızla müeyyit bulunan Milli Eğitim Bakanlığının bu okullarla her bakımdan ilgilenip onları devamlı teftiş ve murakabe altında bulundurması tabii ve zaruri görülmüştür.

Milli Eğitim Bakanlığının İmam ve Hatip okullarıyla devamlı ilgisinin teftiş ve murakabesinin bir ehvazı olmak üzere de Diyanet İşlerinde, Diyanet İşleri Başkanlığının Başkanlığı altında bir heyet kurulması ve bu heyetin Diyanet İşleri Müşavere Heyetinden iki üye ile Milli Eğitim Bakanlığının üç ve kurulacak İslâm İlahiyat Fakültesinin de bir temsilcisinden mürekkep bulunması çoğunlukla kararlaştırılmıştır.

İmam ve Hatip Okullarının, Milli Eğitim Bakanlığının tetkik ve tasdikına sunulacak olan programlarıyla kitaplarını hazırlamak, öğretim ve idare elemanlarını Milli Eğitim Bakanlığına inha etmek bu heyetin esas vazifelerini teşkil edecektir. İmam ve Hatip Okullarının hangi tahsil kademesinden öğrenci alacağı ve tahsil sürelerinin ne olacağı ve bu okulların nevelerde ve ne tarzda açılacağı gibi teknik hususlarla da bu kurul meşgul olacaktır.

3. — İmam ve Hatip Okullarından başka bir de yüksek din bilginleri ve mütefekkirleri yetiştirmek üzere Üniversitede bir İslâm İlahiyat Fakültesi kurulması lüzumlu görülmüş ve kabul edilmiştir.

İslâm İlahiyat Fakültesi, münevver ve yüksek din adamlarını, müftüleri, vâizleri, İmam ve Hatip Okulları hocalarını ve bu Fakültenin doçent ve asistanlarını yetiştirmek gibi esaslı gayeleri ihtiva edecektir.

Komisyonumuzda cereyan eden görüşmelerin hülâsasını ve varılan kararları ifade eden raporumuz. Yüksek Grupun tasvibine arz olunur.

Komisyon Başkanı	Sözcü	Kâtip	
Bingöl Milletvekili <i>F. Fikri Düşünsel</i>	Ordu Milletvekili <i>Hamdi Şarlan</i>	Kocaeli Milletvekili <i>Sedad Pek</i>	Antalya Milletvekili <i>Rasih Kaplan</i>
Bursa Milletvekili <i>Atıf Akgüç</i>	Kırşehir Milletvekili <i>İsmail Hakkı Ballıoğlu</i>	Konya Milletvekili <i>Muhsin Adil Binal</i>	Konya Milletvekili <i>Fatin Gökmen</i>
Konya Milletvekili <i>Dr. Sadı İrmak</i>	Konya Milletvekili <i>Ali Rıza Türel</i>	Rize Milletvekili <i>Tahsin Bekir Balla</i>	Samsun Milletvekili <i>Cemil Bilgel</i>
Seyhan Milletvekili <i>Ahmet Remzi Yüregir</i>	Tekirdağ Milletvekili <i>Fayık Öztürk</i>		

Komisyon kararlarına esaslı bir noktada muhalif kaldık, şöyleki: Komisyonunuza Türkiye'de geçen 25 yıllık inkılâp rejimi devrinde nüfusun yüzde 98 zini teşkil eden Müslüman halkı ölçüsünde durdurulmuş olan din öğretimi ve dini meslek öğretimi işlerinin düzenlenmesi vazifesi verilmiş bulunuyordu. Bu işi ifade ettiği müstesna tarihi mahiyet geçmesi ve bugün içinde bulunduğumuz demokratlaşma ve rejimi normalleştirme anlayışı içinde mütalâa etmemiz lâzımgeliyordu. Türk cemiyetinin vicdan hürriyeti tezahürlerinden olmak üzere din öğretimine yol açmak ve yeni bir din adamları kadrosunun yetişmesine meydan vermek bahis mevzuu idi, Atatürk inkılâbının sağladığı zihniyet değişimini uzaktan, yakından bir tehlikeye mâruz bırakılmamak şartıyla.

Komisyonunda işin, modern bir cemiyette lâik bir Devlet nizamı içindeki bir din müessesesine ait bütün organları gözönüne alarak düzenlenmesi, bir defaya mahsus olmak üzere pilânlanması ve bu kalkınmanın Devlet eliyle, cesaretle ve süratle başarılması lüzumu üzerinde durduk bunun gibi 25 yıl inkılâp uğramış bir din adamları neslinin bugünkü maddî ve mânevî durumunu belirterek yeni baştan münevver bir din adamları nesli yetiştirmek zaruretini üzerinde ısrar ettik. Arkadaşlarımızın bu hususta gösterdikleri düşünce ve dilek beraberliğini şükranla kaydetmek isteriz. Bu cümleden olarak yüksek din öğretimi için açılması istenen bir İslâm İlahiyatı Fakültesi cemiyetimizde din müessesesinin en salim dayanaklarından biri olacaktır.

Komisyonumuz din öğretimi ve dini meslek öğretimi işlerini nizamlamak hususunda tavsiye edeceği tedbirlerle Anayasamızın ve Parti programımızın lâiklik anlayışı arasında bir aykırılık olmaması ehitine hususî bir itina göstermiştir. Uzun ve zaruri bir ihmal devri geçirmiş olan din öğretimi kurumlarının Devlet eliyle kalkındırılmasında lâiklik prensibimize asla bir aykırılık görmedik, ancak görüşmelerimizin başından itibaren bu hususta bazı arkadaşlarımız nezdinde bir vehim hüküm sürdü ve bu vehim vakit, vakit tazelendi. Neticede Millî Eğitim Bakanlığının orta derececi dini meslek mektepleri açması caiz olamı-

yacağı mütalâasıyla bu türlü mekteplerin Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanması kararlaştırıldı.

Bir prensip teşkil edemiyen ve heyecimizi diğer müesseseler hakkındaki kendi kararlarıyla tezat haline düşüren bu mütalâa yersizdir. Ancak biz bu mütalâanın bizi tarihi bir hataya götürmekte olduğunu görerek karara muhalif kaldık.

Atatürk inkılâbının hedefini ve asıl meyvasını teşkil eden şey, bir zihniyet değişikliğidir. Garbın müspet ilim zihniyeti ile Şark medresesinin skolâstiki bizim memleketimizde tam bir asır dövuşmüş bulunuyordu. Millî felâketlerimizin başlıca âmili olan bu zihniyet savaşına nihayet vermek için biz, halkı zorlayarak birtakım değişiklikler yaptık ve milletimizi yeni bir dünya görüşüne kavuşturduk. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile sağlamak istediğimiz şey de iki türlü münevveri ortadan kaldırarak bu kültür birliğini yaratmaktan ibaretti.

Şimdi biz, medrese zihniyetinin yaşlanmış son mümessillerini Diyanet İşleri Reisliği çevresinde toplanmış görüyoruz. Bunlar Skolâstik kültürün tohumluklarıdır. Geçen inkılâp yıllarının bu zevatın zihniyetlerinde hiçbir değişiklik yapmamış olduğu ise eserleriyle sabittir. Bu vatandaşlar eliyle açılacak tahsil müesseselerinin de, her ne şekilde ve nam altında olursa olsun, eski medreseden başka bir şey olamayacağı muhakkaktır.

Yeniden kurulacak bu müesseseler için yanlış bir temel seçmiş bulunuyoruz. Bu iş kolaylıkla Türkiye'de medreseleri yeniden açılması mâna ve mahiyetini alabilecek ve Skolâstik zihniyetin yeniden filizlenmesi neticesini doğurabilecektir. Belki kısa zamanda bu kökten açılmış genç Türk nesilleri tekrar köylere kadar yayılacak ve inkılâptan evvel olduğu gibi halk ile Devlet arasında bir kast, kapalı bir sınıf teşkil edeceklerdir. Tanzimattan beri çarpışmış olan, iki türlü zihniyet ve iki türlü münevver tekrar karşı karşıya gelecektir.

Buna mukabil, bu öğretimin bizim modern mektep nizamı ve havası içinde millî Eğitim Bakanlığı eliyle mahzursuzca başarı-

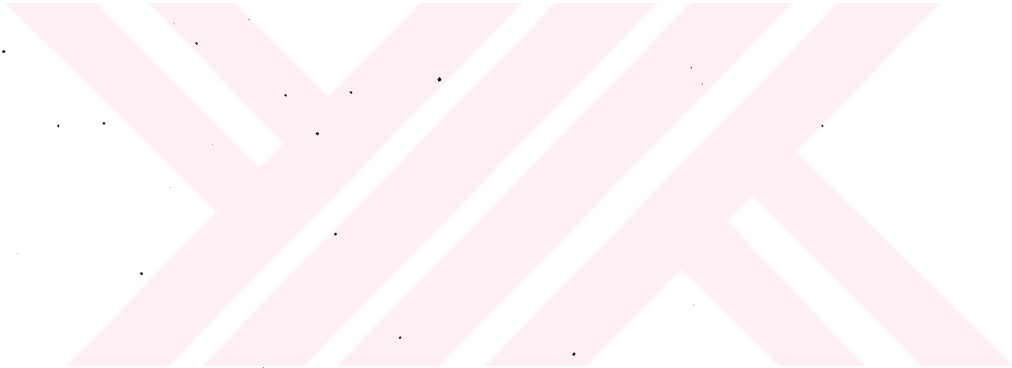
labilevegi kanaatindeyiz. Hedef bu mekteplerin hocahklarina kısa zamanda ilahiyat Fakultesinden yetisecek geneg din adamlarini getirmek olmalidir. Bu bizi yeniden

şariatçilikle uğraşmaktan ancak bunlar kurulabilecektir.

Bingöl Milletvekili
Tahsin Banguoğlu

Kocaeli Milletvekili
Nihat Erim

030	01			4		13
-----	----	--	--	---	--	----

Memorandum Prepared in the Embassy in the United Kingdom

750.00 9-1550

[Extract]

SECRET

MEMORANDUM OF INFORMAL U.S.-UK DISCUSSION IN CONNECTION WITH THE VISIT TO LONDON OF THE HONORABLE GEORGE C. MCGHEE

Tuesday Afternoon, September 19, 1950

Topic for Discussion: GII—Items 1 (except Iran) 2 and 3

Question of Security for Greece and Turkey (GII—Item 1)

Sir Anthony¹ raised the question of the Foreign Ministers' refusal of the Turkish application for full membership within the Atlantic Pact. He questioned Turkish reaction to the offer to participate in the Mediterranean phases of military planning of the NATO which would consist largely of establishment of contact between the military leaders of the Atlantic Pact and the Turkish General Staff. Mr. McGhee said it had been left to the Secretary to pass this decision to the Turkish Government and that Mr. Acheson planned to explain that the Organization is not yet sufficiently enough advanced nor full enough in substance to expand its membership. Sir Anthony noted that Turkey has unwisely placed internal stress on being admitted as a full member and that the right to participate in military planning would probably not be deemed sufficient to counter any disappointment felt by the Turks. Mr. McGhee said that the US Government would like to see the Turks a member of the Atlantic Pact, but until we have assessed the magnitude of the existing situation and until the military strength has expanded sufficiently so that we can actually provide a force to assist the Turks, we are not ready to admit them to full membership. Sir Anthony noted that his Government had originally feared that if the Turks were admitted as full members, they would see how bare the cupboard actually is. However, if they are concerned only with planning in the Mediterranean, then our lack of strength will not have to be revealed in its entirety. Mr. Wright²

¹ The authorship and date of preparation of this memorandum are not indicated on the source text. It is one of a set of memoranda covering the various agenda items discussed by Mr. McGhee during his visit to London, September 18-27; regarding that visit, see the editorial note, p. 1550. Copies of this paper were sent to the Bureau of Near Eastern, South Asian, and African Affairs, as well as to the Embassies in Greece and Turkey.

² For the remainder of this memorandum, Items 2 and 3 and discussion of Iran, with a list of participants, see p. 407.

³ Sir Anthony Rumbold, Head, Southern Department, British Foreign Office.

⁴ M. R. Wright, Assistant Under-Secretary of State, British Foreign Office.

noted that the British Government has existing treaty commitments with Turkey and that if an emergency should arise, his Government would surely intervene. Mr. McGhee agreed that if Turkey were to fall, then the whole of the Middle East would crumble; but he reiterated that at present we cannot commit ourselves further. He also noted that what we do for the Turks must also be done for the Greeks.

Mr. McGhee pointed out that military equipment is already being sent to Turkey in as vast quantities as the Turks are able to absorb; in addition, the situation in Korea has made us change our sights with respect to equipment for Turkey, Greece, and Iran, and the budget has been raised by an additional \$193,000,000 for arms assistance.

S.S.-NSC Files: Lot 625351: NSC 42

Memorandum by the Acting Secretary of State to the Executive Secretary of the National Security Council (Lay)

[Extracts]

TOP SECRET

[WASHINGTON:] September 19, 1950.

Subject: Second Progress Report on NSC 42/1, "United States Objectives with Respect to Greece and Turkey to Counter Soviet Threats to United States Security."²

NSC 42/1 was approved as governmental policy on March 23, 1949, on the basis of the considerations set forth in NSC 5/4 of June 2, 1948. It is requested that this report, as of August 25, 1950, be circulated to members of the Council for their information.

*II. Policy Implementation—Turkey**Military Aid*

United States military aid to Turkey was continued during fiscal 1950 under Public Law 329³ authorizing \$211 million for Greece and Turkey, with the Turkish program receiving approximately \$91.5 million. With the end of fiscal 1950, total funds committed for military assistance to Turkey under the aid program had thus been brought to about \$252.9 million. It is contemplated that the allocation for fiscal 1951 under Title II of the Mutual Defense Assistance Act of 1950 will be \$67.4 million, subject to substantial increase if supplementary foreign military aid funds are authorized and appropriated.

¹ For the remainder of this memorandum, with annotation pertinent as well to the present extracts, see p. 410.

² *Foreign Relations*, 1949, vol. VI, p. 359.

³ Approved October 6, 1949; 53 Stat. (pt. 1) 714.

This United States military aid is playing an effective role in modernizing the Turkish forces, augmenting their combat effectiveness, and reducing expenditure of manpower. However, notwithstanding a decrease in the Turkish forces from about 500,000 in 1947 to around 300,000 at present, maintenance of the Turkish defense establishment continues to absorb some 35 to 40 percent of the country's budgetary revenues.

Relations between the United States and Turkish military establishments were brought appreciably closer by the visit to Turkey in March 1950 of the Army Chief of Staff,⁴ who undertook to review in general terms common defense interests of the two countries with the highest Turkish authorities. As a consequence of this visit, the Chief of the Joint American Military Mission for Aid to Turkey (JAMMAT) is now advising and assisting the Turkish General Staff in connection with its strategic planning. Urgent steps are also being taken, in the light of the Korean situation, to remedy certain outstanding organizational weaknesses in the Turkish military establishment, notably the need for regrouping of certain units, for doubling the number of non-commissioned officers, and for additional emphasis on training, command inspections, and war and mobilization planning.

The principal threat to Turkey lies in the possibility of direct aggression by the USSR, perhaps supplemented by Bulgarian attack.⁵ While there is no concrete evidence that such aggression is imminent, it remains a Soviet capability and reports that early and large scale air-sea-land maneuvers in the Black Sea are planned by the USSR merit close watching.

Economic Aid

An increase in the standard of living in Turkey is a means of strengthening Turkish efforts to oppose communist pressure. ECA assistance has enabled Turkey to undertake a program of economic development which, because of the National defense burden, would not otherwise have been possible. In fiscal 1950 Turkey received \$39 million of direct ECA aid, of which \$35 million was in the form of loans, plus a net figure of \$46 million of indirect aid in the form of drawing rights. In fiscal 1951 direct aid is likely to be between \$30 million and \$35 million, and Turkey has an initial position in the European Payments Union of \$25 million in the form of a loan. The Turkish Government is currently pressing for more favorable ECA

⁴ Gen. J. Lawton Collins: see memoranda of March 26 and April 10, pp. 1241 and 1248.

⁵ See NSC 72/4, "The Position and Action of the United States With Respect to Possible Further Soviet Moves in the Light of the Korean Situation", August 25, 1950, vol. 4, p. 375.

treatment, but the United States has not been able to extend any encouragement in this respect.⁶

Economic aid to Turkey is being utilized to purchase modern agricultural equipment which will make possible an increase in Turkey's agricultural production, to modernize and enlarge the coal mines, to develop the very inadequate internal transportation system, and to develop power resources—all important elements in the country's basic economy. While these projects are designed primarily to contribute to European recovery, they will likewise serve to increase the national income of Turkey with resultant improvement in the standard of living and in Turkey's ability to carry its defense burden.

Turkish Foreign Relations

Apart from the usual Soviet propaganda against Turkey, there have been no special instances of Soviet pressure against Turkey during the period under review. A possible minor exception was an article in the official organ of the Soviet Navy Ministry, *Red Fleet*, on April 19, proposing revision of the 1936 Montreux Convention on the Straits on the grounds that its provisions "have ceased to accord with the interests of the Black Sea powers." In accordance with United States policy of extending diplomatic support to Turkey, the Secretary of State, at a press conference on April 21,⁷ made a statement deprecating this semi-official revival of an unacceptable Soviet proposal.

The Turkish Government, like that of Greece, has urged periodically that Turkey be included in the North Atlantic Pact or in some other regional security arrangement guaranteeing United States, and possibly other Allied, military support in the event of aggression. Although the United States has on various occasions publicly expressed its vital interest in the security of Turkey, as well as that of Greece and Iran, it has maintained that it could not yet extend its formal security commitments. Recent international developments have, however, intensified Turkey's desire to be included in the Pact, resulting in renewed pleas to the United States, the British and the French for support on this issue. Urgent consideration is, therefore, being given to the position which this Government should now take on this question.

⁶ Turkey tried to get its EPU initial position of \$25 million for fiscal year 1951 increased to \$65.7 million (memorandum of conversation, July 14, by C. Robert Moore, Officer in Charge, Turkish Affairs, 882.107-1350, not printed) apparently without success (*Keating's Contemporary Archives, 1950-1952*, vol. vii, p. 11151A). For documentation on the European Payments Union, see vol. iii, pp. 611 ff.

⁷ Department of State *Bulletin*, May 1, 1950, p. 657.

The Turkish offer of 4500 ground troops for service in Korea is a welcome demonstration of Turkish solidarity with the United States in support of United Nations principles.

Turkish Internal Situation

United States aid and influence have contributed to the strengthening of political stability in Turkey with the result that continued progress has been made toward democratic development, as evidenced by the free and orderly elections of May 14. In these elections the Democrat Party, formerly the leading opposition party, scored a sweeping victory over the Republican Peoples' Party, which had been in power since the Turkish Republic was founded in 1923. The new Government, headed by President Celal Bayar, is cooperating as closely with American authorities as did its predecessor and has given rise to no significant problems.

JAMES E. WEBB

740 J. 9-1930 : Telegram

The Secretary of State to the Acting Secretary of State

TOP SECRET

NEW YORK, September 19, 1950—6:15 p. m.

Section 23. Secretary received Turkish Ambassador this morning¹ communicate decision NAT Council re Turkish request membership. Secretary made following points:

1. Request seriously considered by Council.
2. Council recognized importance Turkey's role in free world and vital Near East area.
3. Council unanimously concluded vitally important development strength within framework present organization and, therefore, impossible make additional commitments or extend treaty arrangements this time.
4. Council noted Turkey enjoyed substantial international support by virtue French and UK treaties, public statements of US interest in Turkish independence, and considerable military assistance which Turkey continues receive from US.
5. Council believed, however, Turkey deserves some measure reassurance and therefore directed Secretary invite Turkey, if Turkish Government so desired, associate itself with appropriate phases military planning work NATO concerned with defense Mediterranean area.

¹ See memorandum of conversation, September 19, by Secretary of State Acheson, vol. III, p. 333.

Secretary provided Turkish Ambassador with *note verbale*² briefly setting forth Council's proposal. He added, in capacity Secretary State, he hoped Turkish Government would accept.

Ambassador said he did not understand how Turkey could participate in defense Mediterranean area without some prior political commitment. Secretary noted Council proposed Turkey should participate in "planning" and said he did not consider this a weakness. It is difficult, almost impossible, conceive of Soviet attack on Turkey under conditions which would not bring on general war. In Secretary's opinion USSR would not mount major attack without also attacking US. USSR would not make mistake providing US time to prepare. Attack, if it comes, will probably be against US, western Europe, and Turkey simultaneously. All will be in together.

Turkish Ambassador pointed out community free nations (especially seeking develop military and moral strength. Turkey has moral strength and, as result US assistance, military strength which Turkey eager place disposal free nations, but which they reject. In his opinion Council's reply would be unsatisfactory to Turkish Government. Secretary said he realized that, in fact, anything short full membership in pact would be unsatisfactory to Turkish Government. Proposal is, however, move in right direction.

Ambassador said he was greatly disturbed at probable reaction Turkish people. USSR and everyone else knows US has made no commitment to Turkey. When it is known NAT Council has denied Turkish request, public reaction will be very bad. He feared very much USSR might be encouraged believe NAT powers have no fundamental interest in Turkey and that USSR might, therefore, make strong bid for Turkish friendship. Secretary pointed out US had not made public Turkish request for NAT membership and that international commitments could not be made on basis newspaper articles. Secretary, however, disagreed with Turkish Ambassador's analysis and said, on contrary, he thought Council's proposal would make USSR sit up and take notice. He conceded, however, it is impossible accurately forecast Soviet reaction.³

Ambassador inquired whether anything more could be done in this matter. Secretary replied if Ambassador meant whether Council would reconsider at this time, answer was "no". Ambassador then inquired whether it would be possible for US make unilateral commitment.

² Department of State Bulletin, October 16, 1950, p. 632. A *note verbale* of October 2, transmitted by Turkish Ambassador Erkin to the Council through Secretary of State Acheson, stated that the Government of Turkey had decided to associate itself with the above-indicated military planning work (*ibid.*, p. 633).

³ For an analysis of possible Soviet reaction to Turkey's admission to NATO, see telegram 574, August 31, from Moscow, scheduled for publication in volume IV.

Regarding possible Four-Power meeting with Soviets, Secretary noted strong public opinion support therefor. He assured Prime Minister that we were fully alert to possibility Soviet purpose really to spread such confusion in Europe that European Defense Community and German integration in European Defense Community might be prevented. Secretary could not predict whether there would be a Four-Power meeting, but gave assurance that if there were United States representatives would be very much on their guard.

Mister Stassen reviewed MSA program, emphasizing that it would be carried out in accordance with Secretary's foreign policy leadership. He made clear fiscal year 1954 program only recently presented Congress and commitments not possible before Congress acts. It may be two months before Congressional action taken and another month needed hereafter to relate world-wide program thereto. He emphasized that meanwhile Turks should not count on any particular amount in considering this program we would have very much in mind progress made and determination shown by Turkey, as well as views expressed by Turkish Government.

Mister Stassen noted conclusion reached by President Eisenhower that United States defense expenditures and overseas programs must be somewhat reduced to assure sound United States economic and financial position, having in mind need to maintain strength over period of years to meet any existing threat. He commented that it is unlikely Congressional action will make it possible grant as much economic assistance to Turkey as last year. A number of European countries will receive no economic aid whatsoever. He expressed hope Turks could achieve proper export-import balance to avoid building up problems for future.

In concluding conversation Secretary paid tribute to Turkish awareness of fundamental problem confronting free world and staunchness in facing it.

In discussion in evening after dinner given by President Bayar, Secretary elaborated on United States efforts move forward in collective defense measures against threat of Soviet aggression around the world. He stated United States view present Soviet moves merely tactical and do not represent any basic change in Soviet policy. While we must keep open mind, we must not accept Soviet declaration at face value until proved by their actions. We must seek conserve our strength for long period ahead. In reducing our expenditures for own defense effort and foreign aid we are not fooled by Soviet tactics, but are seeking place ourselves in position to maintain defense effort over long period without endangering our economy.

In response to Secretary's request, Bayar then expressed his views on over-all defense problem and Middle East defense in particular. President stated Turkey share United States views on continuing nature Soviet intentions gain world mastery although Soviet tactics are to compromise when necessary. Turks therefore continuing own defense preparations within limits their potentialities and hope other NATO countries will not relax their efforts.

President reviewed situation Arab States ad policy Arab League, noting extreme nationalism and current knotty problems such as Israel, Egypt and independence of several Arab countries. He expressed doubt Arabs would side with West even if these problems solved. Arabs appear unaware of greater danger from Russia. Under these circumstances President expressed view MEDO could not now be set up, and asserted that in event of war "we should feel free to conduct our strategy as situation dictates".

Regarding Suez issue President asked how could NATO consent to evacuation of British troops in the absence of a government sympathetic to NATO cause.

Secretary stated he greatly appreciated President's frank expression of his views. He added that although immediate situation gloomy we still hoped Arabs could gradually be brought into association with us.

McGHEE

No. 479

511.527.6-1553 Telegram

The Ambassador in Turkey (McGhee) to the Department of State

SECRET

ANKARA, June 18, 1953—11 a. m.

1509. I have become increasingly concerned at coincidence number of factors which could affect extremely close relations between US and Turkey. Before departing Turkey I consider it incumbent upon me to review these factors, since I believe it to be in our national interest to take every possible measure to avoid such a development.

Underlying occasional pin-pricks in US-Turkish relations is fact that responsible leaders of Turkish Government and Turkish public opinion appear to be disturbed over lack of consistency in US foreign policy. They note frequent contradictory statements by civilian and military officials and members of Congress and are increas-

¹McGhee left Turkey on June 19.

ingly concerned that US may lose or deliberately abandon its position of leadership in anti-Communist world. This concern reflected in some measure in talks President Bayar and Prime Minister Menderes with Secretary on May 26.²

At same time, while Turks most appreciate substantial US aid in past, they have been led rightly or wrongly to believe, as numerous Embreis have reported, that NATO commands favor large increases in Turkish military program and onus for failure of this to come about has attached largely to US.

Aside from such general considerations affecting our relations with Turkey, our failure to invite Turkish President or Prime Minister to visit US (which they have clearly indicated to us they wish to do) or to indicate formally that such invitation is in prospect, undoubtedly has had adverse effect. This situation pointed up by announcement that King and Queen Greece have been invited to make state visit to US. Turks have also shown sensitivity over fact that in Secretary's speech³ only passing reference was made to Turkey in contrast with other Middle East countries, and the Turkish leaders were only ones not specifically mentioned.

Another factor is that Turks have always demonstrated great interest in consultations with US on matters of common concern. Turks have sought our views on all important issues as they arose and usually before Turkish position taken; they have almost invariably followed our lead when it has been given. They feel, however, that we have not been equally forthcoming with them, and that we have not taken great interest in matters vital to them, i.e., the tripartite pact, with adverse results.

At same time prestige of other countries, particularly Britain and Germany, seems to be increasing in Turkey. Prime Minister and Foreign Minister were visibly impressed with British leaders they met in London during their visit last fall and for the coronation, and with spectacle of national unity which the coronation represented. Visit of Admiral Mountbatten to Istanbul with major units British Mediterranean Fleet July 27-Aug 3 is being further utilized to build up British prestige. Rapid resumption of Turkish-German commercial relations and natural friendship which exists between Turkey and Germany have increased German prestige here. These developments are of course to be welcomed; however, they would tend greatly to magnify any coincident decline in our own prestige.

²For a report on this conversation, see telegram 1483, *supra*.

³For text of Secretary Dulles' "Report on the Near East", delivered over radio and television on June 1, see Department of State Bulletin, June 15, 1953, pp. 831-835.

TURKEY

933

There is, of course, no easy formula for meeting problem outlined above. Some steps become immediately obvious: (a) carefully implement policy of consultation with Turkish Government on all matters of mutual interest on the world as well as the NATO and Middle East levels, (b) pursue NATO procedures in such a manner that Turks are not led to expect special end-item assistance from NATO or more American aid than can be made available to them, (c) beyond this, convey to Turkish Government in near future some definite indication of our desire to invite President, or alternatively Prime Minister and Foreign Minister, to visit US at earliest practicable date (re my letter March 26 to Byroade⁴). I also believe it to be psychologically important to hasten announcement of my successor in Turkey since long delay in filling vacancy may be interpreted here as evidence we now attach less importance to this post than to other missions to which appointments have been announced.

Without overemphasizing important foregoing in US-Turkish relations, I believe we should lose no opportunity maintain and strengthen our ties with Turkey in all fields—political, military and economic. At time when so many other countries show tendency to relax common defense efforts, it is particularly important that we manifest in every practicable way our appreciation of continuing Turkish determination move ahead with own defense effort and close collaboration with US and other NATO countries.

MCCHEE

⁴Not found in Department of State files.

No. 480

511.58.7-3053, Despacha

The Chargé in Turkey (Rountree) to the Department of State

SECRET

No. 60

ANKARA, July 30, 1953.

Subject: United States-Turkish Relations.

Limit distribution. In its circular telegram 53 of July 23, the Department requested my frank confidential estimate as to how the United States is regarded both by the Government and public of

¹In circular telegram 53, the Secretary of State asked Ambassadors in 11 NATO countries and Austria and Germany for their frank confidential estimate and views on how the United States was regarded by the public and governments in the countries to which they were accredited. (611.00/7-2353)

ish Government on matters of mutual interest. We should make the Turks feel that we not only seek Turkish support for lines of action proposed by the United States, but that we solicit Turkish views upon international developments and will take them fully into account.

Such advance consultation will, it is believed, be equally beneficial in relation to matters of bilateral as well as multilateral interest, particularly where the United States is likely to decide upon a course of action which might prove distasteful to the Turkish Government. For example, if it should become evident that circumstances will render it absolutely necessary to reduce economic and military assistance to Turkey below levels which present plans indicate the Turks will need, a full and frank explanation of the reasons therefor in advance of the actual decision will make it more palatable to the Turkish Government and far easier for it to adjust its plans accordingly.

There are several specific subjects concerning which consultations with the Turkish Government during the forthcoming months would appear highly desirable. These include the results of any international conversations concerning Yugoslavia; United States views concerning Middle East developments and particularly the proposed Middle East Defense Organization; and the Korean Armistice. In the latter connection Turkey, one of the first countries to volunteer forces for Korea, suffered extremely heavy casualties and yet bore its responsibilities in this collective defense measure with unwavering determination. The Turks undoubtedly would resent it greatly if they were not asked to play as much of a role in the matter of the Armistice as other countries whose relative sacrifice was not as great.

One point which might appear incidental but the importance of which has been emphasized by the Embassy in a number of communications (see particularly despatch no. 16 of July 10, 1953⁶) is the question of an invitation to the President or Prime Minister of Turkey to visit the United States. The Turks strongly desire that such a visit take place and will be disappointed if an invitation is not forthcoming in the near future, particularly in light of the fact that the King and Queen of Greece have now been invited.⁷ It is believed that such a visit will have substantial advantages, particularly with respect to the substance of this communication, and would provide an excellent opportunity for the Administration to give the Turkish leaders the benefit of its views on world problems

⁶Not printed. (1952.11/7-1053)

⁷The King and Queen of Greece were scheduled to visit the United States for about a month beginning Oct. 23.

TURKEY

and the methods proposed to cope with them. In this way the dependence of the Turks in the United States and in American ship could be materially enhanced.

WILLIAM M. ROOSEVELT

No. 481

52.11.8-1053

Memorandum by the Secretary of State to the President:

WASHINGTON, August 19, 1954
Subject: Invitation to the President of Turkey to Visit the United States

On various occasions in the past several years, Turkish officials have informally expressed the hope that the President of the United States might be invited to visit the United States. This desire has been accentuated in recent weeks by the invitation to the King and Queen of Greece. Because Greece and Turkey have been brought together since our policy with respect to these two countries enunciated in the Greek-Turkish Aid Bill in 1947, there is a strong interest in Turkish official circles that an invitation to the Greek King and Queen be similar to the invitation to the Turkish President. A waning interest on our part and a lack of appreciation for heavy contributions Turkey is making in the common cause.

In addition to this consideration, I consider it appropriate to publicly manifest, by means of a friendly gesture to the Turkish President, our appreciation for the stalwart collaboration which has steadfastly resisted Soviet pressures and has become an outpost of Western strength and stability in the Eastern Mediterranean area. I therefore recommend that an invitation be extended to the President of Turkey to visit the United States. As he probably will not wish to absent himself from Turkey in the months preceding general elections scheduled for May 1954, I suggest that if you approve, the visit be set for December of this year or January of 1954, the exact date to be agreed upon later. An appropriate occasion for the issuance of this invitation would be at the time the Ambassador Warren presents his credentials to the Turkish President.²

¹Drafted on Aug. 7 by Baxter of GTI.

²On Aug. 29, the Embassy in Ankara was informed that President Eisenhower wished to extend an invitation to President Bayar to visit Washington and that Ambassador Warren might tender the invitation on the occasion of his presentation of credentials.

in Turkey.

Washington, November 17, 1955—4:59 p.m.

878. Your \$19.² In prospective talks with President your presentation should be along following lines which is reiteration US position:

1. US welcomes Turkish desire discuss their economic problems at highest levels with appropriate US officials Ankara. Such consultation is consistent with wholehearted cooperation our countries have had recent years in building free world strength against communist menace.

2. US gravely concerned over recent economic deterioration; believes difficulties are largely of internal origin centering around large monetary expenditures of government, state enterprises, and private sector which are beyond Turkish real resources. Seems to us difficulties are accentuated by magnitude bank credits, and specifically, scale of development program seems constitute heavier burden than Turkish economy can stand combined with defense efforts. We fear present difficulties are likely get worse rather than better unless stabilization program energetically undertaken.

3. Patiently explain disastrous consequences inflation.

4. Turkey has said it intends undertake economic stabilization program and at Turkish request US submitted statement on general nature measures necessary entitled "Measures to Relieve etc." However Turkish measures taken so far do not appear adequate meet situation. Due to its significance in economic situation total budget for coming year will be special interest as indication Turkish intention this field. Ambassador should indicate US would appreciate statement by Turkish Government results thus far achieved toward economic and financial stability. Also desire detailed foreign exchange budget quarterly basis.

5. US believes stabilization program essential to solution economic difficulties and realization Turkish objectives. Allen letter June 8³ to Zorlu said "future economic assistance will be based upon effectiveness measures to be taken by Turkish Government to bring about economic and financial stability, and upon appropriations of

¹ Source: Department of State, Central Files, 882.00/11-1555. Confidential. Drafted by Young, who also signed for the Acting Secretary. Repeated to Istanbul.

² Telegram 819, November 15, reported on Warren's meeting with Zorlu on November 14 concerning Turkey's economic situation. The discussion touched upon methods the Turkish Government might undertake to study and correct their economic and financial problems before approaching the United States for aid. (*Ibid.*)

³ See footnote 2, Document 329.

assistance of other nations.

6. US Government is prepared keep Turkish economic situation under constant review.⁴

Hoover

⁴ On November 29, Prime Minister Menderes submitted his resignation as a result of strong opposition to his government's economic policies. President Bayar requested that Menderes form a new cabinet, which was announced on December 9, in telegram 881 to Ankara. December 9, the Department informed the Embassy that until the new Cabinet's attitude and program toward the economy was known it would be inadvisable to attempt to determine a firm US line of action. The Department added that in the absence of new developments other than the appointment of the new Cabinet, it would be inadvisable for the Embassy to approach the Turkish Government. (Department of State, Central Files, 882.00/12-355)

334. Memorandum of a Conversation, American Embassy, Ankara, January 13, 1956, 10 a.m.¹

PARTICIPANTS

The Ambassador
Mr. E. Perkins McGuire
Mr. John H. Haskell
Mr. Foy D. Kohler
General William E. Riley
General L. R. Dewey
Mr. John Holcombe
Mr. Gardner Patterson
Mr. G. Lewis Jones
Colonel Clayman
Mr. John Goodyear

SUBJECT

Briefing on Turkey

Mr. McGuire opened the briefing by referring to the original statement of Mr. Harold E. Stassen which had been the basis for the commitment in the Aide-Mémoire of June 4, 1954, handed to Prime Minister Menderes on the occasion of the latter's visit to Washing-

¹ Source: Department of State, Central Files, 782.5-MSP/1-2456. Secret. On January 24 this memorandum of conversation and the record of a previous briefing on January 12 were sent to Baxter by Kohler. According to Kohler, the minutes of the meetings were not cleared with McGuire, but seemed to reflect the "flavor" of the conversations. (*Ibid.*)